

DUE DATE SLIP**GOVT. COLLEGE, LIBRARY**

KOTA (Raj)

Students can retain library books only for two weeks at the most.

BORROWER'S No.	DUE DATE	SIGNATURE

मालतीमाधवम्

प्रकरणम् ।

महाकवि भवभूति-प्रणीतम् ।

आद्यप्रभासपादकेन काव्यतीर्थतर्कतीर्थाद्युपनामकेन

श्रीकुञ्जविहारि-तर्कसिद्धान्तमहाचार्येण

संप्रणीतया तत्त्वबोधिनीसमाख्यटीकया वद्वानुवादेन च

सम्पन्नद्वय प्रकाशितम् ।

वङ्गाब्दः १२२६ ।

मूल्यं १३ मासिकम्युक्तयम् ।

वस्तुसम्बद्धं मूल्यं २, दृष्टकवयम् ।

प्रकाशक—

श्रीकुञ्जविहारिकसिद्धान्तः

पोः—श्रीदोवेल्नोरा, माजभूम ।

कलिकाता नगर्यां

५ नं सिद्धान्तमुदीनस्थितमानसचारायके—

श्रीकुञ्जचन्द दे शारा मुद्रितम् ।

भूमिका ।

परम कारुणिकपरमेश्वरस्थापारकरुणया मटोकानुवादमालती-
माधवस्य सुद्रुणं सम्प्रति समाप्तिमगमत् । मालतीमाधवस्य टीका-
विरचनं समाप्य १८३५ पञ्चविंशदधिकाष्टादशशततमशकाब्दोपवेशाख-
मासात् पञ्चमवर्षीयार्थप्रभायां पुस्तकमिदं प्रकाशयितुमारब्धमपि
नानाविधान्तरायादर्पद्वयेनार्थप्रभायां पञ्चमाहं यावत् प्रकाशयैव पृथग्-
भावेन तन्मुद्रापणं सङ्ख्या सप्तमवर्षीयार्थप्रभायां सटीकानुवादं
सांख्यसूत्रं प्रकाशयितुं प्रारब्धम् । किन्तु हन्त !। सुहृद्दाकारं तत्-
सांख्यसूत्रं परिसमाप्तमपि न जानामि केन देवप्रातिकूल्येन तन्मालती-
माधवावशिष्टांशस्य पृथग्भावेन मुद्रापणमारब्धमपि नालभ्युवम् ।
अतएवागत्या सांख्यसूत्रसमाप्तानन्तरं नवमवर्षीयार्थप्रभायामेव
क्रमशस्कन्मद्रुणं समाप्य सम्प्रति पृथक् पुस्तकाकारेण सम्पूर्णं
मालतीमाधवं प्रकाशयत इति सर्वं विदाद्बुध्वन्तु ।

एतत्टीकाप्रणयनकाले च विभिन्नदेशीयानि चत्वारि पुस्तकानि
संगृह्य तेभ्यः समीचीनतया विवेचितः पाठः एव मूले सन्निवेशितो
व्याख्यातय । पाठान्तराणि च दुरुद्धाणि टीकायामेव ससुक्लिष्ट्य
व्याख्यातानि । टीकायां तथा विषयसन्निवेशः कृतः, यथा परीक्षार्थिनां
किञ्चिदपि ज्ञातव्यं नावशिष्येत् । टीकायामसन्निविष्टा अपि रस-
गुणनायकादिविचाराः समालोचनावसर एव प्रतिपादिताः । बङ्गानु-
वादेन च दुरुद्धमपि पुस्तकांशं विशदयितुं प्रयत्नः कृतः । तथाच
यद्यनया टीकया बङ्गानुवादेन च मालतीमाधवपाठार्थिनां कथञ्चि
दपुण्यकारः स्यात्तदैव प्रचुरतरार्थव्ययः परियमद्य मम सफलो भवेत् ।

२. गन्धर्वप्रभृतेषु पुस्तकेषु कृतस्य गान्धर्वप्रभृतेषु पुस्तकेषु कृतस्य गान्धर्वप्रभृतेषु

स्थाने स्थाने स्थितान्यप्यशुद्धानि वाचकमहोदयैरेव भंशोध्ध
पठितुं शक्यानीति शुद्धिपत्रं न प्रकाशितम् ।

परिशेषे च वक्तव्यं, कलिकाताप्रवासिना परमस्नेहास्पदेन श्रीमता
नगीन्द्रनाथसिद्धान्तरत्नेनास्य मुद्रापणादिविधौ परमं भाहाय्यं कृत-
मिति स सर्वान्तःकरणेनाशीर्वादाहं इति शम् ॥ -

श्रीकुञ्जविहारिदेवगर्भणः ।

नाट्योद्धिखितपात्राणाम् ।

पुरुषगणः ।

- सूत्रधारः ... प्रस्तावसूचयिता मुख्यतमो नटः ।
 नटः ... धारिपाखिर्कापरपथ्यायः कथिदुगुणवानभिनेता ।
 माधवः ... विदर्भराजमन्त्रिद्वैरातस्य नन्दनः (नायकः)
 मकरन्दः ... माधवस्य प्रियवयस्यः ।
 कलहंसः ... माधवः कार्यदत्तो भृत्यः ।
 अधोरघण्टः ... तान्त्रिकानुष्ठानलब्धमाहात्म्यः कथिहीरावारो ।
 पुरुषः ... नन्दनस्य कथिदनुचरः ।

स्त्रीगणः ।

- मालती ... पद्मावतीखरमन्त्रिभूरिवसोः कन्यका (नायिका) ।
 मदयन्तिका ... पद्मावतीखरमन्त्रिभूरिवसोः भगिनो ।
 कामन्दको ... काचिद्वोडपरिव्राजिका ।
 सौदामिनी ... मन्त्रिमहिललब्धमाहात्म्या कामन्दक्याः प्रथमगिण्या ।
 अवलोकिता ... कामन्दक्याः अपरा गिण्या ।
 बृहन्नरिणी ... कामन्दक्याः गिण्या सखी च ।
 कपालकुण्डला ... तान्त्रिकानुष्ठानलब्धमाहात्म्या अधोरघण्टगिण्या ।
 लवङ्गिका ... मालत्याः प्रियसखी ।
 मन्दारिका ... अद्वैतभावेन कलहंसानुरक्ता काचिद्वोडमठ-
 परिचारिका ।
 चैटीद्वयम् ... भूरिवसोः परिचारिकाद्वयम् ।
 प्रतीहारी ... भूरिवसोरन्तःपुरद्वारपालिका ।

मालतीमाधवस्य संचिप्तसमालोचनम् ।

इदञ्च मालतीमाधवं नाम दृश्यकाव्यं कविकल्पितेतिवृत्तत्वादिभिः
“प्रकरणम्” । तत्तुटोकायामेव प्रतिपादितं, प्रकरणादिलक्षणमपि
तत्रैव प्रदर्शितमनुसन्धेयम् ।

अस्य “नायको” माधवः । स च “ब्राह्मणकुमारः” ‘अमात्यः’
मालतीमात्रनिरतत्वा “दनुकुलः,” त्यागादिसामान्यगुणपूर्णत्वात्
“धीरप्रशान्तश्च” । नायकादिलक्षणानि यथा दर्पणे —

“त्यागी कृती कुलीनः सुश्रीको रूपधौवनोत्साहो ।

दक्षोऽनुरक्तलोकस्तेजोविदग्धगौलवाद्देता ॥”

“धीरोदात्तो धीरोद्धतस्तथा धीरललितश्च ।

धीरप्रशान्त इत्ययमुक्तः प्रथमश्चतुर्भेदः ॥”

“अनुकुल एकनिरतः,”

“सामान्यगुणैर्भूयान् द्विजादिको धीरप्रशान्तः स्यात् ।”

अस्य ब्राह्मणत्वं—पञ्चमादौ “रे रे ब्राह्मणडिम्भ !” इत्यधोर-
घण्टकृतमाधवसम्बोधनात्, अमात्यत्वं पुनरमात्यपुत्रत्वेन “भाविनि-
भूतवदुपवारा”दवगन्तव्यम् । अत एव “अमात्यनायकं मालती-
माधव” मिति दर्पणोक्तिरपि सङ्गच्छते । एवञ्च भूरिवसोरपि ब्राह्मणत्व-
मनुमातुं शक्यते, अन्यथा ब्राह्मणमाधवपितृत्वेन ब्राह्मणस्य देव-
रातस्य भूरिवसोरपत्येन सह निजापत्यस्य सम्बन्धकरणप्रतिज्ञाया
विरोधापत्तेः । न चासवर्णाविवाहस्य प्रचलितत्वे नायं विरोध इति
गङ्गनोयं, तथात्वेऽपि प्रतिलोमविवाहस्य सर्व्वदेव निषिद्धत्वेन “कस्य
किमपयं भवे”दित्यनिश्चितावस्थायां तत्प्रतिज्ञाया अमश्वस्य
दुष्परिहरत्वात् । अनया च युक्ता ब्राह्मणकन्याया ‘मालत्या सह

विवाहे समुदातस्य नन्दनस्य, तद्वगिन्या सदशनि कायाः पार्णि गृहीत
वतो मकरन्दस्य च ब्राह्मणत्वं निर्वाधमवधारयितुं शक्यत इति
विभावनोपमम् ।

अस्य “नायिका” मालती । सापि “ब्राह्मणवंशजा” “परकीया”
“कन्यका” चेति । नायिकादिलक्षणानि यथा दर्पणे—

“अथ नायिका स्वाऽन्या साधारणस्योति ।

नायकसामान्यगुणैर्भवति यथामन्त्रधेयुक्ता ॥”

“परकीया द्विधाप्रोक्ता परीक्षा कन्यका तथा ।

“कन्यात्वजातीपथमा मलज्जा नवयौवना ॥”

मदनोद्यने साक्षादेव परस्परमन्दर्शनेन मालतीमाधवयोः
परस्परानुरागोत्पत्तेः तदप्राप्तेऽप्य दशाविशिष्योत्पादादत्र पूर्वरागलक्षणो
विपलभ्यष्टङ्कार एव प्रधानतमो रसः । तल्लक्षणं यथा दर्पणे—

“यथार्थाद्दर्शनादापि मिथः संरुद्धरागयोः ।

दशाविशिष्यो द्योऽप्राप्तो पूर्वरागः स उच्यते ॥”

एवमतानिऽपि वीरादयः सर्व्व एव रसा हास्यरसविवर्जितास्तद्वद्
रूपेण सन्तीति यथास्यानमूहनीयम् ।

प्रधानतोऽत्र माधुर्याख्यो गुणः । तल्लक्षणं यथा तत्रैव—

“चित्तद्रवी भावमयो ज्ञादो माधुर्य्यमुच्यते ।”

एवमात्रः प्रमादगुणावप्यत्र स्थाने स्थाने स्त इत्यवगन्तव्यम् ।

प्राधान्यं नात्र वेदभी नाम्नो चेतिः । तल्लक्षणमपि तत्रैव

“माधुर्य्यव्यञ्जकैर्बर्णैः रचना ललितात्मिका ।

अष्टाक्षरस्यष्टतिर्व्या वैदर्भी रीतिरिष्यते ॥

अस्या अपि रीतयोऽन्तरालराज सन्तोऽनुसन्धेयम् ।

अस्य प्रकरणस्य रचयिता महाकविर्भवभूतिः कं देशं कं वा वंशं
जन्मनालमकार्षीदिति पर्थ्यनुयोगं कविः स्वयमेव “अस्ति दक्षिणापथे
पद्मपुरं नाम नगरं । तत्र छेचित्तेतिरौघिणः पंक्तिपावनाः पञ्चामनयो

धृतव्रताः सोमपौषिणो ब्रह्मवादिनः प्रतिवसन्ति । तदामुपयायनस्य तत्रभवतो वाजपेययाजिनो महाकवेः पञ्चमः, सुगृहीतनाम्नो भट्ट-
गोपालस्य पौत्रः पवित्रकोत्तिर्नीलकण्ठस्यात्मसम्भवः, श्रीकण्ठपद-
लाब्धनः, भवभूतिर्नाम जातुकर्णोपुत्रः । इति वीरचरितसन्दर्भेण
निवारयामास ! उत्तररामचरितेऽपि प्रस्तावनायामेतदनुकूल-
सन्दर्भो वर्तते । तथाच दक्षिणात्यदेशे “पञ्चपुरं” नाम नगरं
भवभूतेर्जन्मस्थानम्, तत्रत्यः श्रीतकस्यादिनिरतः सुगृहीतनामा
“भट्टगोपाल”स्तस्य पितामहः, । पवित्रकोत्तिं “नीलकण्ठः” पिता,
जातुकर्णो च मातेति सुस्पष्टमवगम्यते ।

“श्रीकण्ठपदलाब्धनो भवभूतिर्नाम”त्यनेन च दर्शनादिनाना-
शास्त्रपारावारपारदर्शिनस्तस्य “श्रीकण्ठ” इति सान्दर्भ्यं गुह्यदत्तोपाधिः
“भवभूति” रिति च पिष्टकृतं नामित्ववधारणीयम् । यत्तु—अनन्त-
पण्डितेनार्यासप्तसतीटीकायां वीरराघवेण च महावीरचरित-
टीकायामभिहितं “श्रीकण्ठ” इति भवभूतेः पिष्टकृतं नाम, परन्तु—

“तपस्वी कां गतोऽवस्थामिति स्मोराननामिव ।

गिरिजायाः स्तनौ वन्दे भवभूतिसिताननौ ॥”

“साऽम्बा पुनातु भवभूतिपवित्रमूर्तिः ।”

इत्यादि श्लोकविरचनादु “भवभूति”रिति नाम समुत्पन्नमिति,
तत्र समीचिनं विवेचयामः “श्रीकण्ठपदलाब्धनो भवभूतिर्नाम”ति
वाक्यात् “श्रीकण्ठ” इत्यस्योपाधित्वेन “भवभूति” रित्यस्याभिधानत्वेन
च प्रतीतेरेव सर्वजनसिद्धत्वात् ।

“गुणैः सतां न मम को गुणः प्रख्यापितो भवेत् ।

यथार्थनामा भगवान् यस्य ज्ञाननिधिर्गुरुः ॥”

इत्येतत्प्रकरणश्लोकेन—

“श्रेष्ठः परमहंसानां महर्षीणामिवाङ्गिराः ।

यथार्थनामा भगवान् यस्य ज्ञाननिधिर्गुरुः ॥”

इति महावीरचरितश्लोकेन च परमज्ञानशाली ज्ञाननिधिनामो
सर्वश्रेष्ठः परमहंसो भवभूतिर्गुरुरिति सुस्पष्टमवगम्यते । एवमयं
महाकविविद्वेदवेदान्तादीनि बह्वर्थांश्च शास्त्रान्यधीतयानिति “यद्वेदा-
ध्ययनं तद्योपनिषदां साख्यस्य योगस्य चै”त्यादि श्लोकेन स्वयमेव
स्पष्टमाचष्ट । परन्तु तद्विरचितप्रकरणादावपि प्रसङ्गतोऽन्तरान्तरा
वेदवेदान्तशास्त्रज्ञानविकाशनदशमोत्तममानमपि कर्तुं शक्यते ।

अभामान्यपाण्डित्यादिगुणसम्पन्नोऽयं महाकविः कान्यकुब्जे-
श्वरस्य यशोवर्मणः सभापण्डित आसीत् । तत्र च—

“कविवाक्पतिराजयोर्भवभूत्यादिसेवितः । ।

जितो यज्ञो यशोवर्मा तदगुणश्रुतिवन्दिताम् ॥”

इति राजतरङ्गिणीश्लोकः प्रमाणम् ।

यशोवर्मणो राजत्वकालश्च सप्तमश्वत्थान्दस्य शेषभागादष्टम-
श्वत्थान्दस्य प्रथमभाग इति प्रवक्तव्यविदः । तथाच तत्तत्तत्तत्पण्डित-
स्यास्य महाकवेरपि समयः प्रायस्तथैवेति निर्धारणं नायुक्तमिति सन्तो
विवेचयन्तु ।

महावीरचरितोत्तररामचरितमालतीमाधवाख्यानि त्रीणि दृश्य-
काव्यानि षट्ते महाकवेरस्य नान्यः कोऽपि प्रश्नोऽस्तीति श्रूयते ।
तत्रेदं मालतीमाधवं नाम प्रकरणमेव कवेः श्रेयकाव्यमिति प्रसिद्धिः ।
परन्तुस्य प्रस्तावनायां “ये नाम केचिदिह नः प्रयथमवब्रुवन् जानन्ति
त् किमपि तान् प्रति नैषयन्तः” इत्यादि श्लोकप्रदर्शननैतत्पूर्वप्रणीत-
तत्काव्यं प्रति जनानामनादरप्रतीतिरपि प्रकरणस्यास्य तत्प्रणीत-
काव्यान्तरापेक्षया परावीनत्वमनुभातुं शक्यत इत्यवधेयम् ।

इदञ्च मालतीमाधवं नामप्रकरणं वृत्तान्तकल्पनाकौशलेन पद-
सालित्येन, कन्दःसन्निवेशनेपुण्येन, अलङ्कारवैभवेन, कवित्व-
महिम्ना च सहृदयवृद्धयानामतिमहतीं चमत्कृतिमात्मनोति ।
किं बहुना यदि चान्तरान्तरा दुरुहपदसंयोजनदीर्घसमास-सन्नि-

वैशादिदोषोऽत नास्यास्यत्तदा प्रकरणेषु सर्वोत्कृष्टस्यानमिदमधि-
कर्त्तुमलमभविथत् ।

अस्य महाकवेरसामान्यकवित्वं प्रति नास्ति कस्यापि वैमत्यम् ।
तच्चोद्धिखितदृश्यकाव्यत्रयमेव समर्थयितुं पर्याप्तम् । विशेषतस्तु—

“निरवद्यानि पद्यानि यदि नाव्यस्य का क्षतिः ।

भिक्षुकचाविनिक्षिप्तः किमिच्छन्नेरिसो भवेत् ॥”

“अलिपटलैरनुयातां सद्दृश्यदृश्यव्वरं विलुम्पन्ती ।”

मृगमदपरिमललहरीं समीर किं पामरेषु रे किरसि ? ॥”

“किं चन्द्रमाः प्रत्युपकारलिप्सया करोति गोभिः कुमुदावबोधनम् ।

स्रभाव एवोन्नतचेतसां सतां परोपकारव्यसनं हि जीवितम् ॥”

इत्यादीनि सुभाषितान्यपि एतन्महाकविविरचितत्वेन प्रसिद्धानि
समतीव महतीं कवित्वशक्तिमस्य प्रथयन्तीत्यलमनल्पजल्पितेन ॥

मालतीमाधवं

नाम

प्रकरणम् । *

सानन्दं मन्दिरस्ताडितसुरजरवाहतकौमारवर्द्ध-
वासान्नासाधरन्ध्रं विद्यति फण्डिपती भोगसङ्कोचभाजि ।
गण्डोड्डीनालिसालासुखरितककुमस्ताण्डवे शूद्रपाण्डि-
वैनायक्यधिरं वो वदनविभुतयः पान्तु चोत्कारप्रत्यः ॥ (१)

माधवं माधवे मासि प्रवक्ष्यामीदृशाधवं ।

मालतीमाधवव्याख्या क्रियते तत्त्वतोषिणी ॥

व्याख्या अथ च पूर्वमूरिरचिताः प्राचीनरीतिविताः

आः सलीह न ना नवीननिदमात् सिद्धापरीचाविधी ।

अथ यथाप्रकृतकं मालजरीतलाभ्याश्च विद्यार्थिना

साहाय्यन्तु यद्योचितं वितरितुं शक्ता चोऽयं यमः ॥

भवभूतेर्निगुढार्थवचोऽर्थविद्यान्ने ।

किञ्चित् साहाय्यमनवा यदि स्यात् सफलं यमः ॥

* । दृग्गन्धस्पर्शरसस्पर्श इति च, तत्राग्निनेत्रपदं दृग्, "रूपम्" इति दृग्गन्धस्पर्श-
रसस्पर्श इति ।

मासतीभाधवे

तदुक्तं द्रुपदे—“हृष्यप्रसन्नमिदं पुनः काव्यं विधा ममम् ।

दृश्यं तथैवित्येवं श्याम् अपारीपातु अपकम् ॥”

यद्देहा अपि छायाः समैव—

“नाटकमय प्रकरण” भागव्याख्यानपुनर्व्याख्यान ।

ईदाममाहवीथः प्रहसन्मिति वपसाणि दय ॥”

इदं दृष्ट्वाभ्य' शीतिकावतमान् कविकल्पितान् यनायनायकतां प्रदर्शय।
प्रकाशयन्तानां दर्शने—

अथैतत् प्रकरणे इति लौकिकं कविचरितम्

अङ्गादीङ्गी नायकस्तु बिंदीसमात्पीडयथा वधिन् ।

सापायचर्मचामादयरो भीरप्रशान्तः ।

भरतकृतनाट्यशास्त्रेऽपि—तत्र कविदत्तबुद्ध्या वस्तुमयोरसं नायकचेद ।

जीनवैज्ञानिक प्रसिद्धि तम्रजे से प्रकाशक नाम ।

द्वयपक्षैऽपि—यद्ये प्रकरस्य वृत्तमुत्पाद्यं लीकसद्वयम् ।

असाध्यविद्वद्विज्ञानिकं कुर्व्यान्तु गायकान् ॥

धीरप्रयत्नं साक्षादधर्मज्ञानार्थवत्परम् ।

शेषे मादकवत् सन्निप्रवेद्यस्वरपादिकम् ।

छत्तग्रादिनायिकामेदान् प्रकरयत्य मैविधामुक्तं दर्शये—

नायिका कुसुमा कापि विद्या कापि ह्य कवित् ।

श्रीम भिक्षुसंघस्य तव भिक्षुनीयकः ।

कितवयुक्तकारादिविष्टयेत्कसदलः ॥ १५ ॥

(१) अथ वनभगवान् सोमवाग्निमुत्तिर्भवभूतिर्नाम महाकविः सत्कृत्यनिर्दिष्टस्य यथा
 पाठेन कश्यपः राधाभक्तकलमाकलयन् मातुलीमापन्नं नाम कपक प्रविन्दोयुः "तय पुं"

পূর্বরঃ সমাপ্তা ততঃ পরং । কখনং কবিসম্মাদিনাটকস্বাধ্যয়ামুখং”মিতি নান্যকমানুসারৈষ
 “যদ্যচ্চবদন্তনঃ পূর্বং রহবিদ্রোপমানবে । কুশীলবা, প্রকুবংশি পূর্বরঃ স উবচত”
 ইত্যুক্তলবণপূর্বরঃ প্রথমকর্ণন্যতয়া, তব চ “প্রত্যাহারাদিকাশ্চজ্ঞান্যস্য স্যাসি যদপি ।
 তথাব্যবগ্ৰং কৰ্ণস্থা নান্দী বিদ্রোপমানবে ৷” ইত্যনেনাবগ্ৰকৰ্ণজদযোপদিষ্টা পূর্বরঃস্মৃতা
 নান্দী প্রথমং নির্দিশতি—সামন্দ্যনিব্বাদি । যতপাশ্চৈঃ মহাদেবস্য তাত্বে নৃত্যে নন্দিনঃ
 মহাকিঙ্করস্য হস্তেন আঙ্কিতস্য বায়ুমানস্য সুরজস্য (সুরাহে টনাজাতী সুরজঃ, সুর + জন +
 জ) সুরজস্য রবেণ ধ্বজিকা আঙ্কিতান কৌমারবাঁধিণ্য কাৰ্শিকৈয়কামনয়ুগ্মাৎ দক্ষাশী ময়
 সজ্জাদিতি প্রদেয়হেতুর্নিত্যং । ভোগস্য প্রকাশাঃ কাশস্য বা (“ভোগ সুখি স্রাবাদিভবতাক্ষেপ
 প্রকাশায়ী”রিত্যিতি কিত্বঃ) সঙ্কোচ অপ্রসারণ মজন ইতি ভোগসঙ্কোচমাক্ লভিন্ । (বিস্তারবৈষ-
 ক্যমি প্রকাশিসঙ্কোচ, সর্পাণা নৈসর্গিকৌ নিয়মঃ, অথবা মহাকাশস্য স্থলরম্ভে প্রবেশা-
 স্রবদাৎ) কথিত্বী সর্পেয়াজি নাশাচরণ্যে, নাশিকাচবিতর (অর্থাৎ নিয়ায়ক) সানন্দ
 যথা তদা বিদ্যতি সতি (অথ রম্ভঃ প্রবেশে অথপ্রবেশপ্রাপ্তিসিদ্ধতাৎপর্যং উক্তিদোষাহার-
 স্থপনায়, যদ্যোক্তং দৃষ্টিয়া—“উক্তিদোষঃ কুচিদ্ভাষ্যপদ্ধতস্য সাচাৎ শব্দেন কৌশল্য”দিত্যি ।)
 (উক্তিদোষঃ প্রবেশস্য সয়নিবারকতয়া সানন্দমিতি বিশেষণং তব শুভং । সানন্দমিত্যস্য পানু-
 ক্টিয়াবিশেষণত্বমপি কেচিদ্ভাষ্যতে ।) যত্বেযৌঃ কপোলযৌঃ চত্বীনাভিঃ (চত্ + ভী + ঞ)
 কইং যতামিঃ অস্ত্রিমালাভিঃ নপুংসরপুংস্রিভিঃ সুসরিতাঃ সমধীকৃত্বাঃ ককুমৌ দ্বিগৌ যামি-
 কাশ্যযোক্তাঃ । শীতকারঃ অম্বুশুকটঃ শব্দঃ তদ্ব্যলম্বকৃতিতাঃ বিধুননি শীতকারাবিরক্তাৎ
 সাধিৎমানামদ মনুরখী বাচ্যঃ, তথাচ অধীন বদনে মুখপর্দেব বিধুননশীতকারী

১। অশ্রুবাদ । মহাদেবেব নৃত্যকালে নন্দীকর্ষক বাউমান মৃদঙ্গশব্দে সমাক্রান্ত
 কার্ত্তিকেশবাহন মধুবেব ভয়ে মর্পগ্রাস্ত বাহ্মকি ফণা মক্কোচ কবিশা (গণেশেব)
 নাগাবন্ধে মানন্দে প্রবিষ্টে হইলে গণেশ চীৎকার কবিশা বে বদন কম্প
 করিয়াছিলেন, যে কম্পনকালে অনিচ্ছান গণেশেব বটপালদেশ হইতে উড়িয়া
 মনবিদ্ধ মুখবিত্ত করিয়াছিল, গণেশেব সেই বদনকম্প চিত্রকাল ভোমানিগ্ধকে
 বকা করুক ।

२. वि व—चूडापोषकपान्ममहुन्मगत्तकन्द्याकिनीवारयो

विद्युग्रायन्तलाटनोचनपुटज्योतिर्विमिश्रित्विपः ।

पान्नु आमकठोरकेतकशिखासन्दिग्धमुग्धेन्दवो ॥

भूतीयस्य भुजङ्गपक्षिवमयस्रङ्गहन्मूटा जटाः ॥ (२)

समुद्राविति भावः) यथा तद्वत्तः आकाशाधिकरणसम्बन्धेन सहस्रिष्टा इत्यर्थः । विनायक-
 सेना वैनायकः (तथेदमित्यन्) वदनस्य विपुलवस्त्रमणि मञ्जानमालनकल्पनातीति धारण,
 विरि मृकालं यो पुष्पान् पान्नु एवम् । विपुलवस्त्राचेतनतेऽपि द्वैवस्त्रमभितान् एवमृकालं
 सुपञ्चितम् । विनायकस्य विपुलवस्त्रमालनपुष्पकल्पमानि विपुलवस्त्राधीनामयः । यत्र
 काव्यलिङ्गमलङ्कारः । “इतीर्वाद्यगदार्त्तं काव्यलिङ्गं निवृत्त” इति दर्पणचरणात् । अश्वरा-
 ज्ञे, तदुक्तं बन्धोमन्त्र्या—“अर्जुनं चा त्रयेण निष्ठुनिपातिपुत्रा अश्वरा जीर्णितेयं” यत्र च
 सहस्रानेन वाचं भयमकुटेर्दिशं सुखरौकरिणं नीतं वदनविपुलनेन वस्त्रं सुन्दरा मै-
 विरलं दर्शितम् ॥ १ ॥

(१) प्रचुरतरमङ्गलस्यैव प्रचुरतरविपुलपसारकटया विपुलवस्त्रं जडमान, पुनर्भङ्ग-
 भावरति—चूडावीर्ये व्यादि । चूडाया विरति (यद्यपि “मिच्छा चूडा वैश्याय” इत्यत्रास्तुतारेण
 केशपाश एव चूडावन्द्यादेकवाक्येन तद्वत्प्रतीकृतं शिव एव अकारणं, चापीर्यस्य शिरोभूष-
 त्वान्) य चापीर्यं तिर्यक्त्वा भावा (यथाच अरतेशादिपदस्य कर्तृभूषणार्थकत्वेऽपि
 अर्थावमवादी तत्तुचमिषावतिपादकतया कर्त्तृविरलं कार्यं, तदेवावति “चापीर्येस्त्री-
 शान्नपट विरमि अक्ष” इति अत्रावुपादानीत्यर्थः) शिव, अत्रावति अत्र अक्ष-
 चमिषावतिपादकतया कार्यकः) तत्र कर्त्तृवैः अत्र अत्रावति अत्रावति (मिश्रमलकमात्राया
 कर्मावधिगतान् अत्रावति मलामुत्पत्तिविरलं) समुत्तं व्यापं यत्तु चयत्तु मन्दादिन्दा
 यद्यत्तु अत्रावति अत्रावति मलामा वारि अत्रं यादु तास्योक्ताः । विपुलवस्त्रं लज्जिभं

অপিচ—যজ্ঞানীযিকুলিঙ্গঃ কথং ইব তড়িতাং যস্য স্তূত্বঃ সমূহো
 যচ্চিন্ ব্রহ্মাণ্ডমৌষধিঘটিতমুকুলে কাশ্যযজ্ঞা শুদ্ধাব ।
 অর্চিন্দিষ্টমচূড়াশগিলিতমুধাসারম্ভহারিকোষম্
 সার্চ্যীয়ীকং যুরারেক্তদবতু মদনপ্লৌষণ্যং সৌচনং বঃ ॥ (১)

যজ্ঞানীযিকুলিঙ্গপুটং ব্রহ্মাণ্ডমৌষধিঘটিতমুকুলে কাশ্যযজ্ঞা শুদ্ধাব ইতি
 লিট্ ব্রহ্মা যজ্ঞা তা (পুটমধ্যস্থস্য সমস্তজেনমাসস্য তেজীনয়ত্বোতনাদ্যনন পুটপদং)
 অকটোরধা কৌমল্যা কৈতবশিস্ত্রা কৈনকৌকুমুদ্যদেণ সহ সন্দিগ্ধং সংশয়িতঃ “কিনিয়
 কৈতবশিস্ত্রা অম্লসিদ্ধা বা” ইত্যেৎ সমগ্রবিষয় ইতি যাবত্ । সুম্যো ননোরম ইন্দুযম্প্রী যাম
 তাঃ । তদা মুজ্ঞাঃ সর্বা এব ব্রহ্মী নতাক্ষা এব ব্রহ্মা মণ্ডলাকারেণ স্থিতাঃ স্তবঃ সার্মিন্দ্ৰী
 বহুঃ জুহুঃ সমূহো যামা তাক্ষযোক্তাঃ ভূমিশল্য শিবল জটাঃ স্ৰী পাম্বু রচন্যু । অশ্বত্থনাগা
 জটানা রচকলমপি পূর্ববর্হে ব্রহ্মাশল্যমিত্যাত্ ।

‘অব কৈতবশিস্ত্রিবাহিবা সপমানৌষধিযাঃ সংব্রহ্মদর্শনাৎ “সন্দেহঃ” মুজ্ঞাদী ব্রহ্মী-
 তাদারীপাৎ “রূপক” ব্রহ্মাণ্ডাদিবর্ধনাৎ “স্বভাবীক্তি” যজ্ঞানীযাঃ, তৈবা স্বচয়ানি ব
 দর্শনোক্তানি যদা—“সন্দেহঃ প্রকৃতিস্বল্য সংব্রহ্মঃ প্রতিভোজিতঃ ।” “রূপকং রূপিতারীপাতিপদে

২। সেই জটাতে মস্তকস্থিত বক্রিময়াকার কপালব্যাধি ব্রহ্মাকিনীরা জন
 বিগমিত হইতেছে, সেই জটার দীপ্তি বিদ্রাবসদৃশ ননাটোলোচনেব জ্যোতিঃধারা
 বিমিশ্রিত, সেই জটাতে কোবল কৈতকীনিখাগেব সহিত সন্দিগ্ধ মনোবন চন্দ্র
 বিবাজননি, সেই জটাব সমূহ সর্পরূপ যে লতা সেই লতারূপ মস্তকাকারাবস্থিত
 নাগাদারা বহু, মহাপেবেব সেই জটা তোমাদিগকে বন্দন করুক ।

मालतीमाधवे

निरपेक्षः । "स्वभावोक्तिद्वयसाधैवक्रियाव्यवस्थेभ्यः" । आहूतविकीकृतं ज्ञानम्, "सर्वोप-
भेदजन्यताः समुत्पन्नः सादृशविकीकृत"मिति लक्ष्यम् ।

यदपि ईश्वरस्य अष्टांगुटावकृतस्य प्रशान्ताकारप्रतीतिर्दृश्यमानः कदापि न दृश्यते, अष्टा इति कर्मैकवृत्तेन वाप्यकनायिकावृत्ते, भूमीमस्तेष्वपि सत्त्वेन अष्टा इति स्वात्मनोऽपि च नायकस्य स्वकायिनिर्वाहे पारतन्त्र्यं, कामन्द्यादितपस्विनोक्तस्य तत्त्वार्थानिर्वाहोद्यो-
ज्यस्य सूचितमिति केचिदावचरिरे। केचिच्च "साराक्षिणवस्तुभरावुद्यमय" इति निर्वाह-
सत्त्वो वक्ष्यमाणत्वादेताभ्यां द्योक्त्यां अलंकरणमयपारतन्त्र्यं सूचित इत्युचिरे। तथाहि—सुरज-
ध्वानेन गर्जितसम्बद्धं, कीमत्तवर्णित्वेन वस्तुवर्णनं, सुसङ्गठनकृतया तिरोहितव्यक्त्या कपि-
मस्यापि अष्टांगुटस्य स्थानत्वप्रतिपादनं नीचोदयः, एवं चर्पविकरणं, तद्व्याञ्जनमलनेन चर्पणं,
कदाप्यमात्रशेषताकावलिः, ललपटनेनलिपि विद्युदुद्योतनं, केतवद्विचित्रित्वेन केतकोदयस्य इति।
एवं भूमीर्द्वीपमयसमयवृत्तनेन प्रज्ञापरकशक्तिताम्यस्य प्रकरणस्य कट्टावर्तित्वमपि केचिदाव-
चरन्ति। तेषामेतादृशभूतानस्यकल्पनं अल्पमात्रेणैव सङ्गदयःकदयानन्दसम्बन्धकतया, कीदृशान्-
तर्पणसाधकमिति त एव आह्वयन्ति।

(१) यद्यपि प्राचीनव्याख्याकारैरव्याख्यानतया "पञ्चाली"त्यादि श्लोकः प्रचिन इति प्रति-
भाति, तथापि बहुमुखकेषु दृष्टान् कानुविद्या व्याख्यायते। यन् शोधनस्य पञ्चालीविप्रलियः
पौनरात्रिपिप्रलतायाः समूहो तस्मिन् विद्युतां लक्षः शक्यतः अथ इव लक्षविद्युत्सुल्लिङ्ग-
माय इति धारयन्। तथा कालः चन्द्रस्य यन्वा यावत्कः कालस्यो यावत्क इत्यर्थः, यस्मिन्
शोधने (आश्चर्यनीयस्यानीदे) ईदृशचन्द्रिनमुकुलं किञ्चिदुन्मीलितं सति ब्रह्माण्डं जगत्
लक्ष्मणं वृत्तयान्। अर्धिमिः स्युल्लिङ्गैः निरुक्तः नातिशयं संभवतः य. ब्रह्माण्डो भागवतानिधिः।

৩। যেই লোচনের বোমরাঙিবি শিঙ্গলতাসমূহ ভয়ঙ্কর বিদ্যুৎফুল্লিঙ্গ-
লায়, যেই লোচন কিঞ্চিৎশীতল হইলে কাগজপ খাৎক তাহাতে ত্রকাণ্ড
আহুতি দিয়াছিলেন, যেই লোচনের অগ্নিদ্রবশে ফুল্লিঙ্গনগণ কপালহিত
চন্দ্র হইতে ক্ষয়িত অমৃতপ্রবাহধারা শকারমান, অবন্তমুখক মহাদেবের সেই
তৃতীয় লোচন তোমাদিগকে বক্ষা করুক।

[नाट्यान्ते सूत्रधारः । (४)]

अलमतिविस्मरेण (५) । [पुरतोऽवलोक्य]

तस्मादभासगदितेन चरितेन सुधासारेण चतुःप्रवाहेण शङ्करी शब्दायमानः कोपः
अपाङ्गदीप्तो यस्य तत्तथोक्तं, मदगजोवचं अरदाङ्क पुरारेमंहादेवस्य तातोदीप्तं (द्वितीय-
शब्दात् सार्धं इकम्) द्वितीयं खोचनं अपालस्थितनेत्रमिति यावत्, को युष्मान् पश्यतु रचतु ।
अथ लोकातिशयसम्बन्धितवर्चनेनोदात्तालङ्कारः “लोकातिशयसम्बन्धितवर्चनोदात्तमुच्यते । यत्रापि
प्रस्तुतस्त्रात्र’ महताश्चरितं भवे” इति दर्पणवचणात् । अग्नधराङ्गं, यज्ञचक्रानुक्रमेण ।

कचित् पुलकं अयमपरोऽपि नाट्योद्गोचो दृश्यते—

“दन्तश्रेणिषु संगल्लवकल्लसम्यावर्तनव्याकुला
भासाभोवनकुञ्जकुङ्करीषु सुदमदम्भानिनः ।
गणस्यभाभिषातश्रीर्षकविकाशूपासवन्मूर्धन्यः
शश्वोर्वज्रकपासकन्दरपरिखन्दोलयाः पान्थ वः ॥”

अस्यार्थः—महाश्वः विधेः श्वः कपालकन्दरः करीटिः शिरोस्थिमयः महाश्वः पावविशेष इति
यावत्, तत्परिखन्दोलयास्तत्परिखन्धनव्याकुलाः, दन्तश्रेणिषु तत्करोदिस्थितदन्तपङ्क्ति-
विन्यर्थः, संगल्लव्यः अरज्यः अत एव कल्लकल्लसहितेन व्यावर्तनेन परिधमणेन व्याकुलाः
भासाभोवनकुञ्जकुङ्करीषु भासादिमुषिरप्रदेशेषु सङ्गदमदम्भानिनः सुदमदाकारकन्दव्यः
गणस्यभाभिषातश्रीर्षाः विदीर्षाः कविका वास ता, शश्वोः शिवस्य पूडाश्वकर्मण्यः शिरो-
मण्डातरङ्गः यो युष्मान् पान्थ रचतु । अग्नधराङ्गम् ।

(४) आश्वोर्वज्रकपासकं नाटकाद्यं पद्यं नाट्यो, तज्जचवस्तुतं दर्पये—

“आश्वोर्वजनसंयुक्ता क्षुतिदंष्ट्रान् प्रयुज्यते ।

दैवदिग्दर्शनादीनां तज्जात्रन्दोति संश्रिताः ॥

मान्दरोमाधवे

महन्मयश्चन्द्रामञ्जोः केरवमिनी ।

पदेभुक्ता चावमभिरटाभिर्वा पदेवत ॥ इति ।

अथ पदमर्थे न किंचिद्विषयः अथवाचयति, केचित्तु पदस्य चतुर्भाषिकभागमुच्यते । तद्वि-
हितोपपत्तिरप्येव पदस्यैवावयवम् । मान्दो, इत्युपगोक्तस्य समूहकत्वे तु उपोक्तवयेव इत्य-
वयवम् । इत्युपेति चिन्त्यादिगोक्ततां च समूहकत्वे पदविषयानुपपन्न एव कवेरभिप्रेतः ।
पदान्वयमपि—“आयोर्नन्दिप्राकप कोच” आद्यमुखीदितः । मान्दोति अद्यते तस्या पदान्वि-
नियमोऽपि वे-ति स्वस्वकारे “अपिवा” इत्येव सूचितः । अत एव “ता सति सट्ट वाये”त्यादि
शब्दकलादिमान्दो पदप्रतिपत्ति इत्यते । “सन्दिपसुम्भेन्द” इत्यनेन च मान्दो चन्द्रनामा-
दित्या, चन्द्रनामादित्यस्याः प्रत्ययपि योज्या—“चन्द्रनामादित्या आख्या रसना न यती
निधि” । योति चन्द्रमसि योति रसयोरिति वाच्यः ॥ नन्दिपतीति नन्द, पद्याप्य, नन्द एव
नन्दः प्रत्यादिनाद्व, सतस्त्रिधासोदक्ये मान्दोति पदं निपद्यते । मान्दोति—मान्दोपाठानी इत्यर्थः,
सूत्रधारः । “माकास्य सट्टुत्तान् वगुर्ध्वं स्यात् सवीजम्” । रत्नैवतपुत्राङ्गं सूत्रधार उच्यते
इति भरतीकृतस्यो मठविषयः । आदिनाह क्रियाभ्याहारेणान्वयः । ननु मान्दोते सूत्रधार
इत्युक्तं “मान्दो प्रमुच्य निष्पत्तिं सूत्रधार” उच्यते । अत्रापि प्रविशन् पद्यात् सूत्रधार-
मुच्यते ॥ पूर्ववत् विधावादी सूत्रधार विनिर्गते । प्रविशत्तद्वत्तः आद्यमाख्यापयितः ॥
इति भरतीकृतस्यो सूत्रधारमुच्यते इत्युक्तं नन्दिपतीति नन्द आख्यापयित इत्युक्तं नन्दिपतीति नन्द
किंचित् सूत्रधार इति सूत्रधारस्याप्यात्वापके प्रयोग इत्याहुः । किंचित् मान्दोते व्यापक इत्येव
पठति । अन्तर्गतं “प्रत्याद्यादिसर्वाङ्गस्य पूर्ववत् प्रयोगस्याभावात् इत्युक्तं नन्दिपतीति नन्द
आदि प्रागुक्तभरतीकृतस्यो मठविषयः । अत एव स्वपञ्चतापि “पूर्ववत् विधावैव
सूत्रधारी निवर्तते” । प्रविशत्तद्वत्तः आद्यमाख्यापयितः ॥ इत्युक्तं व्याख्यानान्वय-
इत्यादी पूर्ववत्तस्य सम्यक्प्रयोगाभावादेक एव सूत्रधारः सर्वं प्रवीजयतीति व्याख्यान-
इत्यभिहितम् । ॥

(५) अतिविशदेष मान्दोपगोक्तपाठार्थाद्व्येन अत्र व्यर्थम्, अन्यथा भरतीकृतस्यो मठविषय-
कमीकृतस्य परिपत्ति रसनिष्ठेति अन्येतिव्यवहारः ।

अये ! उदितभूयिष्ठ एष भगवानग्रेयमुवनहोपदीपकस्तपन-
स्तमुपतिष्ठे (६) । [प्रणम्य] ।

कल्याणानां त्वमसि महसां भाजनं विश्वमूर्ते !
धृष्ट्यां लक्ष्मीमय मयि दृशं धेहि देव ! प्रसीद ।
यद्यत्पापं प्रतिजहि जगन्नाथ ! नम्रस्य तच्चे
भद्रं भद्रं वितर भगवन् ! भूयसे मङ्गलाय ॥ (७)

(६) "ततः शोक धटेदिक गणोरज्जरसकुतश्च । ऐक्योद उरुच्छय यस्य धृष्टा प्रवर्तते ॥"
इति भरतानुशासनानुसारेण साहित्यिकतया रङ्गधारणार्थस्य शोकस्वारस्यरश्मिकावल्यापयति—
अये इत्यादिना । "अये" इति सम्बन्धवचो निपातः । उदित मूर्दिनः बहुलं दाम्प्यं च,
किञ्चिदनुपूर्वोदय इत्यर्थः । "नेषेदादियमुवन"मिति निषेधादुदितभूयिष्ठम् इत्युक्तम् । अग्रेयाणां
मुवनहोपानां दीपकः प्रकाशकः, भगवान् बडेऽग्रेयानी, तपनः सूर्यः, स सूर्य उपतिष्ठे
आराधयानि, वक्षानाद्यद्वीडेनेति शेषः । "यद्यत्पापमयोर्धे"त्याभनेपदम् ।

(७) आराधनश्लोकमाह—कल्याणानामिति । हे विश्वमूर्ते ! सर्वभक्तः "सूर्य आत्मा
जगत्साम्यर्थे"ति श्रुतेः । त्वं कल्याणानां साहित्यिकानां महसां तेजसां भाजनं प्राप्तमसि ।
हे देव । (दीप्तमिति दिकः पञ्चाशत्) लक्ष्मिस्तुष्टिनाम् । "एकवास्तिनराधंस्यान्वात्वाग्नि-
मनुर्हरणमनुसङ्गः ।" मयि महिषये धृष्ट्या नृत्पुत्रस्य सखीं सत्यतिष्ठ, अथादमन्दं
समुद्वह्यार्थं, अयं अतिमयेन धेहि प्रतिपादय । प्रसीद प्रसन्नी भव । हे जगन्नाथ ! मुवनमादिन् ।
नवरा मी यद्वत् पाप (अस्तीति शेषः) तत् प्रतिजहि निवर्तय । अत्र यद्यदिति
बौद्ध्या काश्चिन्नानि कारिण्यकारकात्'त्वा' अभिप्रेतम्, अत एव तत्पदं बौद्ध्या न
कृता, बौद्धितत्वेन प्रकृतपरामर्शना तत्कन्देन परामर्शाद्विज्ञेयतत्पदपदविच्छेदात् । हे
भगवन् । भूयसे प्रभूताय मङ्गलाय ह्यभाय (तादर्थ्ये चतुर्थी) भद्रं यदीदं भद्रं प्रसीद' वितर
दीहि । अत्र हरिवरदादीनपात्र सूर्यस्वाराधनेन प्रकरणावस्थाय मङ्गलस्य स्मृतम् । यद्यदिति
बौद्ध्या धीर्यष्टमाहू'लनन्दनादिज्ञतोपद्रव-इत्यत्र पापनाशानन्दक भद्रं भद्रमित्यनेन

७ । श्रुत्वा नान्नीपार्थादिव वारुण्ये अयोजनं सूर्ये । अये ! जगत्साम्यर्थे-
बौध्देव अकाशकं तत्रवान् सूर्यादेव आत्र मङ्गलकण्ठेरे ऐरिष्ठ इहेगच्छन्, तादर्थ्य-
आराधना करि (अर्णाम करिष्ये) ।

१ । हे विश्वमूर्ते ! त्वमिह मन्त्रमन्त्रकं अयेव आर्थाव । हे देव ! त्वमि

[প্রবিশ্য পারিপার্শ্বিকঃ (১৩)] ভাব ! (১৬) পরিঘনির্দিষ্ট-
গুণং প্রবৃত্ত্যং নাধিগচ্ছামঃ ।

সূত্র । মাগ্ধি ! কতমি তে গুণাস্তত্র যানুদাহরন্তার্য্যা বিটম্বা
মিথ্যা ভগবন্তো ভূমির্দেবাস (১৫) ।

নটঃ ।—

ভূম্না রমানাং গজনাঃ প্রযোগাঃ সৌহার্য্যদ্বয়ানি বিবেচিতানি ।

সৌদৃশ্যমায়োজিতকামসূত্রং চিত্রা কথ্য বাচি নিদগ্ধতা চ ॥ (১৬)

(১৩) পারিপার্শ্বিকনামং যথা ভবতি—“মুখধারস্য দর্শে য প্রযাজ্য কুহতৈর্যন্তম ।
জাভ্যাংমুখনান্যাপি, স ভবেন্ পারিপার্শ্বিকঃ ॥”

(১৪) ভাব ইতি মূখধারস্য সম্বোধন, যত পূর্বোক্তপ্রমাণাদসারেষ সতধারো ন্যেণ ভাবিত্যেব
বাণ্য । পরিঘদা মে ককৈণ নির্দিষ্টা গুণা যত ৯, প্রবৃত্ত্য প্রকরণম্ ।

(১৫) “গৌর নাম চ বধ্যীয়ান পুণ্যবাক্যেণ মংগলং” ইতি ভারতানুষ্ঠানান্নান পুণ্যবাক্য-
নামং প্রসঙ্গাৎ—কতম ইতি । কতমি ক্রিয়ম্., খারাদযাতা দূর গতা যাব্যাদিভৌম্যে ইত্যার্য্যা,
“কুর্শ্ব গৌরং দয়া দানং ধর্মঃ সত্যং ততঃপ্রতা । অদৌহ ইতি বৈবেতনান্যার্য্যান্ সম্বচসত ॥”
ইত্যেব লবায়ঃ । বিটম্বাঃ শব্দঃষটিকলাবেদিন, ঘণ্টিতা., মিথ্যা, যুক্তা, ভগবন্তঃ
বহুৈর্যন্তানিন., “ভূমির্দেবা ব্রাহ্মণাঃ । অশ্বাশ্রমক্লেষাঃ অশ্বাষিপি ভূমির্দেবা ইতি কথনং
ততঃপ্রযুক্তানুদাহরণদীর্ঘবিচারেণ তদধীনত্বান্ দৈবতাক্ষকল্যেণ নৈষামাগধনৌপল্যভেতি মন্যম্ ।

(১৬) প্রবৃত্ত্যং গুণান্ দর্শয়তি—মুখ্যং নি । রমানা অদ্রাষ্ট্রীভবেন্ স্থিতানা অদ্রাষ্ট্রীনা
ভূতান্ প্রাপুয্যেয মননঃ সমীচা মূখ্যদর্শিনামান্যাসা ইতি যাবত । প্রযোগাঃ ‘অভিনয়ঃ’, ‘অনেন
বসৈববচনং’ প্রবৃত্ত্যং দর্শিতম্ । তথা সৌহার্য্যং নিদগ্ধাধিকর্ম্মেয ইত্যানি মনোজ্ঞানি
বিবেচিতানি ন্যায়জন্যিকর্মাণ্যপ্রাধিকর্মা, ‘অনেন ধীরপ্রসঙ্গান্যায়কৌপেতল’ বর্গিতম্ ।

যে “কোনও অপূর্ণ প্রকরণেব অভিনয়হারা আশাহেব আনন্দ-সম্পাদন কব ।”
হুতবাঃ নটগণ উদাসীন কেন ?

১০-১৪ । পারিপার্শ্বিক । (প্রবেশ কবিশ্য) ভাব ! পবিত্রকর্তৃক যে
সমস্ত ৩৭ নির্দিষ্ট ইচ্ছাছে, তাহ্মণ্ডল গুণসম্পন্ন প্রকরণ বেধিতেছি না ।

১৫ । হুহ । মাগি ! কুনীনানিসম্পন্ন সমস্ত নান্যভিহ পূজা দৈতমুখ্য-
নানী আশ্রয়ণঃ কি কি প্রণয় নির্দেশ করিছাছেন ?

सुख । कृतं तर्हि । (१७)

नटः । भावः । किमिव ? (१८) ।

सुप्र । अस्ति दक्षिणापथे विटर्भेषु पद्मपुरं नाम नगरम् । तत्र
 दक्षिणोत्तिरोयिणः काश्यायरणशुरयः पङ्क्तिपावनाः पद्मानयो
 धृतव्रताः सोमपौयिनो सुन्दरनामानो ब्राह्मणा ब्रह्मवादिनः प्रति-
 यसन्ति स्म । (१६)

एवम् आयेनित्तं उच्यते कामस्य अनुमानस्य ह्यर्थं (अर्थाभावावकनाविषयोः) इति तादृशं
 प्रतीत्यर्थं जायकमार्गिकासङ्गीतस्यार्थीनां मुखमाकाशम्, तथा चित्रा आदर्शमनिका कथा,
 तथा वाचि वचने विदित्वा मेतुत्तम् । एतानि यत् प्रत्ये कलि, तादृशं तादृशं प्रदर्शयितु-
 मादित्यसि भूमिद्वया इति शेषः । " एतादिन्द्रिया यदि तौ प्रती ग-" इति लक्षणादत्र इन्द्र-
 यद्वयाऽस्ति ।

(१८) कि कृतमिच्छते ।

(१८) "इत्यपि रीदहीवाद्य धातुं लीभिरेवधरी। तावत् कित्ताधमधातो सुज्ञतं वै दुर्ब
मद" इति भासादिग्रन्थस्य सकल्पप्राप्तिश्चल. परित्तममावत्—यत्नीत्यादिना। इतिष्-
ईयस्य यङ्गारत्तमवारत्तमस्यसिद्धिं ह् विद्यापय चयमेव यङ्गारत्तमवारत्तमस्यसिद्धिश्चात्रिना।
विन्देतेत्यचनेन वैदुर्भो गीति. प्रत्यायितः। पद्यपुत्रं नाम पद्यपुत्रनिमि प्रसिद्धं नाम्ना पद्यपुत्र-
मिति वा, अर्धेद्रावकलतोषाया लोपान्। तैत्तिरीयानामकथायाद्विषेधाध्यायिनः, कात्यायनाः
छाप्रदमोनाः, ऋक्समन्तः याज्ञिकविषेधाध्वंखपुत्रवसन्तु नर्तते, लक्ष्मणर, लक्ष्मणरिताः

১৯। নট। যে প্রেক্ষণে পূজারাহিবসের চাতুৰ্য্যবাসী অভিনয় অতি ভাদ-
গড়ীর হয়, অকপট মেহদাব। নায়কনারিকার ব্যবহাব অতি মনোহর হয়,
যাহাতে নায়কনারিকা-সখা-ভৃত্যাদির গুণমাহাত্ম্য অসুবাগবল্লভ হয় এবং
হর্ষরসময় কথ্য ও ব্যাক্য পাণ্ডিত্য থাকে, এক্ষণ প্রেক্ষণ অভিনয় করিবার
জন্য ব্রাহ্মণগণ আবেশ করিয়াছেন।

১৭। দ্বয় । তবে আশা করণ হইয়াছে ।

১৮। মট। ডাব। কি খরচ হইয়াছে।

১১) হুজ। দক্ষিণাংশে বিবর্তনশে পক্ষসুৰনানে এক নগৰ আছে, সেই নগৰে চৈতন্যচৰ্য্যাব্যাহারী কান্তনগোত্র বেদাধ্যায়ীদিগেব শুক্ল অংগভাসী

‘‘তী ঞ্চৈত্রিংযাস্তাস্ত্রুবিমিসর্য্যয়ু ভূরি শ্রুতং যাস্ততস্মাদ্রিয়ন্তে ৷
 ইদ্রায় পূর্ত্যায় চ কংসংগেষ্ঠ্যান্ দারানপত্ন্যায়. মপৌষ্ঠ্যমায়ুঃ ৷ (২০)
 তদামুখ্যায়ণস্য তত্রভবতঃ সুগৃহ্যতনাম্রো মদ্রগোপালস্য পৌত্রঃ
 পবিত্রকীর্ত্নের্নীলকণ্ঠস্যাজসম্ভবো মদ্রযীকণ্ঠপদসান্ধনো, ভবভূতি-

পঞ্জিপারনা: পল্লী ভোজনাদিসম্পাদ্য পাবনা, পবিত্রা, অমোজিত ইতি যাবৎ । পঞ্জি-
 পাবনব্রহ্মপনয়ন্তে, যথা—‘‘যজুর্বা পাবনো বস্তু সাধা যথাপি পাবন: । অমোজিতমৌষ্ঠ্যে তা
 ব্রাহ্মণ: পঞ্জিপাবন, ১’’ ইতি । পদ্যপদ্য: দ্বিবিদ্যদ্বৈপস্বাহবনীদস্বাহবস্বাহবপাতিপস্বাহ-
 পরিচরয়মীজা: আঙ্কিতাশয় ইতি যাবৎ । পুত্রব্রতা: আনুদ্রব্যাদিক্রতব্রতায়চা: উম্বর-
 নামান: উম্বর প্রসিদ্ধ (‘‘প্রসিদ্ধৌ উম্বর বিদু’’রিতি বিদ্য) নাম দেবা নৈ তদৌজা:,
 ব্রহ্মবাচিন: বৈদবিদ: ।

(২০) তেযা সর্বংগুপ্তৌদিতল বর্চয়তি—ত ইত্যাদিনা । (‘‘যৌমিদ্ভদ্রমৌষ্ঠ্যৌ’’ ইতি
 নিপাতনাত সাধু:) ‘‘জন্মনা ব্রাহ্মণৌ ঞ্চৈত্র: সন্তারির্জিৎ অচ্যতে । বিদ্যাযা যাতি বিপল’’
 বিমি: যৌমি় অচ্যতে ৷’’ ইতি লুচচলবিমিতা: নৈ পূর্বোক্তা ব্রাহ্মণা: তত্সম্ম পারমার্থিক-
 ব্রহ্মস্বরূপস্য নিমিস্বপায় বিশেষতৌ নিদ্বারংচাব ন তু প্রতিবাদিগর্বাদিনিরাশরসেন যযৌ-
 জাভায়, ভূরি প্রভুঃ শাস্ত্রম্ সারংচান্বিতং শ্রুতং অজ্ঞয়নং আদ্রিয়নে ব্রহ্মচতি: । তদা ইদ্রায়-
 স্কর্মেণে যাতাদ্রিতিশাঃ পূর্ত্যায় কর্মেণে স্তাতাদ্রিতিশাঃ ন তু ভৌবায় অর্ঘ্যান্ ধনানি
 আদ্রিয়নে যাতাদ্রীতানর্ঘ্যসাম্প্রদ্যাদিতি ভাব: । एवं অপর্যায় সন্তার্যে ন তু সন্দর্ভ
 স্তাতাদ্রিগুণ, দারান্ সার্য্য আদ্রিয়নে, তদা তদৌষ্ঠ্যে তদসার্যে ন তু ব্যচনার্যে
 শ্রাযু: জীবনং আদ্রিয়নে । সর্বত্র তাদ্যে অগুদী: অত্র যদৌজাভাদীতানর্ঘ্যনৌ নিরাশরসান্
 ‘‘পরিমণ্ডা’’-লঙ্কার: ‘‘ব্রহ্মদ্রব্যমন্তৌ বাপি অদিতাদ্রুগৌ ভবিন্ । তাহবস্বাহবৌষ্ঠ্যে আদ্র-
 আদ্রৌষ্ঠ্যে তদা: পরিচল্য’’রিতি দর্পকলকল্যাৎ । ইদ্রব্রাহ্মণতম্ ৷

সাংখ্যিক/ চাক্ষুরগাদিত্রিভাণী সোমপাদী প্রসিদ্ধনামা বৈশ্বানরঃ ব্রাহ্মণগণ
 বাস করিডেন ।

২০। সেই শ্রোত্রিয় ব্রাহ্মণগণ কেবল তবনিষ্ঠের জন্তই সার্বকালিক
 প্রচুব বেনাধারন করিডেন (বিশোনাচাবিন্ন জন্ত নহে), বজ্র ও বীর্ধিকা ধননাবিন্ন
 জন্তই অর্থ সংগ্রহ করিডেন (ভোগেব জন্ত নহে) কেবল সন্তানের জন্তই দাব-
 পরিগ্রহ করিডেন (ইল্লিঙ্গবুদ্ধিচরিতার্থভার জন্ত নহে), এবং উপভার জন্তই
 দাবজোদন প্রার্থনা করিডেন । (বাদনেব জন্ত নহে) ।

उत्पत्त्यतैऽस्ति मम कोऽपि समानधर्मा,

कालो ह्ययं निरवधिर्विपुला च पृथ्वी ॥ (२२) *

वासनापदानां काश्चरसास्वादनपराङ्मुखमानसानां तेषां कल्पनैकमुने प्रकरणे पुनरेवा-
धीरयेति विनयोक्तिः । यदा नाम सन्धावनया, वैचित्र्या चक्षुष्या व्यापश्रुति, ते किमपि
अवश्य जानन्ति, यदा किमावेदे, अपिप्रब्धो भिन्नजने, तदाहि ते किं जानन्ति ? न किञ्चिदपि,
अतः तान् प्रत्यपि एव यतो ज्ञेयम् । न हि विधिरार्यं केनचिदनीयत इति भावः । पामराणां
तेषां सद्वैयर्थ्यकरवार्थावधारणाधिकार एव नास्तीति कुतस्तान् प्रति यत्र इन्द्रजनाः । तर्हि कथं
क्रियते यत्र इन्द्राह—उत्तपत्स्यत इति । मम समानधर्मां मनसि मम कोऽपि यदि उत्तपत्स्यति
कनियते, अथवा अस्ति विद्यते, तदा तं प्रति एव यत्र इति मेवः । (सहमानामप्यनीना
नामनेन प्रकरणेन प्रयोजनविरहात्तदकीर्तनम्, इदानीमनुत्पादोऽपि सहस्रधीनपाद
सन्धावना दर्शयति—ज्ञान इति । हि यत्तदयं काल निरवधि निरवसान, तथाच इदानी-
मनुत्पादोऽपि कालान्तरे तदनुत्पादसम्भव इति भावः । सहस्रस्य विपुलाक्षेत्रेऽयमुपलब्धि-
सन्धावना दर्शयति—विपुलेति । पृथ्वी पृथिवी विपुला महती, तथाच यत्र हि ममसुखसन्धावपि
दीप्तान्तरे तदस्तिस्वभाव इति भावः । इह प्रथमाह “न” इति बहुलं न प्रयोगोऽपि द्वितीयाह
“मम” श्लोकेन प्रयोगो न दोषावह, एकवाक्यार्थत्वं एव तादृशप्रयोगस्याधीन्यतया दुष्टत्वात्, ।
इह तु भिन्नवाक्यार्थत्वात् । बहुलतिलक इति “अथैव बहुलतिलकं तमज्जाननीयः” इति
लघुत्वात् ।

तथावा अति अनातिष्ठ, तथाहमेव अत्रो आमाव ए उग्रम नहे । तने म-
नस्य केच एहि उग्रम इह, अथवा कोणाग्र, नाके, तथाहमेव अत्रो
आमाव एहि इह । वेहेहू एते कालेन अवधि नाहे, पृथिवी ए अति विपुल,
(अत्राहः कोन् बाले आमाव मनस्यारुक्ते उग्रपति वा कोनाग्र मेने
विजयानता असह्य नहे) ।

* । तदुच्यते तत्पदव्यापनाय सर्वे कुञ्जीवनाः यथा—स्वमनोतत्त्वधर्माणि कर्त्तव्यापरिग्रहं च
त्ययेतामिति । कविर्वाचा प्रति तेनोक्तं ।

“गुणे, सता न मम को गुण, प्रख्यापितो भवेत् ।

यद्यप्येतास्य भगवान् यत्र आननिधिर्गुणः ॥” इत्यधिकपाठ कश्चिन् ।

पपिच,—यदेदाध्ययनं, तथोपनिषदां सांख्यस्य, योगस्य च

ज्ञानं तत्कथनेन किं ? न हि ततः कश्चिदगुणो नाटके ।

यत्प्रौढत्वमुदारता च वचसो यच्चार्थतो गौरवम्,

तद्येदस्ति ततस्तदेव गमकं पाण्डित्यवेदग्रायोः ॥ (२१)

ततो यदग्राकर्मर्षितं प्रियसुहृदाऽऽप्रभवता भवभूतिनाम्ना
प्रकरणं स्त्रुतं मालतीमाधवं नाम, तदेव तत्रभवतः कालप्रियतायस्य

(२१) दक्षिणविरचितस्य रस पण्डितादीं समादर इति निजपाठितम् प्रकटयति—
यदेत्यादिना । यथापि यत्र स्त्रुतिपदं बाधो बुद्धित्वमुपपद्यते । यदुपेक्षानां यदादीनां
आशयन तदा उपनिषदां मन्त्रार्थेन तत्रतिपादयदेदयविशेषार्था, सांख्यस्य कश्चिन्नवीमल,
योगस्य पाण्डित्यस्य च अग्राकर्म तन् कथनेन तथोपनिषदज्ञानदीर्घविधानेन किं ? न हि-
मनीष्यते; । किं यत्नां ततः वेदाध्ययनादेः नाटके कश्चिदगुणः उपकारित्वं न भवतीति
शिवः । नाटके वेदाध्ययनादीनामग्राकर्म इति भावः । अर्थं यच्च नाटकीयवीमलं तदाह—
यत्प्रौढत्वमिति । वचसो अग्राकर्म गौरवार्थत्वं, यथा “पदायै वाक्तरचनं शास्त्राय च
पदाभिधा । वीरिण्यां सप्तमानी च साभिप्रायवन्नश्ये च ॥” इत्युक्तमप्युक्तमिति सुदारतागुण-
विशेषः । यद्येतां पण्डिता,—^३यत्कर्मवत्तु गुणः कथितुं यत्किञ्चन वृत्तीयने । तदुक्तमप्युक्तं तेन
सनाथा ज्ञानपद्धतिः ॥” इति । अर्थतो गौरवं यदेकाग्रंतिपादनज्ञानार्थं नाटके तत्र दत्ति
तत्तत्किं तदेव पाण्डित्यं सांख्ययोगपतिः, वेदग्रां कश्चिन्नवर्तिः तथोक्तमर्थं वीरवत् । तदाच
मनीष्यमकरयस्य वीरतादिकं दर्शय पाण्डित्यं कथित्वं न आशयति विशयः, अज्ञानमनीष्य-
मनीष्यमिति भावः । अतु नाटक इति कथमुक्तं नाटकप्रकरणवर्षिभेदमिति चैव, नटवृत्तादिति
नटवृत्तादिति अर्थे च कथयति नाटकमिति पदं निबन्ध, यथायाम नाटके नाट्यं दृश्यतो
वीरताभावात् । साहूक्यविक्रीर्णं इति, अथचकारुण्येव ।

२०। वेदाध्ययनं, उपनिषदः, सांख्यं च योगशास्त्रेण वेदान् उद्गृह्यते
कीर्तनपारा कोनञ्च कल नाहे, वे हेतु नाटके ताहाय कोनहे उपपादगिता
नाहे । बाकोर वे गात्रोपा, उदारता, च प्रिदार्थता काहा इति धाके, तदे
ताहाहे पात्रिता च कविदमकिव विज्ञापक इहेव ।

পুরতঃ প্রয়োগেণ প্রসঙ্গাপ্যবিত্তসুখতাঃ তত্ সৰ্ব্বং কুশীলবাঃ সঙ্গীত-
প্রয়োগেণ মননমোহিতসম্পাদনায় প্রদর্শন্যাম্ । (২৪)

নটঃ । [স্মৃতা]^{১১৭} এবং ক্রিয়তে যুগ্মদাদেশঃ, কিন্তু যা यस्य
যুজ্যতে ভূমিকা, তাং খলু তথৈব ভাবেন সৰ্বং ব্যৰ্থাঃ পাঠিতাঃ, সীমত-
জরত্পরিঘ্রাজিকায়াস্তু কামন্দক্যৈঃ প্রথমভূমিকাং ভাব এবাধীতে,
তদন্তেবাসিন্যাস্বহমবলোকিতায়াঃ । (২৫)

স্ব। ততঃ কিম্ । ২৬

(২৫) ভূমিকা ব্যাখ্যায়, পণ্ডিত ভরতেন—“স্বহমবলোকিতায়াঃ পবেষ স নু ভূমিকৈ”তি ।
তা ভূমিকা, বর্গে ভবা ব্যৰ্থাঃ স্বপরিজনান্নর্জতা নট্য ইত্যর্থ, পাঠিতা গিহিতা, সীমতজরতপরি-
ঘ্রাজিকায় দীপ্তব্রহ্মসম্বাদিত্য, এতাঙ্কন্যায় দীপ্তে প্রশস্ততীক ভরতেন । যথা—“বিশদৈশ্চিৎকা
দাচী মিত্ত্বকী শিব্যকারিকা । প্রথিত্য বাগ্ বিদ্যাস্ব দূতীকাব্যেণ বিন্দতি ॥” “স্বমিগ্ন লাগ্নবল
ম্ব হুপিণ বা তনানুগ্ম । হুত বাগ্ন্যবগা দূতী ন তু হুজাগ্ণ পথস্বন ॥” ইতি ভরতনিবধান ।
ইত্যন্বয়নং উপাধিস্বত্বপ্ৰাপ্যর্থঃ । তদন্তেবাসিন্য কামন্দকীমিত্যাদি, ভূমিকামন্বয়ধীয়ে
ইত্যন্বয়ঃ ।

(২৬) এতাদৃশ্য কিং বিবর্তীকরীতি স্তম্ ।

২৪। অতএব প্রিয় সূত্র পূজ্য ভবভূতিনামক কবি স্বকৃত মানভৌমাবধানামক
যে প্রকরণ আচার্য্যগকে অর্পণ করিয়াছেন, পূজ্য কানিশ্চিননাথের সমুদ্র
অভিনবধাবা তাগবই প্রথাগনে আমরা উচ্চত হইলাম, অতএব নটগণ
সঙ্গীত-প্রয়োগবাবা আনাব অভ্যুৎসাহননে প্রবর্তিত হউক (এরূপ আদেশ-
কর) ।

২৫। নট । (অবগ করিয়া) আগনাব আদেশ প্রতিগানন কবিত্তেছি,
কিন্তু বাহাব যে বেশধাবণ উপযুক্ত, সেরূপ ভাবেই আগনি পবিছনবর্গকে
শিক্ষা দিয়াছেন । বোধি বুদ্ধ সন্ন্যাসিনী কামন্দকীৰ বেশেই প্রথম প্রবেশ কবিত্তে
হইবে, তাহা আগনি নিজেই নিদা করিয়াছেন এবং কামন্দকীৰ শিষ্য
অবলোকিতাব বেশধাবণানি আনি অচ্যাগ করিয়াছি ।

২৬। সূত্র । ইহা বলিয়াই বিবর্ত হইল কেন ?

मटः । ततः प्रकरणनायकस्य मालतीवद्वभस्य माधवस्य
वर्णिकापरिग्रहः कथम् ? (२७)

(२७) तत इति । प्रकरणं रूपरुमिवः, तत्रायकस्य तदावस्थनीयतुप्रधानपुरुषस्य ।
नायकलक्षणं यथा दर्शये—

“स्यादो कृतो कुशीनः कुशीनो रूपवोचनोत्पादो ।
दधोऽनुरक्तनीचसोमोदैदम्प्योत्पत्तिः ॥”

नायकमिहा अपि उक्तास्तदैव—

“भीरोदातो भीरोद्वतसया भीरववित्तव ।
भीरप्रयान इत्ययमुक्तः प्रथमपुरुषैव ॥”

अथ नायको नायकः भीरवस्यात्, दर्पचोक्तं तद्वचनं यथा—

“क्षामावनुचैर्भूयान् हिमाविको भीरप्रयानः स्यात्” ।

अस्यास्तादर्थ्यं भीरोदात्त इति भरतमतानुवर्तिनः, तथाचोक्तं भरतेन—“तेनापतिरनायक
भीरोदातो प्रकीर्णितो” इति । नायको तत्रापि प्रकरणनायिका । नायिका च नायकसामान्य-
गुणैस्तथागतिविषयैश्चैर्गुणैः प्रधानतो स्यादवस्थनीयता स्त्री । यद्योक्तं, दर्पचे—

“अथ नायिका विविधा स्यात्प्राधारपक्षीति ।

नायकसामान्यगुणैर्गुणैश्चैर्गुणैः ॥

मालती च नायिका इत्यस्मिन् कुलस्त्रीत्वाच्च उदात्तमित्रता, यथाह भरतः—“उदात्तमित्रता
चैव भवैषु कुलशाङ्कना” इति । कुलस्त्रीचरित्तत्वात् प्रकरणचैव युक्तं, तदुक्तं भरतेन—

“दिवा प्रकरत्वं तनु घई सङ्गीर्णैव च ।

कुलस्त्रीरचितं यत् सङ्गीर्णं वीर्याया कृतं ॥”

अथ माधवीवद्वभस्यं नायकस्यापुत्रत्वं, नायकेन वरत्नेन समं वर्णिकापीनाया मालत्या जातिः
सम्बन्धाभावादिति चिन्त, योगिनीप्रभावाद्दृष्टव्यवस्थानं सम्पादयता कविना सहृदयहृदयचमत्कार-
कारिण्या विदग्धताया दृष्टीगुणैश्चित्तत्वात् । नायक इति नाया च अङ्गाररसमयीता वदन्तस्य
अङ्गाररसमयत्वात् । अङ्गाररसमयत्वेन च विशद्वैवतकसुनुप्रेषणीये, “अङ्गारी विशद्वैवत”
इति भरतीकृतत्वात् । वर्णिकापरिग्रहः मुनिकापद्यत्वं माधवस्याभिनवादिकार्यमिति शासन ।
अर्थं चावाध्या फामन्दक्या अवलोकितायाश्च मुनिकापद्यस्य प्रथममेव गृह्योक्तत्वात् प्रधाननायक-
मुनिकापरिग्रहस्तु केन सम्पाद्य इति प्रश्नार्थः । २७

সূত্র । মকরন্দকলহংসপ্রবেশাবসরে তস্মুবিহিতম্ । (২৮)

নটঃ । তেন হি তপ্রসিদ্ধপ্রয়োগাদেবাশ্রমবতঃ সামাজিকা-
নুপাশ্রয়ে । (২৯)

সূত্র । বাতং, যযৌঃখ্য কামন্দকৌ সংহতঃ । (৩০)

নটঃ । অহমম্যবলোকিতা । (৩১) [ইতি পরিক্রম্য নিশ্চাক্তৌ] (৩২)

(২৮) স্মৃতি । উচরমাংস—কলহংসিতি । কলহংসো মাধবস্য খেটঃ, মকরন্দো মিম্বঃ, তয়োঃ প্রবেশাবসরে তন্ মাধবমুনিজ্ঞাপয়িতব্যং সুবিহিতং মিহ্যিতি কবিবেতি ধীষঃ । তদাশ্রম-
এতদা সূত্রপাশ্রমবেশাভাবাদিহাদানীং তদ্বিকল্পনীয়ামিতি ভাবঃ ।

(২৯) নট ইতি । তেন সামাজিকনির্দিষ্টপুণ্যকালিয়েন কুমারবৈরধীতর্জনে চ, তন্-
প্রসিদ্ধপ্রয়োগান্ তস্য প্রসিদ্ধস্য প্রকরণসামিন্যাত্ । অবশবতঃ পুণ্যান্ সামাজিকান্ সমাশ্র-
মবত্যান্, তদাশ্রয়ে আশ্রয়তঃ ।

(৩০) স্মৃতি । বাতং তথা কুমারঃ ইত্যর্থঃ । যযৌঃখ্যিতি—সূত্রধারকপরিচয়গত কামন্দকৌ-
ভূতৌঃখ্যিতি । কামন্দকৌ নীতিপয়সিহ, সংবেদীতি কামন্দকৌ । (তদবেদীভ্যশ্চ, ততঃ ইত্যর্থঃ)
অন্যথা চ সামান্যত্বপূর্ণা নীতিবৈদিত্যপ্রাপনে প্রকৃতমিহিহিতুয়া সূচিতা ।

(৩১) সংস্রাব্যনুসঙ্গেনাত্যর্থঃ । অবলোকিতা ইতি, অতএব চ মায়া কার্যসিদ্ধি-
হেতুদি কার্যসিদ্ধিহিতুয়া সূচিতা । এতৎ বাতীঃ কামন্দক্যবলোকিতয়োঃ প্রথমপ্রবেশকপ সূত্র-
সূচিতম্ ।

(২১) নট । তবে প্রকরণনারক মানভীবল্লভ মাধবের বেশপরিগ্রহ কি
প্রকারে হইবে ?

(২৮) সূত্র । মকরন্দ ও কলহংসের প্রবেশাবসরে মাধবের বেশধারণ
বিহিত হইয়াছে । (সূত্রের এবং সেই চিত্তের প্রয়োজন নাই)

(২৯) নট । তবে সেই প্রসিদ্ধ মানভীমাধবের অভিনয়দ্বারাই পূজা মায়া-
জিকরণের সংবর্ধনা করি ।

(৩০) সূত্র । তাহাই হউক, এই আমি কামন্দকীর বেশ ধারণ করিতেছি ।

(৩১) নট । আমিও অবলোকিতার বেশ ধারণ করিতেছি ।

[प्रस्तावना : (३३)]

[सतः पदितुल्य रक्तपट्टिकानिषथ्ये कामन्दक्यप्रतीकिते
प्रविगतः] (३४)

वामन्दकी । यत्ने ! अवलोकिते ! (३५)

अथसोदितार । आथवेदु भचवदी । (३६)

(१९) आकाशपद्म भगवती इति सुप्त ।

(६९) इतीति । परिव्रज्य पाकविधिषु नाट्यविज्ञा । मिथुनाभौ रक्षभूमिरपगमौ, भुवधारः
जटाविति शेषः ।

(३६) प्रत्यापत्ता प्रस्तुतीकरणं, अस्ति हि । प्रत्यापत्तये च प्रथमं दर्शय—

*જાતો વિરુદ્ધો શાદિ ધારણાનું જ વધારા છે ।

सुवधारैषा संहिता: १. सुधायं यत्तु सुधर्मे ॥

चित्रवाक्येऽप्यत्राद्यौ प्रकृतार्थविनिर्दिष्टः ।

आहूयं नमः किञ्चैव माया प्रसादद्वारि सुः ॥” इति ।

इति लक्ष्मी श्री पद्मसिंहचक्रनाम वीरोदादिप्रकाशः । सर्वतोन्मुखो वीरोदादिप्रकाशः । यथा—

*यदि प्रयोग तत्काल प्रयोगीयः प्रयुज्यते ।

निम घादरवेगरेम धयीगतिगणभदा ॥” इति

(३६) तत् इति । अत्रिण्य पुनरागत्य दत्तापह्निना नेष्यं वशीले रक्षयिस्त्वानियम्य
कादाचनगोपयचित्तमेते उपर्युक्तः कामवृत्तप्रतीकित लब्धेवादिषी एष्वभागेटी, प्रथमतः
दृष्टव्यमिति शेषः ।

(२३) आत्मनो भवति । आदिति शिवः । एवमुक्तमपि सर्वं जगत्तत्त्वज्ञानं यदा
आत्मनो भवति तदा योगोऽयम् । एवं जगत्तत्त्वज्ञानं आत्मनो भवति—
यमोऽयम् । इति ।

(୧୨) (ମୁଦ୍ରା ଓ ଅବସ୍ଥା) ଅବିଷ୍କରଣ ଓ ବିକାଶ (ହାଣ୍ଡିଆ) ମିତ୍ରା, ୮ ଡିସେମ୍ବର ।

(০৩) (বক্তনকল্পবিধানের কামলকৌ ও অংশোদ্ধিতাবেশে নী ও স্থম
দাধেব পুনঃ প্রবেশ)

(୦୧) କାମଦକୀ । ବଂଶ ଅବତୀରଣ !

কাম । অপি গাম তযোঃ কল্যাণিনোভূঁরিসুদেবরাতাপত্যয়ো-
র্মালতীমাধবয়োরভিমতঃ পাণ্ডিগ্রহঃ স্যাৎ ১। (২৩) [বামাচ্চি-
স্বন্দনং সূচয়িত্বা সহর্ষম্ ।] (২৮)

বিহৃৎকৃতৈব কল্যাণমান্তরজ্ঞেন চতুপা ।

স্কুরতা বামকেনাপি দাচিষ্মমব স্বয়তে ॥ (২৮)

(২৩) সম্ভবতি কবিঃ কামন্দকৌমুদেন প্রকরণার্থে কথয়তি—অপি নামিত্যাदिना ।
इह इति मातृगौमाधवयोर्विवाहनिर्वाह एव समप्रकरणाये । वाम सप्राववाश निदये वा ।
कल्याणं दुभनन्ति यदीसौ कल्याणिनौ तयोः कल्याणिनो, सप्रहितानुदपविवाहकल्याण-
सूचकमेतद्विशेषणम् । भूरीति प्रचुराणि बहूनि धनानि यस्य स कुरिवसु सा-तीपिता । अनेन
सार्धकनाम्ना सहाधनिककन्याया मातृगौ वराकोट्याया चवयथावित् सूचितम् । देवत्वं इति
इदानीति (२१ + कर्परि ३०) देवरातो माधवपिता, अनेन च सार्धकनाम्ना दारवयसम्भूतया
माधवस्यानुदपयत्वे सूचितः । पाण्डिग्रही विवाहः नियतमेव अभिमतः सकृतः स्यात्
भवेत् सर्वज्ञमिति शेषः । विधिरपि सारथिक प्रयास, परम्परं योग्यसमावनायेति भावः ।

(२८) सवर्धनिग्राहकन्याया आहक्रियाया विशेषणं । स्त्रीया वामाहस्तुरपेक्ष दुभ-
सूचकत्वात् इति युक्तः ।

(२९) विहृৎकृतैः । आन्तरज্ঞেন चयनज्ञः सिध्यति नवेति सम्प्रतिदोलायितं मन्त्र-
कर्मिभाव जातमेवेदमुन्नेचा "मन्त्रे गृहे भূर्व प्रागৌ भূনमित्येवमादिभिः । उत्तमेचा व्यञ्जने
मन्त्रे विषयस्योपि ग्राह्यः ॥" इत्यनेनेकमन्त्रःपुनरेचाश्चक्रकलस दष्टि वाभिहितवान् । स्कुरता
अन्तः । अत एव कन्याया भावि गृहस्थ विहृतता सूचयता नैमित्तिकैः स्त्रीया वामाचि-
स्वन्दनस्य शुभ-शिवकलनात्, वामकेन सज्जेन चतुषা दार्थिक आनुकूल्यं अवश्यत्वेन अङ्गीक्रियते ।

(৩৬) অতঃপাতিতঃ । আপনি আচ্ছা করব ।

(৩৭) কাম । কল্যাণভাজন ভূবিবশ্রব কড়া মালতী ও দেববাত্তেব পুত্র
মাধবের অভিলষিত বিবাহ হইবে ত ?

(৩৮-৩৯) (বামাচ্চিস্বন্দনং সূচনা কবিশা সহর্ষে) মনেহ দোলায়িত আমাব
অহবের ভাব দুইরাই যেন (তাহা নিবাকরণেব লজ) বান চকু স্পন্দিত
হইয়া সূচনা করতঃ আশুকূলা দেখাইতেছে ।

अथ । मध्वन्तो क्लृ भगवदीए एसो चिचविक्लेयो । . असीयं,
 जं दाणिं चीरचीवरनेत्तपरिच्छदं पिण्डपापमेत्तपाणउत्तिं भगवदी
 देदिसे पापासे भगवभूरिवमू णिधोएदि । तहिं उक्कण्डिदंसार-
 मगहो अप्पा सुद्धेहिंवि णितप्पिअदि (क) ।

(क) मवान् चानु भवन्ता एव चित्तविक्षेपः । आधर्म्यमाकर्ष्य, यदिदानीं चीरचीवरनेत्त
 परिच्छदां पिण्डपातमात्रमाकर्षति भगवती ईदमेवापासे चत्ताभूरिवत्तुर्निर्गमयति । ततो-
 ह्युक्कण्डितसंसारवत्तु आत्मा सुद्धाभिरपि निवृण्यते ।

अपरिव विरीचे, तवापि वामडेन सख्येनापि सता दारिद्र्यं सख्येतरत्वं अवगम्यत इति,
 एवं दानक्रेण प्रतिवृत्तिनापि सता दारिद्र्यमागुह्यत्वं अवगम्यते इति च विदोषः, इति-
 व्याख्या च तत्परिहार इति विरोधान्धारः । तत्रार्थं यथा दर्शये—“जातिचतुर्भिर्गोपादे-
 र्जुणी मुचादिभिर्भिनिः । जिया क्रियाद्व्याख्यां यदद्वयं द्रव्यं च विधाय । विद्वद्विष-
 भावेन विदोषोऽसौ दशाकृतिः” इति ॥ अतुष्टुपुष्टमू, तत्रार्थं यथा—यस्मै सप्त सर्वार्थं सप्तमं
 विषयतुर्दोषोः । शुद्धवत्तु पादानां क्षेत्रनिवर्तनी मतः ॥” इति

(क) मवानिति । अत्र चानु निवर्तते । चित्तविक्षेपः क्लृप्तिरविवक्षाभिनिवेशः । चिः
 चक्षुर्द्वेः चक्षुश्चोदिति यावत्, निर्भीतं लब्धयदनीयो समाप्तः । यन् चीवरं मुनिवासः आदा-
 निप्रावरचमिति सुसूतिः, तन्नामपरिच्छदी हठयानिवाचनो दशाक्षा । विच्छेदानी नाम
 चीरानां भिन्नावनवेन भोजनं, अपमा विच्छेद यावत्परचोदितमत्यन्तवन्तं यावत् उदरकुहरी
 निवेद्य, तन्नामेव यावत्तुर्जोषणकारणं दशाः तां भगवती ईदमेवापासे पु-
 ष्पवत्तुविषय-
 स्यादकहृयादिकार्यं । इदमुपासनीयवित्तकार्यं पुण्यीकान्वयं श्रीभते, न तु भवाद्दमीनां
 विषयविरक्त्यापि निश्चयः । तत्र राज्ञिरावातसमूहं कर्मेक, अगुह्यतुल्यः चक्षुर्वित्तः संसार-
 एव अवयवः मोक्षान्तर्वर्तिवन्तो यत्न, उ एवभूत आत्मा सुद्धाभिरपि निवृण्यते निश्चयत
 इति आक्षेपमिति धीमता । अनाधर्मेवित्तुवावदिवयासक्तमात्मनः अनेनाह्यं हृद्यद्व्या-
 दनुचितेदि अर्थे भगवतीं निर्गमयतु नाम, भगवत्यापि तदङ्गीकृतमिति मद्दद्वयमिति
 ज्ञानेयम् ।

(क) अथ । ईहा आगनाग्र जिह्वेव निताड्ये असहतिनिवेश । अमात्रा
 हृविषम् वे वत्तुवत्तुविनिर्गितं त्रिकूटनोडितं वत्तुमात्रं पवित्राग्निं त्रिकूलहृदि
 मात्रोपजीविनी आगनाके एवम् आगनिजनक कार्ये नियुक्तं कविशालेन,

কাম । বক্ষে ! মা মৈব ব্রূহি ।

যন্মাং বিধেয়বিপথে স ভবাচ্চিযুক্তো,

সেহস্য তৎ ফলমসৌ প্রণয়স্য সারঃ ।

প্রাণৈস্তপোভিরথবাভিমতং মদৌযৈঃ,

কৃত্যং ঘটেত সুহৃদো, যদি তৎ কৃতং স্যাৎ ॥ (৪০)

অথি, কিং ন বেতি যদেকত্র নো বিদ্যাপরিগ্রহায় নানাदिमान्त-
रासिनां साहचर्यमासीत्, तदेव चास्मत्सौदामिनीसमक्षमनयोर्भूरि-
सुदेवरातयोर्दुर्लभं प्रतिज्ञा, अवश्यमावाभ्यामपत्यसम्बन्धः कर्तव्य

(৪০) কামেতি । মা মেতি বীজা অতললিখেতুচনাথ । যন্মামিতি । স ভবান্ পুত্ৰঃ
সূরিবদুঃ কিংবিধবিধে নিয়োজ্যগৌরবে কৰ্ম্মণি যন্মা নিযুক্তো প্রেৰয়তি, যন্ সেহস্য প্রৌঠে
কৰ্ম্ম । অসৌ নিয়োজ্যঃ প্রণয়স্য প্রণয়স্য প্রণয়ঃ প্রৌঠি বিদ্যাসী যাত্ৰাপ্রণয়যৌপৌ"নি
বিদ্যঃ । সার তৎকৰ্ম্মঃ স্মিচয়ৌ বা । সেহস্যবিদ্যাংদেহেইহে কৰ্ম্মণি তস্য নিয়োজনং সমাশ-
নৌকরণং নাপুত্রমিতি ভাষঃ । যদি মদৌযৈঃ প্রাণৈঃ অথবা তপোভিঃ প্রাণৈৰ্যৌপি দ্বাণ্য-
রিত্যর্থঃ । সুহৃদৌ মিতস্য অভিমতং অভিলষিতং কৃত্যং কাৰ্য্যং ঘটেত নিষয়েত, তদা তৎ কৃত্যং কৃতং
জ্ঞাত প্রাণাদিমিৰপি তদবশ্যং কৰ্ত্তব্যমিতি । যদা যন্ তদা মদৌযৈঃ প্রাণৈঃ তপোভিঃ কৃত্যং
করণীয়ং কৃতং সম্ভব স্যাদিত্যভিপ্রাণা যোজনীয়ং । প্রাণৈস্তপোভিৰপি সুহৃৎকাৰ্য্যসম্বাদনা-
দিতং করণীয়ং নাসীত্যাশয়ঃ । বসন্ততিলকং কৃতম্ ॥

(৪১) সাধনায় নাস্তৌদানার্থং ভূরিবলীঃ তৎসম্বাদনার্থং মক্খাথ কথমৈবদায়ত্ব
দ্ব্যত আত্ম—কিং ন বেতৌতি । বিদ্যাপরিগ্রহায় বিদ্যাসিদ্ধার্থং নানাदिमान्तासिना बहुदै-
वमासिना नः अस्माकं सूरिबसुदेवरातयोर्लभं च इत्यर्थः । एतत् साहचर्यं सहचरभावः

আপনিও আবার সাংসারিক ভাবোচ্চেদে অগ্রসর আস্বাকে সেই কার্যে নিযুক্ত
করিচ্ছেন, ইহা নিতান্তই আশ্চর্যজনক ।

(৪০) কাম । বসন্ত ! একপ'বাগিও না, পূজা ভূরিবহু বে আমাকে দূতী-
জনোচিত কার্যে নিযুক্ত করিয়েছেন, ইহা মোহের ফল, এবং এই নিরোগ প্রাণ-
বের হিরাংশবরূপ । অতএব যদি আমার প্রাণ অথবা (প্রাণাণেকাও প্রিয়)
উপভোগ্যও মুক্তদের এই কার্য সম্পন্ন হইতে পারে, তবে অবশ্য কর্তব্য ।

ধতি। তদ্বিদার্নী বিদম্ভরাজমন্দিষা সতা দেবরাতেন মাধবং পু-
মান্বোচিক্রীতবধায়, কুণ্ডিনপুরাদিমাং পদ্মাবতী প্রহ্লিতা
সুবিহিতম্। (৪১)

অপতামস্বন্যবিধিপ্রতিজ্ঞা প্রিয়স্ব নীতা সুহৃদঃ স্মৃতিস্ব।

অলোকসামান্যগুণস্তনুজঃ প্ররোচনার্থে প্রকটীকৃতযঃ ॥ (৪২)

যদাধীতম্ কিম বেন্দি ৭ অসামান্যদ্রোণামিনীতমবজ্ঞমিব জানাধীতমঃ। তদা একজ-
ল্যদনবিস্বমবদনমবজ্ঞমি, অজান্ বীদানিনীতমঃ অজাৎ বীদানিবাৎ প্রবৎ (বীদা-
নিনী কামন্দর্য্য। মবদমিষ্য) বীদানিবীতনবনিস্বমিব অ তদা অযে তন্ প্রদীপনমণ্য
দ্বাদান্ প্রতিজ্ঞাতোষ। দ্বীকৃতমবজ্ঞতদা নবমাজে মাধবরাচমাচার্চনম্য। প্রবী বৃত্ত ইতি
সুখিত “নানুখিত বিমিত্ পাম” ইতি মর্য্যানুচাচিমাধ্বিতপাঅপ্রবীকৃত্যুজ্ঞান। অর-
তমস্ব অর-বীকৃত্যুজ্ঞানমস্ব কৰ্ম্ম ইতি প্রতিজ্ঞা ইতি বীতনা, তদা অ পুত্ৰপ্রতিজ্ঞাতো-
ধুরিবসী। প্রতিজ্ঞায়া ননুপদীকৃত্যুজ্ঞানম অ ননুসম্পাদনায় নিৰ্ম্মম্যতিস্বী বৃত্ত ইতি মাধব।
আবিবিকী আদ্রমস্ব, তনুস্বনম্য তনুপাডকিত্বয়, এতন অ আদ্রমস্বী তনুস্বনম্য
মইসংগত তনুপাটন মাধবস্ব অরিকারিকাজি অরিস্বনম্য। সুবিতঃ। কুণ্ডিনপুর বিদম্-
বাসধানো, তদ্বান্ প্রহ্লিতা। প্রমাদবদা সুবিহিতম্ স্রোম জন্ম।

(৪১) প্রহ্লত মাধব প্রহ্লিততা সুবিহিতমিতি তদেব সনর্থযতি—অবলোকিত্ব। অবল-
কৃত্যেণ সমস্ববিধেঃসিদ্ধান্তমি। প্রতিজ্ঞা বিবদ্য সুহৃদঃ বীতি। মিনস্ব (ধুরিবসীঃ) স্মৃতি

(৪১) অসি! তুমি কি জান না যে, বিজ্ঞাভ্যাসের অস্ত্র জানাদিগন্তপ্রবাসী
আমাদের একজ সঙ্গিন বইরাছিল, তখন জানাব ও সৌধামিনীও সবকি এই
কুবিবদ ও দেববাসীও এইরূপ প্রতিজ্ঞা হইরাছিল যে, “অবজ্ঞে আমবা সত্যসেব
(পতম্পব) গবদ্ব কবিব”। সেই হেতু নত্ৰিতি বিদর্ভবাসবাসী দেববাসী মিত
পুত্র মাধবকে চারিগাও প্রবশেব অস্ত্র সুভিনপুত্র হইতে এই পদ্মাবতীগরে
পাঠাইরা ভাগই করিয়াছেন।

(৭৭), (৭৮) এই দুই পদ্যপাঠ্য। অসি! তুমি কি জান না যে, সত্যসেব
প্রিয় স্ত্রীকে প্রবণ করাইরা দেওয়া হইল, এবং (মবদবিত্ব) প্রেরণসার্থ
পুত্র যে অনন্তসাবধন ওপসম্পন্ন তারিও ব্যাপিত হইল।

অথ । তদৌ, কিংমি মান্তীং অমত্বো অম্পা মাহবচা য পড়ি-
যাদেদি, জিণ বোরিঅবিসাহে মমবটৌ তুয়াজেদি ? (২)

কাম । তাং যাচতে নরপতেৰ্ণমসুহৃদ্যন্দনৌ নৃপমুখেণ ।

তস্মাচ্চাপ্রতিষেধঃ কোপায় জিয়স্বয়মুপায়ঃ ॥ (৪২)

(২) ততঃ কিংমি মান্তীমমান্যো মাধবস্য আশ্রয়ঃ ন প্রতিপাদয়তি । যেন চৌদ্দবিধাঃ
ভগবতৌ স্মরয়তি ।

অরুণাচ নীনা প্রাপিতা, মাধব প্রতিষ্পতা দিবগানেনেতি মধ্যস্থিতঃ সন্দেহঃ । পুত্রাশ্রয়ি
আশ্রয়ভাষ্যতঃ কাম্যাপিতাঃ প্রতিজ্ঞা বিস্ময়ং নপি মন্থনেত্যাশ্রয়ঃ । অনীতসামান্যমুখ-
অনিতরসাধারণমুখঃ মূর্ত্তনুজংমুখ ইতি ধ্যাত, তনুজ পুত্র প্রচোচনার্থে সন্দেহেচ্ছৌত্পাদ-
নার্থে প্রকটীকৃতঃ প্রকাশিতঃ সৌক্যবিশেষমুখতয়া প্রকটীকৃত ইত্যর্থঃ, অন্যথা কৃতপ্রতিজ্ঞা নাপি
নিগূঢ়ায়া বরাদানসামান্যরূপমাত্রসম্প্রদা কন্যা লাভু যদি সমর্থীতেনাশ্রয়ঃ । “অপেন্দ্রব্রত্যা”
ব্রতম্ । লবংলু—“অপেন্দ্রব্রত্যা প্রথমে লবী য়া” ইতি ॥

(৩) ততঃ ইতি । অমান্যো সূর্যবদুঃ, আশ্রয়ঃ সন্ধ্যা মাধবস্বয়মুপায়ঃ বহী, অথবা
কৃত ইতি জিহ্বা । প্রতিপাদয়তি দৃষ্টান্তঃ ।

(৪২) অমমপ্রদানে কৃতং দর্শয়তি—তামিতি । নন্দনঃ নন্দননামা, নন্দয়তীতি অমুপায়া
আনন্দনননন্দাদনঃ পুরষাচরিতা তস্মৈ ব্রুজেতি স্মৃতিম্ । নরপতেঃ রাজ্য নর্নমুদ্রদন্ত পুত্র-
কৌশলমুখঃ, “স্বাশ্রয়ঃস্বয়ঃ সৌখ্যে জুপিত, সৌখ্যমুখঃ” ইত্যুক্তনবদন্ত ইতি ধ্যাত,
নৃপমুখেন নৃপবাণ তা মান্তীং যাচতে “নন্দনায় মান্তীং দিচ্ছতীতি” স্থপেণ যাচয়তীত্যর্থঃ । তস্মা
রাজনামান্যঃ মাধবঃ প্রতিষেধঃ “ন প্রদেহামীতি” মুখ্যতঃ কথন কোপায় রাজ্যে ভবিষ্যতীতি
জিহ্বা । অমলু নন্দনা নৃপমবীজনরূপে প্রদায়ঃ শিব, পরিচালনমুদ্রজনকঃ । অসামান্যঃ ।

(৪) অথ । তবে অমাত্য নিষেই কেন মাধবকে মান্তী সমর্পণ কবেন না ?
আপ্নানকে যে চৌর্য বিবাহ-সম্পাদনের জন্য অব্যবহিত কবিত্তেছেন ?

(৪০) কাম । নন্দননামক নৃপতিব অস্তঃপূর্ব-মুখ নৃপতিবাব। মান্তীকে
প্রার্থনা কবিত্তাছেন, তাহাব সামান্য প্রতিষেধ (বাজাব ও নন্দনের) কোপেব
কারণ হইবে, অতঃবাঃ এই চৌর্য বিবাহ-সম্পাদনেই নন্দনজনক উপায়ঃ ।

অথ । অশ্বরোয়ং! অশ্বরোয়ং ! অকুপমশ্চো মাধবস্য যামম্মি
জাণাদিস্তি শিরবেকুদা লক্সীশ্চদি (গ) ।

কাম । সংবরণং হি তত্ । (৪৪)

দিশেষতলু বালত্বাশ্চয়োर्वিত্ততभावयोः ।

तेन माधवमाश्रित्योः कार्यः स्वमतिनिष्ठवः ॥ (৪৫)

(গ) আশ্রয়নাশ্রয়্যম্ । ন শ্রুতমাত্মো মাধবস্য নামাপি জানাতীতি নিষ্পেচতা লক্ষ্যতৈ ।

(গ) আশ্রয়্যনিত্যাদি । নিষ্পেচতা অশ্বপাতিতা খৌদাধীশ্বমিতি যাবন্ত, লক্ষ্যতৈ
প্রতীকতৈ । ‘অমাত্য-’ ‘অকুপম’ নামবাচ্য স্তুতাং হানুসমিত্যেতি, ‘অথচ তস্মৈ নানাম্যজানন্তিন শ্ববহরী-
শ্বাশ্রয়্যনিত্যম্’ ।

(৪৪) কাসেতি । সংবরণ আচ্ছাদনোপন রত্নভয়েন তদীদাধীশ্বস্বাপনমিত্যর্থঃ ।

(৪৫) তেন ভূবিষস্তুনা বালত্বান্ বাল্যমব প্রথমযৌবনং যৌবন্যং, অশ্বচাঃস্বোঃস্বানুরাগা-
লম্বনান্ । শিশুত্বান্ প্রথমযৌবনে বর্ণমানত্বাদিত্যর্থঃ । বিস্তৃতभावयोঃ প্রজ্ঞামিত্যনির্ভাষ্যোঃ
আচ্ছাদনোপন-নামিশ্রয়ীরিতি যাবন্ত, মাধবনাশ্রয়্যোঃ, স্বমতে: তদৌবন্যোঃস্বানুরাগবিষয়িত্বা
লম্বন্তে: নিষ্কব: সৌখ্যম্ । বিশেষত: কার্য: করণীয়: । মদনান্নৈকব্রহ্মবদন্তয়া তদৌবনমাপ্যে
সম্ভ্রামনমগম্যেপি শূদ্রজনপরিগ্রাহ্যং যথা হৌ ন জানীতস্বচাবশ্যং কর্তব্যমিত্যর্থঃ । অশ্বচা
শূদ্রজনেলাভ্যেচাপল্যং বিদ্বিনমিতি লক্ষ্যয়া তদৌবনমমস্তে বান্ধিতপীষ্মেত্রিবাচী ন
নিষ্পেচত ইতি ভাবঃ । অথ নান্যকৌবন্যোঃস্বানুরাগেন বীজসৌখ্যাস্তাদুপবেদী নাম শূদ্রসম্মে-
হহস্তান্তঃ । যদীতি—“বীজস্যাত উপবেদ” ইতি । “অনুচুপ্” ইত্যম্ ॥

(গ) অথ । কি আশ্রয়ী ! অবাভা বেন মাধবেব নামঃ জানেন মা, এই-
রূপ খৌদাসৌশ্র-মেখা যাইতেছে ।

(৪৪) কাম । তাহা গোপন করা যাই ।

(৪৫) বাগ্ধনিবন্ধন সেই মাগতী ও মাধবেব অভিজ্ঞাি বাকু হইলেও
অবাভা যে বুঝিতে পারিয়াছেন, তাহা মাগতী ও মাধবেব নিকটে গোপন করা
অন ঢোব একাঙ্ক কঠব্য ।

अपिच,—अनुरागप्रवादसु वक्ष्योः सार्वभौतिकः ।

येयोऽप्यस्माकमेवं हि प्रताप्यौ राजनन्दनौ ॥ (४६)

पय्य,—वहिः सर्वाकारप्रगुणरमणीयं व्यवहरन्.

पराम्भुः स्थानान्धतिलघुतराणि स्थगयति ।

जनं विद्वानेकः सकलमभिसम्भाय कपटै-

स्तटस्थः स्नानर्यान् वटयति च, मौनञ्च भजते ॥ (४७)

(४६) अनुरागेति । अनुसरो मानसोमाधनयोः, समधोरेव प्रियमुक्तदपयतया अनुसरोरिति निर्देशः कामन्दया नावुक्तः । अनुरागप्रवादः गुणसन्निः किं वदन्ती, सार्वभौतिकः सर्वभोक्तविदितः “भोक्तृसर्वभोक्तव्या”मिति, ठक् (इकच्) अनुमतिक्वादित्वा-
दुभयपदद्वयः । श्रीमत्त्व वङ्गभौक्तृत्वादेनेन “परिष्कारो”नाम सन्ध्या प्रदर्शित । यथा—
“तद्वाङ्मयं परिष्कार” इति । एवं अनुरागप्रवादस्य सार्वभौक्तिकत्वे अस्माकमपि ये यो मन्त्रं
भवतीति शेषः । हि यस्मान् राजा वृषणिः मन्दकः तन्नाम तस्य मन्त्रमुक्तञ्च तौ प्रताप्यौ
वदन्तीयौ । यदि राजा मन्दनी वा तयोर्विवाहे तुने प्रावेनावधारणादमागितः कुत्रैतदा
“तयोरेन्दोऽन्यानुरागेणैव परिचयो उच्यते न मया कारित” इत्युक्तैव शोधी मर्षयितव्यः, अथच
प्रवादः सार्वभौक्तिकत्वे न वचसः सत्यताप्रतिपादकतया तन्नावुक्त्यौ भवेदिति भावः । “अनुसृप्”
इत्यम् ॥

(४७) विद्वत्त्वभागविहृतया दर्शितकपटव्यवहारत्वादीपत्वं प्रकटयति—वहिरिति ।
एकः वहिनीव, जेही वा । “केवन्देहशोरेक” इति चरचि । विद्वान् सासारिकज्ञानवान्
अनुर इति शब्दम् । पारमार्थिकज्ञानव्य लिप्सीरपि एतादृशवचनस्य वञ्चितत्वात् । वहिर्वाग्ये
सर्वाकारेण इतितादिना प्रगुणेन प्रकटगुणैश्च । “सर्वाकारप्रवचनरमणीय”मिति पाठे तु प्रवयति
भावप्रधानो निर्देशः, सर्वाकारप्रवचनेत्यर्थः । रमणीयं यथा तथा व्यवहरन् वास्तवमनीगतभाव-
जात्याय मुषेडितादिनिर्वहिरतिमधुरं भावं प्रदर्शयतित्यर्थः । अनुरागि अतिवृत्त्याणि यदि
परेषा रम्भान्विधिया कृत्या वा अत्युत्सवं तर्ह्यस्य स्नानानि स्नानाणि स्थगयति पिबन्ते । एवं
सकलं जनं कपटैरुद्धनेः अभिसम्भाय वचयित्वा “अभिसन्निवृत्तनार्य”इति आनुसंगिकः ।

(४८) आत्र देव—मानसो ऽ वाचवेव अश्रुप्रापवृत्तात् ऽ आत्र मङ्गले
आनिर्वाहः । हेहात्तञ्च आम्नामेव नम्रगदे हरेदेव, देहेतू (देहावागदे) प्राप्ता ऽ
नमनत्वे अठाग्नित कर्त्तव्ये हरेदेव ।

ভূয়োভূয়ঃ সবিধনগরীরপ্যযা পর্য্যটন্ত

দৃষ্টা, দৃষ্টা, ভবনবলমীতুদ্রপাতায়নস্থা ।

সাচ্চাত্মকং নবমিব রতির্ভালীতীনাধবং যত্

গাঢ়োক্ষাণ্ডালুলিতলুসিতৈরঙ্গকৈস্তাম্যতীতি ॥ (৪৮)

ধাত্বা চরণাণু: সূতা ধাত্বো (ধাত্বী টঙ্ (এযন্) ই) তথা ধাত্বো, এনেণ বিশেষণেন
সর্বত্রিকায়া সাম্যতীমলোক্তমুক্তং । যদাচ ধরত—“কাচদানী চ ধাত্বো প্রতিবেদ্য চ
শিন্ধিকা । বাবা প্রসন্নিতা স্বেতি ন্যায়িকানা সখীজন” ইতি । সখীত্বং ন চ বিসম্বাদ্যনতয়া
সাম্যত্যা: সখ্যলমনোমাববেদিত্বসূচনাত্ সখিক্যা সাম্যতীমত যত্ কথয়তি তত্ সখীয়া
বিশ্বসনৌশনিতি সূচিতম ।

(৪৮) ভূয়োভূয় ইতি । ভবনম্ব য়া বলমী প্রাচ্যাদৌঃ বেষ্ম, তত্ তুহ চম্রত যদাতায়নং যাতস্য
অনং সন্নং যেন তত্, মুক্তলবিশেষণাদয়দ্যাকাঙ্ক্ষয়নং সূচিতম্ । নবাচ, তত্ তিষ্ঠতীতি
তথোক্তা । যদা ভবনরূপা সাম্যতীঃ সখ্যলমত্বং ন নির্হিতা য়া বজ্রমীদয়ং অন্য়ত সমান । পরস
—“যদানে বলমী অন্য়লমং ধাঁধাঁই বেষ্মমাং”তি সমসানুসারিণ বলমীপদেইব গতাপেতয়া ভবন-
পদ অন্য়নিষায়ক্যাদি নিরাস্য, ভবনপদেই বজ্রম্ব তদাচস্যানত্বপ্রতিপাদনাত্ তত্প্রতিপাদনেই চ
“সখ্যলমত্ কথং পুনঃ পুনঃলমী অন্য়তী” অন্য়দীয়ায়দ্বায়া নিরাস্যাত্ । সাম্যতী সবিধনগরী-
রপ্যযা তত্প্রসন্নিতাচরণেণ, অন্য় নবরীপদেই রপ্যযা অন্য়ককৌনুহলৌহীপকবিষয়সমাবিষ
সক্তা, এবচ সাধবন্ তত্ পুনঃ পুনঃলমং ন দীয়াবজ্জ, সাম্যত্যা পুনঃ পুনঃদাতীকদেপি
ন্যায়দীয়ায়দ্বায়াচরণেণ ইতি সূচিতম্ । ভূয়ো ভূয়ঃ পুনঃ পুনঃ, বীক্ষয়া দর্শনং প্রতি
দৃষ্টা দর্শিতা । পর্য্যটনং গতায়নানি কুর্বন্স মাধব সাচ্চাত্মক্যস্বয়ং নব নূতনং বাচ্যনকৌ-
দর্শনিতি যাদন, কাম কন্দপং রতি: কামকান্নেই হৃষ্টা হৃষ্টা, বীক্ষয়া চতুষ্কৃতিময়:
মুদিত: । পুনঃ পুনঃলমং সাচৌক্কৃষ্টয়া হৃষ্টাকাঙ্ক্ষয়া চতুষ্কৃত্যাৎদার্ককদমুভাবাচ সক্তা
নাবদক্যমিত্যায়া যদা—“সর্বেন্দ্রিয়সুখাস্বাদী যদাতীতি মন: স্ত্রিয়: । তত্প্রসন্নিত্যা স-
কদম্বাস্তুত্কাচা কথ্যে বিদু: ॥ অন্য় সখীমকদম্বকদম্বদাতাবলীজন । অন্য়স্মাদিন্দ্রিয়গতি-

(৪৮-৪৯) কাম । মাগতীর বাবৌহুতা নবমিকা আমাদ নিকটে বনিদাছে যে,
নিবৃত্তবর্নাস্থিত সর্গসৌভাগ্যমানেত্র উন্নত নবাক্ষে নগিনা মালতী সন্নিহিত বাজপথে
বাববীর প্যাটনকাবী মাধবকে পুনঃ পুনঃ অবশোকন কবতঃ দর্শনশব্দোৎপন্ন
কন্দর্পদর্শন রতিব হারি কানন্য় সখীগ-কনুবিদ্যায়ে অত্যাচ্চ মানি অমৃতব
করিয়াছে ।

मालतीमाधवे

अथ । वाङ्, जदो-ताए वि छङ्गछाविषोदणिमिच्चं माह-
पङ्क्तिन्दधं पालिहिदं, तं सवङ्गिपाए अण्ण मन्दारिपाए च्छे
पिहिदं दाव (ङ) ।

काम । [विचिन्थ ।] सुविहितं सवङ्गिकया, यतो माधवा-
नुसरः कलङ्गसकस्तां विहारदासीं मन्दारिकां कामयते, तदन्ते
तीर्थेन तत्प्रतिच्छन्दकं उपोद्घातेन माधवान्तिकमुपेयादित्यभि-
प्रायः । (५०)

(ङ) वाङ्, मतस्तथाऽपुनश्चाविषोदणिमिच्चं माधवप्रतिच्छन्दकमाविहितं तद्वचनिकं
अथ मन्दारिकाया इत्ये निहितं तावत् ।

अंधोरयविचिन्तनं ॥ अधिजातुभुजान्त्रि जपोन्मलमासनं । द्रष्टुमुच्छरादय सीदीपा
मदगदा च नाङ् । उक्तकलाभवा भावा कम्बले भावसीविदे, इति । सुहितसुहिते' इति
स्मानिमापङ्क्तिः मनीषसकायेनप्यन ककुपितैरिति यावत् । अचित्तसुहितैरिति यात्रे पूर्व' सविदे
रभ्ये इदानीं सुहितैः प्यानिमापङ्क्तिर्यथैः । अङ्गके; अङ्गैः (आर्षे' अः) ताप्यति अतितरा
स्वापतोन्मल अचितं सवङ्गिकयेति तत्प्रतिच्छन्दकः । यथा इतिः दाङ्गान्तिकमुपेया
साध्यान् समीप्याङ्गैरताम्यतया मालतीमाधवनवयोक्ताङ्गैरुपेयातीति । साम्यस्यैव साध्ये
प्रतिपादनादसीपमात्रद्वार, कट्ट दय । यदि च कामक्षान्ततया साध्यानुपपत्तिं, विवदमिति
पुष्पमौल्यति तदीतुर्न आद्यामिदम्यः । अनेन शोभन मालत्या अभिजाताया द्रष्टव्य कामदया
रहितता, दग्धा यथा दर्पये—“अभिजातविलाः अतितुल्यकयनोदयेनसम्पत्ताया । उन्मादीन्
व्याधिर्जडतायतिरिति द्रष्टव्यकामदया ॥ अभिजातः न्युक्ते'ति । मन्दाज्ञाको इतन्—
“मन्दाज्ञाताऽप्यधिरसनेर्कोमनौ नो प्रयुक्त"मिति तद्वचनम् ।

(ङ) अथेति । वाङ् सवङ्गिकया यत् अचितं तत् सत्यं अतितरामनुज्ञा । मालतीत्यर्थः ।
अथ मुत्तममरमात्र—यत इति । तथापि मालत्यापि उक्तकलाविषोदनायं उक्तकलावसानये,
माधवप्रतिच्छन्दकं माधवस्य प्रतिप्रतिम् । तत्प्रतिच्छन्दकं निहितं निविदे । जमयो माधव-
इत्यन्ते अविच्यतीति कार्यापकमथावच्छेदेनान्न सूचितः ।

(ङ) अथ । हेदा उक्ता, वेष्टेह मालती उरुका-प्रशमनेन निविद्ध माधवेव
अतिकृति अकृति करिवाहे एव येदे अतिकृति आभं नवजिक । यन्नाविवाह
ह्येव नवर्ण करिवाहे ।

অথ । অজ্ঞ, মাছবোবি কোদুহলমুপ্পাদিচ, মএ ঞ্জতম-
অণমহুসং মমরংদুজ্জাং পমাদে অণুপেসিদো, তহিঁ কিল মালদী
গমিস্সদি, তদো অস্মীষদংসণং ভীদুত্তি (চ) ।

কাম । সাধু বন্ধে, সাধু ! অনেন মন্দিয়াভিযোগেন স্মারয়সি
মি পূর্বশিখ্যাং সীদামিনীম্ । (৫১)

(৭) অথ মাছবোবি কোদুহলমুপ্পাদি ময়া প্রজ্ঞতমদনমহৌত্বং মদনোদ্যানং প্রমোদিতুমেতি-
তত্র কিল মালতী গমিষ্যতি, ততোঽন্যোঽন্যদ্যং অবলিতি ।

(৫০) কামিতি । (বিখ্যাত মন্দারিকাছন্দে বিবক্ষিতকনিধানস্য তাত্পর্যং) বিমাত্য,
বিশ্বকোতি (যে:) সুবিস্তৃত সাধু অনুভূতম্ । বিহার: স্বীকৃতপ্রজ্ঞাশিক্ষাশালায়:, তত্র ব্যাহত
দ্বাবৌ দরিত্বাটিকা বিহারদ্বাবৌ তাং মন্দারিকা কামবতে অভিলাষতি । এতেন মন্দারিকা-
কল্পত্রয়মধ্যঃ: সন্দর্শনমধ্যঃ: সুচিত:, তথ্যচ কল্পত্রয়মধ্যঃ: প্রতিচ্ছন্দস মন্দারিকা মাধব
‘পয়িষ্যতীকাময়:’ । তত্ সজ্জাত, অনেন বিজ্ঞানরূপেণ তীর্থেণ উপায়েন, “তীর্থং মাস্ত্রাধ্ব-
:বোপাধনাতীরজ:সু খ । অমতাবিঁশুটাম্:পাথোপাধ্যায়নমিষি”তি মীদিগী: উপদেষ্টাভি-
:নেন অমবা উপদেষ্টাভি: প্রজ্ঞতীপপাদকেনেতি তীর্থবিশেষম্ । উপদেষ্টাভি: পাঠে তু প্রজ্ঞতী-
পপাদকাংশিঃ:প্রদর্শনমধ্য:, ইতি অভিপ্রায়: । এতদেব মন্দারিকাছন্দে বিবক্ষিতকনিধানস্য
তাত্পর্যমিষ্যৎ: ।

(৭) অবেতি । স্ফাণ্ডিতকায়ানরং লক্ষয়তি—অন্যেবাতি । প্রজ্ঞতী মদনমহৌত্ববৌ যজ্ঞিন্
তত্ প্রজ্ঞতমদনমহৌত্বং, অনেন বিশেষণেন বিবাহপ্রসঙ্গকবসনকাল: সুচিত: । অনুগ্রহণে
ইতিমাহ—তত্র কিলিতি ।

(৫১) কামিতি । সত্প্রিয়ে মম প্রীতিবিশয়ী, অনির্বোধেয় অন্যান্যভিগির্ভেয়ী । মি ইতি
সম্বন্ধে বধী ।

(৫০) কাম । (চিত্রা কবিতা) লবঙ্গিকা ভাগই করিয়াছে, বেহেতু মাধবের
অশুচব কলসং বোধ পরিব্রাজিকাগরে ব্যাপ্ত গরিচাটিকা সেই মন্দাবিকাকে
কামনা করিতেছে, স্তত্রাং এই উপায়ে এসবত: সেই অভিকৃতি মাধবের নিকট
গর্হিবে ।

(৫) অথ । অত্র ঐত:কালে নানাবিধ কোদুহল উৎপাদন করিয়া

अथ । भगवति ! सा भौदामिणी अष्टषा समानादित्यहो-
मस्तमिदिष्यन्नावा, मिरिष्यन्ने कावासिष्यन्ने धारेति । (ह)

काम । सुतः पुनर्यिं वाचतां ? (५२)

अथ । अत्रि, एतत् अथरे, महासमाख्यपट्टे कृता नाम
चागुडा । (अ)

काम । अस्ति, या किल विविधोपयोग्यमिति भाषि-
कानां प्रवादः । (५३)

(८) अवधति । सा सौदामिनी चतुर्णां समासाद्वापदस्यसिद्धिप्रभावा दीपयति ।
आदात्तकृतं धारयति ।

(ग) अद्वय नन्दे महाप्रज्ञानपीठि कुरुता नाम धामपुत्रम् ।

(इ) अस्ति : अस्मादिह, प्रातः आरम्भमस्ति : प्रभाते यथा हा । सर्वदा परिग्रहीतुं
नरत्तपानं नैवच्छन्दः इति अस्मादिह, तदनुष्ठेयं नत आरम्भमस्ति ।

(६२) कानिचि । लब्धे नि गीत ।

(११) क्षमितिः । अक्षमिति आह्वयति शिष्टः । हा आमुखा, निम्न वसिष्ठो, विविधा
नासाकण्ठोश्च मनुआह्वय एव अपह्वाय वक्ष्यः शिष्टा यस्या हा । 'अक्षम एवमहा' मालम्बपहा'
द्विष्टः । लक्ष्मिनामा आह्वयमौलाना मन्त्राद् वसिष्ठः ।

মাধবকেও আমি এমনমতোই মন উপলব্ধি করেছিলো যে প্রথম কবিরাজি, মালতীও
তখনই নাই। শুভ্রাৎ পবনপবেশ মনস্কর্মে বড়িবে।

(১১) কান। বংগ। জুনি জাল কণ্ঠোন ববিগাছ, আমাঃ শ্রাবিবধে
হোনাঃ এট অতিভিবেশ আমাঃ পূর্ন দিশা মৌরাশ্লিটক গুণন কবাঃ হোহে ।

(ହ) ଧରା । ଶେଷ ଶୌଚାବଳୀ ସମ୍ପ୍ରାପ୍ତି ଆନ୍ତର୍ଗତ ସମସ୍ତାଙ୍କର ଉପସ୍ଥାନ କାଳ
କରିବା ପାଇଁ ସମସ୍ତଙ୍କୁ କାର୍ଯ୍ୟାଳୟରୁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦିଆଯାଇଛି ।

(੬੨) ਦੋਹੇ ਰੂਪਾਭ ਕਾਵਿਯ ਨਿਯੰਤਰੇ ਹੋਇਕ ਅਨਿਯਮ ?

(খ) অর্থ। এই নগরে মহাপ্রদানপ্রদেণে কবাল্য নামে এক চানুড়া আছে।

(১৩) বান। আছে, যেই চান্দ্রা নানাবিধ নবলগ্ৰহে অর্জিত বসিপ্রদা
বনিতা সাধনকর্মের প্রবাদ আছে।

अथ । तद्विं कञ्, सिरिपव्वदादो आचटस्स, रत्तिविहारिणो
णादिदूरारम्भवासिणो साधयस्स, सुण्डारिणोऽधोरघण्डणामघेयस्स,
अन्तेवांसिणो महाप्पमावा कपालकुण्डला णाम, अणुसब्बं समा-
अच्छदि, तदो इयं पठत्ती (भ)

काम । सर्वे सौदामिन्यां सम्भाव्यते । (५४)

अथ । अलं दाव एदिणा । भयवदि ! एमोवि सहचरो
माहवस्स, बालमिच्चो मधरंदो णाम, अंदणस्स वडिणिं मदध-
तिष्ठां जइ समुव्वहदि, तं पि णाम माहवस्स दुदोषं पिअं किदं
भोदि । (अ)

(भ) तत्र खलु धीर्गतादामस्तस्य समिविद्वांसिणो नातिदूरारम्भवासिनः साधकस्य
हृत्पचारिणोऽधोरघण्डनामघेयस्य, अन्तेवासिणो महाप्रमावा कपालकुण्डला नाम, अणुसब्बं
समागच्छति, ततः इयं पठति ।

(अ) अत्र तावदेतेन । भवति । एवोऽपि सहचरो माहवस्य बालमित्रं मकरन्दो नाम,
मन्दस्य भगिनौ मदयनिष्ठा यदि समुव्वहति, तदपि नाम माहवस्य द्वितीय प्रियं कृतं भवति ।

(भ) अवेति । नातिदूर अर्थात् कपालकुण्डलायाः वसिष्ठितं मदरस्यं तत्र वस्यं धीर्ल
मस्य मस्य, साधकस्य सम्प्रसाधनोक्तस्य, हृत्पचारिणः वरसिः कपालहारिणः कापालिकस्तेति
वापत् । अणुसब्बं सव्यायां । प्रसिद्धार्थां, मया श्रुतेति शेषः । “कापालिकान्मु चय्दान-
नामानः समुदाहृता” इति भरतानुसारेण कविनाम् अधोरघण्डेति चय्दाननाम विहितम् ।

(५४) कामेति । एतेन सौदामिन्या असाध्यं साधनीयमिति सूचितम् ।

(अ) अथ । अथोरघण्टेनामक बाह्यविश्वी एक कापालिक मन्त्राग्नौ
दीपकं हरेत् आग्निं चाभूतां वसिष्ठितं अवष्टे वाग कविच्छेन, तीक्ष्ण
निद्रां हृत्पचारिणं कपालहारिणं मकरन्दं एते ज्ञानान्तिनां आग्निं
धात्वेन, तीक्ष्णं निकटे हरेत् मोनाग्निं वृद्धाश्च वसिष्ठि ।

(५४) काम । सौदामिनोश्च पक्षे मनउहे मन्त्राग्नयः ।

કામ । નિયુક્તૈવ મયા મન્વિયસ્યૌ તત્ત્વુદરચિતા : (૫૧)

અવ । સુવિહિદં મન્વદૌપ । (૫૨) ।

કામ । [વિચિન્ચ્ય ।] તદુત્તિષ્ઠ. માધવપ્રવૃત્તિમુપસમ્ય, માણતો-
મૈવ પચ્યાયઃ । (૫૩) [હત્યુમે વત્તિષ્ઠતઃ ।]

કામ । [વિચિન્ચ્ય ।] અત્યુદારપ્રવૃત્તિર્માણતો, તન્નિપુર્ણ નિષ્ક-
ષ્ટાર્યદૂતોક્ત્વમ્પ્રત્યયિતસ્યઃ । (૫૪) સર્વથા—

(૫૨) સુવિહિતં નવવચ્ચા ।

(૫૧) અર્થેતિ । એતેન અપુનાનુરવૃત્તેન કાપાનિકરણાત્મકયત્નેન, અર્થં સ્વર્થનિશ્ચયઃ ।
ચાષિતિ માધવપ્રથાકો નિર્દેશઃ, તેન ચાપ્તાન્નિવનિશ્ચયઃ, નિવચન્દસાગ્રહશ્ચિત્ત્વાત્ત્વં પુ'ત્ત્વં । યદા
માણતોરિવાકો મધવસ્ય વિશ્વલક્ષા મન્દનમતિન્યા મવચનિકરણ મહ મન્દરન્દસ્ય વિવાકોરિવ
મિયઃ, મન્દાપાદાવિ યતિત્વમ્પ્રતિચ્છાન્યઃ । અર્થેવોપનાપચક્ષ્ણ અન્દરન્દસ્ય અર્થંકમ્પી યતાકારણાતઃ
સૂચયતે ।

(૫૩) કામૈતિ । નિયુક્તૈવેત્યેતેન મયાપિ તત્ત્વુર્વર્થેત્વેન વિનિતનિશ્ચયઃ સૂચિતઃ । વુદરચિત-
ત્વેત્વેન મિષ્ટકૌલં સૂચિતં, તત્ત્વ તસ્યા હીત્વે નિયોનો દુલ્લ કલ્યાયતઃ ।

(૫૪) કામૈતિ । માધવપ્રવૃત્તિં મન્દનોપાયમૈ તત્ત્વોરમ્પ્રત્યયમ્પ્રત્યયકર્ત્ત્વં માત્ત્વં, અર્થેતિ ચાર્ણ
અપસમ્ય જ્ઞાત્વા ।

(૫૫) કામૈતિ । વિચિન્ચ્ય “નિષ્કષ્ટાર્ણી નિતાર્થથ તથા અન્દેયકારકઃ । કાર્યર્થેચાક્ષિપા
પૂર્ણો દૃશ્યમાપિ તથા વિધા” ઇતિ દર્શકાદી દૂતોનાં કૈવિખર્દર્શનત્વં ચોદ્યં હીત્વામાવરણોપમિતિ
વિભાવ્ય, નિહોર્યતોતિ શિષ્ય । અત્યુદારા અતિ માત્તોર્યયુક્તા પ્રવૃત્તિર્વેસા, ત્વા । માધોર્થચ—
“વચ્ચ પ્રભાવાદાકારા સર્વકોષમયાદિષુઃ । અર્થેવ નોપલક્ષ્યતે તદ્દમાધોર્થ્યં પ્રકીર્તિત”-

(૫૧) અવ । એકે કાપાનિકરુદ્ધાક-કથને એવન ઓચોચન માઈ । ઉગ્રવત્તિ ।
માધવેવ મહત્તર વાળામિત્ત એ મન્દરન્દસ્ય હદિ મન્દરનેર ઉગિનો મવવદિકાકે દિવાદ,
અવિલે નાવે (ઉવે) ડાઠાક માધવેવ વિટોર ધિરકાર્ણ કરા હરેવે ।

(૫૩) કામ । આમાર ધિરનર્થો વુદરચિત્તાકે પૂર્ણેઈ આનિ ને વિવરે
નિયુક્ત કરિશાહ્મિ ।

(૫૨) અવ । આનિ ડાળેઈ ચાવહી કરિશાહ્મન ।

(૫૪) કામ । (ઠિટા કરિશ) તવે ઉઈ માધવેર વુદાક ધાનિશ માણતો-
વેઈ (ચાઈશ) વેથિ । (ઉત્તરેવ ઉચાન) ।

যরস্ম্যৌত্শ্চা কান্স' কুমুদমিব তং নন্দয়তু মা,

সুজাতং কল্যাণীভবতু কৃতদ্রব্যঃ স চ যুবা ।

বরীযানন্যোঽন্যপ্রগুণগুণনির্মাণনিপুণো,

বিধাতুর্ধ্যাপারঃ ফলতু চ মনোপ্রথ ভবতু ॥ (৫৮) ॥

শ্রিয়ুক্তত্বং'। তন্ তস্মাৎ চতিমধীরপ্রকৃতিত্বাৎ চতিমাত্মীয়মান্বিনী মালতী প্রাচ্যন্যদেঃপি
স্বাভিপ্রায় ন স্বতং নিবেদয়তীত্যত্বাদিতি যাবত্, নিষ্কটঃ সনর্পিতঃ অর্ঘ্যে' কাব্যমারী
অস্মামিতি নিষ্কটার্থা যা দ্রুতী তস্যাঃ কল্যঃ ব্যাপারপদ্ধতিঃ নিপুণ যথা স্বাভাব্য তদ্ব্যবহিত্যঃ
অবস্থান্তিত্যঃ প্রাচ্যন্যে মাতৃকর্তব্যং ইত্যর্থঃ । "সমযৌভাংসুভৌয স্বতং বদতি সৌতরম্ । সুদ্বিষ্ট
কুহতে কাব্যে' নিষ্কটার্থেষু স স্মৃতঃ ॥" ইতি নিষ্কটার্থদ্রুতত্বচৌকুধর্মাণাং দ্রুত্যানপি দর্শন-
কৃত্যতিদ্রুতত্বাৎ "মায়িকাধা মায়কল্য বা মনোরথং শ্রাব্য তদনুমতেষ বা কাব্যে' সাধয়তি,
সা নিষ্কটার্থো দ্রুতী" চ্যপ্যতি ।

(৫৮) আশাস্তি যরদিতি । কল্যাণী মনোহরাকারমুখমীশমালিনী সা মালতী যরস্ম্যৌত্শ্চা
যারদীয়া বন্দিকা কান্স' রত্ন কুমুদমিব সুজাতং সৌম্যজন্যমান' কান্স' রত্ন "অমলীমোদসুশ্রুত
বিক্র' যস্য ন বিদ্যতে । দেহে মায়ধরে বাপি স কান্স ইতি সৌর্পিতঃ ॥" ইতি মরতীকল্যকল্য-
সম্বন্ধ বা তং মাধব নন্দয়তু সনৌবধতু । স চ যুবা কল্যাণী বিবাহকল্যাণযোগী সন্
কৃতদ্রব্যঃ কৃতার্থো ভবতু । (সমযৌভাংসুভৌয স্বতং বদতি সৌতরম্, সা চ কৃতদ্রব্য ভবতু
ইত্যর্থোঃপি অকারেণ সৌতরঃ । সুদেবত্বেন মাধবীস্মানুরাগাধিক্যসম্বন্ধঃ সূচিতঃ) এবং সনি
অন্যোঽন্যস্য পরস্পরস্য প্রগুণাঃ অগুণা যৈ মুখ্যলোবা নির্মাণে নিপুণাঃ কুশলাঃ সত এব
বরীযান্ বৈষ্ণুঃ বিধাতুর্ধ্যাপারঃ প্রবহঃ ফলতু সফলতী ভবতু, মনোপ্রঃ সর্বজনপ্রাচ্যভ ভবতু ।
অন্যোঽন্যানুদ্বনির্মাণস্য সাহচর্য্যোঽন্যস্বর্গবটনমিব ফলং, তদভাবে তদ্বিকলমিব ভবেদিতি ভাবঃ ।
যথা যরস্মদ্রিকা কুমুদং নন্দয়তি, তথা মালতী তং নন্দয়তু ইতি স্বাভ্যসারৈশেন থাক্সেন
প্রতিপাদনাদ্রৌপমাতৃকারঃ । তদ্রূপং যথা দর্শয়ে—“স্বাভ্য' মাভ্যমবৈধর্ষ্য' মাক্ষে'কৈ চয়মা
ইবো" ইতি শ্রিত্তিচৌকলম্ ।

(৫৯) কাম । (চিত্রা করিঙ্গ) মালতীৰ শ্রবণ অতীৰ উমার, (অর্থাৎ
কিছুতেই সে তাহাব মনের শ্রাব ব্যক্ত করিবে না) স্তত্রাঃ নিপুণভাবে নিষ্কটার্থ-
দ্রুতীৰ গুরুতি অমুনাত্রেই (অর্থাৎ নিজের বিবেচনাশ্রমারেই) কাব্য করিতে
হইবে ।

পরিচ্যনোচ্চি, জাং ইমস্মিঁ চজ্ঞাণে সুহুত্বে বিস্মমিষ, মধরংটসহ-
ধরং ণাহমাছবং পেচ্ছিধং (৫) [ইতি প্রবিষ্যোপবিষতি ।]

[ততঃ প্রবিষতি মকরন্দঃ]

মক । কথিতমবলোকিতয়া মদনোদ্যানং গতো মাধব ইতি,
ভবতু, তত্রৈব গচ্ছামি । [পরিক্রম্য দৃষ্ট্বা চ ।] দিষ্ট্বা অয়ং বয়স্য
হুত এবাভিবৰ্ত্ততে । [নিরুপ্য ।] অস্য তু (৬২)

গমনমলসং, শূন্যা দৃষ্টিঃ, শরীরমসৌষ্টবম্,

অসিতমধিকং, কিং ন্বেতত্ স্যাচ্চিমন্যদিতোঃ্যবা ।

(৫) কুবেদানীং তু নিতমকরভজরূপাবলিপেচ্ছিমাধিকমলতীহৃদয়মাচ্ছাম্য' মাধমাধর্মে
প্রবিষ্যে । পরিচ্যনোচ্চি যাবদিহোদানে সুহুতং চিবস্ব মকরন্দসহধরং মাধমাধবং প্রবিষ্যে ।

(৬) কুবেতি । তু নিত । তু নিতঃ স্তম্ভীকৃতঃ মকরভজস্ব কন্দর্পস্য রূপাবলিপঃ সৌন্দর্য্যমর্দনঃ
“অবলিপঃ স্তম্ভীকৃতঃ” ইতি ব্যাখ্যাতঃ । যেন তাড়য়িত রূপবিশেষে সৌন্দর্য্যবিস্তারিত অবাচিত
তিরঙ্কত মাধতীহৃদয়স্য মাচ্ছাম্য' মাধৌর্ঘ্য' যেন তং, মাধতীহৃদয়লিখিতমাধবপ্রতিফলিত-
সৌন্দর্য্যেনেবাচারিতা মাধবসৌন্দর্য্যমলসংগমনিবন্ধনা মাধতীহৃদয়শ্রুতিরসেণ বিশেষেণ সূচিতা ।
মকরন্দঃ সহধরো যস্য তং, অসেন মকরন্দপদেয়ঃ সূচিতঃ । ইতিহ পুস্তকে মকরন্দমন্দনমিতি
পাতঃ, মকরন্দস্য মন্দনং আনন্দজনকমিতি তদর্থঃ । মকরন্দ, পুপরসঃ, তস্য মাধবস্য বনমধ্য
সহধরত্বং পুস্তকেতি অত্র মাধবসহধরস্য মকরন্দেতি নাম যুক্তম্ । মাধং প্রসু' মাধবং প্রবিষ্যে
দৃষ্ট্বামৌর্ঘ্যঃ ।

(৬২) কথিতমিথাতি । কন্দর্পবিনিকটমোপলব্ধিতমুদ্যান মদনোদ্যানং । এতেন শঙ্করো-
দ্বয়নবিমাধবং নির্দেশিতঃ । দিষ্ট্বা মাধ্যে ন, ত্রতীয়াশ্রুতিরূপকমন্যয়মিতি । বয়স্যঃ,
বয়স্য তস্যঃ সমবয়স্য ইত্যর্থঃ (বয়স্ শব্দানুসারেণ), হুতঃ অগ্নিন্ অভিবৰ্ত্ততে বায়বতি ।
(নিরুপ্য নির্বর্ত্ত) অসিতস্য শ্লোকস্থিতেন যমনমিথ্যাভিমা অম্বয়ঃ ।

(৬) কং । যিনি কন্দর্পের রূপগর্ভ-বর্ষকারী স্বীয় সৌন্দর্য্যাক্ষটোর মাধতীর
দৈর্ঘ্য বিলোপ করিয়াছেন, সেই প্রভু মাধবকে কোথায় দেখিতে পাইব ?
(নিচরণ কবির) বড়ই পরিচরিত হইয়াছি, এই উজানে মুহূর্ত্তকাল বিশ্রাম
করিয়া মকরন্দপত্রের প্রভু মাধবকে দেখিব (আবেশনজনক উপবেশন) ।

(মকরন্দের প্রবেশ) ।

[ততঃ প্রবিশতি যথানির্দিষ্টো মাধবঃ ।] (৬৪)

মাধবঃ । [স্বগতং] । (৬৫)

তামিন্দুসুন্দরমুখীং সুচিরং বিমাত্ম

চেতঃ কথং কথমপি ব্যপবর্ততে মে ।

লজ্জাং বিজিত্য, বিনয়ং বিনিবার্য, ধৈর্য্য-

মুদ্রাণ্য, মন্যরবিবেকমকাণ্ড এব ॥ (৬৬)

তথাচ কামরূপমেবৈতদনন্দমত্বাদিকমিতি স্থিতম । অত্র প্রতিভোজিতস্য কামরূপাদি-
নিমিত্তত্বমন্তে ইত্য নিবিশ্যাতনন্দা নিবিশ্যাত' মন্তে' ই কামারূপা দ্যোত' ইতি অনঙ্গননাদীনাং
বহুনাং চেতুর্ভে নীপন্যাসাত্ মমুচয়স্যান্ধারঃ । তত্রাশ্চ যথা কথং—“মন্তে' ই: প্রকৃতিঃ প্রাপ্য
শ্রবণঃ প্রতিভোজিতঃ । যুক্তো নিবিশ্যনর্ভীঃ মৌ নিবিশ্যাত ইতি ত্রিধা” ॥ “সমুদ্রযোঃ পনীকাজিন্
মতি কাব্যম্ব সাধকৈঃ । খলৌ কপৌ' তজ্জান্যাতনকরঃ স্রাত্ পরীঃপি চেত” ॥ ইতি । পরিচী-
কৃতম্ । তত্রাশ্চ যথা কন্দোমস্তাং—“ন স ম র স ব্যাং বজ্জুদেইংইরিচৌ মতে” ইতি ॥

৬৪ । যথানির্দিষ্টঃ—মমমমিত্যাदिनाश्रितं তদনন্দবিচারলক্ষণঃ ।

৬৫ । স্বগতলক্ষণং যথা ভরতযাম্যে—“যশু শ্রাণ্য' ন সর্ব্বেষা স্বগতং তদিদীযতে” ॥

৬৬ । অনুরূপাদিকং দর্শয়তি—তামিতি । ইন্দুবত ইন্দোরশিকং বা সুন্দর' মুখং যস্য:
তথাভূতা তা অচিরদৃষ্টা মাখতীং সুচিরং বহুকালং বিমাত্ম্য নিবিশ্যাতনন্দপরিচ্ছারিত্য চিত্তখিত্বা কথং
কথং এব কথমপি এব (ইহসকাল এব লজ্জাবর্জনসমীচিন্যাদিত্যশ্রয়ঃ;) মন্যর: মন্দৌমূত:
বিবেক: ক্রান্তম্ব্যাক্রান্তম্ব্যজ্ঞান' যস্য তাড়ম্ব (মন্যরবিবেকং যথাস্থাপ্যেতি ক্রিয়াবিশেষপদ) মে মন
চেতঃ (কর্তৃ) লজ্জা তদা 'মন: সঙ্কোচনং লজ্জা চানৌচিত্যবর্তনা' ইত্যুক্তম্ব্যমিতি যাবত্ ।
বিশিষ্ট নিরস্ত বিনয়ং প্রব্রুয় বিনিবার্য পরিত্যজ্য ধৈর্য্য' সহজসীতলং লজ্জাণ্য লজ্জা কথমপি
অতিক্রমেণ ব্যপবর্ততে নিবর্ততে তদৈক্যাচাতিব্যয়তয়া কৈবল্য' তামিনানুশ্রাণুসীতত ইত্যর্থঃ । ইহ
তামিনন্দনেনানুশ্রুতি:, ইন্দুসুন্দরেনৈব মুখকৌতলং বিমাত্ম্যেনৈব যশু: প্রীতি:, কথমপীতনৈগীর্ন:,

কামমেবেব জাজ্ঞা জগতেব সর্ব্বত্র (অপ্রতিহত ভাবে) বিচরণ করিতেছে ।
যৌবন ও বলাবতঃই বিকাব জন্মাইয়া থাকে, ব্রহ্মীগণের বমণীর সৌন্দর্য্যাদি
বহুপ্রভাবও বৈধাচ্যুতি জন্মাই (সুতরাং ইহাব এইরূপ অবস্থা ॥ কামগীড়ন-
যুক্ত তাহাতে সন্দেহ নাই) ।

(৬৪) (নন্দনবিকারভাবাপন্ন মাধবের প্রবেশ ।)

পাশ্চাত্যম্—যদ্বিগ্নয়ন্তিমিতমস্তুমিতান্যভাব-

মানন্দমন্দমমৃতপ্রবনাদিবামৃত ।

তত্বান্বিতো তদধুনা ছদ্যে মদীয়

মজ্জারসুম্বিতমিষাথ্যমানমাস্তে ॥ (১৩)

মক । সুখে ! মাধব ! ইত ইত : । (১৮)

লগ্নাং বিশিষ্যেৎনেমোচ্চাট', ময়রবিশেষমিত্যমেন লঙ্কায়মেকবিধা অবস্থা হসিতা, ১১
লগ্নাংসাগীন্দ্রাদয়ী। সম্রাজ্ঞমাদধ্যায়ীরাধাবৌদ্ধৌচ্যমমুরানল্যাতিহৃতপ্রতিপাদনার্হমিবি
অন্যম্ : বসন্তকিনকরং হসম্ ।

১৩ । যদ্বিতি । মন্দদীয় মন হৃদয়ে মন, লগ্নাঃ মন্ত্রিণী বিশ্বয়িন লদীয়াস্মান্যনান্য-
মন্দর্ঘনজনিনিনাদুত্তরমেন সিমিতং সিমন্দ', এমেন অর্থোক্তিঃ । 'অন্যদ্ব্যক্ষমিন' মিত্যনিতঃ 'অন-
বিশ্বদ্যনিত্যিক্তঃ' মাকৌ ধর্ম্যে' যম্ম তম্, 'অনেন লবমৌক্তিঃ । তদা অধমপ্রবনাদিব সুখাদিহাদি
'আনন্দ'ন 'অনির্ভবনৌচমুখেন মন্দ' ময়রং অমৃত, 'অনেনাপুংল্যধিক্যাসুন্দরেন'মন্ত্রিতমভাববিগ্নাং
লগ্ন্যতো হসিতা । তদেব ছদ্যে অধুনা তদ্ব্যবস্থি অদ্ব্যবস্থা রকবলুচ্ছাটেন সুমিতং মন্দুহমি
অদমান হৃদমান লাস্ত ইত্যর্থ', 'অন্যমানেবে' তলুহমিভালালমিত্যনিনিবন্ধনমীর বৈতথ্য-
মিতি লঙ্কাদ্যর্থমিতির্থঃ । 'ন' অ মিত্যনিত্যঃ 'সম্রাজ্ঞানন্দরংলগ্না' লুচ্ছবুধী স্বভাবমিহ' এবমি
লঙ্কাদ্যর্থমভাব, 'তত্বান্বিত' ইতি 'অর্থনৌচ' লমাবতিহৃত অমতুমুগতাহবসকতাপবিচলবপন্য
মাধবম । 'কামনির্ভবনকআদ্যবিত'মিত্যদ্যর্থমভাবঅবিবদ্বল্যদিত্য লগ্ন্যম্ । 'অন্যবি-
বসল্যিহকমিষ হসম্ ।

১৮ । আদম্যাতামিতি শ্রিঃ । 'অনেনাঙ্কানেন লাক্ষণীয়মিত্যনন্য বাহ্যার্থবক্তব্যানন্দম
মাধবী মন্দরন্দ' ন মন্দর্যেতি সুচিতম্ ।

(৬৫-৬৬) গাথব । (বগত) সেই চন্দ্রবুকে বহু সময় চিত্তা করিয়া
কিছুঠণাবিরূত আশাব চিত্ত কেন অসময়েই লক্ষ্যার তন্যতনি বিরা ও বিনয় পবি-
ত্যাগ করিয়া ধৈর্য উন্নত করত অতি কষ্টে নিবর্তিত হইতেছে ?

(৬৭) কি আশ্রয়ী ॥ আমার বেই চিত্ত তাহার সঙ্গিগানে বিশ্বশক্তিহৃত
হইয়া অক্ল সময় তাব পরিত্যাগ, কবিশাছিন এবং অমৃতসেকের স্তায় (অমৃত-
সেকে 'আনন্দ্যতিক্রুতের স্তায়) আনন্দ্যতিক্রুত হইয়াছিল, আমার সেই চিত্ত
সম্প্রতি (তাহার অঙ্গসঙ্গিগানে) অগৎকাঠ সংক্লেবের স্তায় ব্যপিত আছে ।

(৬৮) নক । মনে । মাধব । এথিকে এথিকে ।

माध । [परिक्रम्य] । कथं, प्रियवयस्यो मम मकरन्दः । (६८)

मक । [उपसृत्य ।] सखे ! ललाटन्तपस्तपति घर्मांशुस्तदस्मिन्
उद्याने मुहूर्त्तमुपविशावः । (७०)

माध । यथा प्रियवयस्याय रोचते (७१) । [इत्युभावुपविशतः] ।

कल । [दृष्ट्वा ।] कथं, मधुरंदसहचरो इदं क्लेशं बालवकुल-
स्त्राणं बलहरेदि माहवो, ता दंसेमि, मधुरवेष्टणाखिज्जमाण-
मालदीलोष्णसुहावहं अत्तणो वे पडिच्छंदधं । अहवा मुहूर्त्तं
विष्णामसोखं दाव अणुभोदु । (८)

(३) कथं मकरन्दसहचर इदमिव बालवकुलोद्यानमलङ्करोति माधवस्तद्वर्णयामि मदनवेदन-
खिद्यमानमात्रतोषीचनसुखावहम् आनमोऽस्त्य प्रतिबन्धकम् । अथवा मुहूर्त्तं विद्यामसीत्यं
तावदनुभवतु ।

७० । ललाटे तपतीति ललाटतपः (ललाट + तप + ल्यप्, “बभूव्यललाटीहं मि-
तपो” इति सूत्रम्) आलङ्कारतपकः नभोमध्यवर्तीति यावत् । वर्णाग्रः सूर्यः तपति घनापपति ।

७१ । प्रियवयस्यस्येति “हृष्यर्थां प्रीतिमात्र” इति सुप्रदाने चतुर्थी ।

(३) कथमित्यादि । मकरन्दः सहचरः सहयामी बल माहवो माधव, बालवकुलानां
अपरिचयकैस्तराणां उद्यानं उपवनं बलहरोति भूययति । तत् तस्मात् मदनवेदनया
धरसत्तापिनं खिद्यमानायाः खिद्यमानभवत्वाः बालकाः लोचनसुखावहं नैतप्रीतिकरं अस्य
माधवस्य आननः स्वस्य प्रतिच्छन्दकं प्रतिफलितं, धन्द्वारिकया दत्तमित्यर्थः, दम्भयामि
माधवमिति शेषः । अथ मकरन्देन पुष्परसेन सहचरो माधवो वसनः बालवकुलमलङ्करोतीति
वर्णयामि सुप्रदाने चतुर्थी । अतुभवतु इति पञ्चाद्वर्णयामितीति शेषः, चित्ते मुनिश्चित एव दर्शनं वृक्ष-
मित्याशयः ।

(७३) माध । (गरिजयन कविश) ए कि आमार प्रिय वरञ्च मकवन् ?

(१०) मक । (मनोले बाहेरा) मधे । श्रुतादेव नलोनधायवर्द्धो इहेरा मन्नां
पितेहे, एहे उद्याने किङ्काल उगवेवन कवि ।

(११) माध । प्रिय वरञ्चव वेरूप अतिरुचि । (उटवरेव उगवेवन)

মক । তদস্যৈব তাবত্ চচ্ছসিতকুসুমকোমরকপায়শীতলামীদ-
মাসিতোদ্যানস্য কাশ্চনপাদপস্থাধস্তাদুপবিশ্যাবঃ । (৩২)

[তথা কুরুতঃ ।] (৩৩)

মক । যযসঃ । মাধব । অদৌব তাবত্ কাস্তনগরাঙ্কনাঙ্গ-
প্রবর্শিতমন্ডোস্তথাভিরামমদনোদ্যানযাত্রাপ্রতিনিবৃত্তমন্যাদৃশ্যং ভবন্ত-
স্বধারয়ামি, অপি নাম সনাগবতীর্থোঽসি রত্নিরমণ্যব-
শৌচরম্ ॥ (৩৪)

৩২ । চচ্ছসিতাণাং বিচ্ছসিতাণাং প্রভৃতাণাং প্রপাচাং মিতরে; বিচ্ছল্যে; অসাব; লৌহিতঃ
(অসাব; সুরভী লৌহিত্যস্ববদিতি মৌহিতী) শীতলঃ; মীনবৃক্ষতন্ময়ঃ যঃ; আমোদঃ স্নানঃ; তৈল
স্বাভিতং সুরভীজাতং 'তদান' যেন তস্য । যদ্যপি নামে 'তাদানুশব্দে'ন লৌহিত্যাদিভিঃ ন বর্তে
শুভে যুগবিরহাশ্রয়াদপি সন্তুগুণপেদ্বন্দ্ব্যভিঃ সানানাদিভিঃ স্তম্ভ্যে'ন 'তদন্ত' বিবচিত্তিমিতি
দৃশ্যমীশ্বরীয়ম্ । যথা বিচ্ছল্যাকাং যঃ; অসাবো নিবোধঃ; (নিবোধেঽপি অসাবীঃ সৌন্দর্যঃ)
সকল শীতলঃ; অশ্রুগুণকটঃ; যঃ; আমোদঃ; তৈল স্বাভিতং 'তদান' যেন তস্যৈবার্থঃ । 'সানানপাদপস্থা
স্বন্দরতরোঃ ।

৩৩ । তথাকুরুতঃ—তাদৃশ্যবতীৰ্থস্থাদুপবিষ্টত ইত্যর্থঃ ।

৩৪ । যযসেতি । "সনাগুরামম্বসনীরকম্বাখ্যৌকসান্নম" । বিপত্তবতিস্ত্রিধাদমী বদন্তঃ
পরিমৌলিত" ইতি বদন্তত্বাৎ । সনাতন নগরাত্মাননে'ন প্রবর্শিতঃ; স্তম্ভঃ; যৌ মন্ডোস্তবঃ

ঠ । অগ । (বেশিয়া) এ কি অসবন্দনদ্রব্য স্বাধব এই বাগ-বজুলোপবনই
অনুষ্ঠিত করিতেছেন । তবে নবনবেদমাত্রাধিত বাগভৌর নেত্রভৌতিকর ইহার
নিম্ন ঐতিহ্যত্বি বর্ণন করাই । অথবা অশ্রুকাশ বিশ্রামদ্রব্য অশ্রুতব করান । (নগর
সেবাধেয়ঃ)

(৩২), অক্লঃ, গটর, বিচ্ছসিত, কুসুমকোমরকপায়শীতলামীদ, অসাব, লৌহিত্য, মীন, বৃক্ষ, তন্ময়, যঃ, আমোদঃ, স্নান, মৌহিত্য, যেন, তস্য, যদ্যপি, নামে, তাদানুশব্দে, লৌহিত্যাদিভিঃ, ন, বর্তে, শুভে, যুগবিরহাশ্রয়াদপি, সন্তুগুণপেদ্বন্দ্ব্যভিঃ, সানানাদিভিঃ, স্তম্ভ্যে, তদন্ত, বিবচিত্তিমিতি, দৃশ্যমীশ্বরীয়ম্, যথা, বিচ্ছল্যাকাং, যঃ, অসাবো, নিবোধঃ, (নিবোধেঽপি, অসাবীঃ, সৌন্দর্যঃ), সকল, শীতলঃ, অশ্রুগুণকটঃ, যঃ, আমোদঃ, তৈল, স্বাভিতং, 'তদান', যেন, তস্য, ইত্যর্থঃ ।

(৩৩) (সেই তরু অথোপে'ন উপবেশন করিল ।)

[মাধবো লজ্জয়া অধোমুখস্তিষ্ঠতি ।] (৩৫)

মক । [বিহস্য ।] তল্কিমবনতমুগ্ধমুখপুণ্ডরীকস্তি-
ষ্ঠসি ? (৩৬)

পর্য—

অন্যেযু জন্তুযু রজস্তমসাহতেষু,
বিশ্বস্য ঘাতরি সমঃ পরমেশ্বরে চ ।
সৌঃ্যং প্রসিদ্ধবিভবঃ খলু চিত্তজন্মা
মা লজ্জয়া তব কথঞ্চিদপকৃতিভূত্ ॥ (৩৩)

কেন অধিরামা মনোহা যা মদনোদাভয়ামা ততঃ প্রতিগিহতং প্রত্যাবর্ত্ত ভবনং অগ্ন্যাহ 'বিলম্বচারস্য' অবধারয়ামি । অপি: প্রভে জানসম্পাদনায়াং, রতিরমণস্য কামদেবস্য বাচনোচরং বাচলচরতা, নোচর ইতি ভাবপ্রধানী নিহেয়ঃ, মনামলং অবদীর্ঘাঃসি প্রাপ্তোঃসি

৩৬ । অবনতং বিদিতমাবোঃসীতি লজ্জয়াঃসৌমুখং অতএব মুগ্ধং কিং কণ্ঠম্যতাবিনুত মুগ্ধপুণ্ডরীকং যস্য তাহমঃ, অব বিহস্যপাশ্চাত্যপি মুগ্ধস্য পুণ্ডরীকস্য' বীক্ষ্যম্ ।

৩৩ । লজ্জায়া: মিথিলীকরণায় অরপরব্রতায়া: সার্ববিকলং দর্শয়তি—অন্যেযিতি । য: রজস্তমোভা আহতেষু রজস্তমোবহুলেভিষ্যৎ, অন্যেযু জন্তুযু, তথা বিশ্বস্য সংসারস্য ঘাতরি স্ফটরি ব্রহ্মাণি পরমেশ্বরে মহাদেবে চ সমস্তলক্ষ্যাব্যাপার: অবৈক্যেচাপ্রতিহতপ্রভাব ইতি ভাবত, সৌঃ্যং চিত্তজন্মা চিত্তাঙ্গজন্ম যস্য স মনোভবঃ খলু নিধিতমেব প্রসিদ্ধবিভবঃ, অব বিধিপল্য প্রসিদ্ধবিভবস্য সমাপ্তি নৃণীমূতলাদবিস্ফটবিধেয়াশ্রাখ্যো দৌষ: । বিজ্ঞাতবিক্রমঃ, স ব্রহ্মাদৌর্ভাগ্যজয়: কা কথ্য অন্যেযামিষ্যশ্রয়: । তস্মাত লজ্জয়া কথঞ্চিদপি তব অপকৃতি-

(৭৪) মক । বরুণ মাধব ! অতঃই নগরবাসী সমস্ত জীজনপ্রবর্তিত মহোৎসব দ্বারা অতি মনোহর মনোজ্ঞানবাঢ়া হইতে প্রতিনিবৃত্ত (হইয়াছ পর) তোমাকে অন্তরূপ প্রেবিত্তেছি, তবে কি তুমি অন্ন পরিমাণে বদনবাণের লক্ষ্য হইয়াছ ?

(৭৫) (মাধব লজ্জায় অধোমুখ হইয়া বহিলেন ।)

(৭৬) মক । (হাত করিয়া) তবে মুগ্ধর অবনত করিয়া বহিলে কেন ?

माध । वयस्य । किं न कथयामि श्रूयतां । गतोऽहम-
 लोकिताञ्जनितकौतुकः कामदेवायतनं, तत्र च द्रुतस्ततः परिक्रम्य-
 वलोक्य च परियमादुर्घसितमदिरामोदमधुरपरिमलाकटसकलमित-
 दलिपटलसङ्घुष्ठाकुलितवकुलमुकुलावलीमनोहरामरणरमणीयसा-
 कूनभुवो वासवकुलमग्न आलवानपरिसरे स्थितः । तत्र च यदृच्छ्या
 निरन्तरनिप्रतिनानि कुतुमानि आदाय विदग्धरचनामनोहरां
 स्रजमभिनिर्मातुमारभ्यवानस्मि । अनन्तरञ्च सञ्चारिणीव देवस्य
 मकरकैतोर्जमद्विजयपैजयान्तिका, निर्गन्तु गर्भभवनादुज्ज्वलविदग्ध-
 मुग्धनेपथ्यविरचनाविभाषितकुमारोभावा मञ्जानुभावप्रकृतिः अस्तु-
 दारपरिजना कापि तत्र एव आगतवती । (७८)

एतच्चः दीपनमिति यावत्, साधुन् नैव भवतु अन्यथा प्रतीकाराशय इति भावः । दुर्दृष्टेः
 भवतु अथा न कर्णेति श्रुत्यो परिश्रमं स्वयं कर्तव्यमिति भावः ।

७८ । वयस्येत्यादि । किं न कथयामि ? परित्यागभाजने त्वमिह मातृप्राप्त्य-
 मिहमिष्टादः । अवशीकृतया अभित कौतुकं मनोमग्नस्यैव यत् तादृशः अहं कामदेवायतनं
 मदनोद्यानं यत्, अमुकमिति द्वयः । परिक्रमाम् परिक्रमचञ्चलितदिवसः, स्थित इत्यनेनान्वयः
 द्विती पद्यतो, परिक्रमादिव क्षिप्तः । मलाकाङ्कालवशादित्यादयः । 'उल्लसितः श्रुत्वा द-
 नदिरामोदकात्' इति वा लघुः मनोः (पादाधातादयोको विनयति वक्तुं बोधितवानात्मन्य-
 रितिहसिहस्य वक्तुमौदयत इति अदिरामोदकं ईदृशान्वयमनवीयतकिमुतापि दुर्दृष्टगुण्येव) च
 परिमलः द्युमन्मन् (द्युमन्मन्ः परिमन् इति द्वयः) इति आकाशं यत् वक्ष्यतां निजता 'अतोऽग-
 रठम्' इत्येवं तेन सङ्ख्यात्याजा अनर्थं आक्रमिता वा वक्ष्यतुङ्गनायकी विचारलामितुष्य
 ईश्वरकृपादयो केव मनोहरामरव' इति रमणीयता मनोहरका 'अहमभुवः कामदेवायतन
 प्राङ्मुखत्वे, एतेनोत्पन्नपुत्रजोक्तमयोग्यदृश्यं' इति । 'अहमभुवः' इत्येवमन्तर्लक्ष्यते
 यत्तु भाविनिर्गन्तमनेत्यमुज्ज्वलः । वाक्त्रयमुच्यते इति वाक्त्रयविशेषं कुतुमानाद्युपकर्क-

(११) ब्रह्म-शरीरवत्तु गारावत्, प्राणि विषयं सृष्टिकर्त्री इत्या एवः महेश्वरे
 विनि श्रमभावे विदग्धं बवेन, तेहै कानेमावय प्रभाव इति सुप्रसिद्ध । (अथ
 एव) मञ्जानुभावः (तेहै कामजावय) गोपनं होमाव सञ्जत नाह ।

সা রামশ্যৌক্যকনিধেরঘিদেবতা বা
সৌন্দর্য্যসারসমুদায়নিকেতনং বা ।

মূলার্থঃ । আশুতর্ক্যে মূলমতপরিচয়্য তত্পরিচরে তত্চন্নিহিতমুখৌ । “স্বাদানুগলমাত্র-
মন্ত্রস্য যত ধারণং” “পর্য্যন্তম্ পরিচর” ইতি চামরং । তত্চপবেগনস্থানে নিরন্তরপতিতানি
অজস্রবিদ্যমানি কুমুমানি যদ্ব্যজ্ঞা স্বচ্ছন্দতঃ আদায় যত্নোলা বিদম্ভা নিপুণা য়া রচনা
তয়া মনোহরা রচনানৈপুণ্যেণ মনোমোহনকরৌমিষ্যৎ । স্বজ মালাং অমিনিক্ষাতুং যদিতুং
চারুভাষানু অক্ষি । মালানিক্ষাণং স্বামশ্যাম্ভজানপ্লাপনায়ৈত্বনুসম্ভবম্ । দেবস্ব মকর-
কীটীঃ মকরভ্রমজস্য কামদেবস্যেতি দ্যাবত্ । সম্ভারিণৌ মনমশৌক্য জয়বিজয়বৈজয়নিকা ত্রিমুদন
বিজয়পতাকা চজ্জ্বলং প্রকাশমানং বিদম্ভং অধ্যাত্মং সুম্ভং মনোরমং যন্ত্রেপথ্য বৈম্ভঃ তস্ব
রচনয়া বিমাবিত। প্রমাপিতঃ কুমারৌভাষ কুমারৌল যস্মাং, যৌবনসম্বী বর্তমানলা-
দযস্মা কুমারৌল’ ন জ্ঞায়েন পরস্বয়গুণনাশমাববৈত্বনদিত্যময়ঃ । মদ্যানুভাবপ্রকৃতিঃ অসি-
ধীরমভাষা, অশুদারৌ মদ্যানু দক্ষিণী বা পরিজন যস্মাং স্বা, শুদারৌ নহতি দক্ষিণে ইতি
মাদ্যতঃ । কাপি অজ্ঞাতদামধিয়া গর্ভমম্বনাৎ মধ্যাবাসাশ্রিত্যৈতম যদ্যাহঁ স্থিত ইষ্যৎ । তত
ইতি পাঠোপি সম্বল্যল্যলম্ ইতি স এব বার্থঃ । আগতবতৌ উপস্থিতা ।

৭৮। মাধব । বরুণ ! তোমাব নিকট কি অবলুপ্ত আছে ? শ্রবণ কর ।
অবলোকিত। কর্তৃক উৎসাহিত হইল কামদেবারতনে গমন করিরাছিলাম ।
সেই স্থানে ইতস্ততঃ পবিভ্রমণ ও অবলোকন কবিতা পরিভ্রমবশতঃ উল্লসিত
মহিমানাদে মনোজ্ঞ যে শুভগন্ধ তদ্বাযা সমারুঠে সন্নিহিত সকল অনিকূল কর্তৃক
ব্যাধ ও আকুলিত বহুলকলিকাপ্রেক্ষীকরণ মনোহর আভরণ দ্বাযা রমণীয় প্রাঙ্গণ-
ভূমিহিত বহুল বৃক্ষের আলবালসন্নিহিত ভূমিতে অবস্থান কবিতাছিলাম । সেই
স্থানে অজস্র নিপতিত কুসুমসকল বৃক্ষাক্রমে গ্রহণ করিতা অতি নিপুণভাবে
মনোহর মালা গাঁথিতে আবস্ত কবিতাছিলাম । অনন্তব সফলগণ্টীল কামদেবেব
ত্রিমুদন-বিজয়পতাকাবরুণ অতি যৌবনতাবা অজ্ঞাতনামণ্টীলা একটা দ্রৌ অতি
দাক্ষিণ্যগম্পন্ন পবিভ্রমবর্গসহকাযে মধ্যাবাস হইতে নির্গত হইয়া সেই স্থানেই
উপস্থিত হইল । অতি উজ্জল অগ্রাণ্য ও মনোহর (অবলুপ্তনাদিশূন্ত) বেশ
রচনা তাহাব কুমারী ভাবেব পবিচয় দিতেছিল ।

যতঃ তস্যাঃ—

পরিমৃদিতমৃণালীম্বানমহং, প্রহৃতিঃ,

কথমপি পরিবারপ্রার্থনাभिः ক্রিয়াসু ।

কলয়তি চ হিমাংশোর্নিশ্কলঙ্কস্য লক্ষ্মী-

মভিনবকরিদন্তচ্ছেদপাণ্ডুঃ কপোলঃ ॥ (৫১)

৫০। অদেতি। প্রথয়িতুমিঃ। প্রমাণ্যদামি। অকিরলং যদা স্যাত্যদা যঃ ক্রতুমচক্ষয়স্য
পুণ্ড্রমুচ্চল্য অবচয়ঃ। অয়নং চ এষ লীলা তস্যো দৌরদিনীমিঃ। অমিত্রাভ্যাগিনীমিঃ।
অনুচরীমিঃ। অশ্রুৎমানা আশ্রয়মানেতি যাবৎ সা বালা তমিষ যদাঙ্গুপবিষ্ট
হস্তমিঃ, তস্যো বালাভ্যাঃ মদ্যতা মাগধেয়েন যদাঙ্গুপেভ লক্ষ্য যস্য লাক্ষ্মী, অনুচরী-
পুণ্ড্রনিমিত্তবিরহিণি তাহমল্লিখা অমিত্রাভ্যাগিনীমিঃ। অকিরলং অশ্রুতলনামান্যে পুণ্ড্রে
অনুচরীপবীতমানং অশ্রুতলনাম্। অশ্রুৎমানং অশ্রুতলনাম্যদা কামবেদনয়া অনিতং বিচারে
অপদম্ভাবান্ অনুমিতবান্ অকিরলঃ।

৫১। কামবিকারানুমানি উত্থুং দর্শয়তি—যত ইতি। পরিমৃদিতেনি। যতলক্ষ্যে অহং
পরিমৃদিতা মদ্যনুচরীমিঃ। অশ্রুতলনাম্যদা অশ্রুতলনাম্যদা অশ্রুতলনাম্যদা, এতেন কামতানাম
কামদয়া সূচিতা। তদা ক্রিয়ামুচ্চল্যমানাদিতু পরিজনানা স্ত্রীপরিচারিকাভিনয়ানা
প্রার্থনামিঃ। অশ্রুতলনাম্যদাঃ কথমপি অশ্রুতলনাম্যদাঃ প্রহৃতিঃ, এতেন বিষয়বিকারঃ সূচিতঃ। দৌরদিনী-
মিঃ। অশ্রুতলনাম্যদাঃ স্ত্রীপরিচারিকাভিনয়ানা উত্থুং দর্শয়তি—কলয়তীত্যাদিনা। অমিনবঃ নূতনঃ
যঃ অশ্রুতলনাম্যদাঃ অশ্রুতলনাম্যদাঃ অশ্রুতলনাম্যদাঃ অশ্রুতলনাম্যদাঃ অশ্রুতলনাম্যদাঃ
হিমাংশীন্দ্রস্য লক্ষ্মীমিঃ। অশ্রুতলনাম্যদাঃ অশ্রুতলনাম্যদাঃ অশ্রুতলনাম্যদাঃ অশ্রুতলনাম্যদাঃ অশ্রুতলনাম্যদাঃ

৪০। অন্যতর দেহে কুমারী অবিরল কুমারনে অভিনাববতী ও অতি-
প্রণয়িনী অমুচরী কর্তৃক আহুত হইয়া, যে স্থানে আমি অবস্থান করিতেছিলাম
দেহে বকুলশাপণের সন্নিকটে ভূমিতেই আগিয়া উপবিষ্ট হইল। কোনও সৌভাগ্য-
অদ্বা পুরুষে বহুবিবসাবি বর্ধমান তাহার মনবোধনাবিকার উপলব্ধি
করিয়াছি।

স্বা পুনঃ মম প্রথমদর্শনচক্ষুঃপ্রসূতি অমৃতবর্তিরিব বসুণোঃ
পতিগয়ানন্দমুত্বাদয়ন্তী, অয়স্কান্তমণিশলাক্যৈঃ সৌহৃদ্যাতুমসঃ
করষমাচ্ছটবতী, কিং বহুনা—(৮২)

সুস্তাপসুস্ততিমহাঘ্যসনায তস্মা-

মাস্তমীতদনপেচিতহেতু চেতঃ ।

বিশেষতঃ এই স্তম্ভশ্লোকটি অতিবিস্ময়জনক। এখানে কামদাসমণ্ডিতকর্তৃক “স্বা-কুমারীচর্য-
মাপ, পাণ্ডুলীলাসংসারিত” ইত্যাদি। আশ্রিতকাম, চক্ষুঃপ্রসূতি—“এ নব মম পুত্রীং মাস্তী
মৌলিকীঃ”।

(৮২) স্বা পুনঃ। অমৃতবর্তি, অমৃতময়ীসাগরবিশিষ্ট, স্বা ইব স্বা কুমারী মদন-
দর্শনাম্ প্রদতি দর্শনমাস্তমীচর্যময়ঃ। বসুণোঃ বৈবস্বী ‘পতিগয়ানন্দ’ পরমামন্দ’ স্বত্বাদয়ন্তী
সদয়ন্তী অয়স্কান্তমণিশলাক্যৈঃ সৌহৃদ্যাতুমিব সৌহৃদ্য দ্রব্যমিব নম
করষাং কিত কচ্ছটবতী চক্ষুঃপ্রসূতবতি সাস্তীম মী বিসমদ্রুতবতীময়ঃ। কিং বহুনা
কথনেতি মেব, কথনেতি অস্মিৎ অস্বাশীময়ঃ।

৮১। যে হেতু তাহার অঙ্গ মর্জিত-মিস্ত্রত্ব জ্ঞান প্রাপ্তি, পরিজনবর্গের
অহংকারে অতিক্রমে তাহার ক্রিয়াক্রান্তি, নৃত্যম্ স্বত্ববস্ত্রবস্ত্রের জ্ঞান প্রাপ্তি
তাৎপৰ্য্য অঙ্গের নিষ্কল লগ্নাঙ্কের শোভা ধারণ করিরাছে। (কামদাসেই এই
মকম মকম গণিতকিত হইবে।)

৮২। সেই গণিতকী প্রথম ধর্মাবলিই অমৃতবর্তি অমৃতময় জ্ঞান অর্থাৎ
নেত্রের অতিক্রম আনন্দ উৎসাহন করত অমৃতবর্তি (চক্ষুঃপ্রসূতি) বসন
লোহা আকর্ষণ করে, বৈবস্বী আশ্রিত চিত্তকে আকর্ষণ করিরাছে। অধিক
আব কি বলিব।

প্রায়ঃ শুভম্ বিদংধাশুভম্ভ জন্তীঃ.

সর্বদ্বপা ভগবতী ভবিত্যতৈব ॥ (৮৩)

মক । বয়স্য মাধব । স্নেহস্য নিমিত্তস্বপ্নেচ ইতি বিপ্রতি-
বিদমেতৎ । (৮৪) পশ্য—

৮৩। ক্ষতিং কথয়তি—সন্ধ্যাপেতি । এতৎ মদৌগং যেতঃ সন্ধ্যাপহলানি পরি-
সারপরম্বরা সে মহাচন্দন পরমা বিপানি তস্মৈ, সদধর্ম্মেব তাদৃশ্যে অনুর্য্যো । ১ ন অপ্ৰতিতঃ
হেতুঃ নিমিত্ত বাহ্যভাধননিতি যাবত, যেন তাদৃশ্য সন্ নিমিত্তজনদেচ্যেবৈতর্য্য, তাদা
চাশক্তং লভ্যং । তৎস্বাভ্যন্তরিতদুর্নভক্তং ন স্নানস্বাভ্যন্তরিতদেব স্নানস্বাভ্যন্তরিতদেব
তদাশক্তিরিত ভাষ্য । স্নানস্বাভ্যন্তরিতদেব তদাশক্তি ন নিবারণসীতাদৃশ্যাদাশা—প্রায়
ইতি । প্রায়ঃ শুভম্ভ ভগবতী দ্বাদশভাগবতী, সর্বদ্বপা (সর্ব + দ্ব + প) নিমিত্ততয়া
সর্বদ্বাপিভী, ভবিত্যতৈব এষ প্রায়ঃস্বপ্নস্বপ্নাদেব জন্তীঃ জীবন্ত, যম অদম্ভ
বিদধতি সন্ধ্যাপেতি, বিদাভ্যন্তি জীবন্তস্বপ্নাদেব এষ সর্ব ইবচর্য্যতীতি নাসি মে তদ
স্বাপ্নাননিতি ভাষ্য । অথ সন্ধ্যাপেত বিদ্যেবসমর্জনদ্বাপাশ্রয়াদাশ্রয়াদেব । লভ্যং
সর্বদ্বাপি যদা দর্শ্যে—“সন্ধ্যাপ” বা বিদ্যেব বিদ্যেবসমর্জন বা যদি । কাশ্যেব কার্য্যদেব
কাশ্যেব বা জনয়ন্তি, সন্ধ্যাপেতদেবকার্য্যদেবস্বপ্নাদেব ততঃ ॥ ১ বসন্তবিদ্যাকং হপ্তম্ ।

৮৪। স্নেহস্য সহ বসন্ত ইতি স্বপ্নেচঃ নিমিত্তস্য বাহ্যভাধনস্য স্বপ্নেচঃ
নিমিত্তস্বপ্নেচ, স্নেহস্য বাহ্যভাধনস্য ইতি বিদ্যেবসমর্জন বিদ্যেব অসামান্যনিতি
যাবত । স্নেহস্যভাধন্যোপাধিকত্বগোবিদহত্বাদেব । বাহ্যভাধন্যেচঃ স্নেহ এব জীবন্তঃ ।
যশু “বিদ্যা মবিত্য স্নেহঃ হস্তিমাভ্যন্তিমাভ্যন্তঃ । সৌপাধি কবিত্যঃ স্নেহী নিদ্রাপাধি-
কবিত্য” ইতি সৌপাধিক্যেব স্নেহস্বপ্নস্বপ্নেচ ইতি তৎ সৌপাধিক্যেব স্নেহস্বপ্নস্বপ্নেচ ভাষ্য-
নিতি মনস্কম্ ।

(৮৩) সন্ধ্যাপস্বপ্নরূপ মহাবিপদভাষ্যেব স্নেহই আমাদে তিত কোনরূপ
নিমিত্তেব অপেক্ষা না করিয়া তাহাতে সন্ধ্যাপ হইয়াছে । সন্ধ্যাপস্বপ্নে
স্বপ্নবর্তী ভাবিত্যভাষ্যে প্রায়ঃ প্রায়ঃস্বপ্নেব ॥ ৮৩ ৮৪ ৮৫ ৮৬ ৮৭ ৮৮ ৮৯
এবিরে আনাব কোন স্বাধীনতা নাই) ।

(৮৬) মক । বয়স্য মাধব । স্নেহস্য নিমিত্তস্বপ্নেচ ইতি বিপ্রতি-
বিদমেতৎ । (৮৭) পশ্য—

प्रथमोऽङ्कः ।

अतिव्रजति पदार्थानान्तरः कोऽपि हेतु-
न खलु बहिरुपाधीन् प्रीतयः संश्रयस्ते ।

विकसति हि पतङ्गस्थोदये पुष्परीकम्

इवति च हिमरज्ज्नावुद्गते चन्द्रकान्तः ॥ (८५)

ततस्ततः ? (८६)

माध । ततश्च तत्र, (८७)

८५ । अत्र 'इवति'—अतिव्रजतीति । अत्रार्थः आनन्दः (अलम् + अन्) आनन्दो
कोऽपि अनिर्गन्धीदौ हेतुः पदार्थान् वस्तूनि अतिव्रजति खेदमुक्तेषु परस्परं सम्बन्धानि । प्रीतयः
खेदात् न खलु नैव बहिरुपाधीन् प्राप्नुयन् संश्रयस्ते अपेक्षन्ते, शास्त्रकारादयश्च न
प्रवर्धन्ते इत्यर्थः । हि वज्ज्ज् पुष्परीकं पद्मं पतङ्गश्च (एत् + अङ्) "पतङ्गो पविर्गुणो व"
इत्यमरः । गुणान् उदये आदिमं वि धति विकसति प्रकटयति, तथा चन्द्रकान्तः तन्नामा अचि-
द्विषयः हिमरज्ज् चन्द्रं उद्गते उदयकादिनि धति इवति सम्यक् । अत्र तीक्ष्णतद्दिनकर-
चरणिश्चरन्त्यर्थे धति कीमन्तरकमनुदयविज्ञानी, प्रीतनन्तरविज्ञाचरविरचनिकरन्त्यर्थे धति
वह्निपद्मकान्तमिद्विधीमात्रे च प्राप्नुयन् कोऽपि पविर्गुणो इत्यान्तः पदार्थान् अपीकृत्य
अपि अलङ्गीय इत्यान्तः । अत्र विधेयं सामान्यजननदयः "अर्थात्तरनाद्यवहात् ।
कारिणीकतम् ।

८६ । यदुक्तं तत् अत्रेति शेषः ।

८७ । ततस्ततस्तत्र—तद्विषयवदेति ।

(४६) अत्रार्थदौ कोन अनिर्गन्धीय कारणे परस्परं सम्बन्धं देहशब्दे
आदिष्टं करोति । देहं कथनं वाहं हेतुं अपेक्षां करोति । देहेतुं प्रतीत्य
उक्तं हेतुने परं प्रकाशितं ह्य एव च उक्तं हेतुने चकाराद्यपि विगणित
ह्य (एवमेव कोनहेतुं वाहं हेतुं परिगणितं ह्य ना ।)

(४७) तत्रार्थः (वाहं हेतुं वाहं, तादात्म्यं) ।

(४८) माध । तत्रार्थः, तदेव अत्र ।

सम्भूविनासमथ सोऽयमितोरयित्वा,

सप्रत्यभिज्ञमिव मामवलोक्ष्य तस्याः ।

अन्योऽन्यभावचतुरेण सखीजनेन,

मुक्तास्तदा स्मितसुधामधुराः कटाक्षाः (८८)

मक । [स्वगतम् ।] कथं प्रत्यभिज्ञापि नाम ? (८९)

माध । अथ ताः सलीलमुत्तालकरकमलललिततालिकातर
लवलायलौकम् उद्यस्तमस्तकलहंसविभ्रमाभिरामचरणसञ्चरण-
भ्रमभ्रणाय-मानमञ्जीरमञ्जुशिञ्जितानुविद्धमेखलाकलापकिङ्किणी-

८८ । सम्भूविनासमिति । अन्योऽन्यभावचतुरेण परम्पराश्रयाभिज्ञेन तस्याः मालत्याः
सखीजनेन "अयं सः" यः प्रियमखीउदयपद्म इत्यर्थः । इति वचनं सम्भूविनासं सम्भू-
भङ्गं यदा स्थापया ईरयित्वा कथयित्वा, अथ कथनानन्तरं क्लृप्तवधैरानन्दकामिनिपुनरथ-
पदीपादानमतिसाविध्ययुक्तमायं यदा स्थापया ईरयित्वा कथयित्वा सप्रत्यभिज्ञमिव
"पूर्वाभूतस्य सन्निहितेन सहैक्यावगाहिनी बुद्धिः प्रत्यभिज्ञा" तथा सङ्गितं यदा स्थापयेव मा-
मालीक्य तदा तत्काले गितं ईवहृन्तितमिव सुधा चञ्चलं तथा मधुराः मनोज्ञाः कटाक्षाः
अभिप्रायव्यञ्जका इष्टविशेषाः मुक्ताः चित्ताः । मामालीक्य दानपूर्वकं ता, परम्परावलोकनं
कृतवत् इत्यर्थः । अमालीतानामङ्गुलकटाक्षाणां प्रत्यक्षावमाचलादभाविताङ्गारः । नञ्च
यदा दर्पणे— "अदृष्टस्य पदार्थस्य भूतस्यापि भविष्यतः । यत् इत्यवयवावयवं तदभाविताङ्गु-
लतम् ॥" वसन्ततिलकं इत्यम् ।

८९ । नाम संभावनायां । पूर्वाभूत एव प्रत्यभिज्ञामन्वयम् "मालत्यादिभिर्न्याययो
इष्ट" इत्याद्यापि सकरन्दाविदितत्वात् कथं प्रत्यभिज्ञेति वितर्को युक्तः ।

९० । अथेति । अथ महर्षेः नान्तरं ताः मत्सविद्धितास्तथाः सख्याः, प्रतिनिष्ठयेति
क्रिया विगिनति—मन्वीननिष्ठादिविशेषवधेयः । लीनया अङ्गचेष्टितादिभिरभीष्टाङ्गानुकरयेन
सङ्घर्षमात्रं यदास्थापया "मनोमधुरवाङ्मयेष्टितः प्रीतिचोदितः । प्रियानुकरणं लीला
सा स्यात् स्त्रीपुंसयोरपि ॥" सत्ताना सप्रताः याः करकमलयोः सज्जिताः मनोज्ञाः तालिकाः

(८८) परम्परादेव आनन्दवोदेव समर्थताहार मयोसकन उरिनामेव मरिउ
"एहे से" एहे कथा बनिदा पूर्णं पविष्ठितेव क्वाः आनादेव अवलोचन-करतः
हःतामृदमनोहव क्वाः निन्देण करिण ।

(८९) मक । (अगड) अठाछिछार किङ्कण मन्त्रव इहेन ?

রথকারমুখরং প্রতিনিষ্টব্ধ মর্চুদারিকং ! দিষ্টা বর্চামহে, যদতৎ^১
কৌঃপি কস্থাপি তিষ্ঠতীতি মাম্ অমূলীদলবিনামেন আখ্যাত-
যত্বঃ । (৮০)

মধ্য । [স্বয়মতম্] । উত্ত. সচ্চতঃ প্রাগমুরামস্বীদেদঃ । (৮১)

জয়মারিতাঙ্গুলীসত্যং পরমবল্লভানি তাভিন্নরনা পঙ্কজা বন্যাকুলী। অতঃপরেইদং
সদৃশা আশ্রয়ঃ। পথ চরুতা চবিদা সত্যায় যে কাম্যনা নিবা বিম্বী বিদ্যায়
নিদিষ্টকলমং বা সচরমিভামং সনৌত যন অরম্যচরমং পদমাম, সৈব অকমলমাম
অথম্ভব ইতি দ্বন্দ্বাত্মকম যন্ সনৌত লুপ্তং সত্য মম্মুক্তিভিন্নেত সনৌতম্মেত অম
বিদ্যঃ সনৌতঃ য মীলনাতঃ কলাপম্ মূলম্ মৌলীকলাপযৌক্যে, সিদ্ধিযৌক্যে
অবিদ্যাতঃ বচনকালঃ সৈব মুক্তঃ যথা সত্যায় “সিদ্ধয়া অকলাপব অবেত শৌখিনিমুখম্।
একমিভিন্নেত কাশী মীলনা লব্ধবটিকাঃ। রবনা গীতম্ অথবা কলাপঃ পদবিভক্তি-
’রিতি মাতঃ। ইতিসিদ্ধম্ যতঃস্মৃতা সনৌত সনৌতবিভক্তিঃ। প্রমুখনি। দিষ্টা মামেন
বর্চং বর্চামহে, যদত্মকম অতঃ কৌঃপি কস্থাপি তিষ্ঠতীতুঃ অমূল্য এব বন্যনি ‘ব’
বিনাতিব লৌচশা না আশ্রয়বল্য লপিতবল্যঃ। অমূল্যলীনা উত্তমলৌচশঃ করত পদম-
যৌক্যম্। “সত্যা অমূল্যলী দীবাঙ্গলুনা অর্চুদারিকং” সত্য রাজবল্য সমুদায়বল্যসামান্য-
কাম্যায় সত্যায় অপি অর্চুদারিকৈতি সম্বোধনং সত্যম্। অমূল্য লব সত্যম্ ইতি বসম্ভ্য কৌঃপি
সামান্যলীনাতিষ্ঠিতামিভামলম্মদ্যবর্চং, অত এব অমূল্যলীনা সামান্যলীনাঃ প্রবৃদ্ধং, কৌঃপৌতি প্রমা
নিষ্টং সত্য নি সনৌতঃ। অমূল্য লীনাতিষ্ঠিতাঃ প্রবাদিহমিভামা সনৌতমাম্। প্রমা
অপি মম্মম ইতি কচিম্ পাতঃ, য অ মম্মমতাইব্রুয়ৈব আদ্যৈবঃ যকর ইতি মলম্মম।

৮১ : উত্ত. উত্ত “উত্তম উপেক্ষ্যাবা কাব্যোপেক্ষাবা” ইত্যম্ ; মম্মম : অতি-
মম্মম প্রাগমুরামস্বীদেদঃ প্রাগম, প্রবীক্ষ্য ইতি মম্মম।

(৯০) মধ্য । উত্তম ভাষা উত্তম কবচমলব মনোজ্ঞ কবচালীদ্বা
কবচশ্রেণী সত্যানিত কবিয়া উচ্চিম্ ও মম্ম কলহঃসেন গকমব জায় মনোজ্ঞ
পবত্য়গতাবা কণ্ কণ উচ্চাবাব লক্ষ্যমাম বে মূখব, ভাহাব মনোজ্ঞ লক্ষ্যবিম্বিত
মেখলাকলাগতিত বক্তিকামম্মমাম্ সুবিত কবিয়া কৌলানসত্যে বিবিয়া
“ভর্গবাবিকে ভাগ্যলম্ আমবা গুণিগতি কবিতৈতি, যেহেতু এখানেই কাগবও
কোন ব্যক্তি অন্তঃন, কবিতৈতি” এইকথা বলিয়া অমূল্যলবল্লভাসম্মম
আমাকে লক্ষ্য কবিয়া।

(৯১) মধ্য । (অগ্ন) অগ্নি অতিদূত পূর্বাঙ্গবাগের বিল্যপ(উপলব্ধ হইতেছে)

ततश्च—फलसद्वलितमुग्धस्निग्धनिथन्दमन्दै-

रधिकविकसदन्तर्विषयस्मेरतारैः ।

हृदयमशरणं मे पद्मलाच्याः कटाक्षै-

रपद्भुतमपविष्टं पीतमुन्मलितम् ॥ (६५)

॥१॥

१-विशेषः । चर्च विविधं नामाप्रकारं प्राप्तं योग्यः "योग्यभाजनयोः पाठ"मित्यमरः ।
 २-विशेषम् । आलोकिताभ्यामिति बहुवचनेन चारावाहिकप्रवृत्तिपतौतेर्लोकालो इतिविचार
 नस्तः । यद्येक—“आरावाहिकसंचारे यस्य तद्वोलुप्तये” । अत्रापि पूर्ववत् पञ्क्तिरा-
 ज्ञेयः । मालिनोक्तम् ॥

११७ २५। अत्रैति। अलसललितमुग्धश्चिन्धनियन्दनन्दः अलसाद्विचलितचित्तैः। तेषां
निराशायां यथा—“अलस तदभीष्टार्थाद्भ्रौरायेयं विवर्तते”। वलितं तद्विचलितं भ्रूयस्तादा-
नुगन्धोऽलोकनम्”। यथा किञ्चिद्दुःखितमिति यथावत्त्वम्। “स्वभारालोकितां मुग्धं भाव-
तां गन्धमिव च्छात्”। “चिन्धं यद्गतिभावेन खेदप्रयेष संयुतम्”। “नियन्दं तदुदयन-
तां दृष्टावत्त्वम्”। “अन्यथा मन्दसञ्चारा”। इति। यथा अधिक विकसिता आशय-
तां दृष्टयं रूपाद्दुःखीपनादतिशयरश्मिभावेन च्छात्, उपनयता अन्तर्विषयेन अन्तर्गतैः विकसितैः
तन्मूलेषु अतनुताः तारा यथा तैः। अनेन विविताया दृष्टिबला। यथा—“विषयोत्पुङ्गवता
तन्मूलं दृष्टोत्पुङ्गवता”। अत्र विकसिता दृष्टिर्विषया विषये अन्ता” अत्रैव प्रथमपदपुङ्गे
तन्मूलविषयो यस्मात्तस्या पञ्चलायाः कटाक्षे—“अपाह तारविषेः कटाक्ष इति कथ्यते” इति लक्ष-
यं चिन्धितदृष्टिविशेषः न मम हृदये अथर्वं तदधीनतया रश्मिबिम्बेन सन् अपहृतं बलाद्दृष्टोत्पुङ्गे,
तन्मूलतया अद्विष्टं निरुपपन्नं मयि यथा मयितत्वेन द्रवत्वात् पीतं, यथा पीतमुदकादिकं पान-
नं लक्ष्मणुरालम्ब्य लोयते, तथा कटाक्षेण मन्मथो विखीनमित्यर्थः। अत एव च्छात् कृतं पुनश्च दृष्टादृष्ट्या
दृष्टाच्छात्कृतमूलं इतम्। सर्वदेव मन्मथस्तदधीनमित्यर्थः। ततश्चेत्यत्र तेषेति पाठे तु तै-
रन्तर्विषयैः कटाक्षैः कटाक्षतापत्रैरन्तर्विषयैः। आलोकितावस्था कटाक्षान्वस्थामेदम् नायक-

এং আমার প্রত্যেক নেত্রসকলনে সেই 'অবলোকন' শব্দাবশতঃ কিঞ্চিৎ
সমুচিত হইতোছিল, নানাপ্রকারে আমি অহুরাগকষায়িত ও মুকুলিত সেই
“অবলোকনের যোগ্য হইলাম।

(২৫) তারপরে প্রশস্ত পক্ষযুক্তনেত্রা সেই মালতীর বেই কটাফে তাকাতলি

যাক্ষ্য সুদুৰ্ললিতকন্দরমাননং তত্

শাত্তন্তন্তশতপত্রনিম্নং বহুন্দ্য।

দিগ্বীঃস্মৃতেন চ, বিদেয় চ, যচ্ছাসায়া,

গাঢ়ং নিখাত ইব মে হৃদয়ে কটাক্ষঃ ॥ (৮৩)

ততঃ প্রধতি—

পরিচ্ছেদাতীতঃ সকলবশনানামবিষয়ঃ,

মুনর্জশাস্ত্রাধিক্রমভবপ্রথং যো ন মতয়ান্ ।

বিক্রমপ্রধ্বংসাদুপচিতমহামৌহগহনো

বিকারঃ কোঃস্ম্যন্তর্জয়তি চ তাপশ্চ কুরতে ॥ (৮৮)

৮৩। আশানিধনং তস্যা অনুগমপিষ্টং ধর্মবতি—যাক্ষ্যেতি। সুদুর্লভং বারং বলিত-
কন্দরং প্রদর্শনেন নী হৃদং বক্রীভবনীং যথা স্যাতয়া যাক্ষ্য বেষ্টন্য, অথবা বলিত-
কন্দরমীযাননবিদেয়ং। শাত্তন্তন্ত শাস্ত্রনিধনং ব্রহ্মাণ্ডমিতি যাবত্। যত্ প্রতপসে
পত্রং তত্রিসং তদ্বৎসরং তত্ আননং বহুন্দ্য তথা পতলাযা অপরিত বিবেক চ দিশ্চ উপচিতঃ
অনলানী অনন্দানন্দসদীকৃতমকলাদ্রবতত্বঃ পরাধর্মবানবিশ্বীর্ষী দুঃখদলাদ্রবীক
চ হৃদয় ইত্যর্থঃ। গটাক্ষঃ হৃদিবিশীর্ষঃ, যী তম হৃদয়ে গাঢ়ং হৃদং যথা স্যাতয়া নিখাতঃ
বিদ্যায়াক্ষঃপ্রদেহিত ইব। গাঢ়মিত্যনে মুনরহরশাস্ত্রানুশ্রয়ঃ উপচিতম্। অত্র তৌষতয়া
গটাক্ষস্য নারায়ণহন্যপ্রবেশলক্ষ্যনোত্মে অছাৎত্মে আতহারঃ। “অবিত্ স্বভাবনোত্মে আ
ব্রহ্মতম্য পরাকর্মে”তি তত্ত্বচক্ষম্। বসন্তসিদ্ধং ব্রহ্মম্ ॥

৮৮। পরিচ্ছেদীতি। ততঃ প্রধতি গটাক্ষলোচনার্থঃ। পরিচ্ছেদে ইয়স্যাং বতীতঃ অতিমানঃ,
অথবা ইদানৈশাস্ত্রানিযাক্ষাধিক্রমঃ পরিচ্ছেদঃ সততৌল্লসদ্রবীকঃ, যথা সকলবশনানী
মাক্ষমাক্ষকর্মবিষয়বলী অবিবকঃ অগোচরঃ, তথা নো বিকারঃ অধিক্রমঃ অধিক্রমঃ অনুভবপ্রথং

(৯৭) তখন বৃদ্ধভূত গর্ভভূতাদর্শনা নেহে গন্ধলাক্ষী (তোমাকে দেখিবার
নাশায়) বারবার হৃদয়ে ফিরায়ে যাচ্ছে বহুতে অমৃতও বিষভূত কটাক্ষ
যেন গুচ্ছভাবে আনিয় হুরুরে সরিষেপিত করিল।

(৯৮) তবধি জ্ঞানের অটোত, নকল বরফের অবিদ্রব এবং হেহ জগৎ

[Faint, illegible handwritten notes]

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥

संस्कृत-विज्ञान-संस्थान-मुंबई

संस्कृत-विद्यापीठ-मुद्रा

[illegible][illegible][illegible][illegible]

‘कल । दिङ्’ क्तु एसो एकवि भवहरिदो, अपि याम मालदी
जिव्वा सा भवे ? (६)

मक । [स्वगतम्] । अहो ! अभिषङ्गः, सत्किं निषेधयामि
सुहृदम् । (१००)

अथवा—माम्मुसुहत् खलु भवन्तमनन्यजन्मा,
मा ते मलीनसविज्ञारघना मतिभूत् ।
इत्यादि मन्विष्ट निरर्थकमेव यस्मात्
कामय नृश्रितगुणो, नययौवनश्च ॥ (१)

(६) इङ्’ खञ्ज् व कयाऽप्यपठतः, अपि नाम मालत्येव सा भवेत् ? ।

(७) कलेति । इङ्’ अतिशयिते यथा ग्यायति अपहरणक्रियास्मिन् एवम् । अयापि, निव-
पययतितया अपठतः कवीकृतः । अपि उच्यते, नाम सन्भावनाया । सेति यथा अपठतः
सा पितामहिर्विधीयते ।

(१००) मकेति । ‘अभिषङ्गः आसक्तिरूपविश्रान्तिभवनमेव । ‘आलीशयापामिमवेअभिषङ्ग-
पदं विङ्’रिति यावत्’, एवमभिषङ्गे आत्मिन्दयापि सम्बन्धित्यात्मनि दर्शयति—तत् किमिति ।
निषेधयामि पतदभिषङ्गाविधारयामि ।

(१) तर्कश्च निवारणासामर्थ्यमवधारयति—अथवेति । न अन्धसात् विश्रान्तिरिह्यात् जन्म
वत्त सः अनन्वजन्मा मनीजः काम इति यावत् । मवर्त्त माम्मुसुहत् कोहं न द्रायतु द्युतु ।
(मायन्द्योनि आसिधि सुङ्) एवं ते तव मतिः मलीनसेन कामिनीकामाधीनत्वादिद्वितैम
विकारेण कामाभिममेष घना निविष्टा विताकमसक्रेति यावत् । माम्मुं न भवतु, इत्यादि निषेध-
वाक्यं इह अस्मिन् माधवे निरर्थकं निष्कर्तमेव । अवावधारार्थकयोर्नन्वेवमर्थयोः प्रयोगः

(६) कल । ऐनि काशरुण कर्तृक दृष्टतावेहै वनीकृत इहेवाहेन । मठवतः
ने मानतीहै इहेवे ।

(१००) मक । (वगत) अहो आगच्छि ! त्वे किं त्विन्न श्रुत्येक निरेव
करिद ?

(१) अथवा “काम्यमेव देन लोभाके मोहित करवने” “लोभाकर मति

प्रथमोऽङ्कः

[प्रकाशम् ।] अपि घयस्येन विदिते तदन्वयनामनो ? (१) .

साध । मखे । न्युयता, अथ तस्याः करिणुकारोऽप्यसमय एव
मष्टतः सखीकदम्बकादन्यतमा वारयोगित् विस्तम्बा, वासवकुल-
हस्तमावचयकमेव नेदीयसी भूत्वा, प्रचम्ब, कुसुमापीठम्भाजिन
भांनेकमुक्तवती, महाभाग ! कुट्टिहकुचतया रमणीय इव हः कुसुमसां

अथारवस्यस्यतिष्ठतात्त्विकार्थः । अथवा अतु सख्येवनापेक्षं अवलम्बितान् पूर्वं वीजनीयं ।
आगत्योके रीतुसुदचाऽप्यति—यथादिति । सखिद्विति पार्थे साधये इत्यर्थः । आत्मः मदनं कृपिता
छपयिता कृपाः किङ्किजलप्रकारिणो व्यापारा दष्ट तवानुतः, वीजने सावक्यञ्च कृपितदुषं
विहृद्विषेयनामककर्मण्यमिति विहृद्व्यपदेनाम्बः । अथारवरासपत्नीजननसखीद्वं जीप-
इत्यर्थ इति भावः । वसन्ततिलक इत्यम् ।

(१) मखस्यमिति । “अतु सर्वजनशायं” इत्यत्र सखिद्विषय इति वारवः । विनोच
विषयवारवः विरक्त तदनुकूलं सखिपादविषु पुष्पति—अपीति । अस्या अन्वयनामनी
भंगनामप्रेक्षे ।

(२) साधयेवादि । अवेष्टका इतिनी, सखीकदम्बकान् विष्टयेति शेषः । अन्वयना
एता वारयोगित् वेद्या । अत्र वारयोगित्पदे तस्याः वाङ्मयनोपितवन्नावैपुल्यवातुकोवि-
पद्यैस्त्रीचनान् प्रयुक्त, विलम्बा विषयविना मानववृत्तपुसुमनां अन्वयवचमेव सखीकदम्बकमेव
पुनश्चयनव्याप्तिनेत्यर्थः । नेदीयसी अस्मिन्नव्यादीवसुवन्ने “अस्मिन्नव्यादीवद्वयाथा” इति शेष-
द्वयः । मनीषवर्तिनी, कुसुमापीठम्भाजिन पुष्पमाणा अस्मिन् एवं अन्वयनापदये सज्जवती । निरा-
कम्बापावचयकवाद्यारव्यमानमात्रासखिद्वयेव सा माम् कथितवतीत्यर्थः । अङ्कान् मानी भाव्यं

येन निमित्तं काव्यविकारागच्छ न इव” इत्यादि निवेष्टवाक्य (अथन) इत्यात्र पाद
निवर्त्तक, अष्टहृत् काव्यागाव-विष्कृष्टित उ विवेक-विनामक अथ बोधन वद्वान् ।

(२) (अकाङ्क्ष) वरत ! आहार एव उ नाव कामिते नातिवाह कि ?

(३) साध । मखे ! अन्वय क्व, उन्वयदे आहार इतिनी-आवोहरणकाले
एकमन वावरोविन अन्वय मनीमन् इहेट विस्त्रि इहेरा पुष्पचमनवाजे
विश्व कविट नास्ति एव पुष्पचमनवाजे अस्म आमात्र निवेष्टवर्तिनी इहेरा
अगान् कश्चः पुष्पवाता उपगत कश्चिवा आवाके वगिन,—महाभाग पुष्प

सन्निवेशः, कुतूहलिनो च नो भर्तृदारिका वर्त्तते, तस्यामभिनवो
विचित्रः कुसुमेपुष्पागारस्तद्भवतु कृतार्थता वैदग्ध्यस्य, फलतु
निर्माणरमणीयता, आसादयतु सरसः श्रेष्ठ भर्तृदारिकायां कण्ठा-
वल्ग्वम्बनमहार्च्यतामिति । (३)

मकरन्दः । अहो ! वैदग्ध्यम् । (४)

यस्य स महाभागः "भागो भाग्यादयोऽप्येति विद्वः । सुदृष्टगुणतया सुसदसुक्ततया, सुमनसा
पुष्पायां सन्निवेशी रचनाप्रकारविशेषः, कुतूहलिनो पुष्पशालिनी शीतुज्वली, भर्तृदारिका
प्रमुख्या, कर्णार्थभारिवाचकश्रेष्ठः अमृताब्जानुरागवर्धनाय, तस्यां मम भर्तृदारिकायां
अभिनवी खोडोत्तरः, विविधवस्त्रधारिणी, कुसुमेपुष्पागारः आश्रयप्रदायकः असीति
श्रेष्ठः । एतेन आश्रयप्रदायिनीवस्त्रधारिणीत्वमेव रचनाप्रवीण्यं परीक्षणीयमित्याशयः सूचितः ।
वैदग्ध्यं रचनाप्राप्तयः, कृतार्थता विदग्धजनप्रशंसया चरितार्थता, निर्माणरमणीयता रचना-
मनोज्ञता फलतु अभिजननार्थमेव लक्षणा भवतु । सरसः अद्यानः एव सन्निवेशः, कण्ठावल्ग्वेन
कण्ठाभरचतया धारणेन महार्च्यता कण्ठावल्ग्वता आसादयतु प्राप्तिः । अथ पक्षे "सुदृष्टगुण-
तया सुदृष्टगुणसम्पत्तये सुमनसा मोक्षणनामनां नः पुष्पाय, पुष्पदीपित्वेन गीरवाद्भवत्वनम् ।
सन्निवेशः संयोगरमणीयः आनुरागवर्धकः । कुतूहलिनो आकाङ्क्ष, अभिनवः अनन्तानि-
श्चिन्तनः विचित्रः साधुः कुसुमिनो आनन्द आचारः प्रहारः, वैदग्ध्यं चक्षु-
कलादिपरिधीयनस्य "कौटिल्ये वैदिके भावे तथा आनयिष्येति च । सम्बन्धपरिचयप्रीतिर्लक्षणा-
मिति गीयते ।" इति लक्षणावधितत्वेति यावत् । चरितार्थता लज्जयोरपि तुल्यतया कृतार्थता,
निर्माणस्य समदृष्टिचक्षुर्विधावल्ग्वतया रमणीयता मनोज्ञता फलतु अमृतावल्ग्वमिव
तत्तार्थं भवतु । सरसः आनुरागः एव अद्यानः कण्ठावल्ग्वेन कण्ठाभरचतया महार्च्यता प्राप्तिः ।
श्रेष्ठदृष्टिदार्ढ्यमिना मन्त्रनिर्माणस्य व्यतीकरणादुत्तरोक्तं सम्बन्धस्योदितमिति सम्बन्धम् ।

(४) द्रिष्टपदसंघटनमेति दीपः ।

सूयः लज्जानिवहून आपनां व कुतूहल-अभिवेष (आनाश्रिता) (वदहे) वनगीर । आनां
एतद्वक्ता विशेष कुतूहलिनो आह्वन । आश्रितेण लोकातीत आश्रयार्जनक
नागरचनापत्ति आह्व, अतः (उद्दर्पणे) आपनां नैगुणाचवितार्थता ७ रचना-
मनोहाविष्य सकल इति, एवम् एवै माता उद्दर्पाविकार कर्तव्यम् इति अमृता
नां कदा ।

(४) नर । अहो (वाक्यरचनां) कोण ॥

प्रथमोऽङ्कः

माध । तथा च मदनुयुक्तया समाख्यातमियममात्यभूरिवसोः
प्रसूतिर्मलुती नाम, अहम् प्रसादभूमिर्भर्तृदारिकायाः धात्रेयिका
सवन्निका नामेति (५)

कस । [सहर्षम् ।] किं नाम आसद स ? दिष्टिषा मितमिदं
कतु भयवदा देशे च कुसुमावहे च, ता मिदं यच्छेहिम् । (८)

मस । अमात्यभूरिवसोराजजैत्यपर्याप्तिर्बहुमानस्य । (६)

अपि च । आसती आसतीति मोदते भगवतो काप्रन्दवो, तासु
मिश राजा नन्दनाय माधंयते इति किम्बदन्तौ श्रूयते । (७)

(५) कि नाम आसतीति ? दिष्टिषा विवक्षितं यत् भगवता देवेन कुसुमावधेन,
सज्जितमस्माभिः ।

(६) सवेत्यादि । मदनुयुक्तया नवा इत्यत्र, यन्विरपत्य । प्रसूतिपदोपादानं दमिनादि-
भ्यार्तमेतेनोत्कर्षरूपेण । प्रसादमिति विवक्ष्यमाणं । एतेन सवि मही न कर्त्तव्येति सूचितम् ।
पार्थिविकेमुपादानमनुकूलोत्पन्नमस्तीति सूचितम् ।

(७) विष्टा भाव्ये च, विवक्षितं विवक्षितं अन्वीत्यानुरागपरीक्षाविति भावः । अतमिति
सर्वं मात्मानदीरायत इत्यत्र चित्रवर्त्मनं कर्त्तव्यमेव न भवेदित्याशयः ।

(८) यदुपलब्धं वीरकस्य, अपर्याप्तः अपरिशीलः, अमात्यपरायणेति सखा चरित्रिभ्यः
अवामासद्वरभारसम्पत्तौ वीरवैरुतिभ्यः ।

(९) अपर्याप्तिमुपपादयितुमाह—अपि चेति । आसती आसतीति एवं विदग्धिः,
उपार्थेति शेषः । मोदते स्वमित्ररा भवति, कामना नाममात्रेणैव आनन्दप्रीतिरिति
हा वृत्तान्तपरीक्षाभवः । तास्मिन्नादिना नन्दनिकर्त्तव्येन राज्यं प्राप्तवया सता वीरपातिभ्यः
दुर्लभतश्च प्रतिपादितम् ।

(१०) मस । आशिं छिन्नामा कविले से वलि, तेनि अग्राडा कृत्रिमस्य
कञ्जः—नाय बागडो, आशि लोदकञ्जः, विवक्षा घाट्यदो, नाय सवन्निका ।

(११) कस । (हर्षेन सवित्र) किं बागडो ? आशङ्कयते कायस्य कर्तृक
विनिर्गुह्येच्छेन, ताव अग्राहे छिन्ना कञ्जिनाम् ।

(१२) मस । अग्राडा कृत्रिमस्य कञ्जः—देहा तासु गौत्रदेव गोमा नदे ।
आशङ्कयते, बागडो बागडो उक्तावनं कश्चिदि जगवतो कायस्यो हर्षनाथ

माध । तथा चाहमभ्यर्थमानस्तां वकुलमाञ्जामात्मनः कथं
 दवतार्थं दत्तवान्, यमो पुनरभिनिविष्टया दृष्ट्या मालतीमुखावलोकन-
 विवृष्टतया विषमविरचितैकभागान्तामिव बहु मन्यमाना महानयं
 प्रसाद इति व्याहृत्य गृहीतवती, अनन्तरञ्च यात्राभङ्गप्रचलितस्य
 मद्यतः पौरजनस्य सङ्कलेन विघटितायां तस्यामागतोऽस्मि । (८)

सक । वयस्य ! मालत्या अपि स्नेहदर्शनात् सुखितमेतत्, योऽपि
हि कपोलपाण्डतादिचिह्नसूचितः प्राक् प्रवृत्तस्याः कामाभिष्वङ्गः,

(क) माधवेत्यादि । तदा लक्षणायां चत्वारो नामाः प्रियवचनैर्वाच्यमानाः, “अनुवच्यमानः” इति लक्षितं पाठः । सोऽपि तदर्थक एव । अष्टादशतार्येत्यनेन प्रियोपसृक्तमुक्ततया मानायां मालायाः समधिकारमभ्यासना सूचिता । अष्टौ लक्षणायां चत्वारि विष्टया सादरसन्निवेशितया दया शान्तौमुखाश्लोकनविहसतया भावतोषद्वन्द्वेनम्याहुषतया तद्वर्णनाजटचित्रत्वेन विहस-
जस्ततया वा विहस पूर्वभागादिप्रचक्षं यथा तथा, विरचितः यचित इत्यभागी इत्यासां नद्याभूतां तानिव तासां नहुमन्वमाना ज्ञातमाना, नतुद्वेष्टेत्यादयः । प्रसादः अनुपदः ।
यात्राया अन्तर्गत्य मन्त्रेण समागता प्रचलितस्य अहमहमिक्तया धावितस्य पौरजनस्य, पौरनैगन-
जनस्येति पठे “वानुद्वेष्टस्येति सर्वजनावाप्तद्वेष्टीर्च” । बहुकार्यकार्यपुत्रं यच्चप्रियम” इति
लक्ष्यचतुर्जनस्येत्यर्थः । सद्युक्तेन अभावेनेन विष्टटितायां नैवपद्यनतिपातितयां तस्यां
लक्षणायां ।

(८) साधवोऽज्ञायाविमोदनाय नमस्कृत्यस्मिन् मासस्य अनुरागं प्राप्तमपि विभुभिर्ददति—

করেন। নন্দনবৎ জন্ত (বহঃ) রাজা তাহাকে প্রার্থনা করিতেছেন এরূপ কিংবদন্তী
তথা যায়।

(৮) নাহ। তৎকর্তৃক আর্থিত হইয়া আমি নিম্নের কণ্ঠ হইতে বহুলমালা
শুলিয়া দিলাম। মালতী সুখাবলোকম ব্যাভুলতানিবন্ধন মালাব শেষ ভাগ
পূর্ণভাগেব হ্রাস হুন্দব না হইলেও তাহাকেই সে অতিনিবিষ্ট হৃদিতে প্রাশংসা
কবিত্রে কবিত্রে “ইহা মহা-অনুগ্রহ” এইকথা বলিয়া গ্রহণ কবিল। অন্তঃর
উৎসবসমাপ্তিনিবন্ধন (সবেগে) বাবিত গৌরজনসম্মিবেষণার। সে অদৃশ্য হইলে
আনিও চলিয়া আসিলাম।

(২) দক। বরত! ডোমোসের উভয়েরই পদস্পর্শে মেহ দেখা যায়, বলিয়া

प्रथमोऽङ्कः ।

सोऽपि त्वच्चित्तमन इत्यभिव्यक्तमेवेतत्. एतच्च न प्रायते, क ६८-
पूर्वस्तयां वयस इति, न सत्ता तादृशो महाभागवेयाः कुमायौ-
न्यादासत्तमनसो भूत्वा चत्तूरागिण्यो भवन्ति ॥८॥ यपि च-
चत्तूरागिण्यसदृशां सत्तूरागिण्यं तस्यास्त्वयि प्रागनुरागसिद्धम् ।
कस्यापि कोऽपौति निवेदितश्च धात्रेयिकायाश्चतुर् दशच ॥ १० ॥

[illegible][illegible]

এই অমূল্য জ্ঞানবীজগুলি তালুতেই রয়েছে। তাহার বেই কামতাব যশোনাথেশ্বর পাণ্ডুবর্গার চিহ্নস্বরূপ পূর্বোক্ত বসিয়া স্থিতি হইতেছে, সেই কামতাবেরও যে ভূমিতে নিম্নের ইহাই অতিশয় হইতেছে, তাহা কোথায় যে সে পূর্বে কিয়ৎ যত্নের সহিত, তাহা জানি না। তখনও তাপূন সৌভাগ্যবানদিগে কৃষানীশন একেতে অনুবর্তন হইয়া অস্ত্রেতে চক্ষুঃপ্রতিপাদিত হইয়া না।

(১০) আরও দেখ, অস্ট্রেলিয়ার লোকসংখ্যার আকার সমীচিণে “কম্পি
মোশনি” ইতিয়াদি নিবেদন এবং শব্দিকাম চাক্ষুস্পূর্ণ বাক্যও তোমাতোই
পর্যাপ্তরূপে বিজ্ঞাপক।

કલ. [ઉપસૂત્ય ।] એદં ચિત્તફલત્રં । (૭)

(ઇતિ ચિત્તફલત્રં ટર્ગયતિ । ઇમૌ પશ્યતઃ ।)

મક. કલહંમક ! કેનેતન્માધવસ્ય પ્રતિવિચ્છમભિલિખિતમ્ ?

કલ. ઝેણ ઝેલ્લ સે હિચ્છત્તં અચ્છરિદમ્ (ત) ।

મક. અપિ માલત્યા ? (૧૨)

કલ. અધઈં । (થ)

માધ. વયસ્ય મકરન્દ ! પ્રમયપ્રાયસ્તે વિતર્કઃ । (૧૩)

(૭) પરચિત્તફલત્રમ્ ।

(ત) યેનિવાસ્ય હૃદયમપહતમ્ ।

(થ) અથ કિમ્ ।

(૭) “ત્વયિ પ્રાગનુરામચિત્ર”મિતિ મકરન્દીજ્ઞસમર્થને લભાવસરસ્ય કલહંસસ્ય તત્કાલે ચિત્રદર્શનં સંસ્થા સમુચિતમ્ ।

(૧૧) પૂર્ણપરપથાન્તીચરેણ માળત્યેવ લિખિતનિવસ્યાનુનિતત્વેપિ સંસ્થા સન્દેહનિગ્ધકરણાય સામાન્યતઃ પ્રચ્ચતિ—કેનેતિ ।

(ત) મકરન્દસ્ય હૃદયતઃ માર્ગં ગ્રીયત્ વસિનોત્તરચતિ—યેનેતિ । ચરિમિત્તકોડસ્ય જ્ઞાનવિજ્ઞાન-સંસ્થાં લિખિતનિવર્થઃ ।

(૧૨) અપિ પ્રશ્ને । માળત્યેતિ લિખિતમિતિ શેષઃ ।

(થ) અથકિમિત્યભ્યુપગમી, શબ્દં માળત્યેવ લિખિતનિવર્થઃ ।

(૧૩) પ્રમયપ્રાયઃ સંચયલક્ષ્યમાલિન્ધચાલનેન નિવ્યંજન, તર્કઃ “લયેવ સ્વા પૂર્વમનુરત્તે”તિ તયોર ।

(૭) કલ. (ઉપરિલિખિત હરેશ) એહે ચિત્રફલક ।

(ચિત્રફલક દેશાદેન ઓ ઉત્તરે અવલોકન કરિતે લાગિલ)

(૧૧) મક. કલહંમક ! માધવેય એ પ્રતિવિષ કે અકિંકુ કરિશાહે ?

(ત) કલ. સંકર્ષક હેશાવ સ્થપ્ત અપહૃત હરેશાહે ।

(૧૨) મક. તવે કિ માનકીકર્ષક અકિંકુ હરેશાહે ?

(થ) કલ. હાશાહે (માનકીકર્ષક અકિંકુ કરિશાહે) ।

(૧૩) માધ. વયસ્ય મકરન્દ ! તોમાય તર્ક એકપ્રકાર, ગર્વેન્-વરિત ।

मक । कलहंसक ! कुतोऽस्याधिभसः ? (१३)

कल । मय दाव मन्दारिभाए हत्यादो, तएवि सवदि-
चासभासादो (८) ।

मक । पथ किमाह मन्दारिका माधवालेख्यप्रयोजनं
सासत्याः ? (१५)

कल । उक्कण्ठाविणोदोत्ति (९)

मक । वयस्य माधव ! सर्वथा ममाखसिद्धि ।

या कौमुदीनयनयोर्भवतः शुजन्मा,

तस्या भवानपि मनोरथश्चक्षुः ।

तत्कङ्कमं प्रति सखे ! न हि संययोऽस्ति,

यस्मिन् विधिय मदनय क्षमाभियोः ॥ (१६)

(८) मया मावत् मन्दारिकाया हत्यात् तवापि वरद्विवाहकारान् ।

(९) उक्कण्ठाविणोद इति ।

(१३) कुतः कलहंसक ! कस्य चित्तस्य कलह, अधिभस, प्रायः तथेति शेषः ।

(१४) अधाधिभस इति पूर्वेषु उक्तम् ।

(१५) उक्कण्ठाविणोद इति प्रयोगान्तरित्वेन उक्तम् । माधवास्य साधली तत्पर्यया-
वधिः साक्षात्सामयिका । लेख्यान्तरीयविशेषादस्मात् अचक्षितम् । अत्र प्रयोजनीयम् ।

(१६) धिति । हे कले ! या साधली भवत नयनयोर्भवती, कौमुदी स्वीकृता अतिशयाङ्गा-
न्तरित्वेनैवैः तुलया मोहनशक्त्या भवानपि तस्या मनोरथस्य अभिलाषस्य कथाव कथनात् चक्षुः
मिय, सखि त्वत्वं न मनोरथं चक्षुस्मिच्छीत्यर्थः । तत् तस्मात् प्रयोगोक्त्याश्रयात् सहस्रं
प्रयोगोक्त्यैव प्रति सखे ! न हि सति । ननु परस्परशङ्कासमवायेति देवशब्द-
व्यतिरेकस्यावगमः इत्याशङ्क्यानाह—अत्रिति । अस्मिन् मङ्गले विधिः अट्टा मदव कालय

(१३) मक । कलहंसक ! कौमुदी मिकटे हेहा पाहेले ?

(१४) कल । अस्मि नन्वादिवात्र हउ हरेट (पाठेवाहि) ७ कलानिका
मममिकार हउ हरेट (पाठेवाहे)

(१५) मक । मन्त्रिका माधवालेख्ये मागठोव कि आदेशान वनिवाहे ?

(१६) कल । ऐरकठेविनाशनहे आशयेन ।

(१७) मक । वयस्य माधव ! सर्वथा आशयः मम । एह मथे ! एहे

দ্রষ্টব্যস্বরূপা চ ভবন্তো বিকারহেতুঃ তদত্রৈব লিখ্যতাং
মালতী (১৩)

মাধ। 'যদভিহুতং যদম্যায়, তদুপনয় চিৎফলকং চিত্ত-
বর্ষিকায়া (১৮)। [মুকরন্দ উপনয়তি]।

মাধ। [লিখন্তু]। মখে মকরন্দ!

বারংবারং সিরয়তি দৃশোরুদ্রমং বাণ্যপূর-

ম্মত্সঙ্কল্যোপহিতজড়িমা ম্তম্মমম্ম্যেতি গাভম্।

মদ্যঃ স্মিত্যম্ময়মবিরতোকম্পলোলাঙ্গলীকঃ,

পাণিলৌখ্যবিধিষু নিতরাং বর্ষতে. কিঙ্করোমি ॥ (১৮)

জ্ঞানান্যায়ীম্ জ্ঞানপটভঃ। একম্ প্রযজ্য চময়োরনুৎপত্তির্মাণ্যেতদেবপ্রাপ্যাদিভিঃ অপারস্য চ
মদ্রিষ্যনুরাগাদিসম্পাদনাদিভিঃ সুখজঃ। বর্ষত্যনিন্দ্যং ব্রহ্মম্।

(১৩) ভবন্তো বিকারস্য কালমাষস্য হেতুঃ সত্বপাদযিবৌ ভাবন্তৌ দ্রষ্টব্যং মদ্যাম্মলীকণীযং
স্বর্ষং আভুতিয়ন্ত্য তথাভূতা, সমাধি মালতীমতিজ্ঞতিদর্শনোক্তকথা বর্ষতে ইত্যর্থঃ। তত্
তস্মাত্ স্বর্ষে চিৎফলকঃ।

(১৮) যদম্যয়েতি স্বর্ষদেবভূতয়োমি চম্পদানি অনুর্যৌ। তদ্বিধীয়ত ইতি শ্রীষঃ। -চিৎবর্ষিকাঃ
মুখিকাভিচিৎবীপকরখানি।

(১৮) বারং বারমিতি। বাণ্যপূরঃ তদনুধ্যায়মনুগুণব্রাহ্মণবাক্যঃ বারং বারং পুনঃ পুনঃ

মালতী কোমল নরনেব (আজ্ঞানজনিকা) কৌতুকীকরণ, শোভনভঙ্গী ভূমিও
ভাষাবি বনোবনবন্ধনেব লজ্জা গির, স্তম্ভবাং ভোমানেব সন্ধিননে (কোনও)
গমেহ নাই। বাহাতে বিধাতা এবং মননও যত্ববান বলিবা নেন কর।

(১৭) আগনার বিকারহেতু মালতীবি আর্চিকাও আগাবও উদ্দেশ্য, অতএব এই
চিত্রকলকে মালতীকে আঁকিত করুন।

(১৮) মাধ। বরজের বেরুণ অভিকৃতি, তবে চিত্রকলক ও ভূমিতারি
চিত্রাঙ্গকরণ আনিয়ন কর। (মকরন্দ আনিয়ন করিয়া।)

(১৯) মাধ। (চিৎ) (চিৎ) (চিৎ) (চিৎ) (চিৎ) (চিৎ) (চিৎ) (চিৎ) (চিৎ) (চিৎ)

प्रथमोऽङ्कः ।

तथापि व्यवसितोऽस्मि (२०) । [चिरादभिलिख्य प्रदर्शयति] ।

संक । [विलोक्य] । उपपन्नस्तावदत्र मयतोऽभिष्वङ्गः ।

[सकौतुकम्] । कथमचिरैव निर्माय लिखितः श्लोकः (२१) ।

[वाचयति] ।

मृगमामोदीत्यर्थः । हजोः चतुर्वी, सदृशं प्रसारं निरयति (निश्चरतीत्यर्थे निरम् + इञ् + ति) चाच्छादयति । “हजामुदमत” इति पाठे छदमतो वाचपुरः हजौ विरयतीत्यर्थः । तथा, मृगमो न निरनरानुचिन्तयेन उपहित, प्राप्तः आङ्गमा क्रियाव्यपाटव येन तादृशं गानं सन्धे काव्योक्तसत्त्वं चभूयति प्राप्नोति । अथ मम पाणि, करः मया तत्तुल्यवान् निश्चवारश्चक्षुष एवेत्यर्थः, सिद्ध्यन्त्ये दजनीनाईभिवन् सिद्धाविधिषु सिद्धार्थकवानु नितरां कातिशयं यथा यथा चविरमोक्तकर्म्येन चविच्छिन्नवैपद्युना लोलावक्ष्या चतुर्लभो यथा तादृशो वर्तते, चतुर्भीनामेव सिद्धमनुगतदा तदावल्याङ्गं कृतुं भाव्यमीत्यर्थः । “नतरा”मिति पाठे मम तादृशः पाणिः नतरा नैव सिद्धाविधिषु वर्तते इत्यर्थः । अत्र किं करोमि ? यथावत् तदात्मिप्रकटनं सम्प्रति दृष्टेः-मिथ्याययः । अनेनामुत्राप्रसाधनेदेकस्याः नास्तिशब्दात् एता । तेन कथयामि यथा— “चतुर्नेतोर्ध्वं वसि दुःखलोभप्रवृत्तम् ।” “क्षिशाव्यपाटव ज्ञायं विमोक्तकण्ठाभवादिभिः । अथैवैवाप्रतिज्ञातोभक्तानामवदिभिः ॥” “चतुर्जन्तोश्च भेदं रतिचर्कैश्चादिभिः । यानरोत्त-भवादिभ्यः कम्बो नागस्य विषयः ॥” इत्यादिनाम्ना इत्यम् ।

(१०) अद्वैतः अविच्छेद्यः सत्त्वः ।

(९१) नास्त्या निवृत्तपवनवश्यमिच्छतीत्याद्येनेति भावः ।

অক্ষপ্রবাহ (উৎপত্ত হইয়া) বাব বাব আমার নেতৃত্ব আচ্ছাদিত করিতেছে।
নিমন্তব্য মালতীও অগ্রচিবনবণে জড়তাশিত কম্বাশবীও করণে অক্ষম হইতেছে।
কিন্তু প্রাচ্যেই আমার চতুঃপাশে ও অধঃপাশে অবিচ্ছিন্ন কক্ষনবশতঃ চকলাগুলি
হইতেছে, আমি কি করিব ?

(২০) তথ্যাদি আমি আগেরদেবনে উল্লিখিত আছি। (বহুকাণ্ডে অঙ্কিত
করিয়া দেয়াইলেন।)

(২১) মক। (অবলোকন করিয়া) এত ভালইতে তোমার আশক্তি বৃদ্ধি
হইয়াছে। (কৌতুকের সহিত) আ। অচির কাল মধ্যে একটি শ্লোকও নির্মাণ
করিয়া লিখিয়াছ। (পড়িতে গিয়াছিলেন)।

જગતિ જયિનસ્તે તે ભાવા નવેન્દુકલાદયઃ,
પ્રકૃતિમધુરાઃ સન્ધ્યેવાન્યે મનો મદયન્તિ ચે ।
મમ તુ યદિયં યાતા લોકે વિલોચનચન્દ્રિકા,
નયનવિપયં લક્ષ્યન્યેકઃ મ એવ મહોત્સવઃ ॥ (૨૨)

(૧૧) જયતીતિ । જગતિ સુખને જયિનઃ પુષ્પમાયકમાદ્યાગ્રમમાદ્યનં ચિરંજીવનમદ-
ગ્રીભાઃ પ્રકૃતિમધુરાઃ સ્વભાવમુન્દરા અન્યે માલતીચતિરિકા ને પ્રસિદ્ધા તે નવેન્દુકલાદયઃ-
માનવનિકષાપ્રકારઃ । મધુરવચનપ્રાપ્ત મધુરમન્દરદર્શનસ્થાનિકાદિકપદત્વપ્રસિદ્ધૈક ભવેતિ ।
આદિના કુતુહલજ્ઞાતાદિપરિવહઃ । માત્ર પદાર્થઃ અથવા માત્ર્યકમ્મ કમિતિ ભાષાઃ મુન્દરાગ્રામા-
માર્ગઃ, સમોદય, યે મમઃ વિચિત્રરહિતાભા માવતીવદનમનાડીકવતી ચા વિપ્ત સ્વદયલિ સ્ત્રીવચનિ ।
તુ જિહ્વા લોકે સુખને વિલોચનચન્દ્રિકા સમતીપ્રાપ્તાદત્વજ નેવમ્યોત્સાહ વયં માલતી મમ નયન-
વિપયં માત્રપ્રધાનનિર્દેશાત્ મિથગોચરત્વં ચદ્યતા પ્રાપ્તા સદ્યા સદ્યર્થં યાતમિત્યર્થઃ । મ એવ જગતિ-
જગતિ પ્રેમઃ । યઃ અદિતીયઃ મહોત્સવઃ આનન્દઉત્સવઃ । માલતીચતિરિકા આદ્યાદપદત્વજ
પ્રસિદ્ધા યે અદ્યાદયઃ સુખિ નેષ્ માલતીવદનાનવજીવનાત મિથવચિત્વાદ અન્યે શામાદ્યાદત્વ-
મક્ષિ અદ્યત્વ મમ ત્ મહર્ષનમિથ મદનુરાગાદિક્ષં મધુર માત્રાભૂત । યાવત્કીર્તે મદ્યાન્ સત્સવ
રુચાદયઃ । એતં માત્રવાદમીશાનુવાસઃ પ્રવર્જિતઃ । અથ પ્રકર્યમાનહિત્તમાનિત્યાત્ “મ” કમિ
પ્રેમત્વમ્ । અથ અન્દાદો સ્વેગદ્વાદગ્રમકલં માલતીતિ અવધાનનરમાદ્યાદપદત્વજે મોગકર્મયોતમાર્દ-
માવત્યા વિલોચનચન્દ્રિકાં ચન્દ્રિકાત્વારીપદઃ માધવસ્ય સ્વચ્છો આહતમિતિ ક્ષેત્ર યદ્યા
ચન્દ્રિકાજીવન લોચનમન્દરવાગિનીતિ પ્રસિદ્ધિ, તથા મમ માલતીવેતિ હ્રિદિ ત્રિધાય ક્ષેત્રલં
ભોક્ત્રપ્રસિદ્ધા ચન્દ્રિકાત્વારીપદેન આહતત્વમ્ પવિત્રતલાત્ । વાચિકાંશ્ચ ૧૫મ. । યદ્યોત્—
“રસાનુરૂપેરાશાયે કોકેકાંશ્ચે, પદેસ્યા । મામાનુદારમપુત્રેવાંચિકી રમ્ય રચતે ॥” અથ પ્રકૃતિ-
મધુરતાસ્યોપિ માલત્યા યથ કર્મજનકલોત્તમીર્તનાદ્યાતિરિકઃ, વિલોચનચન્દ્રિકાતિ રૂપત્વં
વિશલ્યાનાત્ પ્રેમશાલદારઃ । હરિચીરતત્ત્વમ્ । તત્ત્વસત્ત્વં યદ્યા—“નયનમનમાધેઃ વદ્વેદેદેયે
રંચિચો મતા ।”

(૨૨) સગ્રાંથ વિદ્યુત્તી મૂઝન ઇલ્લરુલા પ્રાહતિ ચત્રામન્દવ અન્ન રહ પદાર્થ દે
પ્રાનિક આહ, રાશાવા (અન્નવ) નનશ્ચટેવિધાન કરે । કિન્ન જુવને લોડન-
છલ્લિકાવરૂપ એ નાનહી યે આમાર નેત્રપદ્મવર્ધિની હૈચાહે, હાશાઈ આમાર
દેહ આમ્મ એકમાત્ર મહોત્સવવરૂપ ।

[પ્રવિશ્ય (૨૩) ચંતરં મન્દારિકા] । કલહંસય ! પદાણુસારેણ
અપભ્રંશસિ । [સમ્ભવમકરન્દો દૃષ્ટ્વા ચલ્લન્તમ્] । કથં, સેવિ
મહાશુભાશા શ્વચ્ચેભ્ય ? (ન) । [ઉપસત્ય પ્રથમતિ ।]

અર્થો । મન્દારિકે ! દૃષ્ટાચ્છતામ્ । (૨૪)

મન્દા । [ઉપવિશ્ય] કલહંસય ! અર્થેદિ ॥ વિષ્ણુફલપ્ત' । (પ)

કલ્ન । [યદૃષ્ટ્વા ।] ગેહ્યં પદમ્ । (ફ)

મન્દા । [વિલોક્ય] । કલહંસય ! ક્ષેપ ઉપ, કિંશિમિતં વા,
અથ માતલો ખાલિદિદા ? । (બ)

(ન) કલહંસક ! પદાણુસારેણ અપભ્રંશોદિ । અર્થ સેવિ મહાશુભાશા રસીક ?

(પ) કલહંસક ! અપભ્રંશ મે વિષ્ણુફલપ્તમ્ ।

(ફ) ચૃદ્ધાવેદમ્ ।

(બ) કલહંસક ! કૈવ પુનઃ કિં નિમિત્તં વા અથ માતલો ખાલિદિદા ?

(૨૩) દશ પટ્ટીતેવેશ પ્રતિગ્રહયૈવ અગિયે ભુવને ।

(ન) કવિનું અવર્ણન ૬૫૨૫૦ : "કલ્પદ્રુમ" : "ચીર ચીર" : કવ્યપિકા વાગ્ : । તત્ત કિલ્કિ-
અર્થમનુષ્યાઃ । ધીર હતિ મહોદયમ્ તથા ચીરેશ મદ્યેશાદયશ્ચ વિવક્ષ્યમાત્રીતિયુ-
ક્તાર્થમ્ । અગ્રાગ્રાગ્રિક વૃક્ષાઃ કવિગ્રામસારેભ્યઃ । અર્થાચ્ચિતિ તત્તમર્મવિષયી એમ
સાર્થમનુષ્યાશ્ચાભિવ્યક્તિઃ । મુક્તિઃ । નેત્રીગેતી રી વિવક્ષ્યમે લિલિતતા અર્થઃ । ચીરચીરકલ્પ-
નુષ્યાશ્ચમ્ । અર્થાશ્ચિતિ તત્તમર્મવ—તે પૂર્વકિલ્કિત કલ્પાર્થઃ ।

(૨૪) દશાશ્વસાનિયાદીજિવનમગ્ધાધિમાદ્યાશ્ચાશ્વાસવા ।

(ન) મન્દારિકા । (મદ્ય પ્રવિદે દૃષ્ટ્વા) કલહંસક ! ટોચીવ અર્થેદિ (મન્દાએ
દાસિશ ટોનાદે આગ કહેવાર । (મધ્ય ક્વ મકરન્દક વેષિત મન્દાએ જાવે)
એક મેઠે મન્દાપુલકવપણ (મેરિ) અર્થાનેદે ? (નિવર્તે આમિશ્ચ અર્થાશ્ચ) ।

(૨૪) ટેકર । મન્દારિકક । એશ્વમે ઉપગમન કર ।

(મ) મન્દા । (ઉપગમન કરિશ્ચ) કલહંસક ! આશ્ચર્યજિવનક આનંદન કર ।

(ફ) કલ્ન । (પ્રવેશ કરિશ્ચ) એરે પ્રવેશ કર ।

(ન) મન્દા । [વિલોકન કરિશ્ચ] કલહંસક ! કે આશ્ચર્ય કિં નિમિત્ત
દૈશ્વતે અગતોવ અતિકૃતિ નિધિન ?

कल । जो जेष निमित्तेण मालदीय (भ) ।

मन्दा । [सङ्घर्षं] । दिष्टिषा दंष्टिदफलं दाणिं विद्याणं
पभावइणो (म) ।

मकं । मन्दारिके ! यदत्र वस्तुनि एव ते वल्लभः कथयति, अपि
तथा तत् ? (२५)

मन्दा । महाभाय ! अघ इम् । (य)

मक । क्व पुनर्मालती माधवं प्राग् दृष्टवती ? (२६)

(भ) यः येन निमित्तेण मालत्या ।

(म) दिष्ट्या दर्शितफलमिदानीं विद्याय प्रजापतेः ।

(य) महाभाय ! अघ किम् ?

(भ) अमिनिष्ठितः इति शेषः । तदाच मालत्या विनोदनिमित्त माधवो लिखितः, माधवेनापि
विनोदनिमित्तं माधवो लिखितेत्यर्थः ।

(म) सङ्घर्षमिथादि, दूयव्यापारस्य फलोन्मुखत्वं दर्शयितुः । प्रजापतेः बहुः विद्यायं
मित्तिद्वीमलं इदानीं उपदर्शितफलं सञ्जातमिति शेषः । ईदृशयुक्त्यपवादव्याख्यादिसम्बन्ध-
विच्छादस्य परम्परापुराण एव फलमिति तद्विषया अफलं विधानः त्रिलोक्योक्तमिति भावः ।

(२५) अत्र प्रतिज्ञातिरुपे वस्तुनि एव ते वल्लभः आसीत् कलहः यत् कथयति, अतः कल-
विनोदनाय माधवो लिखितमिति यद्वांति, अपि यत्र, तत्तथा ? यत् किं मयम् ?

(य) अघ किमिदमुपगमे तदवितथमेत्यर्थः ।

(२६) पूर्वमनवनोक्तं भावया अतः कलहविनोदनाय माधवालीकृत्येवनासम्बन्धादस्तीकलस्य
आपरिहृतत्वान् प्रवृत्तिः—ऊँति ।

(३) कल । कान्तो वे निमित्तं वाहाके निधिग्राहिन ।

(४) मन्दा । (हर्षेण सहितं) जाग्राद्धय ईदानीं अज्ञानदिव निद्राकोणं
मह्यं हरेत् ।

(२७) मक । मन्दारिके ? ए विदये ठोनाव चर्डी कलहस्य वाहा वनिरेहे,
तां कि ठिक् ?

(४) मन्दा । दशोत्तम ! अत्रहरे ठिक् ।

(२८) मक । (तत्र) कान्तो गूर्स कोषाग्र माधवके वेचिग्राहिन ?

मन्दाः। भवद्भिषा भणादि, वादाभरणगदेति । (२)

अक । वयस्य ! अनु समात्यभवनाद्यधरय्यैव बहुयः सप्त-
पावहे, तदुपपन्नमेतत् । (२७)

सन्दा । अणुमणुत्तु मं महाणुभाभा, जाव एदं भभवदी द्वैस
सपणस सुचरिदं पिअमर्होए सज्जिआए णिवेदिमि (ल)

भक्तः । प्राप्तावसरमेतद्व्याख्याः । (२८)

[मन्दारिका चित्रफलकं गृहीत्वा निष्क्रान्ता] ।

(६) लघुविक्रीका भवति यस्मात्पुनश्चरति ।

(म) जगन्मोक्षा मा जहागुभायै, वाचदिदै जगतयती ईवथ बदेनथ सुपरित प्रियसय्या।
सबहिजाया निवेदयामि ।

(६) आत्मसमर्पण नवाचलनिर्मा (सली) उद्योगीयनिर्मा समन्ध.

(२७) तत् तस्मात् समाधानमवशिष्टवर्गं वि वृत्तौ नमनात्, एतत्वातायनवर्तिन्या
मालत्या माधवस्य मन्त्रेण तदपवर्गं यत्किञ्चिन् विधेयमनियमवत् ।

(क) यमवतः यमोक्तमाहात्म्यं व्यवहरन्त्येवमवस्थिति इति यावत् । ईदृश्यं यन्मोक्षमाप्नुयान्-
 यन्मोक्षमपि क्रियते तस्यैव मन्त्रस्य कामस्य सुखसिद्धि एतदनुवाकवर्धनमप्यस्य सुप्रसन्नमिति ।
 मन्त्रप्रकाशः एति सम्बन्धे गृहीतः । "लघुशिक्षाये" इति कृतिम् पठत । लघुशिक्षायेऽप्यस्य त्रिपुक्तेति
 मन्त्रेण च निवेद्यमपि पठान् कर्तुं यद्योचितमाचारमिति भावः ।

(२८) एतत् साधवान् (मनोविदनादिकं) ब्राह्मणस्यै सत्त्वावकाशः ।

(৬) মন্থা । লবঙ্গিকা, বঙ্গের, জ্ঞানামার বাড়ী, মেথিরাহিন ।

(২৭) অমাত্যত্ববশেব সন্নিহিত পথ বিদ্যা জ্ঞানবা বহু বাব বাতায়াত করিহাছি,
সুতরাং ইহা (পবাক হইতে ধর্ম্য) হইতে গায়ে।

(গ) মন্ডা: তবে আগনাবা অহুমতি বরুণ যে, ভগবান্ কামদেবের (অগ্নোস্তেব অত্বরাগবর্চনরূপ) এই হুসমাচাব খাইয়া শ্রমসখা গবহিকাব নিকট নিবেদন করি।

(২৮) মক। মাথবেষ অহুসাগাদি নিবেদন কৰিবার ভোমায় এই অবকাশ বাটে।

(वन्दारिका, छिन्नकणक आह्नक, कमिशा, निष्ठात हरेण)।

मरु ! वयस्य ! खरतरकिरणोऽयं भगवान् सहस्रदीधितिः
अलङ्करोति मध्यमङ्गः, तदेहि संस्वायमेव गच्छावः । (२८) [इत्युत्थाय
परिक्रामतः] ।

माध । एवं हि मन्ये ।

सर्माश्वोदितरयि वर्त्तनैरिटानीम् मुग्धाद्याः परिजनवारमुन्दरीणाम् ।
तत्प्रातर्विहितविचित्रपत्रलेखावैदग्ध्यं जहति कपोलकुङ्कुमानि ॥ ३०

(२८) सहस्रदीधिति सूर्यः । सप्तायं सदनं "सप्ताय सन्निवेशे च सप्तायेऽपि च दायत" इति मेदिनी ।

(२९) चम्पैति । इदानीं मध्याह्ने मुखे अक्षिणी यस्या तस्या मानसा परिजनवारमुन्दरीणां परिचारिकाणां वारविभाषिणीनां कपोलगोमन्त्रस्वखरीरनुभिरानि कुङ्कुमानि (कर्तुं वि), एतेनानुलेपनविधिः, कथितः । यद्युक्तं—“इदं च्छेदनीयचरितं सप्तरीर्षी कपोलयोः । चम्पादनं भजनयोर्वतनं (नादनलेपनम् ॥) चम्पाश्रया स्वेदजलात्ता दिसुरस्य समुद्रस्य "समूहे निवृद्ध-
कूटमन्दीहविमर्शना" इत्यमरः । विवर्त्तनैः प्रसरणेः करणे तत् पुनरुक्तं सप्त प्रवर्त्तनैः, मानविहितानां नाड्यनिकतया प्रभातममये विरचितानां विचित्राणां चमत्कारकारिणीनां पत्रलेखाणां पत्रावलीनां वैदग्ध्यं मौढ्यं (कर्म) जहति त्यजति । एवाकारविरचितविचित्रविदग्ध्य-
भूषणानि स्वेदक्यान् विवर्त्तनीन्दीर्घाद्योदानौ प्राप्नोतीति भावः । माध्याः सप्तायेन पत्रा-
वलीभाषात्परिजनैर्भुक्ते । उन्मादावम्यतया लघुविलम्बवद्भक्षणाया एव स्त्रमावसिद्धत्वेन तत्परिजनवर्त्तनमपि न विवृद्धं । यद्युक्तं—“तत्तमम्वदकथा मुक्ते सुखावम्यागतामिह" इति । प्रवर्त्तनीयतम् । "सप्तायामिर्नजरता मध्विंशोत्र" इति तद्वचनम् ।

(३०) मरु ! हे वरुण ! अथवकिरणं तवानि प्रदीपयेत् सव्याहकाय अलङ्कृतं करिरेहेछन ; इत्युक्ताः एत, आनया गृहेहै प्रमन कवि । (उड्डिग पविद्रुमण) ।

(३१) माध । जानाव एहेकण सन हर ये, एहे मयाह कादन मुदानीं मानतीव । पविडायिका दायविगागिनोमिणैव करणागानिपु कुङ्कुमकन येवद्वनमूर्हेर मकावदनटः मेहे आतःकावविहित विचित्र गंदावगोत्र योक्त्या पविडायग कविडाहे ।

अपि च—सम्बोधनमुत्तुलकारालकुन्दकोश-

प्रचरोतदनमकरन्दगन्धवन्धो । ।

तामीपप्रचलविलोचनां नताङ्गी-

मालिङ्गन् पवन ! मम स्पर्शाद्भ्रमस्तम् ॥ ३१

मक । (स्वगतम्) अभिहन्ति, दृष्टं वायवेय माधवम्

सुकुमारकायमनवययः धारः ।

अचिरेण वैद्यतविवर्षटापणः

कलभं कठोर इव धूटप्राकलः ॥ ३२

(३१) सम्बोधाव्यवस्था वाचोरपेक्षान्तेन ॥३॥ नास्तु चान्यत्र ममपेक्षाभीषयत्रैव तं प्राप्यते—
सम्बोधाव्यवस्था। सम्बोधितानि ईषद्विकसितानि वानि हृदयानि कुन्दमयानि ते। कदाचन दानुरक्ष
“कदाचो दानुरे मुक्तं” इत्यमरः। कुन्दस्य योरात कुन्दमयान् “बोधीन्मौकुन्दमौ छद्मविधानेऽर्ध-
चद्विद्यतो” निरुत्तरः। प्रचरोतन् मन्त्रं चयः विविधो धी मन्त्रान्दः पुपरवः सहनमस्य मन्त्रः
सहचरः, ये तादृशं पवन । मं ईदृशप्रचले निगावयमान् विविधप्रचले वीचने जेवं यस्यान्नाम्
अपरा निरुद्धे पवनस्य हृदयतन्त्रमयेन सन्ध्यावाहितमेवां यदाहौं वीचनममरेच दुःखविरह-
प्रहारिण्य वर अवनताङ्गी धी माङ्गीं चानिङ्गन् प्रियन् मम अहं अहं प्रत्यक्षं स्वयं । अथ
कुन्दकोशप्रचलितेन प्रतिप्रतिप्रचलितम् मकरन्दसम्बन्धवयनम् श्रोतव्यम्, दन्धवन्धुतया
सौम्यस्य प्रतिप्रतिप्रचलितम्, एतन्मूर्तोऽपि विरहितावयवस्य यदावयववयवस्यमन्त्रायो मन्त्रा
मृदुलि सदैव निगानिर्भवेदिया- श्रवः । अत्रापि प्रचर्चिचोतन् । अन्तान्ननुदप- श्रीक-
राहि गतः । दक्ष- काला ता मृदा मामपि व्युहः । त्वयि मे तावन्मन्त्रमन्त्रं छद्मविधानम् ॥

३१. अभिहन्तीति । अवनययः प्रतिप्रचलितं चानिगाये इति वाच्यम् । एव छरः
हानः सुकुमारकायः कीमलवलीवर माधव विद्यताया वैद्यमापयता (वातपित्तकफाना-
मन्त्रः) अथ वैद्यतः च वाची विवर्षः पविषामवेति वैद्यतविवर्षं मेव हावयो मयद्वरः

(३२) येहे सूक्ष्मगता ईषद्विकसित मुकुलवारा मयाटवट वनरा अत्रोदयान
। तामात्र मुकुलवारा इति निविडं पुनरप्येव प्रकृत्येव हे पवन ! त्वमि किञ्चिद-
मगदना पवनवर्तनी मेहे बागजोके आनिदम करिष्या आमात्र अत्रि अदम अदम
न कर ।

(३२) मक । (अपठ) हाह ! वाग्निगठक-गतिपाक-निवहन् जीवन् औद्युक्त

તદત્ર ભગવતી કામન્દકી નઃ પ્રરણમ્ (૩૩)

માધ । [સ્વગતમ્] આચર્યમ્ !

પશ્યામિ તામિત ક્ષતઃ પુરતસ પચાત્

અન્તર્વહ્નિઃ પરિત યવ વિવર્ત્તમાનામ્ ।

સદ્સુહસુધકનકાઝનિમં વહન્તી-

માસન્નિતિર્યગપવર્ત્તિતદ્દષ્ટિ વક્ત્રમ્ ॥ (૩૪)

વાતપિતૃજલસન્નિપાતભીષય રત્નચંદ્ર, અત યવ કઠોરઃ અતિતોઽગ્રઃ દુષ્કિન્નિતસ इति યાવત્ । કૂટન કપટેનાકલાદાગચ પાતયતીતિ કુટપાક્ષલ, કૃતોદરાદિલાભાધુઃ, મજશ્વરવિગેષઃ । યયોક્તે રેણુ-—“યદામિત્થ્યાન્ કૂટન ક્ષમ્યશ્ચ વનેચરઃ । તથા પાતાત્મકો નામ ક્ષ્ણિ ચૈ કુટપાક્ષલઃ ॥” અથ-—“યજ વાતજ્વરો ક્ષ્ણિ તથા ચૈ કુટપાક્ષલ” इति । કલમં અરિયાવક્ત્રનિચ અપિરેષ સ્વકેષે કન્નપનિચય દરીશ્ચ, ક્ષયં અમિદ્ધનિ અતોચ પ્રકરતિ વીર્યયતીતિ યાવત્ । અથ કઠોરોપિ કેન્નતવિવર્ત્તદાશ્ચઃ સ્વધિકારપરિવાસભીષયઃ, કઠોરચોદાર્દકઃ । ક્ષ્ણોતિ વિષાદે—“કુત કુર્વેન્નુકમ્યાયા વાક્યારથાવિવાદયો” इति ક્ષોષઃ । અથ ક્ષ્ણિ ક્ષ્ણોતિ ક્ષેત્રાનુ-માસઃ । કુટપાક્ષલઃ કલમનિચ જરઃ માધવ ક્ષ્ણોતિ પૂર્ણેપિતા આવહારચ રત્નયયોઃ સંહૃદિઃ । મધુભાવિષોક્તમ્ તદ્વચ્ચં યદા—“સજસાગતી ચ યદિ મધુભાવિષો” इति ॥

૩૩ । તદ્યેતિ । અત અહીં માધવસાવસ્થાયા, ભગવતી પ્રાનસમ્પન્ના, પ્રરણ, રશ્મિકા, તામતે ભાષાગતિરસીયર્થઃ । ક્ષિતોયાદ્યર્થનીયસ્ય મકરન્દેન કામન્દકી મદનોવાન-હવાનાના નિવેદનભાવ સુવનાદકાવતારોડય । તયોક્ત —“અદ્વાવસ્થાને યદેવ ભાવિનોડ્વરય સુચને । વન્નુશોભનુવોદપાતે, ક્ષોડ્વાવતાર રત્નચંદ્ર ॥” ર્દર્શ્યોક્તવચ્ચં યદા—“અદ્વાને દુષિતઃ પાતૈકદદ્વસાવિભાવતુઃ । યદાકોડવતરભેરોડ્વાવતાર इति ક્ષુતઃ ॥”

૩૪ । સન્નિપાતસામુલ્લેખં તન્નગ્નનાદ—પશ્યામીતિ । સદ્સુહ વિકસિતં દુઝ્મં જનીન્ન યત્ કનકાઝં સુવર્ચપદં તદ્ધિમં તનનદ્ય તથા આમક્યા મધુનુગમીય તિર્યગપવર્તિતા

જગમ્બ વેદમ્ અઠિવેદે કવિનાવકલે ગ્રીકા દેવ, મેદેક્રુપ એઈ અનિર્વાર્ધા કારનેવ્ પ્રકોનનકનેવર માધવકે અઠિવકાનયોઈ ગ્રીકા દિટેદે કેન ?

(૭૦) અતઃએવ માધવેર એઈ અવદ્વાતે કમવતી કામન્દકીઈ આમાવેર પ્રકરિતી ।

(૭૧) માધ । (વગતઃ) કિ આચર્ય । અમુરાગવતઃ (આમાકે સેધિવા)

प्रथमोऽङ्कः ।

[प्रकाशं] वयस्य ! मम हि मय्यति,—

प्रसरति परिमाया काऽप्ययं देहदाह

स्तिरयति करणानां त्राहकत्वं प्रमोहः ।

रणरणकविहृदि' विभ्रदावर्त्तमानम्,

ज्वलति हृदयमन्तस्तन्नायत्रु धत्ते ॥ (३५)

पदान् स्थित्वा मम दशनामयेवक्रीकृता दृष्टिर्वा तादृशं वस्तुं वदन् वदन्तीं धारयन्तीं ता
मदनीयानप्रस्थानोद्यता मानसी इतः समप्रयागे, पुरतः सख्युत्पत्तये, पदान् पृष्टदृष्टं, अमर-
भगवते, बहिः बहिरुद्दिष्टं च किं वा विवेचनार्हमेव परितः सूर्यत एव विवर्तमाना
स्वहृती विद्यमाना अथवा विवर्तमाना एकामपि बहुधा प्रतिभासमाना पश्यामि अवलोकयामि ।
यदेव नेत्रे नयामि, तदेव तत्तत्प्रकाशयतीति वाचं सख्युत्पत्तये सुखं जातमित्याद्यर्थमित्यर्थः ।
“घो घेन भावेनादृष्टं सुखदं जितं वा । स तदाहितधृत्कारः सख्यं पश्यति सम्प्रद” इत्यनेन
मानसीभगवद्विषयविशेषमाश्रय्य तदानीं सख्युत्पत्तयेन युक्तमेव । अतोद्दिष्टसुखजनकाम-
भिमतमिति संसाधयतोपमाधुक्तरः । वक्ष्यन्ति तेषां इति ।

१५। आश्विनशुक्लामवस्था त्रयोदश निवेदयति—प्रसूतौति। परिमार्द्यं परिमथन-
शीलः परिपीडनमन्वाह इति यावत्। कोऽपि अनिर्णयवीरः अविविक्तमिमांसा इत्यर्थः।
‘अथ अनुभूयमानं दिङ्माह’ शरीरमाप कामज्वर इति यावत्, प्रसूतौति सर्व्वती व्याज्जीति।
मनोह, मानसताभट्ट वृत्तनिवेदिता कहराणा इन्द्रियाणां “क्षय्य साधनतमे चेतनदे-
न्द्रियेष्वो”त्यन्तर। बाह्यतया एवादिमन्वयवृत्तयः किरियति—आश्वादयति। आश्विन-
मासं कामाग्निना काल्यमानं “आश्विनं काल्यमा” इति छेदः। सप्त उद्भा रथरण्य
छेदं “रथरण्य छेदं” इति छेदः। तस्य विष्टि उपपद्य विधत् दधानं सत् अलक्ष्ण्ये
नवमति सन्तापमनुभवति। मध्यमत्वं निवन्तरविनाया सात्वतीगमन्वत् ५५ सप्तमप्रति।
सात्वतीगमन्वत् ५५ सप्तमप्रति। सप्तमप्रति। सप्तमप्रति। सप्तमप्रति। सप्तमप्रति।

জগত) পশ্চাদিকে জীবৎ বক্রীকৃতদৃষ্টি বিকাসিত মনোঃের স্তব্ধসংস্রাববদনা পেষ
নশ্যতোকে বায়ুপার্শ্বে, দক্ষিণপার্শ্বে, সম্মুখে, শৃঙ্গদেশে, অভ্যন্তরে ও বাহিরে (অথবা
অধিক আব কি বলি) সর্বত্রই বিশেষরূপে বর্তমান দেখিতেছি।

(৩৫) (একান্তে) বসন্ত ! সম্ভ্রতি পরিণীতনখতাব অনির্ভর্যের বাসগর
আবাস সর্বত্র ব্যাপ্ত হইতেছে। বোধ ইন্দ্রিয়গণের স্ব স্ব বিষয়গ্রহণশক্তি

इति निष्क्रान्ताः सर्वे । (३६)

इति वकुलवीथो नाम प्रथमोऽङ्कः । (३७)

धारयमीवाणशमूहद्वयम् । अचरेकस्य हृदयस्य ज्वलति यत्तु इत्यनेककिशोरकृत ताहोपका-
लहारः । तत्रैव यथा दर्शय—“अप्रस्तुतप्रस्तुतवीहोपकान्तु निगद्यते । अथ कामकर्मजं
साधनेनामु जिज्ञासुः केन ॥” इति । प्रसरति तिरयति ज्वरतीति वीथि पश्ये पदभ्यामिधाय
यत्तु इत्याकनेपदभ्यामिधाय भयप्रकटनात्तो वीथि इति गुप्तिराशयः “ज्वलति हृदयस्य
तन्मदलं दधानो”त्येव पाठो युक्तः । मालिनीकृतम् ।

(कश्चित् पुस्तके “आवर्त्तमान”मित्यत्र “आवर्त्तमान”मिति पाठः, तस्यात्वे च एधरच-
कामः ततः स्यात् के, “मावो एधरच. काम” इत्युत्पत्तिर्न । तस्य विवक्षितं चोत्पत्त्यः । विवक्षितं
आवर्त्ति भाव्यत् गाव” ज्वलतीत्यर्थः कार्यः) अत्रावर्त्तित्वेन स्याधि, ज्वलतीत्यनेनोद्देशः,
तन्मदलमित्यनेनोद्देशः, दुःखदुःखशमयित्रीकथायां च प्रदर्शिता ।

३६ । इति एवमभिधाय मन्वे रत्नवर्त्तिनः पुत्र्याः निष्क्रान्ताः निर्गताः रत्नभूमिरिति
शेषः । अत्राह वीथिविदानीं निर्गतात् कथं बहुवचनमिति वाच्यं, पूर्वं निष्क्रान्तानामप्यसादीना-
मपि सम्बन्धस्य विवक्षिततया बहुवचनाविद्वत्वात् । वस्तुतस्तु सर्वस्यैवाहयेने रत्नभूमिरभि-
नेदयत्युक्तव्योतनाय “इति निष्क्रान्ताः मन्वे” इति संखनस्य कविसमयसिद्धतया नास्ति
तत्रैकत्वमित्यन्तीत्युक्तं विवक्षितमेव ।

३७ । इति अहपरिसमाप्तौ, वकुलवीथीनाम तत्राद्या प्रसिद्धः प्रथमः आद्यः अङ्कः
परिच्छेदः समाप्त इति शेषः । द्वितीयाह वीथी न स्यात्त्यर्थम् । वीथी चेष्टी वकुलानां वीथी
वकुलनामिवर्त्यः । अत्राह वकुलनामावचनेनेव प्रथमत्वं वकुलनामापसम्पादनादयादयं वकुल-
वीथीति नाम परिक्लृप्तम् । कश्चित् पुस्तके “वकुलवीथीनाम”त्यर्थो नास्ति । अत्रैवचयन्तु—
“प्रत्यक्षनेत्रचरितो वसुधावसुधुमन्त्र” इत्यादि “अतनिष्क्रान्तनिवृत्तिपामोऽह इति कीर्त्तित”
इत्यर्थं दर्शयवहपरिच्छेदे दृष्टव्यम् ।

इति काव्यतर्कतोषोपनामक-श्रीकृष्णविहारि तर्कविद्यालभडाचार्यकृतायां
तत्त्वसंनिधौसमाख्यायां मालतीमाधवस्याख्यायां प्रथमाहविवक्षितः समाप्तः ।

आख्याभिः कविः उह । कानाभिवां विंशमान आभारं ह्यत्र अतिशय उद्देशं
वाचनं करिष्ये मन्त्रांग अमृतं कविः उह ३७ उद्देशं इहे उह ।

(३७) (एहेकथां वलिषा मकरल निष्काश इहेन) :

(३७) वकुलवीथीनामक अथवा अक मनाथ ।

द्वितीयोऽङ्कः । (१)

ततः प्रविशतश्चेत्यौ । (२)

एका । हला । सङ्गोदसालापरिसरे भवलोददादुटीया तुमं#
किं मन्तपन्ती आसि ? (क)

द्वितीया । सखि ! तेषु किल माह्वपिपयपयस्येण मभरन्देण
सपलोक्केब्ब मभणुज्जानवज्जन्तो मभमदोए विधिदिदो (ख)

(क) हला । सङ्गोदसालापरिसरे भवलोददादुटीया त्वं किं मन्तपन्ती आसि ।

(ख) सखि ! तेषु किल माह्वपिपयपयस्येण मभरन्देण कल्ल दव मदनोद्यानङ्गणो
मभमदो निवेदितः ।

१ । मन्तपन्ती नामकमपेक्षाभावेन "मन्तपन्तीचरित" इति दर्पणचयस्य "माटल-
प्रकरवदीरहा, काव्या, मन्तपन्तीचरित" इति भरतचयस्य चरितभाटलमिति
शेष "गृह, पुत्रीद्वितीयायो नायको नायिकापि च । सार्धंवाह इति प्रीता" इति नायका
कुसुम" इत्यनेन नायिकाया अपि धारिणीवत्तादृशत्वेन मालतीप्रवेशवद्भावेन माह्वपिपय-
समन्वयसम्भवात् ।

२ । इदानीमङ्गणरमारभमाक' कविरमररङ्गवर्षिष्यमाथान् आदिपुत्तान् सन्निपे-
षमाथान् बोधयितुं प्रवेशकमारचयति—तत इत्यादिना । शिष्टी दास्यी ।

(क) एकैति, तत्रोदिका चेटीशब्दः । इतीति सङ्गाहलोचनार्थमन्यत्र । इतो इत्ते
इत्याह्वानं नीच चेटीं सखीं वतीति भाष्यीत्यावसरः । सङ्गोदसालाया माह्वपिपय-
परिसरे पय्यमभूतो भवलोकिताद्वितीया भवलोकिताम्बरद्वितीयः । मन्तपन्ती भावमाका ।

ख । द्वितीयेति, चेटीशब्दः । मदनोद्यानङ्गणः परम्परसम्बन्धवज्जलमानार्थेवाहिका ।

द्वितीय अङ्कः ।

द्वितीयोऽङ्कः प्रवेशः ।

(क) एका । हला । सङ्गोदसालाया आश्रिताया केवल भवलोकिताया
महित किं मङ्गला कवितेहिले ?

(ख) द्वितीया । मन्त्री, माह्वपिपयस्येण वरुण मेहे मङ्गलम् वरनामनिपुणाय

* "मभमदो कामन्दरी" इति पाठभेदः, तद्यन्त्रे मभमदो कामन्दरी किं मन्तपन्ती आसिदि-
त्यनुवादः करणीयः ।

प्रथमा । तदो किं ? (ग)

द्विती । तदो भट्टिदारिद्र्यं दृष्टुकामाए भववदीए प्पडत्तिणि मिच्चं अवनोदटा अणुप्पेसिदा । मएच्चि ताए कधिदं, जधा सवक्किआदुदीया विविच्चे भट्टिदारिआ वट्टदिच्चि (घ) ।

प्रथ । इत्थं ! सवक्किआ क्खु, केसरकुसुमाईं अवचिणीमिच्चि, मणुव्वाणादो जेव्व आगदा ता किं सम्पदं सम्पत्ता ? (ङ)

(ग) ततः किम् ?

(घ) ततो भर्तृदारिकां दृष्टुकामया भववत्या प्रवृत्तिनिमित्तं अवनीक्षिता अनुप्रेक्षिता, यदापि तस्यै कश्चित्, यथा लवङ्गिकाद्वितीया विविक्ते भर्तृदारिका वर्णते ।

(ङ) इत्थं ! लवङ्गिकां क्खु, केसरकुसुमाभ्यवचिणीनीति, सदनीयानादिव जागता, तत् किं सम्पदं सम्पत्ता ।

मनस्यै कामस्यै निवेदितः प्रतीकारार्थं कथितः । इत्यवनीक्षितासुखात् सुतमिति शेषः ।

(ग) अन्यतयायं जेकेत्यस्य प्रयोगे द्वितीयापि शब्देन शब्देति एकैक्यपदाद्योक्तं—प्रथमेति ।

(घ) द्वितीयेति । भर्तृदारिकां भालती । प्रवृत्तिर्वाचां तद्विचितं “भालतो कुत्र किद्वयो वर्णत” इत्येतत्परिज्ञानार्थमिष्यर्थः । तस्यै अवनीक्षितायै । विविक्ते विचित्रे “विविक्ते पुनर्विज्ञना” विव्यमरः ।

(ङ) केसरकुसुमानि वक्तुमनुयायि, अवचिनीमि नीटयामि, इति द्वेती, जागता अजाभिः घट्टीति शेषः । सम्पत्ता जागता ।

मन्त्रहो जगवडी कामनगरीय निकटे निदवहन करिहाछे (आह, अवलोकित्वा मूढं उनिट्टेहनाय्) ।

(ग) अथवा ताम्रगण ? (जगवडी कि करिहाछेन ?)

(घ) द्विती । गटेर उर्द्धगारिकार मर्ननेर निमित्त सखीस जानिवाअर अउ जगवडी अवलोकित्वाके पाठाट्टेहाछेन, आभिउ ताहाके बनिगहि “केवल मन्त्रिकाके नईश उर्द्धगारिक (जागती) निर्धन हाने आछेन ।”

(ङ) अथ । इत्थं ! मन्त्रिकाउ वक्तुमकूल चरण करिटे बनिग बदनोत्ताम हरेटे आगिगहिछि ना, उवे कि से मत्तति आगिगहिछे ?

প্রয। কিংসি ? (অ)।

দ্বিতী। পছদি খিঅক্ষ কক্ষআজ্ঞম্ম মহারাথোত্তি ।
তা জাদ আমরণ' কু, খিঅক্ষম্ম' মালদীয়ে মাছবাখুরাথোত্তি
তজ্জেমি (অ)

প্রয। অবি শাম, মম্বদী কিংপি এত মম্বদীত্পণ' টম-
ইঅদি (ট)

(অ) কিমিতি ।

(অ) "মম্বদী মিজ্জ কক্ষআজ্ঞম্ম মহারাথ" ইতি । তস্মাতামরণং যন্তু হৃদয়
মল্ল' মালতী মাছবানুরাগ ইতি তজ্জেমি ।

(ট) অপি নাম মদবতী কিসম্ময় মগবতীত্ব' দর্শয়িষ্যতি ।

সবিশেষদর্শনে মদনীয়াসি বিশেষতঃ পরম্পরমায়াত্মকরিচ, অম্মা অমিনিয়ে' সাধবে অনুরাগ
অতিমুনি আধিক্য' অত্বচেনিতি যাবন্তু, স্মিথতি প্রাপ্নোতি ।

অ। কিমিতি বিজ্ঞত্ব ইতি শ্রেয়ঃ ।

অ। মম্বদীয়াদি । মহারাথ ইদমমম্ময়েন মহারাথী বিজ্ঞাপিত ইত্যর্থঃ । তন্ম তস্মাত্ত
মন্দনাথ মালতীদানস্বাভৌক্তত্বেন তদবয়ব্যম্বাৎ মালতী সাধবানুরাগঃ আমরণ' মরণ-
পথে' হৃদয়মল্ল' হৃদয়বিহারকনারাচনুণ্ড আনমিলম্বয় । (বিধিমায়াবিরহময়া
অন্তবিশেষভাবে ন জাতমিতি লৌকমিহুঃ) ।

ট। অপি নানিতি স্বাক্ষরমায়। মগবতী কামন্দকী, অথ মালতীকামিনিস্বারথ-
বিশয়ে, কিমপি অমিল' মগবতী' মগবতীত্ব' মাছবানু' (মগবতীত্বস্ব স্বাভাবিকবচনানু "অত-
লৌক' অত্বচন' "মি ন পু' বদমাঃ) । মালতীকামিনিবচনমায়াঃ কামন্দকী মাছবানু' নৈবানাদস্ব
রাজমন্দগদীত্ব' মতিঃ পরিবর্তেত্ব' ইত্যাদেয়ঃ ।

(একি) অত্বচন এই মনোজ্ঞানেব বিশেষ সাক্ষারকাবে (ভূঁইবাচিকা)
মাছবানুবাগ অতিশয় বুদ্ধি পাবেবে । অন্য দিকে মহাবানু নন্দনেব অল্প ভূঁইবাচি-
কাতে আধার করিবেন, অম্মা মহাবানুত্ব জানাইয়াছেন ?

(ক) প্রথ। কি জানাইয়াছেন ?

(প্র. দ্বিতী) "মহাবানুই মিজ্জ-কত্বকাজনেব প্রভু" ইতি (জানাইয়াছেন)
অতবাং মালতীও এই মাছবানুবাগ অত্বচনপর্দায় অন্তর্ভুক্তকরণ ইহেন বলিয়া
বলেন ইহা ।

(ট) প্রথ। মহাব কবি, মালতীও এই অশান্তিনিবারণ বিশেষ উপবর্তী
কামন্দকী কোন অনির্লজ্জনীয় মাছবানু লেখাইবেন ।

द्वितीयोऽङ्गः ।

द्विती । अह असम्बद्धमणोरहै । एहि, गच्छ । (ठ)

(इति परिच्छेदस्य निष्क्रान्ते) (३)

प्रविश्याः । (४)

[ततः प्रविशत्युपविष्टा मोल्लग्ला मालती लवङ्गिका च] (५)

(३) यदि चक्षुःश्रुतमधीकृतं । तर्हि गण्यारः ।

४. 'अनुसन्धमनोरथे । अपुत्राभिराथे । सप्राप्तित्वा कामसुखा । शान्तमहमि
 दिवःस्यदिवसि मनोमिनिर्देशमेवावसादित्वायम् । एहि यच्छात्र इति प्रकृतार्थोक्तवदवधिनि
 र्दिष्टः ।

२। निम्नलिखित प्रति संज्ञावित्ति शेष, १

४ । इतिहासोऽपि त्रयैकः सन्नामकः पर्यवेष्टाविनीतः । तत्रच यथा दपेक्षे—

“अविद्यया निर्मलमोक्षो नोपपद्यते” ।

अष्टदशमनिमित्तं च, तेषां विषयत्वे यथा ॥

[illegible]

५. तत्र इति । यत्र खीतकालेति मातृका एव विनिश्चयम्, महाविद्याया उत्सृष्टा-
 चारुपविष्णुम् । कदाचित्ति च एवमेव विनिश्चयम् । सप्तविंशत्या अत्र धर्ममार्गपथ-
 शुद्धिपविष्णुकल्पवयः दशकर्ममार्गविवक्षया विष्णुमार्गम्, तत्र प्रविर्तितं दशकर्मम-
 विष्णुमार्गम् । अष्टावशारेति शिवः ।

(୧) ବିନୋ । ଗର୍ବି । ତୋର ଏହି ଆଶଙ୍କା ଉପରୁ । ଏକ ଆଦର୍ଶ
 ଲକ୍ଷ୍ୟାବଳୀରେ ବାଛି ।

(୩) (ସମ୍ପାଦକ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଚନ୍ଦ୍ର ମହାପାତ୍ର) ।

(৫) (উপবিষ্ট ও সোফেয়া মাগটী এবং লবঙ্গিকাৰ গ্ৰন্থ)

মালতী। হুঁ সহি! তদৌ, তদৌ (উ)

লবঙ্গিকা। তদৌ তেন মহারুমাংগ সৰণীদে মে ইয়' উলমালা (ট)। [ইতি মালামৰ্পয়তি]।

মাল। [গৃহীত্বা, সৰ্ব্বং নিবৰ্ণ্য!] সহি! এক-পাস-
সম-পড়িবড়া কু, ইয়' বিরম্মনা (ণ)

(উ) হুঁ সহি। ততনত।

(ট) ততনেন মহারুমাংগৌপনীয়া মে ইয়। বকুনমালা।

(ণ) সহি। একপাসবিরমবতিবড়া সন্নিয় বিরম্মনা।

উ। মালতীতি। হুঁ প্রহি। লবঙ্গিকায়া কথিতং বকুনমালাপার্পণান্নাং ইত্যাদ্যাক্ষর্য
দনবালাংগবদ্যোগকথিতা বিলম্বমসহমানা বৃক্ষতি—“তবদাত ইতি”। বীক্ষা কাদ্রাঘে।
। যদুর্নং তন সলর' কথয়েদ্যং। নীহাদিতমাবোয়' যদা—“যুবা কথ্য দিয়জনস
তীতুয়ে”। কথ্যেদ্রস্থিতকলনগুতচ্ছবীকম্। মনসাভ্রমহমিহ জুখিতমহন্যবা নীহাদিত
দিত' কথিমি: পুরাথে: ৯”

ট। লবঙ্গিকতি। তেন মাধবৈন, মে মম হলে ইতি য়িৎ। সপনীতা কুম্ভপুত্ননৈদ্যং।

ণ। লম্বতি। (নিবৰ্ণ্য সাং কিল্লীল) একপাশে একজিহ্বা মে বিবন বিবরীত'
। সালমা প্রতিবহা: সটিতা, বিবরীতমুখী: কুমুদীক্সা একাঘৌ বিরচিত ইত্যর্থ:।

(উ) মালতী। সহি! তাবপব তাবপব?

(ট) লবঙ্গিকা। তংপবে সেই মহাহুচব আমাব হণ্ডে এই বকুনমালা
পহার নিয়াছেন। (মালা অৰ্পণ)

(ণ) মাল। (গ্রহণানন্তর চর্চবে সহিত মেখিত) সহি! এই মালা
বিবদনা একাংশে বিবরীত ভাবে সংবর্তিত হইয়াছে।

लव । सहि ! का एत्थ आसामणसीलदा ? गुं भणामि,
सोवि पिथसहीए मन्द-मारुदउब्जे जलत्थफुल्ल पुण्डरीअविज्जमसिंहिं
पटमावद--वडलावली-विरचणावदेस-संजमिद-बलामोडि-वित्थ-
रस्तेहिं लोचणेहिं, विजिअमाण-विज्जअ-त्थिमिद-टोह-पेरन्त-परि-
अत्तणा-विलास-तण्डविद-अ-लदा--विडम्बिदाणङ्ग-सारङ्ग-विज्जम-
विअट्ठं अल्लोअअन्तो पञ्चउोकि-टोळ्ळेअ (न)

(न) सहि ! काव आसामणसीलता ? अनु भणामि, सीऽपि विप्रसृष्टा मन्दमासी-
इत्थमपुत्रपुत्रारोकिविधमाया प्रयमावदवकुनालीविरचनापदैवसंयमितवलावकारिणि तायां
लोचनायां विज्जमावविज्जमिददीर्घमध्यमपरिवर्तनाविज्ञासताअरितथू लताविडम्बितानङ्ग-
मारङ्गविज्जमविदाभम् अवलोकयन् प्रयचोत्तव एव ।

न । लवेति । अथ तदनुरागविषयं, का आसामणसीलता आसामणस्यमात्रः ? ममेति
शेषः । मनुजं स्रजंवा सप्रमेव, न कैश्च' लक्ष्मणासनपरमिति भावः । एतदेव समर्पयति--
मन्विद्यादिना । नविद्यावधारणे । मन्दमाहतेन धीरसधारपदमेव अहेलम् ईदृशसम्पन्नान्
प्रकुत्रं विरुचितं यत् पुण्डरीकं पद्म तस्य विधम, सीऽपमिधाकारविमिटा मालिनीयां, अथवा
तस्य विधमः सादृश्यं यद्योमायां माधवस्य पुण्डरीकमोचनतादिसर्वैः । तथा प्रयमावदा
प्रधमरविज्जुमारया या वकुलावली वकुलमाना तस्या विरचनापट्टेन पुनर्विज्ञास्यमानेन
स वमिनायां स्रममः अवाद्मयं स' प्रापिताया तथापि वलावकारेण लक्ष्मणस्यधारणेन
विज्ञतायां विज्ञानि मन्विद्यां लोचनायां विज्जमावविज्जमानेन विज्जितेन लक्ष्मणस्यजिताहर्षोऽ
लितितो निवृत्तो दीर्घो चाश्रयो यो अर्पणी अवाद्मदेही तयोः परिवर्तनासमाजीकन-
दधारमेन पुनः सञ्चालना, सैव विलासः विधमः तेन ताण्डवित्थां वसिताया धूलताया,
विमिरन्म अनुव्रतस्य अन्तर्यामिनस्य अन्तर्यामिनस्य "मारङ्गं अनुवि कुन्"मिति भावतः । विधम
॥ विधमो विज्ञासन्ने न विदुश्च निपुणं अथा माधव्या अवलोकयन् लीलेष पश्यन् स माधवः

(न) लव । ताहाव अश्रुवागविदरे आदि रे केवन आश्रम निट्टहि, ईहा
किंअपे त्रिद कहिले ? आदि निट्टव वणिट्टहि, श्रितमरीअ ॥ वेदिहाह वे,
नलवाहुकानरककल अरुत्त पुण्डरीकमदून अथमावद वकुलमानाव पुनः निर्मान-

মান। [লব্ধিকো পরিষদ্য) : অথো পিথসহি ! কিং নম
দাং মহাশাস্ত্রাধ্যক্ষা মহাশিক্ষা জ্যেষ্ঠ মুহুৰ্ত্তসিদ্ধাধ্যক্ষো জগদ্ব
বিদ্যালয়দেবত্যা বিজ্ঞান্য, আতু জহা পিথসহী সমাদেতি ? (৫)

[৫) অহো বিদ্যসহি : কিং তস্য সত্যসত্যমুদ্যমস্য আশাবিকা পথ মুহুৰ্ত্তসিদ্ধিপাথনো
লগন্য বিদ্যালয়দেবত্যা বিজ্ঞান্য, আদৌনিয় যদা বিদ্যসহী লভ্যবসতি ?

অপিনিয়তম বিদ্যালয়্য সত্যসত্যমুদ্যমস্য আশাবিকা পথ মুহুৰ্ত্তসিদ্ধিপাথনো
লগন্য বিদ্যালয়দেবত্যা বিজ্ঞান্য, আদৌনিয় যদা বিদ্যসহী লভ্যবসতি ?

(৫) মাত্ৰিতি : অধিনায় লগন্যসিদ্ধিপাথনমুদ্যমস্য আশাবিকা পথ মুহুৰ্ত্তসিদ্ধিপাথনো
লগন্য বিদ্যালয়দেবত্যা বিজ্ঞান্য, আদৌনিয় যদা বিদ্যসহী লভ্যবসতি ?

যায়ে গাংবিত হইলেও তোনাব দর্শনকৃত্যবলে বিস্তৃত মেতুদুগদ্যথা সে
বর্ধমান নিম্নত কণতঃ নিম্নত আদৌ লগন্যসিদ্ধিপাথনমুদ্যমস্য আশাবিকা পথ মুহুৰ্ত্তসিদ্ধিপাথনো
লগন্য বিদ্যালয়দেবত্যা বিজ্ঞান্য, আদৌনিয় যদা বিদ্যসহী লভ্যবসতি ?

(৫) মান। (লব্ধিকাকে আনিয়ন করিয়া) অহো পিথসহি ! মুহুৰ্ত্তসিদ্ধি
সমিহিত মাত্ৰন জন্মেব বহুমান্য কাংবনীভূত অকিণ্ডাত্যবি বিদ্যালয় কি সেই মহা-
মুহুৰ্ত্তসিদ্ধি, অথো পিথসহী বেতন সত্যসত্যমুদ্যমস্য আশাবিকা পথ মুহুৰ্ত্তসিদ্ধিপাথনো
লগন্য বিদ্যালয়দেবত্যা বিজ্ঞান্য, আদৌনিয় যদা বিদ্যসহী লভ্যবসতি ?

লব । (বিহস্য সাস্থ্যমিষ) । তুমন্নি সহাবেণ ক্লেব্ব তন্নি
অবসরে অসঙ্কোদয়ং যচ্চিদাসি (ফ)

মাল । [সলজ্জং] । হুং, তদো, তদো (ব)

লব । তদো পড়িণিঅত্তমাণ-জত্তাজণ-সঙ্কুলেণ অন্তরিদে
তন্নি জণে, মন্দারিকায়া ঘরং উপগচ্ছা, তাং কথু চিত্তফলয়ং
পমাদে হত্যোক্তিদং আসি (ম)

(ফ) তমপি সমাবেষেব তচ্ছিত্তবসরেঃসঙ্কীর্ণতজ্জ মতিতাসি ।

(ব) হুং ততস্চাত্ ।

(ম) তত প্রতিবর্তমানশ্রাব্যজনসঙ্কুলেণ অন্তরিতে তচ্ছিত্ত জণে, মন্দারিকায়া গৃহস্থপ-
গতাস্মি, তস্যাঃ সঙ্কুলে চিত্তফলকং প্রমাণে বসীকৃতমাশীত ।

ফ । বিহস্য সাস্থ্যমিষেতি ।—অনু নিখিতাপি ভাববৃত্তয়ে সন্নিবৃত্ততাব্যয়ত ইতি দ্ব্যস্তক্কেতুঃ,
মলাপি সকায়ে ? প্রকাশ্যে প্রযায় ইতি বীৰ্য্বেতুত্বস্বার্থঃ য । সীত্ৰুপ্তনীত্যা মাধবস্ত্যাপ্ত-
র্যং সমপ্ৰতি—তমপীতি । তচ্ছিত্তবসরে অসঙ্কোদায়ে মাধবস্যৌজস্বময়ী অসঙ্কীর্ণতক
সঙ্কীর্ণতবীৰ্য্যেণ যথা স্যাস্থ্য মতিতাসি ইত্যং স্মারিকায়া, ইত্যকালং 'ইব' বাচ্যত্বপুঙ্গবীত্যর্থঃ ।
যথা তব বাচ্যত্বং ন স্মারিকং তথা মাধবস্যপি বাচ্যত্বং ন স্মারিকং পরন্ত্ব্যন্যানুরাম-
ব্যাদীবাণ্যন্যবাচ্যত্বং জাতমিতি ভাবঃ । অথ পরিভাবনা নান সুপ্তস্বার্থং রত্নং "জ্ঞানুভবীচরা
বাচ্যঃ প্রীত্যা তু পরিভাবনে"তি স্বপ্নবচনাত্মকঃ ।

ব । সলজ্জমিতি আচ্ছাদিতি শ্রেয়ঃ, অনুরা লবহিঃ সত্যমেব বিলম্বতমবগতেতি বিদ্বান্
সলজ্জক্কেতুঃ । ভুমিতি প্রপ্রে । ততস্চাত্ ইতি বক্তব্যশ্রেয়ঃ কথ্যেতি শ্রেয়ঃ ।

ম । লবীতি । অন্তরিতে আচ্ছাদিতে, তচ্ছিত্ত মাধবে । তস্যা মন্দারিকায়া, বসীকৃত
মালীকৃতং মযীতি শ্রেয়ঃ ।

(ফ) লব । (হাতকবতঃ প্রণয়কুণ্ঠিতাব জ্ঞান) ভূমিও ত মাধবানলোকন-
সময়ে স্বভাবতঃই মল্লীতবীৰ্য্যেণ নৃত্য কবিশাছিলে । (অর্থাৎ ভূমিও যেমন
স্বভাবতঃ চাকলা প্রদর্শন কবে নাহি, সেও যেমন স্বভাবতঃ চাকলা প্রদর্শন কবে
নাহি, পবন পবনাব অশ্রুবর্গ বনতঃই উভয়ে চাকলা কবিশাছিল) ।

(ব) মাল । (লজ্জিতভাবে) তাবপব ? তাবপব ?

(ভ) লব । তাবপব বনমধ্যেঃসবস্থান ইহেত নিবর্তনান অনসমুদ্রাবা

মাত। কি নিমিত্ত ? (ম)

সপ। তং স্তু মাছধাশুচরো কসৎসম্যো ষাম কাসেদি, সা
তয়া দংগদ্যদিচ্চি তদো পিথনিবেদিয়া মে মন্দারিখা সম্মুখা(য়)

মাত। [স্বগতম্]। ণুণং তেযাবি কসৎসম্যো তং পঙ্কিহৃদম্
পললখী বাহুস্ম দংসিৎ হুবিয়দি [প্রকাশং]। সন্নিঃ কিংদাখি
দে পিথ (র)

(ম) কি নিমিত্ত ?

(য) মা। অলু অথবাশুচরঃ কসৎসম্যো নাম আসপতে, সা তয়া দংগদ্যদিচ্চি তদো মে
পিথনিবেদিয়া মন্দারিখা সম্মুখা।

(র) সূর্য তেযাবি কসৎসম্যো তত্ত্বপিত্তকৃতমাত্মনী বাবল্য স্মিতং কথিখতিঃ। সন্নিঃ
কিদিদ্যো মে পিথম্।

ম। কি নিমিত্তনির্মিঃ। মন্দারিখায়া কুলে দধিহরত্বকং ত্বয়া হুচীকৃতমিতি স্মরণঃ।

ম। স্মৰতিঃ। সঃ কন্দাখিখা, আসপতে দংগদি, সা মন্দারিখা, তয়া কসৎসম্যো
সম্মুখা ইত্যর্থঃ, দংগদ্যদিচ্চি দংগদ্যদিখতি, ইতি কুলোঃ মন্দারিখায়া কুলে দধিহরত্বকং ত্বয়া
হুচীকৃতমিতি স্মরণমুচয়ত্বকৃতম্। মততনলিখানুসূপকমতি—এতৎ ইতি। সতঃ মন্দারিখা
হুচীকৃতমাত্মকম্।

র। স্মৰতিঃ। সূর্যনিয়গুণানিচ্ছাখিখতিঃ। বাবল্য স্মারিতী বাবল্যঃ। স্মিতং সন্নিঃ
খতিঃ ইত্যনুগীতম্। স্মরণমতঃ। মন্দারিখা পিথনিবেদিয়া সাহিত্যায়ঃ। দ্বিবিবিদিয়া

সেই মাথব আদ্যঃ কটেল আমি মন্দাবিকার গুহে প্রেরণ। ঐক্যরত্নে আমি
মন্দাবিকার হতে ত্রিভবক বিবাহিলাম।

(ম) মাত। কি নিমিত্ত (বিবাহিলাম ?)

(য) মত। তাহাকে (মন্দাবিকারকে) অসহনশীলক বাহুবল্য অচুতম
কটিলম কবিরত্নে, হুচীকঃ সে অনাহায়ে তাহাকে (কসৎসম্যো) সম্মুখিবে,
এই অতিপ্রায়েই আমি বিবাহিলাম।)। প্রথম মন্দাবিকার আশাকে প্রথম কথা
নাইবে।

(র) মাত। (বসন্ত) নিমিত্ত সেই কসৎসম্যো নিষেধ ঐক্যকে অতিক্রম
পাইয়াছে। (অকালো) নহিঃ। তাহাকে কি ত্রিভবক অনাহায়ে ?

सत्र । एदं, कतु, सन्दाविदस्य सन्दावधारिणो दुसस-मणो-
रहावेस-दूधहायास-दन्नात-विजस्य खणमेस-पिन्वावधं तुह
पडिह्दम् (ल) । [इति चित्रं दर्शयति] ।

माल । [सङ्घर्षं सोच्छासं चित्रं निर्वर्ण्य] । चट्टी ! दाधिं
वि मे हिषधस्य अपासङ्गो, जेज एदं वि आस्त्रास्यं विमलस्योत्ति
संभावेति । कथं चकुरादम्बि ? ["जमति जयिमस्यो वे भावा
नवेन्दुकासादयः" इत्यादि पूर्वोक्तं पठित्वा सङ्गमर्द] । महामाध ।
सरिसौ कतु, दे पिन्वावध विरचणामधुरदा, दंसणं उण तल्लस-
मणोहरं परिणामदोहसन्दावदावणम् । वण्णाधो कतु, ताधो

(ल) एतत् खलु सनापितस्य सनापधारिणो दुर्लभमनोरथावेसदुःसहावासदन्नात-
वितस्य अपमाननिर्वापकं तत्र प्रतिच्छन्दकम् ।

(व) चट्टी ! इदानीमपि मे इदमत्र चवासङ्गो, धीमेदमपि आवासनं विप्रकम् इति
सम्भावयामि । कथमचराधि अपि ? महामाध । सङ्घर्षो खलु वे निर्माचस्य विरचणामधुरता,

सन्दाविका संज्ञेति वाक्यवृत्तितम् शिष्यं सङ्घः इच्छति—जिमिदानीं ते शिष्यमिति । सन्दा-
विकाया निवेदनमिति शेषः ।

(ल) कवेति । सनापितस्य तदुत्तराजमन्त्रा कामानसीनोपापितस्य, सनापधारिणः
आमानुराजमन्त्रा कामानसीन तत्र सनापधारिणः, माधवस्येभ्यः, दुर्लभे स्यि यो मनोरथावेसः
मम एव रदस्य आवेशः प्रवेशः, अथवा दुर्लभो यो मनोरथावेसः, तत्प्राप्ताभिवाचः तस्य आवेश
अपस्थितिः तेन यो दुःसहायासः असङ्गनीयः जेजः तेन दन्नामानस्य चित्रस्य अपमानं क त
ननुकावे यथा आसया निर्वापकं शीतलतासम्पादकं, प्रतिच्छन्दकं प्रतिज्ञतिः । यथा क्षीयौत्-
च्छादिकोदभाषं तया माधवस्य भूर्तिरिच्छिता, तथा माधवेनापि तत्र भूर्तिरालिखितेति सङ्घ-
राजमन्त्रप्रतिच्छन्दकार्यकथं शिष्यं सन्दाविका निवेदितमिति तात्पर्यार्थः ।

(व) भावेति । सङ्घर्षोच्छासमिति खलु आमानुरागापादनहेतुमूलतद्विज्ञानाप्रतिज्ञति-

(न) नव । कामानलवावा सङ्घ, सङ्घाणकारी एव इति सनापध
वपठः दृश्यमानं चित्रं माधवस्य रूपमात्रं सङ्घाधारिणि होमात्र एवै प्रतिज्ञति ।
(चित्र-अपर्णम्)

द्वितीयोऽङ्कः ।

कक्षयाधोऽन्तर्धो तुमं य पेक्षन्ति, पेक्षन्ति वा अक्षयो विषयस्य
पञ्चमि । (घ)

इति प्रवक्तव्यमस्मिन् इति श्रुत्वा तदा तदा । केचनः सन्तु मया श्रुतम् । इति मया
 श्रुत्वा, श्रुत्वा वा श्रुत्वा इति श्रुत्वा ।

[illegible]

(২) দাশ। (দেবীজ্ঞানের দক্ষিণ বহুদশ শিক্তি বহির্ভূত) অর্থাৎ এখনও আশার দৃষ্টে বিশ্বাস হইতেছে না, যেহেতু এই (বৃদ্ধ কৰ্ত্তব্য আদার প্রতিষ্ঠিত অন্তঃস্বৰ্ণ) আশাসকল প্রত্যক্ষণ বহির্ভূত চর্চা করিতেছি। একি অস্বপ্ন-
 দেখা হইতেছে “কলিত ললিত” ইত্যাদি পুৰোক্ত শ্লোক পাঠ করিয়া) বহুভাষ্য।
 তোমার বিরচনার্থ্যুৎ আকর্ষণিত অন্তঃস্বৰ্ণ অস্বপ্ন। কিন্তু তোমার
 দর্শন কলোদয়নোহর (হইলেও) অস্বপ্নকালে ভীষণ স্বপ্নপাশের। সেই
 সকল কস্তারাই হইয়া, বাহ্যিক তোমাকে বেধে নাই, অথবা কেবলিও অস্বপ্ন
 স্বপ্নে রাখিতে পারিরাহে।

* “अथवाचो” इति अत्रिपुत्रं पठन्, तस्य अथवाचमन्, भित्तिं त्रयाणां वा द्वयोः ।

[इति रोदिति ।] (ग)

सव । सखि ! किं एवंपि दे शयि आश्राप्तो ? (घ)

माल । सखि ! कथं ? (ङ)

सव । जस्य कारणादौ, उक्तस्त्रिष्वन्वयं कङ्क्रेक्षिपन्नवं यिन
द्विषयं धारय्दौ, किलमन्त-योमालिचा-कुसुम-पिण्डा परिच्छि
ज्जसि, सोवि जाणाविदौ भयवदा मय्यहेण सन्दावसा, दूराद्वर्यं
ति (ङ) ।

(घ) सखि ! किमस्मपि ते नास्ति आश्राप्तः ?

(ङ) सखि ! कथम् ?

(ङ) यस्य कारणादौ उक्तस्त्रिष्वन्वयं कङ्क्रेक्षिपन्नवमिव इदं धारयन्ती ज्ञान्यद्वयमात्रिका-
कुसुमनिःसृजा परिच्छिद्यसे, सोऽपि ज्ञापितौ भयवता मय्यहेन सन्दापक दुःसहत्वमिति ।

(ग) कश्चित् पुस्तके आश्रायं पाठः ।

(घ) लवेति । एवमपि—चतुरासकमादात्मन्निर्पात्रं अन्तर्गते लिखितायामपि आश्रायः
मय्यतुरजः स इति विश्वासः नास्ति न भवति किं किमर्थम् ।

(ङ) नास्ति । श्रीकपाटेन स्वतन्त्रगतमप्यावासकारणान्नरं निःसन्देहार्थं, तथा
वाचयितुं प्रयत्नः—सखि कथमिति । विश्वासः स्वादिति शेषः ।

(ङ) लवेति । उक्तस्त्रिष्वन्वयं इत्यस्यास्त्रासंधौ यथास्त्रादयं कङ्क्रेक्षिपन्नवं यमोक्त-
द्विषयम् । ज्ञान्यत् स्त्रानिमापयमानं यत् नयमालिकाकुसुमं नयमलिचापुषं तद्वत् निःसृजा
शून्यता इति शेषः । भयवता मय्यहेन सोऽपि नाधसोऽपि सन्दापक दुःसहत्वं ज्ञापिता
वधव्याः, तस्मिन्निस्त्रिकपाटेनैतदवार्थं बोध्यत इति एतदेव निःसन्दिग्धवाचासकारण-
मित्यवश्यं तथा विश्वासः करस्योद्य इति भावः ।

(घ) लव । अवि ! ए अयश्चरित्रं येन सोमार्थं विभागं करोतेह ना ?

(ग) माल । अवि ! केन हरेह ?

(ङ) लव । ज्ञानियुक्तं नयमलिचा-कुसुमकुमारं तुमि वाहारं यत् हिमद्वयं

মাক । সহি । কুর্ষসং দাশিঁ তস্য মহাশুভাবস্য মোহু, মত চণ
দুশসো পাশাসৌ । [দাশ] । বিশেষদৌ শল্য বিষমহি ! (খ)

[সংস্কৃতমান্বিত্য ।] (১)

মগরোগস্তীক্ৰী বিষমিযুঃ বিষম্যত্মবিরতম্,

প্রমায়ৌ নির্ধূমং জ্বলতি বিধুতঃ পাবক ইব ।

হিনসি প্রত্বজ্জ' অথ ইব মরীচানিত পতৌ

ন মরী জাতু' জাতঃ প্রভবতি, ন শাব্দা, ন ভবতৌ ॥ (৩)

(খ) কহি । কুর্ষসমিহাণৌ তস্য মহাশুভাবস্য মোহু, মত চণ
দুশসৌ পাশাসৌ । [দাশ] । বিশেষদৌ শল্য বিষমহি !

(খ) মাহেতি । শীঘ্রাভ্যাসুতকস্য মদনশ্যাপারিত মল্যায়মহির্ষি বহুতান্য প্রার্থয়তি—
হহি কুর্ষসমিহি । মদনশ্যাপারিহি । হিহাশ্যাপারিতমদনশ্যাপারিতম' তস্য, মা মবতু
নিহবনদুর্ধমসৌক্যঃ । দুবঃ হিনু মত পাশাসঃ মতমবনমবনায়স্য মবতঃ শালসো
হুদ্রমঃ পশৌক দুমুপঃ শীঘ্রাশ্যাপা অপ্রায়শ্যস্য অপ্রায়শ্যত্মবিদ্যায়ঃ । শালসমিহি
অবিরমরপাশইব শালসৌ বেতুঃ ।

১ । সংস্কৃতমান্বিত্যেতি । ব্রহ্মণ্যীয়ত্মকত্বান সত্যতথ্যত্ববৎ নাত্মা ন বিষমঃ
তথাশৌকং দর্শক—

"দীপিন্ শলৌ নন্দবৈশাক্ষিতপ্রশরকা শস্য ।

উদগাঢ়ম্ বদাত্ম' সংস্কৃতশালসাম্বরা" ॥ ইতি

৬ । মত ইতি । শীঘ্র, অবিরমরপঃ অত এব প্রমায়ৌ প্রময়নশৌক, মনৌক্য, শালসৌ
শালসমিহিঃ বিশেষিত অবিরম' অতএব বিশেষ্যি ব্যাখ্যাসি । তস্য নিবৃত, শুভচিত, অত এব
অনৌক্যপাশবত জ্ঞান (কণ্ঠিত) হনর বাধন কথনঃ সত্যাপ জ্ঞান অবিরমহ, সেই
মাধবত্বক ভগবান্ কামত্বক মত্মত্বক হুঃস্বত্ব কামাইরামত্বক ।

(ক) মত । সহি । সেই অসহ্যত্বক বাধবত্ব কুশল হতেক, কিন্তু তাহার
মতমত্বক মনব পাশিনাক আশার অশৌক প্রত্যাশ । (অত্র বিশর্জন করিতে
কবিত্তে) প্রিয়গতি । ক্রিপুত্বক এখন—

(১) অমবনশ্যাপা অতি হুঃস্বত্ব কামত্ব ব্যাপি বিবেক জ্ঞান (আমোদ মর্দ্যক
বাধ) হতেকহু ও সুসহিত নব্বিস্তি বস্ত্রি জ্ঞান অবশিত হতেকহু, ১৭৫

अथ । एवं क्लेश, पञ्चकुसुमदादयो परीक्ष-दूक्ष-दूष्महाभास-
कारिणो सज्जनसमागमा होन्ति । अथ च, जस्य वादाभरणान्तर-

(क) एवमेव प्रत्यक्षसौख्यदायिनः परीचदुःखदुःखकायासकारिणः सज्जनसमागमा भवन्ति ।
अथ च यस्य वातायनास्त्रमुद्गर्जनादयमेव सविशेषसमिद्धतुल्यवहायमीनपूर्वमाध्वोदया

निर्गमः प्रसरति; (अनेन विशेषेण प्रत्यक्षमात्रियः सुखितः, प्रत्यक्षमात्रिय एव पुनःमात्र-
साभावात् । “निर्धूम”मिति पाठे तु क्रियाविशेषचम, पावकी वक्रितिव ज्ञानवि ज्ञानाभावा-
शाली भवति । एवं मरीचान् वेनातिप्रवी साभिप्रायिष इत्यर्थः, अथ इव इतः इतः चमत्तुष्टिष
प्रत्यक्षं चक्षुः चक्षुः प्रति सदावयवाच्छेदनेत्यर्थः, किमसि पीडयति । अथ एव तातः पिता
मां मातुं चलाद्युक्तान् रचितुं न प्रभवति न शक्नोति, समानस्ये इववत्तु इति मरपति-
मनोःसज्जनपरीक्षेण नन्दनमपात्र माववाय मदमपेक्षादिव्यायः । एवं चला मातुं च न मातुं
प्रभवतीत्यनेनाशयः । तथा अपि मातृभक्त्यादिषु किंचित् अरुणासामयान् । भवतीत्यस्य
न मातुं प्रभवतीत्यर्थः । मन्त्रिये सन्ध्या तथासातत्यादिव्यभिचारः । यस्यान्तर्यामिपदानां
मम शरदिति भावः । अथ सवर्गिकाया अपि मातापितोः समकक्षता मयम् । सद्यः पातु-
श्रीकणादिभिः अमनोनिर्मियेषतया मातापितृतां इति दुःखसाधित्वेन एवमां तत्पक्षपाताविव-
प्रतिस्पर्धाभावादिदृष्टम् ।

अथ विविधविद्यायुग्मा, विरपति ज्ञानति द्वितीयोपदेशविद्यासु मनीरोक्तः इत्येवं
अनुसारकमिति दीपकं, ततोऽप्या ज्ञातीनां प्रभवतीत्येवक्रियाविशेषमातृपुत्रयोर्मिता,
अनुचरपादवाक्यार्थं प्रति पूर्वपादमयवाक्यानां हेतुत्वात् काव्यलिङ्गवाक्यद्वारा, तदासाक्षाद्वि-
भावेन सङ्गरः । उपेक्षीकृत्ययोनितालवचं यथा—“पदायांतां प्रत्युत्तानामन्वेष्टा वा यदा
मदीत् । एवमन्तिसम्भवः सातदा तुल्यगोविता” अन्वेष्टा सत्यवागुक्तानि । विद्यारिचोक्तं,
तत्राचमय्युक्तम् ।

(ख) अथ । एवमेव तथा तदुक्तं तत् सममेव । प्रत्यक्षे दर्शनकाष्ठे सौख्यदायिनः
चानन्दसम्पादनशीलाः, परीक्षे अदर्शनकाष्ठे दुःखेण यो दुःखकायासः तत्कारिणः तत्कर-

अति वेगनामी अत्यन्त ऊर्ध्व गलीयेन गौडा अन्नाहेष्टार्हः । अतः ५६ दिना २६६
मिठा, वाता वा कुम्भे आयादे इत्यादिदिते आश्रितेन न ।

(क) मर । कुम्भे दाहा मिलाता हाहा मिक । ‘वर्जनकाले अथ च विद्वदकाले

সুদৃশ সেন-দংসনে, সবিসেস-সমিহ-বৃহ-বহাশন-পুষ্টিমা-বশ্যো-
দশা, বিবৃণ-কাস-স্বাধা-সংসদ-জীবিতা, দে-সরোবত্যা, তস-
জ্যে-সংপত্তমবিসেসদংসনা-পক্ষ-সম্পদ্যসি-সি-কি-এত
ভবিদ্যম্ । তা, পিপ্রসছি । সন্তাহমন্ত্যসি-সি-কি-এত
ভবিদ্যম্ । তা, পিপ্রসছি । সন্তাহপিষ-বৃহ-মখোরফল-
জীপলোপক্ষ, গৃহপাণ্ডাশচরিতো-মহাপ্রমাণ-বহু-সমাগমোতি,
এতি-কাষীমো (ক) ।

নিবৃণ-কাস-স্বাধা-সংসদ-জীবিতা-দে-সরোবত্যা, তস-জ্যে-সংপত্তমবিসেসদংসনা-পক্ষ-সম্পদ্যসি-সি-কি-এত
ভবিদ্যম্ । তা, পিপ্রসছি । সন্তাহপিষ-বৃহ-মখোরফল-জীপলোপক্ষ, গৃহপাণ্ডাশচরিতো-মহাপ্রমাণ-বহু-সমাগমোতি,
এতি-কাষীমো (ক) ।

কাস-স্বাধা-সংসদ-জীবিতা-দে-সরোবত্যা, তস-জ্যে-সংপত্তমবিসেসদংসনা-পক্ষ-সম্পদ্যসি-সি-কি-এত
ভবিদ্যম্ । তা, পিপ্রসছি । সন্তাহপিষ-বৃহ-মখোরফল-জীপলোপক্ষ, গৃহপাণ্ডাশচরিতো-মহাপ্রমাণ-বহু-সমাগমোতি,
এতি-কাষীমো (ক) ।

কাস-স্বাধা-সংসদ-জীবিতা-দে-সরোবত্যা, তস-জ্যে-সংপত্তমবিসেসদংসনা-পক্ষ-সম্পদ্যসি-সি-কি-এত
ভবিদ্যম্ । তা, পিপ্রসছি । সন্তাহপিষ-বৃহ-মখোরফল-জীপলোপক্ষ, গৃহপাণ্ডাশচরিতো-মহাপ্রমাণ-বহু-সমাগমোতি,
এতি-কাষীমো (ক) ।

मालः सहि ! दशदं मांसेदी-जीविदे ! साहसोवणासिणि !
 भवेहि । [सास्त्रे] । 'महंवा, महंकोव्व वारंवार' विलोपयन्ति
 दुक्कावत्याविदे-धीरत्तणा-वट्ठम्भे-य-यत्तणो हिमयण दूर-विजिम्भमाण
 दुम्बिग्रण-सहृद्द, एत्थ भवरज्जुत्तिं, तथावि पिधसहि ! (ख)

(ख) सखि ! दयितमासुखीजीविते ! साहसोपवासिनि ! अपैडि ! अद्यहा, अहमीन बारदार' लोडयनी, दुःखावस्थापितसौख्यवदन्ते न आत्मनो हृदयेन दूरविजयभाष्यदुर्द्वियनजसौ अत्र अपराध्यादि, तथापि विवसखि ! ॥

समाप्तः तत् प्राचनीय प्रयत्नपरं दुर्लभं प्रियं यो मनोरथस्य फलं ह्येतान्दनामीम
वयमिति शेषः । अतएवास्तुतुष्टं वल्लभसमाप्तं विना दुर्लभमनोरथस्य परं प्रयत्नपरं फलं
नास्ति, तथातु सत्यमेव त्वया सादृशं विधाय येन केनापि प्रकारेण भाष्येन समं युज्यतां, यदि
त्वमनुमन्यसे, तदाहमपि सहचर्यितुमर्हामीत्यादि । अत एव सादृशोक्त्यासिनीत्यादि
भाष्योपायमपि सङ्गच्छते ।

(ख) मासैति । दयितं विधं माण्डव्यां मम जीवितं जीवनं यस्यांस्तु सखीवधम् ।
 एतेन मम जीवनेमेव तव मित्रे न तु निष्कलहं कृत्वा अपतिसमतांतरीरवरदादिकथेति
 ध्वनितं । साहसोपशान्तिनि । साहसानुशातोपदेशिनि । अपेक्षं दूरमपसर,
 मैत्रं महासंकुलकुलकलहकार्यं दयिकाप्योपदेशिनीत्वं मम मखीयोग्येभ्यः । तदीय-
 साहसोपि ममेकादशांश्च शक्यं—अपरेति । वारं वारं बहुकलः विलीकयतीति मायमिति
 शिवः । दुःखेन पुनः पुनरेवोक्तनाहं योपीपसेवातिसमंशोपतिलेनेन अवस्थापितं यत्
 पीरत्वं तस्य चरदत्तं आग्रहसेन तयामृतेन वात्सनः स्वस्य हृदयेन दूरविजृम्भमायः
 अतिवर्द्धमायः यो दुर्विभवः विनयविरोधि श्रामकाः तेन सखी निहता अपमित्रं च तव
 साहसानुशातोपदेशे अपराधमासीत्त्यर्थः । यद्यपि साहसं बहुकलं मायाजीकथितम्, तथा

শান্ত করিয়া এখন যে তুমি সন্তানগিত হইবে, তাহাতে আর বলিবার কি-আছে ? তবে আমি ইহাই জানি যে, জীবনোত্তর গর্ভে গুরুতর অসুখাগাররূপ মহাহতব বল্লভসন্যাসই দ্বর্ভটমনোদায়েব প্রাপ্ততম ফল ।

(৭) হাল। সব। একমাত্র মাশতীর ঘোবনই তোমার প্রিয়, (প্রাচ্য পিতা
বা নিষ্কলঙ্ক কুলের গৌরব প্রিয় নহে) হুতরাং তুমি অতি সাহসের কথা বলিতেছ,

-द्वितीयोऽङ्कः ।

सुखममस्त्रिभं नस्वेवार्थं जगो, न च जीवितम् ॥ (८)

‘ममिदमो ह्यसि विनाशविधायकः, प्रतिनिहतमदीप्रतितावाहिनी तस्य च तथा तावदीध्यासो
 न तस्य निवृत्तः, तस्यान्तेवाप्यनवद्यः इति त्वदीयविद्वत्ता विप्रज्ज्ञानम्, विप्रज्ञानः सर्वथा
 निर्विनाश इति भावः। तस्यैव परं त्वदीयविद्वत्ता अद्वयविद्वत्ताविनाशविनाशकः अयम-
 न्नविनाशविधिः।

[illegible]

ছবি হয়ও। (কক্ষ বিসর্জন করিয়া) অথবা আমিই যার 'বার' তাহাকে
অবশোধন করিতে করিতে অতি কষ্টে ক্রমে বৈধ দাস্য করিয়া অতিশয়
হীনবৃত্তি হইয়াছি, ব্রতবধা আমিই তোমার এই সাহসোপদ্রাবে অপর্যাবিনী,
তথানি প্রিয় সখি।

(୯) ସମସ୍ତେ ଶ୍ରଦ୍ଧାପାତ୍ରଙ୍କୁ ପୂର୍ବଦିନ ଶ୍ରଦ୍ଧାପାତ୍ରଙ୍କ ଘରକୁ ଯାଇ ଶ୍ରଦ୍ଧାପାତ୍ରଙ୍କୁ ସମ୍ମାନିତ କରିବେ ।

नव । [स्वगतम् ।] एष्य दानिं को उवाचो ? (ग)

[अथ नेपथ्यादं प्रविष्टा प्रतीहारी ।] एमा भगवदौ कामन्दई । (घ)

उमे । किं भगवदौ ? (ङ)

(ग) चवेदानो क उवाच ?

(घ) एमा भगवतो कामन्दौ ।

(ङ) किं भगवतो ?

दयितव्य माधवस्य स्वजीवितस्य च स्वकाय दुःपरिहरं तेषु जनहारीयकमपि वरमाजीवितवता-
मिच्छा—नर्त्तकेति । तु किन्तु अथ सर्वानर्थकारणमूतो जन्म माधवः न दयित एव मादृश-
जनानुभवात्, अस्मां केवलं दुःखदलाह्वयमात्रम् । तथा जीवितं मम जीवन्मम न दयितं माधवं
विनाशस्थानस्य नितामकृतघ्नमात्रकामकलाङ्ग स्वकरलाह्वेति भावः ।

अथ शीतहिरण्यरूपकारणान् उपपन्नरूपविहङ्गमिवाया उत्पत्तेर्विबभाल्लङ्कारः । तद्वत्त्वं
यथा दर्शये—“शुद्धमिदं वा यत् स्यात् विच्छेदे हेतुकार्यवी । यदारभ्य वैकल्याणमर्थस्य
च सुधः । विहङ्गोः सङ्कटनाया च तद्विषयं मत”मिति । हरिषीकृतम् लघुचतुष्टयम् ।

(ग) उच्येति । अथ उपस्थितापुत्रप्रशंसने क उवाचः मयाऽनन्वनीय इति शेषः ।
मया सुचितं साहसोपदेशमपि नेधमङ्गीकरोति, सन्निहिता चानिमदमेति किमिदानीं मया
विधेयमिच्छते ।

(घ) “क उवाच” इति भवद्विकारवन्माकर्मोपायं कथयितुमिव समानाद्य प्रतिहारी
कथयति—एवेति ।

(ङ) किं भगवतीति । आदिमति आगतेति वा शेषः । भर्तृदारिकां दृष्टुकामा आगतेति
प्रतिहारीकथनानुसृत्याईमकुर्वन् जीनकव्यया मज्ज्यं प्रष्टुं समाभां कृत इति सप्तम्यम् ।

मूढाव अतिविकृत आर कि कविः कविः पाविने ? सर्वज्ञमश्रयः मित्रा, मित्रं
दुःखदृष्टा माता ७ निकरक दुःखे आनाद अडोटे, एहे माधव वा आनाद अडोटे
अडोटे नरे ।

(ग) नव । (अगड) ए विद्वत् एवम कि उवाच ?

(घ) अडोकारो । (नेपथा इडेड अर्द्ध अविष्टे इहेरा) एहे भगवतो
कामन्दौ—

(ङ) उवाच । भगवतो कि (आत्मन करिग्राह्यम् ?) ।

द्वितीयोद्घः ।

प्रती । भट्टिदारिचं दृष्ट्वा मा चापदा । (ब)

उभे । नदो किं विजम्बोपटि ? (छ)

[प्रतीहारो निष्क्रान्ता । मानतो चित्रफलकं चापह्लादयति ।] (८)

नव । [स्वगतं ।] दुसमोदितं क्तु जादम् । (घ)

[ततः प्रविशति, कामन्दको प्रवक्तुकिता य ।]

काम । साधु मये भूरिवसो ! साधु, "प्रभवति निजस्य
कन्यकाजनस्य महाराज" इत्यभयनोकाविरुहं वचनमुपन्यस्तम् ।

(ब) भट्टिदारिचो दृष्ट्वा मा चापदा ।

(छ) नदो किं विजम्बोपटि ?

(घ) दुसमोदितं क्तु जादम् ।

(ब) यतो महामहोपाध इति "हमो" क प्रदाय" इति वरविहाराजकृतसमयेन
भवति ।

(छ) किं विजम्बा इति तां प्रीतिम् "नदो" इति ।

(८) चापह्लादयति चापह्लादयति विजम्बोपटि इति । हला वा दीदी किं नयेत इति
प्रकारकोटिकादिभेदे ।

(घ) दुसमोदितं चन्द्रमण्डितं इति । चन्द्रमण्डितं, चन्द्रमण्डितं, चन्द्रमण्डितं,
विजम्बोपटि केव महाराज कर्तव्यं विजम्बोपटि वा ।

(१०) कामः । कामन्दकोपटिचक्रोपटिचक्रोपटिचक्रं "वरविहाराजं विजम्बोपटि,
विजम्बोपटिचक्रं, महाराज—महाराज कर्तव्यं विजम्बोपटिचक्रं इति महाराज कर्तव्यं

(४) यतो । चन्द्रमण्डितं चन्द्रमण्डितं चन्द्रमण्डितं चन्द्रमण्डितं ।

(६) यतो । यतो (यतो महाराज) विजम्बोपटिचक्रं केव ?

(८) (यतो महाराज) विजम्बोपटिचक्रं । महाराज विजम्बोपटिचक्रं चन्द्रमण्डितं ।

(१०) यतो । (यतो) चन्द्रमण्डितं चन्द्रमण्डितं चन्द्रमण्डितं ।

(कामन्दको क चन्द्रमण्डितं चन्द्रमण्डितं)

(१०) काम । महाराज कर्तव्यं यतो । महाराज—"महाराज किं महाराजकृतं
महाराज" यतो महाराज कर्तव्यं कर्तव्यं महाराज कर्तव्यं महाराज कर्तव्यं

अपिच—अथ मन्त्रयोद्यानप्रशान्तेन भगवतो विधेः अनुकूलतामव-
गच्छामि । वकुलावसोचितफलकव्यतिकरस्तु अद्भुतं प्रमोदसुखा-
सयति । इतरेतरानुरागो हि दारकर्मणि परार्थं मङ्गलं, गीत-
सायमर्थोऽङ्घ्रिरसा, यस्मां मनयन्तुयोरनुबन्धः तस्यामृदिरिति । (१०)

लदायताधीनेषु, सुतया निगद्य मन्त्रोद्यमस्य कव्यसाधनस्य मङ्गराज, प्रभवति दधेष्टविनिर्गो-
ममर्थो भवति, तथाचदमिचपिचेन्द्रन पत्र मायतीं परिषेयनीहमाकांनुसरणे राजानुरो-
प्रतिपादनादितिचमवारनया यथावेन इहमोकाविद्वन् प्रभवतीत्यादिवाक्यम् । यथागते तु
मङ्गराजः लिख्य मन्त्रोद्यम्य कव्यसाधनस्य प्रभवति दधेष्टविनिर्गोमि समर्थो भवति, न तु
मन्त्रोद्यमसाधना इत्येवांनुसरणे प्रकृतसत्यानुवर्तमानं देवराजस्य सद्यः अपरकव्यमन्त्रोद्यमस्य-
पूर्ववर्तिप्रसारादस्य समर्थकत्वाच्च यथाभावेन परमोकाविद्वन्त्वत् । अथ मन्त्रोद्यमो-
नन्दनविषादमप्यतिशोकादिद्वन्द्वतोक्तयोः अविद्वद् दधिवापेदयानुरागस्यदधतिभूतमिदमेव ।
अदधसमिति “नन्दनान् मन्त्रोद्यमो दीप्तो”ति यथा राज्ञा वाचितं, यत्कामि इति मेष । अथ
मोमानान् मायान्त्वचन् । यथोक्तं इमेव—

“मिहैरये, सनं सनं मन्त्रोद्यमः प्रकाशये ।

द्विष्टमप्यपिवाचां मा मन्त्रोद्यमिदीपने ॥”

अनेन राजानुरोधिवापि मन्त्रोद्यम कव्यार्थेव मूर्धन्योरस्यति कुचविना वेधादुक्तुलताकां-
दधेति—अपिधेति । वकुलावसौ माधवरचितो वकुलमन्त्रा, चिदव्यक्तं मानसीनिहितो
माधवस्य दधिरिति, तथोन्मत्तिवद्विनिमग्नः, मन्त्रोद्यम वकुलमन्त्राप्रतिः माधवस्य च चि-
दव्यक्तमन्त्रोद्यमस्य परिचयित्वर्थः । प्रसीद मङ्गलं कर्म, उल्लासयति अयमिति, हि दध्यात् इतरे-
तरानुरागः परमरावति, दारकर्मणि विषादकर्मणि, परार्थं येन मङ्गलं दध्यात्, उद्यम-
मन्त्रोद्यममिदमेव । आनुर्ध्वं तन्मिवादिद्वन् मन्त्रोद्यमस्य मन्त्रोद्यमस्य मन्त्रोद्यमस्य मन्त्रोद्यमस्य । अयमेव,—
परमराजानुराग मन्त्रोद्यममन्त्रोद्यमस्य, अङ्घ्रिरसा मन्त्रोद्यमस्य मन्त्रोद्यमस्य, गीत, कवितः ।
तद्वर्गं दधेति—कव्यमिति । अनुबन्धः आशयः, तथा परिषोदाशयमिदमेव । अङ्घ्रिः
मन्त्रोद्यमः मन्त्रोद्यमस्य मन्त्रोद्यमस्य । मन्त्रोद्यमस्य मन्त्रोद्यमस्य मन्त्रोद्यमस्य मन्त्रोद्यमस्य

वनिताहेन, आशयः देव, आशयः मन्त्रोद्यमस्य मन्त्रोद्यमस्य मन्त्रोद्यमस्य मन्त्रोद्यमस्य
आशयः मन्त्रोद्यमस्य मन्त्रोद्यमस्य मन्त्रोद्यमस्य मन्त्रोद्यमस्य मन्त्रोद्यमस्य
आशयः मन्त्रोद्यमस्य मन्त्रोद्यमस्य मन्त्रोद्यमस्य मन्त्रोद्यमस्य मन्त्रोद्यमस्य

अथ । एषा मातङ्गो । (अ) ।

काम । [निर्वर्ण्य ।]

निकामं चामाङ्गी सरसकदलोगमंसुभगा,
कलागिया भूर्तिः शशिन इव नेत्राश्रयकरो ।

चक्षुष्यामायसा मदनदह्नोहार्याधुरा-

मितं मे; कस्यापी रमयति मनः कम्पयति च ॥ ११ ॥

(अ) एषा मातङ्गी ।

मदनमार्गं कीदृश्यादित्या । अङ्गि लालस्यया आर्द्रज्योत्स्नवताः कदम्बमिव सुमीचीनमिति विवेचनीयम् । अगताभिधिं क्वचित् “भवत” इति कौमिक एव पाठः ।

(११) निकामनिधिः । कुतः । अयमुक्तिलादौ. यः कदम्बः रश्मिलक्षणां गर्भं दृष्ट्वाऽपि चक्षुरिह [योऽहं इति लक्ष भाषा] तदनु सुभगा लोडनाद्यादिपुत्रा विरहं च तदनुपाश्रयेति भाष्यम् । अथ तर्कसदृशं तत्र सरसं विवेचयन् चानुतापितोऽनुसृतम् । तथा चामाङ्गी इत्याङ्गी अथ एव शशिनः, चक्षुः लक्ष्यचतुर्दशोऽपि रश्मिः कदम्बः कलागिया श्रीकृष्णशिलाः - ललाटादिषु भूमिभिः नेत्रोत्सृज्यमानो ललाटेऽपि विद्यमानो कस्यापी चक्षुष्यादितमः लक्ष्मणचोदितः इति मातङ्गी लोड्याक मत्तः, निकामं निरतिशयं रमयति बाह्यादयति, लक्ष्मणचोदनात् मातङ्गी ललाटेऽपि पुष्पावल्याद्यलक्ष्यमपि लक्ष्यते । तथा मदनदह्नस्य कलागिया चक्षुः ईदं चक्षुःकदम्बमिव विद्यते शिङ्गा अथवा दन्ता अपवादा आशङ्क्यः । अथ कस्यापि हरेरिति, इति चक्षुषेः पुष्पावल्याद्यलक्ष्यं चोदनात् तत्र कामं दृष्ट्वाऽपि लक्ष्मणचोदनात् इत्यर्थः, अथ न निकामं कामं चानुतापितमदवाधया भवितुम् ।

लक्ष्मणचोदकः । (२६) अत्रिडा ३१३ वलिडा ३०८, बादा ३२३ शिव ३२३ आनिक ३०८, से परिगीटा ३१३ ३०८ वरग ३२३ इति ।

(अ) अथ । एषा मातङ्गी ।

(१२) कामः । (लक्ष्मण करिग) वरगलक्ष्मणपुत्रः । एषा मातङ्गी विरहपङ्कतः । ३०८ तमोगार्डेव (धोवरे) इति गार्डवर्ण एतः कालेन इत्यादि इत्यादि इत्यादि कलागियावर्णं मुक्तिं तत्र लक्ष्मणचोदनात् करतः आशङ्क्यः मन निरतिशयं भासितं कर्तव्यम् । एतः उक्तं कामानन्दस्य भाषा । (३०८) अथ । इत्यादि कर्तव्यं विद्यात् ।

অপিচ—পরিপাণ্ডুপাংমূলকপোলমাননম্

দধতী, মনোহরতরলমাগতা ।

রমণীয়জন্মানি জনে পরিভ্রমন্

ললিতো বিধিবিজয়তে হি মান্যথঃ ॥ ১২ ॥

অথবা । নিয়তমনয়া সঙ্কল্পনির্মিতঃ প্রিয়মমাগমোঃসুভূযত । :

তথাহি অস্যাঃ । (১৩)

অথ যশিনী ভূমিরিবেন্দ্রমা, প্রথমদ্বিতীয়পাদপদার্থস্ব রমণ্য ইতি তৃতীয়পাদপদার্থস্য অ
কলসং প্রতি কেতুতয়া যথাক্ষণ্যেভ্যাম্বয়ান পদার্থকেতুকক্যাংনিজানুযায়িতং যথাসংখ্য', রমণ্যতি
কন্দযতীত্যনেককিযথো: ইতিমিত্যেককর্তৃকারকামিসম্বন্ধাদৌপক, আত্মাদৌবহনমৌলিকপদ্যো-
পেটনোন্ বিধমধেতীল্যেভ্যামনুভাষা সঙ্কর । তত্র দ্বন্দ্বীভ্যাম্বয়ান যথাসংখ্যক্বেত্ব যথা—“যথা
মল্লমনুভেষ চিহ্নাণা কমেব য” ইতি । শিষ্টরিচৌভূতম্ ॥

[১২: পরিপাণ্ডুতি । পরিপাণ্ডুনির্ভক্য নিরতিপ্রদর্শনৌ পামুখৌ ক্রিয়ানিবেদ্যানু-
নেপনাদিসঙ্কারবিহ্বাঙ্কুসরী অপানৌ মনৌ যচ্ছিন্ তন্ সাহসং বাসনং বদন দধতী ধারয়নৌ-
অদৌতি শ্রীষ, মনোহরতরল অবাধ্যতীন্দ্র্যেভ্যাম্বয়ান মাগতা মাগা । পানুভাষাম্বয়ানপি কথ-
নীত্যঙ্কুসরীন্দ্র্যমিত্যাকাঙ্ক্ষায়া ততঃসমর্থনামাঙ্ক—রমণ্যীতি । হি ইচ্ছান্ রমণ্যং সুভাঙ্ক-
বদ্যাদিতিসুন্দর জন্ম যথ সাহসং জনে পরিভ্রমন্ ব্যাপ্রিয়মাণঃ জলিতঃ মনোহঃ মান্যদৌ বিধি:
কামপ্রবিকারবিশেষ, বিলম্বনে সঙ্কলিতকর্মেণ বসন্তঃ । সঙ্করসৌন্দর্য্যোভ্যাম্বয়ান মনোহর জাম্ববৈক-
কামপ্রবিকারোপি সাহসমাগতা, জাম্ববৈকসম্বন্ধকৌ জাম্ব ইতি ভাবঃ । অথ সামান্যেন
বিধেবসমর্থনরূপঃ অর্ঘ্যাকরন্যাসানুভাষঃ । মল্লমাম্বিচৌভূতম্ ।

[১৩: ‘অথবে’ভ্যম্বয়ঃ ক্রিয়ান্ পুঙ্কলি লালিঃ নিয়তং নিবিহং অথবা মানন্য সঙ্কল্পনির্মিতঃ
কাম্যনিকঃ, ন তু বাহ্যঃ ইতি ভাবঃ, প্রিয়মমাগমঃ মাধবসমাগমঃ অনুভূযতে মনসা মাধবসঙ্কলনে

(১২) আরও দেখ, মালতী পানুভূষণ এবং সুসর কপালযুক্ত আনন ধারণ
করিয়াও অতিশয় সৌন্দর্য্য লাভ করিয়াছে । যে হেতু ‘তভাঙ্কুসরী’ বসন্তঃ বাহ্যসর
সুন্দর কল্পলাভ করিয়াছে, তাৎপৰ্য্যজনে ব্যাপ্রিয়মান বনোচ্চ কামপ্রবিকার ও উৎকর্ষ
সহকারেই বর্তমান থাকে ।

(১৩) অথবা, সততই মালতী কমনীয় প্রিয়লগ্নমগ্ন অশ্রুতব করিয়া থাকে ।
তাহার প্রমাণ এই যে, হেহার—

[इत्युपसर्पति ।] (१५)

नव । [मालतीं चानयित्वा ।] (१६) मालदि ! इदो । (अ)

[उभे उत्तिष्ठतः ।] (१७)

(अ) मालनि । इत ।

विगत इति यावत् + चेतना रतिविनाममद्वन्द्वेनात्मना चेतन्यम् । पश्चिन्नात इत्यध्यासत
दिग्वा सर्वमानये निम्नाद्यः ।

अथ "श्लोकटोषस्तस्यै च भोविपरिपटीऽपि च" इत्यमराद्यनुसामानं श्रीवीरभट्टेनैव कटीवस्त-
पयिपथ्येननामि पुनर्यमिषोपकथ्यपदोपादानादापतित पुनरुक्तताभ्यादीषः, राक्षीः शिर इतिवत्
यमिपथ्यदीरवदावयविभाविद्वयया कथयिषु समाधेयः ।

अत्र मनसुकुलशीरिषयामिदाभ्यासायै वपक तदभावे उपमा, एव मूर्च्छनावेतनशीर्षि-
पथो, मृगदमादिषमाप्तद्वारः, तथा तनूतविच्छिन्ना श्रीवीरभट्टेनैव सुसनादिसाधनेः मान्याः
काव्यनिकरिषममगमानुभववपमाभ्यस्य शानादनुमानात्प्रद्वारः । अनुमानात्प्रद्वारः—मालती
काव्यनिकरिषसमाश्रमानुभववती बालवमिषसमाश्रमानुभवभावे सति श्रीवीरभट्टेनैव सुसनादि-
तत्रवपयतादिति, हेतुतावच्छेदकसम्बन्धतः साध्यसमानाधिकारप्रत्ययादयो हेतुभेदेन ब्रह्मायं
भयनुवर्तनीयः विमलरथात्र निश्चयने । अनुमानात्प्रद्वारत्वस्यैव यथा वदते—“अनुमानं निश्चिन्ना
ग्रामे साध्यस्य साधना” इति । मन्दाज्ञानावतमः ।

१५ । उपसर्पति समीपं आगच्छति कामन्दकीत्यर्थः ।

१६ । मालतीं माधवेकमनकृतया वास्तव्यान्त्यामित्यर्थः । चानयित्वा नीधयित्वा ।

(अ) इतः अकिन् कामान्दकी उपस्थितिरेति शेषः ।

१७ । उभौ मालतीनवद्विभे । उत्तिष्ठत इति कामन्दक्या अभ्यर्चनार्थमित्यर्थः ।

(१४) (कामन्दकी निकटे उपविष्ट इत्येवम्)

(१५) नव । (मृगद्वारा) बालटोके सकलित कविता) मानति । एते ये
(मयो उपविष्ट इत्येवम्)

१६ । (उक्तम् उक्तिं शीघ्रम्)

माल । भयवदि ! यद्वासि । (ट)

काशः । महाभागे ! अभिमतफलभाजनं भूषाः । (१८)

मय । एदं प्रासङ्गं, एतत्तु चञ्चिदु भगवदो । (ठ)

[सर्वा उपयिगन्ति ।] (१८)

मान्य । कुसुमं भगवदीय ? (ड)

काम । [निःशब्दः ।] कुयन्तमिव । (२०)

मन्त्रः । [स्वगतं ।] पत्यावणां स्तुतिः । एषा कवडुनाडयम् । [प्रकाशम्]

भयवद्दीए वपणं, ता किं हाणिं उवपकारणं बुविध्दति । (ठ)

(६) भयवृत्ति : यन्त्रे ।

(४) कलकत्ता नगर अधीनस्थित नगरपाली ।

* (ક) કુટુંબ અવલંબન ?

(२) प्रजापतिः ऋषिः स्यात् अथवा इन्द्रः । त्वं वा वायव्यस्य वायव्यस्थितं जगदस्मिन् प्रतिष्ठापितवान् ।
तस्याहमेव प्रजापतिः ब्रह्माण्डम् । तत् किमिदानीमुक्तं ते कश्चन भविष्यति ।

୧୫ : ଆମେରିକା : ଅଭିଜ୍ଞାନ-ସହର ନାଥବଳ-ନୀତି-ସହର ଶ୍ରୀମତୀ ପ୍ରାୟଶ :

२० : कानिहि । वसवन्मे न मनुष्याः कुतश्चामाह- लुचितः ।

(४) भवेति । एषा सविःप्रासा कुत्रचित्पितृनीरप्यद्वैतं सत्यं वक्तुं प्रवर्ततेति । यदपि
 स्वकीयं नाटकं सत्यं प्रकाशना भावितुं शुचिमेव । साधनवशात् साधकस्य कल्पनीयस्य
 साक्षात्पश्यत्यर्थस्य भाग्यम् । सविःप्रासिभवेति भवेत् । अकल्पनापेक्षया सविःप्रासः
 भावेन साक्षात्पश्यत्यर्थस्य सत्यं इति भावः । निःशब्दिपदार्थस्य वाक्ये भावस्य

(କ) ମାନ : ଉପରାଜି : ଶାସନ କରି ।

୧୮। କାମ । ସଂସାରାଣାମ । ଅଭିସତ ସମସ୍ତାଂମ୍ ୧୭ । (ଅଭିସତ ସମସ୍ତାଂମ୍)

(ଢି) ଲକ । ଏହି ଆମେ, ଉତ୍ତରୀ : ଡିଆରକମ କଲମ ।

(১২) (সকলে উৎসাহিত করিল)

(ੳ) ਮਾਗ : ਚੰਗਾ ਟੀਓ ਕੁਮਲ ੬੫

(২০) কাম। (দীর্ঘ নিশ্বাস কেবির) কুমলেন মন।

(६) राव । (३३७) देशई कगटि नाटेकेव बहना । (अमात्रे) कुरुक

काम । ननु अयमेव चौरचोवरविरुद्धः परिचयः । (२१)

अथ : कथं विप्र ? (ण)

काम । अयि ! त्वमपि न वेत्सि ! (२२)

इदमिह मदनस्य जैत्रमर्ष्यं सहजविलासनिबन्धनं शरीरम् ।

अनुचितवरसंप्रदानशोचं, विफलगुणातिशयं भविष्यतीति ॥२॥

(५) कचरामित १

कारणं परीभूः पृथक्—मुहूर्तः। मुहूर्तस्य महत्तमं वाच्यमस्य चतुस्रमुहूर्तः सः ज्ञानः चान-
र्निर्दिष्टः, तेन मन्त्राग्निं मन्त्रोक्तमे कर्तुं प्रतिपद्य भूमिज निधामो यस्य तत्तादृशं जग्दीश्वरपदकान-
स्य निधामोदशान् तादृशकष्टरत्नभाषिणोऽसंज्ञकानिःश्वसमिधार्थं, भयवत्त्वात् वचनं चान्याहुः
पूर्वतो विनश्यत् नश्यत इति श्रवः ।

२६ : कामिति । नन्विति स्ववृद्धिर्नामकयोः । चोरेः चिद्वचस्ये निमित्तस्य चोरेण
 बौद्धस्यत्वमिदमनस्य चिद्वचस्यनिमित्तस्यपरिधानस्य बौद्धस्यत्वमिदमनस्यत्वत् । यौतु-
 मस्यामिनो हि मूलमस्यैव सम-वदन्त्यः विच्छिद्य पुनस्तत्त्वयोजननिमित्तं वचनं व्यवहरन्ति ।
 विद्वदः सहानवस्थाधी शतकृत्त इति यावत् । “सर्वसङ्कपरिहाराः पारित्राशविधिभ्योः” इत्यादि
 धर्मशास्त्रेर्नैवद्वत्वादित्यर्थः । अर्थ—पुण्याभिः लब्ध सम्यक्, परिचयः समस्तः, उद्वेगकारक-
 मिति शेषः । यदि पुण्याभिरेव परिचयो न स्यात्तस्यतः, तदा सामन्तीनामधर्मस्यनादेर्भवेमोऽपि
 सम ग्राहयित्वादिशब्दः ।

(घ) कवेति । एहे गकारस्य स्यट् जोते पुनः वृत्तिः—कयमिवेति । अस्माभिः सप्त दण्डियः कयस्ये गकारस्यमिति स्यट् वृद्धीत्यर्थः ।

२२।-कामेति । त्वमपि न वेतसीति, माययाः शुभानुध्यायित्वा विषयस्या त्वया वदमनित-
कारणमनुभवान् प्राप्तुमशक्यं प्रायः सर्वत्रनविदितमप्येतत् प्राक्तमिच्छावर्षमित्यर्थः ।

२१ : स्वयम्भोदगकारश्च सति—इदमिति : इह यस्मिन् यौवनधारणे मदनस्य कामस्य

অঙ্গসমূহেব অঙ্গনির্বোধনশতঃ মন্দীকৃত কাষ্ঠ নির্মাল লাভ কবার ভগবতীব
বাচ্য সেন অঙ্গরূপ প্রতীক্ষমান হইতেছে, তবে এখন উদ্দেশ্যেব কাব্য কি ?

(২১) কাম : হিঙ্গ বঙ্গনিষিদ্ধ তিহুসনেব বিকল্প ভোমানেব সচিৎ এই পৰিৱৰ্ত্তি উদ্যোগেৰ কাৰণ।

(৬) লব । কি প্রকার ?

(22) કામ : 'અરિ' હુમિલ કિ જાન ના ?

(২৩) কনিষ্টেবল অবশীল অমৃতকুমার অরুণিম বিলায়াতপাশে এট মালতীব

মাল । [স্বগতং ।] কথং চত্বহাশীকটিকা তাদেব রাহণী । (থ)

কাম । আশ্চর্যম্ ।

গুণাপিচাশূন্যং কথমিদমুপক্ৰান্তমথবা,

কুতোঽপত্যস্নেহঃ কুটিলনয়নিপাতমনসাম্ ? ।

ইদং ত্বৈদম্ব্যখে যদুত নৃপতের্নর্মসচিবঃ,

সুতাভান্যাসিষং ভবতু স হি মে ঞ্চ নন্দন ইতি ॥২৫॥

(৫) কথং চত্বহাশীকটিকা তাদেব রাহণী ।

(৫) মালিতি । শাক্যনৃপৌষেইব দানব্যাভীকরণান নন্দনস্য ইত্যনভিধায় তত্র ইদৃশম্ ।
চত্বহাশীকটিকা চত্বাশীকটিকা । যথা দৈবতীপকারীকৃতজ্ঞানসদীনা মরুৎসিবে প্রথম প্রবৃত্তম্,
তথৌপকটিকাভাষা সমাধোতি প্রকৃতং । কিন্তুত্বেন বিদ্যুৎকানমিগ্নম্ অগ্ন্যনে । ইদং
প্ৰকাশ্যমানঃ সাক্ষ্যভিহাঃ । তদুক্তং—“অনুভূতিংকথ্য প্ৰকাশ্যভিহাঃ” ইতি ।

(২৫) মুখিতি । গুণাপিচাশূন্যং কথমীদংদেবিকাদিগুণবিশ্বাচরিতবিশ্বং ইদং কৌনরীকথ্য
কুণ্ডলায় নন্দনায় নন্দিন্যা অসামান্যকুণ্ডলাবজ্ঞানিভবদ্বায়া মাথন্যা বানকপং কথনুপক্ৰান্ত
আদম্ অসামান্যেতি ঐদং । পত্নীহনানুভবমসামান্যত্বম্ ইতি মনসৈবাস্তম্ভমূল আদয়
মিত্যর্থঃ । প্ৰকাশ্যমানমিতি স্তম্ভমিব স্তম্ভমিতি—অর্থমিতি । কুটিলনয়ী কুটনীতী মিত্যন্য
বিপৃথাকি “মিতদীপ্তা জ্ঞানী কৌনরী” ইত্যনৈব মিথ্যানেতি বসং । সমাধিঃ ইতি তাহবান্য অধ্য-
ক্ৰেঃ স্তম্ভঃ । অর্থাৎ মালিতি ভাষা । কুটনীতবিশ্ববিশ্বমিতি স্তম্ভমিব কুটনীকরীতি—
ইদমিতি । ইতি বিতর্ক মিথ্যে বা “তব বিদ্যতর্কম্ভী” ইতি অর্থঃ । ইদং অসম্ভবকথ্যাদানীদ-
কমবং ইদম্ব্যখে ইদম্ব্যং প্ৰত্যক্ষমিতি ইতি বাক্যম্ । ইদম্ব্যখম্ব্যখে অসম্ভবকথ্যাদানীদ-
কমিতি । ইদং নৃপতেঃ নর্মসচিবঃ বিদ্যুৎক. ৯ নন্দনঃ সুতাভা. ৯ অগ্ন্যনে দানান্ ক্ৰী মন-
সিষং সুতান্ মনসু ইতি । তথান্ন বানহবি কথামি অসামান্যত্বং ন অবৈদিকমিতি ইতি ভাষা ।

(৬) বান । (৬৩৩) গির্জা কেন বানীকে আমার উপহার নিলেম ?

(২৬) কাম । কি আশ্চর্য্য ! গুণাদিবে অগ্ন্যনে না কবিতা কেন অমাত্য
এতল দানে স্বীকৃত হইলেন ? অথবা যাহাযেব চিত্ত কেবল কুটনীতি বিষয়ে
মিশ্রণ, তাহানেব অসুভাষেহ তেঁওঁরা ? এই কামাখীকাবেব ইহাই উদ্দেশ্য যে,
বাঁজার মধ্যস্থতিব সেই নন্দন কস্তারানন্দবাঁ আদ্যাব পবন মিত্র হইক ।

† “মদিসে” ইত্যে “সমসানি” ইতি কথিত পাঠ, পূর্ব্ব ইতি বদ্যর্থঃ ।

মাল । [স্বগতং ।] রাধারাধনং কলু তাদস্ম গুরুত্বং, য় চণ
মালদী (২)

লব । যন্তং জধা ভগবদৌ অস্বত্ং, অস্বধা তমিস্ বরৈ
দুর্দৃশ্যে অদৃশ্য-জোভ্যে কিং য় বিচারিত্বং অমস্বৈয় ? । (ধ)

মাল । [স্বগতম্ ।] হা হৃদস্মি ! সমুদয়িতাণ্য-বজ্রপদণা
মন্দ-ভাষণৌ (ন)

(২) রাধারাধনং হন্তু তাতস গুরুত্বং ন পুনর্মানতী ।

(ধ) এবং যথা ভগবত্যা আশ্রিত, অস্বত্যা তমিস্ বরৈ দুর্দৃশ্যে অতিজ্ঞানদীপনে, কিং ন
বিচারিতমস্মৈন ?

(ন) হা হৃদাস্মি, সমুদয়িতাণ্যবয়বযুগলম্ মন্দভাষিনী ।

অদ্যর্থাৎ রাধারাধনৌ হাভাবদ্যপচািনাম্ভাব্যৌ অস্বদৃশ্যবর্ণনৌপক্ৰমণদ্যপবিশেষ
সমদনাদর্শ্যপণ্যদুর্ভাষিতাণ্যবয়বাসামুদায়ঃ । - অদ্যর্থাৎ অস্বদৃশ্যং যথা দর্শন—“হৃদা
পুণ্ড্রবয়বান্যদর্শনৌপচািরিণ্যে” ইতি । যন্তুদ্যন্বিতবাক্যস্য পরপাঠ্যবাক্যমতবিশেষাভিমত্যা
দীপ্য, । শিষ্টরিকৌ লগম্ ।

(২) মালিতি । রাধারাধনং গচ্চ স্মৃতিসাধনং গুরুত্বং লবত্ । ন পুনর্মানতী গুরুত্বং য় ।
লবমস্বত্যা মালত্যা এবমসদৃশসম্পদানাদৌকারিণ্য রাধারাধনং কিম্বৈততি মাং ।

(ধ) লবৈতি । ভগবত্যা যথা আশ্রিত মালত্যা মন্দবায়বৈবল্য কারণে যথা অমিহিত
এব এবমিহ তদর্শনৈবল্যঃ । অস্বত্যা—গাঢ়ত্বকারণে বিনা, তমিস্ বরৈ মন্দমে, দুর্দৃশ্যে ক্রুদ্রমে,
অতিজ্ঞানদীপনে ক্রুদ্রমে । কিং কিমর্থং ন বিচারিতং কি অবিচারিত্যে দামবদৌক্যতমিয়ার্থঃ ।

(ন) মালিতি । সমুদয়িতা অর্থং মন্দভাষদ্যপমিহ এব লবযুগলং অমনিহন্তাতী
দ্যম্ । হা হৃদস্মৈ মন্দভাষিনী অহ হৃদাস্মি তাতেন দৈবৈ ইতি মেধ । অতিবিস্ময়ম্ ।

(২) মাল । (ব্রগত) রাধারি ভুজিগাবনট পিতার অধিক হইল, কিন্তু
মালতী নহে ।

(ধ) লব । আগনি বাঁধা বজ্রিগল, ভাড়াই ডিক, নচেৎ কেন অমাত্য
হোনবোবম বুদ্ধ ভুল্য সেই ববে ধানানৌকার কবিত্তে বিচাণ করিগেন না

(ন) মাল । (ব্রগত) হার আমি নিতান্ত মন্দভাষিনী, তাই এষ্ট অমতিগবিত
ধানানৌকারকণ অমনিম্পাতে হত হইলাম ।

লব । না পসীদতু ভগ্নবদী, পরিত্যাহি ইমাদো জীবিতমরণাদো
পিম্বসর্হী, তবাবি এষা দুহিতা জ্জিব্ব । (৫)

কাম । অথি, সরলে ! কিমত্রমবত্যা ময়া শক্যং কৰ্ত্তুন্ ?
প্রমবতি প্রায়ঃ কুমারীণাং জনয়িতা টেবছ । যত্র কিল কৌশিকী
শকুন্তলা দুশ্মন্তং অম্বরাঃ পুরুষসম্বন্ধমে, ইত্যাখ্যানবিদ আচচ্চতি,
বাসবদত্তা চ রাজ্ঞে সম্ভয়ায় পিতা দত্তমাভ্যাসমুদয়নায় প্রায়চ্ছত্ব
ইত্যাদি, তদপি সাহসিক্যমিত্যনুপদেষ্টব্যকল্য', (২৬) সর্বথা,—

(৫) তত প্রমোদতু ভগ্নবদী, পরিত্যাহি ইমাদো জীবিতমরণান্ প্রিয়সর্হী, তবাবি বা দুহিতৈব ।

(৫) সর্হতি । জীবিত জীবনমেব মরণং তস্মাত্ । নিশ্চয়ত্বদুঃস্বরূপত্বাভ্যা ইদৃশ্য-
জীবিতক্স মরণকল্যাদিতি ভাবঃ । দুহিতৈব কল্যাণত্ব্যৈব । তথাব্যাপ্যনিবিম্বীকৃত্যেইম
কবচাদা বা বদ্যাস্য বন্দনার্থং ন ভবৈতাদা যতিতত্বমিতি ভাবঃ ।

(২৬) কামেতি । বিদ্যেচমণ্যেতদ্বিষয়ং নারবচ্ছবোতি স্বপ্নিতুমামশয়তি—সরণি ইতি ।
অশুপ্রজতিঃ ইত্যর্থঃ । অত্র অক্লিণ্ বন্দনার্থংবিবরণে, অত্রমরণাঃ নিরতিশয়দৌন্দর্য-
সহনুবাতিমিঃ সর্বেজনপূজ্যাদাঃ সাত্ত্ব্যা ইতি ইতি, কিং কৰ্ত্তুং ময়া শক্যং ন কিমপি শক্য-
নিত্যর্থঃ । অসাক্ষারদ্রষ্টেযে মন্যতানুবর্তিলে কিং কৰ্ত্তুং ময়া শক্যম্ ? ন বিনয়ীষর্হীতি
ভবতি । অশক্যত্বং ইতুনাৎ—প্রমবতীতি । কুমারীণামিতি দানাদাবিতি ইতি । বাসব-
বিশাঙ্ক কন্যাবরণোপি প্রমুলমলৌবাৎদবিতুং প্রাবঃপদমুদায়ম্ । সাহসী মতিং নিবৈবিতুং
প্রসঙ্গান পুরাণমং সম্বয়তঃ কৌশিক্যি—সর্হতি । কৌশিকস্য বিব্রাণিবল্যাদত্বং কৌ কৌশিকী ।
দুশ্মনমিতি অকমে ইত্যামান্বিত্যতঃ । অম্বরাঃ সর্বশী পুরুষসম্বন্ধং তদ্রাজান' অম্বরংশীযরাজান'
অকমে অম্বনৈরপ্যেচাচ কাময়তে অ । আখ্যানবিদঃ পুরাণমাত্রাদিপারদর্শিনঃ আচচ্চতে
কৌশিক্যি । দত্তং কাতুমঙ্গীকৃতম্ । প্রায়চ্ছদিবাদীতি আচচ্চত ইত্যনেনেবাদ্যেতি । সাহসিক্য
সাহসিকস্য অর্থঃ, ইতি ইতি: অনুপদেষ্টব্যকল্য' বাসবৈকদদেশাধোগ্য' আশঙ্কিতচিন্তা যদি

(৭) লব । অতএব ভগ্নবদী আগনি আগ্রা হতে, প্রি় মথৌকে এটে
কৌশক্য উবদা ইদেউ বদা করুন । মাজৌ ত আগনির কজার কুনা ।

(২৬) কাম । অথি মরণে ! সৌন্দর্য-গোরব মর্সজনপূজা মানজৌর
মননাপর্ণবিহর জামি কি করিতে পারি ? যে হেতু কুমারীবিগ্নের ধান্যনিবিহরে
গিঙা এরং নৈবহে আর কলি । তবে বিবামিত্রকলি নহুহুদা হুহুহুহু . ৩

দ্বিতীয়োঃ ।

রাজঃ প্রিয়ায় সুহৃদে সচিবায় কার্য্যাত্

দক্ষাভিজাং ভবতু নিহঁতিমান্ অমাত্যঃ ।

স্বয়ম্ভব প্রবর্ত্তা, সত্যকামি সাহায্য কার্য্যমিতি ভাব' । কল্যণদীপাদানাদীড়গধৃষ্টাণা
তদ্বিহঁতমিহঁতীঃপি ধ্যন্তে ।

অথ ভগ্না সাহসাবীতসহস্রদর্শনেন মিহঁ নাম সুসুসম্ভেদঃ, "মিহঁ প্রীতমাহুতা" ইতি
দর্পণধৃতলম্বাৎ । আত্মাননামা মিহঁর্যননামা অ আত্মানদার, ভ্রমঁৎ । তত্ত্বচরঁ যদা—
"আত্মাননু তদ্বিহঁত যম পুরাভগ্নভৌগঁ । অযনাদন্যবেচনা সাধ্যমিহঁনিহঁতঁম" ইতি ।

"প্রিয়া বহুত্বভ্রমঁ" ইত্যাদ্যনুযায়নৈরস্বরস্বন্দস্য বহুত্ববিধানস্য প্রাথিকলা-
দ্বাদ্ভুগা ইত্যেকত্বমিহঁশেপি ন প্রাথম্যভ্যাসম্যদ্যেব । অথ এষ কাতন্যপরিমিতকতা
শ্রীপতিবা "বা অ লম্বীকস সন্মা অস্বরস" বিকল্যেনৈব বহুত্ব' বিহঁননিন্যায়নুসম্ভেদম্ ।

পুরাশিল কলী নাম লঙ্ঘনিনিহঁতমিহঁ মীনকামানুপাদিতা কন্যা নাতাপিতম্যা পরিত্যক্তা
মরতী সম্রাট্য কৃতমকুলকালানধিবা প্রতিপালিতবান্ । তত প্রান্তরীকন্যঃ সানতিধিসনকারি
নিবীজ্য তপস্বর্য্যার্থ' নতি মন্থবিকল্যে তমলপেল্লীব বা অকুলন্যে সপীববদর্শনার্থমাগতায়
কৃত্যনাতামান' হঁদমি মনপিঁতবতীতি মন্থভারতাদিপর্ব্বকথা ।

পুরা পুরাশলিমিহারঃপ্রথমদীবিষাতার্কমানতল্যামপ্বরসী বস্তুবৎকরখাবীর্ষশীমহিতীয়
সুন্দরীহুর্দিশাদুতপাদযামাশ, নাভেকদা দেবৈরপত্নীভন্যাবা কৃত্যচঁকরা পথি মল্লন
পুহরবী নামা অশ্রুৎশীঘরপতিহঁতকলাহররস, তদানীমৈব চৌর্ষশী শিতকন্দর্প ॥ ৪৭
মল্লনিহঁতৌব কামধনৌ জোতি হুগিবীকন্যবা ।

আতীত পুরা প্রযোতনামা মরপতি, স অ ল্বীকন্যা বাসবদেবা সন্তয়ন্যাবো রাষ্ট্র
হানুসম্ভীকতবান্ । ততঃ ই। বাসবদেবা বনভরাসমুদ্রয়ম স্বর্গ সমালীক্য ততাপুরক্য
পুহরসননপেল্লীব কুলমুখিন তলৌ বাগ্ৰে আভিলম্ব বিপ্রাপিতবনী । শুদধনৌপি তামপতন-
হানিতি কদাচনিতৃপালকন্যবা আশ্রুতম্ভেবা ।

অপর উল্লীনি পুরুষবাক্যে যে' (অন্তঃপ্রবেশিতা না হইয়াই) বাসিনা করিয়াছিল,
ইহা পুরাণশাস্ত্রবিশ্বগণ বলিয়া থাকেন, এবং বাসবদেবী যে শত্রুসেনাসক বাজাকে
সেওয়ার সন্ত পিতা কর্তৃক অকৌতুহল হইয়াও উদরনে আশ্রয়সম্পর্প করিয়াছিলেন,
তাহাও সাহসিকের কণ্ঠ, শত্রুরা উপদেশেব অযোগ্য ।

दुर्दृशनेन घटतामियमप्यनेन,

धूमग्रहेण शशिनो विमला कलेव ॥ २७ ॥

माल । [सास्त्र स्वगतं ।] हा ताट ! तुमस्य मम नाम एवञ्चि
मन्वथा जिदं भोप्रतिज्ञाए । (फ)

(फ) हा ताट ! त्वमपि मम नाम एवञ्चि मर्यादा जित भोगवृत्त्या ।

२७। साहस्राक्षीकण्याः विशेषकर पितुः श्रायान्धवः परस्व च दोष भङ्गा प्रतिपादयति
—राश इति । अमास भूरिवसु., कार्यान् स्त्रीशमीतसाधनानुरीधान् राश भरपतिः प्रियाय
पीतिनिवधाय मुहर्षी मोहाहंभालिने । विद्युत्करोर्नक्षत्रे अपुनो भावप्रकाशे । यथा—

“अन्तराभाजं प्रतिकुर्वन् प्रियं वदन् ।

भजने यः स्वप्न गीति प्रिय स परिकीर्तितः ॥

दुःखे विपदि मन्त्रोद्दे जायंकात्यायवेऽपि च ।

हितान्वेषो च हितकृदयः सुहृन् पीडितधीरपि” ॥

मविवाह अन्तर्मादाम्नाय मन्दनाय आश्रया कल्याण दत्ता निर्द्वितीयान् सुखी राजद्वारि
अनिष्टायद्वाविमिन विचित्र इति यावत्, भवतु । तथा उपमपि मालती दुर्दृष्टं दर्शनं यस्य
तेन दर्शनादेवानिष्टसूचकित्यर्थः, धूमग्रहेण धूमकेतुनाम्ना मन्वथविशेषेण । धूमकेतुर्द्वितीयः,
एवाधुर्मं ददातीति प्रसिद्धिः । विमला मन्वथहिता शशिनश्चन्द्रस्य कल्याण इव दुर्दृष्टं दर्शनं कृदपिच अनेन
मन्दनेन मन्वथ घटता मनुजनाम्, विदुर्निरीक्ष्यदिति भावः । धूमकेतुसमीक्ष्य मन्दनेन सङ्ग,
शशिकलातुल्याया मन्वथ-मन्वथलनमतीव दुःखजनकमित्यर्थोऽयं ध्वनते । अत्रोपमाधुमन्वथ-
मन्वथयोः सदृशः । अमन्वथित्यर्थः इत्यम् ।

(फ) मालिनिः । एव अन्तर्मादाम्नायः । इति हेतोः । भोगवृत्त्या विषयीयभोगकालमया,
जित मन्वथित्यर्थः इत्यम् । यथा भोगवृत्त्या त्वं परमखे जायंकात्यायवेऽपि मन्वथकल्याण
तिज्ञानधीवमाय दान् न कृच्छिरोऽपि मन्वथे मेव मन्वथ वन्वथतीति भावः ।

(२९) अमास भूरिवसु शकौशोद्दे मिद्धिव अमन्वथोव बाकाव प्रियवदन्
अनादा नन्दने अमन्वथोव दान कविदा मन्वथप्रकावे निश्चिन्त देडेन । निर्द्वि
शशिकला येन दुर्दृष्टं धूमकेतुव महित मन्वथित इव, मन्वथेण एते नान्दो
कृदपि एते नन्दनेव महित मन्वथित इत्येव ।

(३) नात । (अमन्वथित्यर्थः कविदे कविदे अमन्वथ) हा ताट ! कुनि व

ଅଥ । ଚିରାୟତ୍ତ୍ଵଂ ଅପ୍ୟବଦୀୟ, ଶ୍ଚଂ ଅପ୍ୟାମି, ଅସୁତ୍ୟମରୀତୋ ମହାଭାଷୀ
ମାହୁଷୀତି । (ବ)

କାମ । ଗମ୍ୟତେ, ଽଂ ଶକ୍ତେ ! ଅନୁଜାଣୀତି ମାମ୍ । (୨୮)

ଅଥ । [ଜନାନ୍ତିକାମ୍ ।] ଶକ୍ତି ! ମାମାହି ! ସମ୍ପଦଂ ଅପ୍ୟବଦୀୟ
ସଂସାଧାତୋ, ତତ୍ତ୍ଵଂ ମହାଶୁଭାପକ୍ଷଂ ଉଗ୍ରମଂ ଜାଣୀମୋ । (ମ)

(ବ) ଚିରାୟତ୍ତ୍ଵଂ ଅପ୍ୟବଦା, ଅପ୍ୟୁ ଅପ୍ୟାମି ଅପ୍ୟାୟମରୀତୋ: ଅପ୍ୟୁ ମହାଭାଷୀ ମାମାହି ଇତି ।

(ମ) ଶକ୍ତିଃ । ମାମାହି । ଜାଣ୍ୟମ୍ ଅପ୍ୟବଦା, ଶକ୍ତ୍ୟାୟାମ୍, ତତ୍ତ୍ଵଂ ମହାଶୁଭାପକ୍ଷଂ ଉଗ୍ରମଂ ଜାଣୀମ ।

(ବ) ଅପେକ୍ଷା । ଚାନ୍ଦ୍ରାବତୀକରକଳାମୁଦ୍ରଣାୟା ପିତୁଃ ସ୍ଵାର୍ଥାୟତ୍ତ୍ଵଂ ମହତତ୍ତ୍ଵଂ ଅପ୍ୟବଦୀୟତ୍ତ୍ଵଂ
ଅପ୍ୟବଦୀୟତ୍ତ୍ଵଂ ଅପ୍ୟାମି ମାମାହୁଷୀୟାପି ମହତତ୍ତ୍ଵଂ ଅପ୍ୟବଦୀୟତ୍ତ୍ଵଂ ଅପ୍ୟବଦୀୟତ୍ତ୍ଵଂ ଅପ୍ୟବଦୀୟତ୍ତ୍ଵଂ
ଚିରାୟତ୍ତ୍ଵଂ ଅପ୍ୟବଦୀୟତ୍ତ୍ଵଂ ଅପ୍ୟବଦୀୟତ୍ତ୍ଵଂ ଅପ୍ୟବଦୀୟତ୍ତ୍ଵଂ ଅପ୍ୟବଦୀୟତ୍ତ୍ଵଂ ଅପ୍ୟବଦୀୟତ୍ତ୍ଵଂ
ଅପ୍ୟବଦୀୟତ୍ତ୍ଵଂ ଅପ୍ୟବଦୀୟତ୍ତ୍ଵଂ ଅପ୍ୟବଦୀୟତ୍ତ୍ଵଂ ଅପ୍ୟବଦୀୟତ୍ତ୍ଵଂ ଅପ୍ୟବଦୀୟତ୍ତ୍ଵଂ ଅପ୍ୟବଦୀୟତ୍ତ୍ଵଂ

(୨୮) କାମିତି । ଗମ୍ୟତେ ଉପବଦୀୟତ୍ତ୍ଵଂ ମହତତ୍ତ୍ଵଂ ଅପ୍ୟବଦୀୟତ୍ତ୍ଵଂ ଅପ୍ୟବଦୀୟତ୍ତ୍ଵଂ ଅପ୍ୟବଦୀୟତ୍ତ୍ଵଂ
ଅପ୍ୟବଦୀୟତ୍ତ୍ଵଂ ଅପ୍ୟବଦୀୟତ୍ତ୍ଵଂ ଅପ୍ୟବଦୀୟତ୍ତ୍ଵଂ ଅପ୍ୟବଦୀୟତ୍ତ୍ଵଂ ଅପ୍ୟବଦୀୟତ୍ତ୍ଵଂ ଅପ୍ୟବଦୀୟତ୍ତ୍ଵଂ
ଅପ୍ୟବଦୀୟତ୍ତ୍ଵଂ ଅପ୍ୟବଦୀୟତ୍ତ୍ଵଂ ଅପ୍ୟବଦୀୟତ୍ତ୍ଵଂ ଅପ୍ୟବଦୀୟତ୍ତ୍ଵଂ ଅପ୍ୟବଦୀୟତ୍ତ୍ଵଂ ଅପ୍ୟବଦୀୟତ୍ତ୍ଵଂ

(ମ) ଅପେକ୍ଷା । ଜନାନ୍ତିକାମିଆୟାୟତ୍ତ୍ଵଂ ମହତତ୍ତ୍ଵଂ ଅପ୍ୟବଦୀୟତ୍ତ୍ଵଂ ଅପ୍ୟବଦୀୟତ୍ତ୍ଵଂ ଅପ୍ୟବଦୀୟତ୍ତ୍ଵଂ
ଅପ୍ୟବଦୀୟତ୍ତ୍ଵଂ ଅପ୍ୟବଦୀୟତ୍ତ୍ଵଂ ଅପ୍ୟବଦୀୟତ୍ତ୍ଵଂ ଅପ୍ୟବଦୀୟତ୍ତ୍ଵଂ ଅପ୍ୟବଦୀୟତ୍ତ୍ଵଂ ଅପ୍ୟବଦୀୟତ୍ତ୍ଵଂ
ଅପ୍ୟବଦୀୟତ୍ତ୍ଵଂ ଅପ୍ୟବଦୀୟତ୍ତ୍ଵଂ ଅପ୍ୟବଦୀୟତ୍ତ୍ଵଂ ଅପ୍ୟବଦୀୟତ୍ତ୍ଵଂ ଅପ୍ୟବଦୀୟତ୍ତ୍ଵଂ ଅପ୍ୟବଦୀୟତ୍ତ୍ଵଂ

ଆମାୟ ଏତଦ୍ଵାକ୍ଷରମାୟାୟତ୍ତ୍ଵଂ ଅପ୍ୟବଦୀୟତ୍ତ୍ଵଂ ଅପ୍ୟବଦୀୟତ୍ତ୍ଵଂ ଅପ୍ୟବଦୀୟତ୍ତ୍ଵଂ ଅପ୍ୟବଦୀୟତ୍ତ୍ଵଂ
ଅପ୍ୟବଦୀୟତ୍ତ୍ଵଂ ଅପ୍ୟବଦୀୟତ୍ତ୍ଵଂ ଅପ୍ୟବଦୀୟତ୍ତ୍ଵଂ ଅପ୍ୟବଦୀୟତ୍ତ୍ଵଂ ଅପ୍ୟବଦୀୟତ୍ତ୍ଵଂ ଅପ୍ୟବଦୀୟତ୍ତ୍ଵଂ

(ବ) ଅଥ । ଉପବଦୀୟତ୍ତ୍ଵଂ ଅପ୍ୟବଦୀୟତ୍ତ୍ଵଂ ଅପ୍ୟବଦୀୟତ୍ତ୍ଵଂ ଅପ୍ୟବଦୀୟତ୍ତ୍ଵଂ ଅପ୍ୟବଦୀୟତ୍ତ୍ଵଂ
ଅପ୍ୟବଦୀୟତ୍ତ୍ଵଂ ଅପ୍ୟବଦୀୟତ୍ତ୍ଵଂ ଅପ୍ୟବଦୀୟତ୍ତ୍ଵଂ ଅପ୍ୟବଦୀୟତ୍ତ୍ଵଂ ଅପ୍ୟବଦୀୟତ୍ତ୍ଵଂ ଅପ୍ୟବଦୀୟତ୍ତ୍ଵଂ

(୨୮) କାମ । (ଅପ୍ୟବଦୀୟତ୍ତ୍ଵଂ ଅପ୍ୟବଦୀୟତ୍ତ୍ଵଂ ଅପ୍ୟବଦୀୟତ୍ତ୍ଵଂ ଅପ୍ୟବଦୀୟତ୍ତ୍ଵଂ ଅପ୍ୟବଦୀୟତ୍ତ୍ଵଂ
ଅପ୍ୟବଦୀୟତ୍ତ୍ଵଂ ଅପ୍ୟବଦୀୟତ୍ତ୍ଵଂ ଅପ୍ୟବଦୀୟତ୍ତ୍ଵଂ ଅପ୍ୟବଦୀୟତ୍ତ୍ଵଂ ଅପ୍ୟବଦୀୟତ୍ତ୍ଵଂ ଅପ୍ୟବଦୀୟତ୍ତ୍ଵଂ

(୩) ଅଥ । (ଜନାନ୍ତିକାମିଆୟାୟତ୍ତ୍ଵଂ ଅପ୍ୟବଦୀୟତ୍ତ୍ଵଂ ଅପ୍ୟବଦୀୟତ୍ତ୍ଵଂ ଅପ୍ୟବଦୀୟତ୍ତ୍ଵଂ
ଅପ୍ୟବଦୀୟତ୍ତ୍ଵଂ ଅପ୍ୟବଦୀୟତ୍ତ୍ଵଂ ଅପ୍ୟବଦୀୟତ୍ତ୍ଵଂ ଅପ୍ୟବଦୀୟତ୍ତ୍ଵଂ ଅପ୍ୟବଦୀୟତ୍ତ୍ଵଂ ଅପ୍ୟବଦୀୟତ୍ତ୍ଵଂ

মাল। [অপব্যাং] মছি ! পতি মে কৌতুহলং । (ম)

সব। [প্রকাশ্যম্] । ভগ্নবতি ! কী এসী মাহবো নাম, জন্ম
ভগ্নবতী সিনেহমুখম্ অত্মাণং ধারেদি ? (য)

কাম। অপ্রস্তাবিকী মহতী এয়া কথ্য। (২৮)

সব। সধাবি আচরুদু, মে ভগ্নবতী। পসাদ করেদু। (২)

(ম) মছি। পতি মে কৌতুহলম্ ।

(য) ভগ্নবতি। ক এষ মাহবো নাম, জন্ম ভগ্নবতী যং ইগৃহকমাত্মানং ধারেতি ?

(২) সধাব্যাকা মে ভগ্নবতী পসাদ করীতু।

(ম) মালিনী। অপব্যাং অপব্যং ইত্যং, অপব্যং ইত্যং, যদং দর্শয়—
“...মাহবোদ্যায়িনম্। রত্নকলম্ বদন্তম্ পরাভ্যম্ প্রহাস্যম্। ত্রিপদাকরিতান্যাদ-
ব্যায়াক্ষরাক্ষর্যম্” ইতি। মে ভগ্নবতি কৌতুহলং কৌতুহলং অপি তম্ কৌতুহলম্ ইতি। তস্মাৎ
বৃন্দেত্যং।

(য) সবতি। সধা ভগ্নে ইতি ভগ্নে। ভগ্নবতি ইত্যং, যদং। অং ইগৃহক-
মাত্মানম্।

(২৮) কামিনী। অপ্রস্তাবিকী অপ্রস্তাবিকী, মহতী বিষয়া। অ, সুবরা তদুৎপন্নম-
নামমহতর ইতি ভগ্নে। যদুৎপত্তিমাত্মানম্। অপি কৌতুহলম্।

(২) সবতি। সধাবি ভগ্নবতী নামাভি, অপ্রস্তাবিকী, মহতী বিষয়া। অ, সুবরা তদুৎপন্নম-
নামমহতর ইতি ভগ্নে। অপি কৌতুহলম্।

(২) সব। (অপ্রস্তাবিকী অপ্রস্তাবিকী) মহতী বিষয়া। অ, সুবরা তদুৎপন্নম-
নামমহতর ইতি ভগ্নে। অপি কৌতুহলম্।

(২) সব। (প্রকাশ্যে) ভগ্নবতি; ভগ্নবতী নামাভি। অ, সুবরা তদুৎপন্নম-
নামমহতর ইতি ভগ্নে। অপি কৌতুহলম্।

(২২) কাম। প্রকাশ্যে অপ্রস্তাবিকী ও অতি বিষয়। (প্রকাশ্যে অপ্রস্তাবিকী
বাব ভগ্নবতী নামে।)

(২) সব। ভগ্নবতি ভগ্নবতী অপ্রস্তাবিকী কামিনী নামাভি। অ, সুবরা তদুৎপন্নম-
নামমহতর ইতি ভগ্নে। অপি কৌতুহলম্।

কাম । শ্রুয়তাং, অস্মি বিদর্ভাধিপতেরমাত্যঃ, সমগ্রধৃত্যুপহরণ-
প্রকাণ্ডচক্রচূড়ামণির্দেবরাতৌ নাম, যম্ অগ্নিপশুমনমহনীয়পুষ্ক-
মহিমানম্ আত্মনঃ সত্যীর্থ্যং পিতৈব তে জানাতি যৌঃসৌ যাট্ম-
য়েতি (৩০) অপি চ—

অতিকরিতদিগন্তাঃ স্নেহমানৈর্যমোহিঃ,

সুজনবিলম্বিতানাম্ স্থানমূর্জলানানাম্ ।

অকলিতমহিমানঃ কৈতম' মঙ্গলানানাম্,

কথমপি ভুপনেঃশ্মিন্ সাহুগাঃ সম্ভবন্তি ॥ ১১ ॥

(১০) কামিতি । পতি কার্যমাণ সত্যসৌ পুণ্যং সখিচঃ, যমরাতৌ সমলান।
ধৃত্যুপহরণ। চক্রচূড়ামণিঃ সৌ চক্রচূড়ঃ তস্য চক্রমণিঃ; চূড়ামণিঃ সত্যসৌ চক্রচূড়ঃ ।
অগ্নিপশুমনৈঃ সত্যসুমনবলিতৌকৈরিয়ং, মহনীয়ৌ পুষ্কনয়ীসৌ পুষ্কনয়ীসৌ সত্য স' অগ্নিনৈঃ
সত্য সত্যীর্থ্যং সত্যসত্যীর্থ্যং ('সমান' সৌ) উপাখ্যাতৌ যদেতি সত্যীর্থ্যাদ্যত্ম যমুদ্রাঘঃ)
"সত্যীর্থ্যং সত্যসত্যীর্থ্যং" ইত্যমরঃ । তে সত্য মানন্য ইত্যমরঃ । অগ্নিপশুমনৈঃ সত্যসত্যীর্থ্যং
সত্য সত্যীর্থ্যং সত্যসত্যীর্থ্যং ইত্যমরঃ । অগ্নিপশুমনৈঃ সত্যসত্যীর্থ্যং সত্যসত্যীর্থ্যং ইত্যমরঃ ।

(১১) তদ্যপি সত্যসত্যঃ সত্যসত্যঃ সত্যসত্যঃ—অতিকরিতি । স্নেহমানৈঃ (বিলম্বিতৈঃ) ইতি
বিলম্বিতানামিতি অর্থঃ । স্নেহমানৈঃ স্নেহমানৈঃ, অতিকরিতি : অতিকরিতি : অতিকরিতি : অতিকরিতি :
সত্যসত্যসত্যসত্য, সত্যসত্য সত্য । অতিকরিতি : অতিকরিতি : অতিকরিতি : অতিকরিতি :
অতিকরিতানাম্ সত্যসত্য সত্যসত্য সত্যসত্য সত্যসত্য সত্যসত্য সত্যসত্য সত্যসত্য
বিলম্বিতানাম্ বিলম্বিতানাম্ অতিকরিতানাম্ । তস্য অতিকরিতি : অতিকরিতি : অতিকরিতি :
সত্য সত্যসত্য । অতিকরিতি : অতিকরিতি : অতিকরিতি : অতিকরিতি :
সত্য

(৩০) কাম । শ্রবণ কর । সমগ্র প্রাচীন অগ্নিপশুমনমহনীয় চূড়ামণিচক্রপ-
দেবরাত্নাংসে বিদর্ভাধিপতিব এক অমাত্য আছে, ত্রিভুবনমধ্যস্থ পুণ্যপ্রভাব-
শালী বেদে দেবব্যতকে ভোমার পিতাই নিজের সহাধ্যায়িকপে ভবেন, ইনি দেও
বিশ্ব ।

(৩১) অতিকরিত । অতিকরিত কর । অতিকরিত কর । অতিকরিত কর । অতিকরিত কর ।

মাল । [সহর্ষং] সহি ! তং কলু ভগ্নবদীগহিৎনামধেত্রং
মন্মদা তাদৌ মুমরেদি । (ল)

লব । সহি ! সমং কলু ভগ্নবদীং গুরু স আসাদৌ বিজ্ঞাহী-
গমৌ কিদৌসি, তজ্জালসংবেদিণৌ মন্মদমন্নি । (ঘ)

(ল) সহি । তং কলু ভগ্নবদীগহিৎনামধেত্রং সহর্ষাং তাত্ কৱতি ।

(ঘ) সহি । সমং কলু ভগ্নবদৌ গুরুসজ্জাং বিজ্ঞাহিগম। জ্ঞাত ইতি সজ্জাপ্রসংগেদিমৌ
মন্মদমৌ ।

কদমিষ কদমিণ্ শাপাদিभि' कदाचिदिश्वरे. सम्भवति उतुवसम्। स्वर्गिणस्तद्भयाः
नृणांयुद्धया नर्मासीके थापादिभिर्योगिभटाः कदाचित् सम्भवत्यपि विरला इति भावः । अप
म्यानैतनगन्धवीलाङ्गा इत्यस्य निवेद्यत्वं एव विदा प्रमाद्य'मितिबन् विधेयप्रधानान्
मनु'सकलमेकत्वञ्च बोध्यम् ।

अत्र देवराजस्य आश्रयसम्पादनकथनार्थं प्रति बहूनां कारणाणां प्रदर्शनात् समुद्रगतद्वारः ।
तद्वत्त्वञ्च यथा दर्शये—“समुद्रवीर्यमैकजिह्वं सति कार्यम् साधये । इत्युक्ते कपोतिकायाया-
नत्करः स्यात् परीर्यैव चैत् । गुच्छिके च। पुत्रयत् स्यात् यथा गुच्छिके” इति । सानिमी इत्यम् ।

(ल) भाউতি । ভগ্নবদৌ কালন্দকো বহীতং গহ্বরিণি নামধেত্রং নাম মল্য তাড়য় ।
দেবরাজমিত্যর্থঃ । মন্মদা দেবরাজস্য ভাবি স্বরূপং সজ্জায়া স্বরূপমিবহৃৎস্বয়ং চ সজ্জাচার-
বিহীনতয়া দেবরাজমিববুধ্যার্থে “ভগ্নবদৌ গহীতনামধেত্রং” মিত্যেবং কোটিভিত্তিমিতি মলম্ ।

(ঘ) ভবেতি । ভগ্নমিতি দেবরাজমুখিবদুভ্যামিতি জীব।। তলুকালবেদিনঃ তলুচলচামবিকাঃ
মন্মদমৌ কদমিণি । তদ্যাক সাত্যার্থ্যদ্বৈত্যাং প্রাখ্যর' বাণী'বিদ্যল', প্রথম', অরব্ব
সর্বসুদপন্নমিতি भावः ।

এবল পুণ্য বিদ্যাসের আশ্রয়স্থল, বীহাসের প্রত্যেক অপরিস্কৃত ও বীহাস
মন্মদেব নিবাসস্থল প্রত্যেকের তার ওপূর্ণ বংশপুত্র্য এ ভগ্নে অমই সপ্ত
হইয়া থাকে ।

(ল) মাল । সহি ! ভগ্নবদৌ বীহাস নাম কবিগণে, সেঃ বংশপুত্র্যকে মন্মদাঃ
আমার পিতা স্বরণ করেন ।

(ঘ) লব । সহি ! ভগ্নবদীও বীহাসের সহিত গুরুসজ্জাং বিজ্ঞাত্যস
কবিবাহিতেন, ইহা উৎসবস্বাদিক ব্যক্তিগণ বর্ণিতা থাকেন ।

মালতীমাধবে

কাম । তত উদয়গিরিখিঁক এব

স্কুরিতগুণদ্যুতিসুন্দরঃ কলাবান্ ।

ইহ জগতি মন্ডোক্তবস্য হেতু-

নৈয়মবতামুদিয়ায় বালচন্দ্রঃ ॥ ৩২ ॥

শব্দ । [জ্ঞানান্তিকাম্ ।] সহি ! অবি শ্যাম মাধবো ভবে ? (৫)

(৫) সহি : অবি নাম মাধবো ভবেত ?

(৩২) সহ'শ্যামস্তাপনায় মাধবস্য পিতৃগুণানুষ্ঠা প্রসারিতা মনুদ্যুতি কদমতি—তত ইতি । উদয়গিরিঃ উদয়াশ্রমাদিহ ততঃপশ্চাত্ দীপকতান্ এক এব দ্বিতীয়াং দ্বিতঃ { এতেন দ্বিতীয়াং দ্বিতীয়াং দ্বিতীয়াং } স্কুরিতগুণদ্যুতিসুন্দরঃ কলাবান্ । (অবিখ্যপি তাহ্মবিদ্যাশালিতো অলৌকিকাক্রতিদর্শনেন আবিহি মূলবদুপচারাদুদ্যুতিশালিঃপি কলাস্তামিখালনবিহীনঃ) ইহ জগতি নগ্নবতা অশুভতঃ স্বর্নভক্তিহাসিপ্রাতিদ্বিতীয়াং, মন্ডোক্তবস্য পরমামন্দ্য হেতু, কারক বালচন্দ্র ইতি বালচন্দ্রঃ { অদমিতবস্যঃ } চন্দ্র-সহস্র কতিদ্বালক ইত্যর্থঃ, উদিয়ায় জগতঃ । অবি চন্দ্রপদেপি গুণার্থকলীক স্বর্গে 'বিশ্ববদ্য' যৌগ্য', ক্রিয়াল কলাবানিতি বীজশব্দ ইত্যর্থকন্ । তদাচ উদয়গিরিখিঁকশুভমাণুসারাম স্ত্রীমতী পূর্বাংমানসারঃ । পূর্বাংমানসার লব্ধ বস্য ইত্যর্থঃ—“বা পূর্বাং যদি সামান্যধর্মী নীপদ্যবচি খ । অদমিতবস্যে অবিদ্যাত্মিনি ॥ প্রতিনাশা ইত্যর্থঃ ॥

(৫) সহিতি । মাধবো ভবেদিত মনবস্যা কবিতীয়া বালচন্দ্র ইতি শিখ ।

(৩২) কামঃ । উদয়গিরি ইহেতে চন্দ্রেণ জগি সেই দেবতা ইহেতে এক অবিভিন্ন বালক উৎপন্ন ইহিয়াছে, যে বালক বিকাশিত রূপাদি ক্রিয়াবা অতিশুদ্ধ ও চতুর্ভুক্তলাভিক্র, এবং সে এই জগতে নেত্রশালী প্রাণিসাংগ্রেবই পবমানন্দেব কাবণ ।

(৫) শব্দ । (জ্ঞানান্তিক) সহি ! সেই বালকই মাধব ইহেবে ।

কাম : অসৌ বিদ্যাধারঃ শিশুরপি বিনির্গত্য ভবনাত্

ইহায়াতঃ সম্মত্যবিকলশরচ্ছন্দ্রবদনঃ ।

যদালোকস্থানে ভবতি পুরমুন্মাদতরলৈঃ,

কটাক্ষৈর্নারীণাং কুবলয়িতবাতায়নমিধ ॥ ১৩ ॥

অত্র বালমুহুতা মকরন্দেণ সহ, বিদ্যামান্বীচিকীমধিগচ্ছতি,
স এব মাধবী নাম ইতি । (১৪)

(১১)। অসৌ বিদ্যাধারঃ । অবিচ্ছিন্নশরচ্ছন্দ্রবদনঃ । পূর্বশরচ্ছন্দ্রবদনঃ । শিশুরপি
বালীঃপি “বালী বাপানবীচয়” ইতি ব্রজনাৎ পশ্চদ্রবর্ববদনোঃপি সমিত্যর্থঃ । অসৌ সর্বদা
শিশোর্বিকাক্ষায়গোচ্যতয়াভুতঃ । বিদ্যাধারঃ আন্বীচিকীমধিগচ্ছতি : ন তে আন্বীচিকী
মধিগচ্ছতীত্যুপসংবাদ্যভুতঃ । অসৌ দেবরাজনন্দন, ভবনাত সন্মত্যাৎ বিনির্গত্য সন্মতি
ইহ অখিলমর্দে অযাৎ : অগত । যস্য আন্বীচিক্যানে দর্শনগোচ্যমর্দেঃ পুরং নরং (কর্তৃ)
ভবনাদতরলৈঃ কানাবৈষম্যকৈঃ নারীণাং নীচা কটাক্ষৈঃ হৃদিপাতবিশেষৈঃ । (করণৈঃ)
কুবলয়িতানি সজ্জাতনীচীত্বদনানি বাতায়নানি নবাবজালানি যত তন্ তথোক্তমিধ ভবতি ।
যেণ পদার্থ গচ্ছতি তত্রথা : পুরমুখ্যী বাতায়নৈর্দেব অযতয়েন দৃশ্যন্তি, যেন তাভা নগ্নৈ-
বাতায়নানি সজ্জাতকুবলয়ানি ইব লক্ষ্যন্ত ইতি স্বরলার্থঃ । অসৌ নীচীতরমস্য সৌন্দর্যমিতি
সূচিতম্ ।

অত্র শরচ্ছন্দ্রবদন ইতি স্তুতিপদ্য, কুবলয়িতবাতায়নমিধিগচ্ছতীচা, ইত্যনयो: পরস্পর-
মৈরদৌগ্ধ্যং ব্ৰহ্মতি । হিচ্ছিতিকী ভবন্ত ॥

(১২) অসৌ বিদ্যাধারঃ । অত্র পদ্যাত ইতি আন্বীচা পদার্থদর্শনং সৌ মধ্যমমম্মা ইত্যন্বীচিকী
তর্কবিদ্যা “আন্বীচিকী দৃশ্যনীতী তর্কবিদ্যাংগালয়ী” বিবক্ষিতঃ । তা অধিগচ্ছতি অসৌ ।

(৩৩) কাম : বাহ্যত্র বসন শবৎকালেব পূর্ব শবৎকালেব ন্যাস, এবং বাহ্যত্র
দর্শনযোগ্য স্থানে কামাবেশচপলা নাবীমিগেব কটাক্ষব্যাগা পূবেব বাতায়নশুলকিতে
নৌদোংগল উংগল ইহায়াছে বসিতা বোধ হয়, গকবশবর্ববদন ইহায়াও আন্বীচিকী
ত্রিঙ্গ সমস্ত বিদ্যাব আধাব এই বালক ভবন ইহাতে নির্গত ইহায়া সম্প্রতি এখানে
আসিয়াছে ।

(৩৪) এখানে আসিয়া বালমুহুতা মকরন্দেব সহিত আন্বীচিকী দ্বিত্বা অধ্যয়ন
কবিভেদে । এই পদ্যবাতায়নই বাধব ।

मालं । [सानन्दं जनान्तिकम् ।] सहि ! सुदं तुय ? (प)
 लव । सहि ! कुदो वा मद्दोदहिं बज्जिअ पारिजादअ
 उगमोत्ति । (स)

[नेपथ्ये शब्दध्वनिः ।]

काम । यद्वा ' कालातिपातः ! (३५) सम्प्रति हि—

(क) सुखि : सुतं लब्ध्वा ।

(म) सखि । कुतो वा महीदधि' वज्रयित्वा पारिजातस्य उद्वन इति ।

“समिद्धे नाम्नात्तद्वैश्वतोमिति यावादात्म विद्यानिष्कल न वैश्वतोमः । वज्रस्यमुपमंहरति—स
यवैति । स एव देवराजतामसः सः, स एव साधवी नामिन्त्यर्थः । अस्ति विद्वन्मन्त्रिपतेरित्यादि-
सन्दर्भेण साधवं प्रति नाम्नान्वयपुराणस्य व्याप्तिभेदेन साधनस्य वज्रकीर्तनादस्य चिह्ननाम
नामालक्ष्यं । तदुक्तं द्रष्टव्यं—वज्रना कीर्तनं विद्विर्भिमित्येतादिसिद्धये” इति ।

(व) जातिः । ज्ञानमिति साधकस्य सर्वभोगोत्पन्नतादिकमिति ज्ञेयम् । एतेन विवेकानुरागीदधी दमिंतः, तेन च सर्वे श्रीमान् सुखसम्पन्नस्तुतः । तत्राप्यर्थं यथा दर्शयि—
“वीगार्हण्य मरीकः प्रादुर्भूतः” इति ।

(४) लभेति । महीदासं महाशयं वर्जयित्वा परित्यज्य स्थितान् कुतः अन्यथाहमपि
इत्यर्थः, तदाभाष्याहतस्थितिक्रियेककर्मकत्वान् शिवं हृष्टान्मुखं सादिनादिवर्जयित्वा नव
क्रियत्यर्थः ।

अथ मन्त्रोद्दिष्टमिदं पारिजातीयपादासम्भवपादवस्तुतः समानं देवराजमित्रान् मातृ-
भृत्यपादासम्भवपदं प्रकृतं समस्य गम्यमानत्वेन अग्रमुत्तमप्रवृत्त्याः । तद्वत्त्वं यथा दर्शय—
“हृदिहिरण्यः सामान्यान् सामान्यं वा विप्रवतः । काव्यादिभिर्ज्ञेयैश्च ईतोरेष समानं समम् ॥
अस्तुतः प्रकृत्यैदमुत्तमं यथा ततः । अग्रमुत्तमप्रवृत्त्या आदिभिः” ॥

(३३) कामेति । कालातिपातः कालवैषम्यं भावयति इति शेषः । प्रसादितशब्दाद्यासङ्गा-
दतिमान्शेषि कालो न परिवर्तत इति भावः । कालातिपातमेव समर्थयति—सम्प्रति हि इति ।

(২) মাল। (আনন্দের সহিত জনাঙ্ককে) মধি। তুমি তুলিলে ?

(স) নথ। সব্বি ! মহোদয়িত্তি আৰ কোৰা হইতে পাৰিলাভেৰ উৎপত্তি হু? (নেশথে শত্ৰুদানি হইতে লাগিল)

৩৪। কার। আশী (কথা প্রসঙ্গ) অনেক কানক্ষণই হয়েছে। সঙ্গতি—

क्षिपन्निद्रामुद्रां मदनकलहच्छेदसुलभाम्
 अवाप्तोत्कण्ठानां विहगमिशुनानां प्रथमतः ।
 दधानः सौधानामलघुषु निकुञ्जेषु घनताम्
 असीं सम्भ्याशङ्कध्वनिरनिभृतः खे विचरति ॥ ३६ ॥
 तदुत्तिष्ठामः * (३७) । [इत्युत्तिष्ठति (३८) ।]

(३६) क्षिपन्ति । असीं शून्यमात्रः अनिभृतः अनुगतः अतिविस्तृत इति यावत्, सम्भ्याशङ्क-
 ध्वनिः प्रतिदिननिधमितः सम्भ्यापूषकः शत्रुशब्दः, अवाप्ता स्त्रिङ्गितविरहभावमया लब्धा
 उन्मत्ता शौनस्यविशेषो रंभेष्टा विहगमिशुनानां अकवाकदम्पतीनां मदनकलहच्छेदेन
 सुखावसानेन सुलभा अनायासप्राप्ता निद्रामुद्रा आपन्नमितमुद्रितावस्थां प्रथमतः आसीं
 क्षिपन् विरहैतुभूतरानुपस्थितिप्राप्तनेत्रापछादयन्, ततः अलघुषु विगात्रेषु सौधानां
 प्रासादानां निकुञ्जेषु मध्यदिनेषु घनतां गततां प्रतिध्वनिना बहुवृत्तामित्यर्थः, दधानः धारयन्
 मे आकाशे विचरति प्रसरति । तथाच सम्भ्या समागतेति गतं विम्वः कर्त्तव्य इति भावः ।

अतः अकवाकमिशुनानामिति विशेषे वक्तव्ये विहगमिशुनानामिति सामान्यप्रयोगान् विधी-
 ऽविधीष्यादौहः । निकुञ्जमद्वयं जलानन्दपनाविलेऽपि सौधमध्यभागस्य निकुञ्जमन्तुल-
 न्यत्रयाय मध्यभागस्योत्पिठनिकुञ्जमद्वययोगात् जेयार्थेनटीर्थं, अथवा नाचधिकल्पनाय एव
 तद्विषयसङ्गात् ।

एकस्य शत्रुध्वनिः कसिच अकवाकस्यसौधमध्यभागवर्तनेषु विचरन्त्यान् पर्यायानुसारः ।
 तत्रचच' यथा दर्शये—“कषिदीकननेकविप्रदीकसैकं कसन् । भवति जियते वा सेतदा
 पर्याय इत्यने ॥” शिखरिणी इत्यम् ।

(३७) तन् तन्नात् कान्तचेपादित्यर्थः ।

(३८) अवधीकृतया सह आनन्दकोति शिवः ।

(३७) मर्यादां निश्चितं प्रथमं अति विष्णुः एहै अथर्वनि प्रथमतः
 विरहाशङ्का उन्मत्ति चक्रवाकमिथुनेव श्रुतावगान्धन निद्रावहाके अपसावित
 कविरा विनाल सौधमध्यभागे गाढतलात कवतः आकाशे विहग कवितेहे ।

(३९-४०) तवे आम्वा उठि, (एहै कथा बलिग अवलोकितार सहित
 कान्तकी उठिलेन) ।

माल । [अथपार्थिवः] कथं उवहारीकिदस्मि राहस्यो तादेण,
राधाराहणं क्व तादस्म गुरुधं य उग मालंदी । [मास्] ।
हा ताद ! तुमस्मि नाम मम एव्यं त्ति सब्धधा जिदं भोधतिस्माए ।
[सानन्दः] । कथं महाकुसुमपमवो वि सो महाशुभायो, सुभणिटं
पिपसहीए कुदो वा महीदहिं वस्मिष पारिजादस्म उगमोत्ति ।
अवि नाम तं पुणोवि पेचिस्सं (ह)

सुव । अवलोइदे ! इदो एहि, एदिण सोभाणिण ! औदरस्म (ह) ।

(ह) कथमुवहारीकनामि राधुसामिन, राजाराधर्षं धनु तातस्म गुरुध, न पुनमालती ।
हा तात ! त्वमपि नाम ममेवमिति, सर्वथा जितं भोग्यतयथा । कथं महाकुसुमपमवीपि स
महाशुभाय, 'सुभणितं' प्रियसख्या, "कुतो वा महीदहिं" वर्जयित्वा पारिजातशोडन" इति ।
अपि नाम पुनरपि न' मे चिच्छे ।

(च) अवलीकिति । इत एहि एतेन औपानेनावहराव ।

(ह) अथपार्थिवः पणितयोप पराजय विदुतमिति वाचत् । "विगुदभावसंभुतामपवारितक
भदे" इति भरतः । पूर्वोक्तमपि दृष्ट्वा पुन, अथयवि—कथमित्यादि । महाकुसुमपमवीपि
प्रतिस्पर्धयसम्भूतोऽपि न केवलमसामान्यरूपेणावल्यवापिख्यादिसम्पन्न इत्येवम् । स माधवः,
महानुभाव, महाप्रभावः । अपि अत्रे, नाम सन्भावमाणां, तं माधवं पुनरपि मे चिच्छे इति इतः
परमैकचारदर्शनोऽपि जीवन सार्थकं भवेदिति भावः ।

(च) लक्ष्मिः । इत यथा विमि एहि वाचकः । अतः केवल्यकवीकितया । आत्मार्जवयो समं
नवविधायाः किञ्चिदनुसमन्वयमस्तीति सूचितम् ।

(छ) मात । (औवा विवाहेन निवृत्ते) केन वाद्योक्तेन पिता आमादक
उपहाव मिलेन ? वाचकः कुटुम्बपथने पितारं श्रुतारं हरेन, मातुतो नहे ।
(अथ विस्मयनं कथितं) हा तात ! कुत्रिष आमाव एति एकथ वाक्यं हरेन ?
श्रुतरीः जोगकृष्णैः सर्वथा खर मात कथित । (आनन्देन सहित) केन
महाकुलप्राप्तं हरेन त्वि नहाप्रतावनायो, अतएव प्रियतमो भावने दगिमाते,
"महोदधिरिदं कोवा हरेते पारिजातकुशमेव उपेति हर" ? ए दिदे एन,
एहे सोपानहाव अवतवण कथि ।

† "संजमनेने"ति उचित पाठ, संजयनेव चतुःशतंनेति तदर्थः । "संजयनमिदं" । अतः
ग्राम"मिदमरः ।

काम [अत्रार्थः ।] साधु, सम्प्रति मया तटस्थैव, मालतीं
प्रति निश्चयार्थदूतोक्तस्य लघूक्तो भारः । तथाहि (३८)

वरेऽन्यस्मिन् द्वेषः, पितरि विचिकित्सा च जनिता,
पुरातनोद्गारैरपि च कथिता कार्यपदवी ।

स्तुतं तस्माद्वाक्यं, यदभिजनतो यच्च गुणतः

प्रसङ्गात् वत्सस्येत्यथ खलु विधेयः ॥ परिचयः ॥ (४०)

(३८) कामिनि । तटस्थैव उदासीनवैव, न तु कृतमाधवपक्षपातयथैवकारणं ।
निश्चयार्थदूतीकृतस्य “निश्चयार्थदूतीकृतस्यत्वमित्यर्थः” इति पूर्वप्रतिज्ञानतादृशदूतीकार्यस्य,
भारः कर्तव्यत्वेन गुरुत्वं लघूक्तः कर्तव्यस्य प्रायः साधिततया स्वीकृतः । निश्चयार्थदूती-
कृतस्य दण्डोक्तं पूर्वमेव प्रदर्शितं । भरतीकं तन्मूलं यथा—“स्त्रीषु सद्योराशयमाधाना
स्वयम् कार्यं प्रतिपादयन्ती । सद्योराशयं दूती निवीज्या वसुधा सुवीजि”-
रिति । मालतीं प्रतीत्यनेन मद्यनिका प्रति न लघूक्त इति सूचितम् । कृतान् सङ्कल्पानि-
धातुं कर्तव्याश्च दर्शयितुमाह—तथाहीति ।

(४०) प्रथमं कृतान् दर्शयति—वर इति । अन्यस्मिन् वरे नन्दने ईशः कुटुम्बविहीन
कथनेन मालत्या वैकुण्ठं जनिता उत्पादिता (जनितात्वैव निद्राव्यवधानात्) । पितरि
जनने भूरिवसौ विचिकित्सा भोगक्षेत्रावशाद्गुणानुरागेन अनभुवन्मानिसमर्पणं नन्दना
सामर्पयत कन्याकं दुपारकर्मणं च । राजसन्तोषमनयेता माधवाय सामर्पयदित्यर्थं मन्दं त्व
जनिता सकीयत्ववाक्योपस्थापित मया उत्पादिता । यथाच पितरि वैकुण्ठं जयितेत्याशयः ।
तथा पुरातनानां शत्रुसत्तादिप्रणालानामुद्गारेकदृष्टान् कार्यपदवी कर्तव्यपद्विति, पितादि-
नैरेवेष्टितमिदमितवरावाक्यार्थवद्वा सरथिरिति वाक्यं, कथिता कथिता मयेति शेषः । एवं
वत्सस्य माधवस्य अभिजनतः सङ्गं यत्, तस्माद्वाक्यं तथा गुणतः रूपसावच्छ्रियदिगुणैश्च

(३९) कामि । सम्प्रति उदासीनं वाकिराह आभि नागरीयं प्रति निश्चयार्थ-
दूतीकार्येव तत्र अलङ्कारेण लघू करिष्याहि । अथ—

(४०) अत्र वरं नन्दने देवः च पित्रिविधेयं संशयं उद्गम्यति करिष्याहि,
प्रावृद्धोत्पत्तिं करिष्यां कार्यप्रणालीं वणिष्याहि । एवं असङ्गतः वत्सस्य

• “विधिविधेय” इति कचित् पाठः, सम्पादनीय इति तदर्थः ।

‘‘মালতীমাধবে’’

[ইতি নিম্নান্ताঃ সৰ্বৈঃ ১ (৪১)

ইতি মালতীমাধবে দ্বিতীয়োঃ ১ (৪২)

যদ্যদ্যাক্ষাঃ সজাভাগ্যং বৰ্ণত ইতি শ্ৰেণঃ । তদপি ব্রহ্মহাত্য সৰ্বজ্ঞকাজিগ্ৰাসাপচক্ৰে ম স্তন
প্রদ্বিতম্ । ব্রহ্ম বিলামিধানে মাধবপদপাতিত্বাশ্চয়া বিজ্ঞাভয়ং ম স্যাদিতি মাধব ।

এতেন কাণ্ডম্যায়নকানম্বাভ্যাসুসারিত্বং দ্বিতীক্সল্লভ্য ইতিপাদিতম্ । তথাপি কান্ডম্যায়নকান
শাস্ত্ৰে—কন্যাসমুদ্রাধিকরণে নিম্নোক্তোক্তৌক্ত্যনিবদ্যকরণে সূচ্যতি—“অন্যবদিদৃশ্য
দীপানভিপ্রাণবিহতান্ প্রতিপাদয়েৎ ।” সাতাপিযৌ মৃণালভিগ্ৰাসামদেয়তা লুপ্ততা শঠতা
অপলতা বাধবাগা” । “বাধাবা অপি সমানজাতীয়াঃ কন্যাঃ বহুলকন্যাঃ সন্তুষ্টা ভগ্নার
মায়্য মীদনে বা সাতাশ্চাঃ প্রদর্শয়েৎ ।” তথাঃ সন্তুষ্টা ভগ্নকান্ ভূমিতান্ পরিবৰ্ণয়েদ্বিতি ।

কৃত্যমমিধায়াশ্চিচ্চ কথংনি—অথেতি । ‘অথ অনন্তর পরিতঃ স্তম্ভমমমধনে-
নীভযৌ পরস্পরবিশেষবিশ্রাণ বিধেয়ং কৰ্ম্মম্ভ্যঃ অসামিহিতি শ্ৰেণ’ ।

অনেন ব্রহ্মতমসমানমীদমকথনাত করণ্য নাম মুখসম্ভেরজম্ । তল্লভ্যং তথা দর্শয়ে—
“...করণ্যং পুন্ । ব্রহ্মতমসমসাম্” ইতি । অদ্বারতাসৌপ্তি স্থিতি ।

অত্র ভারতধূমকরণদৃশ্যক্যং প্রতি অন্যবরদৌপদ্যাসাদিবহুতরকান্যৌপদ্যমান্ সন্ত
ব্রহ্মলহর । বিস্মরিতৌ কলম্ ॥

(৪১) সজা ইতি শ্ৰেণঃ ‘তথা—পুন্’ বহুলক ম বিহতম্ । তথা লিঙ্গলকারণম্
দর্শনৌক্তম্ ।

(৪২) কলিন পুন্কে ‘অবলম্বকী নামি’ অধিক. পাঠঃ । তথাস্তে অবলম্বকৌপদ্যবিনলা
অদ্যনাম কলনিকনুসৰ্গম্ ।

ইতি কাণ্ডম্যায়নকানম্বাভ্যাসুসারিত্বং দ্বিতীক্সল্লভ্য ইতিপাদিতম্ ।

সমাজাশা মালতীমাধবক্সাশা দ্বিতীয়াঃ ইতি ।

বংশতঃ ও শ্রুতঃ মহাশ্বেত প্রমংগা কবিত্রাছি, অনন্তর সমাগমদ্বাঃ উভয়ে
পবন্যর পবিত্র কবিত্রা দেওয়া বাকি বহিয়াছে । (সকলে নিশ্বাস হইল)

মালতীমাধবে দ্বিতীয়াঃ ইতি ।

तृतीयोऽङ्कः ।

[ततः प्रविशति बुद्धरचिता ।] (१)

बुद्ध ! [परिक्रम्याकाशे ।] अवलोइदे ! अबि जाणासि कहिं भग्गवदीति ? (क)

[प्रविश्य अवलोकिता] बुद्धरचित्ते ' किं पमुडासि ? कोवि अकालो भग्गवदीए पिण्डमादबेल' वज्जिअ मान्दरीं अणुबत्त-
माणाए (ख) ।

(क) अवलोकिते । अविनाम ज्ञासि कुत भगवतोति ?

(ख) बुद्धरचिते । किं पमुग्धासि ? कोऽपि अकालो भगवत्त्वा, पिण्डदातवेलो वज्जं शित्वा मालतीमनुवर्त्तमानाया ।

(१) सम्यति कविराजानुरावराज प्रवेशक प्रकीर्ति—तत इत्यादिना । "मिमुक्तेषु मया बुद्धरचिते"ति प्रथमाहवाक्येन बुद्धरचितायाः प्रवेशः स्पष्टं सूचितः ।

(क) बुद्धेति । परिक्रम्य पादविक्षेपं कृत्वा । आकाशे गच्छे अवलोकितमवलोकितान् बोधोद्देशः, कथयतीति शेषः । "अप्रविष्टे सङ्कालापी भवेदाकाशमादित" मिति विपुलारि-
पुतमाकाशमादितलक्ष्यम् ।

"तदास्यतां किञ्चिदाकाशानुकामासी"त्यादिनाः "एदि तद्विषयोऽनुरागवत्" इत्यनेन लक्ष्यकया कामन्दक्या च मालतीमाधववीर्येदनविकारस्य, वर्धनात् तयोः परस्परसमागमोपाय-
भूतानुरागस्य लक्ष्यतया मन्दनविश्वनिघटीनालक्ष्यतया च इतः प्रभवति अनुधाइइमासि' यावत्
"मिमिमुक्कसन्धिः" । तत्रत्यच' यथा दर्शये —

"कलधधानीपायस्य सुखसन्निनिर्वमिनः ।

मध्याम्रया इवोदमेदी यव प्रतिमुखश्च तदिति ॥"

(ख) प्रविष्टेति । प्रमुग्धासि मोहं प्राप्तवन्त्यसि, कथमन्यथा विमोचतेः परिक्रान्तविषये

बुद्धरचिताव प्रवेशः ।

(क) बुद्धः । (पादविक्षेपेण कवतः अप्रविष्टे अवलोकितार प्रीति) अव-
लोकिते ! त्वमि जान् कि, भगवतो बोधाय (आह्वेन) ?

(ख) अवलोकितः । (प्रवेशेन कविता) बुद्धवक्षिते ! त्वमि कि मोह-

বুধ। হুঁ, তুমি উল্লেখ করিছ পলিডাসি ? (গ)

পব। অহঁ কলু ভগবতীয়ে মাছবল্লাসং অণুপ্পেসিদা,
সন্দিহং অ তম্ম, জধা মহরঘরসম্বহং কুসুমাখরং অাম উল্লাখং
মদুখ কুল্পপণিউল্ল-পেরন্ত রত্নাসীপ-গহবো চিহ্নন্তি, মদো অ তত্থ
মাছবো (ঘ)।

(গ) হুঁ, ■ পুন কলু প্রস্মিত সি ?

(ঘ) অহঁ সন্ম ভগবতীয়া মানবল্লাসমসুখ্যে বিতা, সন্দিহং তম্ম, যধা মহরঘর
সম্বহং কুসুমাখরং নাসীদামং মত্তা, কুল্পপণিকুল্পপেরন্তরত্নাসীপকম্বহে চিহ্ন ইতি, মদো
তথ মাধব।

মতঃ সম্ভবেদিতি মাধবঃ। জ্ঞাতব্যমি যদি সৌম্যবল্লাসস্য লক্ষণানীতিমিমাংসোপাধ—কৌটি
যেতি। বিদ্যমানবৈশ্যে নির্দিষ্টভৌগলিকালং বর্ণয়িত্বা পরিচয়্য মাননী অনুবর্ণমানায়াঃ
মাননীমনুসন্ধ্যা, কৌটি অ অনিবচনীয়া জ্ঞানং সম্বঃ ভৌগলিকালানির্দিষ্টঃ সর্ব এব
মানবল্লাসং, মচ্ছতীতি মেব। ভৌগলিকালানির্দিষ্টে সর্ববিধেব সম্বদে ভগবতী মাননী-
মসীপ এব বর্ণিত ইতি সন্মস্যপি তদৈবেশ্যঃ।

(গ) বুহঁ সি। কুমিল্লমসী। “হু বিদেহঁ আনুমতা”বিধি বিজ্ঞাপয়ীত্ব।

(ঘ) অবেতি। তস মাধবল্ল, মহরঘরসম্বহং শিবানবসংলগ্নম্। কুল্লকঃ “কুলা”
ইতি জ্ঞাতী উচ্চিশ্রীতঃ তস্ম ত্তি। লিকুল্লঃ মচ্ছাসম্বল্লানং তস্ম পৰ্য্যকো মানমসী যন্ রত্নাসীপ-
সম্বহং রত্নাসীপকালী বন তত্ব। কুল্পমাসম্বল্লিলা তত্বল্লানব দুঃস্বপ্নল্লাসিহ্নমস্ম
স্থিতমিতি মল্লম্।

প্রাপ্ত হইরাছ ? নির্দিষ্ট ভৌগলিকাল ভিন্ন এই সুদীর্ঘ কাল (ভগবতী)ব
মানতীব অশ্রুগঠনে প্রতিবাহিত হইতেছে।

(গ) বুহঁ। তাই, তুমি ভবে কোথায় গিয়াছিলে ?

(ঘ) অব। ভগবতী আমাকে মাধবের নিন্দা পাঠাইয়াছিলেন এবং
তাঁহার সহজে আদেশ করিয়াছিলেন যে, “নিবাল্লমঃলগ্ন কুল্লমকবনামক
উদ্যানে যাইরা কুল্লককুল্পপরিব্যাপ্ত কুল্লব প্রাপ্তভাগে বক্তাপোক্তবনে অবস্থান
কর।” মাধবও তথায় গিয়াছে।

बुद्ध । किञ्चित् तद्विं माह्वो अणुष्ये सिद्धो ? (ड)

अथ । अज्ज कमण्णुचउहसोत्ति, भअवदीए समं भालदी सद्धरघर
गमिस्सदि, ततो किन् एब्बं मोहग्गं बद्धटिप्पि देवदाराहण-
णियित्तं सद्धत्थकुसुमावचअं उहिसिअ, न्ववद्धियादुदीयां भालदीं,
भअवदीजेब्ब कुसुमाअकज्जाणं आणइस्सदि, ततो अण्णोअटंसणं
भविस्सटिप्पि । तुमं उण कच्चिं पत्थिदा ? (च) ।

(ड) किमिति तत्र माधवोऽनुप्रेक्षितः ।

(च) अथ कृष्णचतुर्दशीति, भगवत्या सम मन्त्रिणी भद्ररघु' गमिष्यति, ततः किल एषं
सीमाय' वईत इति, देवताराधननिमित्तं स्वहस्तकुसुमावचस्तुहिय लवङ्गिकादितीयां
भालतीं भगवत्येव कुसुमाकरीयानमानेयतीति, ततोऽण्णोअटंसणं भविष्यतीति । त्वं पुनः क
श्चित्ता ?

(ड) बुद्धेति । किमिति किमर्थं केन प्रेरितेति यावत् । तत्र कुसुमाकरीयानि ।

(च) अवेति । इति हेतोः (कृष्णचतुर्दशीया शिवार्चनस्य प्रथमस्यात् शङ्कररघुगमन-
हेतुतया तदुपन्यासो युक्त इति मन्यम् ।) भगवत्या कामन्दका । ततः शङ्कररघुगमनानन्तरं ।
किमिष्यतीति सीमाव्यवहिकचयनस्य सम्याज्ज्ञात्वा । एवं—स्वहस्तरक्षितकुसुमैरर्चने कृते ।
इति एषं बोधयित्वेति शेषः । देवताना आराधनं निमित्तं हेतुर्वन्म तादृशं स्वहस्तेन
कुसुमानां पुष्पाणा अवचय्य चलीनम् उहिय निमितीकृत्य, लवङ्गिकादितीयां लवङ्गिका-
भालानुयायिका । अण्णोअटंसणं भालतीमाधवयोः परस्परनिर्जन्मसाक्षात्कारः भविष्यति इति
हेतोः माधवकदाग्रप्रेक्षित इत्यर्थः । भालतीमाधवयोस्तर्कितविज्ञानदमनेन परस्परानुरागः
समतीव बद्धतामिति भगवत्या आशयः ।

(ड) बुद्ध । किं खज्ज माधव से दाने श्रेयवित् इहेसाहे ?

(च) अथ । अज्ज कृष्णचतुर्दशी (इतिवाः) उगवतीव सहित भालती शङ्कर-
गृहे गमनं करिष्ये । पदेव उगवतीवै शङ्कराद्भोलित्तं कुशमे देवतार्कनं कविले
सोत्ताया वृद्धि पाय (इहा भालतीके वृद्धाहेसा) देवतार्कनेव निमित्तं शङ्करे
कुशमचरनेव उद्देशं कविश नात्र लवङ्गिकाव सहित भालतीके कुशमाकरोहणाने
आनयनं करिष्ये । पदेव भालती उ माधवेव पवम्पवमन्कर्षणि वटिषे । कुमि
आनाव कोपाय वट्टेउह ?

मालतीमाधवे

बुद्धः । अहं क्व, महारघवं जेव्व पत्तिदाए पिअसद्धीए मद-
पत्तिपाए आमन्तिदा, तदो भणवदीए पादवन्दनं कटुअ, तद्धं
जेव्व गच्छामि (छ) ।

अथ । तुमं क्व, भणवदीए जस्मिं पयोअणे गितत्ता, तत्त को
बुत्तन्तो ? (ज) ।

बुद्धः । मए क्व, भणवदीए समादेसेअ, तासु तासु विअअ-
कधासु, ईरिसो तारिसोत्ति मणवरन्दअ उअरि पिअमद्धीए मदपत्ति-
पाए दूरं आरोबिदो परोक्काअुराअो एसो अ खे मणीरहो, अवि
याम तं पेक्खामिस्ति (झ) ।

(छ) अहं क्व, महारघवं प्रथितया मियसव्वा मदपत्तिकया आमन्तिता, ततो
भगवताः पादवन्दनं कृत्वा तत्रैव गच्छामि ।

(ज) त्वं क्व भगवता वस्मिन् प्रयोजने निवृत्ता, तव की इत्थान ?

(झ) भया खलु भगवता प्रसादितं तासु तासु विअअकधासु, ईदृशलाहय इति
मकरन्दोपनिषिप्तमवस्था मद्रन्तिकया दुरभाषितं परीक्षानुराग एव यस्या मणीरघु, अपि
नाम तं प्रेक्षे इति ?

(छ) बुद्धेति । आमन्तिता आह्विता । तत्रैव महारघव एव ।

(ज) अनेति । वस्मिन् प्रयोजने मकरन्दे मदपत्तिकया अनुरागवद्भवसि कार्यं ।
की इत्थान ? कोहक् संवाद वर्णन इति शेषः ।

(झ) बुद्धेति । विअअकधासु विअअकापि । ईदृशं अमानास्यपलापणसत्यं,
तादृशं अवितोषादिगोपनीयवीर्यशाली मकरन्द इति शिव, इति इत्य मनीमनवचनोपमासि
नित्यं । मियसव्वा मदपत्तिकया परीक्षानुराग, अकरनुरागं तथा तेन प्रकाशितं दूरं

(छ) बुद्धः । आदि ७ अक्षरगृहहे अष्टिष्ठ मप्रवृत्तिका कर्तृक आहूत
होयसहि, सुत्तराः भगवतोव पादवन्दनं कविरा मे द्वातेने बाहेव ।

(ज) अथ । तत्रात्रैक भगवतो ये कर्षो निवृत्त कविराहिणेन, ताश्व
कि होइ ?

(झ) बुद्धः । आदि भगवतोव आमेनक्रमे सेडे सेडे निअअानेन मकरन्द

अथ । साधु बुद्धरक्षिते ! साधु । (अ)

बुद्ध । एहि गच्छुहा । (ट) [इति परिक्रम्य निष्क्रान्तः]

प्रवेशकः । (२)

[ततः प्रविशति कामन्दकी ।] (३)

(अ) साधु बुद्धरक्षिते ! साधु ।

(ट) एहि गच्छाकः ।

आरोपितः इति भाषितः । अथा मध्वनिकाया “अवि नाव किं तं मकरन्दं प्रेक्ष्य साक्षात् पश्यामि” एव मनीषणं अभिलाषं मनमुद्धतिर्येष । मदापादितानुपपन्नं मध्वनिका सम्प्रवेष्टमभिप्रेतम् । यत् सर्वदेव साक्षात्करन्दे चषकाकाङ्क्षीति । इत्यन्तस्मिन् जात इति भावः ।

(अ) अवेतिः साधु सम्पादितमिति शेषः । अमेन तया भववलाः कार्यभारी लघुः कृत इति भावः ।

(२) द्वितीयादयश्चकन्यास्यायास्य प्रवेशकस्यचमभिहितम् । अथच प्रवेशकः इत्यस्य सुसुप्तादीदानीं नाथमवमनस्य कामन्दकीनिर्देशेन मकरन्दं मध्वनिकाया गाढानुपपन्नं पादमस्य धर्मिण्यभाषस्य च सम्प्रत्यादीया मकरन्दमनसादीर्घनिर्देशकं देवप्रसन्नं भवम् ।

(३) कामन्दक्या प्रवेशः अवलोकितया सूचितः ।

एतेरुप नावप्यामन्त्र, तावुप पात्रिता वीर्योपाध्यायानो एतेरुप एतेरुपनवाका बलिश मकरन्देन उपर प्रियमयोर एतावुप अष्टवधुवाग बुद्धि पात्रिताईहाहि वे, यन्नावा ताहाव (मकरन्दिकाव) एतेरुप मनोकिणाय अग्रियाहे वे, ‘ताहाके (मकरन्दके) साक्षात् निवीक्य कविव ?”

(अ) अथ । बुद्धरक्षिते ! तृषि वेन (सम्पादन कविताह)

(ट) बुद्ध । एस आदवा रहि ।

(बुद्धरक्षिता व अवलोकिता निष्क्रान्त हहेन)

कामन्दकीव आवेन ।

मासतीमाधवे

तथा विनयनम्नापि मया मासल्युपायतः ।

नीता कतिपयाद्योभिः सखीविस्मयसेव्यताम् ॥ (४)

सम्प्रति । व्रजति विरहि वैचिह्नं, नः प्रसीदति सन्निधौ,

रहसि रमते, प्रीत्या वाचं ददात्यनुवर्तते ।

गमनसमये कण्ठे लम्ना, निरुध्य निरुध्य माम्,

सपदि शपथैः प्रत्यावृत्तिं प्रणम्य च याचते ॥ (५)

(४) काव्येण कौ श्लोकार्थकुसुमताम्रचिह्नां माल्यवस्थां वर्धयति—तदेति । मया तथा तेन प्रकारेण मुकुजनीचिनिमित्तार्थे, विनयेन सत्कुलोत्पन्नकन्यकाजवसुधमस्वभावेन मयापि अवगतापि (मृदुलिक इति शेषः) मासतो उपायतः सततसमीपावस्थानादिसखीजननीचि-
न्यवहारैः, कतिपयाद्योभिः स्वस्यैव दिवसैः (राजादिराजतिगणन्यादिषु समसालगत्यद्वयि तादः-
शब्दादन् प्रत्ययः) सखीविस्मयसेव्यतां आत्मनि सखीजननीचिनिमित्तविशेषव्यवहारार्थं नीता प्रापिता ।

पूर्वमन्त्रिन् मुकुजम् इव मयापि मालती मुकुजनीचिनिमित्तमस्तिशब्दालम्ब्य भगवदनुप्रासित-
विनयभावेनैवाम्बुसत्कुलोत्पन्नकन्यकावदवगतासीत्, किन्तु कतिपयदिन मया सततसमीपा-
वस्थानेन विविधभङ्गा अवरोधव्यादिनाऽसौ सवसथादनेन कपीलजवसुधकाङ्क्षी चित्तपना-
दिदनेन सहायकौडमेन मानाविधनम्यापोदव्यासेन च सखीजननीचिनिमित्तविधौपायिन माल्येन
मापनीयता घटपुत्रा लवङ्गिकादिसखीजन इव मयि लम्बाभवादिपरिवर्तनेन विमर्शव-
न्यवहरति, सुतथा स्वमनोमतमपि निःशङ्कभविदयतीति तात्पर्योक्तिः स्वल्पाहः । तस्मादवसर-
गत, परं मालती मदुपदिष्टमाचरिष्यतीति भावः ।

अतः सखीविस्मयसेव्यतानिति लुगीपमाज्झारः । अत्रष्टुभ् हसन् ॥

(५) सखीवद्वयव्यवहारमेव दर्शयति—व्रजतीति । नीत्याकं विरहि चसन्निधाने निमित्तं
विरहिकल्पतां व्रजति वञ्छति । तथा सन्निधौ प्रसीदति प्रसन्नान्तराभाभवति । रहसि

(३) काव्यः । पूर्वे मासतो शुक्लनोचितं भक्तिप्रकाशप्राणितं कृपकण्ठका-
जनप्रलभ्य संवत्सरे आमावस्यनिकटं अवन्तं थीकलेण अग्रे अग्रेनेह सत्तु,
समीपे अवहानादि नानाविध उपारे लवङ्गिकानि सखीव व्यास मासतो विवश-
योगा इहोच्छि ।

(६) सम्प्रति मासतो आमार सन्निधाने वैमनस्य भाव करेण अमन्निधाने

इदञ्च साधोयस्त्वत्र सम्प्रत्याशानिबन्धनम् । (६)

शाकुन्तलादीनिनिर्वाहसमादान् प्रस्तावितानन्यपरैर्वचोभिः ।

श्रुत्वा मदुसङ्गनिवेगिताङ्गी चिराय, चिन्तास्तिमितत्वमेति ॥ (७)

निर्जने सम्भावितिवे स्थाने इत्यर्थः, रमने नश्वान्तापैर्नशा मृत कीडति । प्रीत्या प्रचयेन वाच ददाति न कदाचिदपि पश्य मावत इत्यर्थः । (वाचमित्यत्र "दाय दैव"मिति च पाठान्तरं दृश्यते, तत्र दाय शीघ्रपुनमुक्तं दैवमिति वा "दैवे दाये व दाय स्वाहायः शीघ्रपुनमात्रम्" इति सिद्धिः । दैव उपहासयोग्यं कर्तृवादिकं चमित्यर्थः) । तथा अनुवर्त्तने प्रियसम्भाषण-भ्यानामनदागादिभिर्बध्नायति, यदा गमनसमये अनुवर्त्तने मासमुपस्थातीत्यर्थः । एवं गमन-समये तन्ममोपायं प्रति गमनादमरे कष्टे नद्या नदीबाधवत्तदाहुपाया मा निदध्य निदध्य बहुशो मम गमनप्रतिषेधं जनयित्वा प्रचम्य पादबन्धनं कृत्वा च उपये यदि नदीनीमाम्बुमि-तदा मुक्तव्यापादेन निष्यसे, अथवा मम मन्त्रं खादणीत्याद्यनतिक्रमणीयमपदवाक्यैः अपदि तत्तत्काले प्रत्यागच्छ मम प्रत्यागमनं वाचने प्राप्तेत्यति । सर्वत्र मान्यतीति शेषः ।

अथ व्रजति प्रसोदति इत्याद्यनेकासु क्रियासु मान्यतीत्यपेक्षं कर्तृकारणमिति दीपकानुसारः, अथास्मिन् सम्बोध्यन्त्यवहारं प्रतिपादनरूपकार्यं प्रति विरहे वैचिन्त्यभावादिबन्धकारणाना-मुपस्थापनं समुच्चयानुसारः, इत्यन्वयो सङ्गः । तस्मिन् व्रजतम् ।

(६) इदमिति । जल्पति इदानीं तत्र मान्यतोमाधवयोः समानमसाधने इदं वक्ष्यामायञ्च साधोयः इदन्तरं आयाता निवर्तयितुं मृदुस्वभावादिस्त्रीष्वेवंप्रदाया, प्रत्यागता निवर्त्तनं हेतुः ।

(७) किमदाशानिबन्धनमित्याह—शाकुन्तलादीनिनिर्वाहसमादान् । अन्यपरैः साधुपदैश्चभिन्नान्-पदभेदः वक्ष्यतीत्यनुपदेशाय प्रयुक्तेरपि सम्बोद्धेन प्रयुक्तवद्वेषमाहमामैरित्यर्थः, वचोभिर्वाक्यैः प्रस्तावितान् मया सद्विहितवर्जनं मुखीयनेन वा उल्लापितान् शाकुन्तलादीन् शाकुन्तलावतान् ।

प्रसन्नचित्ता इव । निर्जने नर्त्यानापवाता आभावं नञित क्रोडा कवे, नर्त्तना श्रिय कथा वृत्तं च सञ्चारणादिवाता आश्रयगता शोकाव कवे । एतत् गमनसमये आभावं कर्तृगता इति वा वाववाव आनाके निकट कविता च अग्रिम कविता नाना-विध भणनवाता उत्पन्ना आभाव प्रत्यागमनं चिन्ता कवे ।

(७) अननुव वाहा वनिच्छेहि तांशु नानतीमाधवेन मनागमनाधने सम्प्रति दृढतव प्रत्यागवा कविता ।

११ अत्र कोनञ्च प्रसन्नक्रमेण प्रत्यागितं शकुन्तलादि व निश्चितकथा श्रवण

তদ্য সাধবসমচ্চমুশরমুপকমিথে । (৮)

[নেপথ্যাভিমুখমবলোক্য ।] বক্সে ! হত হতঃ । (৯)

[ততঃ প্রবিগতি মান্যতৌ সলজ্জিকা চ ।]

মাল । [স্বগতম্ ।] “কথং সম্ভারৌকিদ্ভি” ইत्याদি পূর্বোক্তং
পঠতি । (১০)

মুখ্যম্ বহিঃসংবাদম্ পুরাঙ্গানি স্তব্ধা সাবধানং সন্মোহনং সন্তুষ্টিং সমাধৌ নিবেশিতাঙ্গী
শরীরস্য মদাশ্রুতা নিবেদয়ন্তীয পানিতবিশদা চিরায়ৎ বহুদ্বাচ্চ যাবৎ চিন্তয়া “অকুললাদিবত্
স্বাধীনাচরণে মদা কলং ন বা ? কৌপায়েন বা কলংমিথাভিমানমদা লিমিতলং
নিবৃত্তম্ পতি ভ্রমণে । ইত্যেতদেব সাধৌ সত্যসাধাবিষয়মিতি ভাবঃ । (অথ
“প্রসাদবদ্যস্বপ্নেবলোক্য” ইতি পাঠানন্দ, ততঃ অতঃপরে, অতঃপরেই “অদিত্যবীজি:
মান্যেব মাভুজলাভমিতিহাসবাদাম্ মণাংযতি অকুললাদিমি পিবাদিমিরদেখ্যবাসা দণ
ইতি যতঃ সূত্রে তন্ কিং সত্য ইতি মা পৃচ্ছসৌখ্যং । ততঃ স্তব্ধা অকুললাদিবত্ সত্যমিতি
মতঃ সমাধুত্বং ইতি বিশেষ । অতঃ সমাধম্ । অতঃ সূত্রবদেবত্ববোধে, সত্বরূপা ভবগতি
ভগম্ । প্রমোদনরোহিতম্ সত্যম্ যথা—“অনন্তরৌরিতলমামাঙ্গী পাঠী প্রদীপা-
নুপসাতবস্মা । ইত্যে কিসাখ্যামপি লিখিতাঙ্গু বহলি আতিশ্রিতদেব নাম ॥”

(৮) তদেতি । তপস্যাং মান্যবস্ত্রম্ সন্তুষ্টিমবিস্ময়ন্তীতি পূর্বোক্তংমিরদেখ্যবাসা
দিত্যর্থঃ । সাধবস্ব সমচ্চং সত্যম্ সমীপে বসি যাবৎ, অতঃ অতঃকলংম্ সত্যমিথে
আচর্যে । ‘প্রীতান্যামাখ্য’ ইত্যাক্ষণেপদম্ ।

(৯) নেপথ্যাভিমুখমবলোক্য নেপথ্যাভিমুখাংলীলনৈব মান্যতৌ ভবত্বার্থঃ । বস্তু ইতি
মান্যতঃ সন্তোষম্ । হত হত ইতি অবিচ্ছ্যেতি শব্দঃ ।

(১০) মালিতি, পূর্জীকং অবিনাম ২ প্রকৌবি বৈজ্ঞান্যং ইত্যর্থঃ সম্ভংমিত্যর্থঃ ।

কবিঃ মালতী ত্যাগব শরীর আদ্য ক্রোড়ে লগ্নিবেশিত কবচঃ বহুকাণ্ড চিত্রাব
মলে একেবারে নিঃশব্দ লাভি করে ।

৮। সূত্রবৎ সাধবের সমক্ষেই আজ ইহাব পব বাহী কর্তব্য, তাহার
অবতারণা করিবে ।

৯। (নেপথ্যেব দিকে অবলোকন কবিঃ) বস্তুঃ । মালতি এদিকে এস ।

(মালতী ও লবঙ্গিকাব প্রবেশ) ।

১০। মাল । (স্বগতঃ) “কেন আমি উপহাৰীকৃত হইলাম” ইত্যাদি পাঠ
কবিত্তে লগ্নিল ।

लव । सहि ! एसो कु मङ्गुर-मङ्गुर-साह-मङ्गुरी कवलण-
केलि-कल-कोइल-उल-कोलाइसाकुनिद-सहभार-सिहरुड्डीण-
चडुल-चञ्चरीअणिअर-अदिकरुइलिद-दल-कराल-चम्प-आहिवास
मणोहरो, मराल-मंसल-जहण-परिणाहुअहणमयरोरुभर-विसंभुल-
खलिद-चलण-संचलणोव-णोद-अेअसीअर-मुहाबिंदुअल-मुइ मुइ-
अन्दणाअमाण-सौअलपफरसो, तुमं परिअअदि कुसुमाअरुआण-
मारुदो, ता पविसअ (ठ) [इति परिक्रम्य प्रविशतः ।]

(ठ) अस्मि । एव अतः मधुरमधुरसाहं मङ्गुरीकवलणकेलिअकोलिअकुलकोलाइसा-
कुनितसहभारसिहरुड्डीण-अदिकरुइलिद-अदिकरुइलिद-अदिकरुइलिद-अदिकरुइलिद-अदिकरुइलिद-
इरी, मरालमालजवनपरिवाहोइहममयरोरुभरसिहउलखलितचरणसंचलणीपभीतस्वे द-
श्रीकरमुधाविन्दुअलमुइमुइअन्दणाअमाणशोतअण्यः तां परिअजति कुसुमाअरीयान
माहतः, तत् प्रविशतः ।

कविः पुनः “कथं लवङ्गरीकिदस्मि” इत्यादि । “अविनाश तं पुण्यं पेशिअ” इत्यादि;
अत एव अन्तर्ग, पुनर्लिखितो दृश्यते । व्याख्या तु पूर्वमेव प्रदर्शिता ।

(ठ) अस्मि । अस्मि । एव कुसुमाअरीयानमाहतः ता परिअजति अलिङ्गितोअण्यः ।
तत्र, कुसुमाअरीयानमाहतः विजिनति —मधुरीत्यादि । सुदीर्घमासघटिप्रथमापदद्वयं,
तदर्थं मधुरीयं सुखादुक्तं मधुरीयं पुनरित्यादिप्रथमं आद्याया विज्ञाना मधुरीयां चतुर्दशरीया
कवलणे यासने या केलिः कीडा तथा कर्त्तव्यं मधुरावुटि कौकिलकुलस्य पिकसमूहस्य कोला-
इलिन कलकलीन आकुनितान् व्यातात सहभारसिहरात् अतिमुरमिअतपन्नान् “सहभारोति-
शोरम” इत्यमरः । उक्तोक्तस्य वसिनीतपनितस्य अटुलस्य चञ्चलस्य चञ्चरीकनिकरस्य अमर-
समूहस्य “अञ्चरीकान्निमीतयो” इति धरतिः । अतिकरस्य अण्यकथं तज्जनिअविनईति
यावत् । अह्नितद्वयानि विहासितपद्याणि, अत एव करालानि दम्भुराणि “करालो दम्भुरे तुष्टे”

(ठ) लव । सहि ! मधुव भूषणनिर्वाणे आर्द्र हृत्पञ्चगोव कवलनकोडावावा
मधुवाअुट वे कोकिलकुलेव कोलाइल तःअत्रियाथ अति अर्वाडि हृत्पञ्चव
इहेते आसवणतः उच्चोक्तं चरण अमरकुलेव अण्यर्के याहाणेव वलउणि विपलित
इहेयाहे अ उत्रिवदन याहावा अटपन्न वनिआ अतोअमान इय, मेहे चण्णककुइमेव

[ततः प्रविशति माधवः ।] (११)

माध । सुहृदं । इन्त ! परागता भगवतो । इयं हि सप्त । (१२)

आविर्भवन्ती प्रथमं प्रियायाः भोक्तासमन्तःकरणं करोति ।

मन्त्राप्रदग्धस्य शिखण्डिनो वृष्टेः पुरस्तादचिरप्रभवः ॥ (१३)

भीषणं चामिषेयम्" इत्यादि भेदिनी यानि चण्डकानि चाप्येव कुतुमानि तेषां चचिवातेन
 बौरभेय मनीषां विनोन्नादकरः । तथा—मराण्यस्य मनुष्यस्य मांसवत्स्य ख्यूलस्य च जलमस्य
 स्त्रीकटीपुरीभाजस्य च परिव्राज्य विज्ञानता, तस्य सङ्कमेन धारयितुं मय्य' मन्द', सङ्कमेव
 दितुं विषम' वरा साताया व्युलितग्रीवद्विष्टव्यानभटयोद्वययोर्देतुं सङ्कमेन' अर्थात्तव
 पादभ्यां तेन उपनीता उपस्थापिता ये स्येदमौकरा चक्रेविन्द' त एव सुधाविन्द' अमृत-
 कक्षामैरुज्ज्वलस्य सुगन्धसुखसङ्गस्य अर्थात्तव चक्षुःसुधाकरस्य चन्दनाग्रमातः चन्दनवदाचरन्
 भीतस्य अर्थात्तव स मनीषकः । सत्त्वाच्च वायो वैद्यस्यैवभ्रमाभ्यसङ्गाव सूचितः । तन् तज्जान्
 एव मुखसैष्यपवनानिष्ठजान् प्रविश्या' एतत् कुतुमानाकरोद्यान इति शेषः ।

(११) “गतं तत् साधक” इति सर्वव्यापकवाक्ये न साधकप्रवेशः सूचितः ।

(१५) नाभेति । इहान् इह्ये, परानता उपस्थिता भगवती कामन्दकी । इयं हि ममेति
 "होऽहममल कश्च कथेतीति" श्लोक्येनावेति । इयं कामन्दकी ।

(१२) आविरिति । सनातनधर्मस्य शीर्षोत्तापमनात्मकं शिवस्मिन्मूर्तम्, साक्षात्परमार्थम्
मयूररूपं हृत् पुराणम् यथैवसाधत आविर्भवन्ती प्रकटीभवन्ती आविरपमा विगुडिष्य प्रियाभाः ।

গন্ধে মনোহর এবং মৃদুগন্ধযুক্ত সুগন্ধবিশিষ্ট। বহুবিধ মৃদু গন্ধে উদ্ভিদে
বিভিন্নরূপে খনিজ মৌলগুলির সংকলন ওয়ায়। উপস্থাপিত যন্ত্রবিদ্যুৎ যন্ত্র
কণিকা। উদ্ভিদে ভোমার যন্ত্রগুলিকে চন্দনবৎ আচরণীয় মৌল
কুম্মাকরোদ্ভিদে বায়ু সে ভোমাকে আলিঙ্গন করিতেছে, সুতরাং (এই
কুম্মাকরোদ্ভিদে) প্রবেশ করি। (পানিকণিকাযুক্ত উদ্ভিদে উদ্ভিদে
প্রবেশ)।

১১। * (অধিবেশ প্রবেশ) ।

২২। বাধ। (দর্শক মহিষ্ঠ) অশা! ভগবতী (কামিনীকৌ) আমিত্রাছেন।

১০। কৃষ্টিব পূর্বে প্রকাশনান বিহাং যেমন গ্রীষ্মোত্তাপতন্তরুণ নদুবে

[দৃষ্টা ।] অয়ে ! লবঙ্গিকা দ্বিতীয়া মালত্ব্যপি । (১৪)

আশ্রয়মুত্পলদ্রশো বদনামলেन्दু-

সান্নিধ্যতো মম মুহুর্জঙ্ঘিমানমেত্ব ।

জাত্যেন চন্দ্রমণিনেব মছীধরস্য

সম্ভার্য্যতে দ্রবমযো মনসা বিকার: ॥ (১৫)

মালত্যা: প্রথম' আবির্ভবনৌ ইত্য কামন্দকৌ সস্তাপদগ্ধস্য কামানলস্তাপতদস্য স্তম অন:কারণ'
মম স্তীক্কাশ প্রিয়াগমনদৃশকতয়া সঞ্জীব করোতি ।

যথা হৃদে, প্রথম' আবির্ভবনৌ বিদ্যুৎ হৃদে দৃশকতয়া যৌগ্যোপাততস্য মধুর্যুগৌ মম,
সমুচ্ছ্বসিত' করোতি, তথৈব প্রিয়ায়া প্রথমমাবির্ভবনৌব' কামন্দকৌ প্রিয়াগমনদৃশকতয়া
তদ্বিরহানলস্তাপতনস্য মম মম সমুচ্ছ্বসিত করোতীতি সরলায়' ।

অম পুনরদোষাদানমপুটার্ঘ্যত্বদীপপ্রথমনাথ । আশ্রয়মুত্পলদ্রশো, তেন অ
যৌগ্যোপাততস্য শিখাশিখ্যুণ ইব কামানলস্তাপতনস্য মনীষ্যুপমাপি অস্বত ইত্যনুদারোপাদার-
অনি, । ইন্দ্রময়া হতান্ । দ্বিতীয়াভ্রমতেন নন্দনায় মালতীদানদ্রশ্যানেন প্রজ্ঞতস্বাভ্যর্দ-
বিচ্ছেদে দ্বাভে অম পুনর্দোষত্বয় মালতীদর্শনমস্বাবল তস্যা হৃদেহুতুরিতি বিদ্যুদামার্গজতি: ।
তদ্বৎযথ যথা দর্শয়ে—“অবানলার্দবিচ্ছেদে বিদ্যুরচ্ছেদকারণ”মিতি ॥

(১৪) (দৃষ্টা লবঙ্গিকায়া লব্ধ মালতীমবলোক্য) অয়ে ইত্যনন্দননিত্যভ্যুদয় । ন
কেবল' কামন্দকৌ লবঙ্গিকা দ্বিতীয়া মালত্ব্যপি পরমতেষ্য: । তস্যা দ্রব, পর' কামানন্দকারণ-
'মিতি ভাব, ।

(১৫) আশ্রয়মিতি । সমুপগতদ্রশ্য, ইন্দ্রবরশোভনায়া মালত্যা: বদন' অমনিষ্ঠু-
নির্মলবদন ইব অস্বত বদনমিথামলেন্দু, তস্য সান্নিধ্যত: সানীঘ্যর্জতো:, জাতী স্নাধু: জাত্য:
তেন অমিজননতয়া ইত্যদে, মম মনসা জাত্যেন চন্দ্রমণেব মছীধরস্য অশ্বলস্য অঙ্গমবিদ্যা

মন উজ্জ্বলিত করে, উনিও তেমন প্রিয়াব প্রথমে আবির্ভূত হইয়া কামানলসমুদ্র
আমার মন উজ্জ্বলিত কবিতেছেন ।

১৪ । (দেখিয়া) লবঙ্গিকাব সহিত মালতীও আসিয়াছে ।

১৫ । এই ইন্দ্রবরশোভী বদনসমূহ চক্রেব সান্নিধ্যবশতঃ উৎকৃষ্ট পাক্কতা
চক্ৰকাহ্মণি যেমন বিগলিত হইয়া প্রবহন্ত বিকাব ধাবণ করে, আশ্রয় মনও তেমন

मालतीमाधवे

सम्प्रति रमणोयतरा मालती । (१६)

ज्वलयति मनोभवाम्नि, मदयति हृदयं, कृतार्थयति चक्षुः ।

परिमृदिनचम्पकावलिविलासलुलितान्नसैरङ्गैः ॥ (१७)

अम्बुकात्मनिर्भवे सुप्तं सातिचयं जडिमानं जटलं क्रियासु अपाटय एवै जलप्रकृतिफलं
एव प्राप्य द्रवमयीं विचारं चम्पकाभासः सन्धार्यते चम्पकभागे इत्यादिपद्यम् । मङ्गीवरस्य
अम्बुकात्मनिर्भवेन स्वस्यापि मङ्गीवरसाम्प्रतीतेरचलवङ्गीरस्यपि मनो द्रवीभूततीत्यादर्थमिति
भावः ।

अत्र आश्विनित्वत्वं "आश्वं मे"ति क्वचित् पाठः, तत्र आश्वेन जडिव्येति खरवे तृतीयः । एवं
मनसि स्थित मनसः इत्यपि क्वचित् पाठः, तत्र च जडिमानं एव स्थितस्य मनसो विचारं आश्वैः
सन्धार्यते निधीयत इत्यर्थे स्यादध्याहारैश्च अमरचिन्तिर्वादिषु चम्पकचिन्तेष्वुपमाया, सङ्गते-
विनयीयतया न मीलिकात् तन्मेति चिन्तनीयम् ।

अथ चक्षुषलद्वय इत्यत्र मदनामन्तेन इत्यत्र च क्षुप्तोपमानाङ्कारः, चम्पकात्मनिर्भवेऽप्युपमानाङ्कारः,
तेन मङ्गीवरस्येव क्षुप्तोपमापि व्यञ्जित इत्यलङ्कारेणालङ्कारभक्तिः । एव मनसो द्रवमयस्य
अम्बुकात्मनिर्भवं मनसस्य आश्वेनो दैत्यचक्षुषि चक्षुषे च तदभिधाध्वरसापारतिमयीतिवासङ्कार
इति तेषामङ्गान्नीभावेन सङ्करः । वसन्ततिलक इत्यम् ॥

(१६) सम्प्रतीति । रमणीयतरा पूर्वदृष्टावस्थातः समधिकमनीन्द्यमालिनी । कामभावस्य
पूर्वतः पद्मविलसात्म्यं स्तम्भितमलावधारकाच्च पूर्वतो रमणीयतरत्वावधारकं दृश्यत एवेति भावः ।

(१७) जलमयतीति । परिमृदिता स्यादिसापक्ता सा चम्पकावलि, आश्वेयक्षुप्तमाला
तस्या विलास इव विलासः, विभक्तो धीरा तानि तथा क्षुप्तितानि विरहादिना आश्वोक्षितानि एवं
अलसतानि क्रियासु अमुन्युत्थानि च तैः तथाप्युदैः (परपरस्परविशील्यन्विविचयया निपदकर्तृधारय-
समाप्तः) अङ्गैः मनोभवाम्नि कामाजलं जलमयति दीपयति, हृदयं मनः मदयति हृदयपरवर्णं
करोति, तथा चक्षुः स्वयं कृतार्थयति द्रष्टव्यचरमोन्मुख्यदर्शनेन अरितार्थं करोति, सर्वत्र समेति
शेषः, पूर्वगद्यस्थितं मालतीति कर्तृपदम् ।

प्रेरैरेनावधौकैव वचनच्छेदः गीतवधपञ्चतः आठनर-कथोपनय-गात्र-कीवधः
अवधवि विचार अर्थात् अवोलाव धारण कविटेछे, हेहा निठाठ आठधधनक ।

१७ । सम्प्रति मालती पूर्वाङ्गोवद्या इहेते मवधिक नोन्वर्णालिनो इहेराछे ।

१९ । (सम्प्रति मालती) ज्ञानिजावापर चम्पकबालार आठ नोलायूक

माला । सहि ! इमस्मिन् कुञ्जकनिष्ठञ्चे कुसुमानि अवचि-
णुञ्च (ड) ।

माध । प्रथमप्रियावचनसंश्रयस्फुरत्पुलकेन सम्प्रति मयावलम्ब्यते ।
घनराजिनूतनपयःसमुच्चणचणवहकुङ्कुमलकटम्बडम्बरः ॥ (१८)

(३) सहि । अस्मिन् कुञ्जकनिष्ठञ्चे कुसुमानि अवचिण्वः ।

अस्मान्निर्विदलकर्मकथातीरकर्मकल्पनियमान् कथं अचुरिति हतावतीत्यस्य कर्मोप-
मिति तु नामद्वयीयं, नरात्तन्निर्विदलकर्मकथातश्च एवाकर्मका, परन्तु तत्रास्मान्निर्विदलकर्मका
कर्मोकाङ्क्षानिरुपेते तत्रास्मान्निर्विदलकर्मकथातोः कर्मालरं न तिष्ठेत्, यथा कल्पयति
कल्पयतीत्यादि, अथोहो विधेयभावादिमद्विद्या कल्पतावयं भावते, तत विधेयकर्मोकाङ्क्षान्नि-
र्विदल इति मत्ताकाङ्क्षायां अस्मिन्नेहोहोत्यादिषु कर्मालयं स्यादेव । अत एव हितूलयति यस्यानं
रामिति भावाभिलिखता दुर्जनं मन्दयति अट्टं यत्नयतीति कल्पायवन्द्यता च प्रदर्शितं ।
“वाचायैकान्तिनिदिशममप्यधुना वयोऽन्वयादीनाम् । रथोदकमिव गङ्गाप्रवाहपात-
परितपती”त्यादिकं वाचस्वात्मिकावाचस्वात्मिकयादिवाशमप्येतत्समर्थकं वक्ष्यमभ्यते । तस्या-
दत अथुवः कर्मालो इति न कविरोधः इति स्थितम् ।

मालतीर्यैककर्मकारकाः कल्पयतीत्याद्यनेकक्रियायां प्रयोगार्थं प्रकल्पकः । मलीभवादि
मिति वचकः । हितोवाहो लोपोपमा इति एतेषामङ्गादिभावेन सङ्करः । वाचां अन्तः ।

(३) मालेति । कुञ्जकवृक्षस्य शाखीरीयं तथा अङ्गमेव तत्कल्पमवयवस्य सम्भाव्यमानवा-
चवाचिमाद्यो मालायां पुञ्जत एवेति भावः ।

(१८) प्रदर्शयति । वयसः आदिभ्यः षः प्रियाया मालया वक्ष्यमर्थवतः “सहि” इत्यादि
वाचास्वाकर्मकं, तस्य स्फुरत् आभिर्भवतः पुञ्जका रोमाया इत्येतेन तादृशेन मया सम्प्रति

विषयान्गोचरितं च अल्प अवकाशा आमाव कामाग्नि प्रज्वलित कवितेज्जे, मम
हर्षपूज कवितेज्जे च चक्षु रूपाय कवितेज्जे ।

(८) माला । सहि ! एते कुञ्जकनिष्ठञ्चे कुत्रच नूनं कवि ।

॥ ८ ॥ माध । त्रिदशे प्रथम वाक्यप्रत्यये बोधोक्तिरुद्देशा सम्प्रति आदि
मेवेव नूतन जल मेवनकनककुटान् कल्पयितुं न स्यात् कवितेज्जि ।

नव । मङ्गि एब्बं करेछ । (ठ) [पुप्पावचयं नाटयतः ।]

माध ! अपरिमैयाथर्य्यमाचार्य्यकं भगवत्वाः (१८)

मान । मङ्गि ! इदोवि अणुस्सिं अवचिणुछ । (ण)

(ठ) मङ्गि । एव कुपं ।

(ण) इतोऽप्यथस्मिन् अवचिणुव ।

चमराजैर्ज्ञेयज्ञानस्य धामि नूतनपद्यासि सुद्योहिमनितज्ज्यानि तैर्दंतं समुच्चयं मीचनं तत्तुल्ये
तत्समये बहामि धृतानि कुट्टमनानि मुकुनानि येन तस्य तेषामुनस्य कदम्बस्य नीपवनस्य
हस्य, भाव्य अवलम्बानि भोषणे ।

यथा जलदज्ञाननवजन्ममेषमवस्य एव कदम्बतदनुकुपितो भवति, तदैव प्रदमप्रियावचन-
श्रवणममय एवात्र रोमाचितो ज्ञात इति सरलार्थः ।

आचार्यो उपमानादाव, स च एकानुप्रासिन कष्टजने । मधुभाषिणी जलम् । “लणवद-
कुट्टमल्लकदम्बहस्य” इति चरकसाधिविजलमृगशालचरितेऽपि दृश्यते । आचार्येति यात्रि ज्ञोक-
वदेन मानत्या मुखावलीकृतवचनश्रवणतदनीवधर्म्यादि-विद्याया प्रतीवमानतया रतिभोगायांदा,
समीक्षाया प्रतीने विन्यासो नाम प्रतिमुखसम्भेरदम् । तद्वचनं यथा दर्पणे—

“समीक्षा रतिभोगायां विनाम इति कथ्यते ।”

(३) लवेति । एक कुल्लवनि कुल्ले पुष्पावचयम् ।

(१८) मानेति । भगवत्या कामन्दक्या आचार्यस्य उपदेक्षुर्भावं आचार्यस्य काश्चिन्नाधनो-
पदेशकौशल अपरिमिश्रानि परिच्छेत्तुमशक्यानि आचार्याणि श्रव तादृशम् । राजानुरीक्षित
मन्दार्पणस्यैव मन्त्राव्यमानादात्मलक्ष्यं ज्ञेयमाद्ये नां सन् प्रभावादयः कुमुमलवकवीटदायीप्रमित-
वृक्षत्वेन समलमलायुक्तालम्यजितो वि श्रद्धमरलीकवितु प्रभवामोति भावः ।

एतेन पूर्वमवलीकितानां पयादनवितदर्शनात् । मानत्या पुनरनुसर्पेणान् परिसर्पो नाम
प्रतिमुखसम्भेरदं दर्शितम् । तद्वचनं यथा दर्पणे—“परिसर्पेण वीरस्य दृष्टनष्टानुसर्पेणम् ।”

(ण) मानेति । इतोऽपि प्रदेशान् अन्वयिन् प्रदेष्टे अवचिणुव पुष्पापीति शेषः ।

(६) लव । मङ्गि । ठाठाठि करि । (डेहल्लव गुण्डनम्) ।

२२ । भाव । लववडोव कार्थ्याणदेन-कोदन अडोव आन्ध्यावनन ।

(९) मान । मङ्गि । एदे ज्ञान इडेउ अल्ल दिदेव वाडेव गुण्डन करि ।

কাম । [মালতী পরিষ্রজ্য ।] অগ্নি ! বিরম, নিঃসঙ্গাশি
জাতা । (২০) তথাহি—

স্বলয়তি বচনং তে, সংযত্বদ্রমঙ্গম্
জনয়তি মুখচন্দ্রোদ্ধাসিনঃ খেদবিন্দূন ।
সুকুলয়তি চ নেত্রে সর্বথা সুমু ! খেদ-
দ্বয়ি বিলসতি তুল্যং বক্তৃভাস্তোকনে ॥ (২১)

(২০) প্রকৃত্যবস্থাযিতমাবধৌ যথা নিস্পাধং মালতীমবলোকয়িতুং প্রবর্ততি, তথা
সম্পাদনার্থেব পুণ্যবচনব্যাজেন সমানীতায়া মালত্যা অখ্যম মমদি তদ্ব্যাপ্যতী ভবেদিতি মন্যমানা
কামন্দকৌ পুণ্যবচনাপ্রমত্তম জিগমিবলৌ তাং তদ্ব্যবস্থাপয়িতুং কলত, প্রাহ—অগ্নৌতি ।
বিরম নিবর্তন্ত ক্রমবচনাদিতি শ্রীষ, । যতৌ নিঃসঙ্গা পুণ্যবচনজনিতদ্রমঙ্গমঙ্গনাসমর্থ্য অসি
মবতি ।

(২১) প্রবর্তয়তীতি । ॐ সুমু ! শৌভনমুদয়ন্তে । খেদঃ পুণ্যবচনজনিতঃ শ্রমঃ
“মনঃ পরীরযৌঃ খেদঃ ক্রিয়াতিশয়তঃ শ্রম” ইতি কৌষঃ । তে তব বচনং শ্রুত্বয়তি মদুমত্
করৌতি, তথা অহং অহং প্রত্যবয়গে সংযততি, সম্যক্ অবয়বান্ অধ্যায় কর্তে । “অংসয়তী”তি
ঘাটে তু অবসাদয়তীত্যর্থঃ । মুখচন্দ্রোদ্ধাসিনঃ মুখচন্দ্রস্য শৌভ্যবিশেষসম্পাদনশীলান্
শ্বেতবিন্দূন চন্দ্রশ্রুতকণান্ জনয়তি । যব নেত্রে মদনে মুকুলয়তি নিমীলয়তি অ । অত এব
বক্তৃভাস্তোকনে বক্তৃভক্ত্যর্থকৈঃ হৃদ্যামিত্যবকামিনীশ্রমকর্তৃকৈঃ দর্শনে তুল্যং সমানং যথা অ্যা-
যথা ত্বয়ি সর্বথা বিলসতি সর্বতোভাবেন বর্তেতি । বক্তৃভাস্তোকনমপি সুবদ্য বচনং মদুমত্
করৌতি, অবয়বানবসাদয়তি মদনে অর্থবিন্দূন জনয়তি, অসম্পাদতিশয়সম্পাদনে নেত্রে অ
নিমীলয়তীতি তুল্যবিলাসামিধানং যুগত এবিতি সঙ্গত্বম্ ।

২০। কাম। (মালতীকে আলিঙ্গন করিয়া) অগ্নি ! পুণ্যচরন হইতে
দিবত হও । তুমি পুণ্যচরনশ্রম-মহনে অসমর্থ হইয়াছ ।

২১। সেও, হে স্বক ! এই পুণ্যচরন-অনিত শ্রম তোমার বাক্য খলিত
করিতেছে, এবং এই শ্রম তোমার সর্বাঙ্গেরে পরিব্যাপ্ত হইতেছে, মুখচন্দ্রের
শোভা-বিশেষ-সম্পাদক স্বর্ষবিন্দু উৎপাদিত করিতেছে ও তোমার নেত্রযুগল
নিমীলিত করিতেছে, অতএব এই শ্রম সর্বত্র প্রকারেই বক্তৃভাস্তোকনের তুল্যরূপে
তোমাকে দর্শনাম আছে ।

मालतीमाधवे

[मालती लज्जते ।] (२२)

लव । सीदृषं भयत्रदीप आशुत्तम् । (त)

माध । हृदयद्वमः परिहासः । (२३)

(त) मोहनं भयवशात्प्रसन्नम् ।

अत्र ब्रह्मभारलोकात्मनिव विद्वत्स्य विमलसतीत्यर्थाद्येतिद्वयत्वा आद्यौ पूर्वादिमाधवाहारः । एवं चानुपमतीत्यादिवाक्याद्यानां विमलसतीतिवाक्याद्येदेतुतया वाक्याद्येदेतुक्तं काव्यलिङ्गं, विद्वद्व्येककर्तृकाणां चानुपमतीत्याद्येककविवाचां प्रयोगादौपकथानाद्वार इति तयो सङ्केतः । एवमत्र चोपेक्ष सतान्तरितवज्जमज्जर्जेकावलीकर्मैव सह तत्र पुष्पचपनप्रणितः यमो विमलसतीत्यर्थादिपि ध्वन्यत इति सङ्कोक्तिरपि ध्वन्यत इत्यनुसन्धेयम् । माध्विनी इत्यम् ।

सानुपमं कानमवलीकथनया ये चनुभावा जायन्ते यत्रवशात्तद्यपि ते हृदयक इति परिहास-मर्मोन्नाय नर्चनानां सम्बन्धम् “परिहासवचो नर्चं” इति दर्पकोक्तं तद्वचनम् । अद्याव सुभू मन्दस्यावस्थानीयत्वे नाटवति नदीलभायैव कचं सन्धीचने कृत्स्नः सिन्धीपदेति प्रश्ने “विमानना सुभू कुत पितृर्हं” इत्यादि महाकविप्रयोगदर्शनादिति कैचिदावचयिरे । केचित्त “जाता सुभू मनोरमं तदवशी”ति वृहटप्रयोगवत् सानुपमोपक्रमसिद्ध्याहुः । वस्तुतस्तत्र दुर्गमसाधनमैव साधोय । तथाहि—“कृत्स्न एवती”ति दूरटोकायां दुर्गोक्तं—“कथं विमानना सुभू कुत पितृर्हं” इति । सतान्तरिकास्त्रीवचन इत्यस्य आदर्शनान्त, अस्त्रीवचने भवति नदीवहावः क्षान्ति, अमवति न भवति । स्त्रीवचने तु सर्वत्र नदीवहावस्येति न विद्वध्यत” इति । “न सन्धीपे पु वि कृत्स्ने सुभूहरी”ति नूनं विद्वत्ता श्रीपतिनाम्ने कश्चिद्वचनार्थितम् । “सुभू विमान-स्त्रीवचने” इति परमपण्डितदण्डिवचनमर्थं नमर्थं समर्थयतीति स्त्रीवचने सुभू मन्दस्य नदीत्वं मसीवेति श्रितम् । तथात्राव चतुसस्तारतादीवीपीति ।

(२२) मज्जने सत्या नाटयनीत्यर्थः, कचित्तथैव पाठः ।

(त) लज्जते । भयवशा यदाश्रमं पुष्पावचयदिरमेति यदनुज्ञानं तत् साधु प्रकियुक्तम् । यतो यत्रापि अभयवर्णं नस्त्यत इति विश्राम एव विधेय इति भावः ।

(२२) मोघितः । “परिहासः खल्वनीत्यादि”-मन्त्रवचन-हृदयद्वमः-मोघितः ।

२२ । (मालती मज्जाव भाव प्रेसाहेते गर्जितम्) ।

(३) लव । अश्रवजो ज्ञान आकाशे कविवाहेन ।

२३ । माध । एहे मन्त्रिहान अतीव रुचिरवचनम्

काम । तदास्यतां, किञ्चिदाख्येयमाख्यातुकामासि । (२४)

[सर्वा उपविगन्ति ।]

काम । [मालत्यासिबुकमुन्नमय ।] शृणु विचित्रमिदं,
सुभगे ! । (२५)

माल । अवह्निदग्नि । (य)

काम । अस्ति तावदेकदा प्रसङ्गतः कथित एव मया
माधवाभिधानः कुमारो यस्त्वमिव मामकीनस्य मनसो द्वितीयं
निबन्धनम् । (२६)

(य) अवह्नितादि ।

(२४) कामेति । तदाकालं चान्यथा उपविगताः ; किञ्चिदन्तरेण आख्येयं वक्तुं
चाख्यातुकामा वक्तुमभिपद्यन्ती अस्ति—अहमिति शेषः ।

(२५) कामेति । निबुद्धं वदनाधीनादं सद्मनस्य लम्बाननतत्वाद्गुणोऽथ, प्राज्ञेयप्राज्ञद-
नियेकवर्तुलतात्तत्पूर्वकाले आश्रयः । विचित्रं आश्चर्यं, सुभगे ! मौढ्याभ्यानिनि !
अनेन माधवविद्याकर्षकलासमाधानात् मौढ्याभ्यानिनि निवर्तम् ।

(य) मालेति । अवह्निता इत्यस्य दशावधारः ।

(२६) कामेति । प्रसङ्गतः “अस्मद्व्यवहारीय माधव” इत्यवकीर्णतासात्प्रसङ्गात् मया
कथित, तदन्तिमे उक्तः माधवाभिधानः माधवनामा कुमारः अविराजितः अविद्वन्मौढ्यः ।
यः माधवः तस्मिन् मामकीनस्य मदीयस्या (मदीयमिष्ये—मम-इ मौन) । मनस्य धीनमः,
निबन्धने अस्ति ईनादवधाने अस्तिदिति निबन्धनं चालम्बनम् । मनस्य मनसः एवैकमात्रम्बनं
मया माधवी द्वितीयमात्रम्बननिबन्धः ।

२४ । काम । तदा उपविगता इति, किञ्चिद् वक्तुं विवक्षितं हेतुः
कथित इति ।

(मकलेश उपविगता)

२५ । काम । [मालतीं वदन्तं वदन्तं उपविगता इति कथितः] अस्ति
मौढ्याभ्यानिनि ! एवै विवक्षितं कथा प्रवृत्त कर ।

(य) माल । अस्ति अवह्निता इति ।

२६ । काम । माधवनामक एव कुनीयव कथा प्रसङ्गक एव विन

काम । स खलु मन्मथोद्यानयात्रादिवसात् प्रवृत्ति दुर्मनायमानः,
धानिव शरीरोपतापेन । (२७)

यदिन्दावानन्दं प्रणयिनि जने वा, न भजते,
 ध्यानतथस्तस्तापं तदयमतिधीरोऽपि विषमम् ।
 प्रियङ्गुश्यामाङ्गप्रहतिरपि, चापाण्डुमधुरम्
 वयुः क्षामं क्षामं वहति, रमणीयश्च भवति ॥ २८ ॥

(६) कारणः ।

(१) नरेति । अगमं भवति कथितस्य माधवहृत्तान्त्येति श्रिद. ।

(१८) विज्ञेयते। मनुजद्वया समंयति—यदिन्द्रारिति । यद् यस्मात् इन्द्रो बभूवे सर्वभोगाप्ताय-

তোমার নিকট বলিরাছি। যে মাধব তোমারই স্বাৰ্হ আশার' মনের বিহীন
অলিখনবরূপ।

২৭। কবি। সে (মাধব) মনোজ্ঞানবাত্রার দিবস হইতে ভূর্ণনায়মান হইয়া যেন কানক পরীরতাপের স্বধীন হইয়া পারিয়াছে।

২৮। যেহেতু সে (সর্গীহ্লাদিকর) চন্দ্র বা নিষ্ঠার প্রমাণের জনকে দেখিলেও
অনিন্দনীয় করিতেছে না, সুতরাং সে অতি ধৈর্য্যশালী হইবেও অতি বিদগ্ধ অঙ্গ।

सुव । एतंवि तस्मिन् अवसरे भगवद्दीं तुवराग्रन्तीपः प्रवलो-
 इदाए उदीरिदं आसि, जघा अस्मत्पगरीरो माहवोत्ति (ध) ।

काम । यावद्वृण्वं, मान्त्र्ये वास्य मन्त्रयोन्मादहेतुरिति, ममापि
स एव निश्चयः । कुतः—(३६)

(५) एतदपि तद्विषयस्यैव समर्थो त्वय्यस्या च योचितोदीरितमाशौम्, यदा च सप्त-
हरीरो माधव इति ।

चतिस्य कर्म बहु शरीरे भवति धारयति, रमणीयं कान्तिभावाद्यभिषिच मनोहरं भवति । तदाच
नेत्रं पाश्र्वात् लोचनं वा वीरजनिता, लघ्वात् रमणीयत्वात्सम्भवति भावः । 'चनेन काग्रं'
नाम मन्दनादप्या दृष्टिर्गता ।

अथ प्रथमाहं इन्द्रप्रस्थिनावाप्योक्तमप्यकार्षीं अथपि आनन्दनामद्वयतत्त्वनामावा-
विश्वीयोक्तिः, तत्त्वनामाभिन च अन्तर्माप्यपञ्चाध्यानुमावादिनुमानाद्यन्तर्माः। द्वितीयाहं च
अहं एव विरोधानाम् इत्येतेषां परस्परनेहपक्षेण संवृतिः। "सति द्विती मन्माभावि विश्वीयोक्ति
मन्मा विह्व"ति विश्वीयोक्तिसङ्गम्। अन्तर्माप्युक्त्यर्थे प्रीतिः। अन्तर्माप्युक्ति उक्तम्।

(४) स्वहेतिः । एतदपि तस्य शरीरीयतापवात्त्वमपि । तस्मिन्नेकैव साधकज्ञानान्तर्भावः ।
 भाष्यः ।

(१८) कामिति । अयमयम् कर्माकर्तृकया शुद्धवती । ननु श्रीदेवरम्परया यदर्थं कदाचित्
मिथ्यापि भवेद्विषयग्राह्यनिरासार्थमाह—ममापीति । स एव सत्य जानीत्याहः मालतीनिमित्तक
इत्येव निययः स्वधारणम् । तादृग्वधारणे कारणं दर्शयितुमवतरविधां पातयति—कृत इति ।

সমাপ্ত প্রকাশ করিতেছে। এবং সে কলিনী নতার স্তায় প্রানবর্ণাকৃতি হইয়াও (বিবহবশতঃ) ইবৎ পাত্তবর্ণমধুর ও অতিশয় সুখ শব্দীয় ধারণ কবিতেছে— অথচ কাহিনীয়াবশেষ বলিয়া মনোহর হইতেছে।

(৬) লব। মাধবের শরীরোপতাপের কথা ও মাধববৃত্তান্ত কথনকালে আপনাকে বরাহ বাওরার লব্ধ অবলোকিতা বলিয়া বিন, বলা—“মাধবের শরীর নিতান্ত অমৃত”।

২২। লোকশব্দসমূহা গুণিত্যাহি তে, মালতীহে সেই নবনোন্মদভাব কাবণ,
আমারও তাহাই শাবণ। তাহাব হেতু এই যে—

অনুমতং বদনেন্দুপাগমচিয়তমেব যদস্য মহাশয়ঃ ।

সুমিতসুখলিকাভরলং মনঃ পয় ইব স্তিমিতস্য মহোদধিঃ ১২০

মাধ । পদ্যো ! উপন্যাসশুদ্ধিঃ, পদ্যো সমামহস্বারোপযে যজ্ঞঃ । (১১)

অথবা—

শাস্ত্রেণ নিষ্ঠা সহজয় বোধঃ প্রাগ্ভ্যাসমভ্যস্তগুণা চ বাণী ।

কালোদবোধঃ, প্রতিভানবত্বমেতে গুণাঃ কামদুঘাঃ ক্রিয়াসু ১২১

(১০) অনুমতমিতি : মাধবাবিশুদ্ধদেয় ইতোনৌলোভ্য মিহি ইতি—এব ইতি । এব বহুমেতুঃ মাধব্যা বাগনমুদ্যাকরঃ নিবর্তং নিবর্তমেব মহাশয়ঃ, মহানুভবস্য বসন্ত মাধবস্য অনুমতং বাবুদয়দ্যৎ তদ্বিষয়শাস্ত্রমিতি যাতনু, স্বপায়দ্যন্ মত্বমাম্ । যদ্যদ্যন্ মনঃ, অস্মি কিসং নিমিত্তস্য নিবর্তস্য মহোদধে, মনসির্ভে : পদ্যো প্রভৃতিব সত্যকবিত্বাতরল, সত্যকমুদা কলৌক্যেব বহুতং সন্ সুমিতং ঐর্ঘ্যবহিতং তর্জনিতম্ অমুদিতি মৈব : “কবিত্বোক্তকবিত্বোক্তক্যা কৈব সত্যকবিত্বোক্তক্য” ইতি মিত্বী । তথা অনুভবনিবৃত্তদর্শনাদেব সুখমিতি, তদা মাধবমমোঃপি তব বদনচন্দ্রাবলৌক্যমৈব সুখমিত্যনুমানাভির্দেতে, মাধবসহস্রাদর্শনবিরমল মনসঃ সাদৃশ-ষদ্রশ্যনিতারদনানলৌক্যং বিনা সর্ঘদেব সৌভাগ্যস্বাদিতি মাধ ।

এব বহুমেতুরিতি দৃষ্টেত পয় ইবোদ্রুপমশাস্ত্রশাস্ত্রমিতং মাধবমনঃসৌমদ্রপদ্যনির্দে ম মালতীসুখেন্দুদর্শনকপকারকশাস্ত্রশাস্ত্রমাদনুমানমকরাট : । দুতবিনমিতং ইত্যম্ । “দুতবিনমিত-মাধ নমী মনঃ” ইতি তদ্রূপকম্ ।

(১১) মাধিতি । উপন্যাসস্য প্রতিপাদ্যবিষয়ম্যাস্ত্রানল্য শুদ্ধিঃ অর্ধমপ্রত্যাদির্দীপয়দ্যনম্ । মহাস্বারোপযে মতি অবিত্যমানকামি মাহাশয়ঃ স্বস্ত্যাপযে ।

(১২) অথবা ইতিশীলা নেদমাভ্যর্থকরমিতি সুখমিত্যনুদ্য—অথবা শাস্ত্রে মিতি । শাস্ত্রেণ শীলাবিস্তারকবিদ্যাঃ নিষ্ঠা স্বস্ত্যাদিরহিতশাস্ত্রমিতি : পারদর্শনেতি যাতনু, সহজ

৩০। এই মালতীর সুবচন নিশ্চয়ই এই মহাশয় মাধবের অত্যন্তকৃত হইয়াছে, যেহেতু নিশ্চল সমুদ্রের মত যেমন কলোলে চঞ্চল হইয়া বৈদ্যবহিত হয়, ইহার মনও সেদ্রুপ উৎকর্ষীর চঞ্চল হইয়া বৈদ্যবহিত হইয়াছে ।

৩১। মাধ । অহা ! কথোপকাসের কি বিচলিত্য এবং কামাব মহা-রোপের মত কি চেটো !! অথবা—

৩২। শাস্ত্রের পারদর্শিতা আনবিক নির্দল বাগ্মিত্য, আশাবাদি গুণযুক্ত

কাম । অতস্তুেন জীবিতা দুষ্টিজমানেন দুষ্করমপি ন কিঞ্চিৎ
ক্রিয়তে । অসৌ হি,—(২২)

সামান্তিকী বোধঃ অনন্তস্যপি বিষয়েষু ভ্রটিতি প্রবেশশীলা বিমলা বুদ্ধিঃ, প্রামাণ্যং “নি, মাধ-
সলং” প্রামাণ্যং প্রযোজ্যেপি সর্বত্র “ইত্যুক্তলক্ষণং, বাস্তবং”, তথা অস্বস্তা আশ্রয়ীকৃত্য মুখাঃ প্রসাদ-
মাধুর্য্যাদিশে যথা প্রাপ্ত্যুতা বাচী বাক্তব্য কাব্যাববোধ, কচ্ছিন্ সমধী কিং বক্তব্যমিত্যবসর-
প্রাণ, প্রতিভাশব্দে তাত্কালিকপ্রসূতপদমতিশয়ান্বিতং” এতৈ মুখা ক্রিয়াসু অমীড়কাণ্যেণ
কামং দুষ্করীতি কামদুখা, (কাম—দুঃ—জ জবানাদিভ্যঃ) । অমিতাবসম্পাদকাঃ । তথাচ
এমিগুণৈঃ সবিদ্যে যোমমানায়া ধনবত্যা ভদ্রম্যাস্তদ্ব্যক্তিং ন বিজ্ঞবাবহমিতি ভাবঃ ।

অদন্তুতাত্ ক্রিয়ামানম্ভ্যাত্ প্রসূতদুষ্টিক্রিয়ায়াঃ প্রতীতিরপ্রসূতপ্রমাণ্যাদিভ্যঃ, স চ
মুখসমুচ্চারণাদিভ্যঃ সংলগ্ন্যতি । তথাচ তাহমুখমুখককামদুষ্টিরূপসদৃশদুষ্টিলাভান্ননো-
রযোপি মানসীসমানমদ্যৌ মাধবল্লাবয়ং কলিষ্যতীতি বস্তু অস্বস্ত ইত্যলঙ্কারেণ বস্তুভ্রমিঃ ।
অদন্তুতপ্রমোদলক্ষণং যথা দর্শক—“জিবিদিয়েব” সামান্যত্ সামান্য বা বিজ্ঞেয়তঃ । কাণ্ডা-
শ্রমিত কার্যেষু কেতোরথ সমানু সমঃ । অদন্তুতাত্ প্রসূতসদৃশম্ভবে পশুধা সহঃ । অদন্তুত-
প্রমোদা স্যা” ইতি ৪

(২২) কামিতি । অতঃ সনসৌ ধর্ম্যেবাঙ্কিত্যাদিতো তেন মাধবেন জীবিতাত্ জীবনাত্
চহিজমানেন তথা বিলা জীবনধারায়মতীত্ব জ্ঞেয়করমিতি মল্লতা, দুষ্করং দুঃসম্পাদমপি কিঞ্চিন্
কার্যে ন ক্রিয়ত ইতি ন, অপি সু ক্রিয়ত এবৈবর্ম্যঃ ।

লঙ্কারিভ্যে জীবনমর্ষদাসীমতিদুঃসদৃশকরমিতি বিভ্রাম জীবনাদিভ্যতা তেন তনু-
পরিক্রীড়িতা দুষ্করমপি জীবননাশকর কার্যে ক্রিয়ত এবৈতি সরসার্যেঃ ।

হি তথাহি—অসৌ মাধব ইতি প্রীতকল্মষে ন তে ইত্যাদিদ্বা অসৌ’তি ।

বাণ্য, কোন্ কালে কি বলিতে হয়, তাহার অবসরগরিজাম এবং প্রতিভাশ্রিত
এই সকল স্তম্ভাবলীতে কার্যে অতিগাঢ়-সঙ্গাদক হয় । (ইহার সমস্তই দেবীতে
বিস্তারিত আছে, সুতরাং ইহাও কথোপন্যাসেয যে বিস্তৃতা হইবে, তাহাতে আর
বিস্তর কি ?) ।

৩৩ । কাম । অসৌবতাবশতঃ ভোমার বিরহে জীবনধারণ নিতান্ত ক্লেশকর,
বিহার জীবনে নীতশ্রদ্ধ হইয়া যাবব যে দ্রুত কার্যেব অশ্রুটাম করিতেছে না,
তাহা নহে ।

માસર્તીમાધવે

ધત્તે ષ્વત્તુર્મુકુલિનિ રત્નલોકિલે વાલુચૂતે

માર્ગે ગાત્રં ષિપતિ વકુલામોદગર્ભસ્ય વાયોઃ ।

દાવપ્રેમૃણા સરસવિસિનીપચમાત્રાન્તરાય-

સ્લામ્યન્મૂર્તિઃ જયતિ ષ્વત્તુર્મો મૃત્યુષે ચન્દ્રપાદાન્ ॥ ૨૪ ॥

(૨૪) ધત્તે રતિ । મુકુલિને સજ્જાતકીરકે રત્નલોકિકલે અધ્યાયમાનવિકે વાલુચૂતે વાલુચાન્ મનોહરે સહકારતરી મયધે મરણાય મદુચી વારં વારં વૃષ્ણસે યાતયતિ । અથ મુકુલિને રત્નલોકે કામવાયકવચ રત્નલોકિકલે રત્નલોકે અ કામલેન્યહાસિખમુગ', તત્વાપ કીલિસકુલસમાકુલિતાદ્યાઙ્ તત્ત્વાપિચિત્ત' કીરકનારાચમચગ્ર' મમ વલુર્મિત્થા પ્રાપ્તમાય વિભાસ્યતીત્થમિદાધેય—હરિવિષ્ણુવં ઇવ વિરહિજનાતિદુ સદેવિ સહકારતરી મરણાય પુનઃ પુનર્હરિ યાતયતીતિ ધાવઃ । તથા—મુકુલામોદ, કીલેવત્રુમુગકીરકે મર્મે મર્મે યસ્ય તસ્ય વાયોર્હરિવાનિલસ્ય મામે નિર્મલપથે સ્થાયે મદુચી યાત્રં દેવં ષિપતિ અવ્યતિ । હિમલેન દુઃસાત્રુમવદુર્બદ્ધેન ? કામનારાચવારાપાતમુલ્યોદયે રાત્રુરવેનમ્ વૃષ્ણયતુ રત્નમિદાધેયલ્લે । ચન્દ્રપાદાનમદગમ્બદ્ધસ્ય વિરહિજનાતિદુ, સદૃશ્ય કામવાચપાતમુલ્યલક્ષ્મણ વાલુચાલ્લક્ષ્મણ ન વિરહમિતિ મળ્યમ્ । કિચ્—સરસં વારં' મ્ વૃષ્ણવિસિનીપચ' વિરહજનાકુલમવાયે પરિજનોપગૌતં સરીગ્રવમં તત્વાચ' અનરાયઃ હાકવતિમયલ્લો યસ્ય સઃ, સરસલરીગ્ર-પચાધાયે વિરહજનાકુલેય લાલસમ્બધાદ્ધમકીલિર્ન કાદિતિ ધાવઃ । “પરમામીતરીલ” રતિ ધત્તે તાદૃશ્યં વચનાત સ્વાલીયં પ્રાપ્તર્થં યલ્લેલ્લે । તથા તામ્બલી યાનિં રાત્રુરવેનમ્ મૂર્તિરાર્થનિર્લેસ સ તાદૃશ્યં) અપલિતાસાવિચલ્યવિજેવમ્ । દાવપ્રેમ્યા સ્વામ્યકલ્પાઅન્તરિક્ષેશુ દાવામતપુરુષા મરણસાધકતથા તત્ત્વપચવાનિલેલ્લે, મયધે મરણાય મદુચી વારં વારં વૃષ્ણસ વાદાન્ કિરવાન્ અવતિ ષિપતે । વિરહિજનાના મિરતિમ્બલ્પાવચર્મ અદુરમ્ તત્ત્વ સર્મિવાસો મરણવાચલ્પાત રત્નલોકઃ । “દશદાસી કનાવલ્લભકી”રતિ ॥ વાદા રમ્યાદિ, મૃત્યુકાઠા” રતિ ધામવ' ।

૩૪ । એ છે માધવ મરણેન-કન્યા મુકુલિત ૩ પ્રવાયમાન કોવિલમ્બુ નવ મદકાર મુલે વાર વાર મૃત્તીનાલેખ કીરકેલે । વકુલપૂર્ણકામોદિત વાણ્મ સકરમણે મરણેન કન્યા વારવાર ગાત્ર પાતિશા ગ્રાથિટેલે । એવં મિતાશ્રમામ-મૃદિ દેશી પરિજનમનાતિત સરગ કમલિનીગત્તકેઈ એકમાત્ર વિગ્રહાનન કર્તુક માત્રે વિગ્રહરૂપ અને કવિશા અતિ મહાપદકવિવકન નાવાનનવાયે મરણેન કન્યા વારવાર અલ્પકિરણેન સેવ્ય કરિટેલે ।

মাধ । অন্য এব অচ্যুতঃ কথ্যপ্রকারো ভগবত্যাঃ । (৩৫)

মাল । [স্বগতং ।] অতিদুষ্করং করেদি । (ন)

কাম । তদেবং প্রকৃত্যা সুকুমারঃ কুমারঃ কদাচিদপি অন্যত্র
অপরিস্ফিটপূর্বস্তপস্বী, যতোঃশুনা শক্যমনেন মরণমপি অনু-
ভবিতুম্ । (৩৬)

(ন) 'অতিদুষ্করং' করোতি ।

অথ স্তুতিমানীষাদিবিষেধবানো কামিপ্রায়তান্ পরিকরাত্তদারঃ । তথা স্তুতলক্ষ্যে—এক-
জিন্ কাব্যে' ধনে ইত্যাদি বহুক্রিয়াস্বা' সাধনত্বে নোপন্যাসান্ সমুদয়ত্বদারঃ । তাসাং ত্রিযাশা-
নসাবিশেষকল্লুকলাদ্বীপকালদারঃ' ইতি তেষামঙ্কাদিমাবেন চ'দ্বারঃ । সন্দাভাশা কৃতম্ ।

(৩৫) মাধীতি । অন্য এব সাধারণীকৃতপ্রকারাদিনচ' এব অনন্বসাধারণ ইতি যাবত্,
অচ্যুতঃ অদুঃ, কথ্যপ্রকারঃ কথনকৃতঃ ।

(ন) মাধীতি । 'অতিদুষ্করং' মরণাভ্যবসার্ষ' মর্দস্যধ্যমিত্বর্ঘঃ, 'করোতি' স মাধব ইতি যৌব',
কচিন্ প্রকৃতি 'স' ইতি সূকীর্ণ এব পার্শ্বঃ ।

(৩৬) কামীতি । যতো যজ্ঞান্ জনৈশ্চ সাধবেন তদেব তপকর্মণ মরণমপি অশুনো' অনুভবিতু'
শক্য', 'অতঃ প্রকৃত্যা' স্বভাবেন কুমারঃ স্তমসমীকৃতমাত্মনো "সৌকুমার্যে" বিধামিহ'
শেষ্ঠমধ্যমকৃত্যত্ । 'প্রসূতপত্রবক্ষ্যসং' যন্ 'স্মারতদৃশমম্' । কুমারঃ অকৃতদারঃ, (পতন
বিশেষতো' যুক্তিজননরসৌক্যল' সূচিতম্) । 'অন্যত্র' তত্রিহাশা' তদবস্থা 'অপরিস্ফিটপূর্ব', 'পূর্ব'
'অস্ফিটঃ' পূর্বসৌক্যলক্ষ্যরসনাবিশেষীভূত ইত্যর্থঃ । ('ধনে'নানুভূতপূর্বত্বান্' সৌক্যলক্ষ্যতদুঃস্বল'
তমিব' প্রথমানুরাগবিষয় ইতি ধন্যা' তমিতি' অ' অর্থঃ) । 'অর্থ' সাধব' তপস্বী' অনুকম্পনীয়ঃ
'তপস্বী' তাপসী' 'আনুকম্পা' 'অ' ইতি বিহঃ । 'তমস্যজিহ্মনুরক্তে' অনুরাগধর্ম্যে' জনৈ' অনুরক্তা
স্বতী' এতৎ' ইত্যসৌ' ইতি ভাষ্যঃ ।

৩৫ । মাধব । ভগবতীয়া কথায় উপক্রম সঙ্গীতাত্যবেহি বিলক্ষণ ও নির্দোষ ।

(ন) 'মাল' । (স্বগত) অতি দুষ্কর করিতেছে ।

৩৬ । কাম । স্বভাবতঃ অতি কোনল অবিবাহিত এই মাধব যেহেতু কখনও
কোন ছৌবিষয়ে একপ্রাণ ক্রোধ অশ্রুত্ব করে নাই, কাষেই ইহাঙ্ক পক্ষে মরণও
অসম্ভব নহে ।

মাল। [জনান্তিকং।] সচ্চি! অতশো কারণাদৌ তস্ম
সম্বলোচনাদ্বারভূদস্ম, কিম্মি আশঙ্কমাণাভূদাভিষ্টাবিষ ন
প্রাণামি কিং পণ্ডিত্তিচ্চি (প)

মাধ। দিষ্ট্যানুকম্পিতোঃস্মি ভগবত্যা। (১৩)

লব। ভগবদৌ যৎবাচিনীতি আশ্রয়কলৌষদি, অপ্রাণম্মি
মহিদিরিয়া, মন্যাসস্বরচ্ছাসুহসুহুতমশ্চলস্ম, তস্ম জ্জ্ব
বহুমৌ অশ্রুভূদৎসনা ভবিষ, রবিকিরণাসিলিষ্টসুহকমল্লিণী-

(প) সচ্চি। 'আশ্রয়' কারণাতল সর্বশোকাদ্বারভূতস্ম, কিমপি আশঙ্কমাণা ভূতা-
নিষ্টে ন জ্ঞানামি কিং প্রতিপদ্যত ইতি।

(ফ) ভগবতৌ এবং বাচিনী ইতি আশ্রয়তঃ অশ্রয়কলৌষদী, মন্যাসস্বরচ্ছা-
সুহসুহুতমশ্চলস্ম তলৌ বহুমৌশ্রুভূতদর্শনী ভূত্যা, রবিকিরণাশিলিষ্টসুহকমল্লিণীকন্দমুন্দরী-

(প) মালতি। 'আশ্রয়' মন ইত্যর্থঃ। কিমপি 'অশ্রয়' মরণমিত্যর্থঃ, ভূতেন বিবাক-
শ্রুতিবদৌনির্দিষ্টেষু আবিষ্টা যস্তা অশ্রুভূত্যা ইতি যাবৎ। কিং প্রতিপদ্যতে ভগবতীশ্রবণস্ম
কিমুত্তর দীপতে ইতি ন জ্ঞানামি ইত্যর্থঃ। তবাত্ম জলৈব যদৌষিতমুত্তর' দৌষতানিত্যায়ঃ।

(১৩) মাধতি। অনুকম্পিত. মালত্যা অনুরাগসম্বাদনৈন এবং রৌদ্রা কদৌপন্যাসী-
মানুদ্রহীতঃ।

(ফ) লবতি। যৎবাচিনী বিঃশ্রুতমকপট মাধবস কামাবস্থাপকামিনী ইতি উচ্যে:
আশ্রয়তঃ মন্যপি মানন্যা অবস্থা অশ্রুভূত্যা। তব নাক্যে ন ভগবতীরেবাহ' ভগ্নাভিষ্ট
প্রতিপদ্যতঃ সুহসুহুতমশ্চলস্ম তবালিক মালত্যা অবস্থা কদম্বিত্রুসুহুতমশ্চলীতি মন পুততা ন রহীত-

(গ) মাল। (জনান্তিকং) মমি। আমাং জন্য মর্শালকাবৃত্ত সেই মহাশ্রয়
ওচি কিছু হই, এই অশ্রুভূত আশ্রি ভূতান্ত্রুত্যাং ন্যার হইয়া দেবীবাংকোর বে কি
উত্তর দিতে হইবে, তাহা বুঝিতেছি না।

৩৭। মাধ। ভাগ্যক্রমেই আমি ভগবতীকর্তৃক অশ্রুভূত হইতেছি।

(ফ) লব। ভগবতী মাধবেব অবস্থা ব্যক্ত করিতেছেন বলিয়াই আমিও
মালতীও অবস্থা বলিতেছি। আমাংকোর ভর্তৃমারিকা মালতী শ্রীর বাসগৃহের

কন্দ-সুন্দরাম-সোচ্চা-বিমাবিদাশ-ব্রহ্মণা-ধিঅদর-রমণীয়াবি,
পরিভ্রমণং দূশেদি । শামিনন্দদি কেলিকলাশো, কেবলং কমলাশমাণ-
কন্তহত্যপল্হত্যগণ্ডমণ্ডলা দিঅসাং গমেদি । (ফ)

যদ্যযোমাবিমাণিতানহবেদনাধিকবররমণীয়াপি, পরিভ্রমণং দূশেতি শামিনন্দতি . কেলিকলাঃ,
কেবলং কমলাশমাণকান্তহত্যপল্হত্যগণ্ডমণ্ডলা দিবসানি গতবসি ।

যেতি ভাষ্যঃ । মণ্ডুদারিকা মস্তুক্যা জাতীয়া ভ্রমণস্য সৌন্দর্যসংগ্ৰহস্য আসন্নং সম্বিহিতং যত্ন
রথ্যাস্ত্যং প্রকাশ্যং তস্য সুহৃৎ মণ্ডুপং সুবসং যেন তথামৃতস্য তস্মৈব মাতবল্যেব বহুশো বার-
বারং অনুমৃতদর্শনা দ্রাস্তব্ধমামূল্য (যনেন বস্তুঃপ্রীতিবত্) ইতিহিতার্থে সূর্যরশ্মিভিঃ আশ্রিতং
পৃষ্ঠং সুখং মনোহরং যত্ন কমলবিনীকন্দং নলিনীমূলং সযাচমিতি যাবত্ । (“কন্দীঃসৌর্যে
সুখী” ইতি বিদ্যাসুখীভ্যঃ) । তদন্ত সুন্দরস্য পাণ্ডিত্যস্বাদমৌল্যস্য অরম্যস্য শীময়া কান্দ্যা
বিমাবিতা সুখিতা য়া অনহবেদনা মদনপীকা তয়া বধিক যথা স্নাতয়া রমণীয়া কামা-
লিহিতকায়স্য কান্দিপ্রকর্ষাদাদ্ভাসিতাঃপি (অতিকালস্য সুখজনকত্বমৈবত্বেপি দুঃখজন-
কত্বাদবিশ্রম্যতনয়াপিহত্) । সত্যে পরিভ্রমণং ভ্রমণং সখীভ্রমণং দূশেতি সকাপযতি । বিরহ-
দুঃখভিত্তিকারাসামর্থ্যাদিতি ভাষ্যঃ । (যনেনাভ্রম্যনিঃ পাণ্ডিত্যং চ ধর্মিতঃ) দুঃখপ্রকার-
মৈব দর্শয়তি—শামিনন্দতীতি । কেলীঃ কন্দুকাদিক্রীড়াঃ, কলাঃ নৃত্যগীতাভীঃ শামিনন্দতি
নাদ্রিযতি । (যনেনারতিবত্) । কংসং তর্হি দিনান্দ্রিযাতথ্যতীত্যাহ—কেবলমিত্যাदि । কমলাশ-
মাণঃ সৌর্যবদাশ্বত্থং কান্দিঃ মনোহরঃ যৌ হুগঃ কমলবদনপুং পাণ্ডিত্যমিত্যর্হঃ, তত্র প্রদর্শন-
ং নলিনীমূলমশ্রুতং যথা কান্তয়াভূত । (এতেন বিনা কথিতা) । কান্দ্যলানি করতলে তথ-
বিদ্যাসঃ পুস্তকানাং কামাবিকঃ, যথোক্তং ভরতেন—“অগ্রে চ দ্বিগৈ কাব্যৈঃ সৌমিত্যেচ্ছান্বিতঃ
কর” ইতি ।

সম্বিহিত প্রশস্ত পথেষ জনকাকারী সেই বাববেবই বাববাব বর্ণনাস্ত কবিতা
সুখাবশি-সংহৃষ্টে মুখ মৃণালেব ন্যায় সুন্দর অবশবেব শোভাধাবা সংশ্লিষ্ট যে
কামবেদনা উদ্ভাস্তা অধিক ননোবন হইয়াও নান্দ্র শব্দবিগত মন্থাপিত
কবিতাহে । কন্দুকাদিক্রীড়া ও নৃত্যগীতাদি বিভাব আদব কবিতাহে না ।
কেবল কমলবৎ বিবাহনান হতে বহুত বিন্যস্ত কবিতা বিন অতিবাহিত
কবিতাহে ।

অবিষ। বিষসিদ্ধারবিন্দমধরন্দণিস্থান্দ-সুন্দরেণ, দর-
দলিষ-কুন্দমাধন্দ-মহুবিন্দুসন্দৌহবাছিণা, মন্থণুজ্ঞাপেরন্তমারুদেণ
সত্তম্মদি। (ব)

অষ' অ অদোষ্যহুদি তস্মি' জ্ঞাতাদিষহে বিধমহসবাব্ভূদয-
টংগণ-পঙিষকরুৎস মধবদৌ কামস্ব বিষ, কামকাণ্ণালঙ্কার-
পারিণী তস্ম, বিবিহবিব্ভমমাহিরামং, অণুরূপাণুরাণাবব্ধমহ-

(ব) অবিষ। বিকসিতারবিন্দমধরন্দসুন্দরেণ' কুন্দমাকন্দমহুবিন্দুসন্দৌহবাছিণা
মধবদৌহবাব্ধমমাহিরামং সত্যম্ভিতি।

(ম) অম্বহ, হত: প্রভৃতি তস্মিণ্ যাবাদিষসে, নিজসমদৌহবাব্ধমহসবাব্ধমতিপদরূপা
মধবত' কামস্বৈব, কামকান্ণালঙ্কারিণ তস্ম, বিবিধ বিব্ভমমাহিরামমগুদপানুরাণাং।

(ব) অবিষেতি। বিকসিতায়া অরবিন্দায়া মধরন্দণিস্থান্দেণ নির্ঘাসিত্রবেণ তন্
সংলগ্নেভ্যে, সুন্দর, মন্থণুজ্ঞাপেরন্তমারুদেণ: তেণ, তস্মা দরবিদলিতৌ বৈবিকসিতৌ ("ইপদে
দরাশ্চয়"মিয়মর')। যৌ কুন্দমাকন্দৌ কুন্দমূতকুণ্ডৌ ("মাকন্দ: সহকারিঃ সৌ ধানীনদর'
মিদৌ"রিতি মিদিমৌ)। তযৌম্ভুবিন্দুসন্দৌহ মধুকরুৎসমূহ ইহতি ধারয়তীতি তেণ তযাভূতেণ
পুণ্যনির্ঘাসসম্বন্ধাদিত্যৌবৈবৈতর্ক্যং। মধবদৌহবাব্ধমগুদপানুরাণাং সত্যম্ভিতি।
সম্বারিণা বাবুনেতর্ক্যং, সত্যম্ভিতি অতীবাচীরা মভিতি। (এবৌহৌপলবিভাবনামনিত-
বেদনামিহিতা)।

(ম) অম্বহেতি। নিজস্ব স্বস্ব যৌ মদৌনুসব স এব অম্বহব: ইহি তস্ম দর্শনায়
মতিপদরূপস্ব অগতর্ক্য ইতি স্বরম্যবেণ সাবহমগুদপানুরাণাং মধবত' কামস্ব মধবদৌ
কামকান্ণালঙ্কারিণ: স্বকান্ণা মদৌহবাব্ধমমিহিবিধাভিধে তস্ম মাধবস্ব বিবিধ-
মোনাকারে' বিব্ভমৈবিত্যসৌ অমিরামং মদৌহবং অনুদপস্ব সমুচিতস্ব প্রিয়মমামিভাববিগীষস্ব

(ব) অপর এই যে, বিকসিত নির্ঘাসিত্রসংস্রবে মদগুরুমূর্ত্ত স্ত্রৈবিকসিত
কুন্ম এবং চূতকুন্মবেব মধুকণবাহৌ ভবনোজ্ঞানপ্রাপ্তসকাবৌ বাবুণাং সে অতৌ
অবৌবা ইহেচৈহে।

(ভ) আরও এই যে, সেই বাবুণাবিগে যে সময় ইহেতে নিজমহোৎসবরূপ
অনুদগদর্শনেব স্ত্রী শবৌবাবৌ কামদেবেব স্ত্রীর মদনোজ্ঞানের অলঙ্কারবাহৌ
সেই বাবুণের বিবিধবিলাস-মনোহরগুরুচিত্তানুরাগবাহৌসবণবাহৌ দৌহবাবস্তু

गृहीतदजोऽन्धकारम्' अथोऽसिद्धिद्विविधादयश्चण्डालसखिज्जमाण-
चिन्तितुवरन्तकोदूहलं समुल्लसिद-सहस्रयन्त्रमन्यरात्रध्वपडिलमसेष-
पुलकचक्रम्-सुन्दरं, आणन्दिदसहीभणं पियसहीए परम्पराजलोभण-
सुहं समासादिदं, तदो पडुदि, सविसेस-दूसहाभासविजिभमाणूहाम-
देहदाहदाहणं दसापरिणामं अणुभवन्तो, सुदुत्त-मेत्तसम्पत्तपुल-
चन्दोदभा वासकमलिनी विष पम्पलाधदि । (भ)

अथमङ्गार्योऽज्ञतयोदमारभ्यन्तोऽबहुद्विनिपातवचनान्वतरावित्तवराचकीदृशं, वसु-
हसितसाध्वससन्धमन्यरात्रध्वपडिलमसेष-दपुनकोत्कम्पसुन्दरं, आनन्दिदसहीभणं, पियसह्या
परम्पराजलोभणमुहं समासादितं, ततः प्रवति, सविसेस-सहाभासविजिभमाणूहामदेह-
दाहदाहणं दसापरिणाममनुभवन्तो सुदर्शनमावसन्धमपूर्वचन्दोदभा वासकमलिनी प्रकाशति ।

अनुपमेन अनुपममेन मङ्गार्योऽज्ञतः द्वाष्ट्योऽज्ञतः योदमारभ्यो येन तत् तयोर्ज्ञं, तथा चन्दोऽबहुद्वि-
विनिपातः परम्पराद्विनिषेप एव वचना विरङ्गकावदुःखदत्तान प्रतारणा तस्या अवसरे समये
खिद्यमानं ज्ञानभावोदयेन सन्धमं यद्वितं तद्विन्धुऽन्धकारं सत्वरं बीगुह्यं चरकोहनसैव
बीगुह्यं यद्विन्धु तत् एव समुल्लासितेन सत्पत्रेन साज्जसैव भवेन यः सन्धः सन्धोभासः तेन
मन्यरेव निषेहेव चरयवेव दसापदादिषु प्रतिलयाः सत्पत्राय वर्तमाणाः ये स्वेदपुनकोत्कम्पाः
धर्मोमासकम्पाः सात्त्विकभावविशेषाः तेः सुन्दरं चत एव आनन्दिदः सद्योऽप्यजनाकोहन-
जनितागुरानेकेष्वेवमप्येति सन्धुहाः सन्धोऽज्ञता येन तत् तथाभूतं परम्परावलोचनमुहं यतः
प्रवति पियसह्या ज्ञानवा समासादितमित्यन्वयः । ततः दहति सविसेसः सातिदयः चत एव
दुःसहः य चापामः कामजसिद्धिद्विवेकः तेन विजिभमाणो बईमानः सहामः सहाम् वो ईहदाहः
प्रतीरसमापः तेन दाहणं भौवणं दसापरिणामं चरक्यापरिणतिं अनुभवन्तो इयं भावतीति
शेषः । सुदर्शनमाव चरकसमग्रमात्रं समाहः अर्थादहः पूर्वचन्दोदयो यथा सा तथाभूता सती
यथोक्तविशेषया वासकमलिनी नवनलिनीव (वासकमलिनीकोमलतायोतनाये) । प्रकाशति
अवसीदति, पत्रे मुद्रिता भवति । यथा पूर्वचन्दोदप्रदर्शनमादेकैव वासकमलिनी सद्बुधिता

ज्ञातान्मानकं पदम्पव बुद्धिनिष्कण्डप अठावभावमत्र कामजोदोवनिवकन
ठिक् गवर्ण इहेन अटिक्काव वर्तनकोदूहलानी, मद्रुपत्र चयचनित सुकडा
दमडः निष्पटोवदव अटिक्काव दहं, बोवाक्क उ दम्पवावा दमाहव एवः मनी-

তদ্বাবিষ, সুহৃৎতমেত-হি শ্রমবিষিহিতশ্রম-বল্লভ-সমাগমা,
নিবমর-সলিলাসারসিঞ্চমাখ্যেব মেদণী মীদলাশদিত্তি জাণামি ।
জেষ পপ্পুরিদ-কন্তদষণকুটুঙ্কলন্তদন্তমুচিভাবলিকন্তি সবিষেস-
মৌজিতং, নিরন্তরুজ্জসিৎ-পুলক-পঞ্চালকবোলঘোলন্তসংদদানন্দবাহিত্য-

(ম) তথাপি খ, সুহৃৎসমাগমদ্বয়বিনিধিত্তিজগবল্লভসমাগমা, নির্মরসলিলাসারসিঞ্চমাখ্যেব
মীদণী মীদলাশদিত্তি জাণামি : যেন প্রস্তুতকামদয়ন প্রদীপ্তবহনমীক্ষিতাবলিকান্তি-
সবিশেষমীভিত, নিরন্তরুজ্জসিত্তিপুলকপঞ্চালকবোলঘোলন্তসংদদানন্দবাহিত্যসৌন্দর্যকলিত-

প্রবতি, তদীয়মপি মালতী সবিহরবেদনামনুভবনী অশ্রুদয়দর্শনমাবেশতিতরমহসাদং লভত
ইতি অরুণ্যঃ । বিব্রতিচৌক্যমিতু সঙ্গদল্যাবস্থাদর্শনশেতি জ্ঞাৎ । অথবা যথা পূর্ববন্দীদয়-
দর্শনমাবেশেব কমলিনী স্মার্তি মনসে, তথৈব তাড়ন্যমিতুঃসং দম্বাপরিচায়ননুভবনী মালতী
স্মার্তি মনসে ইত্যর্থঃ । এবম—সুহৃৎসেবাং বিধেবৎ কমলিনীপথ এব মীম্যম্ ।

(ন) অধৈবনবগতা শিশু কথ মীদতীত্বাহ—তথাপি ইতি । তাড়ন্যকামদ্বাপরিচায়া-
বগতাপি শেত্বার্থঃ । সুহৃৎসমাগমদ্বয়কাল হৃদয়ে বিনিধিত্তি জ্ঞানময়া নির্মিত, নিজবল্লভস্য
স্বপিয়স্য মাধবস্য সমাগমো যথা সা, তত এব নির্মরেণ সতিস্মিতেন সনিস্বাসারোহ বর্ষসধারা-
লম্ব্যনেন সিন্ধ্যানা আদীক্ৰিয়মাণা মীদণী প্রথিতীত মীতলাগতে সত্বেচিদ্রুপমমিতমদন-
সমাপা মীতশ্চৈব আশ্রয়তি, ইতি জাণামি অনুমিনোমি । সঙ্কল্যোপনীতমিষমমাগন এবাসাঃ
সঙ্কল্যোপনীতমিষমমাগনানুমানী ইতুং
দর্শয়তি—ইতি । তত্র সমাগমাত্ৰং প্রিযশ্চন্দনানুভবং দর্শয়িতুং সূচ্যং বিশিনতি—প্রস্তুতদী-
প্যাদিনা । প্রস্তুতদীপ্যদমাগম্যা বহন প্রদীপ্য মীদাশ্রয়মাং প্রস্তুতমী দম্বাসমানা যা
দলমীক্ষিত্বদন্তি : দলদ্রুপমীতিকথেষি, তস্যাঃ জ্ঞান্যা মীদয়া সবিষেৎ সাতিমং মীমিত
স্মৃতিম্, তথা নিরন্তরুজ্জসিত, যনমাধিনীত্বপটৈঃ পুলকৈঃ বীণাভৈঃ পঞ্চানুধৌ, জয়তকিতযৌ:

অনের আনন্দজনক পরস্পরবাসনোকমসুখ প্রিয়গণী অশ্রুত্ব কহিরাহিণ, সেই
হইতেই অতিশয় চঃসং কামজ ধোষে পবিত্রক্যান দেহদর্শিত্বা ভীষণ অবস্থা-
পরিণাম অশ্রুত্ব করতঃ অতি অল্পকালমাত্র চক্ষোবদদর্শনে নব মলিনোব নায়
জানকাব ধারণ করিতেছে ।

(ন) তাড়ন কামদ্বাপরিচায়ে অবগতা হইয়াও মুহূর্ত্তমাত্র ক্ষণে বাধব-
সমাগমের কল্পনা করতঃ অতিশয় বর্ণনাব্যব আশ্রীকৃত বেদিনোব নায়

କିଂଚ—ତହାମସସିଂସହସ୍ମିତରୁଦ୍ଧସ୍ତୁଭିଦପତ୍ତିଧୀସନ୍ଦର୍ଭନ୍ଦମଣି-
ହାରଧାରଣୀ-କର୍ପୁରପୁରସବିଷେଷ ସିସିରଚନ୍ଦ୍ରେନରସଚ୍ଛାଦା-ଧାରଣିଧର
ଦନ୍ତୁରିଦବାଳକଦଳୀବିଜ୍ଞ ସ ଖଣାପାଦମବାହବାଦି-ଭାସାରତୁବରନ୍ତ
ସହସ୍ରରୀସତ୍ୟବିରାଜଦୋଷଣୀଦକମଳିଣୀଦଳଜଳହତାଳଚନ୍ତାରୁଷିହା 'ଏଭ
ରକ୍ଷଣୀଘୋ ଗମେଦି । (ଧ)

(ପ) କିଂଚ । ତହାମସସିଂସହସ୍ମିତରୁଦ୍ଧସ୍ତୁଭିଦପତ୍ତିଧୀସନ୍ଦର୍ଭନ୍ଦମଣିହାରଧାରଣୀ, କର୍ପୁରପୁ-
ରସବିଷେଷସିସିରଚନ୍ଦ୍ରେନରସଚ୍ଛାଦାଧାରଣିଧରଦନ୍ତୁରିଦବାଳକଦଳୀପତ୍ରସ୍ୟନ୍ତୋ, ପାଦସଂବାହନାଦିଭାସା-
ଧାରଣାଦି-ସହସ୍ରରୀସତ୍ୟବିରାଜଦୋଷଣୀଦକମଳିଣୀଦଳଜଳହତାଳଚନ୍ତାରୁଷିହା ଓଭିଦ୍ରେବ ରଜନୀଗମୟତି ।

ସଂସିତଦନ୍ତାଦନ୍ତୁରିଧରୀମାଧ୍ୟାନ୍ଦବାସହସ୍ମିତାବିଷେଷେ ଦମୟନ୍ତିମିଧିଃ ସର୍ବୋପଚିତ୍ରଂ ଯତାଃ
ସୁସ୍ମରାଃ ସଞ୍ଜୀବନାଃ “କି ମାଳତ୍ୟାଦୟୋଽପି ଏବ କସିତ୍ ପତିରନ୍ତରୀକ୍ଷତଃ ? କଥମସ୍ୟେତ୍ତ ସମା
ଗମସିଦ୍ରାଗି ସଂଭବେତ୍” ଯିତି ଚନ୍ଦ୍ରେଦୀନାୟମାମା ଜାତା, କହନ୍ତୁ ବିଷେଷତଃସ୍ତାଃ ସର୍ବଭାବାଭିଜ୍ଞାତେ-
ସିତ୍ରଃ । ଚନ୍ଦ୍ରେଦୀନୀମିଥ୍ୟାସଂସଂଜ୍ଞାମାନମିବାତୁଭିନୋନୀତି ଯାଏ ।

(୧) ସାଧାରଣୀ କଥୟତି—କିଷ୍କିନ୍ଦାଦିନା । ତହାମିନ ସାନ୍ଦ୍ରେବ ସସିଂସହସ୍ମିତାନ୍ତୁରିଧାରଣୀ
ନିକୃଷ୍ଟସ୍ତେଷ୍ଠ ସମୂହେନ ପୁଞ୍ଜିତ, ଉପୁଟ, ଗତ ଏବ ଗ୍ରହଣନିଷ୍ପନ୍ନଃ ସମାରଭ୍ୟଗ୍ରଜଣାଃ ବିଗଞ୍ଜିତ ଇତି
ସାବନ୍ତ, ଯଦନ୍ତମସିଂହାରଃ କନ୍ଦୁକାଳମସିନିମିତ୍ତି ହାରଣଂ ସାରସତୀତି ତଥୋକ୍ତା । ଏବ କର୍ପୁରପୁରସ
କର୍ପୁରସମୂହେନ ଚସିସିବସିସିରାଦା ନିରାଜିତସତୀତସ୍ୟାମା, ଚନ୍ଦ୍ରେନରସଚ୍ଛାଦାମାଃ ଚନ୍ଦ୍ରେନରସଚ୍ଛାଦା
ଧାରଣାଦିକରିଷ୍ଠ ଧାରଣାତ୍ୟାତନିପଞ୍ଜିତ ଦନ୍ତୁରିତ ବିଷଣୀକ୍ଷତ ବାଳକଦଳୀପତ୍ରମିବ ଶ୍ରବଣ ଶ୍ରବ୍ୟା ଯକ୍ଷା,
ସା (କଦଳୀପତ୍ରାଃ କାଳକ୍ଷୟସିସିବ ଶ୍ରୀକ୍ଷଣୀକ୍ରମାୟାଃକିଷ୍କିନ୍ଦାଦିନାଃ) । ତଥା—ପାଦସଂବାହନାଦି-
ଭାସାଧାରଣାଦେନ ଚକ୍ରରୀଭୂତେନ ସହସ୍ରରୀସାଧେନ ସଞ୍ଜୀବନେନ ବିରାଜିତୋପନୀତ “ଲଟମଦୀକ୍ଷତ”
ମିଥାଦିବନ୍ତ ପୂର୍ବେ ବିରାଜିତେ ନିର୍ମିତ ସଂସାନ୍ତ ଗପନୀତ ଗପସ୍ଥାପିତମିତ୍ୟର୍ଥଃ, ଯନ୍ ବାଳକମଳିଣୀଦଳ
ମରୀଚନକ୍ଷିଣୀପତ୍ରଂ ତଦିବ ଜନାନ୍ତେ ତାମହର୍ଷ ଶ୍ରେୟ ଯକ୍ଷା ସା ତସାଭୂତା ଚନ୍ଦ୍ରେବ ନିଦ୍ରାରହିତେବ
ରଜନୀଃ ସାସିଃ ଗମୟତି ଗତିବାହୟତି । ଯତେନ ଜାନରାବକ୍ଷା କଥୟତି ।

(୧) ଆଦୃଷ୍ଟ କି ଶକ୍ତିଃ ? ଗରିମତ ଚକ୍ରକିଶନମୁହେବ ଶ୍ରେୟ ବିଗଞ୍ଜିତ
ଚକ୍ରକାନ୍ତବିନିର୍ମିତ ହାସ୍ୟ ସାବନ୍ତ କନ୍ଦିନା କର୍ପୁରମୁହେବମ୍ପର୍କେ ବିଗ୍ରହକ୍ରମେ
ନିରୀକ୍ଷିତେନ ଚକ୍ରକାନ୍ତେନ ଶ୍ରୀକ୍ଷଣୀକ୍ରମେ ବିଗ୍ରହକ୍ରମେ ବିଗ୍ରହକ୍ରମେ ବିଗ୍ରହକ୍ରମେ ବିଗ୍ରହକ୍ରମେ
ସାବନ୍ତ ନାହାମେବାଦିସାମାନ୍ତେ ଶ୍ରୀକ୍ଷଣୀ ମରୀଚନ ପୂର୍ବବିଗଞ୍ଜିତ ବାଳକମଳିଣୀମଳମ
ବାଜନସାନ୍ତା ସାତୀନ କନ୍ଦିନେନ ଅନିର୍ମିତାବକ୍ଷାତେନ ସାନ୍ତ ଅଭିବାହିତ କନ୍ଦିନା
ସାନ୍ତେ ।

कथंवि उच्यते ह्यसिद्धासुहा सेदयपफुरिदपाद पल्लवुब्बन्तपिण्डालत्त-
अरसा थरथराचन्त-पीवरोरुमूलपासविसंवादिणोविवम्भना उक्त्व-
भन्त-हि अन्तरुत्तरंगणोसासविसमसमूच्छन्तपद्माल-पयोहरोवरि-
णिहितवेवन्तभुग्रलदावेदनवन्धना भक्ति पडिबोधवेलाविसञ्जिदु-

(२) कथमपि उपलब्धनिद्रासुखा स्वेदप्रसूतपादपल्लवोदामपिण्डालत्तकरसा, थरथराय-
मानपीवरोरुमूलपासविसंवादिणोविवम्भना, उक्त्वुब्भनासहृदयान्तरोत्तरङ्गनिवासविवमसमुच्छन्त-
पद्मनपयोधरोपरिमिहितवेवमरममुग्रलतावेदनवन्धना, भक्तिरिति वतिबोधवेलाविसञ्जितीद्विग्रहहि-

न च कामलिनीपत्रस्य तान्महत्त्वसाधकवादयोग्यमिदं वाक्यमिति यद्वनीयं, तान्महत्त्वपदस्य
व्यञ्जनमात्र एव कृतेत्यतः । अत एवाभरसिद्धेनापि—“व्यञ्जनं तान्महत्त्वक”मिति व्यञ्जनसामान्य-
परत्वमेवोपदिष्टं । “सञ्चालयामि नलिनीदलतालङ्ग”मित्यादिकां निद्रासादिवाक्यमपि तथैव प्रति-
पादयतीत्यनुसन्धेयम् ।

(२) सामाविकनिद्राविगमेऽपि चिन्तात्रयिता निद्रा दर्शयति—कथमपीति । “दीर्घस्था-
ससचिन्तादौर्निद्रा स्यात् कथमपि वे”ति निद्रायादिन्तात्रयितत्वे प्रमाणम् । कथमपि प्रवृत्त
दुःखिताया इत्यर्थः । उपलब्धं निद्रैव सुखं स्वप्नेन विषयमभयमसम्पादकत्वात् परमानन्दसं-
यदा सा, अत एव स्वेदेन स्वप्ने सुरतशयनत्रयितत्वं प्रवृत्तायां व्याप्तायां पादायां
चरणायां उवाच । इवीमूय पतित, पिच्छात्तत्तकरसाः पिन्दीभूती साचाद्रवी यस्याः सा, थरथराय-
मार्चं स्वप्ने वज्रोदुग्मलाजमणानुभवत् कथ्यमानं यत् पीवरं महत् चक्षुर्मे तस्य पात्रात्
समीपात् विसंवादि वज्रभाकर्यकभावनया व्यजितं गौविश्वम् यस्याः सा, (थरथरायमाधेति
शब्दो याम्यः कथ्यार्थकः) तदा उक्त्वुब्भनासहृदयान्तरोत्तरङ्गनिवासविवमसमुच्छन्तपद्म-
नपयोधरोपरिमिहितवेवन्तभुग्रलतावेदनवन्धना भक्तिरिति वतिबोधवेलाविसञ्जिती
द्विग्रहहिः समुद्रसङ्घिः पुनर्कः रोमाञ्चः पञ्चवी कव्यकितौ धी पयोवरी सखीयत्नो तदीहपरि-
निहितायां वज्रममुग्रभावनायां साधितायां भूजलतायां सखीयवाङ्मयीयां यत् आवेष्टनं
तदेव वचनं वज्रभातिङ्गनं यस्याः सा । तावत्प्रसन्नमङ्गलावीनारयां कथयति—भक्तिरिति ।

(३) अति हृष्टिवाक्यैः कथाति निद्राश्रयणार्थं करिणोऽप्यप्रमत्त इत्यत-
ः प्रवृत्तिर्न दर्शयन्तीति उच्यते । अत एव अङ्कः प्रवृत्तिः (प्रवृत्तये लव
हरेः) करिणो हरेते वाक्यः । (वज्र उक्त्वुब्भना आक्रमण करिणो हरेते, एतेष्वपि
प्रवृत्तिर्न कथा) एवं वज्र कथातिङ्गनं उक्त्वुब्भना मयोपलम्बनं हरेते (काठ-

তা পেস্খদ্ মম্ববদী, ইমেসু দাভ লাবস-মুইট্ঠণিম্মাণপরিবেল-
বেসু অঙ্গেসু দারুণবিজিভিদস্সকিঅচ্চিরং কুসল্লাবসাণদা মম্বহস্স
মবিম্ভদি । (ল)

কথং অ ইমাং রমণকেলিকলহকৌমোত্তরাঅপল্লবিঅকেরলীকবোল-
কৌমলুস্বে সন্তবিমলচন্দ-সন্দিম্বোদামটলিদিতিমিরাবরণাং বিচা-

(ল) তন্ প্রেততা মম্ববতী, এতৎ সাবজাবল্লমুইট্ঠনির্মাণপরিবেলবেসু অঙ্গেসু দারুণ-
বিজুভিতম্ব ক্খিঅচ্চিরং কুসল্লাবসানতা মম্বহসস মবিম্বতি ।

(ল) বস্তুসমুপসংহরতি—তদिति । তন্ তচ্ছাত্ মানস্যা এবমবস্থাএবল্লাত্ প্রেততা
স্বকীয়দুল্লমযোগবলেন নির্দারয়তু । লাবসমুইট্ঠ লাবসমুইট্ঠ নির্যাসং যেষা তানি
অত এব পরিমেয়ানি সীমমানানি তেতু অঙ্কেতু মাভসবয়বেতু দারুণবিজুভিতম্ব মৌষমম্ববীন
ইতিমাপন্নম্ব মম্বহসস কামদেবম্ব কুসল্লেন মানসীমোত্তরাসিতিএবমঙ্কেতু সন্ত অসংগতং প্রথমতঃ
যস্য তস্য মাং; তস্মা, অ্যিঅচ্চিরং ক্খিয়ল্ল আভল্লপল্লম্বার্থঃ । মবিম্বতীঅম্ববঃ । মানস্যা কৌমল-
সন্ত এবম্ব দূর্ব্বিক্কামমম্বহসসাপম্ব প্রথমতঃ মবিম্বতি অবেতি—স্বকীয়মম্বহসসবলেনাবধায়া-
জাচ্ছাদ্যে অচয়তু মম্ববতীতি সরলার্থঃ ।

জাগরণকালে কাঁড়বিরহানকার মতর গুটি নিঃক্ষেপ করতঃ নবাতল পূনা
বুঝিতে পারে ও পুনরায় সূক্ষিত হইয়া নেত্রযুগল নিম্নোক্ত কবে । ঠেতল-
সম্মাননে ব্যস্ত মনোভবের প্রবর্তে কথকিঃ সূক্ষা ভাবিলেও অতিবেগে প্রবাহিত
দীর্ঘ নিশ্বাসেই কেবল জীবনাশা সকার কবিতা থাকে । (মালতীর এইরূপ
অবস্থাদর্শনে) আশাবের জার সমস্তঃবস্তুখণ্ডাগৌ মনোমূল (অতিরিক্ত-
বোধ মালতীর মরণ আশঙ্কা করিয়া) কিংকর্তব্যবিমূঢ়তাবশতঃ অগ্র নিম্ন
নিম্ন মরণকামনা করে ও কেবল অপ্রতিবিম্বের দৈববিধানের নিন্দা করিয়া
থাকে ।

(ল) সুতরাং আপনি যোগবলে নিবীৰ্ণ করিয়া দেখুন, কতদিনে লাবণ্য-
বাহন্যপরিনির্ভিত অতিশোভনান এই মালতীর মনোভাবকে অতিভীষণভাবে
পরিবর্তমান কামজাবের মরণময় অবস্থান ঘটবে ।

वरोमुहाद' । इमे च सप्तसिद्धदुहसिन्धुपूरधवलुज्जलजोक्तात्रलपक्ता-
लिदगभणंगणा, परिमलिदपाह्लात्रलसिन्धुदणवहलपरिमनुमार-
सम्बलनमसिन्धुसंभलाभन्तमलभमारुदुहमायिद दहदिहामुहा वसन्त-
रपणीपरिणाहा भणत्त्यकारिणो भविमसन्ति पिचसहीएत्ति । (व)

काम : शक्ति के

यदि तद्विषयोऽनुरागवन्धः स्फुटमेतद्धि फलं गुणव्रतायाः ।

(४) कथञ्च इमानि रमयकैलकनङ्कोपोपरवपञ्चवितकेरनौकपोनकोमयो हे इरिमन्
 चन्द्रचन्द्रिकोद्गमदलितमिरावचानि दिभाचरीमुखानि । इमे च उज्ज्वितदुग्धक्षिम्बुपूरवपु-
 ष्योन्मूलानामसमचानिगमनाङ्गनाः परिसन्निपाट्यावकुम्भमिर्मयनवहन्परिमनीद्गारसंवलन-
 मसुषमालावसानमनयमादौतुङ्गावितदमदिङ्मुखा इमन्तरजनीपरिषाङ्गा चनयैषादिपी-
 भविष्यन्ति प्रियसुखा इति ।

(५) कथञ्चेति । इमानि उच्यन्ति यानां च, रसस्वेष्टिकल्पनेन सुरतश्रीङ्गादिपद-
विधादेन (कलितं) च कोप तेन (उपनीतं) य उपरागः लीहितं तेन
पत्ररितो पत्रपुष्पादभोजतो यो केरलीकपोतो केरवधेनोदितया मण्डपं (यत्र केरली-
पत्रीपादानं केरलदेशीयशौकपोमस्यातिकोमलमसिद्धं तन्मण्डपं भाविशोमलतटीतनादं)
तद्वत् कोमला भाद्वेगमानिनो चन्देलन्ती चन्द्रवन्ती निमन्ता निर्मला च या चञ्चिका
अदीप्ता तया चङ्गामं अतिवधितं यथा स्वापद्या दलितानि निराश्रतानि तिमिरावरणानि तमो-
रुपाच्छादनानि येषां तानि तवाभूतानि विभावरौमुखाणि वदीयकाणां कथं किं वा प्रकारेण
“अनर्थाकारिणो भविष्यन्ते”ति अनेन अनर्थाकारीण्येति निद्राम्यन्धेनावयः । तद्वि प्रेक्षतां
भगवतीति सम्बन्धः कार्यः । वदीयस्यातिशयकामीदीपकत्वादत्र तन्नाभाधे विभावरौमुखाणी-
मुक्ताम्, अतएव स्थानागत्यो वल्लभाश्वेन रजनीपरिष्ठापेन च चरितायतां । तथाच विभावरौमुखा
अतीव दुःखदायीनि भविष्यन्तीति भावः ।

(ব) শুরভকীভাবিবর কনহনিত কোণোণনীত বক্রিমার পলবদন
আরকীকৃত কেরলেশোর ব্রীলোকদ্বিগেব কপোলেব জায় কোমল ও উন্নতি
নির্ভল জোংবাবাহা বাহার অককাবাবরণ নিঃশেবরণে বিদগিত হইবাছে, উপস্থিত
প্রায় সেই প্রদোষকাল কি প্রকাব অনর্থকাবী হইবে। এবং যেই বসন্ত-মলনীতে
কীবদমুদ্রপ্রবাহের জায় গুণ ও দীপ্তিবৎ জোংবাবরণপলে পূগনহন নির্দোষ হই,

ইতি নন্দিতমণ্যবল্যয়াঃস্যা হৃদয়ং দাক্ষণ্যং বিদার্যতে মে ॥ (১৮)

এই যে নান্দিতরবলিন্, চহসিতা চহীমা দুগ্ধসিমুপূরবন্ অরসমুদ্রপবাহবন্ ধবলা যথা চন্দ্ৰশা দৌমিনী চ যা জ্যোত্বা সেব জল তেন প্রসালিতং বিধৌনং তমৌপচারেণ নির্মলী-
কৃতমিতি যাবন্, নভোঃজনং আকাশপ্রদেশো যেষু তে। তথা পশ্চিমলিতানি চম্ভাতপশ্চিমজানি
(তারকাদিমাদিত্য) যানি পাটভাবকুজানি কুমুদবিগ্ৰহা নৈবাং নির্মল্যনেন বিমলনেন
যৌ কুজানী প্রমুখানী পরিসলানী কীরমাখা শুভগার শুভবস: তেন যন্ সংকলনং মিথীমার:
তেন মল্লব' জোনক, মৌসন্যায়মান: মালব: পুট ইবাচরন্ যৌ মল্লবমালব: দলিবাশিল: তেন
শঙ্কুমালিকানি শুভকতধূমাগ্রমালানি কৃতানি (শুভবতা ধূমা যেষু তানি শুঙ্কুমালি, শুঙ্কুমালী-
বাচরনৌতি শুঙ্কুমালানি আত্মনান্ পশাদিত্বাদচ্, তানি কৃতানৌতি কৌত্বার্থে—শঙ্কুমাল্য-
মাদ্যাদিন্, তম শুঙ্কুমালীতীকলমালৌ' অর্থঞ্চ প্রাপ্যযেণ শুঙ্কুমালিতানৌতি সিদ্ধম্) দম-
দিক্, মুখানি শুকলদিক্, কাকি যেষু তে তযামুতা' অচলরগনৌপরিষাদা অচলকালীন-
বিমাবরৌবিমালতা: বিরহমাদতিদৌৰ্ভবন্ প্রতীকমানঃ অচলবিমাল ইত্যর্থ:। মিশ্রসঙ্ক্যা
মালম্বা, অর্থ কৌত্বা অর্থকারিণ' বিপশিসম্বাদিন: অবিশালি। ইতি চ ভগবতৌ প্রেচতা-
মিথবয়:।

অত্র অর্থং বি শুকলহনিহাসুহা ইত্যর্থোক্তদ্বয়ার্থ: দাক্ষণ্যে প্রনিহারযৌমাধার্ময়ান্
'লাপন' নাম প্রতিমুখচন্দ্রবহু। তল্লব' যথা দর্পণে—'অপাধার্ময়ং যতু লাপনং নাম
তদমর্থে' ইতি ॥

(১৮) যদৌতি। অনুরাগবত্, মালব্যা মাভানুরাগ' যদি তরিকয়: স মাধব এব
বিধৌ যস্য মাহু: মাধবানলব ইতি যাবন্ অমরদিতি শ্রী:; তদা এতদ্বি এতদ্বি গুণকৃত্যবা:
যুগপদযাতল্য স্রুট' ব্যাক্ত কৃতম্। মাধব' সমতীর গুণবলিতি তদানুরাগৌ যুক্ত এবেতি ভাব:।
ইতি কৌত্বা, অশ্রাদানুরাগে তৌরিত্ব', নন্দিতমপি আশ্রাদিতমপি ॥ মম হৃদয়' অম্বা মালব্যা:

এব: সঙ্গীতগরিমগ্যাটনা কুশলৈব বিমর্দনবশত: বহুগমোবভোগমস:মিশ্রণে
ময়ণ ॥ পবিত্রৌচাবৌ দক্ষিণানিল দিক্, মূহকে হৃদয়কব জার কবিশা পাকে,
বিরহবশত: মৌর্খবৎ প্রৌঢ়মান অমূহগর্ভিনৌ সেই বসন্তবসন্তৌট বা প্রিয়মখৌব
পাকে ক্রিয়ণ অনর্থকারিণী হইলে, ইহাও ভগবতী ভাবিনা দেখিবেন।

(৩৮) কাম। মল্লবিকে! মালভীর এই গাচাশ্রবাগ বনি মাধবের প্রতিই
ইহা থাকে। তবে ইহা নিতান্তই গুণজতার সুখক ফল। এই অশ্রবাগে

মাধ । স্যোন এব হুজাসো ভগবত্যাঃ । (১৬)

কাম । অহৌ ! প্রমাদঃ । (৪০)

প্রকৃতিলালিতমেতলৌকুমার্যৈকসারম্
যপুরয়মপি সত্যং দারুণঃ পশুবাণঃ ।
চলিতমসয়বাতৌহুতচুতপ্রপ্পনঃ,
কয়ময়মপি কালসারুচন্দ্রাবতঃ ॥ ৪১ ॥

দারুণতয়া ভীষণতয়া অবস্থতয়া স্বদুঃস্বাপ্নবীজীকৃতদয়তয়া বিদার্যতে, অত্যাঃ সমতীৰ কৌমল-
হৃদয়তযানিষ্টোপনিবাসং সমাশ্রয় বিদারিতনিব জিয়ত ইত্যর্থঃ ।

অন্য গম্যন্ত মাধবমুখবক্ষসঃ মঞ্জীবিম্ববৈচাৰিণীনাং পল্লবীকৃতানুসারঃ । তথা কার্য-
ভূতবিদারকস্য কামদেবীহৃদয়তলৌক্যে তদুকারখীভূতাবস্থায়া সাবলীকৃততলৌক্যে অ কার্য-
কারখীভিন্নদৈশ্যাদ্ভক্তিশাশ্রুতদ্বারা ইত্যন্যখৌক্যে নৈরুপিত্যে অ সংঘটিতঃ । তদৌক্যে অর্থঃ যথা—
দর্শনে—“পর্যায়ীকৃত” বহা মজা মন্যমৈবানিচৌক্যে । “কার্যকারখীভিন্নদৈশ্যতায়ামভক্তিঃ ।”
মালভারিখৌক্যম্—“বিবসি সসজা যদা মুখ বিন্ সধরা যেন শু মাঝভারিখৌক্য”মিতি
সঙ্গতম্—

(১৬) মাধিতি । যৌগ্যবাতৌ অন্য স্থানি যন্তঃ, ভগবত্যা কামদেব্যাঃ হুজাসঃ হৃদয়-
শ্রীবঃ স্থান এব মুক্ত এবৈতৎ । মালত্যাঃ শরীরবক্ষসাদ্ব্যমেনাতীবাণিতস্য সমাধনাদিতি ভাবঃ ।
“অমুজাস” ইতি পাঠে শু অমুজাস, অনিষ্টাহৃদয়া হৃদয়েণ ইত্যর্থঃ ।

(৪০) কামিতি । প্রমাদঃ অসজ্ঞা অসংযমিতা । অহৌ অর্থঃ । যদৈতরতাপি কামেন
অধিদুপদেশদ্বারাণ্যন্যৌ সমাসমী ন স্থাপিতঃ, পরন্তু কেবলং চন্দ্র এব জিয়তে তদতীবাখ্য-
মিতি ভাষ্যঃ ।

(৪১) প্রমাদীন সমাশ্রয়মানমনিষ্টে দর্শয়িতুমাচষ্টে—ভক্ত্যেতি । পরদ্রব্যঃ মালত্যাঃ শরীর

আমার স্বরূপ নির্ভাঙ আনন্দিত হইলেও মালতীর এই ভীষণ কায়বস্থা অনিষ্টোপ-
নিগাতেব আশঙ্কা জন্মাইয়া হৃদয়কে বিদীর্ণ করিতেছে ।

(৩৯) মাধ । ভগবতীর এই হৃদয়-শোব বৃক্ষই হইয়াছে ।

(৪০) কাম । অহৌ আমাদেব কি অনবধানতা ।

(৪১) এই মালতীর ন্যবীৰ যে স্বভাবশূন্য ও কোমলতামাত্রাবশবনে নির্মিত

লব । অথচ, জাশিৎ মৌদু মশ্ববদৌ । এতং মাছবপডিক্কন্দ-
সণাৎ চিত্তফলম্ । [মালত্যাঃ স্তানাংশুকমপনীয়] এসাবি
তম্মজ্জ্বল সহস্রবিরহেতি কথ্যাবলম্বিতা বচনমালা জীবনং
পিষসঙ্ঘৌপ্তি (৩)

(১) অথচ, জাশিৎ মৌদু মশ্ববদৌ । এতং মাছবপডিক্কন্দ-
সণাৎ চিত্তফলম্ । [মালত্যাঃ স্তানাংশুকমপনীয়] এসাবি
তম্মজ্জ্বল সহস্রবিরহেতি কথ্যাবলম্বিতা বচনমালা জীবনং পিষসঙ্ঘৌপ্তি ইতি ।

প্রকৃতা স্তন্যবনৈব ললিতং সুন্দরং, তথা সৌকুমার্যং কৌমল্যম্বেব এক . অদ্বিতীয় সার, স্মরণ্যো
যজিন্ মনু . কৌমল্যতামানন্দম্বনেনৈব নিখিলমিত্যর্থঃ । এতন্ সত্যং বিধিতম্ । তথা অর্থ
পঞ্চমাংশঃ কালৌপ্তি দাহত্বঃ সমতীব ভীষণ , এতদপি সত্যম্ । পঞ্চমাংশ ইত্যনেনৈকবাচ্যেভ্য
দুঃসহতমুকং । তথাচ কৌমল্যবৈজ্যিন্ অরৌরৈ পঞ্চমাংশকমমতীবাশর্যসম্পাদকমিতি ভাবঃ ।
মবতু নামৈব, কথং ললিতেন প্রবক্তা মলমবশেন দখিলাবিলীন বন্দনম্বির্নৈবদেঃ, শুভুতানি
কম্পিতানি স্তুতপদ্যানি আশ্রমকুলাদি যজিন্ স তথাভূত ., তথা আরঃ মৈত্রিমাদ্যপন্যাত
কালানুরোধেব মনোহরঃ বন্দ . অবশেষ . ম্বর্থ যস্য সাহস্রঃ অর্থ কালৌপ্তি বিরহিজমালি-
দুঃসহঃ বচনসমযৌপ্তি ইদানৌমিষ স্তুতপদ্যিত ইতি শ্রেয়ঃ । তথাচাতীবাশর্যপরম্বরা সমা-
পত্তিতি প্রমাৎনাশ্রুতানি মেলনকিন্মে নৈবেদ্যং জীবিত্যনৌতি ভাবঃ ।

অম স্তন্যবপুস্ৱৎ কৌমল্যবতঃ স্তরীৎ তথা দাহত্ব . পঞ্চমাংশ ইত্যনৌমিষপদ্যৌঃ শুভটনানু
বিদ্যমানদ্বারঃ, তথা অমলুতানু দাহত্বপঞ্চমাংশতাঃসহস্রকালপদ্যৌঃ মালত্যা অনিষ্প-
মৌদানর্থেঃপঞ্চমুতকার্যপ্রতীতিরপনুতপ্রয়োগদ্বারঃ ইত্যনৌরহস্যমিতি সূত্রঃ । মালিনীতম্ ॥

(২) ভবতি । মালত্যা অত্রামল্য মাধববিষয়কত্বং চন্দ্রম্ বিরহ্যতি—অম্বতি ।
অপরম্ব—মাধবানুরাগম্যস্বকমিৎ মনম্ববা জ্ঞাতম্বমিত্যর্থঃ । মাধবম্ব প্রতিচ্ছন্দকেন প্রতিজ্ঞা
সদ্যং শুভম্ । কথ্যাবলম্বিতবচনমালাপ্রদর্শনার্থং স্তন্যাবলম্বনমিতি মনম্বম্ । তস্মৈ
মাধবস্বৈব লক্ষ্যত্যাং রচিতা নির্মিতা ইতি দ্বিতীঃ মাধবলক্ষ্যনির্মিতত্বমৈব স্বয়ং কথ্যাব-

ইহা গতা, কামমেব বে অতি নিদাকণ ইহাও গতা । শব্দ দেই বসন্তকালে
আবহমান শকুণানি আশ্রমকুলগুলি কম্পিত হয় ও অতিমনোহর চিত্র বাহার
কুদগ সেই বসন্তকালও আবার কেন এসময়েই উৎকৃষ্ট হইয়াছে ।

(৩) গব । ইহাও ভগবতীর স্মৃতিবা যে, মাধবেব অতিকৃতিশূক এই চিত্র

माध । [मसृहं ।] (४२)

जितमिव भुवने त्वया यदस्याः.

सखि वकुलावलि ! वक्ष्यमासि जाता

परिणतबिसकाण्डपाण्डुमुग्ध-

स्तनपरिणाहविलासवैजयन्ती ॥ (४१)

सन्निवेदितुं शक्यः । जीवनं जीवनहेतुताम्यीवनस्वरूपा, कार्यकारणरीतिरिति मायः । तेषां मायाया मायार्थं ज्ञानपुराणि न किञ्चिदपि भगवता संशयितव्यमिति यथाकथञ्चित् सन्निवेदनीयम् । श्रीब्रह्मसंहितायाम् इत्यर्थः ।

(४९) क्षमांश्चकायनयनेन क्षमयोर्व्यङ्गदमनान् सन्पुहन्वम् ।

(४१) जितमिति । हे सखि । (मात्स्यपुराणानुसृत्यकरणात्) वयस्याक्षरपे ।
 इत्युत्तरम् । वक्तुमस्मि । इह भूमे संसारं जया जयैव जितं सर्वथा जयित्वा इत्यम् ।
 यद्वयम् । त्वं परिणत, ग्रीह यो विद्यमानः । यत्प्राप्तव्यं । तदनु याच्युं । हे तवर्षी । तुम्ही मनीषी
 च यो ज्ञानी । कुपी तयोः परिवाही विनाशता तस्य यो विनाशः । चीन्त्यं । तस्य वैजयन्ती यथाका-
 यदवा सती । यथा मातुषा वज्रमा वयसि ज्ञापयन् । मित्रतमस्तानीया जाता । यसि । यन्मातु-
 सेनस्ययादिदुःखं । मया सततमाश्रासते । क्षमन्तुमशक्यमसूतव । त्वया तत्सुखमविरतं । लभ्यत
 इत्युक्ते । मङ्गले श्रीमत्पद्ममिति धारः ।

“ययं तत्त्वान्वेषाभ्युत्तर ! इति त्वं ह्यसौ ह्यती” अन्तःप्रकृतान्ताशौकानुत्पत्तौऽप्यसिद्धिः कलमम् ।

एतत् त्वेव जितं न जनेति प्रतीयमानत्वाद्वाचीं परिसंख्या, विनासवेज्जन्तीति स्वयं तथा
 तदा भुवने जितमिति वाक्याणां प्रतीयतवाक्याणां हेतुत्वात् वाक्यविहङ्गः, अतीवपरमे वेदानु-
 प्रादधानादपि इत्येतेषां मिथी नैरपेक्षान् संशुचिः ।

ফলকে (মাগীতীর স্তন্যপাক স্তন্যইয়া) এবং সেই মাগীতীর বহুনির্মিত গনিয়া
কর্থাবলবিত এই বহুলমাগীতী (এখন) প্রিয় সখীর জীবনবহুগণ।

(४२) मांथ। (महृषा दहेया)

‘(৪৩) সিংহ! বহুদয়ালে! তুবিহ ঞগতে সর্বাধা গয়গাত কিয়রাহ।’ বে
হেতু শ্রোত্র মৃগালগণবৎ তত্র ও মনোজ অনন্থু বিশালতার বিজয়পতাকাধরণ
হইয়া এই মালতীর বসন্তহানীর হইতে পারিরাহ।

[नेपथ्ये कलकलः । (४४) सर्वे आकर्णयन्ति ।]

[पुनर्नेपथ्ये ।] रे रे सहस्ररघराधिवासिणो जाणवदा ! एसो कञ्जोञ्जणारम्भ-गञ्जसम्भरिट-दुब्बिसहामरिसरोस-ञ्जदि-अर-बलामोडि-विहडिदुह्माडिद-लोहपञ्जर-पडिलम्भ-संगलिअ-णिअलो-णिअलीला-विलासुवेलिअवलहतुल्ललङ्गूलविअडवेअअन्तिआ-विसमडामरुहाम-सरोर-सखिवेसो, मडादो अचक्रमिअ, तक्खणमतिह्वक-बलिदाणे-अदेहि देहावयवमअण्हिहु, रअत्थिखण्डखण्डनट्टहार-कडकडा-अन्त-करवत्तकठिणदादा-करालमुहकन्दरो, पपण्डवज्जणिग्घाद-दात्तण-

(५) रे रे सहस्ररघराधिनी जाणवदा । एव खञ्जु यौवनारम्भसंभरितदुर्विषहामरं-रोषप्रतिकरवत्तात्कार-विहटितोहाटितनोहपञ्जरप्रतिप्रसङ्गलितनिगमः, निजश्रीलाशिलाश्री-

तथा रमणीयत्वेन मोलतोक्तमण्यकादयाकाङ्क्षाप्रतीने, “खुदा” नाम नाग्याङ्कहारः । तत्र चर्चं यथा दर्पणे—“आकाङ्क्षा रमणीयत्वाङ्कुरो या खुदा तु या” ।

“पुण्यं” नाम प्रतिमुखसम्भरडम् । तत्र चर्चं यथा दर्पणे—“पुण्यं विशिष्यवर्णनं मत” इति ।

अथ यच्छब्दयोत्तरप्राप्त्यन्तत्वेन तच्छब्दान्देशव्यतिरेकविमर्शदीपनाभावः । उपिताया इत्यम् ।

(४४) एवमन्योऽन्यागुरावद्योतकपरम्परारक्षसाक्षीर्त्तनेन सहस्ररघुं परितोष्य, रसान्देशं तं तिरोधानुं “बुनिका” नामकार्याण्येवमाह—नेवम्य इति । बुद्धिज्ञानचर्चं यथा—“कल-कलबुनिकानलौघ-बुनिकार्थस्य सूचना” इति ।

(४५) रे रे सहस्ररति । यौवनारम्भे च यौ वर्णः वन्द्यः, तेन सुभूतो यौवो दुर्लभो अर्थः, संतुल्यश्री यौ अमर्षरीषी इत्याक्षीपी, इहा स्त्रिरक्षीपतात्कान्तिरक्षीपी (यथोक्तं)

(४६) (नेपथ्ये कल कल भङ्ग इत्येते नागिन ए मरुते तुनिडे नागिन) ।

(४७) (पुनर्नेपथ्ये) हे नन्दरघुर्दवाग्नि-जनन । अहं हृते व्याघ्र यौवनारम्भ-मर्णपूर्ण असहनोर् उर्ध्वा ७ क्रोधवर्णनः-वर्णप्ररोधवा-मोहपिञ्जर तत्र ७

• “प्रतिवहमङ्कुरानिरोधप्रतिप्रसङ्गलिने”र्थकं क्वचित् पाठान्तरम् । नोहपिञ्जरे प्रतिवहया मङ्कुरा यो निरोधः, तेन यः प्रतिवहः विपरीतमङ्कः, तेन सम्प्रतिना मिलिता या निजश्री-लादिसदर्थः ।

চবেডামোডিদ কবলিদাণেশ্বরসুরজংগলুগারমরিদগলগুহাগব্ধংগ-
ম্বরঘঘঘরো, রঞ্জিগল্প রণসহসংদম্বরপরিপূরিদণহত্যলো গিহদণিষে-
সিদণহনিষ্টাবিটাসেস-জণণিবহো, কঠোরণহরকম্পরকমণিহ-
দারিদ-অন্তুগতাবম্বম্পতসরক্তকহ্মিদিগ ইবহো দুহু স্হলো কুবিষ-
কিষন্তলীলাদ্যং করেদি। সা রকুধ অধাসত্তি যস্সণো জীবিতং
সি। (৭)

ইতিবহুভগ্নগুহাঙ্কুবিষটবৈজয়লিকাবিষমডামরৌহামরৌহসমিবেশ, মড়াদপক্ষম, ততুঘ-
সহস্রকবলিতানিকদেহিদিদ্যাবদবমঅনিষ্ট, রাঞ্জিগল্পরকুণ্ডনটহারকটকটাপমানকরপদকতিম-
সংহাভাভমুখকন্দর, দক্ষস্বপনমিখোতদ্যাবচপেটামোটিককবিতানিকনরনুরজাঙ্কৌহারমরিত-
লব্ধগুহানর্মগকৌরঘর্ষ: রঞ্জিগল্প রণসহসংদম্বরপরিপূরিতমমলুখ, গিহদণিষেবিতনটনিষ্টাবিতা-
মিষভ্রমনিবহু, কঠোরমল্লকপেশাকমণিহেয়দারিতজলুগাভাবব্রহ্মসরক্তকদংনিতয়তিপদৌ,
দুহুগাঙ্কু, কুপিষ্টকমানলীলায়িতং করেদি। সত্বত যসামিতি থাকনো জীবিতমিতি।

“কৌশ: ক্রতাপরাধেযু স্মিহো:মবলময়ু:সি। রৌহমান্কাবিক. কৌশ” বদি।। সযৌমতিস্বরেণ
কম্পকৌশ ধৌ বলাল্কাব. বলরৌহ, নিগ পূর্ষে বিবহিত মর, পদাপুহুচাটিলং ক্রতহারৌহুচাটলং
যত্রৌহপদং তত প্রতিভ্রম. সংস্র. কহলিত পাদুহযাদবহ: নিয়ল' যত্ননা বক্য স:।

নিম্ন: স্বকৌশী ধৌ নৌকাবিভাগ' বহুকালাত পরে পদ্রবম্পাপননাদবগেণবিষবধম, তৈম
সহে সিতং জই সমালিত অল বহুভং মিয় গুহ' ততং লাহুলং তদৈব বিষট। মৌখা ইগয়লিকা
পলাকা তথা বিধনী দুহুগে, জামরৌ মৌখ: স্হান- যবহ' মরৌহমিষৌ ইহুচল্লান
বক্য স।

উদ্ধৃতিত কবিতাছে এবং তৎকালে ইহার পাদবস্ত্রের শৃঙ্খল স্থলিত হইয়া সেই
শিথরেই সংস্কৃত বহিয়াছে। (বহুকাল পরে বহুকালোক্ত হওগাছ) যথেষ্ট বিচরণবশতঃ
উর্দ্ধমকালিত প্রিয় ও উন্নত লাক্ষ্মীলক্ষ্মী জীবন পঠাকাধাবা ইহার বেহঃস্থান অতি-
প্রচণ্ড ভীষণ ও হৃদয়লীল হইয়াছে। এবং যৌদ্ধ বহুকালগাব হইতে নির্গত হইয়াই
তৎকরণঃ সৃষ্টি ভাবে প্রাণিনিগেব ইত্তপদাদি অনেক অবস্থাব কবলিত করিতেছে
ও তদ্ব্যবহিত কঠিন অস্থিগণের চর্চণশব্দে কটকটনকারমান করাতের জ্ঞান কঠিন
মস্তগণিযাযা তাহাব সুববিবর অতি চরকব ভাব ধাবণ কবিতাছে। প্রচণ্ড

मडात् स्वकीयधनमन्दिरात् अपक्रम्य निर्गत्य, तत्पुत्रं अपक्रम्यस्यैव समये सटप-
साकाङ्क्षं यथा स्थानया खबलितानां खादितानां अनेकेषां देहिनाः प्राचिनो दीक्षावधाना
इत्यपरादिपरीरावधाना मध्ये निष्ठुताः कठिना ये पथिखण्डाः तेषां खण्डनस्य दनैर्नैपथ्यस्य
पट्टहारः शब्दविग्रीवः तेन कटकटावमानाभिः कटकटाशब्दं कुर्वाणाभिः करपथवत् ककथवत्
कठिनाभिः वंङ्गभिः दनैः कराभ्यो भयङ्करं नृखण्डन्यो वदन्निवत् दत्त सः ।

प्रवक्ष्यन्मनिर्वातयन् दादध. मौषध यद्यपेट' पाणिमन्त्रप्रहारः तेन चानोटितानि चादौ र्मर्द्धितानि (सुटपमर्द्धने इत्यस्य खयम्) पयान् खरलितानि गन्नाथःतानि (चानो-टितेत्यस्य चामोडमेति षडि चामोडनं चूर्चनं तेन खरलितानौगर्धः) यानि चनेकैषां नरनुरङ्गाणां मनुष्यचोटकानां जाडलानि साधानि ("जाडलं कौं मास"मिति शब्दकल्पद्वयः) । तेषां लह-गरीश पुनर्मूर्द्धिच्छरसेन भरितः परिपूर्य्यो यो गलतुदागर्भं, गन्धविवरमभ्यः, तत्र गन्धौरः चर्चरुः, तदाकाराव्यक्तवन्दी यथ्य स. ।

तथा रजिद्वीर्षमधुरः यो गन्धर्वमण्डः नासमयवकाशोनकुपितमार्गुणादिष्वरुद्राङ्गमि-
रिमेव, तस्य सन्दर्भेण समूहिन परिपूर्तिं व्याप्तं नभसालं चाङ्गादेवो येन सः ।

तथा केचन निष्कृताः व्यापादिताः केचन निष्पेक्षिताः केचन नष्टाः (अभून्ते-
नश्यन्त) अदृश्यं प्रापिताः, केचन निष्प्रापिताः अयातिमश्वमेजं तत्र तत्रैव निष्ठा स्थितिं
ब्रूयुताः अयेवा जननिवृत्ता येन च ।

(यम केचित् "धर्मो रक्षति रक्षितः" इत्येवमस्ति रक्षाभोगोपनिषत्तद्विषयः) इत्येवमस्ति रक्षाभोगोपनिषत्तद्विषयः

বহুনির্ধীতবৎ ভীষণ চণ্ডেটাপ্যতে বিমর্দিত করিয়া অনেক নর এবং ঘোটকের
মাংসগুলি গিলিতেছে ও গিলিতমাংসগুলির উৎপাদে পবিত্র ইহাদ গলদেশে
গভীর ঘর ঘর শব্দ হইতেছে। এমন কি দীর্ঘ যথুৰ মাংসভক্ষণকালীন সৰ্বোপ-
গলগর্জ্জনশব্দসমূহে গগনতল পর্যন্ত পরিব্যাপ্ত করিতেছে। এবং কেহকে
আক্রমণ করিতেছে, কেহকে চূর্ণ করিতেছে, কেহকে বিনাশিত করিতেছে,
কেহকে বা ভয়ান্ত্রিত করিয়া স্বপ্নহানেই বিনাশ করিতেছে ও শিরোহ্রির ভ্রার
কঠিন নখপ্রহাবে নির্দয়ভাবে বিদ্যারিত শ্রোণিসমূহের গাত্র হইতে নিদ্রিত রক্তদ্বারা
গমনপথকে কর্দমিত করিতেছে। (আব অবিক কি বলিব) এই চুই ব্যাঘ্র
যেন কোপাক্রান্ত যমের শীলাভিনয় করিতেছে। দ্রুতবাঃ সকলেই বধাশক্তি
আত্ম-দীপন-বক্ষাব চেষ্টা কর।

[প্রবিশ্য বুধরচিতা। মন্বাসং।] পরিত্যজ্য, যমা নো বিম্বসহী
 সমস্তমন্দনস্য বহিণিচা মদমন্তিপ্রা, এদিগা দুটঠসদুট্টেণ
 বিগিহদবিহাভিমসেসপরিচনা অহিমমৌষদি (স)

মাল। লবঙ্গিণ! অহৌ প্যমাদৌ। (হ)

মাধ। [সমভ্রমমুখ্যায়।] বুধরচিত! কাসৌ। (৪৫)

(৬) পরিচায়ক, যমা ন. বিম্বসহী সমস্তমন্দনস্য অমিনী মদমন্তিপ্রা, এতেন
 বুটমাহুঁলেন বিনিহতবিদ্যাবিতাসেবপরিচনা অমিমুখ্যে।

(৭) লবঙ্গিণি। অহৌ প্রমাদ।

সন্দর্ভেণ সমুদ্রেন প্রতিবাসীভোগঃ প্রতিমন্দবিসারঃ তেন ভৌমিকৌ ভ্রমঃ প্রাপিত ইত্যাদি
 ব্যাখ্যায়। তত্র য় রঞ্জিতরূপেভ্যাদিভৌমাদ্রব্যমিতমন্দময়ীণী বসেচ্ছং মন্দার্যদৌ; অস্তম
 মানসজন্মভাসকমিতি মনস্বয়ী। অতঃপূর্ব্বমুদৌষকমাসরাশিসমুট্টনেন ককমাপ্রবর্তিত-
 প্রবৃত্তিকাসিন য় লীকাম্যমৌহনে ভবভূমিরসদভিমিবেশ ইতি স য় জ্ঞানান্তি, যনী নিরুদ্রা
 কবদ্ব ইতি।

মধ্যাভীরা. কঠিনা মস্তরা: মস্তা. কপরা মিরীক্ষণীয মদাক্রমণেন তনুস্পারিষ
 নিহুঁষ মিটুর যমা তথা দ্বারিতৈষ. বিদ্যারিতৈষ জন্মদাভার্যবৈষ; 'প্রাথমিকীরকলপদ্যায়ৈষ;
 প্রতীক্ষিত্যৈষ রসৌ. শীঘ্রিতৈ. কহুঁমিত: পট্টীকৃত নতিপথী তননমর্গৌ য় য.। দুটী
 হিঁসাপ্রব. দ্বাহুঁলৌ ব্যাঘ্র., কুপিতকৃতাললীলাবিত্ত কুটকাললীলাচরণং করোতি।

(৪) প্রবিশ্যেতি। বিনিহতা বিনাশিতা বিদ্যাবিতা। প্রবিশ্যেতাং অমোঘা: নিঃসেধা:
 পরিচনা যমা. সা। এতেন পরিচনকর্তৃকরম্যমশ্রয় গৃহিত। অমিমুখ্যে ব্যাখ্যায়।

(৫) মাল্যেতি। অহৌ ইতি বিদ্যাদি। প্রমাদ. অনবধানতা যস্যমানকপুত্রবাব্যমিতি বিধ:।

(৪৫) মাধেবি। অসী বুটমাহুঁলীনাভাভা মদমন্তিকা ক কাম, মাহুঁলৌ নিহুঁল্যধুনৈষ সা
 লীকামিথ্যানীভ্যাময়।

(১) বুধরচিতা। (অনিষ্টে হইয়া) পবিত্রাণ কর। এই, হইয়া বাস্তব, মনস্ত
 পবিত্রনদিককে বিনাশিত ও বিমর্ষিত করিয়া অশান্তমনেব ভগিনী আশ্রমে
 প্রব্রজ্য এই মনস্ত্রিত্যকে আক্রমণ করিয়াছে।

(২) মাল। লবঙ্গিক! অহৌ পশুপালক পুরুষমিগেব কি অনবধানতা।

(৪৫) মাধ। (মস্ত্রমে উঠিয়া) বুধরচিত। মনস্ত্রিত্য কোণার শাঙ্গিল
 কর্তৃক আক্রান্ত হইয়াছে?

মাল । [দৃষ্টা সহর্ষসাধ্বসং প্রাক্গতং ।] অশ্বহে ! এসৌবি
দৃষ্ট্যো ল্লেব্ব (ঈ)

মাধ । [স্বগতং ।] হন্ত ! পুণ্যবানস্মি, যদহমতর্কিতোপনত-
দর্শনোল্লসিতলোচনয়া অনয়া । (৪৬)

অবিরলমিব দাম্বা পৌণ্ডরীকেণ নহঃ,
স্রপিত ইব চ দুগ্ধস্রোতসা নির্মরেণ ।
কবলিত ইব স্নাত্‌স্রব্দযা স্ফারিতেন,
প্রসমমমৃতবর্ণেষেব সান্দ্রেণ সিতাঃ ॥ (৪৭)

(৮) অশ্বোঃ । এসৌপি ইত্যেব ।

(৭) মাধেতি : সত্যতামিহবিতব্রহ্মস্মাতর্কিতাশ্লোচনাত্‌ হর্ষঃ, নির্জমীপবনে, অথ
অসিহিতা না যদি অসিহেবাৎকলীকলিতদা বি মন্যেতিবাশ্রয়ত্বাৎ সাধ্বসং, সাধ্বাঃ সহ
যবা স্নাতযা ইহা মাধবমিতি শ্রীযঃ । “অশ্বহে” ইতি সপ্তমাদবিশার্যকাত্ম্যং নাটকে
প্রাক্তবশায়া অর্থাৎ—

“বিন্দায়া সপ্তমাদায়া অশ্বহে ইতি কলিতম্ ।

হৃদয়ং বিশেষেণ প্রয়োক্য প্রয়োক্‌মিঃ ॥” ইতি

সংজ্ঞা পুনরিতদর্শকংকব্দবিরহাদকীদৃশ্যং নৈবাস্নাতুবাৎ জিহতি । এসৌপি মাধবীতি ।
অপির্বিজয়ি ।

(৪৬) মাধেতি । হন্তেতি হর্ষঃ । অতর্কিতং পূর্বেমবিলিতং অথচ অবস্থিতং যদ্ব্যমং মম
বিশীভনং তেন ভ্রজসিতে আলদিতে লোচনে অশ্রবী যস্মাস্তাদামৃতযা অনয়া মাতৃয়া অর্থাৎ নহ
ব্রজাদি স্নীকস্রব্দযাপদৈরনয়ঃ ।

(৪৭) অবিরলমিতি । অনয়া মাতৃয়া (কর্ম্মা) অর্থাৎ (কর্ম্ম) স্ফারিতেন বিসারিতেন
অশ্রবা (করয়েন) পৌণ্ডরীকেণ সিতাশ্লোপ্রসমমিনা দাম্বা মাতৃয়া অবিরলে ঘনং যদা-

(৮) মাল । (হর্ষ ও ভয়েব সহিত মেধিমা আক্লপত) অহো ! মাধবও মেধি
এখানেই উপস্থিত আছে ।

(৪৬-৪৭) মাধ । (স্বগত) অহো আমি অশ্রব পুণ্যবান, ॥ হেতু
অর্চিস্তোপনতদর্শনে চক্‌গনননা এই মানসী বিফাতিতনেত্রে ঘেদ (বেতনত-

মাসতৌমাধবে

বুধ । মহাভাগ ! চজ্ঞাণ-বাছিরয়া-মুহে । (ক)

[মাধবঃ সাটোপং পরিক্রামতি ।] (৪৮)

কাম । বস ! * অগ্রমত্তো ভূত্বা বিক্রমস্ব । (৪৯)

(ক) মহাভাগ ! অযানবাহরয়াসুধে ।

অযানবা নহী বহু ইবঃ নির্ধরেণ অতিমানেষ দুগ্ধস্বীতসা দুগ্ধাশ্বপ্রবাহেণ য় অযিত, অযুত ইব । “দুগ্ধস্বীতসা নির্ধরেণ” ইতি পাতি লু নির্গন্ধরেণ প্রবাহেণৈতর্যঃ । ক্ৰম, নি গ্ৰেব, অট সন্মাবি মন অহানীত্যর্থঃ, কবনিত বস ইব । তথা সান্দ্রেণ যনেণ অততবর্ষেণ সুধাধীকেন প্রগম বসাতু সিদ্ধ ইব । অনেম সীমান্তৌ হুটিম্ব্যাপারঃ প্রদর্শিতঃ । যথৌক্ত—“যাদাশাঙ্কিকচচারী যস্য তাতীলসুচ্যতে” ইতি ।

অথ দুগ্ধস্বীতসা, দুগ্ধগলবর্ষেণ অকারল্য যুক্তত্বাৎপূর্ববিশ্বাসিন প্রবলচতুর্দশমবর্ষী মহাসিতপদযৌ, পূর্ববিশ্বাসিন য “অক্রমতা” ইতি ।

মহু ইবৈতাদি ক্রিয়ীতৃণে অ্যচতুহৃদস্য পরস্পরনৈরপেক্ষা অসহিতরলদ্বারঃ । সান্ধিনীতসম্ ।

(ক) বুধেতি । “ক্রাধা” ইতি মাধবব্রহ্মীচরমাধ—মহাভাগেতি । অথ সান্ধী-মাধবযৌজ্ঞানবর্ষস্য সমবতলেন ন অযাবিচ্ছদ ইতি সন্যাসম্ । অযানবাহরয়াসুধে অযবদবহির্জ্যৈতিবর্ষাধি যাহু সীমান্তাঃ। মদ্যবিশ্কা বর্ষত ইত্যর্থঃ ।

(৪৮) মাধব ইতি । সাটোপে অর্ধং পরিক্রামতি, তম বসনায় পাদবিশেষে ধরতি ।

(৪৯) কামিতি । অগ্রমত্তঃ অগ্রবধানতাবহিতঃ জাবহিত ইবি যাবত্ । বিক্রমস্ব মহাবলিকারার্থঃ বিক্রমপ্রকাশায়ঃ নৃপত্বয়ঃ । “ব্রহ্মত্বাঙ্কতাধনৈশ্ব ক্রম” ইতি ইত্যাদিতাঃ স্বাক্ষরেণবদম্ ।

মানাধার আমাকে গাঢ়ভাবে আবদ্ধ কবিতোছে। অতিমাত্রহৃৎসোঃতৌধারঃ যেন আমাকে আশ্রিত করিতেছে ও আবার সর্বাঙ্গ যেন গ্রাস করিতেছে। এবং গাঢ় অন্তর্ভবণরূপে যেন আমাকে ম্বলেন দিচ্চ করিতেছে ।

(ক) বুধ । মহাভাগ ! উজ্ঞানবাহু পথেব মুখে (মহাবলিকার আক্রমণ ইহেতঃ) ।

(৪৮) (মাধব সগর্জে পাদবিক্ষেপ কবিতো লাগিলেন) ।

(৪৯) কাম । বস ! আবহিত ইহেতঃ বিক্রম প্রদর্শন করিও ।

মাল । [জনান্তিকং ।] লব্ধিঃ ! হৃদী ! হৃদী ! সংশ্রয়ো কলু
জাদো । (খ) [সর্বাঙ্কুরিতং পরিক্রামন্তি ।] (৫০)

মাধ । [অগ্রে দৃষ্টা সর্বীমক্ ।] অহহ ! (৫১)

সংস্কৃতটুটিতবিত্তিতান্ভজাল-

ব্যাকীর্ণস্কুরদপ্ততরুণ্ডখণ্ডঃ ।

কৌসালব্যতিকরগুল্ফদপ্তপঙ্কঃ

প্রাচল্যং বহতি নখায়ুধস্য মার্গঃ ॥ (৫২)

(খ) লব্ধিকৈঃ । হা বিক্ ! হা বিক্ ! সংশ্রয়ঃ স্তব্ধ জাতঃ ।

(খ) মাধেতি । সমগ্র. শাস্ত্র. লাক্ষমণ্যাদি মদ্যমিত্তায়াসুতৌ সন্দেহ ।

(৫০) সন্ধ্যা ইতি । সন্ধ্যা' কামন্দকীপ্রমুখা', পরিক্রামন্তি মদ্যমিত্তায়া অথবা
দ্রষ্টু' পাদবিশেষে কুর্ষন্তি ।

(৫১) মাধেতি । সর্বীমক্ সংস্কৃতং বহতি প্রে. । "অহহ" ইতি ছেদে ।

(৫২) সংস্কৃতি । সংস্কৃতানি পথিপাঠস্থিতলক্ষ্যাদায়াদী সল্যানি পথ্যাদি ভুটানি
প্রবাহাদয়ৈন দিষ্টানি, ততঃ বিবর্তিতানি মুখী বিবর্তিতানি যানি অমজাযানি মাজীবিজি-
য়েষ্যঃ সৈব্যা'কৌর্বা' ব্যাঘ্রঃ স্কুরতৌ অধিরহতলৈন সন্দমলানা অপরতানী বিপর্যস্তানী
হৃদ্যানী ছিন্নমিরস্তানা খণ্ডা যচ্চিন্ স', তথা কৌসাল্যানী শৌচিত্রানী ব্যতিকরেণ সন্দকেষ
গুল্ফদপ্তঃ গুল্ফপরিমাণ ("প্রমাণে মাভট্ ইবপট্ দপ্তট্" ইত্যনেন গুল্ফদপ্তাদ্ভ্যুপট্-
প্রণয়) পদ. লঙ্'মৌ স্তম স তদামৃত., নখা এব নায়ুধানি শস্ত্রাণি যন্ত তস্য শাস্ত্র'ল্লম
মার্গঃ সনৃথচ্যাক্ষিকানবক' প্রাচল্য' অতিময়দুরতা বহতি ধারয়তি ।

অথ প্রাচল্যবহনং প্রতি প্রথমবিত্তীতপদার্থকৌর্বেণুলান্ পদার্থকৌর্বেণুলান্ প্রদেয়কৌর্বেণুলান্ প্রদেয়কৌর্বেণুলান্ ।
প্রদেয়কৌর্বেণুলান্ ॥

(খ) মাল । (জনান্তিক) লব্ধিকৈ ! হা বিক্ হা বিক্ ! (মনস্তিকার
কৌবনরক্যবিবরে) সংশ্রয় হইতেছে ।

(৫০) (সকলে ক্রুত পদবিক্ষেপ করিতে লাগিল)

(৫১-৫২) মাধ । (অগ্রে দেখিয়া ঘুপার সহিত) অহো ! এই নখায়ুধ
(ব্যাঘ্র) গমনপথে পরিণামীকৃত কুপ্তানিতে সংশ্রয় হইতেছে (সবেগাক্রমে)
ছিন্ন হওয়ার ভূমি বিকিণ্ড মাজীপ্রৌণীবারা পরিখ্যাপ্ত কল্মাশ ছিন্ননিরত

যন্তো প্রমাদঃ । (৫৩)

যথং বত বিদূরতঃ ক্রমগতা পশোঃ কন্যকা (৫৪)

সর্বাঃ । হা মদঘন্থিৎ ! (৫)

[কামন্দকোমাধবৌ সহস্রাঙ্কিতং ।] (৫৫)

কথং তদভিপাতিতা দধিগতামুধঃ পুরুষাত ।

কুতোঽপি মকরন্দ এতৎ সহস্রৈব মध्ये স্থিতঃ ॥ (৫৬)

(৫) হা মদঘন্থিৎ ।

(৫৩) যন্তো ইতি । প্রমাদ, অনবধানতা রচিবুদ্ধিহীনতা ইতি, যত এতাদৃশবিপ-
দ্যপি তে প্রদাহত ইতি ভাবঃ ।

(৫৪) মদঘন্থিকা বিপদ পরীকারাণামর্থ্যং দর্শয়তি—বহুমিতি । যথং বিদূরতঃ দূরবর্তিনি
দ্বীপে বর্ণামকে ইতি শ্রীষ, কন্যকা মদঘন্থিকা পশোঃ সাহু'লস্য ক্রম পাৱকিণী' গতা পশা,
একসাপাদবিভেদলভ্যাব্যানে বর্ণিত ইত্যর্থঃ । তথাচাক্ষয়মগতান্ পূর্বমিব মদঘন্থিকা সাহু'ল
স্ববলগতা ভবেদিত্যেকা ইথে বিপদিতাকাতৃঘটিকারসামর্থ্যং ইতি ভাবঃ ।

(৫) সর্বাঃ ইতি । অথ সাহস্রং কামৌগজনবিপদিতীত্যর্থঃ ।

(৫৫) কামিতি । উপযুক্তবচনীপন্থিতা মদঘন্থিকায়া রচাব্যবহাদানুপ্রসঙ্গীর্ষা ।
আকৃতমভিপ্রায়ঃ । তথাহি মকরন্দো যদি মদঘন্থিকা রচিনু মজ্জুগাংহা মল্যাতীষ মূল-
মুদ্বলীয্যত ইতি লাতবল্যামিপ্রায়ঃ । সাহস্রাংগেণ ক্রমগতাম্ মদঘন্থিকায়া মকরন্দেণ সহ
সংযোজনং 'অনাগতসমাজ' ভবেদিতি চ কামন্দকা অভিপ্রায়ঃ । বর্ষিতসহস্রাঙ্কিতাভ্যা সহ
যথা স্নানযা কথয়ত ইতি শ্রীষঃ ।

(৫৬) কথমিতি । অথ মকরন্দো কথং । “কথং কথং চ সহস্রাং মকারার্থে চ সমুদ্রী

দেহতুলি (মুদ্রিত হইতেছে এবং লোণিতসম্পূর্ণ গুরুপরিমাণ কর্দ্দম হইয়াছে ।
সুতরাং এইগুণ অতি ভীষণ তাব বাবণ কবিয়াছে ।

(৫৩) অর্থাৎ নগবস্ত্রকবিশিষ্টেব কি অনবধানতা (৫৪) হেতু তাহারি এখনও
নিশ্চেষ্ট আছে)

(৫৫) অম্ববা এখনও দূরে আছি, মদঘন্থিকা প্রায় ব্যাপ্তের আক্রমণগত,
(সুতরাং কামিয়ারি রক্ষা অনস্তুত)

(৫) সকলে হা ! মদঘন্থিকে !!

(৫৬-৫৭) কামন্দকো শু ভাবব । (চর্চ ও অতিশ্রাবের সহিত) একি এই ব্যাধ-

इतराः । साह. महाभाष्य ! साह । (घ)

कामन्दकीभाष्यौ । [ममयं]—दृष्टं पशुना हतः (५७)

इतराः । अचाहिदं । अचाहिदं । (६)

कामन्दकीसाधवो । [सहर्षं ।]—प्रसवितश्च दंष्ट्राशुषः ॥ (५८)

(४) साधु भक्तभाषा ? साधु ?

(३) अथाहितमथाहितम् ।

भक्त उभावनारायण"ति जेदिनी । तेन माहूँ येन अभिधानताम् दिवसगतम् उरुबाध
कथाविद्वात्पुत्राचारवादिभ्यः, अविद्यत पादयत्नं यत्पुत्र अविद्येन यथाभूतो नकारः
कुतोऽपि अस्माद्विहिततरेव यथागत एव कारय मङ्गलैव स्वकीयजीवनविलम्बविशेषमपि
अनर्थकं नश्ये अन्तराष्ट्रे मङ्गलितयामाहूँ अयोरिति शेषः, शिवः मङ्गलविचारधर्मः
माहूँ अनिष्टमिति भावः ।

(घ) इतरथा इति । मातुः स्यात् इति कर्त्तुं विवक्षितः । छदमिति शेषः ।

(५७) कानिहि । पशुना मातुं सितं वदुं सौम्यं यथा ज्ञानाया इति । नखैः प्रहस्यः ।
महर्षेः इत्यर्थः ।

(क) इतरा इति । अथाहितं मज्झिमं भवेन साहसं प्रवृत्तप्रवृत्तिव्यवस्थामिति शेषः ।

(१८) आनीतिः । दद्याद्दत्ताः चापुत्रं प्रकुर्यात् यत्तु च ईहापुत्रः दाह्युत्पन्नमिति । दत्तश्चादौ वाचिष्यपदस्य निश्चयः मन्त्रव्यत्ययेन श्रेयः । “अनुरागौ कृतवाहने”ति वाचिष्यमन्त्रः । अमुना मन्त्राद्येन अग्नौ स्वाप्नः स्वाप्तः विद्यतवायः कृत इति तदर्थः ।

बन बागवतार जगन्नाथप्रसादराय शर्मापुत्रि-५७-५८-५९-६० अक्षरविहितानि-
१८६४३०६। अथ च प्रथमं पाठं स्थापयन्प्रविष्टिं नन्दनिकावयवस्थानिमेव

কর্মকর্তাই আহত কোন এক পুরুষের ছবি এতদূর করিবা মকরন্দ সহসা কোথা
হঠাৎে নবমুখিকা ও ব্যাঘ্রের মধ্যবর্তী হইল ?

(ସ) ମୃତ୍ୟୁ । ମାଧୁ ଘାଟାଣ । ମାଧୁ । (ହୁସି ଭାଗି କବିମାଧୁ) ।

(৩৭) কাম্ববকো ও মাধব। (মজ্জ) ব্রহ্মবদ শাখীলকর্তৃক বৃহত্তম
আগন্ত বইটাকে।

(୬) ଅକ୍ତମକଳେ । ମର୍ଦ୍ଦିନୀମ୍ ମର୍ଦ୍ଦିନୀମ୍ ।

-(iv) କାମକରୀ ଓ ସାଧବ । (ମଙ୍ଗର୍ଷେ) ସଂସ୍କୃତ (ସାଧବ) ସହଜମକରୁକ ବିଷୟ ହୁଏନାହିଁ ।

হতরাঃ । হৃদী ! হৃদী ! মাধবদ্বারদায়ে কিলম্বদি
মহামাখৌ (৬)

মাধ । কথং প্রসুখ্য যব । [কামন্দকীং প্রতি ।] ভগবতি !
মাং পরিত্রায়স্ব । (৬০)

কাম । অতিকান্তরোঃস্চি । তদেহি তামসু পথ্যাবঃ । (৬১)

(৬) হা বিক্ । হা বিক্ । মাধবদ্বারদায়ে কিলম্বদি মহামাখৌ ।

(৬) হতরাঃ ইতি । মাধবদ্বারদায়ে মৌর্যদ্বারদায়ে সঙ্কলিতঃ । কামন্দকীং কিলম্বদি মুদ্রতি ।

(৬০) মাধিতি । কথমিতি সম্বোধনায় । প্রসুখ্যৌ মুখিৎস্ব । মাং পরিত্রায়স্ব নিম্ন-
অত্যাধিকার । অতঃ “বিদৌ” কাম মুদ্রতি ১৩ । তত্রার্থং যথা তদর্থী—“বিদৌখী অত্যাধ-
িকারি” ইতি ।

(৬১) কামিতি । তসু সখ্যাসু নিম্নতমমিত্যিতি কিলম্বদিৎস্বঃ, তদেহি তামসু, পথ্যাবঃ
যসৌ বাসমীকর্যাবঃ, কামন্দকীং নিম্নঃ ।

অতঃ পথ্যাবসামি “প্রতিভা সখ্যাসু বৃহদিত্যিতি ।” “পরিমাণে যমা খৌ বিদৌখী”-
আদিয়া অত্যাধিকারিত্যেব সন্দেহে বৃহদিত্যিতি । যদিত্যিতি কামন্দকীং কিলম্বদিৎস্বঃ
তদর্থী “কামন্দকীং” নামাখৌপদ্যকমিত্যেবোপেতম্ । তত্রার্থস্তু পথ্যাবঃ পথ্যাবঃ
মহর্জিতম্ ।

অত্যাধিকারি হইয়া অত্যাধিকারী তাহাকে পরিত্রায়ে । একি আমার প্রতি কামন্দকী
মহর্জিত বুদ্ধি বা মুক্তি হইল ।

(৬) অতঃ সখ্যে । হরি হরি ! এতাবৎ তীক্ষ্ণতানি বুদ্ধি বহুতঃ
প্রাপ্ত হইয়া গড়িয়াছেন ।

(৬০) মাধ । একি মুক্তি হইল । (কামন্দকীং প্রতি) তদর্থা
আমাকে (এই বিদ্যুৎ হইতে) উদ্ধার কর ।

(৬১) কাম । তুমি অতি কাতর হইয়াছ ; প্রত্যাঃ এস, আইয়াই অ
মহর্জিতকে দেখি ।

इति परिहृत्य निष्पत्ताः सर्वे । (६९)

इति भासतीमाधवे शादूँलविद्रावणो नाम तृतीयोऽङ्कः (६९)

(६९) सर्वे माधवदयः । (कश्चित् पुस्तके एतदङ्को नास्ति ।)

(६९) इतीति । शादूँलस्य विद्रावणं विनाशो मत्र सः । शादूँलविद्रावणं कौशात् प्रचानतः सङ्ग्रेहवीर्यश्लाघायां नाङ्गुलतमिथुनसन्धेयम् ।

इति भास्यतर्कतोषोपनामक-योद्धाविद्रावितर्कसिद्धान्तमहापाय्यकतायां तत्त्वबोधिनी
समाख्यायां भासतीमाधवभाष्याख्यायां तृतीयाङ्कविहितिः समाप्ता ॥

(७२) भावविद्वाननूत्तम मरुतमत्र अस्ति ।

भासतीमाधवत्र भादूँलविद्रावणनामक तृतीयोऽङ्कः समाप्तः ।

चतुर्थोऽङ्कः ।

ततः प्रविशतो मदयन्तिकामानतोभ्यामवलम्ब्यमानो प्रसुप्तो मकरन्दमाधुरी, मधुना

कामन्दको बुद्धरक्षिता लवङ्गिका च । (१)

मद । प्रसीद भगवदि ! परिप्ताहि परिप्ताहि मदयन्तिया-
णिमि तसंसद्दजीविदं आश्वत्थजग्राधुकम्पिणं महाभायं (क) ।

इतराः । हही ! हही ! किं टाणि अस्मै हि एत-
यं पेक्षितम् । (ख)

(क) प्रसीद भगवति ! परिवायस्व, मदयन्तिकोणिमि तसंसद्दयितजीवितमापन्नजग्रा-
धुकम्पिणं महाभायम् ।

(ख)-हा धिक् । हा धिक् । किमिदानीमस्माभिरिह प्रेक्षितम् ।

(१) पूर्वाङ्काद्वारतारिष सूक्षितयावत्प्रवेशमादानरं कविचारमते—तत इत्यादिना । अथ
मदयन्तिकया अवलम्ब्यमानो मकरन्दः मालया च साधव इति यथार्थं मान्यो बोद्धव्यः । म्यात्र-
मद्यप्रकारिष मकरन्दस्य निमग्नसनेन च साधवस्य प्रसुप्ततया संनिधितया ताभ्यां द्याप्रसीदित-
इदयाभ्यां प्रतीकारचैष्टया आरक्षानेन तयोरेव प्रागल्भ्यकल्पनं न सङ्गदयङ्गदयगम्यमिदं प्र-
क्षेप्यम् ।

(क) महीति । भगवति ! इति कामन्दक्याः सम्बोधनम् । सा परिप्राजिकेति जीवन्-
रक्षणादौ तस्याः सामर्थ्यमस्तीति निश्चयात् प्रार्थनोक्तिरियम् ।

(ख) इतरा इति । हा धिक् हाधिमिति खेदं विवक्षितः । साधवमकरन्दयोः प्रायश्चाय-
नायङ्गाह—किमिदमिति ।

(१) मग्नवृत्तिका एवः मानजोर्कर्तुं अवलम्ब्यमानं बुद्धिर्लभं मकरन्दं च साधव
मद्यां कामन्दकी, बुद्धरक्षितां च लवङ्गिकारं एवेति ।

(क) मदः । उग्रवृत्तिः । प्रसङ्गः इति । मग्नवृत्तिकारं (आश्वत्थं) निमित्तं
मग्नवृत्तिरूपेण विनश्यद्वां एवैव महाभायं कथं कर, कथं कर ।

(ख) मग्नवृत्तिः । हाय हाय ! ! एतान् एतेन आश्वत्थं किं पेक्षितं इति ।

কামন্দ্যৌ । [তমৌ কমণ্ডলুদ্বকেন সিদ্ধা ।] ননু ভবত্যঃ
পটাস্থলেণ বক্ষৌ বীজয়ন্তু । (২)

[মালিকাদয়নয়া কুণ্ঠিনি । (১)]

মক । [সমাশ্বস্ত্যাবলোক্য চ ।] বয়স্য ! কাতারোঃসি,
কিমততু, ননু স্বস্য এবাশ্বি । (৪)

মদ । [মর্হর্ষে ।] অশ্বহে ! পরিবুদ্ধং দ্বাণি মমরন্দক্ষিমা-
চন্দ্রেণ (৩) ।

মাল । [মাধবস্য ললাটে হস্তং দৃষ্ট্বা ।] মহাভাষ ! দিষ্ট্বিধা
বদন্তসি, গং মণাসি, পডিবলুচেয়যৌ মহাভাষৌচি (৫)

(১) অশ্বী । প্রতিবুদ্ধমিডামী মকরন্দপূর্ণিমাচন্দ্রেণ ।

(৫) মহাভাষ । দিষ্টাঃ বদন্তী ননু মণাসি প্রতিপন্নচেতনী মহাভাষা ইতি ।

(২) কামিতি । পটাস্থলেন বক্ষ্যমানভাষেন ।

(৩) তথা—পটাস্থলেন বীজয়ন্তু ।

(৪) মাকিতি । বচসেতি মাধবামম্বচম্ । এতন্ কাतर্য্যে কিম্ কিসমর্ষম্ ? নিশার্ঘ্য
নশিতি, স্বামিন্ স্বভাবে নিহতীতি স্বস্য ব্রহ্মতিথ্য এবাশ্বি অশ্বমিতি যেষ । তথাচ ননু-
জ্ঞতে কাतर্য্যেচান্মিতি ভাব ।

(৫) মদেহি । মকরন্দ এব পূর্ণিমাচন্দ্রেণ প্রতিবুদ্ধং বৈদম্যমাশ্বম্ । নিরতিশয়-
মদনান্নাদকারত্বান্নকরন্দে পূর্ণিমাচন্দ্রলারোপনেণ च महाननुरাগৌ व्यस्यते ।

(৬) মালীতি । সুখ্যোপনৌদনয় শ্রীতক্রিশাশ্বাধ্যতাস্তবর্ষসীবমাধবললাটে হস্তাধবম্ ।
নন্দিন্যধবধায়ে । বৈদম্যম্ভাষ্যত্বে ভাবমণান্মিহ্নেয়লাতু প্রতিপন্নচেতনঃ প্রাতর্ভৈতন্য ইত্যর্থঃ,
মহামানৌ মকরন্দঃ । যস্য সুখ্যোদয়েণৈব জীবনামুদয়া যৌ ভূতনয়ঃ সুখ্যৌতৌঃসি চ মকরন্দ-

(২) কাম : (মকরন্দ ও মাধবকে কমণ্ডলুদ্বকেন সিন্ধু করিয়া) তোমরা
বৎস দুইটিকে বস্ত্রাকলণা বা বাতাস দেও ।

(৩) (মালতী প্রভৃতি বাতাস কবিত্তে লাগিল)

(৪) মক । (আশ্বত্থ হইয়া ও দেবিত্রা) বস্ত্র । কাটার হইয়াছে, তোমার
এ কাটবতী কেন ? আনি ত সুস্থই আছি ।

(৫) মদ । (মর্হর্ষে) অশ্বহে ! মকরন্দজন পূর্ণিমাচন্দ্রে চৈতন্তলাভ করিয়াছে !

(৬) মাল । (মাধবের দস্তকে হস্তাধব কবিত্ত) মহাভাষ ! তাগুরুমহে

माध । [आश्वस्य] वयस्य ! साहसिक ! एहोहि । [इत्या-
लिङ्गति (५)] ।

काम [उभौ शिरस्त्रापाय] दिष्टा ज्ञोत्रितवत्तामि (६)

इतराः । पिचं पिचं षो संवत्तम् । (७)

[सर्वा हर्षं नाटयन्ति ।] (८)

बुद्ध । [अनात्मिकम्] इहा मदश्नन्ति ? एषो ज्जेब्बसो । (९)

(५) प्रियं प्रियं नः सङ्गतम् ।

(६) सखि मदयन्तिके । एव एव नः ।

ये तस्य' लब्धवानिति तत्काले विना परिश्रमं स्वयं मुख्यो भवेति भावः । भाग्यत्वा दृष्टत्वा
महनीया ईदृशं विपत्काली समुचितोपचारकरणस्य कुत्रापि लोके दृष्टवयाऽकल्पनादित्युक्तप्रायम् ।

(५) साधेति । आश्रमं सञ्जा खत्वा । यादू' लब्धापादनरूपातिदुष्करकार्यकारित्वान्
साहसिकेति सत्करन्दानवयम् ।

(६) कामेति । शिरस्त्रापादमापूरुर्ह' नावेति इहाः । अत एव मुहजगैरति-
सौख्यं स्पष्टीचर्यादिः तथा क्रियते । जोहनी वगुली पुत्रकस्यो माधरमकरस्यो यस्याः सा । अथ
पुत्रदीर्घोर्ध्वं वनसक्तु वचसोतीति वदः ।)

(७) इतरा इति । शिर' प्रियमिति हर्षे दिव्यं । समयोर्लोचनद्वयं प्रियमित्यर्थः ।

(८) नाट्यं न हर्षमात्रं दर्शयान बोधरन्तोवर्थः ।

(९) बुद्धेति । इमेति सखी मन्त्रोचनम् । एव इत्यमान एव नः यो सत्करन्दसखि बह्वा-
नुरागमया-बहुधी मया कथित इति शेषः ।

बुद्धिनाथ कविशास्त्र, आनि निम्नं वन्दितेहि, महाभागं सकलम् ढेष्टुल्लगात्
कविशास्त्रे ।

(६) माध । (आश्वत्थ उडेर) वरुण माहसिक ! एन एन । (एहं कथा
सनिगा सकलसक्रे आनिजन कविन)

(७) काम । (डेष्टुल्लव मन्त्रक आश्वत्थ कविन) जागाक्रमेह आनाम वस-
नन बोवित इहेवाहे ।

(८) अङ्गसकले । आश्वत्थव अतिश्रीतिव विषय सम्पन्न इहेवाहे ।

(९) (सकले हर्षभाव अङ्गिन कविने नागिनेन)

(८) बुद्ध । (अनात्मिके) मधि मधसखिके ! इनिहे मेहे (नकपेन) ।

મદ : તદા જેવ્ જાણિદં મય, જહા એસો માહવો, અમં પિ મો જણોતિ (ક) ।

વૃદ્ધ : અત્રિ, સચ્ચવાદિયો અહમ્ ? (જ)

મદ : અ કલ્, અદ્યારિમેસુ સુદ્યારિમોમો પચ્ચવાદિયોમો હોમિતિ । [માધવમવનોક્ત્ય] મદ્દિ ! માલતીય વિ રમણીયો દમસ્મિ મહાગુહાવે અથ રાઅપ્પમાદો (ખ)

(ક) તદૈવ જ્ઞાતે મયા યથા એવ માધવ. અવમપિ ક જન હૈતિ ।

(જ) અત્રિ કલ્પવાદિયો અહમ્ ।

(ખ) મ કલ્પુ અયાદ્યેયુ ગુપ્તાદ્યસ્ય. પચ્ચપાતિયો મવતિ । મદ્દિ ! માલત્યા અપિ રમણીય એવાસ્મિન્ મહાનુભાવેનુભાગવત્ત્વાદ.

(ક) મદૈતિ : યદૈવ સ્વજીવિતનિરપેક્ષતયા મનુષ્યાણામ્ રશ્મિતુમયમાગતઃ પ્રાહુઃ'પા-
દ્યાતૈત્ત મુચ્ચારિતમેતમાહીતય "હા ચકચે"તિ વિચવન્ માધવસ્ય માત્રવાદિમિ, પરિણી-
લાન્તિક્તપુત્રાતતત્તદૈવેતયં । તથાચ માત્રવાદીના વ્યવહારો વિસ્તૃતમાત્રવાદાનુગમ્ય માધવસ્ય
પરિજ્ઞાને સ્વજીવિતનિરપેક્ષયા મનુષ્યાણામ્'રમાચવચત્ત' એકમાત્રવચસતયા કૃતસ્ય માધવસ્ય
અત્યોદ્દેશેન "હા ચકચે"તિ વિજ્ઞાપાસચવચ મહારત્પરિજ્ઞાને કૃતુરિતિ મત્તઅમ્ । મહારત્પ-
મામાયજ્વલન્ બ્રાવિવતિત્ત્વચ્ચાવનાથેતિ ।

(જ) મુદ્દેતિ : અપિ મત્રે ; દુરચીનવીર્ણોદિગ્ધનસ્ય અપ્રથા અપિ' તત્પ્રત્યયોક્તસ્ય
ના મત્રવાદિર્નો મત્રસી મત્રેત્યેવે ।

(ખ) મદૈતિ : અયાદ્યેયુ કલ્પીતનેયુ ગુપ્તાદ્યસ્ય અહમિત્યેવમત્રચિંતા. સભ્યઃ,
પચ્ચપાતિય ગુપ્તહૈન્યાપિ જનસ્ય પચ્ચપાતૈત્ત મુચ્ચવભાવતિથાદિત્ત. ન કલ્પુ મવતિ, તથાત્તે
હિત્તકલ્પિતમત્રીલક્ષ્યાવશેતિતિ ભાવઃ । (અયાદ્યેયેતિ યાતે મુચ્ચાદિપરિહીદેતિતિ
તદર્થઃ) । અત્રિન્ મહાનુભાવે માધવે અનુભવધ્યાન. એકાન્તાગિયાવ. કિલ્લત્તો રમણીય, પરત્પર-
યોગ્યલે મેઝાન મનોહર' । તથાચ મદવચસ્ય માલતીપ્રાપ્તિ' વલાઘ્રામુદ્ગરવરાજતેતિ માત્રઃ ।

(ક) મદ : હૈનિ ચત્તન નિલ્લેવ જોચનર્વ યાતિ મૃદ્ધિગાત ના કરિત્ત
મનતાત્રિ પરિવૃત્ત હૈશ્રા અગર વાત્તિ હૈશ્રા નિકટે આનિરાહ્લે, કલ્પને
વૃક્ષરાહિ ચે, અગર વાત્તિ માધવ ઓ હૈનિ હૈ સેઈ વાત્તિ ।

(જ) વૃદ્ધ : કેમન આમિ મઠાઈ વલિરાહિ ક ?

(ખ) મદ : મદ્દિનવને ડોનાવ મઠ વેશ્યવળ મજોજનવ પક્ષગાત

[इति मकरन्दमेव सस्पृहमवलोकयति । (८)]

કામ । [સ્વગતન] રમણીયોર્જિતં हि मद्यन्तिकामकरन्दयोर्देवादय
दर्शनम् । [प्रकाशम्] वत्स मकरन्द ! कथं पुनरायुष्मान् अस्मिन्नवसरे
मद्यन्तिकાजीवितपरित्यागहेतोर्भवता दैवेन सन्निधापितः (८) ।

મક : અદ્યાહમન્તર્નગર એવ કાચ્છિદ્વાર્તામુપન્યુત્ય માધવસ્ય
ચિત્તોદ્દેગમધિકમાશદ્ધ માનસ્વરિતમવલ્લોકિતાનિવેદિતકુસુમાકરો-
ધ્યાનવૃત્તાન્તઃ પરાપતન્નેવ ગ્રાહ્યુલાવસ્કન્દગોચરગતામેવમભિજાત-
કન્યકામભુરપપન્નવાનસ્મિ (૧૦) ।

(૮) સ્પૃહાં સ્પૃહયા નિરતિમવાભિપ્રાપ્તિ સ્પૃહ વર્તમાનં યથા જ્ઞાતયા અવગ્રીકયતિ
પ્રથમિ । મદ્યન્તિકા સાનુરામં પુનર્મકરન્દયૌવ દર્શનં નાટ્યતીર્થયં ।

(૯) કામેન્દ્રિ : રમણીયં સન્ધુમસસસનાય દક્ષતવા સુસ્પૃષ્ટ પરસ્પરાદ્દીઠવ-
ગદ્ધિતાત્, સાખસમ્પદમેન નાટાભિજ્ઞનમુજ્જાનુભવિતાત્ વિપત્તિસારકથયા કેનાધ્યનાશ્ચનીય-
શ્ચ મનીહરં, જર્જિતં ગ્રાહ્યુલભિપ્રાસક્ત્યેન વત્સપ્રકાશકં (પરપદસ્ય વિશિષ્ટત્વવિવચયા-
નયોઃ કર્મભારયઃ) । ર્દેહર્થં દર્શનં પરમ્પરસાચાત્ક્રાંતઃ દૈવાત્ નિતાનાનુકૂલવિધિનિયોગ-
શાદૈવ સમ્પન્નમિતિ શ્રેયઃ । અવદાદિપ્રવચ્છદ્યદર્શનસ્ય સર્વથૈનાસન્પાદનોપત્તાદિતિ માયઃ ।
માયુષ્માન્ દીર્ઘાવુક્તં (“માયુષ્મનિતિ હૃદ્યેન વાચ્યો વાક્યઃ શ્રેયાશ્ચ” इति भरतः) । કવ્યં કેન
ઃકારિય, અસ્મિન્નવસરે યતચ્છાદ્યુલાક્રમચ્છમયે । મદ્યન્તિકાગ્રીવિતવાચહેતોઃ મદ્યન્તિ-
કાયા જીવનરચાયં । સન્નિધાપિત, સહીપવર્તીજ્ઞતઃ ।

(૧૦) મત્તેતિ । અન્તર્નગર એવ નગરમધ્ય એવ । કાચ્છિદ્વાર્તાં માધવસ્યોદ્દેગવત્કં

મદ્યવગર હર મ । (માધવકે લેવિશ) । એ મશાશ્વતેવ માળતીવ અશુભાગ-
કિઃવનસૌંઠ મર્મથા ડેળશુલ્ક હૈશાહ્લ ।

(૮) (પુનરામ મકરન્દકેઈ સ્પૃહલોભને લેવિતે નાગિન) .

(૯) કામ । (વગતઃ) અતિ મનોહર ઓ વળગ્રકાનક એઈ મશશ્વતિકા-
મકરન્દકેર પરમ્પરમનર્નન દેવવનતઃઈ અશ્વ સમ્પન્ન હૈશાહ્લે । (અકાળે)
વગ્ન મકરન્દ ! એઈ નાર્દુલાક્રમવાવમવે મશશ્વતિકાવ સોવનવકાર્થ કિ અકાલે
તગવાન્ શીર્ષાદ્યુલ્ક તોનાલે મદ્ધિરિત કરિલેન ?

(૧૦) મક । આલ આમિ એઈ નગરમધ્યોઈ કોન એકટિ શુદ્ધાશ્વ સન્નિધ

[मालतीमाधवौ विमृशतः । (११)]

काम । [स्वगतम्] । वृत्तान्तेन खलु मालतीप्रदानेन भवि-
तव्यम् । [प्रकाशम्] । वत्स माधव ! दिष्ट्या सुहृदनुद्वेगं
वर्द्धितोऽसि मालत्या तदयमवसरः प्रीतिदानस्य ।

माध । भगवति ! इयं हि—

कश्चिद् तावन्मू । अक्षिणं गृह्णामां इति लीकपरम्पराया तदात्तावयवप्रात्ययशेषादिति भावः । अवलोकिततया निवेदितः कुसुमाक्षरोदात्तस्य वृत्तः मानसीमाक्षरमन्त्रिणमादिवातां यथै तादृशीं त्वरितं सुत्तं परावतदेव आगच्छमेव माहूँ लावस्तुदनीचरगतां व्याघ्राक्रमचरिवतः भाषणां अभिजातकन्यायां सोमस्तस्मिन्द्रादिविद्युक्ताह्रतिविषवाकुमितकुलीमं कुलीभाषा (‘‘अभिजातः कुलीने व्याघ्राव्यधिरुतयोक्तिवु’’ इति मेदिनी) कथ्यपपन्नवान् उपयतवानक्षि ।

(११) भाष्येति । विषयतः—काः स्य बाधेति चिन्तयत, निवृत्त्यनयनत्वादिना तद्वान्ना-
मस्तिनयत इति यावत् । आधवाधित्विच्छात् न स्वस्वसुखदुःखप्रवृत्तया आधर्वादेर्नवार्हकत्वात्-
गती भालाद्या अपि भावना युक्तैवेति मन्यमानम् ।

(१२) कामेति : मन्त्रवीप्रदानेन मन्त्राद्य सावतीदानसंज्ञितेन, भवितव्यमिति तात्पर्येण सावतीदेवसम्प्राप्तात् खयनपि तदैव सुतत्वादिबन्धनमानमिति भावः । सुखदुःखाद्वन्धुप्रानेन, 'वृद्धि'तीदृशि सत्तत्वे इत्यसंवाङ्मनादिना चेतवीकृतोऽङ्गि । तत्तत्त्वात् प्रीतिदानस्य पारितोषिक-दानस्य अर्थ 'अवसरः' 'अवकाशः', 'अधुनैव तद्वीयतामिति भावः ।

মাধবের চিত্তোৎসেগবৃদ্ধিৰ আকাঙ্ক্ষা করিত, অবলোকিতার নিকট কুহ্মা-
কমোদানবৃত্তান্ত অবগত হইয়া অতি ক্রমপদে তথার বাইতে বাইতেই (পথে)
শার্দি লক্ষবদগত এই কুশীন-কন্ডার কাছে আনিয়া পড়িয়াছিল।

(১১) (মাগতী ও মাধব “সেই কথাটি কি ?” জাহান চিত্রাভিনয় করিতে লাগিলেন)।

(১২) কাম । (খগত) বৃত্তান্তটি নব্বনে শালভী প্রধান সূচকেই হইবে ।
(প্রকান্তে) বৎস বাধব । ভাগ্যক্রমে বহুজ্ঞানে শালভী তোমাকে চৈতন্য করিয়াছে,
স্বভবাঃ প্রীতিদানের এই অবসর ।

यद्वास्तव्यमितसुहृत्पमोहमुधम्

कारुण्यात् विहितवती गतश्चयं माम् ।

तत्कामं प्रभवति पूर्णपात्रहृद्या

स्वीकर्त्तुं मम हृदयश्च जीवितश्च ॥ (१३)

सव । पट्टिच्छिदो क्खु णो पिअसद्धोए अअं पसादो (ज)

(अ) प्रतीहः खलु न प्रियमय्या अयं प्रसादः ।

(१३) यदिति । इयं हि पश्य मानसो उदयस्यान् व्याप्तिर हिंस्रप्रभुता व्याप्तिरित्यर्थः, प्रणितस्य (अयः सन्नातोऽस्येति तावकादिवादिनाम्,) विदुष्यरोरस्य सुहृद्-विषय मकरन्दस्य प्रमोदस्य मूर्च्छाया मूर्च्छादयेन प्रणितप्रोन्नयनस्येति चयः, प्रसुम्भं मूर्च्छितं वा मतस्य च सत्ययो-दिना “पट्टिच्छिदो क्खु मन्नामाचो” इत्याद्यभिधानेन च प्रकृतिस्य विहितवती गतवती । तत् तज्यान् प्रानं वयेअं मदनुमतिं विनापोचयं, पूर्णपात्रस्य “हर्षादुत्तरकाक्षी यदन्तर्हारा-युष्मादिकम् । आत्रय म्दहने पूर्णपात्र पूर्णवत्तु न” इति जटाधरलक्षणादित्यस्य प्रिय-निवेदनस्य वसादात्रय म्दहनायस्य मन्नामन्तर्हारादिकस्य वसादा प्रकारेण मम हृदयश्च जीवितश्च स्वीकर्त्तुं यदोत्तुं प्रभवति प्रकृति । यच्च मात्तये दानवोय्यं मम हृदयं जीवितश्च यदुत्तुवादि-परिपन्थ मात्तया पूर्वमेव तयो-व्याप्तोक्ततत्वात्तदधिकदीर्घद्वयमाभावेन किमिदानीमपरं दास्यामीति भावः । प्रकटीतत्वेन्यादिदं प्रत्यक्षं नाम प्रतिसुखं सर्वरसम् । “प्रामनं वाका म्मादुत्तरोत्तरं” इति तत्राद्यन्तः ।

अत्र हिंस्रविशेषे मादुत्तु वक्तव्ये सामान्यहिंस्रवाचकव्याजपदीपादानात् विशेषविशेषाख-द्योः । पूर्णपात्रहृत्तेति चाथोऽपमानादितः । महर्षिणो वलम् ॥

(अ) सवेति । नः प्रियमय्या मानसा अयं प्रसाद तव अनुवहः प्रतीहः प्रोज्ञतः ।

(१०) माध । उगवति । वेदकू एहे मानसो मोक्षवद्वतः वाञ्छकर्तृक विकृष्टप्ररोर प्रियमय्या मकरन्दस्य मूर्च्छावर्धने मूर्च्छित आमातेक हस्तमकागनं च मकरन्दस्य डेततवार्त्तानि वा । अकृतिश्च करिवाहे, सेहेहेतु पूर्णपात्रवति प्राना-भुसारे (अर्थात् मन्त्रवार्त्ताज्ञापक वाक्त्रि वेदन उदयवकाले वलपूर्वक वस्त्राभारानि ग्रहण करिवा वाक्त्रे, सेहेक्षण वलपूर्वक) आनाम अहवति वात्तिरेकेहे आमार हवत च जीवन ग्रहण करिवाव अविकारिणी ।

(अ) नः । आमार प्रियमयी मानसो आपनाम एहे अहग्रह मर्कतो-भावे शोकाय कवितेन ।

मालतीमाधवे

मद । [स्वगतम्] जाणादि महाभाष्येषो जणो चमसरे
गुरुचरमणिज्जं मन्तिदुम् (ट) ।

माल । [स्वगतम् ।] किं नाम मन्तरन्देण उब्बेअकारणं सुदं
भविस्सिदि ? (ठ) ।

माध । वयस्य ! का पुनर्ममाधिकोद्देगहेतुर्वासो ? (१४)

[प्रविश्य पुरुषः ।] वस्त्रे मदयन्तिके ! आता ते व्यायान् चमात्य-
इन्दनः समादिशति, “अथ परमेश्वरेण अस्मद्भव नमागत्य, भूरिवसो-

(ट) जाणाति महाभाष्येषो जणोऽचमसरे गुरुचरमणीय मन्तिदुम् ।

(ठ) किं नाम मन्तरन्दे न उद्भेदकारणं सुत भविष्यति ।

तत्र उदयनोऽपि बोधोक्त्या च बोधयेत् नान्यत् किमपि नाप्यथा प्रवेष्टुं न शक्यं भावः । गुरुजन-
सन्निधौ स्वयमभिधानि नाप्यथा । उदयना आदिति माधवी उदयतं लवङ्गिकयेदमभिहितमिति
मत्तव्यम् ।

(ट) मदिति । महाभाष्येषः परमसौभाग्यवाचो जनः, चमसरे उपयुक्तवाची, गुरुक-
रतलीपं वाञ्छितार्थानुपकलं नातिमनीहरं, मन्तिदुं अभिधानम् । तथाच यथावद-
मुपयुक्तमेषदमुत्तरं माधवीन दशमिति भावः ।

(ठ) माधिति । उद्भेदकारणमिति माधवस्त्विति शेषः ।

(१४) माधेति । “काश्चिदार्थानुपपद्यते”ति यन्त्रकारणं नाभिहितं तां वातां ध्वजः
प्रच्छति—का पुनरिति ।

(१५) प्रविश्येति । पुरुषः कविन् त्रययतीनि जेव । स्वयान् अहे । परमे-
श्वरेण अग्रतिष्ठतेऽस्मात् ॥ ५० ॥ १५ ॥ मन्तरन्देण उद्भेदकारणं भावः । तथाच तदर्थमेव कदापि नाप्यथा

(१६) मध । (वृषट्) पश्य मोक्षप्राप्त्यानी वाञ्छितं उपयुक्तं अयमत्र बुद्धिग्राह्यं
अति प्रतीत्यं कथा वनितं जानेन ।

(१७) माल । (वृषट्) मन्तरन्दे (माधवस्य) किं उद्भेदकारणं कथं जानेन ?

(१८) माध । वयस्य ! आयात्र अधिक उद्भेदः यत्र हेतुजनकं गन्धर्वं किं ?
(वाहो अनिष्टं कृषि मत्तव आगिराह ?)

(१९) कोन् एकटे पूर्व । (प्रवेष्टुं कविना) वयस्य ! मन्तरन्दे,

रुपरि परं विद्यासमक्षासु च प्रसादमाविष्कुर्वता, स्वयमेव प्रति-
पादिता मालती, तदेहि सम्भावयामः प्रमोद"मिति । (१५)

मक । वयस्य ! सेयं वार्त्ता । (१६)

[मातुलीमाधवी वैवर्ध्यं नाटयतः । (१७)]

मद । [मालतीं सहर्षमालिङ्ग्य ।] सहि मालदि ! तुमं क्व,

कवित्वमिति सूचितम् । भूरिवसौ माधवाः पितरि परं निरतिशयं विनाशं "भूरिवसुः
कथमपि मन्त्रमनुष्ठायितुं न शक्नुयाद" इति विश्वम् । कथमन्यथा वाक्का प्रतिपादनेऽपि
निःसंशयः स्यादिति भावः । प्रसादं चतुष्टयम् । आविष्कुर्वता प्रकटयता । यच्च च
विद्यासाविस्कारं भूरिवसोरपौनःपुन्यमिष्टदृष्टत्वादिति पादनेन, प्रसादाविष्कारश्चेति तदर्थं मन्द-
नित्यपनमनादिनेति मन्यम् । प्रतिपादिता दत्ता दातुं प्रतिक्रमेति यावत् । प्रमोदं चानन्दं
सम्भावयामः मातुलिकक्रियाभिः सम्भावयामः । "प्रसाद"मिति पाठे प्रसादं तत्तुष्टयं
सम्भावयामः चतुष्टयादिभिः बहु सम्भावयेत्यर्थः ।

(१६) मकैति । यद्यं प्रसिद्धवैद्य कविता मन्दनाय माधवीप्रतिपादनद्वया वार्त्ता
या तदाधिकीहं गच्छेत्तुल्यं न मया कल्पितेति चेत्, इदानीमपि सुखं त्वरितमङ्गनात इति भावः ।

(१७) माध्वेति । वैवर्ध्यं अप्रतिविधेयोज्ज्विलपुष्पात्मकमिततापकेतुल्यं मालिन्दादिकल्पं
विवर्धयामासुः । तथाचोक्तं—“वैवर्ध्यं वर्धयेदः स्वात्पापमहाभवादिभिः" इति ।

तोमार बोधे लाठी अवाहनमन आनेन करिशाहेन, "अथ महाशय स्वः
आमावेव भवने आगिरा छुविवह्न उपादे गवम विनाग उपादे अहोह
एकटेन कवतः मागतीप्रधाने अतिश्रुत हरेराहेन, श्रुतवा एम आम्वा
अनकापुठान करि" ।

(२०) मक । यशः ! एहे पुरुष दाहा वनिग, सेहे मागतीप्र नमनार्पन-
अतिश्रुतिवार्ताहे तोमार अदिक उपादेगव कारण वनिग आम्बि नने करिशाहि ।

(२१) (मागती उ माधव महागवनिठ विवर्ध लाव एकटेन करिठ
मालिग) ।

মালতীমাধবে

পঙ্কজপরিবাশেণ সহপংসুকোলপাদৌ পঙ্কজি মে-পিপসহী আশি
বহিণিষা য, সম্পদং তথ যৌ ঘরস্য মগ্ধণং জাদাসি । (৬) ।

কাম । বন্ধে মদ্যন্তিকে ! দিষ্টা বর্জ্যে আতুর্মালতীসামেন । (১৮)

মদ । মগ্ধবতি ! তুচ্ছাণং আসিসাং পদ্যবেণ । মজি লবঙ্গিণ ।
ফলিদা যৌ মগ্ধোরহা তুচ্ছাণং সাহেণ । (৮) °

(৬) শুদ্ধি-লাপতি । তে তদু পঙ্কজনরনিবাশেণ সহপাঙ্কজীকনাৎ মধতি মে পিপসহী
আতুর্মালতীসামেন য, সাম্পদ পুসর্ৎ কল মগ্ধণ জাদাসি ।

(১৮) মদ্যবতি । তুচ্ছাণমাগৌ-মদ্যবেণ । মজি লবঙ্গিকে । ফলিতা নী মগ্ধোরহা তুচ্ছাণং
কামিন ।

(৬) মদতি । সহ পঙ্কজকৌকনাৎ মধতি মিলিতা পুণ্ডরীকাত আশে । ম: অসম্পদ
মগ্ধণ মগ্ধনং যানানুবহনমিচ্ছমাণাবনমাখ্যালে নাব্যবস মূষম্ ।

(১৮) কামিতি । ভোপঙ্কজোজিবিষম্ ।

(৬) মদতি । মদ্যবেণ মাছাশ্যোন মাগ্ধতীসামী জাত ইতি শ্রীয: । অথ বিদ্যোজিগীশ
মাগ্ধরমম্ । অগৌরু হৃদয়ে—

“স্বাত্ম দমাখ্যতি” পুণ্ড্র বিদ্যোজিহৃদম্ভাবম্”মিতি ।

তথা “মী” ইত্যল অজ্ঞানমিতিবৎ নির্দোষার্থকলম্বাদি লক্ষণেন কামন্দ্যবহিষাতুখ্যাত
তুচ্ছাণং কামিন মগ্ধোরহা নী ফলিতা: মগ্ধজা ন জাতা ইতি অবিচ্ছিন্নবাহোনান্দ্যবলম্বাদি
স্বপ্নাত পতাকাছানমিহম্ । অগৌরু হৃদয়ে—

“অগৌরু যবনবিদ্যাত” সুশ্লিষ্ট: কাম্যদীজিত: ।

মদ্যমার্জানরবিষ: পতাকাছানকং ঘর” মিতি ॥

(৬) মদ (মদ্যবে মালতীকে আলিঙ্গন করিয়া) মতি মানতি । এক মগ্ধের
বসতিনিবন্ধন একত্রিত হইয়া পুণ্ডরীক হইতে আরম্ভ করিয়াই কুশি আবার
প্রিয়সখী ভাগিনী ছিল, এখন আবার আবারের গৃহের অনকারবন্ধন হইল ।

(১৮) কাম । বন্ধে মদ্যন্তিকে । ভাগ্যক্রমেই তোমরা-মালতীসঙ্গে বৃদ্ধি
লাভ করিল ।

(৬) মদ । ভগবতি ! আপনাদের আনন্দপ্রভাবেই (এই মালতী লাভ
করিল) । লবঙ্গিকে । তোমাদের লাভে আমার মনের অভিনাস ঘটন হইল ।

नव । सहि ! किं अद्याणम्मि अत्थि मन्तिदब्बं (ण) ।

मद । सहि बुद्धरक्खिदे ! दासिं विवाहमद्दसवं सम्भावेच्च । (त)

बुद्ध । सहि ! एहि गच्छेच्च । (थ) [इत्युत्तिष्ठतः ।] (१८)

सब । [जनास्तिकम्] । अमवटि ! जहा एदे हिअअभरिदुवित्त-
विअआणन्द-सुन्दरा-दोलिद-धोरत्तण-मणोहरा, पडुत्थन्ति मदअन्ति-

(५) सहि । विमआकमय्यसि मन्थितय्यम् ।

(त) सहि बुद्धरचिते । इदानीं विवाहमदीक्षुव सम्भावयामः ।

(थ) सहि । एहि गच्छाव ।

“बुझाक”मिति बहुवचनम् । भाष्यगीताभिः सत्परिजनसामिक्कायपरम्परावाद्बुझाकमिति
कृतम् ।

(५) लवेति । ‘अआकमयि मन्थितय्यं’ अस्मिन् विषये वक्तव्यं किमस्ति न किञ्चिदप्यो-
क्तं । बुझाकमिदं अद्यावदाकमयि मनीरयसिद्धिर्भावेति भावः । इयमपि परिहासीति ।
अथ च “अआकमयि मन्थितय्यं”मिदं कथमस्ति पाठान्तरम्, यथाह्ये च वक्तुम्—“अस्मिन्
नो मनीरया बुझाकं लभिते”ति वाक्यं अआकमयि-वक्तव्यमित्यर्थः । परन्तु बुझाक सपरिजनाया
अवस्था लभिते भाविना मन्थरन्ददातिद्वये च अआक मनीरया, सबल मवितार इत्येतद्व्याक्यं
मन्थितय्यमिदं विदुषि सृष्टम् इति ध्येयम् ।

(त) मदिति । विवाहमदीक्षुव सत्परिजनयोर्मिषोदस्य प्रदीपं, सम्भावयामः यद्यो-
चितानुष्ठानेन सम्पादयामः । अथ “सयली” नाम नाट्यालङ्कारः । यथोक्तं इदं हि—“कायस्यारम्भ
सयल” इति ।

(१८) उत्तिष्ठत इति मदयन्तिकासुद्धरचिते इति शेषः ।

(५) लवेति । इदमे हिमे मवितारो वादी पूर्वाभ्यां पञ्चान् उक्तान् अथ स्यात्

(५) नव । मधि ! एविसस्रे आमाएवरे आर कि वडुवा आह ?

(त) मम । मधि । दुद्धरक्खिते ! अथन दग्धाचित अशुभेने दिवाहमहोसव
सम्पाद करिद ।

(५) दुद्ध । मधि । एम आमरा वारे । १० (ममरक्खितां दुद्धरक्खितां उठ्ठिम्) ।

માતૃતીમાધવે

પુરુષઃ । વત્સે !” મદયન્તિકે ! દતઃ દતઃ । (૨૨)

મદ । સદિ બુદ્ધરચ્ચિદે ! અગ્નિ નામ પુનરપિ દ્રવ્યત એવ જોવિતપ્રદઃ પુણ્યરોગલોચનો । (ધ) ।

બુદ્ધ । ગદ્દ દેવમણુકૂલં ભવિષ્યદિત્તિ । (ન)

[પુરુષેષ નિષ્ક્રાન્તે ।] (૨૩)

માધ । [અપવાય્યં ।]

(ધ) સદિ બુદ્ધરચ્ચિદે ! અગ્નિ નામ પુનરપિ દ્રવ્યત એવ જોવિતપ્રદઃ પુણ્યરોગલોચનો ।

(ન) વદિ દેવમણુકૂલ ભવિષ્યતિ ।

“एकम्भा एव जन्मेदो ऋषिः कृत्रयसुष्यने ।”

मन्त्राय तत्तु किञ्चिदमनुरागकथावितं ।”

“आकुचितपुष्टा वाङ्मयतावेदिनीति ।

सुदृढ્યोरत्तारा च दृष्टिरावेष्टरा मता ॥”

અમાન્યજ્ઞાસન્નાપિતિહસદર્શનરૂપસાધનેન મનઃકલિતવગ્ધોમગ્નિતાનન્દાનુભવજ્ઞાનાદનુમાના-
જઠારઃ । અતઃ યસ્યતિ કથયતિ સૈતિ પ્રતોષમનાંતર્થે સૈતિ કેચિત્ । પ્રવર્તીયસ્ય ચર્ચ
પદાનુપપન્નાસાન્ અનુપદ્ધલદીપઃ । મન્દાકાળા ક્રુષ્ણમ્ ।

(૨૨) પુરુષ દતિ । દત દત દતિ આગમ્યતામિતિ શ્રેયઃ ।

(ધ) મદેતિ । અગ્નિ નામેતિ સન્નાચનાપ્રાઃ । પુનરપોતિ ચીત્સુક્ષ્માતિચયદ્યોતનાર્થમ્ ।
જોવિતપ્રદઃ આદ્યૂનનિધનેન જોવનદાતાઃ । એવ. નકારન્દ, નામાચરક આનિ પતિત્વસન્નાચનવા ।

(ન) બુદ્ધેતિ । અનુકૂલં સાઙ્ગાયકારિ, ભવિષ્યતીતિ તદ્વા પુનરંદ્રવ્યત દતિ શ્રેયઃ । દદિ
મન્દો મદયન્તિકાબુદ્ધરચિતચોલાતુકાનિકાલાપસમાધિચાતક. ।

(૨૩) પુરુષેષ દતિ સદાચે વતોચા । નિષ્ક્રાન્તે મદયન્તિકાબુદ્ધરચિદે દતિ શ્રેયઃ ।

(૨૨) પુરુષઃ । વત્સે ! મદયન્તિકે ! એમિતક એમિતક ।

(ધ) મદ । અગ્નિ બુદ્ધરચ્ચિદે ! પુણ્યરોગલોચન જોવનદાતાઃ એકે મહાશુભવક
પુનરપ્રગ કિ દેવચિતેત ગાદેવ ?

(ન) બુદ્ધ । વદિ દેવ અણુકૂલ (કહેવે દેવચિતેત ગાદેવ.)

(૨૩) (પુરુષેષ મદિત મદયન્તિકા ઓ બુદ્ધરચ્ચિદ નિષ્ક્રાન્ત હશેન) ।

चिरादाशातन्तु स्नुटतु विमिनीसूत्रमिदुरो,

महानाधिव्याधिर्निरवधिरिदानीं प्रसरतु ।

प्रतिष्ठामव्याजं व्रजतु मयि पारिप्लवधुरा,

विधिः स्वास्थ्यं धत्तां, भवतु कृतकृत्यश्च मदनः ॥ (२४)

अथवा—समानये मायं जनमसुखमं प्रार्थितवतो,

विधौ वामारम्भे मम समुचितेया परिणतिः ।

(२४) अथ आत्मनोऽनन्दमार्गपरिचयमभिमन्यमानं सावको नैराशप्रमितस्तुष्टिममस्वरपञ्जीकु-
मसमर्थं पाद—विवाहितः । निगतं बहुकालादनुष्ठानं कल्पये, विमिनीसूत्रवत् गन्धाद्यतनुवत्
मिदुरः (मिदुः कुटु) स्वयमेवमिदमायः आयातन्तु, नाभ्यन्तरीयादिदन्तादप्यस्य सूत्रं कटतु इदानीं
विधीं मयतु; माभ्यन्तरीयादिसमाप्तमिति हेतुः सर्वत्र योग्यः । तथा इदानीं महान् विधातुः
आधिरैव माभ्यन्तरीयादिसमाप्तमिति मया माभ्यन्तरीयादिसमाप्तमिति मया विधिः योगः निरवधिः सीमारहितः
यादौऽनन्तरादीति यावत् प्रसरतु विजृम्भताम् । पारिप्लवधुरा (धुरन्धरश्चेति राजादिनादत्) ।
परितोषपरितोषादप्यभावाः अथात्र निष्कर्षः अस्ति यत् यथा आचरा प्रतिष्ठां स्थितिं मयतु
उभयताम् । तथा विधिं मदीयदुःखविधानम् ईवं स्वास्थ्यं विदति विपत्तिसिन्धुः, येषां
चरन्मताम् । निरवधिं दुःखार्थकदम्पतदीयं वर्तमानं सन्नादित्वादिति भावः । मदनश्च सन्दर्भ
कृतकृत्यः विवर्तितकृत्यः भवतु । निरवधिरदम्पतदुःखार्थक्यापि सन्नादित्वादिति भावः ।

अमायातनुविति आभिव्याधिरिति च निरहं स्वयं, विमिनीसूत्रमिदुर इति पुनरीपमा, तथा
अनन्तरादिदुःखदुःखमिति पादसमर्थककार्यं इति बहुकारणमिदमायम् । स्नुटतु इति वाच्यम् ।
विधिरिवीर्यम् ॥

(२५) मितानपरितोषादप्यभावाः स्वयमेवाकाशं समानाशयग्राह—अथवा समानेति ।

(२६) भाषा । (गोपने) गुणानुष्ठानं ग्राह्यं यत्तु विज्ञानं बहुकालं यावत्
गमिष्येति मितानाशयग्राहं आशङ्कनं यत्तु एवमिति इति । मितानाश-
यग्राहं हेतुनान्वितं मनोवाच्यं विज्ञानं योग्यं एवमिति यावद्विज्ञानेन अत्र
विमृष्टं इति । अत्रतिरुक्तं चिन्ताकाशं अत्रतिरुक्तत्वात् आशङ्कते इति-
नाशकम् । आशङ्कते दुःखविधानकरी विधाता एवमिति आशङ्कते कथम्, एवं
कायमेवमिति इति इति ।

(२७) तुल्याध्यायं कृतं कथं प्रार्थनां करिष्ये इति विधिं अत्रिज्ञानादौ

માખતીમાધવે

તથાપ્યમિન્ દાનશ્રવણસમયેઽસ્યાઃ પ્રવિગત-

શ્રમં પ્રાતઃશ્વદ્યુતિ વદનમન્તર્દઙ્ગતિ મામ્ ॥ (૨૫)

કામ । [સ્વગતમ્ ।] યવમતિદુર્મનાયમાનઃ પૌહ્યતિ માં વક્તો
માધવો, વક્તા માલતી ચ । દુષ્કરં નિરાશા પ્રાપ્તિતીતિ । [પ્રકાશમ્ ।]
વત્સ ! ઇચ્છામિ તાવદાયુષ્મત્, અપિ ભવાન્ અમંસં યથા
મૂરિવસુરેવ માલતીમશ્વર્યં દાસ્યતિ ? । (૨૬)

સમાપ્તેનાથં તુલ્યાનુરાગ અસુકમં પિમાણયોગત્વેન દુષ્ટાપ જન માખતીનિશ્ચયઃ, પ્રાપ્તિવતઃ
મનસા ઘામિતવતો મમ વિધી દેધે વાનારથે પ્રતિકૂલોત્તરી ચતિ દયા વચ્ચીત્રિપમાપા
પરિપતિઃ કથાવિપલ્લોચઃ માલતીલાભવ્યરોક્તેન પરનિવાદશ્રમ ઇતિ લાભત્, સમુચિતા
કુતીય । વિધી કિ પ્રતિકૂલી મુલમનવિ ન જલ્યો જા કથા દુષ્ટં મનઃભક્તેભિ માવ. । રૂઢગાદાશ-
ચ્ચાપતૈરપિ પુનઃવચ્ચિકપરિતાપકારથં લખંયતિ—સુધાવીતિ । મુક્ત્યંચીત્રપરમવિશદલામલ
સદશ્ચિન્ સદ્મોચત્વે ડીત્યેઃ, અમિન્ દાનશ્રવણસમયે “નન્દનાય રાજામાલતીદત્તૈ”તદર્શન-
વાત્પાશ્વર્ચનકાલી પ્રવિગતતો દુર્ધિવદિવાદવગામ્ધવ પ્રચલતો પ્રતા પ્રચુક્રતા લક્ષ્યાન્ તન્,
અતઃ એ પ્રાતઃશ્વદ્યુતિ શ્વલ્ભયપાદસદાપ્રશમં અભ્યા માલત્યા ચર્ચનં (કર્ણ) માં અનર્જ્જતિ
મનાનર્જાઈ જનયતિ । નન્દનાયંચવાર્તાવગમ્યાદેવેરાસ્યા રૂઢયો દત્તા જાતિતિ રૂકે પુનઃલદ્યેયે
શિવંભ્યા મવિચીત્યેક મે સન્નતિ નિઠરાં પરિતાપકેતુર્ન સ્ત્રીવદમવિપર્યાસ ઇતિ મારઃ ।

અમીતાપરિચયેપુરુષત્વં ઇતિ અસુકમલસ્ય વિધે, પ્રતિકૂલત્વસ્ય ચ હેતુત્વવા પદાર્થકેતુર્થ
કામ્યકિંઈ, એમનનર્જાઈકપકાદીસ માધવમત્વેન વિનમ્યમ્મલદશદપકારલસ માલતીગત્વેન
અ કાર્યચારણવોર્નિગ્રદેયતવા અગ્રજનિઃ પ્રાતઃશ્વદ્યુતીતિ સુત્રીપમા અભ્યાદત, રૂઢેતેવાનર્જાઈ-
ભાવેન સદરઃ । ચિત્તવિષ્કોટચન્ ।

(૨૬) કામેતિ । દન અદેન નન્દનાયંચવાર્તાયેન અતિદુર્ધવાદનાતઃ અતિદુર્ધલજ્ઞઃ, માલતી ચ
અતિદુર્ધનાયમાનૈવર્યઃ । માં પૌહ્યતિ સન્નપમવિ । તથાચ માલતીમાધવયોર્દર્શનપ્રમાણભેદ

હૈને તાહાર પ્રક ટ્રેકુન વિશાલભિક્તરૂપ પવિનામ શૂકરે । કિન્ન ઉથાપિ એઈ
મન્દનાર્પણરાક્ષાશ્રવણાદ્રેઈ કલ્પનાંઃ કૌર્ણવઞ્ઞ લાઠઃકાનીન નનથવેન પૂના-
કાત્રિ એઈ માલતીર વરમ આવાલે અર્ધર્ધ કવિલેલે ।

(૨૭) કામ । (વગ્ધ) એઈ મન્દનાર્પણરાક્ષા. નિઠાઠ હર્ષનાશ્રવણ વરમ
માધવ ડ વત્સ । માલતી આવાલે સ્વસ્થ કરિલેલે । નિરાગ ચાકિરિલેન કોવન

माध । [मलज्जम् ।] नहि नहि । (२७)

काम । न तर्हि प्रागवस्थायाः परिहृयसे ? (२८)

पीडनं प्रति हेतुमत्सुपपत्त्यति—दुष्करमिति । निम्नं विद्यते आशा यस्याः सा निराशा जननेति शेषः, तदाच निराशी जनसमूहः प्राणिति जीवतीति यत्तद् दुष्करमित्यर्थः, दुष्करमिति प्राणिति क्रियाविशेषश्च वा, आश्वासनं जनस्य जीवनधारणं मरणापेक्षयापि क्लेशावहमिति भावः । एवञ्च मालतीमाधवद्वयोरपि चिरयोचितायाः सुखेकमाशयाः मन्दार्थप्रतिश्रुतिज्ञप्तान्तेन विनाशायीधन-धारणमयकमेव भवेदित्यपि मां पीडयतीति स्थितम् । सम्यसि आश्रासप्रदानाय प्रकाशं भूमिधामारण्यति—वन्द्येति । “भूरिवसु”रेव चत्वार्य मष्ट (वाक्यद्वयेति बहुवचनम्) । मालती दास्यति इति अपि किं भवान् अमला मनसा निर्धारितवान् ? इति आपृष्टान् दीर्घजीविनं भवन्मिथः पृथ्वाभीक्ष्ण्यः । तदा निर्धारण एव त्वां परिहायान्धर्षं मालतीदाने भू-वसुनादीक्षयेति भवतः परितोषो दुज्जते नाप्यथा, तुभ्य मालतीप्रदानस्याकदाविमप्र-साध्यत्वं निर्धारिते तत्सम्भावनाया अप्रुनापि विद्यमानत्वादिति भावः । अत्रापृष्टान्मिथ्येन “नहि जीवन्त्या त्वया जीवनसन्देहो न कर्तव्य” इति सूचितम् ।

(१७) माधेति । “सकोपचितचासत्यादेव भवान् माध्यामपुरतो, न तु मालतीप्रदानार्थं भूरिवसुनादौ समसमाप्त इति कामन्दकीवचनाभिप्रायावगतितरेषां सुलभ्यत्वे” इतुः । नहि नहि—“भूरिवसुरेव मष्ट” मालतीं दास्यती”ति नैवाह मनसा निर्धारितवानित्यर्थः । तेन मदीयनामधेयस्याप्यपरिग्रहादिति भावः । दुष्कारं प्रदर्शनेन मालतीप्राप्तिसम्भावनासौहि-न्यार्थोऽप्यर्जनं व्यज्यते ।

(१८) कामेति । तर्हि भूरिवसुकर्तुं मालतीदानस्य प्रत्यावायामज्ञायां प्रायश्चयायाः पूर्वावस्थातः परिहृयसे न कथमपि विद्यते कर्तव्यं, पूर्वत इदानीं न किञ्चिदपि वैलक्ष्यं जातमित्यर्थः । तथाहि पूर्वमपि भूरिवसुकृतं मालतीं दास्यतीति प्रत्याया नासीत्, इदानीमपि नास्ति, दुष्योः परम्परानुरागेऽपि यथापूर्वं कर्तते, अद्याहं प्रदवीऽपि पूर्ववदेव विद्यते, तस्यावधुनापि कश्चिदभिनवीर्यमकारणस्यानुत्पादाद्वैवावित्तः परितोषः कर्तव्य इति भावः ।

धारणं कदा अतीव दुष्करम् । (अकाल्प्य) वरन् माधव ! शीघ्रं त्वोत्तरे क्लिष्टायाः कवित्रि किं मते आविष्टा हिता ये, “तुत्रिवश्टे आमाके मानतो प्रवानं करिवे” ।

(२१) माध । (नञ्जिह्वं काले) तुत्रिवश्टे ये आमाके मानतो प्रवानं कवित्वेन, हेहा आमा कथनं तावि नाहे ।

(२२) काम । तुत्रिवश्टं कर्तुं मानतोप्रवानेन आपा न करिष्यां शक्तिने एवावर्णं पूर्वावश्ट इहेते किङ्कहे विह्वल इव नाहे ।

মক। ভগবতি ! তত্পূর্ব্বত্যাগছতে। (২৮)

কাম। জানামি তাং যত্নে বাচীং ইতন্তু প্রসিদ্ধমেব, যথা
মন্দনায় মালতীং প্রার্থয়মানং ভূরিবহুর্নৃপতিমুক্তবান্। “প্রভবতি
নিজস্য কাম্যকাজনস্য মহারাজ” ইতি। (২৯)

মক। অক্ষয়েতৎ। (৩০)

(২৮) মক্কেতি। পূর্ব্বং তত্কা তত্পূর্ব্বং (সুপ্পূর্ব্বেনি সমাধঃ) ভূরিবহুনা মহারাজস্য
মালতী বনদিংতা, মধেচ্ছিতবরাৎ সন্ততীভমপংকাধিকাণী মহারাজায় তত ইতিদাবন, ইতি
ইতী। বাচছতে মহারাজেন মন্দনায় মালতীবাচীং যুগ্মা সুদ্বিচ্ছসে, মাধবীমেতি শিখা
যাৎ পূর্ব্বং কাম্যেতিদপি মালত্যা। অপ্রতিপাদবান ভূরিবহুবা মালতীমদাদার্দমদাতুতল্যপি
অবশ্য বজ্রামদীপ্যতাশীন্, ইদামোন্মু লভ্যধিচারেণ মহারাজেন মন্দনায় মালতী উনেতি
মাণীয়া সনাতনধর্ম্মেন যোগ্যতাপি সন্ততালি পূর্ব্ববিস্ম্যত ইদানীমধিযৌহেমকারেণ বৈশ্ব-
সিকশয়ঃ।

(২৯) কামেতি। তা বাচীং যুগ্মবৈশৌহেমং কাম্যেন জানামি সর্ব্বদৈবায়মজামি, নান্তি
মদানিদিং কিঞ্চিদিদামায়ঃ। তথাপি নামা পরিবর্তনং ইতি সনদেবিতুং সুপিকাদায়নয়তি—
ইদম্বিতি, প্রসিদ্ধমেব সর্ব্বজনবিদিতমেব। প্রভবতীত্যাদি বাস্বসদেবার্হিমার্মিতিবৎ-
মুক্তবাদিম্বয়ঃ কথং।

(৩০) মক্কেতি। পরন্তু সর্ব্বজনবিদিতং নন্তি, নবায়ম্ভেতন্ম সৌভাগ্যমিচ্ছতং, তেন প্রভবতী
ক্ৰিমায়াত তদ্বক্তব্যমিচ্ছায়ঃ।

(২৯) মক। ভগবতি ! ভূরিবহু পূর্ব্বক্কেই মহারাজকে বোধহু পাছে মালতী-
প্রদানের অধিকার দিয়াছেন, এই জন্যই “মহারাজ নন্দনে মালতী সমর্পণ করিতে,
এতিক্ষণ চাইয়াছেন শুনিয়া বহুত মনন আশ্রয় করিতেছেন।

(৩০) কাম। আমি সেই বৃত্তান্ত জানি, তেহাও সকলেই জানে যে, নন্দনকে
মালতী দেওয়ার অনুরোধ করিলে মহারাজকে ভূরিবহু তেহা বশিরাহিলেন,
“মহারাজে রাখই নিজকল্পকাবনেরপ্রভু”।

(৩১) মক। তেহা যে সর্ব্বজনবিদিত তাহা আমিও স্বীকার করি।

काम । अथ च स्वयं राज्ञेय दत्ता मानसीति पुरुषेणावेदितं,
तद्वत् ! इति प्रतिष्ठानिबन्धनानि देहिनां व्यवहारतन्त्राणि, वाचि
पुण्यापुण्यहेतवो व्यवस्थिताः, सर्वं च वचनानामायत्तं, मा च भूरि-
वसोर्वागमृतात्मिकैव, न खलु महाराजस्य मानसो निम्ना कन्यका,
कन्याप्रदाने च नृपतयः प्रमाणमिति नैवंविधो धर्माचारसमयः,

(६९) कामेति । राज्ञेय न तु प्रज्ञाधिकारिणा भूरिवसुनेति भावः । समर्थेन
इदानीमेव एवकारिण कान्तविश्वव्यवच्छेदान् भूरिवसुना न दशेच्छेद स्थितं, भूरिवसुना
मन्दनादेवाहोकारेण एव विनाकारचमसौदित्यामयः । ननु प्रभवतोऽद्यादिवाचनेन पूर्वमेव
भूरिवसुना राज्ञे दानाधिकारस्यापेक्षान् राजाहोकारेणैव तदहोकारीति सिद्ध एवेत्याशङ्क्य-
नयनाय तद्वशात् कन्याप्रकल्पं निर्वहेत् भूमिकामवतारयति—तद्वत्सिति । देहिनां प्राणिनां
व्यवहारतन्त्राणि व्यवहाररूपाणि तन्त्राणि कुटुम्बक्यानि “तन्त्रं कुटुम्बक्ये व्यादि”ति
ह्नायुषः । इति प्रतिष्ठा निबन्धनानि उदयप्रतिष्ठेयकानि उदयसामिप्रादानुदयाणीति
यावत्, ननु केवलं कात्यानुदयाधीत्यर्थः । ननु उदयसामिप्रादानुदयैरेव वाक्यानि निः-
सरन्तीति कुतो वाक्यानुदयव्यभिचार इत्याशङ्क्या सत्यवाक्यस्य तस्या खेऽपि अष्टवाक्यस्य
न तदात्मनिति व्यवस्थापयितुं सत्यमिच्छाभिदेन वाक्यस्य हेतुव्यं कल्पतः प्रतिपादयति
—वाचीति । पुण्यापुण्ययोः धर्माधर्मयोः हेतवः प्रयोजकानि सत्यममिच्छात्वरूपाधीत्यर्थः,
वाचि वाचि व्यवस्थिताः “सत्यं द्रव्याकावृत्तं”मिति विधिविधेयत्वात् स्थिरीभूताः । अस्मैवास्मै
व्यवयति—सर्वंवेति । सत्यप्रकटनं मिथ्याप्रकटनस्य सर्वमित्यर्थः, वचनार्थं वाक्याधीनं सत्यं
मिथ्या च सर्वमेष वाचीः प्रतिपादयितुं शक्यत इति भावः । नन्वेतावतापि प्रकृते किमायातं
तदाह—सा चेति । तदाचेति अकारार्थः, सत्यप्रकृत्या वाक्यस्य हेतुव्यं कुतोत्यर्थः, सा—
“प्रभवति निजस्ये”त्यादिका भूरिवसीर्वाक् चतुर्नात्मिकैव प्रिष्टपदवृत्तित्वे नष्टातद्वत्ता सचवत्-
प्रतीपमानत्वेऽपि परमादेतो मिथ्याभूतैव । तदाच नाभिप्रादानुदयेति भावः । मिथ्यामृतत्वमिव
वृद्धयति—न स्त्विति । तदाच मानसा महाराजस्य निजकन्यात्यागार्थेऽपि तनुप्रतिपादकत्वे नार्थ-
विरसदादितया तद्वचनं मिथ्याभूतमेषित्यर्थः । एवञ्च तद्वक्तव्यतिपादितं प्रतिनिधित्वमप्यनोक्तमिति
भावः । नचतोऽवता भूरिवसुर्वाक्यावादिनोऽप्यत्र ये इति शङ्क्यो राज्ञोऽप्यथा बोधयितुं
प्रपञ्चत्वेन वस्तुतया तद्वक्तव्यं मिथ्यात्वेऽपि “निजस्य स्वकीयस्य कन्यकाजनस्य महाराजः

(७०) काम । इतः महाराजस्यै शालतोऽन्ते अतिशुद्ध इहेहाछेन, हेहा नृपतिहे

● नमनेव भूता वनिता गेल । अतः इतः वरः । इतः अतिशुद्धाशुद्धादेहे लोकेन
राशदिह फाई, हेहा चटल । (६९७ वाक्याशुद्धादेहे नहे) वाक्यादेहे पुनः ७

তস্মাদ্বিমর্শিতশ্চমেতৎ । কথঞ্চ, বত্স ! মাম্ অনবধানা মন্থসে ।
 পশ্য । (২২) মা বা মপত্রেষ্বপি নাম তদুত্ পাণ্ডং যদস্যা নু ময়া
 বিগড়াম্ । তস্বর্বথা সঙ্কমনাথ যত্নঃ প্রাপ্যস্যেনাপি ময়া
 দিষ্টেয়ঃ ॥ (২৩)

প্রমত্তিত ন তু মম কথঞ্চাঙ্গনম্বে "স্বৈতাঃপ্রাচীনরাশিভ্রমানেনাপি তৈনামিচ্ছিতজ্ঞাত্ । ন স্বৈতাঃপ্র-
 ক্তাতুর্থেষুবাঁনিধানমপি দূষসৌমসিতি স্বচরীযম্ । "অথত্যাগা কৃত" ইত্যভিহিতবতা চন্দ্রোবতার-
 যুধিষ্টিরিণ্যাপ্যন্যা তাহমনিধানত্যাগীকৃততলৈ ন রাজানুমত্বধী-নামাত্যাভিজ্ঞানাদিত্যাহমস্বৈ
 তাহমনিধানম্ প্রাপ" মন্যাবসিদ্ধত্বাদিতি মন্থস্বম্ ।

মম তদাত্মপ্রতিপাদিতপ্রতিবিধিত্বস্বানীকর্ত্ব ইপি বাগ্ন সর্বস্বানিত্যাভিব্যাহারীযকত্বাপ্রদানৈঃপি
 ক্ষত এম তস্যাপ্যধিকার ইত্যাহম্য নিরাকর্তৃম্যাহ—কত্বাপ্রদানৈ চেতি । সুপতব' বাগ্নঃ
 প্রমাত নিয়ন্তার স্বগত্বভক্তার ইতি গ্রাহম্, ইন্দ্রেবদিধ' প্রবতাকারঃ চন্দ্রোবতারময়ঃ
 ধর্ম্মম্যাজঘিটাবারতৌ' সিদ্ধান্ত ' "ভগবতঃ প্রবতাবার কল্মসিহ্মলর্পবিদ" ইতি (বিদ্য:) ন
 মাসীকর্ত্ব । স্বাক্ষার্ত্তমুদম্ভবতি—নক্ষত্রাভিঃ । সর্ম্মিতকুস্ত্রাদিধি' বাগ্নঃ প্রদানস্য লোকপ্রদ-
 বিবহৃত্যর্টীদৈবত্ব, এতন্ বাগ্নঃ প্রদানপ্রতিজ্ঞাদিধি' বিমর্শনম্ । বিশেষতৌ বিবেচনীয়ং মুখ্যমি-
 রিতি দ্বিধ । তদাথ বাগ্নঃ প্রদানবাক্যমানিষেমায়া ন স্যজিহ্মতি ভাবঃ ।

সর্ব্বোক্তাবতাপি মন্থনাতঃ স্তমর্পণে স্বামী প্রবতিময়াম্ মাধবায় স্তমর্পণে কত্বাপি খিটা
 বিরহাৎ মাধবস্য কার্য তদুপ্রাপ্তিপ্রযোজ্যপ্রবর্ত্তনামাহ—কথঞ্চ ইতি । কথঞ্চ ইব ভ্রুতুনা অনবধানা
 মানসীমাধবযৌ, সমামনবিবদে তদ্বাচীনা মন্থসে খিলযতি ? তদাথ মদৌঘখিটদৈব মানসী-
 মাধবযৌ, স্তমর্পণ ভবিষ্যতীতি লালিষ্ট' প্রবর্ত্তনীয়মিতি ভাবঃ । বিবাহকথাংবন্য বাহুভা-
 ন্যাহ—পরীতি । জানৌদৌষধং । অথ-শুভ্রগতকৌণাল নাম্রতম্ভবম্ । তদাথ দর্পণে—"চুখ্যনর্ঘী
 দর্পণেন তর্ক' প্রজ্ঞানসামিনা" ইতি ।

(২৪) মাধিগি । যু ধৌ ! অস্মা মাধবায় যত্ন পাণ্ড বিবাহাদিবাচি সর্ব্বস্বদর্পণং প্রদত্তি'

পাণের হেতু সত্য ও মিথ্যার ব্যবহৃত আছে । সত্য ও মিথ্যা প্রকটন সমস্তই
 বাক্যের অধীন । স্তত্রাং ভূরিবহুব সেই বাক্য সর্গ্গত্বেব মিথ্যা । মানসী কিছু
 মহারাজেব নিজকথা নহে, বাবা বে কল্পা প্রবানের কর্তা একজনও ধর্ম্মশাস্ত্রের
 বা শিষ্টাচারের সিদ্ধান্ত নাই, স্তত্রবাং রাবার এইরূপ প্রবানাকৌকার বে হুক্তিযুক্ত
 কি না, ইহা তোমাদের বিশেষ বিবেচনীর । বৎস ! আমাকেই বা এবিষয়ে
 উদামগন মনে করিতেছ কেন ? দেখ—

(৩০) তোমাব সহিত বিবাহনির্লীহ না হইলে মানসীর বে/অনিষ্টেব আশঙ্কা

मक । सुष्ठु युज्यमानमादिश्यते युष्माभिः । अपिच—(३४)

दया वा, खेहो वा, भगवति ! निजेऽस्मिन् गृध्रजने
भवत्याः संसाराद्विरतमपि चित्तं द्रवयति ।

अतएव प्रव्रज्यासमयसुलभाचारविमुखः,

प्रसक्तस्ते यत्नः प्रभवति पुनर्देवमपरम् ॥ (३६)

मया विरहः "प्रेमं पश्यति भयान्तरदेऽपो"ति नीत्या आसन्ननीयं तदनित्यं उपप्रेक्ष्यपि प्रमुञ्चति
किं पुनस्तद्व्यवहारमादायामित्यर्थः । मा वा सैव (वाग्वद् एवार्थे) भूत् सैव भवतु । सरसादि-
रसजनकया पापपदेनोपन्यासः । तत्राद्यात् सर्वथा सर्वव्यवहारिणं वाच्यमपि जीवन्मुक्त्यानिनापि
किं पुनः साधारणायासेनेत्यर्थः । अत्रमग्राय युवयोश्चैवनाय मया यत्नः विधेयः करणोद्यः ।
तदाच मदीयप्रवृत्तेः फलनाशप्रत्यासया इत्यादिना न भवितव्यमिति भावः । अत्र "मा"स्यैव
'मा वा मदीय'स्य "तपि चे"ति च पाठान्तरं, तथाचैवत्या त्वपि साधने वा यत्नं पापं
वासन्ननीयं वा युवयोः सर्वव्यवहारे तन्माभूदिति वाक्यार्थः । यद्यी नाम द्वितीयावस्थेयम् । तदाच
इत्यर्थः—“प्रवृत्तं फलनाशो म्यापादोऽतिशयान्वितः” । अत्र किं पुनस्तद्व्यवहारमादायामित्यर्थः
किं पुनः साधारणायासेनेत्यर्थः अत्र व्यावर्ती लामादयोऽपि रसजनकः । तत्राद्यर्थं दया
इत्यर्थः—“दयामुपेक्ष्य साधारणान्तरादीनामिति विचारः” इति । इन्द्रजित्वाचम् ।

(३४) सहेति । सुष्ठु युज्यमानं सम्यक् युक्तियुक्तं आदिशते कथ्यते । तदाचा-
मासन्नानीयार्थं ज्ञात इत्यर्थः । अमादिशत इति पदोपादानं युष्माभिरिति बहुवचनस्य
भीरव्योक्तमर्थम् ।

(३५) दया मिति । निजे आत्मीये तस्मिन् विद्यमाने मात्तया मातृवै च दया अमुकस्या
वा खेहो वात्सल्यं वा (वाग्वद् एवार्थे, काकादिमीलकवदवापि भवत्या इति योजनीयम्, तथाच
प्रवत्या दया च खेदव्यर्थः ।) संसारात् स्वाद्वर्त्तनविषयस्य गौरवरिषद्वयसंसारसुखमरागादिः
विरतमपि प्रव्रज्यावच्छेदना निवृत्तमपि भवत्यादित्यं द्रवयति आर्द्रं करोति आसन्नंतीति यावत् ।
अतएव अत्र एव कारणात् प्रव्रज्यासमये मया साधारणकाले सुलभा ये आचाराः "मत्प्रवृत्तिरि-

आपि क्विच्छेहि, तांही येन मरुद्विगेव नो ह्य, अतवाः आपवाये ७ आम्नि
कोमनिगेव मरुद्विगेव अत्र मरुद्विगेवोवे चेष्टे करिव ।

(०१) अत्रि जगति, एहे वकीव निवृत्तान् (मागती ७ मागवे) आपनाव
मया वा वेदहे आपनाव मगाव-विवरु छिन्नक ७ आर्द्र क्विच्छेहि । अतएव एहे

[नेपथ्ये ।] अथवादि कामन्दक ! एषा भट्टिणी विषयेदि, अथा
मालतीं घेवण तुरिदमाअरुदुत्ति (प) ।

काम । वत्से । उत्तिष्ठ । [सर्वे उत्तिष्ठन्ति ।] (३६)

[मालतीमाधवौ सकरुणानुरागमन्योऽन्यमवलोकयतः ।] (३७)

(प) भगवति कामन्दकि ! एषा भट्टिणी विद्यापद्यति, यथा भावतो शब्दोत्था लरितमागच्छतु इति ।

स्यात् प्रह्वयवमन्विता । भिन्नेन्द्रियत्वमायामि नैकस्मिन् वसतिष्विव" भिन्नादि शान्तिनिर्दिष्टा
सर्वं सङ्गपरित्यागभयः तेषां विमुक्ता विगोचो मे तव यव मालतीमाधवसमागमसम्प्राप्तौ
प्राप्तिः प्रसन्न लज्ज, आपतित इति यावत् । अपरं पुनः इतः परम् दैवं अमयीर्मागं प्रभवति
अमागमाभिवाद्य पूरयितुं नाशयितुं वा शक्नोति । तत्रा तु मागन् कर्णम् तावदेव शिष्यं,
तथापि यदि कनोरसिद्धिर्दिवं भवेत्तदा निगरागनयोर्दुःखमिति भावः । इदञ्चानुपपद्य
पर्युपासनं नाम प्रतिसुखसम्बन्धकम् । तदुक्तं दर्पणे—ज्ञानस्यानुपपद्यः पुनः । स्यात् पर्युपासनं—
अमापस्तुयीहं यावत् इमीदं वसतीत्येकस्मिन्नामिष्यन्त्यानुपपत्तितात्पर्यद्वाराः । शिष्यरिपीडितम् ।
समयोरिव लज्जयुक्तम् ।

(प) नेपथ्य इति । भट्टिणी राज्ञी, यथाच भरतः—राजस्त्रिवन्तु सभायां सर्वेः
परिजनैश्च तु । भट्टिणी स्त्रानिनोयव ग्राह्ये माहृष्यिषयथाः ॥ लरितमागच्छतु वेवादिवा-
माहृषिकानुष्ठानसम्प्राप्तौ भिन्नामयः ।

(३६) कामेति । वत्से मालति । उत्तिष्ठ लरितमित्यर्थः, राज्ञी विद्यापनारम्भा-
प्रदर्शने कार्यवाहिः स्यादित्याशयः । सर्वं मालतीमाधवादयः ।

(३७) लक्ष्मिः । सकरुणानुरागः करुणानुरागस्याः सङ्ग यथा स्त्रानवेत्यर्थः । अथ आह्वयं
परस्परानिवाहप्रदया, अनुवाच परस्परभावामिष्यक्रियाव्यञ्जः ।

गम्याग्राश्रममप्रातिष्ठ यावदादेव विप्रायो यत्र ७ आगनाय आपतिष्ठ इतिहासे ।
एधन ईहादेव अतृष्टेई बाहा कविते समर्थं कत्र ।

(प) (नेपथ्ये) भगवति कामन्दकि ! बाहो ज्ञानादेतेहेन वे, नागतीके
निरा अति मय्यव आश्रन ।

(३७) काम । वत्से ! उत्तिष्ठ । (सर्वे उत्तिष्ठन्ति) ।

(३९) (मालती एवं माधव करुण ७ अनुवागेव सहित पदव्यवहारे अवलोकन
करिते लग्न) ।

माध । [स्तब्धम् ।] कष्टमेतावती लोकयात्रा मानसतया समं
माधवस्य, अहो नु खलु भोः । (३८)

सुहृदिव प्रकटय्य सुखप्रदः प्रथममेकरसामनुकूलताम् ।

पुनरकाण्डविवर्त्तनदारुणो विधिरहो विशिर्नाष्ट मनोरुजम् ॥३९

माल । [स्तब्धम् ।] महाभाय ! लोभनाणन्द ! एत्तिथं
दिष्टोसि । (फ)

(क) महाभाय लोभनाणन्द ! एतावददृष्टोऽसि ।

(३८) माधेति । माधवस्य दुर्भाग्यस्य समेतरे । नालला समं लोकयात्रा दर्शनालापा
याकटकातुराजलोपि, श्लोके विवक्ष्यमानः, एतावती इत्यती परदरुणमिति दावत । तद्विरत्
कटमित्यर्थः । अहो कावय्य, नु विदुर्धे, खलु निवर्धे, भोः कर्मोदधे, तदाय ई इदम् ।
कावय्यं मेव ईवस्य दुर्मिच्छासितमिति तर्कयामीत्यर्थः । अथवा “अहोखलुभो” इत्येकमिवाप्यर्थः
निरतिशयविषादसूचकम् ।

(३९) सुहृदिव । विधिर्लज्जायां सुहृदिव वस्तुविषयप्रथमं चादी एकरसा एकगुणा
कावय्यैकगुणमिति दावत् (अङ्गादादी विधि बोध्यं गुणं राशि इवै रस इत्यनरः) । अनुकूलता
प्रकृतकायातुगुण प्रकटय्य प्रकाशय्य सुखप्रदः सुखविधातुः सन् अहो कावय्यं पुनः अकाव्यो
अननसुरे असुरये इति दावत् (काव्योऽस्त्री इत्युच्चारणार्थं दावद्वरवाजिषु इत्यनरः) । विवर्त्तन
विद्वद्वर्त्तनेन प्रातिपद्वर्त्तनेत्यर्थः, दावय्यः कठिनः सन् मनसविषयस्य दर्शं पीडां विविधमिति
विमिश्रितोत्पादयति । विधेरिदमतीवशान्दमिति भावः । तदाय विधिनिरुद्धा विषादातिशयो
व्यज्यते । अकटरानवरितवस्तुपांशेऽपि श्लोकोऽनविकलः परिलक्ष्यते । अयं सुहृदिवेति श्रुती
सप्तमात्रद्वारः । दुर्गतिवर्त्तितं वृत्तम् ।

(फ) माधेति । लोभनमीरानन्दो यस्मात् ए लोभनाणन्द लोभनाणन्दस्वर इत्यर्थः,

(३८) माध । (वगड) अहो । मानसीव सहित आलापानि माधुवाग मनोचित
भावभाव माधवेन ए पर्याप्तद्वे नविगमाल इहेन । प्रेयवगति नितातरे आन्तरी
मने इहेतेछे ।

(३९) विधातो प्रथमे करुणाप्रधान अशुभलता अकोप करिणी प्रथम इहेराए
पुनराय असमये अकावण अतिदूलाचने कठिन इहेरा चित्तगोडा उरपादन
कप्रितेहेन ; हेरा अतीव आन्तरी ।

(क) माल । (वगड) हे महाभाग ! लोभनाणन्दस्वर ! ए पर्याप्तद्वे लोभाक
वेधनाय ।

सर्व । सद्धि, इदो इदो (म) [इति निष्कामन्ति ।]

साधः । [स्वगतम् ।] नूनमाश्रासनमात्रमेवैतत् साधवस्य
महवद्वेष्टकातरा करोति भयवती । [सोद्वेगम् ।] हन्त सर्वथा
संशयितजन्मसाफल्यः संवृत्तोऽस्मि, तत्किमिदानीं कर्त्तव्यम् ।

[विचिन्त्य ।] न खलु महासांख्यिक्यादन्यदुपायान्तरं
पश्यामि । [प्रकाशम् ।] वयस्य ! मकरन्द ! अपि भवान् उत्कण्ठते
मदयन्तिकायाः ? (४०)

(म) सद्धि । इति इति ।

अथवा एवमस्य विमुरपि विनाशवाधुवसान् रक्षयिषीषी त्वं वा त्वत्वं रक्षय्यं प्रतिपद्ये
माश्रीमि ? तथाच भवति कालम्बुवि । ३४ ४ ४ ४ ४ ४ । दुर्वासीय मां रक्षयिषीषीषी ।

(म) सर्वेति । इति इति आश्रयतामिति शेषः । मिथुमिति मास्यतीकात्मकी-
रुपिका इति शेषः ।

(४०) माधेति । उद्यमये वेन मां प्रति भवतामिच्छतात्सर्वे न आश्रय वदीयदुःखभावन-
दुत्कण्ठिता भवन्ती कामन्दकी नूनं शिथिल एतत्—“न तर्हि मानसकायाः परिशीलनी”
इत्यादिषु साधकस्य मम संसारासनमार्गं दीयतां मानसमिदं ज्ञेयं । अयं मकराजस्य
विरोधितात् कायेन किमपि कर्त्तुं न शक्नोतीति कामन्दकेन सूचितम् । संशयितं वाच्यं प्रति-
पद्यताम् कालम्बुया आनुकूल्याय सन्दिग्धं ज्ञानसाफल्यं मास्यतीकात्मिकं ज्ञानम् ; माधकस्य
वस्य व तादृशः संवृत्तोऽस्मि । तथाचात्र मास्यतीकात्मिकं नौक्यसाधकदुपलक्षणमेव मानस-

उत्तरत्र कांशः कवेन अत्रापि परिणीतः परिणवात् इहेम । मन्ताग्निनी आनि
अविनाश काहाकवे वा तत्रकांशे करिष्ये ? वक्त्रविहीन इहेम काहाकवे वा इत्यत्र
पादेन ?

(म) मत्तः माधः । अधिकं अधिकः । (कामन्दकी, माधको च लवणिक)
निष्ठास्य इहेम)

(४०) माधः । (अपठ) महत्तु नृपकाठमा उत्तवतो (कामन्दकी) मिच्छते
(पूज्यवाक्य अकम वगिरा) माधवेन आवाग एवमनं माध करिष्येन । उद्वेगम्

मक । पथ किम् । (४१)

तन्मे मनः क्षिपति यत्परमग्रहारमानोक्तं मामगणितस्त्वलदुस्तरीया ।
तस्मै कदायनकुरङ्गविलोसदृष्टिराश्लिष्टवतः प्रभृतसं वसितैरिवाङ्गैः ॥४२॥

मृत्वातिशयत्वादिभ्रतिपादनात् सातिशयवचनकथं पुन्य नामाङ्गम् । तदाधोत्—“पुन्य” सातिशयं
 यत्” इति ।

रिचिन्ध कर्त्तव्यं निहृदयति—न इत्यमि । नद्यान्मूल नरमोक्षक विह्वलान् मातृती
 कपयुक्तकामाभिस्त्वानेन चामुलानुचरपिआचानामर्पयाम् चम् भिन्नं उपर्यं मातृतीमादि-
 निवन्धनं न पश्यामि । तथाच लाघवचितोऽपि श्रोत्रकण्ठत्वे न स एव मया कर्त्तव्य इत्याहव ।

यामाचारानुसारं सङ्ग्रहयामि वास्तुशिल्पानाम्कं तदनुचरपिशाचीहेतुम सङ्ग्रहासाधनं
 श्रीमन्नक्षत्रमिति तन्मन्त्रान् प्रविष्टम् । अदिष्टं 'श्रीनरैर्भाष्यमन्त्रिवराहोदीरमीदृशं सङ्ग्र-
 हासाधनं' इति । ईशतापीतिशारक"मित्यादिना सर्वोपन्यस्तमनामसि सङ्ग्रहासङ्ग्रेहीत्यतः,
 तदापीड्यनुष्ठाने नरनामसर्वं विहितत्वादित् नरनामसेव कौटुम्बिकः । अनेन पञ्चमाह-
 करणीयमपि सूचितमिति मन्यम् । सङ्ग्रहासङ्गिहृदयसाधनानुष्ठाने कौटुम्बिकादिभयिन
 मकरन्दप्रतिष्ठातीत्यादि । तन्मन्त्रादयमाश्चिन्ताह—यथैवेत्यादि । यदयमिकायाः कृति
 इति शेषः । अपि ग्रन्थे । तथाच मन्त्रमिकायां 'विस्तृतशिल्पीरिति स्वमित्यर्थः' ।

(४१) भक्तिः । अथ किमिति स्वीकारे, उत्पद्यित एवाप्तीत्यर्थः ।

(४१) उत्कल्लो द्वययति—तदिति । सरसः सञ्चितः मदारः प्राङ्मनवराधातः
कनितवर्तं यस्य तादृशं मा आलोच्य दृष्टा अवसितं विचित्रितं स्यात्तन् विवर्ततु उत्करीयं कना-
वरणायकं यथा सा, कनवरणायकम् समुद्रालम्बनकोशम्, (एतेन परमोक्तप्राप्तं) कुच-

লিখিত) হায় দাণ্ডী-প্রাণিভগ্ন আশ্রাব জীবনের সার্থকতা সর্বপ্রকারেই সমিষ্ট
হইয়া দাঁড়াইল, সুতরাং এখন কি করণ্য ?

(ଚିନ୍ତା କରିବା) ଚାହୁଁଥିବାରୁ ମିଶ୍ରାଦିମାନଙ୍କୁ ନୟାପାଳ ଅର୍ପଣ କରା ଭିନ୍ନ
ମାଲିକାନାସ୍ଥିତ ଉପାଜ୍ଞାହୀନ ସେବିତେଲି ନା। (ଏକାକୀ) ବସନ୍ତ ନକରଣ।
ଭବିଷ୍ୟ ନୟନାବିଷୟର ଉପାଦାନ ଉପାଦାନ ହେଉଛି କି ?

(୫୧) ଯକ । ଆସି କି ବାସି ? ସର୍ବାଧିକ ଉଦ୍‌ବିଗ୍ନ ହୋଇଛନ୍ତି ।

(৪২) ভীত ও একবর্ষব্যস্ত হরিণেব ভাৱ চক্ৰদ্বিগুণ বৃদ্ধি
আধাতে আমাকে বক্তৃত্ত দেখিলা নিজেৰ উত্তৰীৰ বসনব্ৰহ্মসেৰ দিকেও লক্ষ্য

माध । अयमसौ महानद्योः सम्भेदः, य एषः । (४६)

जलनिविहितवस्त्रव्यक्तनिम्बोन्नताभिः

परिगततटभूमिः स्नानमात्रोत्थिताभिः ।

रुचिरकनककुम्भयोमदाभोगतुङ्ग-

स्नानविनिहितहस्तस्त्रस्तिकाभिर्वधूभिः ॥ (४७)

(४६) माधेति । अयं इयमान, असौ लङ्कः, महानद्योः पारासिन्धोः । “सम्भेदः”

इत्यत्र “व्यतिकरः” इतिपाठभेदः, कीदृषि वङ्गनायक एव ।

(४७) लक्ष्मि । य एषः सम्भेदः—स्नानमात्रं चवत्ताडनानन्तरमेव (मात्रशब्देन वस्त्र-

वस्त्राद्यादिव्यवर्धेदः । उत्थिताभिः तीर्थं उत्थोच्चाभिः अत एव जलिन निविहितानि (निवि-

हितानि जलानीति करोत्यर्थे) स्नानातिरिक्तशब्दात् सम्भेदि त । नितान्तसंसिद्धतया हेतु समतीव

संशयानि वस्त्रादि वासा ताः, अत एव च व्यक्तानि सुस्पष्ट इत्यमानानि निम्बानि अभिमध्यादि-

निषेदीकृतानि उत्तरतानि कमलमण्डलापुच्छदीप्तलताभि च वासा तथा रुचिरकनककुम्भवत्

मनीहरत्नसंलसत्तटभूमिः स्नानमन्तः आभोगेन परिपूर्णतया (“आभोगः परिपूर्णते” इत्यमरः) ।

तुङ्गा उत्तरतश्च ये स्नानाः तेषु निहिता अधिताः हस्ताः माधवः, स्त्रस्तिका इव मङ्गलद्रव्याचीन

(“लक्ष्मी मङ्गलद्रव्ये चतुष्पदभेदयोः । पितृकस्य विकारश्च स्त्रस्तिकी रततास्तिका” इति

विश्वः) । हस्ता एव च स्त्रस्तिकी आभिरुच्योत्तामिर्बधूभिः स्त्रीभिः, परिगता व्यासा तटभूमि

तीरप्रदेशो यस्य तद्योतः वर्णत इति शेषः । स्त्रस्तिका विन्यासविशेष इति व्युत्पत्तिः, तदाचोक्तं

“मन्विष्यन्विष्यन्त-वराणोन्मील्योजितौ । उत्तानौवामपात्रं स्थौ स्त्रस्तिकः परिकीर्तित”

इति । अत्र वधूभिः कान्तमन्तं चातुर्भ्यर्च्यसमागमयित्वात् “वर्चसंहरौ” नाम प्रतिमुक्तवर्ध-

रत्नम् । तदाचोक्तं दर्पणे—“चातुर्भ्यर्च्योपगमनं वर्चसहार इत्येते” । इति ।

तथा स्नानोत्थितस्त्रीजनसमावर्धनात् समाधीतिः, जलनिविहितव्यादिपदार्थहेतुत्वमेव ।

काव्यलिङ्गम्, रुचिरकनककुम्भयोमदिति सुवर्णपद्मा, हस्तस्त्रस्तिकेत्यत्र विनियमकाभावेन

वदकोपमयोः सन्देहवद्वाच्यहार इत्येतद्वामङ्गादिभावेन सहारः । मालिनीरत्नम् ।

(४७) माध । एहे मेदेनावां ओ मिहूनमोर मज्झमम् ।

(४९) मज्झमा वज्झर निताडं पावनमृता निवहनं वाहापेर माति ओ जल-

मण्डानि निहोत्रत हानंति अन्तरेकपे परिमृष्टे इहेतेहे, मनोज्ञं सर्व-कलस्य

त्रय शोभमानं ओ परिपूर्णताय उन्नतं जले वाहावा इत्येकप माधुनिकं अवा नाउ

चतुर्थोऽङ्कः

[इति निष्क्रान्ताः सर्वे । (४८)]

इति मासतीमाधवे शार्ङ्गलविश्वमो नाम चतुर्थोऽङ्कः (४८) ।

(४८) इतीति । अस्मिन् द्रव्योर्निष्क्रान्तावपि सर्वमस्मिन् चतुर्वचनस्य चोपनिः प्रथमाद्विधवद्दीप्त्या ।

(४९) इतीति । शार्ङ्गलस्यतद्वारेण विधमः मकरन्दमाधवयोर्कीदः एकिन् च, नाम तद्व्याप्येति । अस्मिन् शार्ङ्गलस्यतद्वारेण मकरन्दस्य विधमः तद्वर्जितं माधवस्य च प्रधानतया वर्धित इति शार्ङ्गलविधमनाया वशिष्ठोऽवमद इत्यर्थः । अस्मिन् प्रसङ्गे शार्ङ्गल-विधमोनामिदमो नास्ति ॥

इति काव्यतर्कतीर्थोपनामक-चोक्त्यविहारि तर्कविद्यालयाचार्यज्ञताया तत्त्वबोधिनी
समाख्यायां मासतीमाधवस्याख्यायां चतुर्थादिवृत्तिः समाप्तः ॥

कविशारङ्ग, ज्ञानमाहात्म्येण गेहे सकल सङ्कलने शरीरे कटुहृदि पत्रियाय ।

(४९) (सकल निष्क्रान्त इति) ।

(४९) (शार्ङ्गलविधमनामक चतुर्थ लङ्ग मनाथ) ।

পঞ্চমোঃ ।

[ততঃ প্রবিয়তি আকাশযানেন ভীষণোজ্জ্বলবেগা
কপালকুণ্ডলা । (১)]

কথা । পড়ধিকদশনাঙ্কীচক্রমধ্যস্থিতায়া,
হৃদি বিনিহিতরূপঃ সিদ্ধিদ্ভাস্তদিদা যঃ ।

(১) অশুভাঙ্কুচিতমঙ্গলোৎপত্তিযৌপযোগিতান্যাবৈদ্যং বিবৃণ্বতনামসে—তত
ইত্যাদিনা । ভীষণী নরশিরোঃস্থিতবারুচাদিনা অশুভদ, উজ্জ্বলী যৌবনভাষাদিনা প্রদীপ্ত
বেগে যত্নাঃ সা, কপালী নরশিরোঃস্থিতী কুণ্ডলী কৰ্ণাভঙ্গাবিশেষে যত্নাঃ সা কপালকুণ্ডলা
তদ্রাশী আশিত্ব কামবাধিতৌ আকাশযানেন যৌমসিদ্ধিমভ্যাসাদুদয়নমার্গেণ শিখরগন্তেতি
যাবন্ত, প্রবিয়তি রক্তমুখিতাক্ষাং তিষ্ঠতি ।

(২) বচনিকৈতি । যঃ বচনিকাকা অধ্যাদতাঃ (অধ্যাদতশব্দাধিক ইতি
নিপাতঃ), ইদং বচনিকা ইদং ইত্যর্থঃ, যা নাযঃ ইত্যাদয়ঃ, তাসাং যত্নকং অশুভাকারং কুপদ্র
মস্য মধ্যস্থি স্যিত আশা অকুপং যস্য স তদ্যামুতঃ, তথা তদিদা সাহসাক্ষবৈহিনী যৌগিনী হৃদি
হৃদয়ে বিনিহিতং অকুপয়া সংস্থাপিতং স্বপং অশৌচাভ্যাসিত্যেন সাহসঃ স্বনু সিদ্ধিঃ শক্তিচক্রমদঃ,
তথা অবিবহিতমণীমি- তদীকাপীকৃতমঙ্গলৈঃ সাধকৈঃ উপাসকৈঃ সত্যনাথঃ অবিন্দ্যনাথঃ,
শক্তিभिঃ ইত্যাদিমাশ্রয়দৃশ্যभिঃ পরিচক্ৰঃ স্যাতঃ অথবা ব্রাহ্মাণ্ডচক্রমিঃ পরিচক্ৰঃ প্রাচ-
বহনমতয়া পরিবেষ্টিনঃ, স শক্তিলাব- শক্তীনা নিবৃত্তেচ্ছাদিজিবাশ্রয়দৃশ্যাং নাথঃ প্রযোক্তা,
অথবা ব্রাহ্মাণ্ডচক্রমিঃ পরিচক্ৰঃ প্রাচবহনমতয়া পরিবেষ্টিনঃ, স শক্তিলাভঃ শক্তীনা
নিবৃত্তেচ্ছাদিজিবাশ্রয়দৃশ্যাং নাথঃ প্রযোক্তা, অথবা ব্রাহ্মাণ্ডবিষয়ীনাং পতিঃ মুননাথ ইত্যর্থঃ,
অসিদ্ধিঃ সুখ্যোক্ত্যর্থো বর্ততে ।

নাড়ীমানসমলং ইত্যন যৌবনভাষিত্যাদি প্রাচ্যাত্মানুসন্ধানেন, প্রখ্যাতাঃ যৌবন নাথৌ যথা—

“ইদাং চ পিতৃশা শ্বেব সুখ্যাং চ পরা জুনা ।

সামারৌ হৃদিজিহ্বা চ যুবা বমুখয়া তথা ॥

(১) গগনমার্গে ভীষণ ও উজ্জ্বল বেশভাষিত্রী কপালকুণ্ডলার প্রবেশ ।

(২) কথা । বাহ্যের স্বরূপ ইচ্ছাপিত্তলাদি বোজন নাড়ীচক্রেব অর্থাৎ
মনঃপ্রের যথ্য অবস্থিত, যিনি তাদৃশ আশ্রয়নিগের জ্বরে নিগের আকৃতি

मालतीमाधवे
अविचलितमनोभिः साधिकैर्मृग्यमाणाः-
म-जयति परिणहः शक्तिभिः शक्तिनाथः ॥ (२)

अन्यथा कुहूयं वदितो दशमी अता ।
 मातुजिज्ञा य जिज्ञा य विजया कामदा परा ॥
 अथता वदता नाम नाथो वायुसवीरिताः ॥”

भाकोचक्रादि यथा, वीरवाक्ये—

“यतुहं नं व्यादावदि स्तारिजानि च वदन्म ।
 नाथो दशदोमेतं त्वयसङ्गादलं तदि ॥
 अथे आतु वीरमदलं न वध्य विदभावितम् ।
 सङ्गादलमाध्यातं वदन्मे, तु यदन्म ॥
 यतानि सप्तपञ्चानि यथावि संप्रचयने ॥”

चक्रमैवमि निवृत्तसङ्गमवाचकत्वे इत्याह उन्मत्तपक्षमाध्यातवीर्यं यत्परं यदा—

“वाहिरः श्रवण दीर्घं यद्यपि व्यास तिष्ठति ।
 तवाप्यस्य परं स्थानं उन्मत्तमसमुदयकम् ॥”

इत्यादीनां शक्तिभिः प्रसाध यथा—

“इत्या क्रिया तथा ज्ञानं गौरी ज्ञात्री तु वैचरी ।
 विद्या शक्ति स्थिता यत्र तत्परं व्योतिरीरिति ॥”

अथ माकोचक्रादिपदानां केवलमन्त्राद्यविविधानां प्रवृत्तत्वेनाश्रयित्वेदीयः, इत्युक्तीः ।
 अथ परामर्शोऽनुचलमेव लभते । यद्योक्तं दर्पणे—“युधः स्वादप्रवीतनं श्रवणेनूवाचरीः
 अथे नापि परामर्शे . . . ॥” इति ।

तथा विद्याइवपक्षप्रधानोपायस्य मालतीमाधवयोवनुरागस्य पूर्वोन्मत्तस्य “प्रमाद
 प्रथमपुत्र” इत्यादिना समुद्रे दातु, “इति ताव निवृत्तव ॥” इत्यादिना “मालतीके” तादि
 च पुनस्तस्य ज्ञातान्, “ओ ओ मालतीके विद्यः सेजिकाः” इत्यादिना “अथे चयान्”, “मात
 प्रथम” इत्यादिना उन्मत्तं दातु, “चमडी भयवदी” विद्येदी” इत्यादिना युधः ज्ञातान्, “
 परमज वदिधि” । इत्यादिना पुनरपि यथाव इतः प्रभवति अथनाहममिति वाक्यं शर्मसि
 यद्योक्तं दर्पणे—

“कुम्भप्रभालोपायस्य म-कुम्भप्रभाल इत्युक्तं ।
 मर्धे यत्र समुद्रे दी ज्ञातान्मे यथाकम् मुद्रः ॥”

एवं मालतीमाधवविषये कामदेवादीनां तत्परतादर्शनादुपायविनया मन्त्रमाध नाक

દયમહમ્ દુટાનો—

નિલ્યં ન્યસ્તવહૃદ્ગ્ચક્રનિહિતં હૃત્પદ્મમધોદિતમ્.

પશ્યન્તી શિવરૂપિણં સયવથાદાત્માનમભ્યાગતા ।

નાહીનામુદયક્રમેણ જગતઃ પદ્મામૃતાકર્પણા-

દપ્રાપ્તોત્પતનશ્ચમા વિઘટયન્ત્યયે નમોઽમ્નોમુચઃ ॥ (૨)

પ્રદાનાયં રાત્રી સૂર્યચંદ્રેશ્વાદિદર્શનાદુપાવિષ્ણવા ચ સ્વર્ગોપલાહસાત્ પ્રાપ્તિશ્ચયમ્ इति “પ્રત્યાયા” નામ ત્વઘોષાવધા । યયોત્ત—“કપાયાપાઘવિભાષાં પ્રત્યાયા પ્રાપ્તિશ્ચયમ્” इति । યસ્યા ચક્રાણિ ચ યથાસ્થાન સુલલચં નિવેદ્યામ્બુસચ્ચેગમીતિ । માભિનો ઉત્તમ્ ।

(૨) નિભમિતિ । ન્યસ્ત પૂજાજપાદિમારચસમયે “આ હૃદયાય નમઃ, યૌ શિરસી શાહા” ઇત્યાદિ પ્રતિહનિર્દેશકમેષ ન્યાસોક્તયત વચ્ચા ચક્રાના હૃદયપિરમિષ્ણાકચ- નેત્રાભાષાં ચત્રં સમૂહઃ, તથા નિહિતં જારોપિત ચક્રગ્રન્થાસપૂર્વેકં તત્ત ધ્યાતમિતિ યાવત્, યત્ ૧૪ જ્ઞાતપદ્મસ્ય પૂર્વોક્તશાદયદલહૃદયપુષ્પરૌકસ્ય મન્ત્રે કર્ષિકાસ્થાને હૃદિતં પ્રકાશમાનં શિવરૂપિણં તદ્દુપેક્ષેષ્વ ચિતિતતયા યદ્દોતમહાદેવરૂપિણં જાત્માન પરમાત્માનં નિલ્યં મહા પદ્મની શાષાત્ કુર્મંતી, તથા જગઃ ધીનયાશ્ચપ્રસિદ્ધ જર્વમાહૃદસ્ય વાશેર્ગાંઘીવિશેષેષુ નિરોષઃ દશાવતા દા તદ્દયાસદવલ્લભનાત્ નાહીના પૂર્વોક્તદશાપિઙ્ગલાસુદુષ્કાના હૃદયક્રમેષ વાતુ- પૂરણાદિરોચા પૂરકક્રુષ્કરેષ્વાસાકપ્રાચાયામિશેભયઃ, જગતઃ જગમાત્ ગતિશીલાદેહાદિતિ યાવત્, (“જગત્ જ્યાત્ પિષ્પે જ્યોત્ વાતૌ ના જાજમી નિષ્પિ”તિ મેદિતી) । પદ્માવતાનાં “પિદ્ ચ સૂરમેહકઃ મન્ત્રા ઇક્ષં પ્રવાનંતં જૂત” મિત્યુક્તાનાં શરોરગુહલાપાદકવિષ્ણુમૂવરજાનમ્બા- ઇક્ષાયા જાકર્ષણાત્ જાજ્ઞાપસારચાર્દેશો ન પ્રાપ્ત હત્પતનસ્ય જાજ્ઞામયમનસ્ય જનઃ જાજ્ઞાસી યયા તથામૂતા દયમહં પ્રાગુક્તનવાસિતં વિશેષ્યપદમિદમનુહકજનીયં), અયે નમઃઃ સચ્ચુ- ક્ષિતાત્માયસા (અયે ઇમેશ્વારાત્મમયસા) અમ્બુસુખો યમનપ્રતિકૂલીભૂતાન્ મીવાન્ વિઘટયન્તી ધીયવલ્લેનાપસારયન્તી સતી દદાતી (હૃદમપિ વચસિતં) અમ્બુના અધ્યાવતા ઔપર્થતા- હૃદેક્ષં “કરાભાયતનં પ્રાપ્તઃ ।

પૂર્વદ્વોષવદવાપિ ચક્રગ્રન્થાદિશ્વદ્વચ્ચક્રમીયમશ્રાપતીતત્વલોભઃ સર્ગ પરમાર્શદ્યુજતામિચ

શપિત કમિશ્વ મિદ્ધિ યથાન કરેન, એકાગ્રચિત્ત માધકગણેશ અવિદ્યમાન જાજ્ઞાનિ અદે નક્કિ-ગરિવેદીત જેઠે નક્કિનાથ (મહાદેવ) ગર્ભોદકર્ષેદે વર્ષમાન જાદેન ।

(૩) એઐઆમિ વક્ષ્ય જ્ઞાનગૂર્ણક હમશ્ચાનિ હૃદયે આવાદનાવશઃ હૃદયમ્-

অথিচ—চল্লোল * সখলিত-কপাল-কুচ্ছমালা-

সমুদ্র-কথিত করালকিঙ্করীকঃ ।

পর্যাস* ময়ি রমণীয়ডামরত্বম্.

সম্বন্ধে মগনতলমধ্যাপ্যবেগঃ ৪ (৪) .

অর্থঃ। পদ্যে, স্তোত্রের মাল্যে রত, সজ্জিতময়ী “মাল্যঃ ধনঃ স্যাম্যমীষ স্তম্ভময়ক্টি-
মীষ” ইত্যাদি রূপে স্তোত্রের পরিচ্ছদে সজ্জিতময়ী। “অম্ব স্যাম্য” প্রসিদ্ধীকৃতং ইত্যম্।

(৪) চল্লোলিতি। চল্লোলা বৈদেহী পদ্মলা যত এব সখলিতা জলধীমাতাঃ পরিচালিতা
যা কদাম্বময়মালা মল্লিকারিখির্নিকিতদৌষাভম্ সখলিতা কদাম্বালায়া পাদনিন ক্রিষ্টা,
চল্লোলমত্যাঃ করালম্। মনুস্মৃতিবিদ্যাঃ। সখলিতাখলিতমুদ্রকটিষ্টায়া মল্লিকাঃ সখলিতাঃ সঃ
মল্লিকাতলময়মাল্যবৈঃ ময়ি পর্যাস* সমুদ্র* রমণীয়ডামরত্বম্। রমণীয়ডামরত্বমীষঃ। রমণীয়*
মণীষত্ব* ডামরত্ব*। মল্লিকারিখির্নিকিতমত্যাঃ। (“ডামরীকডামরী মীষে উল্লিখিতমল্লিকারি”
ইতি রমণীষঃ)। সম্বন্ধে মধ্যাপ্যবেগঃ। উল্লিখিতাখলিতমুদ্রকটিষ্টায়া মল্লিকায়া মল্লিকীতি
মল্লিকিঃ। সখ্যামীষ—

“সমুদ্রবীষসখ্যামল্লিকিঙ্করীকটিষ্টকালম্।

সখ্যামল্লী মল্লিকীকী ন মিহা ন সখা সখা ৪”

অম্ব মীষবীষাখলিতমল্লিকারিখির্নিকিতদৌষাভম্ সখলিতাখলিতমুদ্রকটিষ্টায়া মল্লিকায়া মল্লিকীতি
মল্লিকিঃ। সখ্যামীষ ৪।

যদ্যে একাধিকমাত্র নিবন্ধণে পরমাঙ্ককে সর্বত্র বৈধিতে বৈধিতেও একাধিকাবশতঃ
ইত্যাদিগণনি নাকীর বাহুগুণগণি স্তোত্রমুদ্রাভে অর্থ্যৎ আগারামবরা। পদ্যমীষ
এই বৈধে বইতে গুণগুণগণক মিষ্টাভুতাবির অগম্যরূপ করায় উল্লিখিত উল্লিখিত
কোনরূপ প্রত্যয় না করিয়াই অগ্রবর্তী আকাশের বৈধগুণিকে বৈধগুণে
অগম্যরূপিত করিতে করিতে সন্ততি করায়ার আশ্রয়ে উপস্থিত হইয়াছি।

(৪) আরও দেখ, বাহ্যতে চাক্ষুণ্যবশতঃ উল্লিখিতাবে পরিচালিত কপাল-
কর্তৃমাল্য মূর্ত্তগণির পরম্পর আশ্রয়ে জালহিত করালকিঙ্করীকটির পদ
হইতেছে, সেই গগনমণে গগনের বৈধ আশ্রয় বৈধেগুণে বসোক্ত গুণোক্তমতের
নির্ভর্যে সম্পাদন করিতেছে।

* অম্ব ক্রিয়ণ্ডুলাই “অম্ববিল” ইত্যাদি, “চল্লোল” অর্থ “চল্লোল” ইতি বাসবদেবঃ।
সখ্যামীষ উল্লিখিতাখলিতমুদ্রকটিষ্টায়া মল্লিকায়া মল্লিকীতি মল্লিকীতিঃ।

तथाहि—(५)

विश्वगृह्णन्तिर्जटानां प्रचलति निविडयज्जिनहोऽपि भारः,

संस्कारकाण्यदौर्घं पटु रटति क्षताहृतिष्वह्नाङ्गवपदा ।

जह्ने धूनीति वायुर्विहृतप्रवशिरःश्रेणिकुच्छेषु शुष्क-

सुप्तासः किङ्किणीनामनवरतरणज्कारहेतुः पताकाम् ॥ (६)

(६) एतद्योवडाभरतमेव कथयति—तथाहीति ।

(१) विश्वपतिः । विश्वं सर्वं तीक्ष्णविकारमयं यथा यं तादृशं, जटानां भारः कदापि, निविडं न तादृशं दमिता दयमेव नह्यी चह्यीति यन् प्रचलितवैतवशात् सम्पतिः । क्षताहृता अस्त्रविक्रियता भेदवीर्यमौलितया विरुद्धा चपटा यत् नह्यी चपटिकेत्यर्थः, संस्कारिण विगाह्यसंस्कारविशेषः । ("संस्कारमेवो वैवीर्यं च्यतिष्ठत्वापचकारानि" इति विश्वनाथः) । यः कायः क्षयनं किङ्किणीनां ध्वनयति वायुः, ("निष्कारो निहन्तः कायः क्षयः कथनं" मयदीक्षितः) । तस्य दौर्घं अस्त्रं पटुं कृच्छं संचालता पाततिः पुनः पुनरभ्यासी यस्मिन् तदयथा क्षातय (पतन् वयमेव रटतीति क्रियाविशेषः), रटति ब्रह्मावती तथा उपासः चपटः ("उपास चपटो श्रेष्ठे विचरासि उच्यते" इति मीदिनी) । किङ्किणीनां कष्ट-मात्रावधितक्षुद्रचपटिकानां वनवरतः अविरातः यो रचयुष्मावः, निवारः सक्त ईडुः संचालयः वायुः तस्यैवमभिधः विहताणि अस्त्रीकृतानि मसक्रीनवशा निरावरणीकृतदम्भुवागतीति यावत्, यानि शस्त्राणि सक्तमात्रावदहतास्त्राणि तेषां ईडवः कृता इव श्रेष्ठेण दूरं वा कृताः तेषु तदौवयवसुक्ष्मविक्रियः, कृच्छं चपटमत्रावः एवं कृच्छं चपटं पताका ईडवती स्यादवयवसुक्ष्मविक्रियति वायुं जह्नें कर्तुं कर्तं कथा क्षातया धूनीति कथयति । तदाच ईडवमायतः सर्वं वा रमणीयम् आनन्दम् प्रतिपादयतीति भावः ।

यद्यपि प्रवशिराणि सक्तमात्रावदहतास्त्राणि तेषां ईडवः कृता इव श्रेष्ठेण दूरं वा कृताः तेषु तदौवयवसुक्ष्मविक्रियः, कृच्छं चपटमत्रावः एवं कृच्छं चपटं पताका ईडवती स्यादवयवसुक्ष्मविक्रियति वायुं जह्नें कर्तुं कर्तं कथा क्षातया धूनीति कथयति । तदाच ईडवमायतः सर्वं वा रमणीयम् आनन्दम् प्रतिपादयतीति भावः ।

(१७) येषां तु सर्गाद्युत्पादे अवहित आनाम भूतोऽसृष्टं ब्रह्म अस्मिन् हरेऽहं यमनवगणतः कल्पित इहेऽहम् । आनाम त्रिभूतानां यतो सःकारवर्जित नास्ति तेषां सृष्टौ च व्युत्पत्तिक्रम एव कश्चित् । एतत् कर्तव्यमस्ति किङ्किणीनां वायुः कर्तव्यं तेषां कथं नवगणतः कर्तव्यमस्ति नवगणतः कथं नवगणतः कर्तव्यमस्ति ।

[পরিকল্প্যাবলোক্য গম্যমাগ্নায় চ ।] ইদং তাবৎ রাশনিম্ন
তৈলাশ্রপরিভৃজ্যমানরসোনগম্মিমিষিতাধূমৈঃ । পুরস্তাদিভাবিতস্য
মহতঃ শ্মশানবাটস্য নেদীয়ঃ করাসায়াতনম্ ॥ (৩)

যত পর্য্যবসিতমন্ত্রসাধনস্য অস্মদ্রোঃ অধোরঘণ্ডস্য আশ্রয়া
সবিশেষমণ্য পূজাসম্বারে ময়া সমিধাপনীয়ঃ, কথিতম্ মে গুরুশা,
“যস্মৈ কপালকুণ্ডলে ! অথ ময়া ভগবত্যোঃ করাসায়াঃ প্রাণুপযাচিতং
অধোরঙ্গমুপহর্ষ্যম্ । তদস্মৈব নগরে বিদিতমাশ্ব” ইতি তদ্বিচিনোমি ।

(৩) ইহমিতি । পুরাসেন অবশিনয়েন নিম্নতেষুইন অস্মদ্রোঃ অশ্রিতানো পরিভ্রম্যমানানো
ভর্জিতুমাত্রাণাং ১৪০নোনা লক্ষ্যানাং (“লক্ষণা যদ্যন্যত্রিটমজ্ঞানস্বরসোনহাঃ” ইত্যমরঃ),
গম্য ইব সম্যকী যিচ্চা তৈ সাহসে: চিতাধূমৈ: পুরসাত্ অথ পব বিমাবিতস্য চুচিতস্য মহত:
বিস্তীর্ণস্য শ্মশানবাটস্য শ্মশানানিহিতকুণ্ডলপদস্য (কথ্যত ইত্যসি অস্মদেতি বাটঃ,
বট + ঘম্) “যস্মা বাট, যস্মা স্মা” ইতি মাছ্যার: । নেদীয়: চতিসসৌপবসি (বলিক
× ইয়স্, “বলিকবাটকৌমদসাধা” ইতি বলিকসম্বদস্য বৈদার্ব্য:), ইদং উল্ল্যমানং করাসায়া-
তদাভ্যদৈবতায়ো আয়তন প্রয়লক্ষ্যাম্ । যস্ম মম যস্মদ্যমিতি স্মার: ।

(৪) অস্মেতি । যস্ম করাসায়াতনম্ । পর্য্যবসিত মন্ত্রসাধনং পুরবরকামক-
ম্মাপারবিধেব: যস্ম লঘাভূতস্য সবিশেষ দিনাকরীম্মা বিশিষেচ আশ্রিতেন বহু বর্গমানং যস্য
স্মানম্মা । পূজাসম্বার: করাসায়াতনোপকরকরম্মকলাপ:, সমিধাপনীঃ: চতুম্মাপনীয়: ।
বিশিষমীং বিজ্ঞাপয়তি—কথিতমিতি । প্রাক্ মন্ত্রসাধনারম্মাত্ পূর্বে, উপযাচিতং স্মীকৃতং
“অথ মন্ত্রসাধনস্য সমাসী ভবস্মৈ অধোরঙ্গমুপহর্ষ্যম্মা” ইতি ব্রহ্মস্মিষ্যধৈ: (“যদ্বীযতি তু
ইদেবী মনোহর্যস্য চিত্রধৈ । উপযাচিতম্ তস্ম দীহত সমবচত ॥” ইতি হারাবলী) । ধীরং

হুসে অকালম্মধুব নক করিতে করিতে শিশুসের বৈজ্ঞানীতে উক্কে উঠাইয়া
কল্লিত করিতেছে ।

(৭) অগ্নেই পুত্রাভিন নিয়মের তেল ভাসা রঙের গন্ধের জার চিতাগ্নের
গন্ধে সংশ্লিষ্ট বিস্তৃত আশ্রানপথের নিকটবর্তী এই করাসা দেবীর গৃহ ।

(৮) একই করাসাটপের গুণে সর্গাশ্রুতরূপে অস্মাক্ অস্মাক্
আবেশে অস্ম আস্মাক্ বিশেষরূপে পূজোপহার উপহিত করিতে হইবে ।
অস্মদেব-আস্মাক্-বলিবাঞ্ছন “বৎসে কণালকুণ্ডলে । অস্ম আস্মাক্ ভগবতৌ

[सकौतुकमग्रेऽवलोक्य ।] तत्कोऽयमतिगभीरमधुराकृतिः उच्यते-
कुटिलकुन्तलः, कृपाणपाणि शृङ्गानवाटमवतरति ? य एयः—(८)

कुवलयदलश्चामोऽप्यङ्गं दधत्परिधूसरम्,
ललितचरणन्यासः श्रीमान्मृगाङ्गनिभाननः ।
हरति विनयं वामो यस्य प्रकाशितसाहसः ।
प्रविगलदसृक्पट्टः पाण्डिललम्बरजाङ्गलः ॥(८)

काचिदुत्पन्नं स्त्री, ("जाती जाती यदुत्पन्नं तत्तु रज इव चत" इति विश्वः) । सप्तहस्तं
बलिदपेय दातव्यम् । तम् स्त्रीरज्यं च नैव नगरं सुप्रसिद्धिं पद्मावतीनामकजनपदं, विदितं
सर्वजनाभ्यां चास्ति विद्यते । इति च मृगया कथितमित्यन्वयः । तत्तस्मात् 'विधिमीमि
अभिधामि । सकौतुक—“एतादृशमभीरमधुराकृतिरयं कथमस्मिन् भीषणे मङ्गलमयान्
निशायां सञ्चरती"ति कीदृशेन सह वर्तमानं यथा ज्ञानमेतत् । अतिगभीरा ईदृशभीषण-
स्यानेदि अस्मत्कन्यादिविचारमात्रा मधुरा कोमला च आकृतिर्दल सः । गभीर्यमाधुर्ययो-
र्मन्तरीत लक्ष्यम् ।

यथा—“विकाराः सङ्गता यत्र हर्षक्रोधमदादिषु ।
भावेषु नापलभ्यन्ते तदभाषीषुसुदाहृतम् ॥
अभाषात् करपाणाम् द्विष्टलमुपजायते ।
मङ्गलमपि विकारेषु तन्माधुर्यमुदाहृतम् ॥” इति

तथा उच्यते, शूटीकय वटः कुटिलः वक्रः कुन्तलभार, केशजलापी यस्य च, कृपाण-
शृङ्गः दावी इत्येव यत्र सः, एवञ्च तत् कोऽयं शृङ्गानवाटं अवतरतीत्यन्वयः । तस्मिन् विशिष्ट-
—य एव इति ।

(८) कुवलयमिति । कुवलयदलस्यानोऽपि स्वभावेन प्रतीकपदवस्त्रोपलब्ध्यादि सन्
परिधूसरं विपन्नभादिनिमित्तकसंस्कारादिव्याप्तं धूसरवर्णं अङ्गं दधत् धारयन्, ललितः

कत्राला मेवीर निकटे पूर्णप्रतिष्ठितं श्रीरज्यं उपश्रव्य विदितं हरेत्वे । सर्वजनविशिष्टं
मेवै श्रीरज्यं एवै मङ्गलमनगरमेव आह्वये” अत्राह आम्नि आवेदनं करिष्या चेति ।
(कोट्टकेश सहितं मनुष्येण शिक्रे अश्लोकनं करिष्या) अङ्गोत्पन्नं वटं
केनकलापनामी च अति गभीरं मधुराकृतिं तेन आवाह्यं के मङ्गलमङ्गले प्रशान-
नाथे अवतरणं करिष्येति ॥

(२) हेनि अत्रावतः नीलारण्यगण्डेव श्राव्यं श्राव्यं हरेत्वा निप्रसन्नानि

[નિરૂપ્ય] ધ્યે : મ એવ કામન્દકીસુદૃત્યુત્તો મહામાંસસ
પણયિતા માધવઃ । તત્કિમનેન, ભવતુ સમીહિતં મમ્પાટયામિ ।
વિગલિતપ્રાયશ્ચ પશ્ચિમસન્ધ્યાસમયઃ । તથાહિ સમ્યતિ—(૧૦)

મનોહરઃ ‘પરચન્દાસ’ વાદવિલેપી દસ સ., ગોમાન્ સ્થાપરત. જ્ઞાનિજ્ઞાસી, ઘડાઢનિમાવન
ઘડાઢસદ્વચનનઃ. એ એવ દશન્વય., પરિતપ્ત્યત્ત્વમ્ ઇતિ શેષઃ । યસ્ય ચસ્ય સસન્નં ચિત્તજ્ઞ
મરજાકલં મનુષ્યમાંસ યસ્ય ચ (‘આહન નિર્જનપ્રાપ્તિ ચિત્તિદ્વા પિપ્પિત્તિદ્વા’મિતિ મેદિતી),
યત્ત એવ પ્રવિવરણઃ. પરન્તુ અલ્પપ્રકાર. રક્તકર્મ્મના યજ્ઞાન્ સ., એવ એવ ચ પ્રકાશિતં પ્રકટી-
કૃતં શાફલં માંસાયં મનુષ્યમારજપદ મોષપાખ્યસાવજ્ઞાયં ધેનુ સ્વ તદામૃત., વામઃ દશિચ-
તતઃ વામિ કરઃ વિનયં વિનોતભાવં કરતિ વિનામયતિ અવિચીતભમેવ યોતદતીતયદઃ । તથા-
વાયં કિમપ્યસાધ્ય સાધયિતુમેદેવ પરાઢ્વદનસાહસમહીકૃતવાનિતિ ભાવઃ । શાફલમુત્તં
મારદેન ઘડા—

“મનુષ્યમારજ યોયં પરદારાભિમયંચમ્ ।

પાશ્વદનવૃતકેચ સાદૃશ વચ્ચા ચ્ચ મુત્તમ્ ॥”

અથ પ્રદનાઈ સુતીયમારજ, વિનોતકાઈ અ પદાદેહીતુર્થ કાવ્યલિહરવમિતિ તિર્થ યમપરતેરપેદ્યા
ઈત્દિતિલક્ષણઃ । પરિચીદ્યત્ત્વમ્ ।

(૧૦) નિરૂપ્યેતિ । નિરૂપ્ય ધીરમ્ભાઈશાવધાયી । મ કામન્દકીસુદૃતઃ કુચિત્તમનરાધિપતિ-
સપિવદેવરાતસ્ય પુત્રઃ માધવ હૃદયૂર્થ દશવે., એ એવ મહામાંસસ વચયિતા કાર્ય
મિદેવિદિદ્યે યજ્ઞાનપિયાધેયી વિજેતા સન્ અવતરતીત્યન્વયઃ । પશ્ચિમવદારે કુતી ચેતિ
અવધારાદેનપરધાતી કુચિ હૃદય વચયિતેતિ । અથ મહાનાઠવિક્રમચસ્ય વતુર્વાઈ સમતીક્રમે
માધ્યાપરિજ્ઞાનજ્ઞેપિ યોગચલીન તદવધારણ મ વિવરજનિતિ મનઅન્વયમ્ । તન્ન તજ્ઞાન્ અનેન
પતવતુવચનમ્ કિં ? કિં જાત કિંલપિ પ્રલોભનં ભાષીત્યર્થઃ । મયન્ન અભાવતરજનિતિ શેષઃ ।

આગલક કારણે ધૂનચરણ અજ શરણ કવિદ્યાહેમઃ । દેશર ઠગવિદેષ અત્રિ
મનોહર ઇ મુષ્કલેષ્વર કારિ સુખવ એવઃ હેનિ જ્ઞતાવઃઃકાકિતિનામી ; કિન્ન
ગાહનઅકાળક વામ હૃદ દેશવ વિનોતકાવ વિનાપ કવિટેહે । યેદેતુ
માઢ હૃદે નવમાંસ વિગમિત હૃદેટેહે ઇ તન્નિવકન દેમે હૃદ હૃદેટે રક્તકર્મ્મ
નિવર્તિત્ત્વદેટેટેટે.

(૧૦) (નિરૂપણ કરિશ) અહો ! એહ વાકિ કામન્દકીય પ્રજાપત્ત્વ મેહ
માંસવિક્રેતા હૈહા માધવ અવતરણ કરિટેહે । એવ દેશર અનુસરણ આર

योन्मस्त्रापिष्ठागुच्छावन्निभिरिव तमोवज्जरीभिर्विद्यते
 पर्यन्ताः प्रान्तकृत्वा पर्यसि वस्तुमती नूतने मज्जतोव ।
 वात्स्यासंवेगविष्वग्निचततबलयितस्त्रोतधुभ्याप्रकाशम्
 प्रारम्भेऽपि द्वियामा सहणयति निजं नीलिमानं वनेषु ॥ (११)

नमोक्तिं शैलिः श्वीरकावदनद्वयं सन्धादयानि साधयानि । 'अवसन्ध कार्थ' साधयानु, अइमपि
 सन्धकार्थं साधयानोति धाव, गुम्भादिष्टसाधनज्ञानोऽप्युपप्लित इत्याह—विगमितप्राप इति ।
 गतप्राप इत्यर्थः । पश्चिमसन्ध्यासुमयः सार्धसन्ध्यासमाजयः । विगमितप्रापत्यमेव सुमर्यपति—
 नयादीति ।

(११) स्वीय इति, स्वीय आवायस्य पदेभ्यः, इतिस्वीयत्ववर्धितत्वात्, भूतत्वात् ॥
प्रतिनामनामा, प्रदेभ्यः, तयोवत्त्वमीति आत्मकतावि, तत्पिब्यन्तुश्चावधिमिरिष्य तत्तत्तात्पर्य-
येपीभिरिष्य त्रिकले आकाशकले । तथा बहुवचसी इतिषी आकाशकले परितः पर्यायतामनित्यव-
त्त्वमेव नूतने अभिनवे पदसि अने भवतोव निरुद्धा अवतीथ । तथा विद्यमाना इति; प्राग्भेद-
विशिष्टकालेतिवि भवेद्विद्यमानेतिवि वाचते, भवेद्यु वनप्रदेशेषु वावासा वासुसमुद्रस्य ("अस-
ङ्गो वातासी वावासा वातमन्त्रालिनो"तिमिवाद्य भेदा), अवेदिम सम्यक् वेदेन निम्नम्
सर्वतः विस्तार विस्तारिता वयविता वयवाकरिष्य स्थिता कठोवा समुद्राः या चूला भूमसमुद्रः
("भूया भूमसमुद्रेति नौवारेतिवि विस्तारतः" इति धरविः), तस्याः वकासी मन्त्र मं तदुपनिषदः ।
मिष स्वीय मौलिकानं मौलिकं प्रकथयति वाक्य एव प्रकथयत्येवप्रकथयतीवप्रकथयामाप्रकथति ।
तथाच कसीहितसाधनस्यप्रतिषी पीयावसर इति भावः ।

[illegible]

କଳା କି ? ଦେଶୀୟ ଅବତରଣ ଟିକେ, ଆଦିତି (ଛାତ୍ର ଆନନ୍ଦନକମ) ସମ୍ବୋଧିତ କର୍ମ
ମୁକ୍ତାବଳୀ କବି । ଶ୍ରୀରାମକାବ୍ୟ ସମସ୍ତ ଗୋଟି ଅତ୍ୟନ୍ତ ହୃଦୟାଘାତ । ଯେହୁକ ମୁକ୍ତାବଳୀ—

(১১) আকাদেমিক পুষ্টিগোষ্ঠীসকলও প্রবেশপত্রি ক্রয়াদভবপ্রণোদিত হইতেছে। পুষ্টিগোষ্ঠী যেন পূর্ণাঙ্গভাণ্ড নিবন্ধনক্রমে - ১২ চলে নিবন্ধ হইতেছে এবং বিশিষ্ট (বাজি) বাতমপত্রীর সংবেগ

মাস্তোমাধবে

ইতি পরিক্রম্য নিষ্কান্তা ॥ (১২)

বিষ্কম্বকঃ ॥ (১৩)

ততঃ প্রবিয়তি যথানির্দিষ্টো মাধবঃ ॥ (১৪)

[মাগ্ধম্ ।] মাধব ।

প্রেমাদ্রাঃ প্রণয়স্যুগঃ পরিচয়াদুদ্বাদরাগীদয়া-
স্তাস্তা সুম্ভদ্রয়ো নিসর্গমধুরাথো দ্য ভবেয়ুমিতি ।

ভাবনে : ৩৪ রাশিচিহ্নি প্রদেয়ভাষ্যে যত্নে বাতাস্যবিবিশারিতমন্ত-বাক্যপরিচয়াদ্ব্যতীতমাস্তো-
মেতি ১৫ মাস্তোমিহম্ লব্ধবলীকম্ নিবীড়নশ্চমাদাভাষ্যে প্রাপ্যতীতি সারসার, ।

অথ স্যাদিন্দ্রিয়স্বাদবিশিষ্টবিশুদ্ধম্, সত্যতীতি কিবীর্ষম্, সুম্ভদ্রাদ্বয়মিতি
কুপেয়মাত্রদ্বয় ইত্যেবা প্রাপ্যবলীকম্ভেদেণ সত্যম্ । অর্থদ্বয় ইত্যম্ ॥

(১২) ইতি । পরিক্রম্য বহুসূত্রী পরিচয় নিষ্কান্তা বস্তুমিত্যেব কথ্যকৃত্যভিতি ইতি ।

(১৩) বিষ্কম্বক ইতি । বিষ্কম্বকম্ লব্ধবলীকম্ । কথ্যকৃত্যভিতি সারসারী সৌন্দর্য-
প্রদাদ্রাঃ প্রণয়স্যুগঃ পরিচয়াদুদ্বাদরাগীদয়া-স্তাস্তা সুম্ভদ্রয়ো নিসর্গমধুরাথো দ্য ভবেয়ুমিতি
সত্যতীতি কিবীর্ষম্, সুম্ভদ্রাদ্বয়মিতি কুপেয়মাত্রদ্বয় ইত্যেবা প্রাপ্যবলীকম্ভেদেণ সত্যম্ । অর্থদ্বয় ইত্যম্ ॥

সত্যম্ লব্ধবলীকম্ বা বাতাস্য বিবিশারিতম্ । অর্থ সত্যম্..... ইতি ॥

(১৪) ততঃ ইতি । যথানির্দিষ্টঃ কথ্যকৃত্যভিতি সারসারী সৌন্দর্য-
প্রদাদ্রাঃ প্রণয়স্যুগঃ পরিচয়াদুদ্বাদরাগীদয়া-স্তাস্তা সুম্ভদ্রয়ো নিসর্গমধুরাথো দ্য ভবেয়ুমিতি

(১৫) মাগ্ধম্ । মাগ্ধম্—মাগ্ধম্ বা যত্নম্ সত্যবলীকম্ । অর্থ সত্যম্..... ইতি ॥

(১৬) প্রেমাদ্রাঃ প্রণয়স্যুগঃ পরিচয়াদুদ্বাদরাগীদয়া-স্তাস্তা সুম্ভদ্রয়ো নিসর্গমধুরাথো দ্য ভবেয়ুমিতি

সর্গভেদে বিভূত বস্তুভাষ্যে ইতি ও স্তোত্র ধর্মসমূহের জ্ঞান নিম্ন নীতিমালাকে বলায়-
এমেনে এমেনেকালেই তক্রিয়াবহাপন করিতেছে ।

(১২) [বহুসূত্রী পরিচয় করিয়া কথ্যকৃত্যভিতি ইতি] ।

(১৪) [তৎপরে বাতাস্যে নরনাংসবল ও বস্তুনি ইতি বস্তু বারন করিয়া
মাগ্ধম্ প্রবেশ] ।

यास्वन्तःकरणस्य बाह्यकरणव्यापाररोधो घणात्

आशंसापरिकल्पितास्वपि भवत्यानन्दसान्द्रोत्थः ॥ (१६)

प्रथम प्रश्नोपनिषदि प्रोक्ता (उपनिषदो यो यो दृष्टायाऽभ्यन्तराभिधी । प्रमतीर्षं प्रकरोति)
 स एव प्रथमः श्रुतः ३१ इति भरतः । श्रुतिके मन्त्रस इति प्रथमश्रुतः, तथा परिचयात् पुनः-
 पुनर्हर्मन्त्र्यर्चनमुपावसादिभिर्विशेषतः परिष्ठातत्वात् उद्गाढस्य कतिप्रौढस्य चन्द्रागच्छ तद्वत्ः
 उद्गाढो वासु तावत्प्रभृताः, निरुर्मन्त्रराः खमावन्मन्त्राः, सुसुद्धस्य मन्त्रीहार्दमन्त्राद्यात्मन्या
 माश्रयाः तासाः पूर्वांगुत्तमाः वेदाः श्रीवाविषावच्छावविषेदादिमाश्रयाः सधि मन्त्रिषुः
 पुनरपि भूवाभुविष्यन्त्याया मित्रः । वासु वेदामु चाद्यसया चार्थमाश्रयेष कलितासु
 निक्षिप्तानु उच्यन्त्याः कष्टावविषेदादिभ्यश्चमन्त्रैरिति भट्टन्यमाश्रीनीतासु अपि का जपा
 उदात्तैरुपातिष्येदेतैः । अत्रानु तत्त्वज्ञानं सङ्ख्यसंख्यादिबैतन्यैः, वाङ्मयसंख्यानां बहिर्निष्ठियाणां
 'वयरादीनां ("हरश्च मावकृतमं खेवरादिभ्योऽप्यरी") त्वनरः) । यो व्यापारः कृपादिभ्यश्चविशय-
 रक्षयसिः तं रोहं काव्याचम कर्तुं शीलं वक्ष्ये सः तवामृतः, वाङ्मयं समतीव ददः चानन्दः
 मुखं यव स चानन्दः (यन्माहितादीनीति वाङ्मयस्य परिभाषाः) । यन्ःहरश्च
 विज्ञानं त्रयः शीतलं तदेकनिष्ठमिति वाङ्मयं, अर्थात् वाङ्मये ।

अन्धमानादोपनीतासु अपि वासु मातृया विद्येदादिष्वेष्टासु चित्तस्य सतत्त्वानां सङ्ग्रहता
 कायस्य इति चित्तसम्बन्धविरहेण तत्पुनरवयवेकस्यरादिरविविचिद्वैः सविज्ञानस्यापि विषयस्य
 प्रत्यक्षं न भवति, परन्तु कैवलयमनिर्लभनीयः अस्मिन् अविविक्तस्य चानन्द एव प्रत्युपपत्तेः अभाव-
 रमणोपासायेष्टा यदि दयादंती लब्धेर्लक्ष्यं कीदृशानन्दसादरे विरतिमग्नः स्यादमीति लक्ष्मि-
 वत् न प्रकृत इति तायेष्टाः सर्वस्यैव प्रार्थनीया इति भावार्थः ।

अथ वेनासां इत्यादिभिः क्षामिहावविद्वेषैः परिकरः, अस्मन्मनोतासयि वेनाम्
 चामन्तासिचरो जायत इति यदादेवयाम् अष्टाम् ततोऽप्यधिकतमानमन्दीदयो भवेदित्यर्थ-
 स्माहेतः प्राप्तया अर्थापत्तिरानुसृत इत्यनयोऽप्यहमिभविन सहस्रः । आह लघिदोऽन्ति इत्यम् ।

(১৫১৬) মাঘ। (প্রার্নাব সহিত) অকুঁড়িভাবস্থাপ্রদানে নবম প্রহরশ্রমণী
ও পরিচয়বশতঃ জন্মণঃ গাঢ় অশ্রুবাগদুক্ত এবং বভাবরমণীর মনোহরবর্ণনা
মাগতীব কটাক্ষিকেশ্যাবি সেই সেই চেষ্টাগুলি গাঢ় প্রার্নাববশতঃ করিত
হইলেও কখনাকালে চকুবাগি বাহ্যেস্থিগণের স্ব স্ব বিহর প্রহরশ্রমণির বিলুপ্তি-
কারক ও অস্থির আনন্দবর্জক অশ্রুঃকরণেব তদুৎসব জরিয়া থাকে।

• कश्चित् पुस्तके “बालन्दलान्द्रोदय” इति पाठोऽस्ति ।

सम्भूयेव सुखानि चेतसि परं भूमानमातन्वते,
यत्रालोकपथावतारिणि रतिं प्रस्तौति नेत्रोत्थवः ।
यद्बालेन्दुकलोच्चयादवचितैः सारैरिवोत्पादितम्,
तत्प्रश्येयमनङ्गमङ्गलमृच्छं भूयोऽपि तस्या मुखम् ॥ (१८)

सौभाग्यवत् दूरे आस्तामिति शेषः । मादृशजनदुर्लभस्य मत्स्यं प्राप्तुं सर्वथा निष्फलमेवेति भावः, इदमेव वस्तुमात्रमुखादलोकनमात्रं, प्राप्तये भवत्या तन्मात्रमेव कामये ।

(१८) सम्भूयति । यत्र प्रियतमायां नाश्वत्या सुखे आलोकपथावतारिणि इत्यप्यवर्जनि सति, सुखानि विवक्ष्य सर्वं विधानन्दसन्दोहा, चेतसि मनसि सम्भूयेव रायीभूयेव यः भूमानं परस्पर-मेलनादतीव प्रियालस्य आतन्वते विस्तारयति प्राप्नुयतीति यावत् । तदा नेत्रयोः जयजयोः उत्सव, इवङ्कारयोर्मूलव्यापारविशेषः । ("उत्सवे इवमित्येव उत्सवे परिकीर्तितः" इति भरतः) । रतिं तत्प्राप्त्यैनामिका इच्छां ("रतिरिच्छा भवेदसुनोदभगप्राप्तेनात्मिके" इति श्रुतः), प्रस्तौति जनयति । तथा यन्मुखं इन्दोवन्दस्य विष्कलहस्तुधाकरस्येत्यर्थः । (बाह्येति विशेषण-मेव कलहस्तुधावस्थापीतनायं) । ललीपयान् कलासमूहान् अवचितैः आहतैः कलीदयादिति पाठे तु लल्लोपे पञ्चमी—तदाव प्रतिपञ्चकलीदय आरभ्य अवचितैरित्यर्थः । सारैः किरारैः रेछामैरिति यावत्, उत्प्रादितमिव विरिचिना विरचितमिव । अनङ्गस्य कामदेवस्य मङ्गलमृच्छं कल्याणानन्दं यद्बालेन्दुमेव कामदेवस्य त्रिभुवनविजयपदमङ्गललाभादिति भावः, तस्याः प्रियतमायां नाश्वत्या तन्मुखं भूयः पुनरपि प्रश्येयं अवलोकयेद्यम् । अन्धस्यासम्भवात्तद्वर्ण-मात्रमेवास्तु तेनैवावस्थां चरितार्थोऽहं भविष्यामीति भावः ।

यत्र सम्भूयेव इत्यत्र उत्प्रादितमिवेत्यत्र च वाच्यकियोगेन च, सर्वद्विमुखसाधनाभावेऽपि कारवाकुरेव सकलसुखानुपवर्गं विभावना, अनङ्गमङ्गलमृच्छमित्यत्र निरङ्गलोलङ्घनं कैकातु-प्राप्तवालाद्वार इति तेषां परस्परनैरेषेखान् संसृष्टिः । एव यद्बालेन्दुकलादी इदं मुखं नेत्र-सुखवद्भौतिकं, किन्तु चन्द्रमण्डलसाराग्रपमखीपादानमित्यपङ्गवः, कलहस्तुधाराशरचित-त्वादस्य चन्द्रमण्डलाधिक्यपतीत्यर्थं तिरेकयोर्गुणं साधूलकी व्यञ्जय इत्यङ्गद्वारेवालङ्कारभक्तिरिति विभावंनीयम् । मादृशं विवक्षितं इत्यम् । यद्बालेन्दुकलेत्यादि अरक्षसागुदं शोकादं यथा नेत्रे— "इतस्तारमिन्दुमण्डलं दमयन्तीवदनाय विधत्ता" ।

"प्रमादा" इत्यादि श्लोकवर्षे आश्रया नाम नाश्वत्याङ्कारः । यद्योक्तं दर्पणे— "मात्रं तन् आदायता" । इति ३

यत्नस्य सधुना सन्दर्गः नेति स्वस्योऽपि विरोधः ॥

मम हि सन्धति सान्तिशयप्राप्तनोपलब्धसम्भावितकजजनः
मंस्कारस्यानवरतप्रबोधाद्यतीतमानन्दहिमदृश्यप्रत्ययान्तरैः प्रतिरस्यत-
प्रयाहः, प्रियतमाभृतिप्रत्ययोत्पत्तिसन्तानः तन्मयमिव करोति
भन्तर्दृष्टिसारूप्यतत्त्वैतन्मन् तयाहि—(२०)

[illegible]

হেঁয়ালি যেন বিশাল বিহুটি লাভ করে ও নেতৃত্বসহ তাহার প্রাৰ্থনাভিলাষ
অন্নাগ। এবং সেই নিমলক চক্ৰকলানবুহু হইতে গদাঘাত সাব্যস্তব্যসাই যেন
বিধাতা নিশ্চিত করিয়াছেন, কামদেবেব বসনগূহব্ৰহ্মণ প্রায়তমার সেই সু-
খানিই যেন পুনরায় দেখিতে পাই।

(২০) যেহেতু বর্তমান শাসনীয় প্রত্যেক স্বার্থান্বেষী, অতএব আর হইলেন
মহানোপ্রাণাধিকার প্রত্যেক ও বর্তমান প্রত্যেকে বৈলক্ষ্য আছে। সম্প্রতি দৃঢ়তর
সংস্কারজননসমর্থ পূর্বতন প্রত্যেকসকল সংস্কারের অনবরত উদ্যোগবশতঃ
দারিদ্র্যবিকল্পে প্রবর্তমান ও শান্তি ভিন্নবিবরণ প্রত্যেকসকলস্বার্থা অনন্তরিত

* “यद्वा सत्यमनुना। तदसन्दर्भेनातिशयोक्त्योऽपि न विधीत” इति कश्चित् पाठः ।

लीनेव प्रतिविम्बितेव लिखितेवोत्कौर्णरूपेव च ।
प्रतुष्टमेव च वज्रलेपघटितेवान्तर्निष्ठातेव च ।

नाम एकेन संस्कारेण धारावाहिकस्वरूपपत्तिरिति मन्व्यम्) प्रतापमानः - विस्मृति-
मापयमानः धारावाहिकत्वेन सुदोर्घतया प्रतीयमान इति यावत्, तद्विषयप्रत्ययाकारैः मान्यती-
त्यर्थविज्ञातीयैः घटादिज्ञानैः चतिरस्मृतः अनन्तरितः प्रशङ्, धारावाहिकत्वं यस्य तादृशः
प्रियतमाया मान्यताः स्मृतिप्रत्ययोत्पत्तिवन्तानः स्वरूपान्तरकाननोत्पादसमूहः (कर्ता) बल-
श्रुतेः मान्यताकारपरिचयतुङ्गिणे, सादृश्यतः समेदोपचारात् नम 'सैतथ' विमलरूप-
मात्राः तन्मयमिव मान्यतौमयमिव तत्तादात्म्यापन्नमिति यावत् ज्ञेयं इति, तथाच पारमार्थिक-
प्रत्यक्षत्वाभातिरिक्तनिरीक्षमात्रात् तदभाषकत्वविशिष्टत्वाच्च स्वीकरोति बहुलं तद्वृत्तमिति
मन्व्यम् ।

* सांख्यमते प्रत्यक्षादौ सत्यभावे बुद्धिप्रतिबिम्बधारापरिचया भवति, विषयाकारपरिचया-
याच तस्यादिहाश्रयमेदोपचारे भवति, ननु बलुगत्यामेदः, "इतिः सत्यभावे संपत्ती"ति
सांख्यसूत्रे च "ज्ञानसाध्यमितरमे"ति पातञ्जलसूत्रेण च तथैव प्रतिपादनम् । एवञ्च मान्यता-
कारपरिचयाया बुद्धिभेदे विदात्मनः मेदोपचारेण बलुगत्या तदभिदमात्रात् तन्मयमिवेतीव
शब्दप्रयोगः ।

यथा मदनीयानि प्रियतमाया मान्यताः प्रत्यक्षं तदाकारतापन्नाया बुद्धिभेदेमेदोपचारेण
नम विदात्मनः साधनीमवनिश्चकरोत्, तथा तत्प्रत्यक्षगनितस्य छन्दसभावनाछन्दस्कारसा-
नवरतोदीधत्तमवस्थानेन तन्मयित इदानीमपी मान्यतीविषयकधारावाहिकस्वरूपसमूहोऽपि
मान्यताकारवापन्नबुद्धिभेदेमेदोपचारेण नम विदात्मनः मान्यतौमयमिव ज्ञेयं इति मदनीयान-
मन्मथप्रत्यक्षं इदानीमनन्दमस्य पारमार्थिकप्रत्यक्षत्वाभातिरिक्तनिरीक्षामार्गेण ज्ञेय एव तत्-
ज्ञतविद्येव इति सरलायः ।

यत्नेन भवभूतेर्दर्ममहासाभिप्रायं प्रतिपाद्यते । यदिच नाटकपद्यैः सांख्यदिवाङ्मा-
मिश्रत्वं नोपयोपितामावकतोति "यद्देवाध्ययन"मिवादि सूत्रधारवचसा भवन्तिना स्वयमेव प्रकटी-
कृतमिति तत्प्रतिपादनमर्थं, तथापि यथ्य यदभिप्रायं वर्तते, स्वयमेव नम तदभिप्रायापि
स्वरतोति दर्शनमार्गोदधिविलोडनपरत्वाच्च भवभूतेर्न विद्वज्जनिति मन्व्यम् ।

रूपे ननुपन्न श्रितरुनाविषयक अद्वयार्थक ज्ञानोत्पत्तिमयूह आमाव जिह्वाके
मान्यताकारे परिणत बुद्धि बुद्धिरे चेतोऽपानताव दावा एवम मान्यतौमय
कविरनन्दे । आशय एवमपि चेत्—।

मानयेतसि कीलितेव विगितैर्ये सो भुवः पञ्चभिः ।

चिन्तामन्ततितन्तुजालनिविद्धस्य तेन नमःप्रिया ॥ (२१)

[illegible]

যে বননোত্তানে জামার প্রতি অত্যাগ প্রদর্শন করিয়াছিল, সেই প্রিয়তা
মালতী যেন আশ্রয় চিহ্নে বিনয়ী হইয়া বহিরাছে, অথবা (তবে বেন চন্দ্র
প্রতিবিম্বিত হয়, সেইরূপ) মালতী আশ্রয় চিহ্নে প্রতিবিম্বিত হইয়েছে। অথবা
কারণে বেন আশ্রয় চিহ্নরূপ তুলিকা ও অত্যাগরূপ বর্ণ ধামা জামার চিত্র-
রূপ গুণে মালতীকে চিত্রিত করিয়া বাহিরাছে। অথবা কারণে মালতী
শব্দার্থে ধারা আশ্রয় চিত্ররূপ শিল্পিতলে মালতীর সন্নিধি স্থাপিত করিয়া
বাহিরাছে। অথবা আশ্রয় বিবহনরূপ চিত্ররূপ অত্যাগরূপে মালতীকে
সন্নিধি স্থাপিত করিয়াছে। অথবা বহুদেশে ধারা ও নবাবিকরণ জন্ম-
মিশ্রণে মনুষ্য যে জন্ম ধারা চিত্ররূপে সন্নিধি স্থাপিত করা যায়, তাহার নাম বহুদেশ

(নেপথ্যে কলকলঃ) (২২)

মাধ । (আকর্ণ্য) অহো সম্মতি ইতস্ততঃ প্রবর্তমানকৌণপ-
নিকরস্য সহতো স্মগানবাটস্য রৌদ্রতা । অত্র হি—(২৩)

পর্যন্তপ্রতিরোধমেদুরঘনস্ত্রাণান্ চিতাজ্যোতিষা

মৌল্ল্যং পরভাগতঃ প্রকটয়ত্যাভোগমীমস্ তমঃ ।

মাননীবিদগণা, স্মৃতিঃ সন্মতিঃ প্রবাহঃ, एव समुज्जालं ধ্বসমুহঃ, তেন নিবিড়ং ঘনং যথা
স্থানযা স্মৃতিঃ সৌভগ আবাদিনেব লগ্না নিরন্তরানবরতস সন্মতা ইতি সম্বৎসরঃ । তদা-
খ্যোতঃ সন্মতঃ প্রজলিত ইতি ভাষ্যঃ ।

অথ ব্রহ্মত্যায়া মানন্যা ইবমন্ডে ন লগ্নবাচনেকক্রিয়াবলসম্ভাবনাভাষা ক্রিয়ানুপেক্ষামাত্রা,
বিশেষণানী সান্নিধ্যসুসম্মত্যা পরিকরঃ, বিশ্লেষ-লসিতলুগ্নালীক্যন নিরন্তরপক্ষং বস্তুদ্বারা-
স্থানদ্বারা ইতি বৈশাখ্যাদ্বিধাবলং সঙ্কটঃ । আদ্যু-লবিশীকৃত বস্তুম্ ।

(২১) নেপথ্য ইতি, কলকলঃ, কলকলম্ভঃ, পিয়ারানাসুতুপন্ন ইতি শ্রীঃ ৷

(২২) মাধ ইতি, ইতস্ততঃ—সমুদ্বিগ্ন প্রবর্তমানঃ, বিদ্রোহঃ, কৌণপনিকরঃ বাচসান্য
সমুহঃ, যম গাঢ়ঘন সমুজ্জালবাটস্য সমুজ্জালসংঘস্য রৌদ্রতা মৌল্ল্যম্ বহুতী আনিস্যম্, মাতা ।
হি সমুজ্জাল অত্র স্তমগানবাটে ।

(২৩) রৌদ্রতমিব সমর্পিতসুভাষ—পর্যন্ত ইতি । পর্যন্তে চিতাবলয়ানন্দী প্রসিদ্ধি-
বি-
বি-
বি-

আবাব চিত্তে সুসুদৃশ্যে বালভীকে সংঘোজিত কবিতা বাধিতাছে । অথবা আমাব
চিত্তনধো ভুগুর্ভে নিধির ভাষ একবাৎস পুষ্টিয়া বাধিতাছে । অথবা কাঠের
বেবন ভীক্ষায়ে লোভ বিদ্ধ কবিতা সংঘোজিত করে, সেষ্টরপে কামনাবের পাঁচটি
বাগধারা কামনাব মালভীকে আমাব চিত্তে বিদ্ধ কবিতা, বাধিতাছে । অথবা
চিত্তাসুহৃৎপ স্তমগানুই বাবা বালভীকে আমাব চিত্তে সেলাই কবিতা সংগম
বাধিতাছে ।

(২২) (ব্রহ্মবহির্ভাষে বিশাচল্লিগেব অবাচ্য নমঃ)

(২৩) মাধ । (শ্রবণ ভাষা) অহো সম্মতি এতে সম্মতপ্রাণেণ চতু-
ধিকে বাকসঙ্গন বিদ্রোহ, সুভাষ ইত্যেব অতিবহ ভাষনতঃ । যে যেতু এতে
সম্মতপ্রাণে—

(২৪) চিত্তান্তর প্রাণ প্রাণ ও হৃদে নিরন্তরকারি বিদ্ধ গাঢ় ও বৃদ্ধি

তদুৎ রাঘোপযামি—ভো ভো: শ্ৰয়শাননিকিতনা: কটপূতনা: । (২৫)

অশস্তপূতমব্যাজং পুরুষাঙ্কোপকলিতম্ ।

বিক্রীযতে মহামাংসং যচ্ছতাং যচ্ছতামিদম্ ॥ (২৬)

(নেপথ্যে পুন: কলকল:)

সাধ । কথমাঘোপযানন্তরমেব সর্ব্বত: সমুচ্চলদুস্তালবেতাল-

(২৫) তদ্বিতি, তলচ্ছাত্ পিমাণানা সানন্দাগমনাত্ তদুৎ রাঘোপযামি মাংসবিক্রয়-
বাণীমুৎ রাঘব বিশাপযামৌল্যং, অমুৎ রাঘোববে কিসলিলা কৌলাঙ্কনসমাকুলত্বাদিব
মাকল্যেবপুত্রিতি ভাব: । ভো ভো ইতি সন্তপ্তমানম্ববে । শ্ৰয়শান' নিকিতন' নিবাসস্থান' যৈবা
তে শ্ৰয়শাননিকিতনা: ।

(২৬) অশস্তেতি, অশস্তে অ যচ্ছাচাচাতেন পূতং পবিত্রং ন ভবতীত্যশাস্তপূতং, (অশ-
পূতনাংচস্তু পবিত্রমেব পিমাণাচাচাত্মকম তদুৎপাত্মকং প্রীতুশাশ্রমায় বিশেষকমিদম্) ন বিক্রী-
ত্ব্যাজ: কাপদ্যং যম তদব্যাজং (যথার্থবিক্রয়ার্থমীবাণীতং ন তু তত্ প্রলোভনেন সমীপমানীয
যুধান্ প্রদত্তুমানীতমিতি ভাব:) অথবা "ইতদ্বিহিং কলীকৃত্য সাহসাদবদুপার্জিতং" অশস্তপূতং
নির্লজ্জাজনিতম্মাংসং বিদুষুধা:" ইত্যুক্তমথশম্, পুরুষাঙ্কেন পুরুষীরক্বেদায়বিশেষেণ অশ-
কলিতং সম্বাদিতং ("শ্লিষ্যশস্ত্রশপদে ত্ৰেতা: পুরুষা দ্বিপদে যথা" ইত্যাদি শ্রাভাত্ সন্তজ্ঞতারণ্য
দ্যোতনায় বিশেষকমিদম্) ইদং মদীয়হস্তস্থিতং মহামাংসং নরমাংসং মদ্য বিক্রীযতে, ইত-
বিশেষস্বাধনাঙ্কীকাররূপমুলীনেতি শিষ: । যচ্ছতাং যচ্ছতাং যনুসূচীনে তরীযতা নীযতাম্ ।
(আদরানিহৃতদ্যোতনার্যো দিব্যতি:) ।

পুরুষাঙ্কপদল্লোপকলিততয়া এষ লোকব্যবহাঃসিদ্ধত্বাদব্রীক্যব্যবহাসেনাম "অলীকতা"-
দোষ:, সাধিপ্রায়বিশেষণঘটিতত্বাত্ পরিকরাবহাঃ ।

(২৬) অতএব আনি উঠেঃঃববে আস্থান করিয়া মাংসবিক্রয়ে বাণী
বিজ্ঞাপিত করি । হে শ্রমানবাগি শিখাচরণ ।

(২৬) আনি (২৫ কিকিঃ ইষ্টেগাধনাজীকাররূপ মূল্য) আনার এট
ইষ্ট'ইত মহামাংস বিক্রয় করিতেছি, তোমরা গ্রহণ কর, গ্রহণ কর । আনি যে
মাংস বিক্রয় করিতেছি, তাহা নষ্টগুত মছে, এবং কোনরূপ পটতাপূর্ণ নহে,
পটত পুরুষেব শবীর সম্পাদিত । (অতঃঃ তোমাদের গ্রহণে কোনও আপত্তির
কাণ নাই

सुक्तमुलाव्यक्तकलकलाकुलः . . . प्रचलित इवाविर्भवद्भूतगङ्गाः
 शशानवाटः । आख्यम् । (२७) . . .

कणभ्यर्णविदीर्णसृक् विकटव्यादानदीप्ताग्निभिः

दृष्टाकोटिविषद्वैरित इतो धावद्विराकीर्यते ।

विद्युत्पुष्पनिकागकेगनयनश्च शम्भुजालैर्नभो

सन्धानस्य विशिष्टदोषं प्रयुज्यामल्लकासुखांगां मुखैः ॥ (२८)

[illegible][illegible]

(বস্ত্রের বহির্ভাগে পুনরাবৃত্তি কোলাহল)

(২৭) মাধব । একি আদি আত্মান কবিতা মাগবিকবেব কথা - মশাখ
পত্রেই কেন সর্গজ ধাৰমান চুত্ৰাধিত শমধৰেব তুম্ব ও অম্বত কোলাহলে
মহাত্মা এঃ দেশান্ত ইহতে তৎকালোপস্থিত চুত্ৰধৰেব মৰাধৰ এই অধান-
প্ৰদেশ যেন কল্পিত বনিতা মনে ইহতহে । আবণ্ড আশ্ৰয় এই যে -

(২৮) : তদ্ব সমীপে সন্নিহিত বিশিষ্ট চর্চাপ্রাপ্ত দ্বারা বিকট ব্যাদান কবিগণ
 মহোত্তে অসি আদৌ ২২, বাগানেও কেশ, মন, ক ও সঙ্গস্বাধা বিভাৎসবের দ্বারা

अपिच—

एतत् पूतनचक्रमक्रमस्तथासार्धं सुखे हं का-

नुत्पुष्पात्परितो नृमांसविधसैराधर्षरं क्रन्दतः ।

खर्जुरद्रुमदग्धजङ्घमसितत्वङ्णदविश्वकृत-

स्नायुप्रविघनास्थिपञ्चरजरत्नकङ्कासमालोक्यते ॥ (२८) ।

अथ स्वभावाभिरुच्येति, स च विद्युन्पुच्छनिकाग्रैरुपमया प्रथमवितोषपरपरीक्षार्थम्-
प्रामेय तृतीयवरचक्षुःकेकानुपामेन च सहोर्व्येनः । शार्ङ्गविज्जीकृतं वृक्षम् ॥

(२९) एतदिति, यस्मिन् सञ्जतं चावर्षरं ईषत् परध्वजवाहकं यथा व्यापका
क्रन्दतः 'आजम्बु' 'कुर्वन्' इत्यान् कोकान् (कोक ईडासमी एक इत्यमरः) अक्रमीण (अति-
शुभ्रवशा प्रतिपद्यमहया वा) यौनपथेन क्रतान् यासात् कवचात् पङ्कमुल्ले, आभिर्जितं वदन-
विधौ स्थापनमप्राप्य भुञ्जी पतिताडैः' वृत्तासविधये, मरणासद्य भुक्तावग्रिषेः (अघतं-विषयी
यन्मरीचभोजनयौवनीरित्यमरः) उत्पुष्पन् पुच्छान् कुर्वन् । खर्जुरद्रुमदग्धः, खर्जुरद्रुमप्रसादा
(एतेन वृक्षानां पञ्चिगीतिलककंशलादीनि सूचितानि) अङ्गा यथा साहसम्, । तथा अस्मितत्ववा-
हण्यर्थचक्षुष्या मया; वहा; आम्बादिता इति यावत्, विश्वकृता, सर्वतो व्यापार्य ये स्नायुपुच्छः
गिरासश्चानि तत्र यथापि निविष्टानि वक्रनासादियुक्ततया पुष्पोन्मानीति यावत्, अङ्कि-
पञ्चराशि पञ्चरत्नपतोषमानानि चक्षुषीनि येषु साहसा करव्य, दोषग्रोदितान् जोषां; कङ्कानाः
मर्मग्रहीरास्त्रीनि (व्यान् कठोरास्थिकङ्कान् इत्यमरः) यथा 'साहसं' एतत् पूतनचक्रं विमाच-
विजिषममूहः आनीकान्ते मया दृश्यते ।

निम्नवर्गं मन्त्राद्यस्माकम् ७ ईदृशं तत्र व्यवहारं देवानुव नामकपिपाडनिर्गत
तादृशं मूषमन्त्रादायः आकाशं परिव्याप्तं हरेः ७८० । एवम्, ये निम्नवर्गं देवोर् अति
दुष् ७ मूर्धं मदीयं मूषवर्णानां कारणेन उकारान्तेन परिवर्णकं हरेः ७८० ७ मूष-
मन्त्रोऽकारेण अक्षरात्वे अनुष्ठितं हरेः ७८० ।

(२०) शाश्वतं धर्मवत् देव्याकारं ऊर्ध्वमणीयं वृत्तनिर्गतं अति वृद्ध्या न
... अतिमहत्त्वं प्राप्तं, ७८० ७ एककलितं ऊर्ध्वमणीयं हरेः ७८० (अतिमहत्त्वं, आ-
नां पादवर्ग) वृत्तिनिर्गतं वृद्ध्यान्वयं नन्दारण्यं यावत् अर्द्धं परिवर्णने पूष्टं
कविरेतेह, एवम् शाश्वतं अक्षरात्नि वाङ्मयं ग्राह्यं देव्या ७ जीर्णं
मदीयेव अति दुष्कण्ठवृत्तं ७ मूर्धोऽकारेण परिवर्णकं प्रसिद्धं अतिमहत्त्वं

(भूमन्तादवलोक्य विहस्य च) यद्वा ! प्रकाटः पिशाचात्मा ।

ਯੇਨੇ ਛਿ--(੩੦)

एवमनुरागमोऽप्यस्मात्प्रगच्छं दधनि विद्राव्य विवर्णदीर्घदेहाः ।

अष्टद्वजगरधोरकोटराधां च निमिः दण्डपुरादरोहितानाम् । (१)

[illegible]

॥ अकारोऽभिप्रेत्येवमावृत्तः कुरुः । आहुं सुविप्रोऽहं प्रपन्नः ॥

(१०) विष्णोर्नि वाक् इति ईशः। तदुक्तमीदृशमङ्गलानि ग्राहयन्तान्
इत्येव जित्वा स्वस्वम् अथवा मित्रं भृत्यं वरिष्ठम्। एतात् आदर्शभारम्।

(३१) इदुचरति, विवर्तः । अतिरः विमोचनदा चोरहचरवर्ग इति नाम्ना, वीर्यं
 ईशः शरीरं ईशः महाशूरा । एवं पूर्वमन्त्रद्वयसमाप्तः विवर्तविवर्तः इदुः विवर्ता वीर्यं
 च यदा वाचस्पतिद्वितीया च वा रम्या जिह्वा दत्ता हर्ष औचस्व चान्द्रस्य रजनिवत् विवर्त
 विवर्ता इदं चन्द्रस्य अन्तर्गतस्य चन्द्रः इतिवर्तः । (अन्तरि दत्ते विवर्तः) चन्द्रो
 विवर्तस्यैः चन्द्रस्य अन्तर्गतस्य चन्द्रस्य इतिवर्तस्यैः दत्ता महाशूरा, दत्ता
 चन्द्रस्य महाशूरा चन्द्रस्य । (चन्द्रः चन्द्रस्यैः चन्द्रः) इतिवर्तः चन्द्रस्यैः (चन्द्रः
 चन्द्रस्यैः चन्द्रः) चन्द्रस्यैः चन्द्रस्यैः (चन्द्रस्यैः चन्द्रस्यैः) चन्द्रस्यैः (चन्द्रः) चन्द्रः
 चन्द्रः चन्द्रः चन्द्रः । (चन्द्रस्यैः चन्द्रस्यैः चन्द्रस्यैः) चन्द्रस्यैः चन्द्रस्यैः
 चन्द्रस्यैः चन्द्रस्यैः चन्द्रस्यैः ।

बन्धनशून्यैर्भवेत् धनदायकवान् इह विद्यायां बन्धुना नृपेणादित्यसम्भवः यः।

(ମହାଶୟ ଓ ଏକାକୀୟତା ହୁଏ କି ନାହିଁ) ବୁଝିବା ଏହିପରି (ମନସ୍କାନ୍ତ ହେବା)
ବାଟିରେ ।

(୩୦) (ହୃଦିକେ ମିତ୍ରୋନ୍ମତ ଓ ଶାନ୍ତ ବସିଲା) ଅନ୍ଧାରୀମାନଙ୍କ ଦଳର ବି
ଦାର୍ଶବୀ ॥ ଯେତେ

(୩୨) ଯାହାଙ୍କର ସେହି ଦିବ୍ୟ ଶକ୍ତି, ତାହାର ଏହି ନିର୍ଦ୍ଦେଶକୁ ଯିହୁଦ ଗର୍ବ ଓ
 ଈଶ୍ଵର ବିକ୍ରମ ଧାରା ଭିତରୁ ସ୍ଵର୍ଗାବରଣ ଯାହାର ଅଛି। ଏହି ମୁଖ୍ୟାଳୋକର ଶେଷରେ
 ଯେଉଁ ଶ୍ରେଣୀକାର ବିକାଶ ସମ୍ପାଦନା କରାଯାଇଛି ତାହାଙ୍କର ଶ୍ରେଣୀକାର
 ଯାହାଙ୍କର ଏହି ଶକ୍ତି, ଯେଉଁ ଶକ୍ତି ଯାହାଙ୍କର ଶକ୍ତି ଯାହାଙ୍କର ଶକ୍ତି ଯାହାଙ୍କର ଶକ୍ତି ।

(পরিক্রম্যাবলোক্য চ) হন্ত ! অতি বীমত্বমযতো বর্সতে ॥ (২২)
 তত্জ্ঞাত্বোত্কৃত্য কৃতিং প্রথমময় পৃথুত্বমুখ্যাসি মাংসা-
 ন্য'সল্লিকৃষ্টপীঠাশ্বয়বমূলভানুগ্রপূতোনি জম্বু ।
 আর্সঃ পর্যন্তনেত্রঃ প্রজড়িতদয়নঃ প্রে তরঙ্গঃ করঙ্ক-
 দঙ্কস্বাদস্বিসংস্বং স্বপুটগতমপি ক্রত্বমশ্বয়মৌতি ॥ (২৩)

সদ্যসৌ' দুরতিময়মযতু' পিশাচান্য' বন্দনদুঃসাপ্যাস্ত' বিশ্বপ্রতিবিলম্বা' বীমযতোসি' অশম্য-
 বদুঃস্বাদনিদর্শনাতঙ্কঃ । সত্রচ' তদা দৃপে—

"সম্ববন্' বস্তুতল্যবী'চম্ববন্' বাপি কৃতবিন্ ।

যম' বিশ্বাত্তবিলম্ব' বীময়ে' সা নিদর্শনা ॥" ইতি ।

পুপিমায়া জম্বু ॥

(২২) পরিক্রম্যেতি, 'অতিবীমত্ব' অতিপুখাভার' পিশাচানামনুষ্ঠানমিতি ধৈবঃ ।

(২৩) তত্জ্ঞাত্বেতি, আর্সঃ। অর্থাৎ পীঠিতঃ পর্যন্তে' অশমেতাশ্বমূলভানুগ্রপূতোনি জম্বু
 সমলানু পরিচালিতৈ' শৈবে লীলমী যস্ম সাহসঃ ("আশচর্যানলনে' ইতি পাঠে তু 'আশানি
 তদলম্বনানা' অশ্বখ্যায়নান্যাদানি 'আশ্বলনে'কাপি' বসাপ্রবীণভোজনানি' যেন তদামৃত' উপর্যঃ)
 তদা প্রজড়িতাঃ। সুখস্বাদানৈন' বিক্রম্য' প্রাপিতাঃ দয়নাঃ দল্যঃ যেন সাহসঃ প্রে তরঙ্গঃ দৌমঃ
 অধিনু' নিয়াবধিগম্যঃ (বহুঃ রূপচমজমৌতি' বীদিশো) প্রথমমানী' কৃতিং জাম্ববিন্' যবজ
 ল' তত্জ্ঞাত্ব' তত্জ্ঞাত্ব' হিবা হিবা' অথ' অনসর' পৃথুনা' মদ্বতা' তত্জ্ঞেধন' দরৌদ্রত্বা
 (তত্জ্ঞেধনঃ' জাম্বুতত্ত্বতিরিবমরঃ) ("পৃথু'জীঘ" ইতিবাঠে তু' মদ্বতুপপ্রযৌদরৌদ্রত্বঃ)
 মুগাসি' প্রপুতেরাণি, তদা তত্জ্ঞাত্বা' মুনিঃ দুর্গম্বো' যেষু' তদামৃতানি, 'অ'নৌ' জাম্বৌ' পিথৌ

(৩২) (পবিক্রমণ' ও অবঃগা'জন' কবিশা' ৩! অতি' পুণা' ৩৩ অমুষ্ঠান
 অগ্রে' বর্ষনাম)

(৩৩) , কৃষা' পীঠিত ও (অত্র' প্রেত' আগ্নেতঃ' হি'না' তাহা' দেবিতাব
 তত্) ইত্যন্তত' বিন্দিতেনৈ' অতি' বীনত্বাবাপন্ন' ফোম' এক' গিলাত' দ্বত' বিকানিত
 করিগা' প্রেতেন (শব্দভেদ) চর্চ' হি'ব'বিচ্ছিন্ন' করিগা' অনন্তর' শব্দভেদ' ওদ্রতা-
 বশতঃ অতি' প্রচুরতব' ও অতি' দুর্গন্ধ' ককট'ই' মাংসগিও' ও পীঠাকার' পৃষ্ঠ
 প্রেতি' মাংসবহন' অবরবে' অনারাগনতা' মাংসগি' বাইরা' নিষেব' ফো'ত'দে'পে
 আবৃত' নবকগা'ন' ইহে'তে' আকর্ষণ' কবিশা' অহিন' ও নিবো'রত' স্থানস্থি'ত
 মাংসগি' অমুষ্ঠান' বাইটে'হে ।

(विहस्य) अहो ! मादोधिकः प्रमोदः पिशाचाङ्गनानाम् ।

तथाहि—(३५)

अन्धैः कल्पितमङ्गलप्रतिसराः स्त्रीहस्तूरक्तोत्पले-
व्यक्तोत्तंसंभृतः पिनद्य सहसा हृत्पुण्डरोकस्त्रजः ।

चिन्तानकस्य सन्दृष्टादेन स्त्रियस्मिन् स्वरम्भजानि चक्षिणीं विद्या तान्, ज्ञयनेन प्राकट्येयेषु परिणतम् सर्वेषु स'समान' खेदः वसामांसजवेष्टिमेव इति यावत्, दीप्यः तान्, तदा स'सक्त' भान् दक्षमानलेन स'सप्तभूमान' अपि (न केवत्) असु सप्तभूमानिचपैरर्दः) प्रेत-
कायान् घतयतीतापि, कृता चाह्वय, उत्पन्नं च विद्ययपादेन (उत्पूज्यान् पचधातीमांश्चैः) स'सि विदलन् मास' यस्यात् तन् अचञ्चलवृत्तितादेनेवत्कल्पनम् तदा लभयत् अज्ञापोभागवीर्यो
सन्धो स'योगरुजि ताभ्यां निर्भृत्तं विद्विष्टं, गङ्गानलजं जडाकाशं चारात् समीपे
(चापद् रश्मोपयोर्विहसतः) निष्पद्य तन्मते सचादान् पृथक्लभ्य समानीय अद्वितीयैः तन्मादेव
सर्वतोः भज्यधाराः कल्पितमङ्गलप्रतिसराः इतिमेवधाराः पिरयि ।

अनेन वर्धनेन तदानीं सर्वाङ्गद्वारा चिन्तानन्निर्वापयस्य च व्यवहारः प्राचीं नासीदिति प्रतिभाति, अन्धता एतादृक्श्रवकायाकर्षक्यासम्भवाद्बुद्धिबलदिति विभावनीयं ।

अवापि पूर्ववदेव बोधगुहो रसः, दुःखस्वस्य न दीरः । स्वमासोक्तिरन्तरः । खग-
धरा इत्यम् ।

(३५) विहस्येति, अहो इत्याद्यर्थे, मादोधिकः रश्मीमुखसमुत्थः प्रनादः प्रकटो
वर्णः ।

(३६) अर्कचिति, अर्कः नाडोविशेषः (अर्कः पुरीषदिग्बसरः) कल्पिताः रचिताः
मङ्गलप्रतिसराः सचवानवपनइलविहङ्गहृत्वाणि तादृशकरुणापि वा (अहोय करुणं च भवेत्
प्रतिवयोस्त्रियमिति मीदिनोक्तः) यानिहाः, स्त्रीणां सवावज्ञानान् इत्या एव रश्मोत्तराणि
तान्धे च तान् स'सप्तभूमान' इत्येतान् स'सप्तभूमान' अपि (न केवत्) असु सप्तभूमानिचपैरर्दः
सिद्धरे च वत'भवदिति विदः । विवतीति वयोक्तः, तदा मोचितमङ्गलः समीपतवतमोत्तराणि

(३७) (हाउ रुडि) पिशाचपञ्चोदितेन अज्ञातकानोन आम्भारं वि
अ'स्यमनत ।

(३८) बाहारा पूवोत्तर नाडो धारा अज्ञातकानोन अज्ञातकानोन अज्ञातकानोन अज्ञातकानोन
वा कङ्कण रज्ज्वा रुडिहाते, अ'स्यमनत अज्ञातकानोन अज्ञातकानोन अज्ञातकानोन अज्ञातकानोन

भारतमाधवे

एताः शोधितपदकुटुम्बजुषः सम्भूय कान्तेः पिव-

न्यस्यिष्ये हसुराः कपाञ्चपदैः प्रीताः पिशाचाङ्गनाः ॥ (३६)

(परिक्रम्य पुनरगस्तपूतमित्यादि पठित्वा) कथं नामातिभीषण
विभीषिकाविकारैः भटित्यपक्रान्तं पिशाचैः । चहो ! निःसत्त्वता

एष कुटुम्बजुषः तानि जुषन्ते वीर्यम् इति तदोक्तम्, एताः हसुराणां पिशाचाङ्गना इति
पदजाकाराभ्यन्तरवर्तिनां कविषा एष पुनरौकाधिकं तपसां श्रेयं स्वर्गं प्राप्ताः पितृणां कृते
धारयिष्या हृदया इतान् चपदा इत्यनुष्टुभः सप्तः कान्तेः स्वल्पवर्तिभिः सम्भूय मिश्रित्वा प्रीता
सगुणाः सप्तः कपाञ्चपदैः मांसहीनमरुतकोईनामाष्टौनि एष चपकादि पातपात्रादि
भिः चक्षिष्ये कदा मन्त्रानि एष सुराः कपाणि ताः पिवन्ति ।

चक्रान्तादीनां मङ्गलप्रतिष्ठाराधनेदानेषां चपकाङ्गनाः एषे महीदमानस्य सन्तोष-
मङ्गलारसस्य धर्माधीनमहीनमृषरसाङ्गमविनाशक्यानां रसवदङ्गारयति तयोरेवाङ्गिभवि
सद्वरः । विरहवीः शृङ्गारवीमनुष्यो कथमस्य सनादेव इति शुभाशङ्कनीयः, उभवीमनुष्य-
उपेयावस्थान एव विरोधादौकारादनाङ्गिमादेवावस्थाने विरोधविरहान् । तथाचोक्तं
अनिङ्गता—

“विचक्षिणे रक्षे स्वयमतिष्ठे तु विरीचिनाम् ।

बाध्यामामङ्गलाय वा प्राप्तामासुकिरन्ध्रान् ॥”

“यतिः सर्व्वेय वादाने” इत्यनेन द्वतीयावस्थेऽपि वीर्यावप्रकलात् “पिवन्तीत्यस्य” द्वतीया-
चतुर्थपादमतेन अतिमङ्गलीयोर्यस्य नामङ्गलीयः “पूर्व्वाननम् सुराःसन्तो कविदेव परादिष्व-
वित्तमेव” कर्म विव्याप्तिबुद्ध्या निरुपति महिषस्तद्विहोऽस्यः, अथान्त्रिमासादिष्व स्वर्गा-
दिष्वस्य परादिष्ववित्तं वतिसङ्गदीपासक्यादित्यनुसन्धेयम् । आहूँ लवित्रीहितं इदम् ॥

(३७) परिक्रम्येति परिक्रम्य विधीयत पिशाचानवलोकयितुं पादौ विक्षिप्य पुनरगस्त-
पूतमित्यादिः पठनं प्रथमपठनानन्तरपठनानामवधानेनाश्रुतपूर्व्वार्था वा पिशाचानामवलोक-
नं

रूपे धारण कविब्रूहे, एवम् विहारान् दनीकृतं नृपतमोदेव प्रकृ दूक्षुमवसे
व्यवहार कविब्रूहे, “तादृश एव पिशाचपक्षीपक्ष कल्पितरूप दृष्टपक्षेण भाना
धारण कविब्रू सहाय्य अथ पठितं सहितं निमित्त इदम् अति प्रीतमने नम्रकपाल-
रूप पानपात्रे मङ्गलरूप मङ्गलान कविब्रूहे ।

(३८) (पार्व्विकेपः करिषा पुनराय अशङ्कपूतमित्यादि श्लोक पाठ

पिगाचानाम् । (परिक्लृप्तं दृष्ट्वा मनोज्ञं दृष्टम्) विचिंतयेत् सत्यं
उत्तमानवाटः । तथाहि सुखियं पुण्यं एव । (३७)

गुञ्जत्कुञ्जकुटीरकौशिकचट्टावुत्कामं वेदित-
क्रन्दत्फरवचण्डडातुक्रतिमत्तपारभारसौमैस्टैः ।

मिति मनस्यः । अतिशयोक्ताः । निरतिशयव्यवस्था विनोदिका शिक्षायाः परेषा म्यसूत-
 दादयितुं ज्ञाताः । विज्ञतवेत्तवोत्तराग्राह्यो येषा तादृशैः प्रियायै 'कथं' स्रष्टेति श्रुतं 'अपज्ञानं'
 पलायितं । निःसृतता 'दीर्घम्', 'जपनस्य' मदीयवच्छरणस्य 'कथं' सास्रजदमनादियथा
 मद्रमयेनैव पञ्चायिनं तैरिति साधः । परिश्रम्य पुनः पादविषयं ज्ञात्वा, दृष्ट्वा सर्वतः प्रियाय-
 मत्प्रेमनामवयोः, मनिर्भेदप्रियायाना पञ्चायना सास्रजिकयेषां मित्रेतिमिहिसमन्ता-
 नेति दुःखिनः मदिनं यथ सर्वः ममानकाटः, ममानप्रदेमः विचितः प्रियायै म्यां सास्रजिकयाय
 अविष्टः (शिल्पं कुवापि प्रियायदर्शनं न लभ्यत इत्यदो मम दुःसाग्यमिति साधः) सर्वः ममान-
 काटः निमित्त इति बहुलं मनुममदेनाय इतः परे ममानप्रदेमो काष्ठीति दमयितुमाह—तयाहीति ।
 'इयं' पुरत एवेति पारं ममानं मदिदियनेन शीतल्येनावेति ।

[illegible]

করিয়া) এমি কোকের অতিশা তীতিহেদ বিকট জীবকাহাদি করিয়া সহস্রা
 শিশাচরণ পলায়ন করিল, কেন ? অহো ! শিশাচরণের কি দুর্ভাগতা ?
 (পুনরায় : পানবিক্ষেপ করিয়াও স্বপ্নান শিশাচশুর বেণিয়া হৃদয়গ মাহিত)
 এই স্বপ্নানপ্রবেশ সুস্থই অবেদন করিয়া বেণিলান, (কির কোথাও শিশাচের
 সাক্ষাৎ লাভ হইল না) স্বপ্নানপ্রবেশেরও নিশ্চয় এখানেই হইল, কেননা এই
 অণ্ডেই—

(৩৮) বাহার ভট্টের অগ্রদূত শ্রীমদকারী দুয়দুজীরছির পৈতৃকনিগের
 দুয়দু শবে পরিবর্তিত, শ্রীমদকারী শ্রীমদনিগের অতুলনখে পূর্ণ, এবং বাহার

ମାଧ (ଶାକ୍ତମାକର୍ଷଣ) ॥ (୩୯)

ନାଦସ୍ଥାବ୍ଧିକଳକୂରୀକୃଜିତସ୍ଥିତାର-
ସିତାକର୍ପ୍ୟ ପରିଚିତ ଇବ ଯୋଗସଂବାଦମେତି ।
ଅନ୍ତର୍ଭିନ୍ନ ଧ୍ବମତି ହୃଦୟ ବିଚ୍ଛେଦଲବ୍ଧଭାବ

ଗାଘ୍ରସ୍ଥାୟୀ: ଶ୍ବଲୟତି ଗତିଂ * କ: ପ୍ରକାର: କିମେତତ୍ ॥ (୪୦)

(୩୯) ନାଦେତି, ଶାକ୍ତ ଶାସ୍ତ୍ରାଧିପତି ନିରୂପଣାଧିପାତ୍ରସ୍ବରାଜାଦିନାହିତମିତି ଯାବତ୍ ।

(୪୦) ନାଦ ଇତି, ବିକ୍ରନ୍ତା କୃତଚିନ୍ତାକାରଣାଦ୍ୟବିଧୁକ୍ତା ଯା କୂରୀ କୌଣସି; ତତ୍ତ୍ବା: କୃଜିତ-
ସନ୍ ନିମାଦନା ଛିନ୍ନ: ଛେଦନ: ନାର ଚକ୍ରସ୍ତେତି ସଂଯୋଗ, ଏତଦ୍ବଦ୍ଧିତାକର୍ପ୍ୟ ମନୋହାରୀ ଅର୍ଥ ନାଦ:
ପରିଚିତ ଇବ ପୂର୍ବମୁକ୍ତ ଇବ ଯୋଗ୍ୟୋ: କର୍ପ୍ୟୋ: ସଂବାଦ* ଚକ୍ରମ୍ବ ପତି ପ୍ରାପ୍ତିମିତି । ଶାହ୍ନୁକ୍ରମସ-
ଂସନ୍ଦେ ନକରନ୍ଦ୍ୟାସଂସନ୍ଦେନନବଦନ୍ତୋକିତମାମୟତା ମାନ୍ୟତା ଯା: ସ୍ବରାଜ୍ୟକର୍ପ୍ୟଭିନ୍ନସାମୁଦ୍ଧ-
ମାକର୍ଷିତକୃତସ୍ବରାଜ୍ୟ କର୍ପ୍ୟଭିନ୍ନ: ଅଧିକୃତ ଇତି ଶାବ୍ଦ: । ତତ୍ତ୍ବ ସୈତନ୍ୟସ୍ବରାଜ୍ୟାନନ୍ଦ ମମ୍ବ ହୃଦୟ
ଅନ୍ତର୍ଭିନ୍ନ* ଅନ୍ତର୍ଭିନ୍ନବିଶିଷ୍ଟେ ସନ୍ ଅମତି ଅନବସ୍ଥିତମାତ୍ତେ, ତତ୍ତ୍ବା ଅନ୍ତର୍ ଅନ୍ତର୍ ପ୍ରସଙ୍ଗ ହସ୍ତପାଦାଦ୍ୟବ-
ଜାତମିତି ଯାବତ୍, ବିକ୍ରନ୍ତମିତି ସ୍ବାକ୍ରନ୍ତ* ମବତି, କିନ୍ତୁ ଗତସ୍ବ ଶରୀରସ୍ଥ ଶ୍ବାସ: ନିଷେଡ଼ଣ ଗତି: ଗମନ
ହସ୍ତସ୍ତେତି ଲକ୍ଷ୍ୟବଦ୍ଧୀ କରୋମି । ପ୍ରକାର: ପ୍ରମୋଦନାଦିକ୍ଷା ବିଶେଷ: କ: ? ସାନ୍ତତୀକ୍ରମଣ ନାସ୍ତତୀ-
ସଂସଦ୍ବଦ୍ଧିତା* ବା ବିଶେଷ ଇତି ବିତର୍କାର୍ଥ: । ଏତତ୍ତ୍ବ ଏତଦାଶର୍ଯ୍ୟନାଦିତ୍ବପାଦକ୍ଷ କାରଣ* କି ?
ନାହିଁ ବିଧିବଦ୍ଧାପି ଅକ୍ଷ କାରଣମବଧାରୟିତ୍ବ* ଅକ୍ଷୟ ଇତି ଶାବ୍ଦ: ।

ବିତର୍କବଦ୍ଧାକ୍ଷବାଦେ "କ୍ଷୟ" ନାମ ମର୍ମସନ୍ଦେହ* । ଯଥାଶୀର୍ଷା ଦର୍ପଣ—"କ୍ଷୟ" ବାସ୍ତବ
ବିତର୍କବଦ୍ଧିତା । ଅନ୍ତର୍ କୃଜିତସ୍ଥିତାବିଶ୍ବଜ୍ଞ ଗୁଣୀପମା, ପରାଧର୍ଯ୍ୟବାକ୍ୟାର୍ଥମା ପୁରାଧର୍ଯ୍ୟବାକ୍ୟାର୍ଥମୁ-

(୩୯) ସାଧବ । (ନିରୂପଣାଧିପାତ୍ର ଅକ୍ଷୟକୌରବ ମହିତ ଦେବିନୀ)

(୪୦) ଭବବିହ୍ବଳା କ୍ରୋଡ଼ବନ୍ଧୁବ ନନ୍ଦେର ଛାତ୍ର ଦିକ୍ଷ ଓ ଓଠ ଗୋପାଳୀ ଏହି
ନନ୍ଦ ମହିତ ଛାତ୍ର ନନ୍ଦେର ଛାତ୍ର ଆସାର କର୍ଣ୍ଣ ମଙ୍ଗଳ ହୋଇଛନ୍ତି । (ଅର୍ଥାତ୍ ମୋହିନୀକ୍ରମଣ
କାଳେ ଚର୍ଚ୍ଚମନ୍ଦେର ଜୀବନ ମଧ୍ୟରେ ଆକୃଷ୍ଟ ଚିତ୍ତ ସାନ୍ତତୀର ଯେଉଁ କର୍ମଣ୍ଡ କେଶବନି
ପ୍ରତିଷ୍ଠାହୀନ, ଏହି ନନ୍ଦ ଓ ଓଠ ଗୋପାଳୀ ବାହାରିଛନ୍ତି) ଏତଦ୍ବଦ୍ଧିତା ଏହି ନନ୍ଦ ଅବଗମାବ୍ରହ୍ମ
ଆସାର ଶବ୍ଦ ଅବର୍ତ୍ତନୀୟ ହେବା ନିତାନ୍ତ ଚକ୍ରମ୍ବ ହୋଇଛନ୍ତି, ହସ୍ତପାଦାଦି ମତ୍ତ ଅବଗମ
ଅବଗମ ହୋଇଛନ୍ତି, ଏବଂ ନବୀରବ ନିର୍ଦ୍ଦେଶୀ ମଧ୍ୟମେବ ବାସ୍ତବ ଗୁଣ କରିଛନ୍ତି । ଏହି
ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ସାନ୍ତତୀକ୍ରମ କି ସାନ୍ତତୀର ମତ ? ଏତାନ୍ତ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟାଦେର କାରଣ ହିଁ ବା କି ?

* ବିଚ୍ଛେଦ: ସ୍ବଭାବିତ ଓ ଗତିଗିତି ପାତ୍ରମେତ୍ତ: ।

মালতীমাধবে .

করালায়তনাচায়মুচরন্ করুণধ্বনিঃ ।-

বিভাষ্যতে ননু স্থানমনিষ্টানাং তদৌদ্যোগাম্ ॥ (৪১)

भवतु, पश्यामि । (इति परिक्रामति) (४२)

(ततः प्रविशति देवतार्चनव्यग्रहस्तौ कपालकुण्डलाघोर-
घण्टौ छतबध्यचिह्ना मालती च) (४३)

मान । हा ताद । निकरुण । एसोदाणि' दे नरेन्दचित्ता-

কলম বারাদেহিতুক' কানকিডচাপডার ইত্যনবীরজাঙ্কিভাবেন মধুরঃ । মদ্যাক্রান্তা
হনম্ ।

(৪১) एवं वितर्कः कुलारब्धितत्त्वात् निगद इति स्वयमेव निर्धारयति—इराणे-
त्यादिना । अयं करुणध्वनिः आर्तनादः करालाद्यः तदाव्यक्तानिवाद्याः आहतमन् स्थानम्
उचरन् उदगच्छन् विभाष्यते ननुमीयते भवेति शेषः । अनुमानहेतुं दर्शयति—नन्विथादिना ।
यतः तत् ननु करालायतनं क्षण ईदृशी एतादृशार्तनादौत्विति हेतुमूलश्रीबोधद्वारादिपदार्थान-
निष्ठानां स्थानं । ईदृशान्धकारराशौ तत्र नटार्चनान्न भवत्यः एवमिति भावः । तदाच
करालायतने प्रविशन्नास्मान्मौतस्यैव कल्पपिदयमार्थं भवती भवेदिति संभाव्यन् इत्यर्थः ।

अथापि पूर्ववत् काचनिष्ठं समुद्रतमिच्छितिसूत्रमनुमानायते इति । एवं पूर्वार्था-
वितरणं विनायत इत्येकमात्रपदस्य मर्यादं गतमादर्शकैकपदत्वदीयः ।

(৪২) एवं निश्चित्य कर्णेषु निर्धारयितुमाह—भवत्विति । मया यथा वितर्कितं तथै-
वाक्षिण्यः । पश्यामि करालायतनं एतदार्चनमौचित्यनिकारस्य प्रसञ्जोक्तरीतिः ।

(৪৩) तत इति, द्वितार्चनव्यग्रहस्तौ करालापूजनव्याहतकरी । छतबध्यचिह्ना परि-
घाषितरक्तमाद्यादिवध्यभूषणा ।

(৪১) আশ্রয় অঙ্গুমান এই যে, করুণধ্বনিঃ করালারববীর-জালম্ হইতে
উৎপিত হইতেছে, কাবল কথার আশ্রয়ই শ্রীমুখ অনিষ্টে (নরবধাগ্রিক্রম
অনিষ্টে) স্থান ।

(৪২) শাস্ত্র হইক, আমি দেখিতেছি,—(এই কথা বলিয়া তনুভিমূখে
পানবিদগ্ন কহিতে লাগিলেন) ।

(৪৩) (৮৭৭৭৭) দেবার্জনব্যতপানি কপালকুণ্ডলা অধোব্রবটে ও বধ্য-
চিরুপুতা মালতী প্রবেশ) ।

রাহণোবশরণ' জণো বিবজ্জ' । হা অম্ব ! সিণেহমঅহিঅএ !
তুম' বি হদাসি দেবদুব্বিলসিদেশ । হা মালদোমঅজোবিদে !
মম কল্লাণসাহণেকসুহমঅসুলাবাবারে ! ' অম্বদি ! কামন্দ' !
চিরম্ম জানাবিদাসি দুক্ক' সিণেহেণ । হা পিঅসছি ! সবজ্জি-
এ ! সিবিণঅবসরমেত্তদ'সণা অহ' দে স'বুত্তা ! (খ)

(খ) হা তাত ! নিব্বদথ । এষ হদামি' তে নরেন্দ্রবিত্তাচরণোপকরণ' জণো
বিপদতি । হা অম্ব ! সেহময়কুহে । সবপি ক্তাসি দেবদুর্লভসিতি । হা মালতীময়-
জোবিনে ! মম কল্যাণসাধনেনৈব সুখসকলপ্রাপতি । ময়নসি ! কামন্দকি ! চিরম্ম জ্ঞাপিতাসি
দুঃখ' সেহেণ । হা পিঅসসি ! সবজ্জি ! স্ত্রাবসরমাত্মদেয়া অহ' তে স'বুত্তা ।

(খ) মামিতি, নরেন্দ্রবিত্তাচরণোপকরণমিত্যেব কল্যাণেন ময়ি তব সেহনেপ্রভাবেন
মন্দরয়ে তব সমধিক' দুঃখ' ন ভবেদিতি স্মৃতিতম্ । দেবদুর্লভসিতি বিধাতুর্দুঃখাচরণে ।
তথাচ ময়ি বহুখ' দ্বাধ্যাক্তম মন্দরয়ে জীবনধারণমেবায়ক' ভবেদিতি ভাবঃ । মম কল্যাণস্য
সাধনে মম বিবাহবদন্ত মঙ্গলত্ব, সাধন' সম্বাদনমৈব এক' অদ্বিতীয়' সুখ' সাধ্যতয়া ক্রম'
বদ্য তাহমঃ স্কলনঃ স্যাপারঃ ক্রিয়া যস্যঃ ; তনুসম্পূর্ণ' । সেহন (প্রবীণকল্যাণী) (তং
প্রবীণকল্যাণী) দুঃখ' জ্ঞেয়' বিবেচ্য জ্ঞাপিতাসি অনুভাবিতাসি । ' (মদীঘনকল্যাণনমৈবৈক'
সুভক্তেন মন্দমানাদ্যাক্তনুস্বাদনানুসিদ্ধি' অ সত্য' কায়ে ক্রম' স্যাপনম মন্দরয়ে যদুচ্চনীয'
দুঃখ' ভবেত্ন নবাধিক' তস্যাবস্থান' স্যাহিতি ময়ি নিষ্কারযজ্ঞে এষ তদানন্দেহেতুজ্ঞাত
ব্যর্থঃ) । স্ত্রাবসরমাত্ম দেবন' স্ত্রাবসময়ে দর্শন' প্রত্যক্ষ' যস্যঃ ; তাহমী । মাত্মদেয়
জাবদনস্বাধ্যাক্ত' হঃ ; মম মদেবলাবিরমাবিত্তাচরণদেবস্বাধ্যা পুণ্যদেয়নস্বাধ্যাক্তাদি
ভাবঃ ।

অন্যত্রো নাম সাত্যালভারঃ । "অকন্দঃ প্রাপিত' যুজি'তি দর্পণতথ্যম্ ।

(খ) হা তাত নিরুত্থ ! তোমার বাকচিহ্নানুগতেনেব উপকরণধরণ
আমি এই বলিতেছি । হা মাতঃ ! দেহময়কুহরে ! ভূমিও বিধাতার হস্তচরণে
নয়' নইতেছে । হা, মালতীময়জোবিনে ! ' অম্বদিত্তি, কামন্দকি ! ' অম্বদে-
কল্যাণসাধনাই তোমার সমস্ত ব্যাপারের একমাত্র ফল ছিল । সুতরাং দেহ
তোমাকে চিরকালের জন্য দুঃখ অশ্রুতব করাইবে । তা প্রিয়মণি নবদিকে,
একমাত্র সঙ্গকালেই ভূমি আমাকে দেখিতে পাইবে ।

साध । 'हन्त ! सम्प्रति निरस्त एवमे मन्देहः ।' तदपि नाम
जोवन्तीमेनां सम्भावयेयम् । (इति भट्टिति परिक्रामति) (४४)

अघोरघण्टकपालकुण्डले । देवि ! चामुण्डे ! भगवति !
नमस्ते । (४५)

सावदृशनिशुक्लनिर्भरनमद्भूगोलनिष्पीडन-

न्यस्तकपर्परेकुम्भकम्प विगलद्वयद्व्याश्वसुष्टस्थिति ।

[illegible]

(३५) अतोवेति, अत्रातोचकृतस्य शुद्धतेनार्चितत्वात् "यथाचितं" इत्येतिरनेनाधी-
 चष्ट्यदस्य पूर्वमिवानः । पूर्वतः तु काकनपुत्रादिवादिब्रह्मविवादात् पूर्वमिवान इति । "जावा-
 निका" इति पाठे तु "पुमान्भिर्यामिले" कथितः । अविबदात्म्यं अतिशुचिपुष्पैर्वाग्मन्नि-
 निति प्रथमं वाचनिकमन्वाहं करोति—देवीवादिवा । ३

(४६) मृत्योर्मावृत्तिश्चादिना । मावृत्तयेन मावृत्तयेन निवृत्तयेन "उत्पत्तिना तु भवेत्
 पापिनि" यथोक्तं निगद्यते । अहंमयीत्यादिनाः स्वर्गाः पादपतनस्यहरे इति भरतीशः
 पादपतनं मृत्युमिदमेव तत्पतनमिदमुत्पत्तिपादावृत्तिनेति मावृत्तु, विमर्शं निवृत्तिमप्यं गमताः नीचं
 गच्छतः मूर्खान्तरं भूयच्छान्तरं यन्निष्पीडनं आघातः तेन मृच्छन् चरनमन् अर्थः पृष्ठाधि
 (पृष्ठादि च कपादि च पृष्ठाम्यानि च कर्परः इति शाश्वतः) यत् तदाभूतत्वं कृच्छ्रं इति
 मन्त्रलघारिणः कच्छपरा कच्छेन अहंमयात्मनेन निगन्तवी पृष्ठादिनां कच्छपरा मन्त्राण्यस्य
 मन्त्राण्यस्य (यद्यप्यप्योपादायं विप्रम्यादिनास्तथाः शक्यते मन्त्राण्यस्य विप्रम्यादिनास्तथाः)

(৪৫) (অঘোরবর্ষ ও কপালকুণ্ডলা) দেবি ! ভগবতি চামুণ্ডে !
 দেবীমাক্ষরকবচমুদ্রাং ।

(২৬) ভোয়ার যেই নৃত্যে সগরী নৃত্যনিষেধের সমুদ্রত পদাবতাহার।
অতিশয় অধনত সুখিবীৰগুণের আঘাতে সুখিবীৰগুণহারী মহাবীর্যপর।

পাতালপ্রতিমল্লগল্পবিবরণপ্রতিমসংসারব

বন্দে নন্দিতনীলকণ্ঠপরিপদ্যত তবাকৌচিতম্ ॥ (৪৬)

প্রবলিতকরিত্তিপথ্যন্তাচত্বক্ষাঘাতমিশ্রেণ্ড, নিশ্চন্দমানা-
মৃতযগৌ জীবতুপালাবলীমুক্তচব্ধাট্টহাসতমদমূরিমূতপ্রবৃৎস্তুতি,
স্বসদসিতমুজঙ্গমোগাঙ্কদ্যন্যিনিষীড়নস্তারফুলতুফণাণীঠনিখ্যদ্বিপ-
জ্যোতির্জ্ঞানশোভডামরব্যস্তবিস্তারিণোঃ খণ্ডপথ্যামিতস্মাধরম্ ।

অর্থিঃ 'অবস্থান' যচ্ছিন্ সত্ তস্মাত' । পাতালস্য অধীমুগনকুঙ্করস্য প্রতিমজ্যোঃ প্রতিমট্যোঃ
মহিম্যৌসিতি যাবৎ, অপ্রবিশ্যোঃ মধ্যস্থলাররম্যোঃ প্রবিশ্যোঃ মূলচলম্ভাবনমণীমণীমণা-
মুগীকান্ নিবিশ্যোঃ সত অর্থ্যোঃ জগদ্রথঃ যচ্ছিন্ সত্ । তথা নন্দিতস্য তাড়য়তদর্শনেনা-
নন্দিতস্য নীলকণ্ঠস্য মূলদায়স্য পরিপদ্যি প্রদমব্যাপিচিতমীষ্টা জ্ঞাত প্রসিদ্ধং তব আকৌচিতং
বাস্যবিশালম্ বন্দে ।

আচার্যস্য সমুদ্রতলাদ্যপি দুঃখকলং ন কৌবঃ । নিশ্চন্দমান্যস্য দীপ্যবিশিষ্টে প্রতিমল্লগৌ
পাট্যাক্ষ্যে নিহতনৃব্যবিশিষ্টেপি প্রতিমল্লগৌ নিহতদীপ্যঃ । एवं নবমল্লগৌ দীপ্যলীকিত-
মট্টমিশ্রলেন বাস্যল্লগৌ বৈদিকহানুমানবিরত লেনাশমল্যামণীরত্নকপালকুণ্ডলাভা-
মূলকান্ বাস্যল্লগৌ, পরন্তু মুখ এষ "বাস্যল্লগৌমিত্তি"তি দৃশ্যীকিতঃ ।

অন্য পাতালপ্রতিমল্লগৌ সনাতনমণীপদা, एवं মূগীকান্ মল্লগৌকপরাধীনমল্লগৌকপরাধীন-
মল্লগৌমিত্তিচ'মল্লগৌবিবরণসংসারবন্দে পদমানাম মল্লগৌপি সত্ অর্থ্যামিধানান্ দধ্যতি-
য্যোক্ত্যঃ, কৌবানুশাসনাদ্যে ইতি তৈর্বা সংঘটিঃ । যাহঁল্লগৌকিতং ৪৭ম্ ॥

(৪৭) প্রবলিত্তি । ৬ টি । প্রবলিত্তায়াঃ অষ্টবিধেপক্সাদতিমাত্রায়াঃ
কল্পিত্তিঃ চলরীমমৃতস্য মল্লগৌকিতঃ পদ্যকৌবঃ প্রাকদীপ্তিঃ বচনঃ অর্থ্যোঃ যৈ মল্লগৌ সত্ অর্থ্য-
মল্লগৌকিতঃ তৈর্বা আচার্যেন মিত্রঃ বিদীর্ঘঃ য ইত্যুঃ । অর্থ্যঃ তস্মাত্ নিশ্চন্দমানস্য স্বরতঃ

পৃষ্ঠাশ্রিত্তি অবনতি বশতঃ বেই কল্লপের কল্লপের একাধিক অবস্থান বেই পৃষ্ঠবেশ
দেই হয়, এবং তোমার বেই হুতো পাতালকুহবনকু হুতো তোমার গলক
মল্লগৌ নিশ্চিত হয় । মৃত্যবর্নানন্দিত মহাপ্রবেশ পবিত্রপ্রদিক তোমার
তাদুশ উচ্চ মৃত্যকে আনি বন্দনা করি ।

(৪৭) হে দেবি ! তোমার বেই উচ্চ 'হুতো' অঙ্গসকলনাশনিত
উচ্চরী গভর্জের প্রান্ত বেশগত চকম নববের আঘাতে বিদীর্ঘ চকু ইহতে
বিগণিত অনুভবেক মান্যহিত মুগুণ অধীন লাভ করিয়া (অধীননাভানে)

दितददपूतनोत्तालवेतालतालस्फुटत्कर्षममृञ्जान्तगौरिचिनाग्रेपद्मय-
न्ननस्त्राभ्यकानन्दि वस्त्राण्डवं देवि । भूयादभीष्टे हृष्टे च नः ॥ (४७)

तथा इन्द्रियाः साहचर्यान्त्यन्त्यमेषामन्विताः ते कटपुत्राः पिशाचविशेषाः सन्त्याः
प्रवृत्ताः चेतासां पार्यन्तविशेषाश्च मेधा सानि यथोपयुक्तकानकतकरतवधवाष्पान्तः स्फुटनौ
विद्वत्सौ कथौ यद्यपि तस्यां सा त्वयाम्नां वतएव सन्त्यानां निरतिशयवत्ता सा जीवी पार्थी-
परिहृता पार्थिवी मल्लः वनः गच्छः यः चाग्नेयः चासिद्धयन् तिन उच्यन् सन्त्यान् मनः स्थितं
यस्य तं तदामृतं ताम्रकं विजोचनं चामरद्वयम् पुनः पुनस्तीक्ष्णितुं यौनं यम्य सन्त्यामृतं
व दुग्धात् तस्य इत्यर्थः (गौरगावद्वयवचनं) ताम्रकं चतुर्वर्ग्यं (ताम्रवर्णस्त्रीवचनम् भवे-
द्वयवचनं चेति मैत्रिणी) न चामरं चमोदकं चमिन्विद्विन्विद्वयं ('चरिद्वै' इति पाठे तु
'चिद्वि' चयम् 'चिद्वि' छत्रेणापह्ने स्त्रीति मैत्रिणीकारः) तदभावः चरिद्विः तस्य इत्यर्थः)
इति इत्यादि च स्यादिति वतवधवाष्पान्तः ।

यद्यपि "पुत्रं तान्त्रिकं प्राक्तः श्रीमन् नान्यमुच्यते" इत्यनेन पुत्रं एव तादृशस्यः
 ततोत्पत्तिविज्ञानादिभिः निवृत्तदिनौषादिष्वेवेति तत्पुत्रस्यैव प्रथमविद्याद्वयं श्रीकृतमुद्रा-
 दित्ये तत्प्रयोगो न विरुद्ध इति मन्यमानः । यद्यपि वाक्यान्ते उक्तं तद्वदर्थं न दोषः ।

[illegible]

एवमप्येकचरये को नक्तो वीजरीडाव चलेन इति प्रविशो नाम ब्रह्मसूत्रम् ।
 पिङ्गलः शिवः प्रथितः इति सूत्रेण अष्टाद्विपातानिरुद्धब्रह्मवाक्येण प्रथितं मानवाना-
 दिष्वनुभवेद्यम् ॥

এবং জোমার খেই উচ্চত নুতা লগাটনবহিত এমনিত বহির্ন বীণি গম্যস্থ
 কব্ধক মতকেন বিবৃনি বাবা অগাডকের (সেই প্রকৃতি কঠক গুণাইলে
 চলাকাবে গতিদৃষ্ট হয়, তাহাঃ নান অগাডক) প্রকাশ্যি বাপায়ে পতিনির্ভিত
 হয়, ও তদ্যাগ বিদ্যুৎ সঞ্চ হয়, এবং উন্নত বটাসনাবক অগ্নেব অগ্রভাগ-
 তল ধ্বজেৰ স্পন্দনে তাগাগল চতুর্ধক বিকীর্ণ হয়।

এং কোমার কেই উক্ত নৃত্য ধর্মোত্তর পিণ্ডবিশেষ ও প্রচণ্ড বেঙ্গল-
গণের কবচপরাধা বিবলিতকর্মা ও সম্রাট সৌদীর গাঢ় আধিক্যে ন।

(ইত্যমিনয়তঃ) (৪৮)

মাধ । (বিলোক্য) হা ধিক্ প্রমাদম্ । (৪৯)

ন্যস্তালক্তকরক্তমাল্যবসনা পাপলুচাণ্ডালয়োঃ

পাপারম্ভবতোম্ গৌব হৃদয়োৰ্ভীৰ্গতা যৌবরম্ ।

সেয়ং ভূরিবসৌৰ্ভসারিব সূতা স্ত্যোৰ্ম্মুখে বর্তত

• হা ধিক্ কটমনিটমস্তকহনঃ কৌণ্ড্যং বিধিঃ প্রকমঃ ॥ (৫০)

(৪৮) ইত্যমিনয়তঃ ইতি অধীরঘট-রূপাশ্রয়স্বী এব' কুন্ডা কামিনীম কাষিজনন
কার' দর্শয়ত ইত্যর্থঃ ।

(৪৯) মাধেতি । বিলোক্য পশ্চিপ্রদাশায় সমিতা শালবী' হর্য, কাঠেতি মৈব । হৃদয়ো
বিপাদে । প্রমাদ' ভূরিবসুকাবন্দ্যাদৌগামনবধানতা ধিক্ তিরস্করোমীত্যর্থঃ । তেষা প্রমাদা
মাদে মালত্যা ইন্দ্রমপরিপতী, স্বর্ভদেবাস্তম্ববাদিতি মাবঃ ।

(৫০) মস্তেতি । মস্তানি বরবাদিহৃদয্যবৈব যৌবরমর্পিতানি অলক্তকরক্তমাল্য
বস্তনানি লগ্নদাককবধ্যবিজালীত্যর্থঃ, তক্তাঃ সা মধ্যমুতা বসী'রব অদ্বন্দ্বসম্মতনম্বে অদ্বন্দ্ব
অর্থেষি (বসুর্কমুস্তাদিধনাদিধেদিনি বিক্) তাক্ষয়নৈশমিন ইত্যর্থঃ, সুরিবসীঃ রাজা
মাল্যবস্ত সূতা (যা মন-জীবনসম্বলমুতা) সা ই'র' মৌবঃ স্রমাবতৌ ভয়বিভুতা মালতী
হৃদযৌঃ স্যাদ্রবিধেযতী' বসী' হরিবী'ব পাপারম্ভবতী, "সিথ' ন হওয়া বসি' দত্তা লরক-
মাসু'দা"দিবাদিমির্নিষিদ্ধবাল্য জৌনবিদানচমপামবনকক্রিয়াবস্তমৌ' বত এব পাপযৌ
স্বর্ভদ্যাদি ধতী' ন তৌ (মতঃ স্রবর্ভ্যাদ্ পাপযৌ বিকর্ষকৌ নিবিশ্রবতি বিস্তুত্বাৎ)
বাত্যাতী মনুক্রিয়াকাহিত্যাদ্ অত্যাগরহিতৌ যেতি তথ্যো, (প্রমাদিধেযিকরীষঃ) মদ্যামৃতমৌ-

চিত্ত মহাদেবকে আনন্দিত করে, সেমাব সেই উচ্চত নৃত্য আমাদেব অভিলষিত
সিদ্ধি ও হর্ষেব নিবিত্ত হউক ।

(৪৮) (এইরূপে স্তব কবিতা কপালকুণ্ডলা ও অধোঃপট্ কারিক নমস্কাব
করিলেন!)

(৪৯) মাধ । (বলিপ্রদানার্থ শঙ্কিত মালতীকে বেষিয়া) পাদ । ভূমিবস্ত-
প্রভৃতির অনবধানতায় ধিক্ ।

অলক্তক, বস্তমাল্য ও বস্তবসনাদিগ্রন বধ্যচিহ্নবিভূষিতা অটবস্ত্র অশ্রুতব
ভূনা ভূবিবস্ত্রব কল্যা এই সেই মালতী পাপকর্ষণোপক্রমকাবৌ অতিপাষও

कपाल । तं भट्टे ! मार दयितोऽत्र यस्तवाभू
दद्य त्वां स्वरयति दारुणः कृतान्तः । (५१)

रेतयोर्दृशमानयोः स्त्रीपुरुषयोरित्यर्थः, गोचरं समुत्तं यता प्राप्य सती मृत्योः पथमा (सुखार्ता-
मरये यम इति मेदिनी) सुखे वदने वर्धने तिङ्गतिः । अस्मा मरवर्तनसुखमवगमयामासीति
भावः । अत्र एव "ह्य" इति छेदे, चिन्तिते मम जीविताशामिति शेषः । कष्टं अतीव दुःखं
समापन्नमिति शेषः । अनिष्टं रिपूषामप्यनाकङ्क्षितं ध्येयमस्मात्ता लपयितमिति शेषः ।
अतएव अनाकङ्क्षं लपयितुं शक्तिः निवेदयन् प्रत्ययः चारुणः कः ? निर्दोषो विपिः
निर्दिष्टाचारिणुं प्रकृतं दयत्यर्थः । विप्रेरेव निर्दोषावद्भारः कर्त्तव्येतामुचित इति भावः ।

अत्र डा मिङ् कष्टमिति चिन्तितपदानां प्रयोगसुखार्थत्वेऽपि अनुकम्पातिशयदीप्तकलात्,
पुनस्तत्तत्तदीयः । एवं अनुकम्पयेद्वापि किंवादिपदोचरं "मम जीविताशामिति" शेषाद्
दर्शिताममनुकम्पामि अनुकम्पयन्त्य निरतिशयविवादात्मकत्वात् नूनमप्यद्वयदीर्घादि, प्रकृतं
गुण एव, तादायोक्तं—

"अनुकम्पाधितिरपि यदि कथितव्यते ।

न दीपः पुनस्तत्तादौ प्रकृतैवमल्लद्विधा ।"

"तत्तादात्म्यद्वयप्रतिः साधुपुनपवदा बुधः" इति ।

अत्रोपशङ्खं छात्रिप्राप्तविशेषलपयितव्यत्वं परिकरं, आनामहेतुकं काव्यनिर्दिष्टं,
हेतुतामसमान्यतार इति संक्षेपः । मार्त्तमितीहितं इत्यम् ।

(५१) तन्निधिः श्वे मरे । सो जनः दद दयितं यत्रयः अनुत्तं आसीत्, तं जनं यम
अस्मिन् अथै चर विनय । कृत इत्यत आह—यदेति, अद्य अस्मिन्नेव अथै इत्यर्थः, दारुणः
कृतान्तः यतः त्वां लपयति संपुरक्षावस्थां स्वयमुक्ता करोमि । तत्रापि अनुकम्पयितुं शक्तिः न
अद्य तत्परवर्तमानव्यवस्थादस्मिन् लपयति तव लक्ष्यप्रसन्नमस्मी न सुखवैदिति, अस्मिन् मरव-
समये तत्परवर्तमान परवर्तमान पुनस्तत्तादात्म्यं यत्वा अयम् अया परिष्कारवीथ इति भावः ।
तादायोक्तं अमलद्वयोक्तं—"यं यं वापि अनुकम्पयन् लपयन्त्यं कश्चिद्वरः । तं हमेवेति

७ कृतान्तमृग्य एहं स्त्रीपुरुषाभ्यां कश्चिद् गोचरोक्तं इति वा व्याख्यानं गोचरोक्तं
इति शब्दः, न्याय कृतान्तमृग्येन वर्तमान । आश (आनाम जीविताशामिति) विद् ।
(आनाम अत्रयः) यदे (उपगत) (नक्षत्रं अनाकङ्क्षित) विपिन (इहार्थ
उपयुक्त) आह निर्दिष्ट विधिं किं आचरण ।

(५१) कपाल ! हे भट्टे ! वे बाकि होनाय अतिशय प्रियतम, आह !

মাল। হা দ্বন্দ্ব! শাহ মাধব! পরলৌক্যদেবি সুমরি-
দব্বো তুল্লি হিঁ অথ জণো, য ছু সা ওবরদো, অম্ম বম্বচো জণো
সুমরেদি (গ)।

কপাল। হন্ত! মাধবানুরক্তে য় তপস্বিনী। (২২)
অঘোর। [অঙ্গমুদয়্য।] যদসু, অ্যাপাদয়ামি। (২৩)

(৪) হা দ্বিতীয় মাধব। পরলৌক্যদেবি অর্ন্তলৌক্য জণো সুমরি, য যবু য
ওবরদো বম্ব বম্বচো অর্থতি।

‘কৌশেয় বদ্য লঙ্কায়নোচিত’ ইতি। অহর্নিশৌহমনিবহবিহঁ ভৌবাহঁ, ওবরদো “বাপুন্ডে”
ইত্যাদৌরহচতুশ্চৌহমনিবহবিহঁ।

(৫) মাধব। অর্থ জগৎকৌলক: অহর্নিশর্থে, অর্ন্তলৌক্যদেবি জৈনুমাহ—ন যাবতি।
দ্বন্দ্ব! যয য (জৈনুমাহকৌলকৌলি কথ্যবি বদ্য) অর্থতি স জমু (যবু বিবদে) ন ওবরদো
ন বম্বচো। য জমু বম্বচো অর্থতি য জমুদ্যি বম্বচো কথ্যবি অর্ন্তলৌক্যদেবি জৈনুমাহ
যয অর্থতি “বাপুন্ডে” জমুদ্যি অর্থতি ইতি অম্ম অর্ন্তলৌক্যদেবি ইতি অম্ম অর্ন্তলৌক্যদেবি।

(২২) কপালি। কপালি বিবদে। ইহঁ অর্থতি বাণিকা মাধবানুরক্তা, অর্থতি অর্থলৌক্য
অর্থলৌক্যদেবি। অর্থলৌক্যদেবি অর্থলৌক্যদেবি অর্থলৌক্যদেবি অর্থলৌক্যদেবি অর্থলৌক্যদেবি
অর্থলৌক্যদেবি অর্থলৌক্যদেবি অর্থলৌক্যদেবি অর্থলৌক্যদেবি অর্থলৌক্যদেবি।

(২৩) অঘোরি। অঘোরি বিবদে। ইহঁ অর্থতি অর্থলৌক্যদেবি অর্থলৌক্যদেবি অর্থলৌক্যদেবি
অর্থলৌক্যদেবি অর্থলৌক্যদেবি অর্থলৌক্যদেবি অর্থলৌক্যদেবি অর্থলৌক্যদেবি।

এইকথেনে অর্থলৌক্যদেবি অর্থলৌক্যদেবি অর্থলৌক্যদেবি অর্থলৌক্যদেবি অর্থলৌক্যদেবি
অর্থলৌক্যদেবি অর্থলৌক্যদেবি অর্থলৌক্যদেবি অর্থলৌক্যদেবি অর্থলৌক্যদেবি।

(৪) হা বম্বচো! মাধব মাধব! আমি পরলৌক্যদেবি অর্থলৌক্যদেবি অর্থলৌক্যদেবি
অর্থলৌক্যদেবি অর্থলৌক্যদেবি অর্থলৌক্যদেবি অর্থলৌক্যদেবি অর্থলৌক্যদেবি।

(২২) কপাল! অহর্নিশর্থে এই বধ্য বাণিকা মাধব অর্থলৌক্যদেবি অর্থলৌক্যদেবি
অর্থলৌক্যদেবি অর্থলৌক্যদেবি অর্থলৌক্যদেবি অর্থলৌক্যদেবি অর্থলৌক্যদেবি।

(২৩) অঘোর! (অর্থলৌক্যদেবি) অর্থলৌক্যদেবি অর্থলৌক্যদেবি অর্থলৌক্যদেবি অর্থলৌক্যদেবি।

चामुण्डे । भगवति । मन्त्रसाधनादा-

दुद्दिष्टासुपनिहितां भजस्व पूजाम् ॥ (१४) ।

[इति हनुमुपपन्नाः ।] (१३)

माध । [सहस्रोपस्य सहं प्रकीर्तेन निश्चिष्य ।]

दुरात्मन् । एष प्रतिहतोऽसि कापालिकापसद । नन्वयं न भवसि । (१५)

माध । [सहसावलोक्य ।] परित्ताभदु मं महाशुभाधो माहवो । (घ) [इति माधवमादिहति ।]

(घ) परित्रायतां मां महाशुभाधो माधवः ।

(१३) चामुण्डे इति । हे भगवति । चामुण्डे ! मन्त्रसाधनादौ दुरादरवात्सल्यमन्त्र-
साधनस्य प्रारम्भे दुद्दिष्टां लौकतां साधनान्ते क्षीरसमुपहरिष्यामीति प्रतिज्ञाया विषयीभूतानि वि-
यावन्, उपनिहितां भक्तसाधनान्ते इदानीमुपद्रीकितं पूजां क्षीरसमुपहरात्मिकां उपमां भजस्व
मुदाह ।

(१५) उपपन्नः सद्यतः । उचिदन्तं पश्यो नास्ति ।

(१६) माधेति । सहसा भट्टिति उपसङ्ग पवाद्यागतः समीपमागत्य मद्विषयेन खड्गं
अवीरयद्यीयतं निश्चिष्य अपसार्थं आहति मेधः । ('प्रकीर्ते माधवो' निश्चिष्य' इति पाठे तु
अवीरयद्यीयतां मद्विषयपर्यन्तः प्रकीर्तः, तत्र माहवोमाधोमेधः) हे कापालिकापसद ।
माधवारिचामधन । एष प्रतिहतोऽसि माधवोवैपरीत्येन तस्मैव मया स्थापयितोऽसि, नन्वयं
न भवसि ? अकारणद्वारद्वयोदीकुलेन बध्यः किं न भवसि ? सर्वथा बवाहं एव
स्मिति माधः ।

(घ) सहसावलोक्येति सहसा समानतः भावः उद्देश्यः । आनिष्टमीति, तस्मिन्

(१४) हे भगवति चामुण्डे ! मन्त्रसाधनप्रारम्भे शौक्यं च इदमाधनात्ते
उपलोकितं एवै क्षीरसमुप पूजां ग्रहणं कव ।

(१५) (एवै वलिङ्ग इत्यनेन उच्यते) ।

(१६) माध । (महता उग्रहृत् इदं शनिवक्रवादा अस्वाभावतोऽत-
थज्जके अगमादिष्ठ करिष्ये) इत्यात्मन् । कागानि माधव । एवै कुवि हत वहेतेह ।
अकाशेन औदये अग्रतः कुवि किं वया नह ? अवग्रहे वया ।

মাধ । মহাভাগি । ন মেতথ্যম্ ন মেতথ্যম্ ।

মরৎসময়ে ত্বজ্ঞা যজ্ঞাং প্রলাপনিরর্গল-

প্রকটিতনিজস্বৈঃ সৌঃ সখা পুর এব তে ।

সুতনু ! বিসৃজ্যোতুকম্বং সম্রত্বসাধিহ পাশনঃ

ফলমনুভবত্ব্যং পাণঃ প্রতৌপবিপাশিনঃ ॥ (৫৬)

গৌরনামসময়ে 'অতঃকর্তীপদং' প্রাচরঙ্গম' মাধব' হৃদয়বা মালবা গৌরনাময়েন কবে
সমানিহমে 'অস্বাদিক' ন পলিবম্বক' মবিনুমহঁতীতি তদানিহন' ন, স্বভাববিক্রমিতি
কলম্বম্ ।

(৫৬) মরৎসময়ে তদানিহম্ সম্রাটমুগ্ধানি প্রভাপেয়- "হা হবিদ ।
মাধ মাধব" ইত্যাদি সঙ্কলনকালে নিরর্গল' নিশ্চুতিবম্বং যদা : স্যাতবা প্রকটিত'
প্রকাশিত: নিজ: সখীঃ সৌঃ যম্, তদানুত: 'অ' ব হৃদয়ল' ইত্যর্থে; তে তব সখা মহা
আদ্যনৌ মরৎসময়ে' সজ্জা পরিষদ্য পুর এব সখ্যুধি এব বর্নিত ইতি শ্রীয: । অত এব ই
সুতনু । সৌভাগ্যি । সম্রত্বং' জেদনমাসম্রাটমুগ্ধানি' বিসৃজ্য বিসৃজ্য । অসৌ পাণ
অথ্যজীৱণোপকরণ্য পাণকারী আশ্রয়িত: সম্রাটমুগ্ধানি হৃদ অজিহ্ম স্যাদি' তব পুর
এবেসময়ে; প্রতৌপবিপাশিনঃ' নিপতীতপরিজানমাত্মিনঃ পাশনঃ' সত্ববধীপন্নমহংসং' দাদস তব'
শ্রীষৎ' কল' আশ্রয়িনামহংসং' অনুমতি কলমে । অধুনা সনুপুরন এবৈনমহং' স্যাদদ্যামিতি
তব মরৎসময়বিনমাত্মনিতবেদ্য' বিজহীহীতি মাধব: ।

অথ মাধ্যমদৈগুণকথ্যাবিহাঙ্গকার্যো: সহস্র: । চরিতৌগম্ ।

(৫) মাধ । হে মহাশক্তব মাধব । তুমি আমাকে পরিচালন কর । (এই
কথা বলিয়া মাধবকে আশ্রয়ন করিল) ।

(৫৭) মাধ । মহাভাগে । তুমি ভয় করিও না, ভয় করিও না, তোমার এই
সম্ভাবিত মুক্তাকাশে " হা করিত মাধব " । ইত্যাদি সঙ্কলন বাক্য দ্বারা মাধব
অতি তুমি নির্মাণ ভাবে নিজেই সেই প্রকাশিত করিহাও, তোমার গেই শ্রিহ
মখা মাধব নিজেই মুক্তভব পরিচাল্য করিহা এই তোমার সমুদেই বর্ডমান ।
সুতনু ! তুমি সর্বত্ররক্ষিত কম্প পরিচাল্য কর । এই গাণকাঠী কাপালিক
বিপত্রিত পরিণায় তোমার বদোত্তমরূপ গাণেব সল একগেই এখানে (অর্থাৎ
তোমার সমুদেই) অশ্রুতব করিবে ।

अधो । आः क एष पापोऽस्माकमन्तरायः सर्वज्ञः ? । (१८)

कपा । मालत्या एवायमस्याः स्नेहभूमिः कामन्दकीसुहृत्पुत्री,
महामांसस्य पणयिता, माधवो नाम । (१९)

माध । [सास्त्रम् ।] महाभाग । किमेतत् ? (२०)

माल । [चिराटाखस्य ।] महाभाग ! अहं य किम्पि जाणामि,
एतिषं उण जाणामि, उवरिअलिन्दे पसुत्ता, इह पवुडछि, तुछे
उण कहिम् ? (२१)

(२१) महाभाग ! अहं न किमपि जानामि, एतावदेव पुनर्जानामि, उपर्यालिन्दे प्रसुता
इह प्रवृद्धाणि, यूयं पुनः क ?

(१८) अधीरेति । पापः दीनोपहारपरिपन्थितात् पापित्तेनाभिमतः । अन्तरायः बलिदान-
प्रतारकः ।

(१९) कपेति । अयं अस्मा नवार्धमालीतयः पुरोचरिषाः मालत्या एव स्नेहस्य
अनुरागस्य भूमिः स्यात् एकमात्रं प्राप्तमिति यावत् । तथाचार्थं प्राच्यदेव्यामस्या रक्षार्थं
मलिन्यन इति भावः । कामन्दक्याः सुहृन् दीवरात् तस्य पुत्र इत्यर्थः । तथाचार्थं महाशक्ति-
कामन्दक्या सततं सुरचित इत्यन्तःपुत्रनामान्नादिकं नास्तिन् कार्यकरि भवतीत्याशयः ।
महामांसस्य पणयिता विक्रयता, तथाचार्थमतिनिर्दोषः यस्मैति न पुत्रवकारिण्यपि निवारयितुं
शक्य इति भावः ।

(२०) साधनमिति अर्थे यः साधनोपकरणलिङ्गनद्वयाभ्यां विषादान्द्वयाभ्यां अभिनेतानुविन्दुना
सहितं यथा ज्ञानया चादेवार्थः । एतत्—अभिनेतृत्वं व्यस्यन् किं किंनिमित्तकं ? कथ-
मितरात्रम् व्यस्यन् तदीयमभिनेतृत्वं ।

(२१) अधोवा । आः ! अहं कोन पाप आनादेव बलिदाने विप्र इहेन ?

(२२) कपा । अहं वया मालतीइहै एकमात्र अहवागेव पात्र, महामांस-
विक्रेता, कामन्दकीव सुहृद् देवकीतेर पुत्र माधव । आनादेव बलिदानेन
विप्र इहेन पीडाइहाछे ।

(२३) माध । (अत्र दिग्दर्शन करिछे करिछे) महाभाग । तौमार अह-
रूप विनादेव काटण कि ?

মাধ । [সলজ্জম্] (৬১)

স্বত্মাখিপঙ্কজপরিগ্রহপুঙ্খজন্মা
ভূয়াসমিত্যমিনিবৈশকদর্শমানঃ ।

মায়্যত্ব মাংসপণনাথ, পরেতমুমা-

চাক্ষুঃ, মৌরু ! রুদিতানি তবাগতোঽস্মি ॥ (৬২)

(৬) মাধেতি । অলিন্দল বহির্দ্বারকোঠল "খোটা" ইতি স্থানতল (প্রধাণপ্রধানিন্দা বহির্দ্বারকোঠকে ইত্যমরঃ) উপরি উপর্যলিন্দ, প্রসুতা নিদ্রিতা, ইহ অলিন্ প্রময়ানি প্রসুতা বিদ্যমানি অস্মি । অলিন্দসৌপরি নিদ্রিতাৎ সীতামাণীতীতি ল জ্ঞানামৌর্যঃ । ঙ অলিন্-
দ্রিমিত্তে সতি যুৎ' যুগঃ অসাবতা ইতি শ্রেয়ঃ । যুৎ' সীন লিনিচেগামানতা ইত্যর্থঃ । (মালতী যু
নিদ্রিতৈব মায়াপ্রময়ৈব অসাবকুচ্যতয়া স্তমানোনেতবধেয়ন্, অসাবকুচ্যতয়া স্তমানোনেতবধেয়ন্
সৌ ব বিদ্যমস্মি স্মিতত্বাত্) ।

(৬১) সলজ্জমিতি, বিস্ময়ো নরনার্য বিকপঙ্কজল সাবললিতকুণ্ডলিতকর্কশঃ প্রকাশ-
মীযলমিবাম লজ্জাঙিতুঃ ।

(৬২) রুদিতি । উ মৌরু ! ভয়শীতী ! তব পাখিপঙ্কজল পরিগ্রহ পুঙ্খ' পখিত'
কল্প ইচ্ছা তদামৃতঃ, অহ' ভূয়াত' ইতি অমিনিবৈশ্ব অমিত্যমবৈব কদর্শমানঃ কদর্শ'
কিয়মাণঃ (কটোয়র্জনকান্ কদর্শক্যান্ কদর্শক্যান্) পরেতমুমৌ অলিন্ প্রময়ানবৈব দমাস-
বিক্রমায় অসন্ পর্কটন্ অহ' তব রুদিতানি "ভা মাদ্ । নিজ্জবচ" ইত্যাহি বিলাপ-
বাক্যানি বাকর্কশ' কুলা অসাতীয়াং অলিন্ অসাবানিলয়ে উপস্থিতীয়াং । মদৌব্রজন্দ-
অনিত্যাক্ত স্তবকুণ্ডলপরিচাক্ষেপমীয়াত্মকম সলাবত ইতি ভাবঃ । অহ পাখিপঙ্কজীতি ভূমীপমা-
লদতঃ । বহুসমিত্যমস্মি ইত্যম্ ।

(৬) মাল । (অনেক কণ গয়ে আশুত হইয়া) মহাভাগ ! আমি কিছুই
জানিমা, তবে এই মাল জানি যে, যবের গুটাব উপরে নিখিল ছিদ্রান এবং
এই শ্রমানে আগিরাছি । (কুতরাং আমাকে কিরূপে জানিরাছে, তাহা
আমি কিছুই জানি নাই । তুমি এখানে কি নিমিত্ত আগিরা ?

(৬১) (৬২) মাধ । (লজ্জাব স্নানিত) হে মৌরু, আমি তোমার পাখি-
পঙ্কজ পরিগ্রহ দ্বারা পরিভ্রমণা হইব, এই অভিপ্রেতানে গিলাচিগের নিকট
নরনার্য বিকল্পেব অস্ত্র এই শ্রমানেবিয়ে পর্কটন কবিত্তে কবিত্তে তোমার
বিলাপবাক্য অনিষ্ট উপস্থিত হইরাছি ।

माध ! दुरात्मन् ! पाषण्ड ! चाण्डाल ! !

असारं संसारं, परिसुषितरत्नं त्रिभुवनम्.

निरालोकं लोकं, मरणशरणं दान्धवजनम ।

षट्पे कन्दर्पे अननयननिर्माणमफलम्.

अगज्जीर्णरस्य कथमपि बिधातुं व्यवसितः ॥ (६७)

वदन् नायिनं दाहयन् साहसो यत्र इवैवर्धे, त्वं द्विसाहस्यं तर्ज्यता द्विसाहस्यदत्तं प्रापिष्यसि ।
 उपहारस्य वस्त्रादुक्तैः शिवनान्यथा प्राप्यपदौवनस्य केवलं चालयन् तदाभुवनेतद् अग्राह्य-
 तमनिर्धर्य, भुवने वीर्येण यः तत्तमं मम योष्यं विधत्तं प्रापयति । यथा व्याघ्राङ्गुलहरिणा
 दद्यापरकयोः हरिणः व्याघ्रेण वधयेत्, तदैव उपहारार्थं तावीद्यानस्य दद्यापरकस्य तममिदं मया
 वक्ष्यते इति भावः । एतद्वाच्यमेव भवत्यसि—सौहमिच्छादिना । अ- दाहयहिं चावधिः तादृश-
 उपहारसमर्थतास्य चहं कुत्रापि नृपस्य भवति हिमं लब्धं योषा यम् तदाभुव-
 न्यस्य एव वक्ष्यन्त्येतादृशवत्प्रत्ययं यथापि योषां चिद्विद्वान् प्राप्यारं वक्ष्यताम् विधायत्यसि वर्यसि यः
 सः तयोक्तैः भवत्येव मयि च हाक् प्रदत्तं भूतास्य सज्जनवासिनां जननी मातरं इमां करुणां
 दीवीमिदं यत्, यत्प्रोक्तिं प्रोचयति । यथादव्यारमेवेति भावः ।

यस विद्वत्सामान्यव्यवहारयोग्यार्थेऽपि विवक्षितमदायेन वदुस्तथा पुनरुक्तमपि ।

पञ्चमः प्रश्नः, वेदान्तसङ्ग्रहप्रश्नोक्तौ चानुसारं इति हेतुः संशयः । शार्ङ्गविज्ञानित-
इत्यम् ।

(१०) अहामितिः । अरि दुष्टाग्रम् । वापय ! वृथा ! संसारं विहाय सर्वं कर्तव्यम् । अहम् । अज्ञानेन । आत्मसुखेन । आत्मविशेषेण । विश्रामं कर्तुं शक्यते । इत्यर्थः । अति प्रबलं ।

[illegible]

(৩৭) নাথ! বে হুবাফু পাখত! ডাগাল! ধংসাব অদাব, ত্রিহুন

[illegible]

अथ हेतुप्रमाणानुवासी शब्दार्थः । एतदसामान्यमिति बोधो विद्यते ।
अत्रापि संशयान्तरादौ शब्दतो बोधायन् 'वर्त्यप्रोक्तं' इति विधानमिदमेकमिव । अत्रापि

বঙ্গবন্ধু, শেখ আ.নাবুজ্জ, বাউবঙ্গী মনোবন্ধু, কল্যাণী বর্ষপুত্র, মননবর্নন
নির্দোষ বিদ্যন ও মনন মননবর্ষ প্রাণি বর্ষিভে ফেন উভয়ত মননবর্ষ
(অর্থাৎ বাণীভে মননবর্ষ মননবর্ষ মননবর্ষ মননবর্ষ মননবর্ষ)

अपिच । रे रे पाप !

अथयिषखीसलीसपरिहासरसाधिगते-

लं सितगिरोपपुष्पहननैरपि ताम्यति यत् ।

यपुपि वधाय तत्र तव शम्भुमुपचिपतः,

यतस्तु शिरस्यकाण्डयमटण्ड इवेय भुजः ॥ (६८)

मिरादीनां कथंवेतावदा "मुञ्चयेतिता" अगच्छीषांस्थिति निरहपक्षवापहात् इति संशयः । तथाच मात्तया वलीखिचपपदावस्थायीनशादिव स्वगत (इत्यवहारिच वस्तु अपिरित्यतीव मनोहराऽयं श्लोकः) शिखरिचौरात्तम् ॥

(६८) प्रथमीति । यत् मात्तया वपुः अथद्वितीया, अथवाअदीनूवाणां खलीनां वलीषः लीगया सङ्घर्षमानः यः परिहासः, तत्र रस्तेन रात्रिच अधिगतैः लब्धैः ललितस्य अतिसुन्दर-त्वादनोदरस्य शिरीषपुष्पस्य हननैः प्रहारैः अपि (किं पुनः खड्गैरिष्यैर्यैः) ताम्यति विह्वलमुदभवति । अत्र यपुपि वधाय शस्त्रं खड्गं उपचिपतः गृहीतवतः तत्र शिरसि मस्तके अकाण्डे अकथादिन पतनशीलः यमदण्डः काण्डदण्ड इव एव दृश्यमानः सम भुजः बाहुः यतस्तु । सम बाहुप्रहारैर्यैवापिरात् तत्र शिरस्यूर्ध्वमिच्छन्तीति भावः । अथपि अत्रने "क्षमः वततु" इत्यभिप्रायं रीत्यवधारितश्रीचलस्य माधवस्य बलाकल्परात्रिमपघोयनादैर्मित्यवबोधम् ।

अत्र तादृशपुष्पहननैरपि शाम्यति, वा कथा खड्गप्रहार इत्यपीपणिः । एवं तादृश-हननैः शीघ्राया अतन्मन्त्रेऽपि तत्फलमन्त्राभिधानादतिमयोनिः, यमदण्ड इवेत्युपमा चापञ्चा इत्येवामञ्जादिभावेन ग्रहणः । निबन्धादायपरातिमयोनिमन्त्राच मात्तयौकल्यवरसातीव घीञ्ज-मायै व्यग्यत इत्यवहारिच वस्तुअणिः । नईटकं कतम् "यदि भवती वली अग्रदा मुञ्चनईटक"-मिति तद्वचयम् ।

सःसाव-सर्जोऽवर्जनाणि आटलाकृन्त, काङ्कःगण मयान्त्र, कन्धर्पः, कर्पुन्त, छन-गन्धेव निर्माण विह्वल ए वीर्यविना आत्र कहेरेव, अतएव तादा सर्जधा अकर्तव्य) ।

(६९) वे वे गापकादिन् । येई मालतीव नवीव अग्निसवीवनेव मनीन परिहासाश्रुतागवने आठि द्रवोदत निदीवगुणग्रहाव बाबाव येन । अष्टुठव कने, मेई नवीवे वस्त्रव अन्त बङ्गवामकरी तयोर्माव मञ्जरे अकर्मा-पञ्चमनीन रदनपञ्चव नात्र आमाव जहे बाह निपठित हनेक ।

अधोर । अतः दुरात्मन् । प्रहर, नन्वय' न भवति । (६८)

माल । पसीद याद साहसिष । दास्यो क्तु, अर्थं हदासो,
परित्यागं सं पडिबिषत्तोभदु इमादो अणत्संसंसमादो । (६९)

कथा । भगवन् । प्रममसो भूत्वा, दुरात्मनं व्यापादय । (७०)

भावभावोरपद्यो भासतीकपाकृच्छसे प्रति । (७१)

(६८) प्रसीद माय साहसिष, दास्यः अजय' इत्याद्यः परित्यागं ना प्रतिविषन्ता-
मन्वादनसंसंसमा ।

(६९) अथेति । अहरेति वचनं अन्वयं नै कोट्वाभयमिति समुद्रभयना-
धीतव्यम् । अथ' अन्विषत्तामिमादुरासा न भवति हि अविष्यन्ममेव भवतीत्यर्थः ।
तथात्ममेव मयाविराट्त्वमय इति भावः ।

(७०) मालेति । इत्यादौ निर्देशः (इत्यादी निर्देशे आचार्येति विद्यतेति चेति कीदृशी)
अनवेस्यमान् अपिदस्य उच्यते । अतस्तेन दास्योऽपि यथाभावात्परायणत्वम्' भवन्
प्रत्यपि दयासेतोऽस्य न आत्मा, पुत्रे च तस्यैव निवसन्ताम् । अतोऽपि दस्योऽपि
हीति मत्पुत्रिणायाधनसाध' विद्यायः फलमेव तं अन्वयम्' इत्यत्र । तथाच अहमेवमाचार्या
मम तद्वशीकृतपरिच्छादीन् पतिताम्' भवेदिति अस्माकं भावार्थः ।

अथ रिदवी नाम सुखमनेरत् । तत्वाचीर्त्तं दर्शये-

"मदान्मदासहस्रः समुपलो विदवी मयः" इति ।

(७१) अथेति । अथमः अन्वयान्तरादिति । अस्यापि वचनमिति चेति भावः ।

(७२) अथ तदासंसीमान्मात्मा दास्यो भासती' इति अन्वयस्य दुरात्मकस्य
तथाविच्छेदो ज्ञायते ।

(७३) आचार्य । आः इत्याचार्य । अज्ञानं क्व (अथि अज्ञानं क्व इत्य-
र्थेव) अनिवार्यनिवचनं तु विद्वद्वाचा नर किं ?

(७४) मात । मात । अत्र ह, अथे वाञ्छि अतिशयम् - ७ निर्दिष्ट । तुमि
आचार्ये भक्तिज्ञानं क्व । अथे अविज्ञानम् इत्येव अतिशयम् इति ।

(७५) कथा । कथा । आरक्षान् इत्येव इत्याचार्य विनाशं क्व ।

(७६) (मात मातये अति ७ आचार्ये कथा गच्छतीति प्रति)

अयि भीर !

धैर्यं निधेहि हृदये, इत एव पापः,

किं वा कदाचिदपि केनचिदन्वभावि ।

सारङ्गसद्वरविधाविमकुशकूट-

कुहाक-पाणिकुलिशस्य हरेः प्रमादः ॥ (७२)

[नेपथ्ये कलकलः । सर्वं आकर्षयन्ति ।] (७१)

[पुनर्नेपथ्ये ।] भो भो मालवत्यन्वेष्टिणः सैनिकाः । इयम्
अमात्यभूरिवसुम् आग्रासयन्ती अप्रतिहतप्रज्ञागतिः भगवती
कामन्दकी वः समादिशति । (७४)

(७१) धैर्यमिति । अयि भीर । हे नयचिह्ने । हृदये अन्तःकरवे धैर्यं एतद्वद-
जनितकातरतारादित्यं निधेहि समारोपय । (इतः) एव पापः दुरात्मा इतः नया स्थापदित
एव । (तदातीतव्यापादनैष्यतुगुणकटकोटिकवभावनासूचनार्थनवीदनिष्ठाप्रयोगः) अत्र
हेतुमाह—किं वेति । सारङ्गकूटतिविधौ स्वयं सारङ्गापारे इमकुशकूटस्य करिकुशसङ्घस्य
कुहाकं विदारणमभावं ("इह भिक्षुमुष्टिजलिकुहां प्राक" इति शाकप्रत्ययः) पाणि-
कुलिशं पाणिरेव कुलिशं वज्रं कुलिशमिव वा पाणिर्मिव तथाभूतस्य हरेः किंस्य प्रमादः अमव-
धानता कदाचिदपि केनचिदपि जनेन किं वा अन्वभावि अनुभूतः अपि तु वैधेययेः ।

अत्र पूर्वार्धे व्याख्यानैर्हेतुकं काव्यलिङ्गद्वयं पाणिकुलिशमित्यत्र पुत्रीपभावपक्षयोः सन्देह-
सङ्करः, परमप्रसूतात् सनात् प्रसूतस्य संमस्य प्रतीतिरप्रसूतप्रत्यया वाक्यद्वार इति तेषा-
महाहिभावेन सङ्करः । असक्तितत्त्वकाहणम् ॥

(७१) कलकलः कीनाङ्कलः । सर्वे भाषसादयः ।

(७४) आग्रसयन्ती—“मालवप्रकृतापि वैव व्यापादयितुं शक्ता अग्रग्रन्थेन तां

(१०) अत्रि उरुगोत्रे ! छुमि क्षुरेय देवद्वारादयं कव, एहे ह्वात्रा निरुद
दठ हरेडाहे, कारण बाशाव कडवह कडिदूछ दिवावपनीन, आदून गिहरेर मृग-
वध बापावे एमन केह कथनऽ अनुभव कदिडाहे कि ? (कथनऽ नह) ।

(१०) (नेपथ्ये कलकलक्षनि, मकलेव प्रदण) ।

(१४) (पुनरात्र नेपथ्ये) हे राजाडीव अवेवणकात्रो मैसलण ।

“पर्यवष्टभ्यतामेतत्कराहायतनं द्रुतम् ।”

नाघोरघण्टादन्यस्य कर्मैतद्दीपनात् तम् ।

न करालोपशराश्च कलमन्यदिभाव्यते ॥" (७५)

कपा । भगवन् । पर्यवष्टब्धाः स्तः । (७६)

अथोद । सम्प्रति विनियतः पौरुषस्यावसरः । (७७)

मपूकसी'मिश' कल्पयन्ती । अपसिद्धा अपसिद्धा मया विज्ञानस्य मतिर्भूताः । तदा भूताः । इति 'द्वयविज्ञानमप्यप्य' इति पाठमेव ॥

(७५) 'आदीश्वरान्' दत्तं विति—पठेति । एतत्कथाकाव्यस्य 'द्रुतं' चित्रं पर्यायवत्तत्वात्
परिवर्तयान् । कुत इत्यत आह—नेति । जीवन्तं शब्दनाम्नाप्यत्र पितामहीनां भौतिजनन
चतुर्त्तं, संसृजितराशिपरिश्रितममलनादपहृष्टाद्वाद्यस्तेष्वरं एतत् सात्वतपञ्चरत्नस्य ह्य
चतोरपञ्चादप्यस्य चतोरपञ्चादिति निश्चितजननं न कथं वदोति शेषः । कथानोपपत्त्यात् वक्तव्ये
कथाशब्दे प्रदायात् अथान् वक्तव्यस्य फलं एतदपञ्चरत्नस्य परीक्षणं न विनाशयति न सञ्जायते
तथावाचोपपत्त्येनैव कथाशब्दे वक्तव्येन ह्युक्तं सात्वतपञ्चरत्नस्य चर्यान्तु आस्तावदने न
इत्यन्ताहमेतत् परिवर्तनीयमिति श्रवः ।

*रहस्यार्थं तूडेहः निधिः सा"दिति दर्पणीतोषम् "स्त्रि"नाम यमसंश्लेषम् ।

(७६) धर्मविशेषः तैत्तिरीयः परिव्रजः । श्रीत्यान् एवायनस्यैवत्याश्रितिका समदीति
रिव । "सुपादिजलिया नीतिरुच्येनः धर्महीनैत" इति सुपेशीरुच्ये "सुपेशी" नाम
नर्मस्यैवद्वयम् ॥

(८७) निमिषाः चरित्वेन, दीवसश्च वक्ष्यतायात्मकपुत्रकारणम्, अथवाः अनुवादः
दैनिकैः कर्मिणोऽपि स्वयमेव वासांशितं भक्ष्यानि, तदैव नै वरात्मनो निमेष

বাংলার বিপ্লবের গতি প্রভাবিতকর রাষ্ট্রনী এই তরুণতী কামবকী অদ্যাত্যুষ্টি
বহুকে সাফল্য করিতে করিতে তেঁোবাধিনকে আদেশ করিওঁতেন—

(৭৫.) "এই কবিতার পূর্ব আত্মীয় পরিচয়টিত বহু, এই আলমী
অনুগ্রহপত্রণ ভীষণ ও আশঙ্কিতক কর্ণ-অধোমুখ্য ভিন্ন আন কাহার
নহে। কবিতা উদ্দেশ্যে বসিতান ভিন্ন এই অনুগ্রহপত্রণ অত্র ফলত মস্তবৎ
নহে।

(୭୦) ବର୍ମା । ଭଗବନ୍ ଆମରା ପରିବେଷିତ ହୁଁଲାର ।

মাস । হা তাৎ ! হা মগবতি ! (৬)

মাধ ! ভবতু, বাম্ববসমাজসুখিতাং মাসতীং বিধায়, তৎ-
সমচর্মেণ দুরাত্মানং ব্যাপাদয়ামি । (৩৮)

[মাসতীমন্দতঃ কাপালিকসন্দতঃ প্রেতান্ পরিক্রামতি ।] (৩৯)

মাধবাধীরঘণ্টৌ । [অন্ব্যোন্যসুহৃদ্য] আঃ পাপ ! (৮০)

কঠোরাস্থিযনি ব্যতিকররথল্কারমুখরঃ,
খরস্রায়ুচ্চেদলপবিহিতবেগথ্য পয়সঃ ।

(৬) হা মাস ! হা মগবতি !

প্রাচ্যাপিতৌ মবেত, সমর্যেণ তন্ন মবিষ্ঠানৌত্বয়ঃ' বিশেষতঃ পুত্রবধূতঃ স্বর্গেণ ইতি ন ভেদঃ
তদেবান্বাধীকিরিৎ ।

(৬) "মগবতি" ইতি কামন্দক্যোঃ সন্দীপনঃ । স্বর্গযিত্রীবিদাং নো নম্নিনিত-
বিপলিক' নহাভাঃ মাধবচ রচলৌতি বাগবতঃ ।

(৩৮) মাধ্বিতি । মাসতীং বাম্ববসমাজে রসার্যসমাজতপিতাদিসঙ্গসমূহনর্থে
সুখিতাং মধীপয়মেন সুখাবস্থিতাং বিধায় সম্ভাষ্য তৎসমঘং তস্য বাম্ববসমাজস্য প্রলম্ব
যদা হ্যাতদা দুরাত্মানং ঘনং কাপালিকং ব্যাপাদয়ামি বিদায়য়ামি । তদাৎ মদানুভূতান্নান
কন্যারবচনং' মদোপকারং প্রলম্বীকৃত্বপ্রমাণৌক্যলম্বেন লিখারথোপকারিণে মদ্য' মাধবী-
মধীপয়িতৌত্বয়ঃ ।

(৩৯) অম্বতঃ তদাম্ববাধবসমাজপ্রদেহ' প্রতি । অম্বতঃ তদ্বিপরীতপ্রদেহ' প্রতি ।

(৮০) অন্ব্যোন্যমিতি মাধবঃ অধীরঘণ্টসুহৃদ্য অধীরঘণ্টস্য মাধবসুহৃদ্য একবিধমেষ
আঃ পাপেত্যাদিবাচনাদিত্যয়ঃ ।

(৭৭) অম্বাব । সপ্রতি বিশেষ পুরুষকাব্যেণ সমঃ ।

(৬) মাস । হা তাৎ । হা মগবতি ।

(৭৮) মাধ । হঠক, মাসতীকে বাম্ববসমাজমধ্যে স্থহিত কবিতা সেই
বাম্ববসমাজসমকে এই দুরাত্মান নাম কবিব ।

(৭৯) (মাসতীকে তাহার বাম্ববসমাজপ্রদেশে ও কাপালিককে
উদ্বিপরীত প্রদেশে প্রেরিত কবিত্তে করিতে পাক্রিয়ণ) ।

(৮০) (মাধব অধীরঘণ্টের প্রতি ও অধীরঘণ্ট মাধবের প্রতি ।

মালতীমাধবে

নিরাতঙ্কঃ পদেখিব পিণ্ডিতপিণ্ডে যু বিলস-
ত্রসির্গাতং গাতং সপদি লব্ধম্বে বিকিরতু ॥ (৮১)

ইতি নিষ্পত্তা স্বঃ । (৮২)

ইতি মালতীমাধবে স্তম্ভানবর্ষনং নাম পঞ্চমোঃ ॥ (৮১)

(৮১) কঠোরিতি । যা পাত । ই বাপাশ্রম ! কঠোরাঃ পরিচয়তাম্ কঠিনা যৈ
অস্থিরদৃষ্টক্লেষু বাতিকরেণ অমিখালাল্যাসংযোনে সৌ রচনাকারঃ রচয়িত্বাভারাত্মকদ্বন্দ্বঃ
(যদানুকার ইতি পদার্থে ইতি তদাভারাত্মকদ্বন্দ্বঃ পরার্থঃ) তেন সুস্বরঃ অনুদ্যপাদিগদ্যঃ ।
তদা ছায়াবা কঠোরবা ছায়ুনা উদ্ভেদ কর্ণেণৈব যথ' যথমানমাত' বিহিতঃ 'অনুদ্যপাদিগদ্যঃ
বৈতদ্যদ্যমঃ বৈতদ্যদ্যবৌধৌ যথ তদামৃতঃ । তথা পিণ্ডিতপিণ্ডে যু অষ্টিকায়ুদ্যদ্যমসমবৃত্ত-
শ্রাব্যেযু পদেখিব কঠমৈখিব নিরাতঙ্কঃ অধ্যাশ্রিতচিত্ততাদ্রাস্তিবন্ধঃ বিবর্তনং প্ৰচলনং অতিঃ
সম ছত্রঃ সপদি চিত্রং সৌ তব সার' সার' প্রচক' (সার' সজায়স্বজ্ঞাদৌ সৌবসন্তে' কলিধরে'
ইতি বীর্জিনী) লবণঃ স্তম্ভাঃ স্তম্ভ' স্তম্ভ' বিধমিতি যাবন, বিকিরতু রতনগৌ বিধিযতু ।

অম যৌনগুণোপকৃতি) বীজী রত, "বীজক' গুণ' স্ব' রম্যবাক্" ইতি দর্পণমণ্ডলানু "বীজক'"
নাম সার'সক'রতম্ । 'পদেখিব'িতি যৌনৌ উপমানদ্বারাঃ । সিদ্ধিরিষৌহতম্ ॥

(৮২) নিষ্পত্তা ইতি, "দুরাশ্রয়' বধ' গুণে রাজ্যদেহাদিবিভ্র' । স'বৌধ' ভীজন'
বাণ' দুরতছাত্তপন' । অম্বরপত্ভাদৌনি প্রলম্বাতি ন নির্ভীকীতু ॥" ইতি নির্বোধে গুণ-
জাদেহৌদ্যদ্যানু তদে বহুভূমির্নির্ভীতা স্বার্থঃ ।

(৮৩) অকিরতু স্তম্ভানবর্ষনামে বাতিবিলুপ্ততাদ্রাস্ত্য "স্তম্ভানবর্ষন"মিতি স্ব'সি বিহিতা ।
অতিশু গুণকি অ লবণমঃ পণ্ডিতপাত স্তম্ভানবর্ষনম্ ॥

ইতি কাম্যতর্কবৌধৌপনামক-বীজুজবিহারিতক'সিদ্ধান্তমহাভাষ্যবিরচিতায়া

তলবৌধৌপনৌপনামাভাষ্যে মালতীমাধবম্বাখ্যাতায়া পঞ্চমাঃ-

বিহিতঃ সমাপ্তা ।

(৮১) যে ইত্যশ্রম ! কঠিন অস্থিগ্রহিতঃ অতিবাত্তবদ্যঃ উৎপন্নান
"২৭৭" ট্যাফার অগাধ শত্রু বারী শল্যশ্রবান কঠোর প্রাণুজ্জ্বলনে কণমাড়ি কাল
প্রশ্ননিতবেগ উদ্বৈগ কর্ণবর্ষাঃ সার'সবদগ স্থানে অশ্রুভিহক স্থানে মিলনিত
আবার অপি অতি নীচ ভোবার প্রত্যেক অঙ্গ বগু ২গু করিয়া বিকীর্ণ করক ।

(৮২) (সুফলে নিষ্কান্ত হইল) ।

(৮৩) মালতীমাধবের স্তম্ভানবর্ষননামক পঞ্চম অঙ্ক সমাপ্ত ॥

ପଠୋଽଞ୍ଜ: ।

ତତ: ପ୍ରବିବ୍ରାଜି କପାଳକୁଣ୍ଡଳା । (୧)

କପା । ଆ: ଦୁରାତ୍ମନ୍ ! ଭାବତୀନିମିତ୍ତଂ ବ୍ୟାପାଦିତାଞ୍ଜୁରୋ !
 ମାଧବହତକ ! ଏହଂ ତ୍ବୟା ତସ୍ମିନ୍ନବସରେ ନିର୍ଦୟଂ ନିମ୍ନତୀ ଅପି ଶ୍ଳୀତି
 ଅବସ୍ଥାତା । [ସମ୍ବୋଧନମ୍ ।] ନଦବଶ୍ୟମନୁଭବିଷ୍ୟସି କପାଳକୁଣ୍ଡଳା-
 କୋପସ୍ୟ ବିଜୁଞ୍ଜିତମ୍ । (୨)

ସ୍ଥାନି: କୁତନ୍ତସ୍ୟ ଭୁଜଙ୍ଗଶତ୍ତୋର୍ୟଞ୍ଜିତସୁକ୍ତାନୁଗୟା ସଦୈବ ।

ଜାଗର୍ତ୍ତି ଦଂଶାୟ ନିଗାତଦଂକ୍ରାକ୍ରୋଟିର୍ବିଘୋହାରଗୁରୁର୍ଭୁଜଙ୍ଗୀ ॥ (୩)

(୧) ତତ୍ ଇତି, ଶର୍ତ୍ତେଷାଂ ସଂସ୍ଥାମାନ୍ କ୍ରିୟାମ୍ ପରତ୍ ଇତ୍ୟର୍ଥ: ।

(୨) କପେତି । ଭାବତୀନିମିତ୍ତନିମିତ୍ତ ବ୍ୟାପାଦିତକ୍ରିୟାବିଶେଷଣମ୍, ଅତଏବ ତସ୍ୟ କର୍ମ-
 କାରକତ୍ବେନ ନିମିତ୍ତାଦିତ୍ତେଷାଂ ବ୍ୟାପାଦିତ: ଅବସ୍ଥାଦନ୍ତର୍ଭବ୍ୟେନ ଶାନ୍ତଞ୍ଜିତ ସମାପ୍ତୋ ନ ବିହଞ୍ଜିତେ । ଇତି
 ନିମିତ୍ତମ୍ । ଇତ୍ତ ଏବ ଇତ: (କୁଞ୍ଜାସୀ ଶମନ୍ତକ) ନୌବ୍ୟକ୍ତିକ: । ସ ଗାମୀ ମାଧବସ୍ତେତି ମାଧବହତକ:
 ନିମିତ୍ତସ୍ବୋଧନମ୍ (ରାଜଦଣ୍ଡାଦିତ୍ତାନ୍ ପରମିତାନ୍ । ଶକ୍ତିବ୍ରହ୍ମରେ ଅସୌରସ୍ତଦ୍ଭାପାଦନକାମି,
 ନିହଂସଂ ଦୟାରହିତଂ ଯଦା ଶ୍ଳୀତୟା ନିମ୍ନତ୍ୟପି ତ୍ବାଂ ପ୍ରହରନ୍ତ୍ୟପି ଏହଂ ତ୍ବୟା ଶ୍ଳୀତି ଇତି ଇତି: ଅବସ୍ଥାତା
 ଅବସ୍ଥାପିତା, ଶ୍ଳୀତେନାବସ୍ଥାୟା ବିନିମିତ୍ତେଷାଂ ପରିମୁକ୍ତେଷାଂ: ।

“ଅଧିକ୍ଷେପବ୍ୟକାରୀ ଗୋପ” ଗ୍ରନ୍ଥ: ଯ ଏବ ଗୁଂ ଇତି ଦର୍ପବ୍ୟବସ୍ଥାଦିନ “ଗୋପୀ”ନାମ
 ନାୟାନ୍ତରା: ॥

(୩) ସ୍ଥାନିରାମିତି । ଶକ୍ତିନ୍ ଭୁଜଙ୍ଗଶତୀ ଅନୁକ୍ରାନ୍ତୟା ପତୁଃ ସର୍ପେଷାଂ ବିନାଶାନ୍ ଅପରିଷ୍କ-
 ଶ୍ଚିର୍ଦ୍ଦେବା (ନିଷଢ଼ାନୁସୂୟାମି ପାଠେ ଗୁ ବହଦୀର୍ପହଂ ଶ୍ବର୍ଣ୍ଣ:) (ଅନୁସୟ: ପଶ୍ୟାମି ଶ୍ଚିର୍ଦ୍ଦେବାନୁବ୍ୟସୀ-

(୧) (୧୨୩୧୧ କପାଳକୁଣ୍ଡଳାବ ଶ୍ରେଣୀ) ।

(୨) କପା । ହେ ଶୁଭ୍ରାତ୍ମନ୍ ନୌଽଂଶାକ ମାଧବ ! ତୁମି ମାଗଞ୍ଜିର ବଡ଼
 ଆକାଶ ଓଢ଼ାକେ (ଅସୌରସ୍ତଦ୍ଭାପାଦନ) ନିହତ କବିରାଜ, ଏବଂ ମୋର ନିବନକାଳେ
 ଆମି ଠୋକାକେ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟକାଳେ ଶ୍ରଦ୍ଧାବ କବିରାଜ ତୁମି ଆକାଶକେ ଗ୍ରୀଢ଼ୋକ ବନିଶା
 ଅବସ୍ଥା କବିରାଜ, (କ୍ରୋଧେବ ମଞ୍ଜିତ) ଅତଏବ ଅବସ୍ଥାରେ ତୁମି କପାଳକୁଣ୍ଡଳାବ
 କୋପେବ ସମ୍ଭବ କବିତା ।

[নেপথ্যে ।] শ্রী রাজানন্দরমণসামান্যয়া মধুরধ্বম্,

কর্তব্যেষু, যবণসুভগং ভূমিদেবাঃ পঠন্তু ।

চিত্রং জালাবচননিবদ্বৈষে চ্যুতাং মঙ্গলৈভ্যঃ,

প্রত্যাশ্বস্বরযনিতরাং জন্মযাত্রাপ্রবেশঃ ॥ (৪)

তিনি বিনঃ) নিমানদ্বৈষাভিঃ সমতিমৌখদমনাঘমায়া বিবীড়মারমুহঃ মরসীদ্বদমনকরীয়া
 ধনুগৌ কথিনৌ হ'ম্যব হ'মনাং সহৈব জালাং সমযজা বর্ন্ততি । তস্য ধনুগায়সীঃ সর্পনিহনুঃ
 শালিঃ সুচরতা কৃতঃ কথ' ? কথমপি নৈবদ্বৈঃ । যবণীবিববিনাশিনী জনক'তবিনাশক-
 বহুবৈবচনপকৌদ'মনামহুয়া শালিন' স্থান, তদেবামদগুদববকারিচলমপি মনুস' কাপকাপ-
 মহুয়া কালাপি শালিন' কাহিদি মাভঃ ।

অন্য বিধেয়প্রতিপাদকস্বয়ং সঙ্ঘর্ষচরিতবরস্বয়ং পূর্ব্বোক্তানামাদগুদবদমনবর্তীতিজাতি-
 বাসগত'বিধিযাশিন'দৌবঃ । এত' সমাদয়সুতান্ সমস্বয়ং প্রদুতম্য বৌদাদদদুতম'স-
 কহারঃ । ইন্দুবগুহনম্ ॥

(৪) শ্রীঃ বসি । শ্রী রাজানন্দঃ । হে যজ্ঞবর্তীন্দরমিদিদ্ববর্ন্তিনঃ জালাবচনম্ । মূর্খ-
 বরদবচনং পূর্ব্বোক্তকর্তব্যনিগ্রহহানং জালায়া যবণমণা কর্তব্যেষু ভবণীপদৌমিত্যেব
 মধুরধ্ব' (সমনাতৌব্রাতুল ইত্যাকবেদম্) প্রবর্ন্তম্' যজ্ঞান' . তদগুদগৌদেব যতনমিতি
 যাবন্ । তদা হি ভূমিদেবাঃ । যজ্ঞায়াঃ । যবণাঃ যবণসুভগং শ্রুতিসুচ্ছকার' যদা স্থানযা
 পঠন্তু যামাঘনজনককৌম' শুভাবয়নু । তদা 'জালাবচননিবদ্বৈঃ' যবণকারবাসসুদে-
 মঙ্গলৈভ্যঃ বরক'বদৌঃ কৃতম্যার্থে (সাদর্ষ্যে যতুর্দৌ) বিব'জনাযামাধব' জনয়িতুমিতি শ্রীবঃ ।
 যেচ্যুতাং যজ্ঞঃ ক্রিয়তান্ বন্দ্যাদিমিহিতি শ্রীবঃ । কৃতং যবণ-অভ্য—প্রদ্যাতরং ব্রুতি ।
 প্রদ্যাতরঃ অতিচরিতঃ জন্মানাং বরজিম্বজনানাং (জন্মাঃ জিম্বাঃ বরস্ব ই ইন্দবঃ) ।
 যজ্ঞোদ্যেব বরস্বয়ান্ জন্মস্বয়ম্যাবিরজায়াঃ প্রবিশঃ শালিঃ বরযনিতরাং সম্মেলনিত্যাদুতান্
 কথিতি । তদায জালাবচনকার্যজনদ্বৈষাভিঃবদ্বৈষাভিঃবদ্বৈষাভিঃ বরযামিঙ্গা' জন্মস্বয়-
 মতি শ্রীমাযামা কথিনৌবি সখ্যবৈব ননুপূর্ব্বাগুচয়ানি সম্মাখি সম্মাযাণীতি মাভঃ ।

(৩) বাহ্যেব মননাত্রাভাং অতিভীক্স পরনোপবমনভৌগ, তাতৃশী সর্প-
 পত্নী পত্নিনিবনভনিত ভীর্থদেব পতিত্যাগ না কবিতা বাহ্যেব মননেব অত্র সর্কনা
 চেতিত থাকে, তাতৃশী ভূজঙ্গপত্নী নাতি কোথার ?

(৪) (নেপথ্যে) হে সামন্ত রাজগণ । তোমরা পূর্ব্বাপব কর্তব্যান্তি-
 ব্রহ্মদিগের আবেশে অঙ্গাবে উদ্‌বাহোণযোগি কার্যে প্রবৃত্ত হও । হে

यावत् सम्बन्धिनो न परापतन्ति, तावत् वक्ष्या मातृया सह
नगरदेवतागृहम् अविघ्नमङ्गलाय गन्तव्यम् इति आदिशन्ति भगवतौ-
निदेशवर्तिनोऽमात्यदाराः । तथा गृहीतसविशेषमङ्गलः प्रतीक्ष्यता-
मानुयात्रिको जनः । (५)

कथा । भवतु इतो मातृवीवाहपरिकर्मसत्वरप्रतीक्षारयत-
सङ्कुलात् प्रदेयादपक्रम्य, माघवापकारं प्रति अभिनिविष्टा भवामि ।
[इति निष्क्रान्ता । विष्कम्भकः ।] (६)

यत्र कर्तृवाच्याः सत्वरभित्त्यादिक्रियायां कथं वह्निभिन्नकाच्याः चेष्टागामितिक्रियायाः
अभिनिविष्टा मध्यमप्रकृत्या, जनयितुमिच्छादौनय्याहर्षस्यलाभूनपदता च दीवः । एवं चतुर्थ-
वरपवाक्यार्थस्य धर्मपूर्ववाक्याणां प्रति हेतुलात् वाक्यार्थहेतुस्य काव्यप्रतिपत्त्यद्वयः ।
मन्दाक्रान्ता इतिम् ॥

(५) वाच्येति । सम्बन्धिनी वरवाचिका, न परापतन्ति यावन्ति, भगवतौनिदेशवर्तिनः
कामव्यवस्थानुवर्तनवाचिकः अमात्यदाराः अमात्यस्य भूरिबन्धोर्धर्मपत्नी । तथा गृहीतं मातृयै
ऽदानार्थमादत्तं सविशेषं मङ्गलं वरगृहानुप्रेषितं विभिन्नमङ्गलादिभिः दैन तादृशः
आनुयात्रिको जनः मातृयनुवर्तनप्रतीक्षारी जनः प्रतीक्षायां मातृया प्रतिपालयताम् इति आदि-
शन्तीत्यर्थः । तथाच वरगृहानुप्रेषितमङ्गलादिवाक्यप्रतीक्षारीजनस्य देवमायतनगमनं
यावत्तदैव मातृया स्वातन्त्र्यमिति आदिशन्तीति भावः ।

(६) कथेति । इतः अद्यात् मातृया विवाहपरिकर्मस्य विवाहस्यवक्ष्यामात्राविक्रियायां
जाह्नवगण ! आपनोवा अतिमधुव वाज्याः उक्तानि तेषां पार्थ कुरु ।
एवा वनिष्टावृत्तिवा वदकञ्चाव वज्रगार्ध नानाविध वाक्यान्तर दाराः
आकर्ष्य अग्राहैवाव अष्ट वद कुरुक । वे हेतु अतिवद्विहित वरगृह-
प्राप्ति मत्तमे अति इवायुक्त कविः ॥

(६) तत्रवती कामवकीव आदेशवर्तिनो अनादिक्रान्ते
ये, वरपत्नीवगण आसिगार पूर्वोक्ते मध्यमप्रकारे विद्वद्वाक्य-
मन्त्रित भगवदेवतागृहे वाहेतु वदन्ते, एत-
वद्वान्कावचि नईका मातृवीव अतएव अतिवद-
पार्थ वेवतावृत्तने मातृवीव अतएव अतिवद वदन्ते

[ततः प्रविशति कलार्जुनः ।]

कन्त । आणत्तोहि, यच्चरदेवदागममघरसिद्धेण ममभरन्दे,
 पाणमाह्वेण, अहा आणाहि दाव वत्ताहिमुहं पवत्ता मालदी ण
 वेति. ता आय णं पाणन्दइस्सं (क) ।

॥ सद्यः प्रविशतो भाषयन्वाहन्दी ॥

(ख) आश्वीनादि, अथर्द्धमासंयच्छिष्टेन समकालेन आश्विपक्षेन, अथ आश्वि-
पक्षेन, वाश्विमुखं प्रकृष्टा मासतो न वेति, तत्प्रादयन्तु आश्वद्विषयिनि ।

[illegible]

(क) नाथकनकचन्दोः श्वेतकपाड—भाष्य इति । इतो मुखं एवमन्वयमायाम-
महाविमुखं प्रकटा वाच्यमनया । एव भाष्यं, वाच्यविधानोक्तिं "नाथवी इतो मुखमागम्य
भाष्ये"ति वाच्योक्तिं विधायनेनेति शेषः ।

(୩) କମ୍ପା । ଛୁଟିକ, ସାଲତୀର ବିବାହୋପବାସି ନାନାବିଧ କ୍ରିୟାସାଧନ-
 ବାଦ୍ ଏହି ଶ୍ରୀମାଳାମରିଆଣ୍ଡ ଏହି ଶ୍ରେଣୀ - ଛୁଟିକ ଅନ୍ତର୍ଗତ ନାହିଁ । ସାଧାରଣ
 ଅଳକାମାଳାରେ ବସନ୍ତରୀ ହେଉଛି । (କମ୍ପାମହୁଣ୍ଡାଃ ଶ୍ରୀହାରି) (ଅତୀତ୍ତବ ବଳ-
 ହାସକେବ ଶ୍ରେଣୀ) ।

(ক) বল। স্বরস্বের সহিত নগরসংস্কার অধ্যয়নগৃহস্থিত এই
মাধ্যম কর্তৃক আমি অনুভূত হইয়াছি—“ভূমি কখন, এই দেবদুর্গাতিব্ধে
মাগলী আসিতেছে কি না? অতঃপূর্ব “মাগলী এত অভিব্যক্তি আসিতেছে”
ইহা নিবেদন করিয়া তাহাকে আমন্ত্রিত করিতে গাই।

(জাহাঙ্গির পর মাদার ও মকবলের প্রবেশ)

মাধ । মালত্যাঃ প্রথমাবলোকনদিনাদারম্ভ বিস্তারিণো-
 ভূয়ঃ স্নেহবিচেष्टিতৈর্মৃগদৃশ্যো নীতস্য কোটিং পরাম্ ।
 অদ্যান্তঃ খলু সর্বথাষ্য মদনায়াসপ্রবন্ধস্য মে,
 কল্যাণং বিদধাতু বা ভগবতো নীতিবিপর্য্যে তু বা ॥ (৩)

(৩) মালত্যা ইতি । মৃগদৃশ্যঃ সুরিচন্দনাদ্যা মানবাস্থাঃ প্রথমাবলোকনদিনাৎ বহুত-
 বীণাঃ প্রথমদর্শনচন্দাদারম্ভ বিস্তারিণঃ কলম্যো বিকৃতিমাপন্নম্ ভূয়ঃ পুনরপি স্নেহবিচেষ্টিতৈঃ
 স্নেহদৃশ্যকামিপ্রাশয়লীকাদিभिঃ পরা কোটিং পরমসুতৃকর্মে নীতস্য প্রাপিতম্ বস্তু অমুভূয়-
 মানস্য মে মম মদনায়াসপ্রবন্ধস্য কলম্যদ্যাদ্যপরাধায়াঃ সর্মদা সর্মদাকারেণ যৎ খলু
 অর্থাৎ কলম্যঃ অর্থস্বানং অবিত্যতীতি ইতি । অয়মিতি—কল্যায়মিতি । মমদ্যাঃ
 কামদ্যস্য নীতিঃ নয়ঃ অমুভাষনমণ্যলীকি যাবৎ, কল্যাণং পরমং দেবতায়বমী মালতীপাশি-
 যৎস্বতস্পাদনরূপং মঙ্গলং বিদধানু করীতু বা, বা অথবা বিপর্য্যে তু মম দুর্ভাগ্যবশাৎ ভিন্নচিত্ত
 প্রতিবন্ধা বিপরীতা মনসু, মালতীপাশিযৎস্বতস্পাদনরূপং মঙ্গলং ন বিদধানু ইত্যর্থঃ । তথাচ ভগবতী-
 নীতিপ্রমাণাদি মালতীপাশিযৎস্বতস্পাদনরূপা মে মঙ্গলা মবেতদা তদুপমীমিতৈব মদনায়াসপ্রবন্ধ-
 স্যাবধানং ভবেতু । যদিহ মদীয়েকান্নদুর্ভাগ্যমদীয়েনীব মদীয়াশা ন সফলা মনী-
 যদাপি মম মদনাস্থাঃ কলম্যাদ্যাদান্যাদান্যমানেনৈব মদনায়াসপ্রবন্ধস্যাবধানং অবৈদিতুমদ্যদ্যর্থং
 মদনস্বানমবস্থায়াসীতি তল্লমিতি ভাবঃ ।

“তস্যার্থকথনান্নাগং” ইতি দর্পচলচ্ছবদম “মার্বী” শান সর্মস্মেরূপ । এব “সুপাণ-
 পায়মহাভাষ্যে প্রথামাশাসিতম্ভব” ইতি দর্পচীন্তেতিয়ং তৃতীয়া প্রমাণা বাস কাব্যাবস্থা ।
 বিদধানু বিপর্য্যেতু ইতি জিহাষাঃ ভগবতীনীতিবিস্তারকণ্ঠকারকল্যাদীপকঃ । অতঃপর-
 বাস্যার্থস্য পূর্ব্ববাক্যার্থকৃত্বাৎ বাস্যার্থকৃত্বং “কাল্যায়” বাস্যহারঃ । মার্জুংলবিত্ত্বিত
 যত্নম্ ॥

(৭) মাধ । আমাব বেই কামগীড়া (বহুলবৃক্ষের তলে) মালতীর
 প্রথম দর্শন দিন হইতেই ক্রমশঃ বৃদ্ধি প্রাপ্ত হইয়া পুনরায় প্রবলতর
 স্নেহপ্রাধিকারলোকনাদি বাবা চন্দ্রমোৎসব লাভ করিয়াছে, অতঃ নিম্নরূপ তাহার
 অবগান হইবে । রেহেতু ভগবতী কামদ্যকীর্ণ নীতি অতঃ মালতীর পার্শ্বগ্রহণ-
 রূপ কল্যাণ বিধান করিবে, অথবা তাহার বিপরীত হইবে, অর্থাৎ আমার হৃৎকণ-
 বনটঃ তাহুণ কল্যাণ বিধান করিতে পারিবে না । ফলে উভয়দ্বাই গীড়ার
 অবগান অনিবার্য, কেননা মালতীর লাভ হইলে ভগ্নভাগ্যবাহাই গীড়া

মক। যস্যস্য! কথং হি ভগবত্যাঃ সুমেধশো নীতিবিপর্যয়
মেত্য়তি। (৮)

কল। [চপস্বত্য।] ণাছ মাছব! দিষ্টিয়া বঠুঠমি
পঠন্তা কতু হুদৌমুহ' মালদিস্তি। (৯)

মাধ। অপি নাম সত্যম্? (৮)

মক। সখে! কিমশ্বহধান ইব পৃচ্ছসি, ন কেবলং প্রতাপ
প্রত্যাশস্মা শ্ব বর্ন্ততে। তথাহি—(১০) —

অস্মাকমেকপদ এব মরুদ্বিকীর্ণ-

লীমূতজাশরসিতানুকৃতির্নির্নাদঃ।

(৯) গাথ। মাধব! দিষ্টা বর্ন্ততে, বহুতা শুনু হুদৌমুহ' মালদীতি।

(৮) সুমেধসঃ। চলতিতৌপুখীচশ্বদ্যাপ। বিপর্যয়' মালতীমাদিবিবক্ষণসম্বল
বৈপরীত্য।

(১০) অশ্বহধান ইব। অশ্বহৃদবদমি অবিবস্ত ইব। প্রত্যাশস্মা। পরোক্ষবৈপরীত্যগা
দ্বিহিতা। অপ্রিয়াম' সমবৈধিত্যাহ—তথাহীতি।

(১১) অস্মাকমিতি। মরুদা। পদবৈদ্য দিকৌর্বল্য বিবিধল্য লীমূতজাশরস মৌলমু
মণু রহিত' নির্জিত' তল্য অনুকৃতিঃ। অনুকরণ' যচ্চিন্। চ। তথামূতঃ, গম্বীরানু মগ্বীরকম
মহাশবহহৃদধান। মাহাশিকমুরজমুহান। জল। সতপদী মম্ব তথামূতঃ। নির্নাদঃ। ম
একপদ এব সত্য এব। (সতপদীকপদী। তুখ্যে। সত্যঃ। সপদি। শ্ব দ্রুতী। ইতি। হুদৌমুহঃ।) অ
মহানারায়ণমর্জিত। মনু। হুদৌমুহাতিবিক্রমম্বদ্রবকসামধী। অস্মাকমিতি। অমিতবসি। তা
অবগাম। হরৈবে, না। হুদৌমুহ। মরু। অকৃতাভাবি বিধায়। আশ্রয়তায়েই। নীচ
অকর্মান-হরৈবে।

(৮) মক। বহুত। অতিভীকবুদ্ধিজনরা। উগ্ধবতী। কামলকৌর নী
কেন বৈপরীত্য। মাক করিবে?

(৯) কল। গাথ মাধব! ভাগ্যবলতঃই জুনি বুদ্ধি প্রাপ্ত হরৈতেহ। মাল
এই বৈপরীত্যবিশিষ্টবৈ অসিগে আবস্ত করিরাহে।

(৮) মাধ। মতা কি?

(১০) মক। সখে। কলহংসর বাক্য অবিবস্তের জাহ প্রাণ পরিবে

गङ्गाभीरमञ्जुसमृद्धसहस्रजन्मा

शब्दान्तरप्रदणशक्तिसंपाकरोति ॥ (११)

तदेहि जालमार्गेण पश्यामः । [तथा कुर्वन्ति ।] (१२)

कल । षाष्ट । ऐक्यम्, ऐक्यम् । इमे दात्र उष्यडिश्राभ्रं स-
विब्रममाहिराम-चामरसमीरणोब्धेक्षकदलित्रावलितरङ्गिदुत्ताल-गण्य-
ङ्ग-सरोवर-गिरन्तरदृष्ट-पुण्डरीकविब्रमं बहन्तो, धवलादवत्त-
णिवद्वा दीप्तन्ति । एदाभ्र सविलास-कवचिद-तन्तुल वीडिषापूरिद-

(ग) नाथ वश्य पश्य, इमी सावदुष्टि तावजं रुद्धिनाभिरामचानरसमीरयोई ज्ञव-
दलिकावलीसरुद्धिनीनाभयमगाडवसोवरनिरनयोडुछपुडरीकविममं वछमो, धवनातपम-
निवहा दइयने । एताव सुविनासकवजितमान्यभाषिपरितकपोकमण्यमीग अतिहर-

मातृश्याममनं विना भवति। हृदयशुद्धिर्न स्यात्तस्मात्तथाशक्तौषधिदाने सन्देहोऽपि न दुर्मतः
इति भावः ।

अग्नीधमातङ्गः । बहुलतिलका कृष्णम् ॥

(१२) ज्ञानमार्गं तथाचेष्टः । तथा कुर्वन्नि ज्ञानमार्गं यद्वन्ति, माधवाद्या इति शेषः ।

(ग) भाषायाः खल्वराजमल प्रनाथयितुमाह—मर्षति । अतुपतिताः अङ्कीनाः यै
राजर्षताः तेषां विद्यमेष्वेव विद्यमेषु विलासिन चमिरानाणां लघोश्रवाणां चालराणां चनीरयै-
अंशुभिः अङ्गेनितया अङ्गलितया कङ्कलितारव्या यत्नाकाशेया तरङ्गिनं पञ्चातनरङ्गं यत् यत्
अन्तर्गत् अतुल्यं यत् अगगगगगं लघोभावः तदेव हरः दीर्घिकाः सय निरन्तराणि निरन्तराणि

কেন? কেবল যে আসিতে আগন্ত করিয়াছে, তাহা নহে, অতি নিকটবর্তিনীই হইয়াছে। দেখ—

(১১) বায়ুবিদ্যুৎ মেঘসমূহের গর্জনশব্দকারী গভীর ধ্বনি বাসনিক
মুহুরমুহুর শব্দ, এষ্ট অর্থেই আমাদের শব্দজগৎপ্রবেশের পথিকৃত অভিযাত্র
করিতেছে।

(গ) কল। নাথ। দেখে দেখে, এই যে উজ্জীম বাজহসংগেব বিলাসের
 চাই মনোজ চাঁবসমূহের বাগ্জে সঞ্চারিত পতাকাশ্রেণী দ্বারা প্রভাতবদ

कदोस-मण्डलाभोअष्वदधर-वखलिद-सदुरमइलुगीद-वधकोलाह-
लेहिं विविहर-अणालहारकिरणावली-विद्विदमहिन्दवावडण्ड-
विक्केपविक्करिष शइत्यलेहिं, वारसुन्दरीकदम्बेहिं अन्नासिषा,
कषन्त-कषपकिंकि-बीजाल-असभणभइहारिणीभी करिणीषो । (ग)

साधनसङ्ग्रहः । भूतानुषङ्गः पञ्चातः ।

मक । रमणीयाः स्तुतु प्रमात्यभूरिवसोर्विभूतयः । (१२)

अभित मधुरमङ्गलघोष-यक्षकीवाहने ।। विहरमासकान्त-किरदारकीविद्वन्निता-मन्दिरबाधविच्छेद-
विष्णु-रिमगत-श्लेषबोधवृत्तद्वये-राजाधिनः । कथनकमलविहारी शालभाजनवनहारिणः
करिणः ।

[illegible]

(१३) रमणीयाः मनीहराः, विभूतयः धनसम्पत्तयः ।

উৎকট গগনমণ্ডলরূপ সর্বোচ্চের মনসসিঁদ্বিষ্ট উল্লেখ্যমাত্র শ্বেতপদ্মগগনের শোভা-
 দানী শ্বেতবর্ণ হুজুসমূহ দেখা যাউতেছে। (আরও বেশ) বাহ্যিক অবদীপ্য-
 ক্রমে চর্কিত তাবুগুণ্ডিত কপোলমণ্ডলেব লম্বার্কে বলিত মনুর মাস্তকি স্রোতি
 দ্বারা কোলাহল কবিত্তেছে, এবং বাহ্যিক বিবিধরত্নাকারের কিরণাবলী দ্বারা
 গগনমণ্ডল পরিব্যাপ্ত করিতেছে, তাবুশ পশ্চিমাংশাধিষ্ঠিত ও মধ্যস্থান কনক-
 কিশিণীসমূহ দ্বারা অপরূপাকার তরকারকারী এই কবিত্তীসমূহও দেখা
 যাউতেছে।

तथाहि—

प्रे हङ्ग रिमथरमेचकनयैरुग्भो पिचापच्छद-

च्छायासंबन्धितैर्विवर्त्तिभिरिव प्रान्तेषु पर्याहताः ।

व्यक्ताखण्डनकामंका इव भवन्तुप्रतिवशीनांशुक-

प्रस्तारस्थगिता इवोन्माखुमणिज्योतिर्वितानैर्दिशः ॥ (१४)

कल । कधं, समभ्रमाणेक पडिहार-मण्डलावन्निदुज्जलकण्ठ-
कलहोप-पट्टविचित्त-वेत्त-सदापरिक्वित्त-रेखा रद्द-मण्डलो दूरदो

(५) तथैव समुत्पन्नानि कर्माणि ह्यारभ्य तावज्जिंसीयत्तु कृतकलपितपटुविचित्रवेगमतापरि-
चितरेखारहितमन्त्रो दूरत एव संस्थितोऽप्याः परिजनः । एषा च बहुलविन्दुरनिकरसन्धारा-

(१३) द्वैतद्विति । उक्तुखानां ऊर्ध्वं प्रकृतानां सविश्वोक्तिषां वारमुन्दरीयरीगङ्गा-
रमपत्नीनां वितापैः वितापैः दिग्गः उन्धेविषां उक्तुखानां वाप्यानां क्षत्रेवावकाशपरिषदां मे
हृदाः पक्षा. तेषां क्षायाभि. क्षान्तिभि. संवर्जितैः विनिश्चितैः, विशिष्टैः प्रवर्जितैः द्वैततां
प्रचलतां भूरीणां वङ्गा मयूराणां मिश्रस्थिनां मेवक्षयैः चन्द्रकसमूहेः पूष्पावस्थितचन्द्राकार-
मीलादिराजपरिचितविश्वविश्वैर्देवैति यावत् (समी चन्द्रकमेवकी इत्यमरः) प्रानेषु पर्यन्त-
भाविषु पर्याप्तताः समाख्यादिता इव भवन्ति । तथा व्यक्ताख्यवृत्तार्थकाः स्पष्टलक्षणादीन्द्र-
वापा इव भवन्ति । तथा उच्चितायां बीजपोतादिनामाधगरत्नितानां बीजांशुकानां बीज-
द्वितीयवक्त्रायां (बीजपदमविश्ववृत्तपोतार्थ) प्रलारब्धे न स्मृतिताः आख्यादिता इव भवन्ति ।
बः कथायाः यातासीद्वचस्वादिनाय वारनारीजनानांसाहचरान्कारिषावङ्गुं मञ्जुवनि, तस्य
व्यस्ययः कथं मनो नापहरन्तीति भावः ।

अथ तिसृषां क्रियोत्प्रेक्षायां परस्परमैरपि चान् संहतिरलङ्कारः । शाङ्खलविशोदितं
इदम् ।

(মাধব ও হরবন্দ্য কোঠাকের সহিত দেখিতে লাগিলেন)

(୨୭) ଯଦି । ଅନାଥା ଚୁବିବିଶ୍ବ ବନମାଳୀର ଅତୀବ ସୁନାବିଧ । ଦେଖ—

(১৪) ইন্দ্রের বজ্রাধিকারবশিষ্ট বিস্তার ছাৰি বিকৃশকণ যেন ত্ৰিভুজীন স্বৰ্ণ-
চাতকপল্লব পক্ষান্তিৰি মিশ্ৰিত ও প্ৰচলিত বহু মধুৰগণেশ মেচকচয়
(পুষ্কৰেণে চত্ৰাকৃতি নীলানি বাসৱজিত বেসব চিত্ৰ থাকে তাহা) দ্বাৰা

জ্যেব্বে মে মঞ্জিহো পরিচণী। এমা অ বহুলসিন্দুর-গিগর-
সম্ভা রাধীবরত-চড়ন্ত-মুহ-ঘোলন্ত-কন্তলকলন্ত-মানাভরণ-ধারিণি
করেগুরাশি' থলঙ্করনী, ইদো জ্যেব্ব কোদুহলুগুহ-সমত্য লোপ-
দৌসন্ত-মণহরা, পাংহর-পরিস্লাম-দেহসোছা বিছাবিঘাণ্ণ-বৈষণা,
পদম-চন্দ-লেছা-বিব্ভম' বহন্তৌ কিস্বিগ্নস্তর' পমরিদা
মানলী। (ঘ)

দৌসন্ত-চড়ন্ত-মুহ-ঘোলন্ত-কন্তলকলন্ত-মানাভরণ-ধারিণী করেগুরাশী' থলঙ্করনী, ইদো জ্যেব্ব কোদুহলুগুহ-সমত্য লোপ-
দৌসন্ত-মণহরা, পাংহর-পরিস্লাম-দেহসোছা বিছাবিঘাণ্ণ-বৈষণা, পদম-
চন্দ-লেছা-বিব্ভম' বহন্তৌ, কিস্বিগ্নস্তরে বহন্তা মানলী।

(ঘ) বলিতি। কথং সসম্বন্ধানাং অরান্ধিতানাং প্রনীতানাং দারপাশানাং মণ্ডলীন সমুদ্বীণ
আবর্তিতানি; অশ্বমিথানি; উচ্চলানি; দীপ্তিমতীনি; কন্দকলধীতয়ো; দুৰ্গমরসতয়ো;
(‘কলধীত’ ইচ্ছাকৌশলমতঃ)। যদেব তরঙ্গদ্রব্যান্নরস’মিশ্রণানু পট্টমাতঃ স্তম্ভমানে
সদৌষধৌষ নিমগ্নানি, অতএব বিঘাণি; দানাদারপাশিতানি; বৈবল্লভানি; কল্যায়িতপতি-
বিরমি; পরিচিতা “নেপ” কেশাশ্মিতকমলৌষ’কুণ্ঠা সীতালেন ধূমো বিন্ধ্যস্বা যা ইহা তথা রচিতো
স্বল্যায়নেন সম্পাদিত’ মণ্ডলং বস্তুলাকারেণাবস্থানবিশিষ্টং যেন অ তথাভূতঃ অথবা: সালম্বা:
পরিমিতঃ পরিচারিকাধর্মঃ দূরত এন অথবা অবস্থিতদেহ এন অবস্থিতঃ ?

প্রাপ্তভাগে সমাচ্ছাদিত হইতেছে। এবং বিকৃৎকল যেন উল্লঙ্ঘন শূন্য বলিগা
পবিত্রকিট হইতেছে ও মানাভাগবস্ত্রিত চীনদেহীও বহনবুদ্ধের সংভরণ দ্বারা
যেন আচ্ছাদিত হইতেছে।

(ঘ) কল। “কহই এই রেখা অতিক্রম করিও না” এই আদেশপূর্ণক
অব্যাহিত দ্বাব্যয়গণ্যকর্তৃক মনস্কিট উচ্চল স্তম্ভবৎক পল লিখ্ত, চিত্রবিচিত্র
বৈবল্লভা দ্বাবা অঙ্কিত সৌভাগ্যেণ। অতঃপরে মণ্ডলাকারে পরিবেষ্টিত হইয়া
মালতীর পরিস্ফুটন যেন ব্যবহিত বেশেই অবস্থিত ব্রহ্মণ? বহল সিন্দূরনিচয়
দ্বাবা লোড়িতবর্ণ বসনরূপ সিন্দূরবৎ লোড়িতবর্ণ প্রাচীনভাষে (অপোনকালে)
মনোজ্ঞতাযে সূর্য্যান স্তম্ভাবান্ধিতম্ভ জ্ঞানকালোজ্জীৱিতৌ হস্তিনীকল দ্বাভিঃ
অলঙ্কৃত কত্রিয়া নবোদিত চক্ৰকলার শোভাধাত্রিণৌ মনোহরা এই মালতী ও
পবিত্রমবর্গকে কিকিৎ ব্যবস্থানে প্রাচীনা ইতি দিকিৎ আশ্রিতছে। পার্থক্য

মক। কয়স! পয় পয়—

ইয়মবয়বৈ: পাণ্ডুচামৈরলঙ্ঘনমণ্ডনা

কলিতকুমুমা বালেবান্ধলতা পরিশোষিতী।

বহতি চ বরারোহা রম্যাং বিবাহমহোত্তম-

শ্রিয়মুদয়িনীমুদ্রাণাং চ ব্যনক্তি মনোরজম্ ॥ (১৫)

কম মুখাদিহৃদয়াদিহৃদয়ত্বত্বান্ন করেণরজনীমিত্যম শ্রিতধাঃ হৃদয়কোপমণী: সন্দেশ-
সহর:। একমবয়বমলমলোণ বারবাসমবাসান্ন প্রথমকমললোকাবিশম' বহনীয়ম বসমব-
হৃদয়সমবসপা নিদর্শনাত্বাহার:।

(১৫) ইয়মি। পাণ্ডুচামৈ: বিরহবাসান্ন যেতজরী: অথবৈ: পাণ্ডিপাদাদিহি: অলঙ্কৃতানি
মূপিতানি লক্ষ্যগানি লঙ্ঘনমূপিতানি যথা যা (বহনানাং স্যামাধিকাতিসীন্দ্র্যবয়বমণ্ডন-
নৈ কলিতমিত্যম: সম্পাদিত:, পরন্তু লঙ্ঘনমূপিতানি লক্ষ্যগানানিব সীমাতিক্রমী বহন ইতি ভাষ:)।
কলিতকুমুমা:। ভাষ্যনিকলিতমূপিতানি। অত এব কলিতকুমুমা প্রাককালত্বান্ন সম্ভ্রাতপুপা
অলঙ্ঘ্যে পরিশোষিতী কীটাপুপত্বত্বান্ন মূপিতানাপত্রা বাপা নবীবা লতা ইব স্ফিতা ইয়'
বরারোহা বরবিশ্বিনী (বরারোহা মলকামিত্যনুগতম বরবিশ্বিনীত্বমত:) মানসী রম্যাং রমণীয়া
সদয়িনী' বহনানাং বিবাহমহোত্তমমিত্যম' বহতি চ বারবসি অথ বস্যা সদমাণাং প্রতিপদ্যোপ-
সৌদমাণা মনোরজ' কামপৌড়াং ব্যনক্তি শরীরপাণ্ডুলঙ্ঘনমলাদিহি: প্রকটবতি চ।

তদা এষা চ প্রবচনিকথীমূতা চ বহনানাং সিন্দুরাণাং নিকরেণ সঙ্গুণেণ অপর্যন্তা নোদিত'
মুখং করিণ্ডাং ভাষ্য' এব মুখং আয়মান: তব মধুর' মনোজ' যথা স্যাতবা দুর্গমানা মনন-
বৈদেণ বাচন্যমানা লবনমাণা মুক্তামাণা এব লবনমাণা তারকাপক্তি: সঙ্গুণমাণর্যং ধারয়তি
যা তা' তথোক্তা করেণ' কলিনীমিব রজনী' সমানবসনত্বান্ন ত্রিণ রজনীমিব-করেণুমিতি বা
অলঙ্কৃতী সীময়ন্তী অতএব কীটুদ্বিগ কীটুত্বেন শুশ্রুস্বৈ: দর্শনার্থমুপনিহিতানৈ: সমল-
লীকৈ: পাণ্ডাংস্কিতলম্বজরৈ: ইয়মাণা 'মনোহরা' চ, তথা পাণ্ডুরা বিরট'চ ইবন্ মুক্তবসী
পরিশোষা ইয়া চ যা দ্বিগমীমা শরীরকাণি: তথা স্ফিতা পরিশোষিতা অলঙ্ঘনমণ্ডনা কন্দর্প-

লোকসকল উন্নতিমাননে তাহাকে দেখিতেছে একে ইহকাল ও কাল দেখে
কাণ্ডি দ্বারা তাহার কামপৌড়া পরিবর্তন হইতেছে।

(১৫) মক। বহতি। দেবদেব নারাজিক পুণ্ডরীকী এই ব্রহ্মবিনী
মানসী দেব ও কলকণ্ড কল অববব দ্বারা নিবেদন বিধিত ভূষণমুহুর্তে অলঙ্কৃত
বহিরা দ্বারা পুণ্ডরীকী কীটপট্টজানি যোনে শুকনয়া নবীন লতা প্রভৃতি

কথং নিদাদিতা যজ্ঞব্রধঃ ? (১৬)

সাধ । [সানন্দম্ ।] কথমবতীর্থ্য মগবতীলবঙ্কিকায়াং
সমম্ ইতঃ প্রতীতৌ । (১৭)

নবঃ প্রতিপত্তি কামন্দকী সানসী পবিত্রতা য় ।

কাম । [সহর্ষমপবায়্য ।]

১. বিধাতা ভক্ত' নো বিমরস্তু মনোজ্ঞায় বিধয়ে,
বিধেয়াস্তুর্দেয়াঃ পরমরমণীয়াং পরিণতিম্ ।

পৌষ পল্যাসাদনাত প্রথমবন্দনচোদাঃ প্রতিপদঃ কল্যাণ বিমর' বিমর' বহুশী পাত্যশী
মানসী কিস্বিৎসার' পৌলবগণাং কিস্বিৎসারবান' যথা সানসী ইত ইব অসানসি ইতি
প্রসঙ্গা পাপ্যতাঃ ।

অন্য পত্নীতুপগাত্যহারাঃ, এবং "বহতি" "স্বনকী" স্নেহকিস্বিৎসী: কথ্যোদৌলক সন্তু-
কারসানাদনৌলকপাল্যহারাঃ পশ্চমৌলক্যহিমাধিন স্তহাঃ । স কাম কিস্বাস্তুস্বদঃ স্তহীয:
অতিবহীকামারৈন সমুজ্জবল য সন্তুস্বকমেগাম স্তহবমরতিস্বদুস্বমেবল্ । চরিতীঃসম্ ।

(১৬) বিদ্যাদিতা স্তপ্যেতিতঃ ।

(১৭) সাধিতি । মগবতী কামন্দকী । স্তহণৌব পাত্যসানসীয' সানসীতি স্তিয: ।

(১৮) সনকীতুপগম্য তিস্তুস্বাত্যস্ব স্তহণাং কামন্দকী বিদ্যাবিলাসাব প্রাপ্যশী—
বিদ্যাদিতি । বিদ্যাতা কিস্বিৎ: সনকীতুপ পদস্যামিনস্বকৌল্যস্বকৌল্যাব বিধয়ে মানসীমাধবী-
বহাৎবিদ্যাদিত্য লু: অখ্যাত' স্তহ' বিদ্যাবসারকদ' স্তহ' বিমর' অর্ধবস্তু । ইব: পরিবর্তি'
অন্য বিদ্যাস্বয় পরিবাস' পরমরমণীয়াং পরমরামিহীতি স্তহাদবাহিতা স্তহনৌলক
বিদ্যাস্ত, নিদাস্তি' । নব: কিস্বিৎসারহায়াস্ব—স্তহিতি । স্তহদুস্তহবতী: পরমরমণী-
তু স্তহনাম দিনাৎ স্তহাৎসন স্তহাবল কিস্বিৎসাহ্ এবং স্তহৌলক পাত্যস্বকৌল্য

স্তহতা হাং কামগৌল্য স্তহ কিস্বিৎসাহ্ ।

(১৬) ইতিনৌকে কল্যাণ কেন ?

(১৭) সাধ । (সানন্দম্) স্তহিতি কেন অবতীর্ষ্য বহুশী স্তহণৌ
কামন্দকীও স্তহনিকার স্তহিতি (সানসী) এমিলেই স্তহিতিতে:হ্ ?

(স্তহণ স্তহনকৌ সানসীও স্তহনিকার স্তহণ)

(১৮) কাম । (স্তহণ স্তহিতি অস্তেব অস্তিৎসাহ্) স্তহণ স্তহণ অস্তিৎসাহ্
নিবন্ধন অস্তিৎসাহ্ স্তহণীও স্তহণেব বিদ্যাবিলাসে বিদ্যাতা স্তহণিৎসাহ্

कृतार्थीभूयासं प्रियमुह्यदपत्योपयमने,

प्रयत्नः कृतस्त्रोऽयं फलतु, शिवदायी च भवतु ॥ (१८)

माल । [स्वगतम्] कैण उण उवाएण सम्मदं मरणणिब्बाणस्स अन्तरं सम्भावइस्सं ? मरणस्सि मन्दभाअहेप्पणां अहिमदंत्ति सुदुस्सं होदि (ङ) ।

लव । [स्वगतम् ।] अतिकिलाग्निदा क्खु, पिअसद्धो एदिआ अणुललसिप्पलभेण (च) ।

(ङ) डेन पुनः उपदेन सम्मदं मरणनिर्वाणान्तरं सम्भावयिष्ये ? मरणमपि मन्द-
मायधिशालामभिमतमिति सुदुस्सं भवति ।

(च) अतिक्रान्तिता खलु प्रियसुखो एतेन अनुकूलविशेषः ।

भावनमूर्तिरसुदीर्यतातल्लानयी. भावनोपायव्योः उपयमने उवाहरियये कृतार्थीभूयासम्
निर्विघ्नसम्पादनार्थिका कृतज्ञाया भूयासम् । तथा अयं नामकः कृत्यः सकलः प्रयत्नः चेष्टा
फलं निवृत्तीदाहृदयोद्देश्यसम्पादनैर्न सफलं भवतु, शिवदायी भाविनि मन्दविधायकस्य भवतु ।
(शिवतातिरिति पाठे तु शिवकर इत्यर्थः "शेभक्करीरिहतातिः शिवतातिः शिवइर" इत्यन्तः
"शिवदत्तात् शिवनरिहस करे इति तातिप्रत्ययः") । शिवरिपो वृत्तम् ॥

(ङ) मन्दमेव सह विचारं स्थिरीकृत्यैव तन्महाकार्यं दिवतायुष्टे भावा प्रेषिता माहती
अपरिज्ञातकामन्दवीकीरुणा तदापनिसम्पात्तात् पूर्वमेव मरुत्सुचितं सम्माना पितुर्कथति—
डेनेति । मरणनिर्वाणस्य जीवन्विनायकपदमभिधूते, अन्तरं अचरं सम्भावयिष्ये
प्राप्स्यामि (प्राप्तायैकवीरादिबभूवतीरिहं इयम्) मन्दमायधेयानां दुःखजनना, तथाच
मन्दमायजननाया यदयमभिमतं तत्तदीव दुर्लभमिति दुर्भाग्याश्च अनापि मरणस्य सम्मदभिमतत्वेन
दुर्लभमिति भावः ।

विश्वविनाशदर्शनं प्रगविशान करुण । एवंगण एहे विवाहव परिणाम (परिणम
औटिसम्पादनादि वावा) पवय वयवैर करुण । शिव इहं कृत्रिवत्तर ७
वेवराडेव सत्तान् बान्दी ७ माहरेव विवाहविश्वे आनि कूडकारी इहे, एव
वावाइ-नवड-एवइ-नवड-७-मन्दमायै-रुडे- ।

(ङ) माल । (अगत) आनि कोन् उगारे सम्पत्तिं मृत्पात्रेण पवन अथेव
अवसरं प्राप्तं हरेव ? मन्दताया लोकादिष्वेव अतिवत् वर ७७ इहं भवति ॥

[प्रविश पेटकहस्ता प्रदीपारो ।] अमचो मधवर्दी निम्बवेदि
एदिना गनिन्दासुषे सिदेय विवाहयेवच्छेष देवदापुरदो अलङ्कारि-
दम्बा भावदिप्ति छि ।

काम । युक्तमाह अमान्दा, भावलिङ्गमेतत् स्थानम्, अतो
दर्शय । (१८)

मती । इदं दास घवक्षपटं सुधचोत्तमं, इदं च लसरीधं
रत्नवशासुधं इमे अ मन्त्रहिषा आहरण-सम्प्रोषा, अथं च मीसिं-
अधारी, एदं चन्दनं कुसुमापीडो अ (ल) ।

(१) 'अमचो अमचरी' विज्ञापयति, एतेन गरीन्द्रापुरे स्थिते विवाहवेपथ्वे न ईश-
पुरतोऽप्यर्थात्मा भावतो दति ।

(२) इदं भावह्वयपटोत्तमपीडम्, इदं लसरीधं रत्नचोत्तमम्, इमे च मन्त्रहिषा
आहरणसम्प्रोषा, अथ च मीसिं अलङ्कारि, एतत् चन्दनं कुसुमापीडम् ।

(३) एतेन बहुसुखमयिण अलङ्कारविशेषश्च अस्मिन्नाह भावयत्ना विरहिते अतिशयिणी
अतिवेदं भावितः ।

(४) पेटकहस्ता आभरणमयमालाहस्ता, (सूचकपटलमयमेति वस्त्रेति मदेवार्थः)
प्रतिपत्तौ शक्तिं भावति शेषः । विवाहवेपथ्वेन विवाहोत्सुकमालाहस्ताहस्ता ।

(१८) युक्तमाह—देवदापुरम् इत्यदि बहुविधं भावयति, अथ देवदाह—भावनिकमिति,
मदाह भावनिकमालाहस्ता अथ भावनिकमालाहस्ता युक्तमिति भावः । "युक्तमाह-विशेषमयमाला-
मिति यावत् तु युक्तं भावनिकं यन्मिति विवक्षितः । अनेनेति अनेनाहारेणैव अस्मिन्नाहारेणैव
मिति शेषः ।

(५) लयः । (अथ) अतिवृत्तं भावयत्न-अने विवदे भावतो अत्राय वे-
नाह कथितम् ।

(६) (एतिशयोक्ते पेटकहस्ता आभरण कवितां यन्मिति) अत्राह आपनाह
भावनिकमालाहस्ता, नान्येनमन कर्तुं एतिवृत्तं अने सकल विवाहोत्सुकं यन्मालाहस्ता
यावत् वेदवार्तं मनुवेदे भावयत्न-अने कथितं कथितं इत्येव ।

(१०) काम । अत्राह भावने शक्तिमाला, अने भावने भावनिक अलङ्कार-
उत्पत्तम् । अत्राह वेदे यन्मालाहस्ता भावनिके भावनिके ।

কাম । [অপরার্থ্য ।] রমণীয়ং হি বস্তুমকরন্দ্ম অবলোক-
য়িষ্যতি জনঃ । [প্রকাশং গৃহীত্বা ।] भवतु शोभ इति उच्यता-
ममात्यः । (২০)

প্রতিহারী । তহা । ইতি নিশ্চিন্তা । (ক)

কাম । যত্নে লবণিকো ! প্রবিশ ত্বম্ অন্য়ন্তরং বনস্যয়া
মালত্যা সহ । (২১)

লব । অথ ভগবদী শুণ কহিম্ ? (জ)

(ক) তথা ।

(জ) অথ ভগবতৌ পুনঃ কঃ ?

(গ) প্রতীতি । 'যৌলভ' শ্লোকা 'সুনাতিপিধত্যক' "কস্তুভী"তি প্রসিদ্ধম্, ত্রাচিণ
পুণ্যনিতি পাঠঃ । সর্বাঙ্কিতাঃ সর্বাংগবদ্যেভ্যঃ আমরশাখা স'ধোগী যৈর্ন আমরশস'ধোগাঃ
অলঙ্কারাঃ । অমরশস্যবদনানিবেদিতাহমাদেভ্যামসম্বদেপি স'ধোগ্যদীপাদানেন বক্রামি-
ধান' অলঙ্কারস'ধোগ্যস্বাচিরসম্বাদনৌলবদ্যৌতম্যার্থেনিতি মনসম্ । কস্তুভীকঃ মি-
থারশীপুত্রমাল্য' ।

(২০) কামেতি । জনঃ পুংসামিলোকঃ বনস'মস্করন্দ্ম রমণীয়' এমিষ্মল্লেখ্যাহৈ-
শ্রীমলৌহপহারিহৈনামিতনৌহর' অবলোকয়িষ্যতি লাক্ষতৌহর্য ইত্যতি । মস্করন্দ্ম লাক্ষতৌ-
হরপহারিহদ্যে অলঙ্কারবিষয়ি । বস্তুমলঙ্কারাদিক' ময়া গৃহীতমিতীদম্ ।

(ক) অতি । এই বদনগুণবস্ত্রনির্মিত (চানক (জ্যোতিষকেন শুনাভাবক
সেবিষ) এই স্বরূপ উত্তরীর বস্ত্র, এই সর্সানে ব্যবহাবেব যোগ্য অলঙ্কার-
সমূহ, এই মুক্তাবাব, এই চন্দনও এই বস্ত্রকে ধারণীর গুণসাল্য ।

(২০) অস্ত্রেব অস্ত্রতভাবে । গুরুবানিনকন এই বস্ত্রানকারাদি ধারা মানটো-
রূপধারী বৎস বকবস্ত্রকে অতি রমণীয় সেবিবে । (অকালে অলঙ্কারাদি গ্রহণ
করিয়া) তাহাই হইবে, "বস্ত্রানকারাদি আনি গ্রহণ করিলাম" ইহা অমাত্যকে
বলিবে ।

(ক) অতি । ("যে আছে" বলিয়া ঐতিহাসীর প্রশ্নান) ।

(২১) কাম । বৎস লবণিকো ! বৎসা মানচার সহিত তুমি যেবস্ত্র-
গৃহেব অলঙ্কারে অবেশ কর ।

মালতোমাধবে

কাম । অহমপি তাবদ্বিক্তে অলঙ্কারত্বানাম্ প্রাশস্ত্য শাস্ততঃ
পরোচিষ্যে । [ইতি তিষ্ণুস্তা ।] (২২)

মাল । [স্বগতম্] । কথং, লবঙ্গদ্বিগ্রামেতপরিবারদ্বি সংযুতা । (৫)

লব । ইদং দেবদামন্দিরদুবারং তা পবিসদ্বা । [ইতি পরিষতঃ] । (৬)

মক । বয়স্য ! ইতঃ স্তম্ভাপবারিতশরীরৌ তিষ্ঠাবঃ । তা
হংসতঃ । (২৩)

লব । সহি ! অশ্বং ভক্তরাশৌ, ইমাশৌ কুসুমমালাশৌ । (৬)

(৫) লবঙ্গদ্বিগ্রামেতপরিবারদ্বি সংযুতা ।

(৬) ইতঃ দেবদামন্দিরদুবারং, তা পবিসদ্বা ।

(৭) সহি ! অশ্বমত্তানঃ, ইমাঃ কুসুমমালাঃ ।

(৮) হংস কুসুম, গনিষ্যন্তীতি শিবঃ ।

(২২) বিশিষ্টে—অন্যদৃষ্টান্তে । লবঙ্গদ্বিগ্রামেতপরিবারদ্বি সংযুতাশ্চ দেবদামন্দিরদুবারং তা পবিসদ্বা । ইতি পরিষতঃ ।

(৫) লবঙ্গদ্বিগ্রামেতপরিবারদ্বি সংযুতাশ্চ । ইতি পরিষতঃ । ইতি পরিষতঃ ।

(২৩) নিচয় ইতি লবঙ্গদ্বিগ্রামেতপরিবারদ্বি সংযুতাশ্চ । ইতি পরিষতঃ ।

(৬) অশ্বমত্তানঃ—অশ্বমত্তানঃ ।

(৭) লব । অগনি কোথায় বাইবেন ?

(২২) কাম । আমিও নির্জনে হায়ে নাজাহ্মানে অলঙ্কারত্বের
প্রশস্ততা গরীমা করিব । (কামরূপীর প্রস্থান)

(৫) মাল । এই যে একমাত্র লবঙ্গদ্বিগ্রামেতপরিবারদ্বি সংযুতা ?

(৬) লব । এই দেবদামন্দিরদুবারং তা পবিসদ্বা । (অশ্বমত্তানঃ)

(২৩) মাল । হংস ! আমাষের শরীর এই হংসে অপ্রতিষ্ঠ করিয়া
বাঁসি । (মালব ও হংসের অপ্রতিষ্ঠা)

(৬) লব । এই কুসুমমালায় ।

মাল । তদো কিং ? (ঙ)

লব । সহি ! ইমস্মিৎ পাণিমাহুণমঙ্গলারম্ভে, কল্যাণসম্পত্তি-
ণিমিত্তং দেবদাম্নো পূজেহিত্তি, অম্বাএ অশুণ্যে সিদাসি (ণ) ।

মাল । (স্রগতম্) কিং দাণিৎ দারুণসমারম্ভদেবদুঃখিতা-
পরিণামদুঃখ-শিদ্ধ-মানসং পুণ্যো পুণ্যো বি মম্ম-চ্চেৎপদুঃসহং
মন্দমাদৃণীং দুণীমি । (ত)

(ঙ) ততঃ কিম্ ?

(ণ) সহি । অস্মিৎ পাণিমাহুণমঙ্গলারম্ভে, কল্যাণসম্পত্তিনিমিত্তং দেবদাঃ পূজয়েতি,
অম্বাএ অশুণ্যে সিদাসি ।

(ত) কিমিদৃশীৎ দারুণসমারম্ভদেবদুঃখিতাসুপরিণামদুঃখনির্ভরমানসং পুনঃ পুনর্দেহ-
শ্চৈবদুঃসহাং মন্দমাদৃশীং দুণীমি ।

(ঙ) ততঃ কিমিতি, মর্যে কৃতনিস্বায়া মম কিমিতিঃ পাপমিত্যর্থঃ ।

(ণ) কল্যাণসম্পত্তিনিমিত্তং ক্রিয়মানমর্থম্ । অশুণ্যে সিদাসিতি, মদেহমিহঁয়তা-
মর্থমিতি অর্থঃ ।

(ত) মাদৃশীতি । দারুণঃ অসম্ভববশীকৃতাদৃশীকৃতঃ সমারম্ভঃ মন্দেনৈব সহ বিবাহ-
ল্যাঘীজনং যজ্ঞাত্ তদামৃতং দেবদ্য যৌ দুর্জিতাসঃ দুর্ভাগ্যবানস্য পরিণামেণ পত্নীমুনেন
দুঃখেন নির্ভর্যং অনিচ্ছনসং মানসং চিত্তং যজ্ঞাতদামৃতং, দুঃখঃ কৌটুমবল্যঃ মর্ম্মশ্চৈবঃ
পীড়া যজ্ঞাসাং মর্ম্মশ্চৈবদুঃসহাং (শাক্তে পুণ্যনিপাতনিবদ্যাত্ দুঃখমন্দস্য পরিণামঃ)
মন্দমাদৃশীং অতিদুর্মান্দা মা দুণীমি এতদ্বিবাহবান্ধিত্বকীর্তনেন স্তপনাপদমি ।

(ঙ) মাল । ইহা বার কি প্রয়োজন ?

(ণ) লব । “এই বিবাহে বহুপ্রার্থনায় বহুলাভেব জন্ত দেবতাদিগকে
অর্চনা কর” এই কথা বলিয়া মা ভোমাকে পাঠাইয়াছেন । অতএব ইহা বার
দেবতার অর্চনা কর ।

(ত) মাল । (অগত) নন্দনের সহিত বিবাহপ্রারম্ভরূপ ধারণ কর্ণেব
উৎসাহক বৈবের হুর্ভাগ্যবাদের পরিণামরূপ হুঃখ বার বার চিত্ত
মগ্ন হইতেছে এবং বাহার বাতবা অতি দুঃসহ, তাহুণী বহুভাগিনী আবার
এখন (আবার) পুনঃ পুনঃ সন্তুষ্ট করিতেছে কেন ?

तव । अहं किं वस्तुकामासि ? (य)

मास । किं दाणिं दुस्तदाहिचिनेसिमथोरहनिर्जनदन्तभाषये पो
जपो मन्देदि । (द)

मक । सखे ! श्रुतम् । (२४)

माध । श्रुतमसन्तोषत हृदयस्य । (२५)

मास । [लवङ्गिकां परिचल्य ।] परमत्यबहिषि विषसहि
लवङ्गिए । एषा दाणिं दे विषसहो चणाहा, मरये वहमाणा

(य) अहं किं किं वस्तुकामा ?

(द) किमिदानीं दुस्तदाहिचिनेसिमथोरहनिर्जनदन्तभाषये पो जपो मन्देदि ।

(व) परमत्यबहिषि विषसहि लवङ्गिके ! एषा दशनीं दे शिरस्यो चणाहा, मरये

(घ) पूर्वतलवस्तुतोऽपि चरकमथानिर्जनैश्च विषपावपुत्राय पुच्छति—अहं
वस्तुकामासीति ।

(ङ) भाषति । दुस्तमाभिलिखित्वा माह्वदुर्भावात्मन्युपायद्वयार्थिनः मनोरथोऽस्य
वासनायां विचरन्तु वैधरीव्यापन्नं मातृश्रेष्ठं भाग्यं यस्य दाहयः कवः सन्नचो लोभः किं
मन्त्रयते कथयति ? अथ माधं मनीषयविपरीतं तस्य मरचमेव वेदः, यदपि ये दुस्तं भवति
किं वस्तुमिति भावः ।

(२४) सखे श्रुतमिति, माधवीमनोरथस्य दुस्तं भवत्यर्थिनं श्रुतं किमिति आहूतिरियम् ।

(२५) आनन्दमनोरथस्य दुस्तं भवत्यर्थिनं श्रुतमपि दाहयैवमन्त्रं सत्यं वैशाखास्तुतं
उदपादलोभं हेतुमिति मन्त्रम् ।

(४) भाषति । ये परमार्थमिति । आमाह्वदुस्तमिषवेदव्यापयतो भविषी-
त्यर्थः । चणाहा रचकवित्ता, (रचकस्य विद्युर्लक्ष्मणमतेऽपि रात्रिपानुप्राप्तगोपे इहेऽपि

(४) मक । कुवि किं वणिज्ज देह्वा कविज्जह् ?

(५) मास । वांशव आगं दुस्तं चवत्तावि यत्नादवचनं अतिशून्यं न आंश
वि वणिज्ज ?

(२४) मक । सखे ! उन्निज्ज ?

(२५) मास । उन्निज्ज, किञ्च अवरज्ज गच्छेन इहेन नां ।

(४) मास । गदमार्थवार्त्तनि । अतिशून्यं मवन्निज्ज । उन्निज्ज अहे-

আগম্--বিদ্যম-খিরন্তরোপকার-বিরুদ্ধ-বীষম--সরিসং-পরিষ্কর্ষ
তুমং পত্যেদি, জদ দে অর্ছ অস্ববৃষ্ণীয়া, তদৌ মং হিঅণ্ণ ধারয়ন্তী,
সমমাসৌমমালকীপরিষ্কর্ষকমব্জলং মাহবসিরিণৌ সুহারবিন্দ'
আণন্দমসিণং অবলোঅবুস্খসি। ইতি তেদিনি। (ধ)

মাধ। বয়স্য মকরন্দ।

জ্ঞানস্য জীবকুসুমস্য বিকাশনানি,
সন্তর্পণানি সকলেন্দ্রিয়মোহনানি।

বর্তমানা, আগম্ভিন্নমখিরন্তরোপকারবিরুদ্ধবীষমব্জলং পরিষ্কর্ষ ইত্যর্থঃ, যদি তে
অহমদুবর্ণনীয়্য, ততৌ মা হদয়েন ধারয়ন্তী সমমাসৌমমালকীপরিষ্কর্ষকমব্জলং মাধবসিরিণৌ
সুহারবিন্দম্ আনন্দমবলোঅবুস্খসি।

অখিন্ দাদুমদুদুগল্য তস্যারথকলমেবেতি সিদৌকিরিণম্) মর্যে বর্তমানা অনন্যগতিকলম্
মর্যমেব মর্যং মর্যমানা। আগম্ভিন্নমাত্মা জ্ঞানমত। খিরন্তরোপকারবিন্দস্য অখিচ্ছিন্নোপ-
কারোত্তমত্বস্য নিসঙ্গস্য ইত্যর্থঃ। বিকাশস্য স্তব্ধং অনুব্রূয়ং বদ্য স্যাততঃ পরিষ্কর্ষ আনন্দস্য
অমর্যয়তি মধ্যমাধিক্যং যাপ্যতে। মোহমহতবিষাণ বিশেষক্কার্যনাশাত্তনুপূর-
সম্ভাবনায়াসম্ভবাহিতি ভাবঃ। অনুবর্তনীয়্য অনুগমনীয়্য উপকর্তব্যেতি যাবত্। সমবস
সমস্তস্য সৌম্যস্য স্তম্ভাহতস্য লভ্যা। শ্রিযে। পরিষ্কর্ষ এব এক অহিতোষ' মজ্জল' বব তদ্যামৃত'
আনন্দমদ্রুপ' সর্বদা ব্রহ্মহিতেনে। সিদৌ মাধবসিঃ সৌমাধবস্য (প্রাকৃত্যনাম পূর্বনিষা-
নিত্যনীমাত্রাপি যৌগ্যস্য ন পূর্বনিষাতঃ। কথিত মাধবস্যেতৎ পাঠঃ) সুহারবিন্দ' বহনব্রু-
অবলোঅবুস্খসি ইত্যর্থঃ। মর্যে কৃতনিষয়ায়া মন মাধবত্ব জিন্যপি প্রার্থনীয়মসি,
মর্যতে যেদেব তদ্যাবদ্ব্য' সন্তর্পাদনীয়মিতি ভাবঃ।

(১৫) জ্ঞানস্যেতি। জ্ঞানস্য জীবনোপাধিগোচরবিষয়মসি মনস্কাম্যাপন্নস্য জীব এব
কুসুম' তস্য বিকাশনানি প্রকাশনানি, সন্তর্পণানি সন্তর্পণবিষয়কানি, স্তব্ধানা ইন্দ্রিয়াণা

প্রিয়গণৌ গচ্ছতি অন্যথা, স্তব্ধানা মরণে কৃতসকলা, অত এব অপ্রাণবি নিমস্তর-
কৃত উপকার দারা সমুৎপন্ন বিধানের অশ্রুণ আলিঙ্গন করিয়া প্রার্থনা করি-
তেছে যে, যদি তুমি আমার উপকার কর্তব্য মনে কর, তবে আমাকে দ্বারের
দ্বারণ করিয়া সমস্ত শুভাঙ্কুর পরিগ্রহরূপ মনঃশুদ্ধ ও অনিন্দ্যবিশুদ্ধ মাধবের
মুখপদ্মকে দেখাইও। (মানভীদ বোজন)

આનન્દનાનિ હૃદયૈકરસાયનાનિ,

દિદ્યા મયાપ્યધિગતાનિ વચોઽમૃતાનિ ॥ (૨૬)

માલ : જહા તછા જીવિદપ્પદાદયો જણસ, અવસિદેત્તિ મં સુણિય સન્તપ્પમાણસ, તં તહાવિહં સરીરરચ્છનં' ણ પરિહીયદિ, જધા અ પરલોખગદં પિ મં' હિંસિય ચો જણો સંસરણકધામેત્ત-પરિસેસં' કાલન્તરેવિ લોષજજ્ઞં ન સિટિસેદિ ત્હાં' કારેયિ । એવં જોવ પિયસહીય પ્પસાદાદો માલતી કિદત્થા મોદિ । (ન)

(ન) યથા વચ્ચ જીવિતપ્રદાયિની જનસ્ય અર્થેઽસ્તિતિ ના સુભા સ્વભાવમાનસ, તત્તવાર્થે શરીરરચં ન પરિહીયતે, યથા ચ ના વસ્ત્રીક્રમતામપ્યુદ્દિશ્ય સ જનઃ; સંચારપદ્ધતામાવપરિશેષી કાર્તાનારેઽપિ લોકયાત્રાં ન વિચિન્તયતિ, તથા કારિચ્છિ, એવમેવ વિયમચ્છીપ્રસાદુત્ત્વ માત્મતો જ્ઞતાપાં ભવતિ ।

જીવનનાનિ આનન્દશક્તિમાનિરૂપિણીયકાનિ, આનન્દનાનિ જનસામન્વયસ્વાદનાનિ, તથા હૃદયસ્ય કામજ્વરાભિભૂતસ્યેત્યગ્રે' એકરસાયનાનિ અવિતીયમેવજ્ઞાનિ (સમ્પ્રત્યાધિધિખં' નિ ભવજ્ઞ, તદ્દરસાયનમિતિ અર્થઃ.) વચાસિ માત્મતામિકિતાએતાનિ વાચસ્યેવ અમૃતાનિ પૌષ્ણાધિ દિદ્યા માતૈર્નૈવ મયાપિ અધિગતાનિ પ્રાપ્તાનિ । એતાદિચરવચોચ્છત્તમાભાનુગુણસુહારિરજિતોઽપિ પરમસૌભાગ્યવશાદૈવૈતાનિ વાચસ્યનિ ભુક્તુઃ સ્વભાવોઽસ્તિતિ ભાવઃ ।

અત્ર પ્રસજ્જગપિ અર્થગતિગુણદક્ષતાદીય. પરમસભ્યમવસા માધર્મીનામિહિતભાતુ પૂર્વવદ-ગુણભમેવ ભજતે । ગિરજાવપજ્ઞાલદારઃ । વસન્તકિમ્બક' કુલમ્ । અવમેવ જ્ઞોકઃ કિરિચિ-ભલીક્રમ, સચરરામચરિત્રમવમાદે કવિના નિવદ્ધ કથકુસુમેશ્વરમ્ ।

(ન) માલેતિ । યથા તદિરહીકાક મર્મુનુદ્વિગુણાનિ, તથા તદિરહીક ચોઽપિ યદિ શરીર' જહ્યાદિત્યાગદાયમાદૃ—યથેતિ । જીવિતપ્રદાયિન. કરાસાવતત્તે પ્રાપ્તરચિયઃ, અર્થસિતિતિ

(૨૭) ગાથ । વધત મકવચ્ચ । ચાળઝીયાલિ ટેનશોરજ પવિજ્ઞાન-જોવન-જ્ઞાન, કુશ્વચ્ચ નિરુપજ્ઞ, જદમ્મહુલિજ્ઞમ્મ, આનન્દમ્મહુલિજ્ઞમ્મ, જદમ્મહુલિજ્ઞમ્મ-વૃત્તિર નિરોધક, નમ્મ આનન્દજ્ઞમ્મ, ઓ કાનજ્ઞમ્મજ્ઞમ્મ જ્ઞમ્મ એવિઝોર એવમ્ એઐ વાક્યામૃત મોઽગ્રાક્રમેઐ ચા.મ વાદ કવિગાય ।

(ન) માલ : આચાર જોવનવાતા મેઠે માવવ આમિ અવિશાહિ ઓનિશ વાશાટે મેઠે અમાચાજ્ઞ જ્ઞાનાવગમ્મત્તર પ્રશાત્ર મેઠે નમ્મોચ્છમ્મ પાવિઝાગ ના

મક । હન્તા । અતિકરુણં વરતે । (૨૭)

માધ । નૈરાશ્યકાતરધિયો હરિણેષ્ણાયાઃ

યુત્વા નિકામકરુણસ્ય મનોહરસ્ય ।

વાત્સલ્યમોહપરિદેવિતમુદ્દહામિ,

ચિન્તાવિપાટવિપદસ્ય મહોત્સવસ્ય । (૨૮)

જહ પ્તેતિ મા યુત્વા મા યુતા પરિણતિર્નયઃ, ક્વચિત્ દુઃખિતાં મા મિત્તેષ પાઠઃ । તથાવિધં
અનિર્મલમૌષ્ઠ્યપલ્લાવશ્ચાદિસમ્પન્નં, પરિહૃયતે પરિવ્રજાતે, તથા કરિણ્યસૌભવ્યઃ । સ જનઃ
મમ જીવિતદાયી માધવઃ, અરણ્યં પરેષિન્નત તથા મહિષયક* સમાભાવઃ તત્કાલપરિણયઃ
મૃતમી અવશિષ્ટઃ યસ્યાલયભૂતા પરલોકયતા સતામપિ માં ઉદ્દિપ્ય કાલાન્તરેપિ કા કથા
તત્પ્રજ્ઞાત્ મરણસ્ય ચતુર્દિનવિરમીડપિ લોકયાશ્ચ સામારિકલ ન શિક્ષિતશ્ચિતિ નૈરાશિય ત્યક્તું
મીદુગ્ધજ્ઞે । એવમિત્—તથાજ્ઞત એવ, પ્રિયસગ્ગૌરવસાદાન્—પ્રિયસહ્યાન્નશત્રુવદ્દાન્ । એતેન
માધવં મતિ માન્યતાઃ સમતૌવાનુરાગ મકટોક્તત્ત્વમિતિ વિભાષમીયમ્ ।

(૨૭) 'અતિકરુણ' નિરતિયયમીક' યથા સ્થાપયા વર્તમે અવતિઠતે ।

(૨૮) નૈરાશ્યમિતિ । નૈરાશ્યેન જન્મનેન સહ વિશાદસ્ય પિતુરનુમીદિત્વાન્ મત્પ્રાપ્ત્યાના-
વિગમિત કાલરા અતિદુઃખામિભૂતા ધૌર્ધવ્યાસપ્રામુદ્યાયા, હરિણેષ્ણાયાઃ હરિશ્ચનયનુશ્ચ-
નયનાયા નાન્યા નિકામકરુણં પ્રાણવશાન્નુચકલાગ્નિરતિયયમીક' તથા મનોહરં મહિષય-
કાનુરાગીત્વાર્પદર્શકલાન્ મમ મનોશ્ચ વાત્સલ્યેન મા પ્રતિ નિરતિયયમિત્યા (યદપિ વાત્-
સલ્યમ્બદ્ધઃ પુત્રાદિવિપદકઃ ક્ષેત્રવાચકસ્યાચ્ચ ભવતયા નિવાસગોષ્ઠકઃ) યો મોહઃ ચિન્ત-
ાલ્પ્ય, તેન યન્ પરિદેશિતં વિભાવ, તન્ યુના વિભાવા એનુદુઃખાનનેનભાવનયા યો વિવાદઃ
વિવક્ત્વં સ એવ વિપન્ન વિવતિઃ તાદૃ, મહોત્સવસ્ય દ્વિદગ્ધાનાયત્વાવશ્યાદિસમ્પન્ન માનસી
મધ્યેમપુરસ્કૃતી ને મીમામ્સામિતિ વચનં હર્ષેષ સદ્દહામિ ખારવામિ ।

ચરે, ૮૨૨ આમિ પદભોલે ગ્રમન તરિલે વધન આગંવ કૃતિ ઓ કથાઈ માઝ
અવશિષ્ટે વાદિલે, ઉત્તન આમાલેક ઉલ્લેખ કવિશ્ચ વહ્નિન પ્રઠ હૈનૅનૅ વેન ને
ચાશતે ત્વસારવાજાલે નિધિન ના કરે, હાશ કવિશ્ચ । હાશ કવિલેઈ
પ્રિયસગ્ગૌરવને ફાગતી રહઃર્ણા હૈલે ।

(૨૯) 'મક' । માલતી નિરતિનર મોલેવ સહિત વર્તમાન આલે ।

(૨૭) માધ । આનાર પ્રાણનિર્વાનાર કાતરાયઃકવન હરિણેષ્ણા
માલતીર અટિનર કારુણ્યુક્ત ઓ મનોહર પ્રેમવટિઠ ઠિઠૈનૅરવાપ્રશુરુ વિભાવ

অলুভাবিদহি । সম্যদং তন্ম মম সখোরহী এসৌ স্যেব্ব জং তস্ম
দেবস্ম পরীক্খগুণকিরিত্তণেণ অণ্যবরহং অণা ণং পরিচ্ছদস্স'ন্তি, তা,
ইমস্মি পয়োঅণে পিয়সহী মে অপরিপম্বিয়ৌ হোদু । ইতি পাঠ্যোঃ
পততি । (ম)

भावित्वाधि : साम्प्रतं पुनर्मम मनोरथ एव एव यत्, तस्य देवस्य परीक्षगुणकौर्मनेन अनपराह-
मात्मानं परित्यज्यामीति । तदधिन् पयोर्ममे पियसहो मे अपरिपम्विनौ भवतु ।

(ম) ('আত্মান' স্বকীয়দেহ নির্দিষ্ট অহমিযনেনাভূত্যা প্রসঙ্গ' আদেতি শ্রীঃ) ইদং
উক্তনা অম্বপ্রত্যাহানিবন্ধনৈঃ সাধবপ্রায়াদানুবন্ধৈঃ বচনব'বিধানৈঃ "সখি ! সমাশ্রিত্বি,
অবস্থ্যনৈব সাধব' প্রাপ্ত্যমী"ত্যাदि बहुवाक्योपन्यासैः जीवयित्वा साधवप्रारायाविगम्येन मरदे
हेतमदृष्टो' मां भगवादारयित्वा इममेव महापोभतुसारथं नन्दनेन सह विवाहपदम्यातिमर्जित-
वर्धः उपजम' तस्मिन्मनातिदुःखमिति याकत् अनुभावित्वाधि परित्यजिताधि पुष्पामिरिति
श्रीवः । तथाच मानती सुखिनी दु तिनौ वा भवतु, किन्तु जीवतु इत्येव पुष्पाकमभिवापः, नतु
मानती अदुःखितैव यथा तथा वा भवमिति पुष्पाकमभिवापः, यत, साधुर्न "पियं खकु" पुष्पाक'
मानया जीवित' नतु मानया दुःखाभाव इति । एवञ्च मानतीपदस्य दुःखरहितेतद्देहा-
न्विताअपरत्वात् साम्प्रतीजीवितपदस्य च पतदृष्टिवाच्यिकासमयपरत्वात् तवास्वार्थो व्यावृत
इति भावः । फलितं कथयति—साम्प्रतमिवादिना । देवस्य साधवस्य, परीक्षगुणकौर्मनेन
तदमन्निधाने एव तदीयगुणानां वर्धनेन (संस्त्रिधाने गुणवर्धने तु सावकत्वापराधी भवेदित्यादिपदः)
अनपराह' अनपराधरहित' (नन्दनेन सह विवाहे तु भगवानपराधी भवेदित्यपि अन्यते) । "परकीय-
तेनापराह"मिति पाठे तु परकीयनेन साधवान्ममस्वधिकीदृशेनेन अपराध' अशक्तपराधिन-
मित्यर्थः । तदुद्दयोवेनेन मे महाप्रसाधः आ कथा तनुसम्पादन इति भावः । अपरिपम्विनौ
अविन्नकारिणी ।

(২) (নিচের দেহ ও জুলি দ্বারা দেখাইয়া) যে হেতু সাধবপ্রাপ্তিব
প্রত্যাহাভূতকং রংকবিভাগ দ্বারা আনাকে জীবিত রাখিয়া নন্দনের সহিত
বিবাহোপক্রমরূপ এই অতিগর্হিত অশ্রুতান অশ্রুতব কবাইতেহ । (অতএব
আমি ঠিকই বলিয়াছি, মানভীর জীবনই তোমাদের অভিনবিত, কিন্তু মানভী
অর্থাৎ মানভী কল্পনে নির্ভূতব থাকিলে, তাহা তোমাদের অভিনবিত নহে)
নন্দন্তি আমাব ইহাই মনোরথ যে পরোক্ষ সেই মহাদা সাধবের শুভকৌর্টন

মক। সোণা সীমা চেহুস্ব। (২৮)

মক। (মাধব' সংগে সমাধয়তি)। (২৯)

মক। বয়স্ব! উপস্থল্য লবঙ্গিকায়াঃ স্থানে তিষ্ঠ। (৩১)

মাধ। বয়স্ব! পরমানখি সাধসেন। (৩২)

মক। ইয়মেব নেদোয়সা প্রলতিরম্যুদয়ানাম্। (৩৩)

মাধব। (স্বয়ং লবঙ্গিকায়াঃ স্থানে তিষ্ঠতি)। (৩৪)

মাল। সখি! করেছি পশুজলদায় পসাদং। (ম)

(ম) মকি। কুহ অনুজলদয়া প্রসাদম্।

(২৮) সীমা—পরাধায়া, নেতীধিকং চেহ: কথবদীতি লাব:

(২৯) মাধব—‘পূর্বসংঘ’ তেন স্থিতীকৃতসম্মাচারানাবস্থান’। ‘সংঘা—বহুসী-
সংঘ’ তেন।

(৩১) লবঙ্গিকায়াঃ স্থানে লবঙ্গিকা প্রসাদিঃ সখ।

(৩২) সাধসেন অথবা সন্দর্শনময়িন সা সাধাবল্লিখকালীকম্পনা লাবণ্য: ধন্যজনময়িন
বা পরাধায় নানতীক্সলি ধাতু’ পরমল; ক্রতীঃখি, বহুসা ধাতু’ নীতীক্সলি:

(৩৩) নেদোয়সা অনির্ভব্যায়া (অনির্ভ+ইনদ্র, “অনির্ভব্যাযোঁদেহসী”
বচসিগায়েন নেদারীম:) অল্পাদয়সা অল্পবিতল্লীলমাদিসরল্যসা ইয়মেব প্রলতি-
লভ্যম। পরাধায়ানুদয়নামকালী যত্নসারকম্মাদিসালিকম্মাওঁদয়ানু পরাধায়নং সখ
সাম্যবিতল্লিখত:

(৩৪) সখি! মল্ল মালত্যা অসাদং লবা স্যাপেয়ত:

(ম) অতুললদয়া লবণ্যবিতল্লিখপারতুল্যম্, প্রসাদং অলপং ক্রম।

কহিয়া অদগম্যবৌ আশ্রকে পরিত্যাগ করিব। আশ্রব এই বিবরে দ্বিগম্য
প্রতিকুল হইও না। (এই কথা বলিয়া যানতৌ লবঙ্গিকার পায়ে পবিন)

(২৯) মক। হেইই যেহের চরম সীমা।

(৩০) (লবঙ্গিকা অল্পলীলক্রেতে মাধবকে আশ্রয়ন করিল)

(৩১) মক। বহুসা। তুমি বাহির লবঙ্গিকার স্থানে গিয়াও।

(৩২) (মাধব অতিসম্পূর্ণে বহিষ্কৃত লবঙ্গিকার স্থানে গিয়াইল)

(৩) মাল। সখি। সরণাশ্রমোৎসবল আশ্রকুল্য কবিতা অল্পগ্রহ কর।

माध । सरले ! साहसरागं परिहर, रम्भोरु ! मुञ्च संरम्भम् ।

विरसं विरहायासं, सोढुं तव चित्तमसहं मे ॥ (७५)

माल । सहि । अलंघणोओ ज्जेव्व दे मालदीप्पणामो । (य)

माध । (सहर्षं) किं वा भणामि विच्छेददारुणायासकारिणि ।

कामं कुरु वरारोहे ! देहि मे परिरम्भणम् ॥ (३६)

(य) सद्धि । पञ्चदशोऽय एव ते भाल्लतीप्रधानः ।

(१५) सङ्घर्षे च लवङ्गिकाधमापयोदनेन स्रवप्रज्ञापने मावती निःसर्गं न स्रमनोक्त-
सर्वेषां निवेदयेत् स्रजया वा दूरं गच्छेदिति भवा माधवः "तत्समं यदुभयं द्वितीयमेवः
प्राज्ञतत्त्वम्" इति संस्तुतसमिपैव प्राकृतेन लवङ्गिकायाः स्रजः च साधारणेन शब्देन लवङ्गिका-
कायनदीगुप्तेन स्रवप्रज्ञायाह—सरसी इत्यादिना । हे सरसी । 'संस्तुते । साहसि
प्राज्ञस्यागदपे साहसिकस्यापारे राम' अभिलाष' परिहर परित्यज । तथा हे रक्षोद । कदली-
सम्पत्समीरहेमी । सर'रम् सनुदवीयमपि सुख परिहर । अथ हेनुमाह—निरस-
मिथादिना । विगतो रसः साधारिकानुगमो यस्यान्वाहम् तव निरवायाय' विवीगदुःखं
सोदु मे सम विनं असङ्गं असमये । तथा च मां यत्कनुकम्यथापि तथा मरणासना मरकोड-
वीयय न कर्तव्य इति भावः ।

अथ पूर्वाह्नगतवाक्यार्थः । अत्र पराह्नगतवाक्यार्थस्य त्रिगुणावाक्यार्थेऽगुणं काव्यलिङ्ग-
मनुहारः । अत्रापि भाषाष्टयव्याप्तिः । काव्या, एतेषां शब्दाणां । अनुवर्णाकृतविशिष्टयोः उप-
काव्येऽपि वाच्यविदाभावात् श्रेयवानुपपत्तेरिति । आर्याशक्तिः ।

(घ) सरसि इत्यादि वाक्यानां लक्षट्टिकानिधानवाच्या स्वररचस्य लक्षट्टिकाया अपभ्र-
मत्तत्वं परिहाराय पुनस्तुल्यवति—अस्त्रीत्यादिनाः । अङ्गुलीयः शङ्खमधोमाः । तवाद्य भावतो-
प्रसादनौरवेष्ट तुशाननिष्ठितमपि माद्यभाविष्यतिमिति तन्मद्वयमुदीर्घौपमिति भावः ।

(१६) कृद्वर्धनमिति । सखि । शब्दादुक्त्या माधवत्वेनापरिज्ञानावस्थो हर्षहेतुः । साधनः

(৩৫) নাথ। অরি দ্বলে। প্রাণভ্যাগরূপ সাংসারিক ব্যাপাবে অভি-
পরিভ্যাগ কর। হে বস্তোহু। মরণেব উন্মোগে পরিভ্যাগ কর। যে
হেতু অসার চিত্ত সংসারবিরাগহেতু তোমার বিবহরুণে সহ্য কবিত্তে
অসমর্থ।

(৫) মাল। মাসতীৰ প্রণাম তোলাব সঙ্গিখাই অদ্যমনিব।

মানস। [সহর্ষম্।] কথং যশুগ্গদীদহি। [তথ্যায়।] ইম-
মালিঙ্গামি। দংসং তথ পিথসহৌপ বাপ্পোপোহে য় শিসুহং পচ্ছিমং
য় সন্ধ্যাশদি। ৯ [খালিঙ্গয় সানন্দম্।] সহি! কঠোরকমল-
গম্ভ্যপদ্যলো অম্পারিসো জ্জোজ্জ দে অজ্জ শিব্বাংদি মং সন্তপ্পমাণং

(১) অশ্বমুখকোটাশি। ইয়ানিহাশি। ইহমং যুগ; পিথসহায়া বাপ্পোপোহে
নিবর্তি অশিগং ৯ সন্ধ্যায়। সহি। কঠোরকমলগম্ভ্যপদ্যলো অম্পারিসো জ্জোজ্জ দে অজ্জ
শিব্বাংদি মং সন্তপ্পমাণং। ইতি মীণিদিবীমিত্তাভির্ভিন্নং ইয়নেং ইহা-

পূর্ববদেব তদুত্তরেব অদ্যৈলংকিত্তকোবাড়—এক পিথি। অশ্বমুখকো
কথং পিথি। বর্ষমানবিরহিণীমীষকমলদ্যদি। কিম অম্পারিসো জ্জোজ্জ দে অজ্জ
শিব্বাংদি মং সন্তপ্পমাণং। ইতি মীণিদিবীমিত্তাভির্ভিন্নং ইয়নেং ইহা-
পূর্ববদেব তদুত্তরেব অদ্যৈলংকিত্তকোবাড়—এক পিথি। অশ্বমুখকো
কথং পিথি। বর্ষমানবিরহিণীমীষকমলদ্যদি। কিম অম্পারিসো জ্জোজ্জ দে অজ্জ
শিব্বাংদি মং সন্তপ্পমাণং। ইতি মীণিদিবীমিত্তাভির্ভিন্নং ইয়নেং ইহা-

অন্য “মাধব” উক্তবা সমাধুয়তি” ইত্যাদিজননকলে চন্দ্রমৈ অম্পারিসো জ্জোজ্জ দে অজ্জ
শিব্বাংদি মং সন্তপ্পমাণং। ইতি মীণিদিবীমিত্তাভির্ভিন্নং ইয়নেং ইহা-

(১) “আম” উক্ত” ইত্যদেব অম্পারিসো জ্জোজ্জ দে অজ্জ শিব্বাংদি মং সন্তপ্পমাণং

(৩০) মাধ। (হর্ষের সহিত) হে বিচ্ছেদ দাব্য জীবন হুঃখ মানসীয়ে
মানসি। তোমার এই মূর্ত্তা বিবরে আমি কি বলিব? (অজ্ঞান অসহনীয়
ও নিশ্চেষ্টা জীবীর বিধার এ বিবরে আমি কিছুই বলিতে চাহিনা) হে মূর্ত্তোনি।
তুমি আমার সহিত কাম ব্যবহার কর, আমাকে আনিদ্রন দেও। (নবজিবার
উল্লসকে আগতীবোধ্য অর্থ—“তোমার এই মূর্ত্তা বিবরে আমি আর কি
বলিব, তোমার বাহ্য ইচ্ছা তাহাই তুমি কর। হে বরারোহে) আমার
আনিদ্রন দেও”।

(৪) মাগ। (হর্ষের সহিত) তবে কি আমি বরণীয়মোদন দাম্য অশ্ব-

दुष्कारत्वे धन्वईकहन्तमाधवम् धारिणं हिमशम् । - गमिष्य
 अ धारंवारं सविसेसदूसाहारगदूमशाद्वथसहोत्रया सरीरसन्दावा,
 कधंवि अदिवाहिदा चन्दादवमलभमारुदप्यमुहा धनस्यपरम्परा,
 सम्यदं उष विरासाद्वि संधुत्तेभि, तुएवि पिषमज्ञोए सन्वदा सुमरि-
 दन्वद्वि । एषा अ विरिमाद्ववसद्वथुणिषाणमणुहरा बडतमाता
 माधदीजोविदणिविसेसं पिषमज्ञोए दृष्ट्वा सन्वधा हिमप
 धारपीपत्ति । (१)

सुधासरोरधेय चरितविशूचनाचदुर्वाचोरे मन्वदिवसरोदधंमानधन्वम् धारितं इदम् । गमिष्य
 धारंवारं सविसेसदूसाहारगदूमशाद्वथसहोत्रया सरीरसन्दावा, कधंवि अदिवाहिदा,
 चन्दादवमलभमारुदप्यमुहा धनस्यपरम्परा, सम्यदं उष विरासाद्वि संधुत्तेभि इति । तथापि
 विषयज्ञा कर्षदा अर्पयति । एषा च योगधरसङ्कचविमोचनोदरा बहुसहाय मातृती-
 औचितनिर्भिशेव विषयज्ञा इत्यस्या, सर्वथा इदं धारपीप इति ।

मम मयनातां (अदुवचनं दधेनवाचनानिगण्ययौतनाभि, कविन् "कीचनयो"रितं व पाठः)
 मजोदधतः परमानन्दः न सन्धावितः न सन्धावितः । सुधा सरोरधेः "एषा गीतं सविष-
 मितं सुसुखमुपविष्मामी"ति इत्यभिहितेनै, चरितं चरितेनै विदुषनाचरतं धर्मसाधन
 दुर्वाचोरे मया दुर्दमनीयकामोरे मया श्री ज्योतिरः सन्धकः । नैत सन्धकमलं छन्दिराद
 धम्भं सुखमयी मया, मयाभूतं इदं धारितं एतावत्काचं परिरचितं । तथापि
 सरीरपी यदि आसन्नसदा तादृशीरेनेव मम इदं सुखमुपविषममिति धारि भागः ।
 धर्मिषैः सतिगवैः धारपीः सरीरावुषिषमश्रयोयमतिमीद्विलयोवहाविमपानैः दुर्धनानिनाः
 मयोवाचोवायविमलद्विनिताः कतः सखीजना ये तथाभूतः सरोरधनापः मन्व-
 दित्तयाः ममिताः चतुर्भूतः । चन्द्रकिरवादीनां विरहितनससारकर्मं धर्मिषुमेव, अत एव
 तावदीपमलं कार्यम् । चरितपरम्परा, चरितविशूचनद्विनिताः, अहमपि चरितकटेन

मयावसन्नाम गतिमत्र उदीनाश्रयेणनमः प्रसीदन् मनिनीपद्वर पेशयति
 व्यापारेण नवीमिषकं अठाठ छन्दित्तं चरित्वाठ, तादृशं अष्टकं चरित्वाहि ।
 छन्दकिरणं अ मम माकतं छन्दित्तं अन्धकारो वड मरुत अति करटेई (तोषार
 आदिप आनाः) अतिवाहित । चरित्वाहि । किञ्च मज्जति एकैवामे निरप
 दैरेण पतिवाहि । एतेन नवीम मर्मना आश्रये अरुण करि । एतेन एतेन

(সকলদ্রব্যনৌয মাধবস্ব ইতি বিশ্বস্বনৌ সহসা অপসৃত্য সাধসৌত্কম্য
নাটয়তি ।) (১০)

মাধ । [অপরার্থ্য ।] হন্ত ! (১৮)

एकोक्षितस्त्वचि निषिक्त इवावपीड्य निर्भुम्भपीनकुचकुण्डलयानया मे ।
कर्पूरहारहरिचन्दनचन्द्रकान्तनिष्यन्दशৈবলমৃणालहिमादिवर्गः ॥

পতিবাহিতাঃ, সৰ্বৈব স্যামাশ্রয়া পতিকান্তাঃ । পুনঃ কিন্তু পিতামা মন্দনে সঙ্গ পিতামহে
দিবা স্থিরীকৃতত্বাৎ লতাপ্রায়ৌ ইত্যশাষি স'ংগেতি বিশাখয়িত্যসৌম্যবয়ঃ । শ্রীনাথ-
স্বহস্তৌলস্ব মাধবনামৌষাঢ়মতিমৌলসমাকুলত্বেণ স্মানিবশ্যাদিতি মনস্বিন্যম্ । মাধবী-
শ্রীবিতনির্মিল্যেব' মাধবীশ্রীবিতানুৰূপ' যথা স্যাতযা দ্রষ্টব্য মাধবীনীদৈবর্ঘ্যঃ ।

(১০) অপর্যায় সম্বোধ্য বিশ্বস্বনৌ বস্তুনমাত্মানপর্ষণী, সহসা অপসৃত্য মাধাপর্ষণ-
কালী সমরহিতীরক্সল্যায়নুমগ্নান্ পুৰুষবুদ্ধ্যা পিত্রাসৌখ্যিভিন্নমুখকরয়েণ কথঞ্চিন্
প্রববেশ না মাধবপ্রসীদা অ ব্রুত' কিঞ্চিদনর' যত্না (প্রথমাবস্থিতকালী স্মানিবসিতাবপি
পুৰুষাদপসরস্ব' স্যামাধিমবুজ্ঞ' স্রীষা স্যামাবিশ্বমিতি মাধবপরিচয়ৈষি মাধবপসরস্ব' ন
বিশ্বহমিতি বিমাতনৌযম্) সাধসৌত্কম্য' মধ্যাদিপ্রসিতবীপলু' নাটয়তি অভিনয়তি ।
তাড়য়নিধতস্বজি পিতামহনুগমপুৰুষেণ সঙ্কটস্থান' তদাধিভ্রমাদিতঃ সাত্তিকভাবৌদবল
সাধসৌত্কম্যবৈতুতি ।

কবেন সন্দর্শেৎ সমতীষ তাপপ্রতীনে: পশ্যামসী নাম নষ্টানবহার: । তত্রচক্ষণু—
"মৌল্যধৌরিত্যেবম যদাচাপ: স যম তু" জীত ।

(১৮) অত "হন্ত" শব্দী হর্ষণোক্তকঃ ।

(১৮) একৌকল ইতি । নির্ভুংগী মাধাবিভ্রবশ্রাশ্রদৌষকর্মমবচসৌষপতীনে
কিঞ্চিদনতাপমামৌ, অত এব পীনী পৌরতোমাপরী কুচৌ সনৌ এব ভুদ্মবৌ মুক্তবৌ

বহুত-নির্ম্মাণ-ব্রাহ্মহর এই বহুগমণ্য বাণভীর বীবননিক্সিপেবে প্রিয় মধৌর
হইবে ও মর্কদা স্বববে ধারণীর ।

(এই কথা বলিয়া) বাণভী নিম্নেব কর্তৃ হইতে বহুগমণ্য মাধবের স্বববে
বিস্তৃত করিতে করিতে সহসা অগম্য হইয়া ভীতিপ্রসিত কম্পের অভিনয়
করিতে লাগিল)

(৩২) মাধ । (অস্ত্রের অক্ষতভাবে) অহো গাঢ় আবির্ভবনে আমার
কর্কশ বস্ত্রের অবগৌড়নে বাহ্যিক নীল গুণবুদ্ধিবে অগ্রভাগ কিঞ্চিৎ অবনত

मातः । [स्वगतम् ।] अतोः । सर्वहिंसाय मातदो
विष्यत्ताः । (ल)

साधः । अथिः । सवेदनामात्रनिवेदिनि । परश्चयानमिन्ने ।
इत्युपासम्यसे । (४०)

सहामदेष्टुपरिदाहमहाज्जरायि,
सहस्रसङ्क्रमविनोदितवेदनानि ।
त्वत्क्षेत्रसंविदसन्मितजीवितानि,
किं वा मयापि न दिशान्यतिवाहित

(६) 'को सपत्ति' र 'दा मातृपौ' पितृपुत्र ।

[illegible]

१. अत्र विहित इति शास्त्रविरोधोपासनायाः, तत्र च शास्त्रात् पराङ्मानीयं तत्रैव कथ्यते ।
इत्युदाहरणं यत्प्रदर्शितम् । यत्प्रदर्शितमाह्वयम् ।

(६) विद्यया ज्ञानादज्ञानं यत् संशय इत्यदि। अत्र चर्चा।
अविज्ञानं यत्, अज्ञानं यत्, अज्ञानं यत्, अज्ञानं यत्।

(११) पदेति । काचवन्दयामाः स्वहृदोदाहृतमाधवम् । दारमदेति दारम
काचवत् नम विदमदेति शब्दः । एवम् अत्र चत्वारश्चैव चत्वारश्चैव चत्वारश्चैव चत्वारश्चैव ।

(୧୧) ଶରୀରୀ ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟବିନିମୟ—ଜୀବାଣୁମାନଙ୍କର ଉତ୍ପାଦନ ଶକ୍ତିର ସମ୍ପର୍କରେ ବିଶେଷ ଧ୍ୟାନ ଦେବାକୁ ପଡ଼ିଥାଏ । ଶରୀରୀ ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟର ଏହି ସମ୍ପର୍କରେ ବିଶେଷ ଧ୍ୟାନ ଦେବାକୁ ପଡ଼ିଥାଏ ।

বৈদ্যোক্ত, এইজন্য হাঙ্গেরী আবার গাছ কাটানোর করিগর আবার বান্ধিয়ে
 কর্পূর, সুতাভাষ, হরিচন্দন ও চন্দ্রকান্ত মাটির নিচোয়, শৈবাল, ঘূণাল এবং
 হিমাদিশুংহ নিরীকৃত করিগর যেন আবার হাতে নিষিক্ত করিতেছে।

(१) भाग। (प्रश्न) आर्य समाज के संस्थापक कौन हैं ?

(৮০) যাহা অসি। অবেদনানিবন্ধনকারিণি। নরীহত্যাদমতিয়ে।
 হোমকে উক্ত সংখ্যায়ন হিঙ্গার করিতেছি।

তব । সহি ! চবালক্ষণিল্লৈব চবালছাষি । (ব)

কল । অহো ! সরসরমণীঅদা সংবিহাণস্স । (শ)

মক । মহাভাগে ! যবনেতত্ । (৪২)

(ব) সহি ! চবালক্ষণীল্লৈবোচালক্ষাষি ।

(শ) অহো সরসরমণীঅদা সংবিহাণস্স ।

বিনোদিতা স্বচিহ্নিষাচিতা বীদনা বিরহন্যয়া য়েণ সানি, সত্বেদম্বিদা অপি তদানুরাগী-
স্ফীতি বুঝা (মিচোপলম্বিতং স'বিদ্যমর:) 'অবলম্বিত' 'পূত' 'জীবিত' 'জীবন' য়েণ
তদানুরাগি দিশসানি কি' বা অযাপি ('অভাব' 'অবৈশেষ্য:) 'অ' অতিবাচ্যমানি দাতি-
জ্ঞানানি ; অপি তু অতিক্রান্ত্যেবেত্যর্থঃ । তদাচ স্তবদনামাবনিদেহনানুস্মিতেন তস্মি মহে-
দগলমিহ্মানেগাসমর্শিত্যম্বিকা তব শিন্দা ময়া জিয়ত ইতি মাধ: ।

পরম্পরানুরাগীমসমুৎসেপাদিতম্ "আজেপো নামাত্তম্, তথাচীকং—গর্ভবীজসমুৎসেপাদাজেপ:
পরিকীর্তিতঃ" ইতি ।

"আজ্ঞান" পূর্বেচীকি" ইতি দর্পণপ্রকাশদ্বারা "জ্ঞান" নাম নাট্যপ্রকাশ: । পর' পরিদাক-
কৃত্যঙ্গর ইতি বিরহরূপকাক্ষর: । অসুখবশে অর্থাৎপতি:, প্রথমস্তৌষধবশবোরত্নপাতক
যথায়বদুঃখীত ইতি তীর্থ পরম্পরলৈখ্যেভ্যাম্ সংলি: । অসম্মতিসকাক্ষতম্ ।

(ব) চবালক্ষণীল্লৈব স্তবদনানুরাগি মাদবদেবদা অলম্বমানেন বিরহায়োদ্যৈব ।
তদাচ তব শিন্দাক্ষেণাল অজিহীব ইতি মাধ: ।

(শ) সংবিহাণস্স 'অসম্মতীকৃতকরুণ' বিদ্যাবিহাণস্স: । সরস' হানুরাগ' অত' পূব'
রমণী' 'সমীপ' 'সম' মাধসঙ্গ: । ইয়াক্ষদাবলীকনস স্তবহ' 'সম' স্তমতীকিরিতম্ ।

(৪১) যে সকল দিনে উৎকট কান্না বেহাগভাণ্ডর মহামর' হইয়াছিল,
বাহাতে তোমার নানলিঙ্গ সঙ্গ বাঁধাই বিবরম্বাধা কথকি' নিবারণিত করিরাহি,
এব: "জানাব এতি তোমার অসুখ আগছে" এই জানবশত:ই ॥ সকল
দিনে জীবন ধারণ করিয়াছি, সে সকল দিন কি আশিষ্ট অতিবাহিত করি
নাহে ?

(ব) ক। গবি! তুমি ত্রিহাজার উপকূল বনিয়াই তিরস্কৃত হইয়াছ ।

(শ) কল । অহো—এইখানে ইহাঙ্গিগের সঙ্গেননরূপ বিদ্যাতার বিধান
অসম্ভব মরস ও ক্রমবীত ।

मासुतेमाधवे

त्वं वक्षसेति कथयंश्च वक्ष्यताम् ।

सत्त्व' जनोऽयमिधती दिवसान्नैषीत् ।

आविष्कारक-यशरामरायप्रसाद-

भासाद्य. नन्दतु विशय, फलन्तु कामाः ॥ (४१)

सव । महाशुभाह ! द्विष्य वि अपट्टिददधुमगाहसाहसो
अप' अथो, किं दाधि' कारगहये विभारेदि । (५)

(६) महाशुभारः । इदमेति अभिप्रेतमस्मात्प्राप्तव्येति सन्निहितानि सत्यवति
विचारयति ।

(४१) महाभाषि एभि मातृभाषा: सम्प्राप्तं, पञ्चमाध्यायं उद्गातुं शक्नुवन् यदा-
दिहर्षः ।

(३२) उपायेन' सुमयेविपुलक—समिति । सर्वप्रथमा बलिचतुष्टया इति वीरीय
कथयति यतिज्ञेयं यत्कालिदासः । तत्र विरहदुःखीय विरहः आत्मा जीवितं' येन तपान्मूढः,
अत्र' मन्त्र इत्येति दिव्यज्ञानं तत्र धर्मज्ञानं यथावद्विधाति अवेद्योः, सर्वप्रतिपक्षमायैव यति-
ज्ञानमायीति उपायः । तत्राह तत्राहवामदधीत्येव जीवनकारणवृत्तिविषयः यत्कथं तदेवाह
जीवनवचसी धर्मज्ञा यतिज्ञानमिति आहः । यत् यत् यत्कालिदासस्य विरहचिन्ताइत्यहं
(यह) सगुणवतां सुमनस्यजीवनीति विविची' अत्रत्य तत्र वासिनेः इत्यहः इतिवचः स
एव इत्याहः अतएव' आत्माय प्राप्तं ननु' आत्मनः कालेन' आत्मनः, आत्मनः अर्थात्
मनोवशात् यतिज्ञानं प्रकृतं सत्यताः संज्ञः ।

अथ चतुर्विंशति शतैर्नदवस्तुभिः ॥ तमुत्तमार्थकचक्राद्रेरुत्तरात् ॥ नदद्वयोः ।
सप्तमविलक्षणम् ॥

(४) लवेति । इदमेति सप्तमसि चरि (इदम्' वचसि स्यामे इति हेतः)

(৪২) শব্দ : মহাত্মা ! লক্ষ্য রাখুন বাহা! বলিযাছে, তাহা বড়।

(৪০) "সুনি ইকাল প্রান্তি অম্বুধক" এই কাণ্ডেই যে কেবল অতিকষ্টে
জীবন ধারণ কৰিছে (তোমাকে পাওঁগাওঁ আশায়) বাহৰু এতদিন অতিবাহিত
হৈছিলো নতৰ। অকলস বিবাহহৰষণীৰী তোমাব প্ৰাণিহীনকণ অম্বুধ
লাভ কৰিছে যাবল পৰম আনন্দ উপভোগ কৰক, আশাৰেই নবোবধ তিৰ-
কাণ্ডেৰ লগত মঞ্চল হউক।

माल । [स्तनगतम् ।] हा हृदो ! हृदो हृदद्वि, कस्यथाभ्रण-
विरुद्धं किम्पि एसा उवस्यसदि । (स)

प्रविश्य कामन्दकी । पुत्री ! कातरे ! किमेतत् ? । (४४)

मालती । (कल्पमाना कामन्दकीमालिङ्गति) (४५)

(८) हा ! हा धिक ! हा धिक् ! इत्यादि, कथकाजगतिरुद्दि किमपि एषा उपन्यस्यति ।

अप्रतिहतं अप्रतिबद्धं स्वीकृतमिति यावत्, स्वयं यद् एष अक्षयवदितपूर्ववचनकृतातिशयसमयं
स्वयं कृतमित्येव बोधोपादयमेव सहासं येन तयाभूतोऽयं जनः नाश्वरी इदानीं करग्रह्ये
एतत्कर्तुं कल्पपापिग्रह्ये चिं विचारयति युजायुक्तं पितृकंयति १ न किमपीत्यर्थः । या
हृदयेनैव समावपोऽनेनमाविडितवती, तथा भाण्ड्या इदानीमेतत्कर्तुं कपाधिग्रह्ये न किमपि
विचारणीयमस्तीति स्वमेवायं निःसहजमयाः पाणिं यज्जालिति भावः ।

(घ) वा धिक् वा धिमिति विवादे सिद्धिः । एषा सवह्निका सन्ध्याजामनविह्वलं कुल-
सन्ध्याविषह्वलं क्षिप्रं प्रपद्यते । सदाज्ञताग्निजनस्य सन्ध्याजामनविह्वलत्वेऽपि सवह्निसाधमस्यैव
ज्ञातवान् सद्यश्चित्तं सूक्ष्मत्वं, परन्तु प्राज्ञैश्च पितोरनुमतेतदङ्गीकर्तुं न प्रभवामीति भावः ।

(४४) प्रथिग्न कामन्दकीति, चाद्वैति शेषः । पुनीत्यनेन यत्र सभाप्रभपरिचितने प्रदामि च मनाप्यस्त्यधिकार इति व्यन्यते । कातरि । पिवीरमनुभोदितमिदं 'कपनदोक्त्या' मिति यद्वातद्विगमनसे । एतत्पाणिद्विज्ञानोदनशैथिल्यं 'चि' कप' करोतीति शेषः । अथविज्ञानानुसन्धानपनतेऽवसरे तत् शैथिल्यं न युक्तमिति भावः ।

(४१) (तस्या. भागवताः विष्णुर्क' श्रीहृद्यप्रदीयं सत्रमय्य सत्तोम्य) ।

(ব) লব। মহাপ্রভব। যে মানসী কণ্ঠসল গুপ্তিই নিম্নবন্ধে প্রঃ ইহার বক্ষোদারগুণসাহস বীকান কবিরাজে, সে এখন পানিগ্রহণ বিষয়ে কি বিভাব করিবে ? (অতএব নিঃশঙ্কভাবে ইনি নিজেই মানসী পানিগ্রহণ কবিত্তে পারেন)।

(৭ম) মাল। (স্বগত) হা বিক্! হা বিক্! আমি হত হইলাম,
(অর্থাৎ আমার মরণই শ্রেয়ঃ) লবঙ্গিক। কুলকন্যাকাঙ্ক্ষার বিষমুখ পিত্রাদি
শুক্রব্রতের অনশ্রুসিক্ত পাপিগ্রহণের কথা বলিতেছে।

(৪৪) কাম। (প্রবেশ করিয়া) বৎসে! কাতরে! এই পাপিগ্রহণ-
হ্রদেবনে শৈথিল্য করিতেহ কেন ?

(8c) (ମାଗଣୀ କାଗିତେ କାଗିତେ କାନ୍ଦନ୍ଦକୌଫେ ଆଗିନ୍ନେ କରିବ)

भाग : (तत्प्राविष्टम् उच्यते) यत्तमे !

पुरश्चरामस्तदनु मनसोऽनन्यपरता,
तनुस्तानिर्यस्य त्वयि ममभवत्यतः च तव ।

युवा सोऽयं, प्रेयानिह सुवदने ! मुष्टं जहताम्
विधातुर्वैदग्ध्यं विलसत्, सकामोऽसौ मदने ॥ (४४)

सप्त । भयवदि । कस्यचउहसीरचणीमसायमचरयणिकिद-
समन्त्रसाधनित्ठापिचण्डपाधण्डपधण्डदोहण्डसाहसी साहसिभी
वउ एघो, यदो मे पिचसही उहमिदा । (ह)

(६) महाशक्ति ! अथ चतुर्दशोत्पत्तौ ज्ञानसंसारनिवर्तिनविद्वत्सम्यग्निष्ठापितसंसारोपशान्त्यसौख्यसाधनः साधितः कथं एव, तस्यैव शिवस्यैव कृतमन्त्रितः ।

(३६) पुनरिति । यदा भाष्येन त्वयि दातुं न शक्यते तब पुनः प्रत्यक्षं चक्षुःश्रुत्या मयः-
भीतिः, तदनु मदनमत्तं समस्तचित्तस्य चक्षुःश्रुत्या चक्षुःश्रुत्या दातुं शक्यम्, तदनु मत्त-
मातिः यथासम्भवात् कान्तमदतीरकमात्रः सत्यमम् । यत् स श्रेयम् तब मितततः पुनः
मात्रः इह अत्र कान्ते अपरितः इति मितः । यत् पुनरिति श्रुतम् । मदनं भाष्येन
विमुक्तं तुल्य परिहृतम् । यदा परिहृतं निःशङ्कम् इत्येवेति भावः । तब च विद्वान्
विद्यमानः वैश्वं श्रुतमिति मितमिति विद्वान् मदनम् श्रेयसकामेन विद्यामन् । मदनः
भाष्य सदातः पुनरिति यथासम्भवात् पुनरिति मितः यत् मदनम् ।

अथापि चतुर्थेऽक्षरे समावाहिकसमुच्चयैक्यकारणैरभावात् प्रत्यक्षत्वात् ।

"अस्मिन्सुखीकृत्यायाः अर्थं विदुः" इति सर्वत्रव्यवहारं प्रयत्नादेरप्यस्मादाह,
परमपुरुषाणां च यथागतीनां समग्रविशेषकित्यायाः अर्थे ये नामवाचकयोगिता, "सुख

(৪৬) কবি। (মাগধীয় জিহ্ব উদ্বিগ্ন কবির) সেই মাগধের ভোমতে
ও সেই মাগধে ভোমত প্রথমে নেত্রপীতি তৎপরে চিত্তের একাগ্রতা ও তৎপরে
পরীক্ষা নিহইয়াছিল। সেই প্রেরিত মূখ্য মাগধে প্রথমে উপস্থিত। অতঃপর
যদি স্বপনে। তুর্বি কর্তব্যাকর্তব্য চিত্তা পরিত্যক্ত কর। অর্থাৎ নিঃসং-
স্কৃতে ইহাকে বসন্ত কব। (গরুড় তত্ত্বাণা) বিদ্যাত্মক নির্বাপনাত্মক
কাল্পিত হউক ও কামদেব সফলকাম হউক।

মক । [স্বগতম্ ।] সাধু লবঙ্গিকৈ ! সাধু. অবসরে খলু
অনুরাগোপকারযোগ্যরীযসোঃ উপন্যাসঃ ।

মাল । হা তাড় ! হা অম্ব ! (চ)

(চ) হা তাড় ! হা অম্ব !

অতঃপরেণ বাক্যার্থস্য 'অনুরাগোপকারযোগ্যরীযসোঃ' প্রতি প্রতীত্যাহুত্বাৎ 'বাক্যার্থে' কাস্য-
বিজ্ঞানাহার ইতি তেষাং সংস্টিঃ । শিষ্টরিখৌহতম্ ॥

(৪) লবঙ্গিকৈরন্যথা (লবঙ্গিকৈরন্যথা) তথ্যমেব সাহসিককর্ম্মানুষ্ঠানস্য
তদন্যত্রসিদ্ধলাভন্যকারাতিশয়াৎ ইতি মন্যম্) ইমানসম্বরণেন কার্যজ্ঞাপনান্নিক্রিয়মান-
প্রদীপ্তপরিচয়নেন নিবন্ধিতঃ । মালতীভাষ্যাত্মকম্পাদিতঃ বিবলম্বয়স্বায়ঃ স্বকামাঃ স্ববিত্তপাল-
কার্যজ্ঞানানুচিতত্বাৎ : ইন সঃ (অনেন মালত্যা সাধবস্য নিরতিশয়ানুরাগঃ সূচিতঃ) তথা
নিবন্ধিতং নিবন্ধিতং বচনপাশস্য দাব্যনিবন্ধিতক্রিয়ানুষ্ঠানবিঃ কাপাশিকাপসদাধোরচর্য্যস্য
প্রবণ্যদৌঃস্বয়ীঃ । মৌল্যস্বাভুদ্রব্যঃ । সাধবঃ মালতীবলিदानান্নিক্রিয়ানুষ্ঠানস্বয়ী ইন স
তাড়ম্ : (অনেন মালত্যা মৌল্যস্বাভুদ্রব্যঃ মালত্যা উপকার চর্য্যঃ) (মালতীমৌল্যস্বয়ী-
স্বরবিম্বলবিত্তস্বয়ী কর্ম্মচার্য্যঃ) ইন সাধবঃ সাহসিক- । ইন । অতঃ পরে প্রবণ্য-
সাহসিকত্বাভেদীঃ নৈ প্রিয়সখী মালতী চর্য্যস্বয়ী অনেন পাশিকপদে মদ্যত্ব কল্যমানা ।
প্রবণ্যসাহসিকপদবান্ সখ্যেবামেব মদ্যত্ব কল্যমানাঃ । তথাচ ইমানসম্বরণে তাড়ম্বাচ-
র্যানিরপেচসাহসিকত্বমস্বয়ী প্রবণ্যদৌঃস্বয়ী 'মল প্রিয়সখীঃ' অনেন পাশিকপদে মদ্যবিত্তত্বা
চর্য্যস্বয়ী ইতি মালত্যা 'মল প্রিয়সখীঃ' ইতি মালত্যা 'মল প্রিয়সখীঃ' ইতি মালত্যা
পরমবচনরূপা লবঙ্গিকৈরন্যথা তাড়ম্বাচর্য্যস্বয়ী ইতি মালত্যা 'মল প্রিয়সখীঃ' ইতি মালত্যা
ন কর্ম্মস্বয়ী ইতি মালত্যা 'মল প্রিয়সখীঃ' ইতি মালত্যা 'মল প্রিয়সখীঃ' ইতি মালত্যা

(৪০) অবসরে সমুচিতত্বাৎ, মালতীঃ অতিমহতীঃ, উপন্যাসঃ চর্য্যস্বয়ী ।

(৪১) মক । ভগবতী ! ইনি (একমাত্র মালতীগোষ্ঠে প্রজ্ঞানী) কুরু-
চর্য্যস্বয়ী ব্রহ্মনীতে স্বপ্নানে ভবন করিহা মহাবাগ বিক্রয়রূপ বিবলম্বয়পাশ সঙ্গা-
দিত কবিরাছেন ও এতও পাশত অধোবদ্যেব বাহ্যভব মালতী বনিতানরূপ
সাহসিক কর্ম্ম নিবন্ধিত করিরাছেন; সূত্রঃ অতিশয় দুঃসাহসী, এই ক্ষত্রে
(ইহাকে বরণ কবিত) প্রিয়সখী কাপিতেছে ।

(৪২) মক । (বগত) সাধু লবঙ্গিকৈ ! সাধু । উপরূপ সবধেই তাঁর
মহামূল্য ও উপকারের উপন্যাস করিরাহ ।

માલતીમાધવે

કામ । વક્ત માધવ ! (૪૮)

માધ । આગ્રાપય । (૪૯)

કામ । હયમ્ અગ્રેયસામન્તમસ્તકોત્તંસપરામરણ્ણિતચરણાંકુલેઃ
અમાત્યભૂરિવસીઃ એકમ્ અપત્યરત્નં માલતી, મમવતા મદ્યશસંયોગ
રસિકેન વૈધસા, મન્મથેન, મયા ચ, તુમ્હ્યં પ્રદોયતે । (૨તિ રોદિતિ ।) (૫૦)
મય । કલિતં હિ મસ્તર્હિ મગવતીપાદમસાદેન । (૫૧)

(૫) હા તાત હા અન્નં તિ, ગુલ્લોઃ સપ્તતિમધ્યનપેશમાર્ચેશ્વરઃ : કુપ્તકનકાનનિરુદ્ધ-
માચરણી ક્ષણં પુનર્નુલ્લં દર્શયેદમિતિ શ્રીઃ । તથાચ વિષારં ભદ્રાનીમેવ માધવપાતિપદ્મલલ
કર્તવ્યતા સ્થિતૌક્રતેતિ અન્યતે ।

(૫૦) કામિતિ । અગ્રેયસા નિરવગ્રેયસા વામનાના અધિનીક્રમરૂપતીનાં યે મસ-
કીર્ણંશઃ વિરોધદ્વારાસદૃશતાપદ્મપાતિતિ યાચન્, નેષાં પરતૈઃ રસીમિઃ પદ્મિતાઃ
અરણ્યકુલયી વસ તથામુલયઃ । (૨તેનાશ્વાઃ પરમેશ્વર્યાશ્વિકચાર્ણ સૂચિતમ્) અપત્યરત્નં
અત્તલનીયગુણસાચ્છાદ્યમ્મત્તમાત્ રત્નનિવાપયમ્ । તથાચ પરમેશ્વર્યાશ્વિકીનીપચનાત્ મિત્રી-
ભ્યાન્નુસલધી કામગ્રામનાત્ સ્ત્રીવ્યોદયનૈકગુણસ્ત્વગ્લાય ધમતીપ્રિય સાસામનાદરસ્યા કરણીય
હતિ માયઃ । સદ્મયસંયોગસિક્ષિત યોગ્યસંયોગનાભિનિદેશસાધિના વૈધસ્ય વિધિતા (તેનેવ
મયનં અલકાપટે લિખિતભાદિતિ માયઃ) મન્મથેન કામિન (તેનેવ તદ્મનારમક્રમરૂપમયો-
નિરતિમયાસતિગ્રામનાદિતિ માયઃ) મયા ચ (તદ્વતુગુણભૌતિકમયમકરણાદિતિ માયઃ)
તુમ્હ્યં પ્રદોયતે । અંમદાનસ્ય વિલ્લેખકરણાદીનાં પરિચિન્નનસૈવ નિરતિમયવાત્સલ્યમાલિષ્ઠા
માદ્રશ્યાગીયસ્યાઃ કામવદ્યાઃ રોદનદેશુઃ ।

(૫) માન । શા ! ડાઠ ! શા ! માઠઃ । (તોમાંવેન અરંઠે કુપ્ત-
કન્યકાવનનિરુદ્ધ એકદગ આઠ૧૧ કરિયા કિકરણ મુન નેશાદ૧૧)

(૪૮) કામ । વગ્ન માધવ !

(૪૯) માધ । આગ્રા કરુન ।

(૫૦) કામ । શાશ્વ ઠવર્ણાન્નિ મયત્ અધિકૃત નૃપતિગણેશ મત્તકામકાર
પૂર્ણપત્રાગે વક્તિત હય, ડાપૂન અનાઠા કૃત્રિવદ્વ એકમાય કન્યા માનકીકે પ્રથમે
વિધાતા ડૅ૧૧વે કામસેવ શ ડૅ૧૧વે એઈ આમિ તોમાંવ અર્ણવ કરિદેઈહ ।
(કામવનકો વૅ૧૧ન કરિદે આગિનન)

মাধ । তত্কিমিত্তি বাধ্যায়িতং ভগবত্যা ১ । (৫২)

কাম । [শৌর্যস্বলেন নেবে পশ্চিম্য ।] বিজ্ঞাপয়ামি কল্যাণিনম্ । (৫৩)

মাধ । ননু আভ্যাপয় । (৫৪)

কাম । পরিণতিরমণীয়াঃ প্রীতয়স্বদ্বিধানাম্

অহমপি তব মান্যা হেতুমিস্থৈষ তৈষ ।

তদিহ সুবদনায়াং তাত ! মনঃ পরস্তাত্

পরিচয়করুণায়াং সর্ব্বথা মা বিরংসীঃ ॥ (৫৫)

(৫১) তর্হি মাধবায় মাধব্যা দানে নিষ্পত্তে, প্রতিং সজ্জাতকলেন সূতম্ (মাধে
তদ্রস্ময়ঃ) ।

(৫২) বাধ্যায়িতমিত্তি “বাধ্যাদিত্য শুদ্ধমনে” ইত্যাদ্যনাদবাপ্যশব্দাদ্ভাবি তদ্রস্ময়ম
নিষ্পন্নম্ । তদ্যাপ্য বাধ্যোদমনং কৃতমিত্যর্থঃ ।

(৫৩) কল্যাণিনং কুশলাস্বদং তাং বিজ্ঞাপয়ামি বাধ্যোদমননিমিত্তমিত্তি মৈষঃ ।

(৫৪) পরিণতীতি । হে তাত ! পুত্র ! (পুত্রে পিতরি পুণ্যে চ তাতমশ্বঃ প্রযুক্তো
ইতি শব্দার্থঃ) (পুত্রেণ সম্বোধনং বাত্সল্যাক্তিময়শৌর্যদার্দ্রম্) তদ্বিধানাং তাদৃশানাং নানা-
সুদৃশবস্তুভ্রাণা পুত্রবাক্যে প্রীতয়ঃ যস্মিন্ কামিনি অনুবাগাঃ পরিচয়ঃ পরিপাক্ষেপ রমণীয়াঃ
মনোহরাঃ জনয়ঃ এক হৃদতামাপন্বা ইতি যাতনু, অবনৌতি মৈষঃ । অহমপি তৈষ তৈষ তব
প্রিয়া স্বপুত্রৈষ চ সজ্জাতকল্যাদিভিঃ হিতুभिः নিমিত্তৈঃ মান্যা মাননীয়া অনতিশ্রমস্বীয়বৎ-
মিত্তি যাতনু । মনস্তাত্ মনঃ পরস্তাত্ পরবর্ত্তিনি সময়ে ময়ি পরোচর্য্য যতায়ামিত্যর্থঃ, ইহ
অস্যাং সুবদনায়াং মাধব্যাং পরিচয়ঃ মাধবস্বয় এক করুণা ক্রপা তস্যাঃ সজ্জাতাত্ মা বিরংসীঃ

(৫১) মাধ ! তবে ভগবতীর পর প্রদানে আমাদেয় পক্ষ সফল হইল ।

(৫২) মাধ ! তবে ভগবতী অশ্রুনাচন করিতেছেন কেন ?

(৫৩) কাম । (চৌর্যস্বলেন নেত্র মার্জন করিয়া) কুশলাস্বদকে
(তোমাকে) বানাইতেছি ।

(৫৪) নাথ ! আত্মা কখন ।

(৫৫) কাম ! হে বৎস ! তোমার নায় নানা সজ্জাতপুত্র পুত্রদের
অশ্রুগণ পরিগঠিতে ব্রবন্তী (অর্থাৎ জননঃ সূত্র) হইয়া থাকে । তোমার

ଈତି ପାଦ୍ୟୋଃ ପତିତୁମିଚ୍ଛତି । (୧୧)

ମାଧ । [ନିବାରୟନ୍ ।] ଅହଃ ! ବାକ୍ଷ୍ୟାଦତିକ୍ରାମତି
ପ୍ରସଞ୍ଜଃ । (୧୭)

ଆଧ୍ୟାନ୍ବୟେତି, ନୟନୋକ୍ଷବକାରିଷୌତି,
ନିବୁଦ୍ଧସୌହୃଦ୍ଭରତି ଶୁଣୋଞ୍ଜ୍ବଳେତି ।

ବିରାଡ଼ୋ ମାଧୁଃ । ଚର୍ଚ୍ଚଦେବ ଶ୍ବପାଶାଂ ଗାଢ଼ପ୍ରସବେନ ଖବିତଅନିମିତ୍ତି ମାଧଃ । ବିରଂଶୌତିତି "ସ୍ବାହଃ-
ପତିତ୍ତୌ ଇମଂ" ଇତି ପରଜ୍ଞୌପଦମ୍ ।

ଅଥ ତିତ୍ତିତାହଂବାକ୍ଷ୍ୟାୟଂ ପ୍ରତି ଶ୍ରବଣାହଂବାକ୍ଷ୍ୟାୟଂଦୟଃ ଶ୍ବତୁଲେନୋପନ୍ୟାସାତ୍ ବାକ୍ଷ୍ୟାୟଂଶ୍ବତୁଳଂ
କାଧ୍ୟାଧିତଂ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ୍ୟାମହାତଃ । ଇତଂ "ସିଦ୍ଧା ଶ୍ବାଦୁପଦେଶମ୍"ନିମିତ୍ତ ଅପ୍ୟାତ୍ ସିଦ୍ଧାମାଳ ଗାଢ଼ଗା-
ଧହାତଃ । ମାଳିନୀହସନ୍ ।

"ଅଜ୍ଞାନ୍ ଶାସ୍ତ୍ର ବିଧିବ୍ୟା ସଂଯମବ୍ୟାପାର୍ଯ୍ୟଃ କୁରୁଚ୍ଛାନ୍ତମ୍" ଇତ୍ୟାଦି ଶାକ୍ତସ୍ବତ୍ବସ୍ତ୍ରୀକରାବଦ୍ଧାନୁଷ୍ଠ-
ନସ୍ବତୁସର୍ଥେୟମ୍ ।

(୧୧) ଚନ୍ଦିର୍ଭ୍ୟଶ୍ବାତୁତ୍ତେପମକ୍ଷଗାମନଂ ପାଦପତନେଚ୍ଛାତାଂ ଶ୍ବତୁଃ ।

(୧୭) ନିବାରୟମିତି ପାଦୀ କିଞ୍ଚିତ୍ ଅପାଦପରାଧ୍ୟଂ ହସତାପରାଧାଦିନେତ୍ୟାଦିଃ । ବାତ୍ତହସ୍ୟାତ୍
ଶ୍ବିଜାତିଶ୍ବପ୍ୟାତ୍ ପ୍ରସଞ୍ଜଃ ଅନୁରୋଧପ୍ରକାଃ ଅତିକ୍ରାମତି ଶ୍ବୀବିଷୟମତିକ୍ରମ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣନା । ଚର୍ଚ୍ଚଜନାର୍ଥମୌ-
ଦ୍ୟାମାଳୋ ପ୍ରସବପ୍ରସବ ମମ ପାଦପାଦପାଦପାଦପାଦଃ ଚର୍ଚ୍ଚାୟମୁଦିତ ଇତି ମାଧଃ ।

(୧୮) ଶାମନ୍ଦକାଂ ଅନୁରୋଧମାତ୍ମକର୍ତ୍ତୁମାହ—ଆଧ୍ୟାୟିତି । ଇତଂ ଭାଲତୀ ଆଧ୍ୟାୟିତା ଇତ-
ର୍ଯ୍ୟଜ୍ଞା ଇତି ଶ୍ବିତୀ, ନୟନବୀଃ ନୈରବୀଃ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶକାରିଣୀ ନିରବମଣ୍ଡିତ୍ୟର୍ଥଂ ଶାମନ୍ଦକାଦିଧାମିନୀ ଇତି

ମିତା ଓ ବଡ଼ଦେବ ମହାଧ୍ୟାୟିତାମିତ୍ୟୁକ୍ତେ, ଆମିଓ ତୋନୀବ ବାମନୋଃ । ଅତଃଏବ
ଆମିବ ମହୋଦେଓ ଏହି ଶ୍ରବଣା ବାଳତ୍ତେବ ଐତି ମର୍ଦ୍ଦାକାଠେ ପାଞ୍ଚମଣ୍ଡଳ
କରୁମାର ବିରାଡ଼ ହେଉ ନା ।

(୧୭) (ଏହି ବାଣୀ ବାଣୀଆ ପାଠେ ମଞ୍ଜିତେ ଉଚ୍ଚାତ)

(୧୮) ମାଧଃ । (ନିବାରଣ କବିତେ କବିତେ) ବାହା ! ବାହାମାଧବତଃ
ଅହରୋଧିପ୍ରକାଃ ଶ୍ବିତୀତେ ଅତିକ୍ରମ କରୁଛନ୍ତି ।

(୧୯) ଏହି ବାଳତ୍ତେ ମହୋଦେଓ, ନିରବମ ମୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟବତଃ ନୟନବ ଆନନ୍ଦପାମିନୀ,

† ଇତି ପ୍ରସଙ୍ଗେ "ମନବିତ" ଇତି ଶ୍ବିତୀ ମନୋଜ୍ୟ ମହୋଦେଓ ବାହା ଶ୍ବିତୀ ବାଳତ୍ତେନ
ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟଃ ।

एकैकमेव हि वशोकरणं करोयौ

युष्माकमेवमियमित्वय किं ब्रवीमि ? ॥ (५८) *

काम । वत्स माधव । (५८)

माध । आन्नापय । (६०)

काम । स्त्रीक्रियतामियम् । (६१)

माध । स्त्रीकरोमि । (६२)

हेतोः, निर्व्यूढः सन्ध्रः सौहृदभरः प्रवृत्तिमयः, यस्या तथाभूता इति हेतोः, गुणैः लज्जाशील-
त्वादिसदगुणैः लज्जला उद्भाविता इति हेतोश्च, अथ युष्माकं सर्वस्त्रीकगौरवान्वितापास्तन
एवं ईदृग्वात्सल्यानुबन्धमानिनी इति हेतोश्च किं ब्रवीमि, अस्याः विषये वचसा किं
प्रकाशयामि, अतःपरमत्र विषये वक्तव्यं नास्तीत्यर्थः । हेतुमि. समर्पयति—एकैकमित्यादिना ।
हि यस्मात् एकैकमेव निवृत्तश्लाघ्यान्वयत्वादितु चन्वितरपेक्षं एतत् एकं एव करोयः शुचतरं
यत्तु ब्रह्मनीयमिति यावत्, वशोकरणं एतद्व्यसतासम्पादकारणं, तथाच येषामेकैकमेवानु-
बन्धनीयं तेषां सर्वेषामितिक्रमेण कथमपि न सम्भवतीति वाच्यत्र विषये किमपि वक्तव्यमिति
भावः ।

अत्र मातया प्रथमानुबन्धविषये वक्तव्याभावः इति श्लाघ्यान्वयत्वादीनां वङ्गनां हेतुनामुप-
स्थापनां समुच्चयः, हेतोश्चरकावेन पुनस्तत्समर्पणादर्थान्तरान्वासवाप्यङ्कारः । एवमापेक्ष-
समुच्चयार्थकचकारादेरनुपस्थापनात्पुनरपेक्षदोषः । तथा “गुणानां कौर्त्तनं यत्तु तदेव
गुणकौर्त्तनमिति दर्पकवचसात् गुणकौर्त्तनं नाम नाट्यम् । वक्ष्यतिप्रकाशयति ।

(६१) इयं काष्ठतो स्त्रीक्रियताम् भार्यालेनाप्रीक्षितानाम् । तथाच “गुण्यं प्रदीयते”
इत्यनेनैव दानं अनेन च तत्स्त्रीकरणानुवीच इति मन्तव्यम् । क्वचित् पुनरङ्क ५८, ६०, ६१,
६२, संख्याविज्ञिताः न दृश्यन्ते ।

नृपराज्ञाश्रमः ७ नृपरा नोक्तानि मानाविष . अत्र उद्भाविता, विन्यस्यः
आगनात् एवम् वाच्यता ७ अश्रुत्वेव पात्रो, अत्रैव देशत्र एति अत्रातिनर
विषये आदि आर कि वनिव ? केनना गूर्कोठ नवश्रवातपादि एक एकटिह
श्रुतत्र वनोकरनेव हेतु ।

(६०) काम । वत्स माधव । (६०) माध । आन्नापय ।

(६१) काम देशात्क आद्या करिषा अत्र कत्र ।

কাম । বত্শ মাধব !

মাধ । আশ্রয় । (৬৪)

কাম । বত্শে মালতি ! (৬৫)

সব । আশবেদু ভগবতী । (ক)

কাম । প্রেয়ো মিত্রং বন্ধুতা বা সমগ্ৰা,

সর্ব্বং কামাঃ শ্রেয়সির্জীবিতম্ ।

শ্রীণাং মর্ত্তা, ধর্মদারাব্য পুংসাম্

বৃহদ্রথোদ্যমং বত্শযোদ্ধাতমসু ॥ (৬৬)

(ক) আশ্রয়তু ভগবতী ।

(ক) মালবসমিধি কামন্দকীকামন্দকীচন্দ্রদামে মালবা সজবা হুখীশ্রাবাক্ষনজিবা
সদুতপ্রদাননিবসুতরমাণি ।

(৬৬) প্রেয় ইতি । স্ত্রীণাং মর্ত্তাং পতিঃ সবা পুংসাং পুরুষাণাং বর্ষদারাঃ ধর্মপত্নী চ
প্রেয়ো মিত্রং শ্রিয়তমঃ সজা, সমগ্ৰা সমগ্ৰা বন্ধুতা বন্ধুসমূহা (স্বাক্ষরীত্যাदिना समुदाये तम्)
সর্ব্বং কামাঃ মালবাবিধয়া ; (কামবন ইতি কামাঃ কাম্যঞ্চ বত্শ) সবা শ্রেয়সিঃ ; (নিধির্না-
শ্রেয়সিঃ) কিং বহুনা জীষিতং জীকনম্, ইতি বদং বত্শযতীঃ পরমদাতৃসকলভাগ্যপত্নী-
পুংসবীঃ (বৃহদ্রথোদ্যমং সাধবঃ ” ইত্যেকশ্চ, “বর্ষদারামিচ্ছতরীঃ স্বীকৃত্য” ইতি কাম্ভটিকী)
মর্ত্তাঃ পদমরং সত্যং নিধিতং বস্তু মরতু । সবাচ ইতঃ প্রমুখি ত্বা মাধবৈন শ্রিয়তম-
নিমগদৈন শুকলবন্ধুসমূহভ্যে সর্ব্বকামনাবিশেষভ্যে নিধিত্যেব কিং বহুনা সখীপত্নীভি-
বদেয়-মাধববতীকনীয়, সবা সমাদরচরীয়া য় । ত্বা চ মাধব্যা ত্বৈন স্ত্রীভ্যে মালব-
সদাভীকনীয়ঃ সমাদরচরীভ্যেপি মাধব ।

অনু বরধনভগবতিনিবসিতাদিবিধবন্ধুসমগ্ৰা পারম্পরিকতাদম্বীশ্রাবাক্ষরঃ, নিরত্বং স্বরত্ব-
স্বাভিনিবন্ধুসমগ্ৰাভিমানি বহুতঃ ।

(৬৭) মাধ । গ্রহণ করিলাম ।

(৬৮) কাম । বৎস মালতি ! (৬৯) মাধ । আশ্রয় করুন ।

(৭০) কাম । বৎসে মালতি ! (ক) সব । ভগবতী আশ্রয় করুন ।

(৭১) কাম । জ্ঞানোৎকর্ষ বাবী ও পুরুষের বর্ষদারী প্রিয়তম মিত্র, বহুত
বন্ধুসমূহ, সবত কামনায় বিবত, পরব নিধি ও জীকনবন্ধন । ইহা তোমাদের
পত্রগণের পরিচ্যাত হইল । অর্থাৎ ইহা এখন তোমাদের মনে থাক ।

मक । अथ किं । (६७)

लव । भयवदि ! जघा तुम्हे आणवेध । (ख)

काम । वत्स सकरन्द ! त्वमनेनैव वैवाहिकेन मालतीनेपथेन प्रसाधितः, परिणायय आत्मानम् [इति पटलकमर्पयति ।] (६८)

मक । यदाज्ञापयति भगवतो, यावदिदं चित्रजवनिकामन्तर्हाय नेपथ्यं धारयामि । [तथा करोति ।] (६९)

(ख) भवति । यथा दूर्य आज्ञापयय ।

“उपदिष्टं मनीषारि वाङ्मं ब्रह्मानुसारत” इति दर्पवचनवादीपदिष्टं नाम नाट्यवचनम् । शालिनीउक्तम् । तत्रवचनम्—“मा चो ग्री चेच्छालिनी वेद लोको” इति ।

“ययूषज्जगदन्तु कुर्वन् प्रियसखीउक्तिं सपत्नीजने” इत्यादिवाङ्मलवचनोक्तोऽस्मानुदपता भजते इत्यनुसन्धेयम् ।

(६०) लम्पश माधनस्य मूखीभावः परिलक्ष्य सकरन्द एव तन्मनीयतममङ्गीकरोति, अथ किमिति । भगवत्या यदुच्यते तदनेनाङ्गीकृतमित्यर्थः ।

(६१) वैवाहिकेन विवाहसम्बन्धिना विवाहसमये मानवीपरिधानाय ताशानुपेक्षितैर्नैत्यैः, मालतीनेपथेन मानवीवैभवंत्यादिकवस्त्रावहादिना प्रसाधितः मानवीरूपेण सञ्चितः सङ्कीर्तमानवीर्य इत्यर्थः, आत्मानं परिणायय उद्याहय, प्रतारवापसे मन्दनमिति शेषः, वस्तुतस्तु मानवीवैभवेन मन्दनं प्रतीयं मन्दननिकामिति शेषः । पटलकं परिच्छदं (अथ पटलं पिटिष्वे परिच्छदं इति शैदिनी) ईदृशासदनुष्ठाने सकरन्दसादृशे तु मन्दननिकानामालीम-एव प्रधानतः कारयमित्यनुवादितेन । “स्यापि शासद्विकं हतं पतकिमभिधायते” इति अर्थवादित आरभ्य सकरन्दविवाहउत्थानः पताकानामाङ्गम् ।

(६२) इतः अस्मान् मन्दिरैकपादादानीयेति शेषः, चित्रजवनिका चित्रपटनिर्मिता

(७१) मक । ईशाते आव वरुवा कि अरउहे वीकार्थ ।

(७) मर । उगवडि ! आगनि बाहा आजा करिणेल, तांशहे हरेवे ।

(७७) काम । वरज मकरन्द ! तूनि आहे मानतीउ रैवहाहिर वस्त्रावहात्र पारा मानतीउने गच्छिठ हरेवा निखेन्न विवाह म्णापन कर । (अहे कथा वनित्रा परिच्छद अर्पण करिणेल) ।

माध । भगवति ! शुभमपि वदन्नयम् अतिसदृशम् इदं
वयस्यस्य । (००)

काम । आः कल्पमस्यां चिन्तायाम् ? । (०१)

माध । एवं भगवतो एव जानाति (६२)

[प्रविश्य मकरन्दः । विहसन् ।] वयस्य । मालतो अस्मि ।
[सर्वे सकीर्तनं पश्यन्ति ।] (०२)

विरजितौ चमकौ च भवौ नो अयं च मध्ये विजितौ विद्या तद्वर्जितौ मृतौ च ।
अथवा स्त्रीजनसहितौ पुत्रपुत्राजस्रौ स्त्रीजनोचितवस्त्रपरिवारे लज्जाचमसुभवास्येति भावः ।

(००) इदं मालतीदेवेन मन्दमन्दारचपुटवरमन्दपुष्पकोमलमग्नं यममपि वदन्ने
अनेकविधसिद्धाकृतं “सुखमवदन्ने” इति पाठे तु सुखायवकुविपत्तिद्वन्द्वः । अतिसदृशं
अतिसूक्ष्मावलीयम् । तथा चैतद्वृत्तान् न सुकुतया मल्लं रोचत इति भावः ।

(०१) अथा इदं वदन्ने अतिमन्दमग्नः कर्त्तव्यं मदेत्यादिद्वयायां विद्यायां लं
का लं मेकाधिकारीत्यर्थः । सुभाषं मद्रुतामद्रुतयोश्चिन्तयन्माराय मयेव स्मरिषि विह्वल-
रिपुपातसम्प्राप्तमालिनीयावीपायपरिहृत्तमाद्येति भावः ।

(०२) एवं तस्मिन्नायां समाधिकारी मासीति सूच्यं । मकरन्देव मल्लमिति शब्दं ।
जामातीति, एतादृशकुडानि एवमवयवं वा भवेदिति शेषः । तथाच मयदन्ने मृतौचये मदेव
मयत्विति भावः ।

(०३) प्रविष्टेति । “जीवेवधारिता पुंका नाटी छलं विह्वल” इति द्रव्यवृत्तव्याख्य
विह्वलं नाम माहातं । तथा “कपटं व्यापरा यत्र अपमन्त्रिभावो” इति तत्त्वव्याख्य
कपटं नाम नाट्यमन्त्रिभावः ।

(०४) यत् । उपगटी बाहा आळः कत्रिमेन ताहाई हईवे । अवे मन्दि-
पार्श्वे हईवेत वदन्निर्जित ठिह्वरिणी आनिता ताहा आपनानेनर उ आनाम मर्या
विगडित कत्रिडा वद्वि विगडितन करि । (ताहाई कत्रिड)

(१०) माध । उपगटी ; बागटीबेषे मन्दनके वसित कत्रिडा मन्त्रिपार्श्वे
पाणिग्रहण वद्वेनर पके उत हईवेत वद्वे विगडितनर उ अति छःमाया ।

(११) काम । आः ए चिन्ता कत्रिवार छुमि के ?

(१२) माध । ताहा छिक । उत कि अतत हईवे ताहा उपगटीहै
मानेन ।

মাধ । [মংকরন্দং পরিষ্বজ্য, সোপহাসম্ ।] ভগবতি । হৃতপুংস্ব
 এব নন্দনো, যঃ প্রিয়ামীদৃশ্যোঁ মনসা মুহুর্ৎমপি কাময়িত্যে । (৩৪)
 কাম । বহা মালতীমাধবৌ । ইতো নির্গত্য হৃদগহনেন গম্যতাম্
 চদাঙ্গমঙ্গলার্যম্ অঙ্গদ্বিহারিকায়াঃ পথাদুদ্যানবাটঃ, সুবিহিতং
 য় তত্রৈব বৈবাহিকং দ্রব্যজাতম্ অবলোকিতয়া । ভূয়ত (৩৫)
 গাঢ়োক্তকণ্ঠকঠোরকীরলবধূগম্ভাচ্ছপাশুচ্ছদৈঃ
 তাম্বুলীপটলৈঃ পিন্ধফলিতব্যানস্বপুগদুমাঃ ।

(৩৪) যঃ ইদমৌ' পামসুন্দরৌ' প্রিয়া মনসা "ন মু কায়েন" মুহুর্ৎমপি "ন মু
 বহুবচ" কাময়িত্যে কামবাসনাবিবদীভরিত্যে, য নন্দনঃ হৃতপুংস্ব এব, পুংস্বকর্মণা
 বিনা ইদম্ভুসুন্দরমিয়ায়াঃ 'অথ' মনসা কামবাসনাবিবদীভরিত্যে অসম্ভবমিতি ভাবঃ । এতেন
 মংকরন্দভূতবৈবাহিকসম্বন্ধাভীর্নৈপুণ্য' শূচিতম্ ।

(৩৫) বহাঙ্গমঙ্গলার্থে বৈবাহিকনিহিতবৈবাহিকমঙ্গলাচারানুষ্ঠানার্থে, অঙ্গদ্বিহারিকায়া
 মদৌযাশ্রয়ভূমিঃ (বিদ্যাতো বৌদ্ধাশ্রয়স্য স'ঙ্গা, তস্মান্ শুভার্থে অশ্রয়ভূমিঃ প্রিয়া
 বিদ্যাতীতি সিদ্ধম্) উদ্যানবাটঃ ভ্রমণমাসঃ, তত্রৈব উদ্যানবাটে বৈবাহিকং দ্রব্যজাতং
 চরাচরজগতিবিশেষগণিতক্ৰন্দরাদিভবসমূহং, অবগীকৃত্বা তজ্ঞানবিশেষা কথ্যাদিশ্রবণ-
 মিত্যা সুবিহিতং সুসজ্জিতং । তথাচ তত্র বহা বৈবাহিকোক্তকিত্যা সন্দেহতানিতি ভাবঃ ।
 ভূয়ত—ভূয়ত ।

(৩৬) গদেতি । গাঢ়া স্মৃতিময়বা স্তম্ভক্ৰমণা প্রিয়বিরহজনিতবীষ্মেন কঠোরঃ শ্রীতঃ
 যঃ কীরলবধূনা কীরলদেবীযসীনা (এতীনা পদানামুপাধান' পাশুলাতিবন্দ্যোক্তনার্থে) গম্যতঃ

(৩৭) (নকরন্দং অবেণ কত্রিঃ হানতে হানিতে) বহুত আশি মালতী
 হইরাহি । (নকলে কোরুংলৈব গহিত বেচিত লাগিল ।

(৩৮) মাধব (নকরন্দকে আলিঙ্গন করিয়া উপহাসের সহিত) ভগবতি ।
 যে নন্দন এইজন সুন্দরী প্রিয়াকে মুহুর্ৎবে মনো মনে মনে কামবাসনার বিষয়ী-
 কৃত করিবে, সেই নন্দন অবশ্যই পুণ্যকর্ম করিরাছে ।

(৩৯) কনি । ২৫স মালতি । ও ২৫স মাধব । তৌবরা এহান হইতে
 নির্গত হইয়া বৈবাহিক মঙ্গলাচারসম্পাদনের জন্য বনের মধ্যে দিয়া আশা করিয়া
 বৌদ্ধাশ্রমের গুচ্ছাববহিত উপবনে গমন কর । আশার অন্যতম নিকা
 অবলোকিতা সেখানেই বৈবাহিক মঙ্গলাচরণে উপযোগি মাল্যচন্দনাহি ভব-
 নহু' সজ্জিত করিয়া রাখিরাছে । পুনত—

মাধ । [সহর্ষম্ ।] কল্যাণান্তরাবতংসাচ্চি কল্যাণসংপদুপ-
পরিষ্টাঙ্কবতি । (৩৮)

কল । দিদ্টিয়া এদম্মি যো ভবিষ্যদি । (গ)

মাধ । কথং সন্দেহ এবাত্তমবতঃ । (৩৯)

লব । সুদং পিঅসদৌএ । (ঘ)

কাম । বত্থ মকরন্দ ! বত্থে সপঙ্কিকে ! ইতঃ প্রতিষ্ঠা-
মহি । (৮০)

(গ) দিদ্টিয়া এদম্মি যঃ ভবিষ্যতি ।

(ঘ) শ্রুতং বিষমলক্ষ্যং । -

(৩৮) কল্যাণসম্বত্ মদৌষমাশ্রিতৌল্যামল্যবনঃসম্বত্ । উপরিষ্টাৎ উপরিকাশে
কল্যাণান্তরাবতংসঃ মকরন্দৌষমদ্যনিকাল্যামল্যবনঃসম্বত্ । ইতি নিবিত্তং ভবতি ।
ভগবতীময়প্রসাদম্ভাতিহি মাধ :

(গ) ইদমপি মকরন্দৌষমাশ্রিতৌল্যামল্যবনঃসম্বত্ ।

(৩৯) ভগবতীকৌশলসাপ্রতিবক্ষ্যত্বাদিদমম্ববত্ ভবিষ্যতীতি কামভবতাঃ স্তম্ভা
কর্তব্যং তদ্যঃ ।

(ঘ) শ্রুতমিতি, ভগবত্যাঃ সৌখ্যপ্রদপ্রদ্বলিতীপকম্ । তদন্যে সত্বম্বিকানকরম্ভাগম-
দ্যবত্মন্যবত্মন্যে যৎ যদমিহিতং, তন্ শ্রুতং ক্রিমিত্যর্থঃ । তথাচ সত্বম্বিকেরবত্মন্যে ম কর্তব্য-
মিতি মাধ :

(৮০) ভগ্নে ! স্তাম্যসীতি । ইতঃ কল্যাণং স্তাম্যসীতি প্রতিজ্ঞামহি । মদ্যনিকাল্যামল্য-
বিত্তম্বিকেরবত্মন্যে কল্যাণম্ । বিলম্ব্যে কর্তব্যমহি : স্তাদিহি মাধ :

(৭৮) মাধ । কাম্যাব মাগতীনাংকরুণ মঙ্গলম্পত্তি নিচ্চর উত্তরকালে
মকরন্দেব মদ্যনিকাল্যামল্য মঙ্গল্যমঙ্গলকারে ভূষিত হইবে ।

(গ) কাম । হেহাও কি আমাদেব ভাগ্যে হইবে ?

(৭৯) মাধ । এীববরে ভোম্যাব সম্বহ কেন ?

(ঘ) লব । ভগবতী বাহা বাহা বলিলেন, তাহা শ্রিও গণ্যে তবিলে ত ?

(৮০) কাম । বৎস মকরন্দ ! বৎসে মবত্মিকে (এম) এতান হইতে
আমরা প্রত্যাশা করি ।

অহিহবন্তো মমরন্দেণ ণিহুরং পহিহদো জামাদা ! তদো সো ক্ব
অধিঅবেলকুখলন্তঅক্করো সরোমণিব্ভরদুঃকিহদো মদপ্পপুফুরন্ত-
ণঅণো য মে সম্পদং তুণ কোমারবম্বরুএ পাঅোমণং ত্তি সসবহং
পদসুং কাউণ বাসমবণাদো ণিগদো ত্তি । এদিণা পমত্তেণ
মদপ্পন্তিয়ং আণোমমরন্দেণ সহ সংজোজদস্সং ॥ (ক)

‘নিহুর’ প্রতিব্রুতী জানাতা । ততঃ স খণু অধিকবৈলম্ব্যখণ্ডতদকরো সরোমণির্মরদুঃখিতী
মদপ্পপুফুরন্তো ন মে সম্পদং লভ্যা কৌমারবম্বরু প্রযোজনমিতি সম্যগং প্রতিজ্ঞা হত্যা
বাসমবণাগ্রিগত ইতি । এতেন প্রসঙ্গে মদপ্পন্তিকামানীয় মকরন্দেন সহ সংযোজয়িষ্যে ।

তন্ম সম্পত্তি’ লভ্যেত্বং, ‘আবলয়’ জ্ঞায়নং । মমবজা যত্নপ্রেমেন বিরচিতস্য অনুচিতস্য
অজ্ঞাতকৌমুদীনীতৃপ্তস্য কার্তিকপূৰ্ণিমায্যতিরিক্তকালীনকার্তিকপূৰ্ণিমানুষ্ঠীয়ামানপ্রতিহ-
নকৌতূহলস্য প্রত্যৌ পর্য্যাক্রান্তাঃ স্মৃতাঃ অধিবাঃ সনতাঃ পরিচিনাঃ যজিন্ তদাদুতাঃ অথ
প্রদীপঃ রজনীমুখং অথ নঃ অজ্ঞাতং জ্ঞাপয়িত্ব মদ্যনিজামকরন্দযৌঃ প্রচ্ছন্নমিঞ্জামপস্যায়-
বসায় অনুজ্ঞায়িষ্যতি মলমিহুরকুখীকরিয়তি । কৌমুদীনীতৃপ্ত্য এব স্মৃততয়া
তন্নিজামবদৌ পরিজনানামবধানসম্বাদিহি ভাবঃ । স্মরণাৎ বরবধুতমিধ্মেন সলরঃ জ্ঞানঃ
মদগী যস্য স তাড়য়ঃ মমবধুসম্মোহজালসয়া সম্তীষ কন্দর্পাভিমুত ইত্যর্থঃ, বহুয়ঃ বারংবার
সদাদবন্দনং পাদবন্দনেণ সঙ্ঘিতং যদা স্নাতদা কামিনী কাম্যিনী অধ্বংসত, তয়া জ্ঞামিন্দা
কামবাসনা পূরয়িতুমর্শয়িত্বা তয়াযলভ্যানুদীদয় ইত্যর্থঃ, মলানুকরিত্ব বলপ্রযোবেন অমিহুরবন্
আজ্ঞামন্ জামাতা মন্দনঃ অতিমিহুরং যদা স্নাতদা মকরন্দেন মদতঃ অরযীভূতঃ । ততঃ
অরবাভাতানকরং চ মন্দনঃ অধিকবৈলম্ব্যখণ্ড নিরতিবলম্ব্যাপমানেন খণ্ডতদকরঃ বিকল-

কৌমুদীনীমহোৎসবে (কার্তিক পূর্ণিবার অশুচীব্রতান প্রসিদ্ধ মহোৎসবে)
প্রবৃত্তিতে মদন্ত পবিত্রম ব্যাপৃত আছে, তান্ন এই প্রসঙ্গকাল অথবা আশাষ
মদমত্তিকাম বরবন্দ নিজামরণরূপ অধ্যবসারকে সিদ্ধান্ত করিবে । কিছুকাল
হয় ভামাতা নন্দন বরবন্দস্তোগলগলগার অশান্ত কামাতিভূত হইয়া সপা
বন্দনে কামাভিনায় চরিতার্থেব প্রার্থন করিয়াও অশুয়োবন না পাওয়ায়
বগাৎকাথে আক্রমণ করিতে করিতে বরবন্দ কর্তৃক নিষ্ঠুরভাবে প্রেত
হইয়াছে । তৎপরে সে নিবর্তনের লজ্জাপ্রধাননিবোধিত শব্দকণ্ঠে ও অতিশয়
হঃসিত হইয়া ক্রোধোদ্ভূত। বশতঃ পূর্বিলোচনে “তুমি অববাহিতাবহাডেই

એમો મજ્જીરસહો સુણીચ્છદિ, તદ્દા જાણામિ, તેજ અવપદેસેજ આણોદા
બુદ્ધરક્ષિદાણ મદચ્છન્તિચ્છા સ્તિ । તા ઉત્તરીયાપચ્છારિદો પમુત્તલ-
ચ્છણો ચિદ્ધ । (૪) મકરન્દસવા કરોતિ ।

તતઃ પ્રવિષ્ઠતિ મદયન્તિકા બુદ્ધરક્ષિદા ચ । (૫)

મદ । સહિ ! સચ્ચં જ્ઞેવ્વ પરિકોવિદો મે માદા માલ-
દોણ । (૬)

બુદ્ધ । પ્રધ ૬ ? । (૭)

(૪) જઃ મદ્દેહોઽથ મદાનુભાવઃ । કિં વદના યદ્યેવ મજ્જીરસઃ યુગ્મને, તદા
જાણામિ, તેજ અવપદેસેજ આણીદા બુદ્ધરક્ષિતયા મદયન્તિકેતિ । યન્ ઉત્તરીયાપચ્છારિતઃ, પ્રમુત્ત-
લચ્છણિઃ ।

(૫) સહિ ! સચ્ચમેવ પરિકોપિતો મે માતા માપચા ? ।

(૬) અપ કિમ્ ?

(૭) જવેતિ । મજ્જીરસઃ નૂપુરખનિઃ । જાણામિ રક્ષાયામિ, તેજ અવપદેસેજ જ્ઞેવ-
ધાદ્દશાયાયાસત્તવ પ્રવોચનચ્છલેન । તત્તદાન્ ઉત્તરીયાપચ્છારિતઃ ઉત્તરીયવચ્છનાડમરીદઃ,
પ્રમુત્તલચ્છણઃ નિદ્રિતપત્નપ્રતીયમાનઃ ।

(૮) પરિકોપિતઃ સ્વપ્નગતોઽથઃ જ્ઞતઃ । અથ પ્રવોચનચ્છદ્યાભાવેપિ સ્વરક્ષિતયા
પ્રવોચ્યતેતિ ।

(૯) અપ કિં—પરિકોપિતોઽર્થઃ ।

(૧૦) નવ । એ વિષયે મહાશ્વરેવેવ ગન્નેહ કેન ? અધિક વર્ણિતેવ ઇન્દ્રોક્તય
કિં ? એ એકાવ નૂપુર નવ તના રાદેદેહ, તાહાટે વોથ હર કુદ્રિય લાહ-
જાણાકે એવોથ વેઠરાવ જ્ઞેન દુદ્ધરક્ષિતા કર્તુક મરચ્છિકા જાનોત રહેજાહે ।
અતઃથ ઉત્તરીયે મરીર આદુત કવિચ્છા નિદ્રેઃતથ જ્ઞાય થાક । (મકરન્દેવ
આદુત મરીરે નિદ્રિતેવ જ્ઞાય અવશાન) ।

(૧૧) (તત્પરે મરચ્છિકા ઓ દુદ્ધરક્ષિતાવ એવેન) ।

(૧૨) નવ । સહિ ! મતાહે માગતી આનાવ લાતાકે કોનિત કરિયાહે ?

(૧૩) દુદ્ધ । નિન્દરહે કોનિત કરિયાહે ।

मद। अहो! अचाहिदं, ता एहि वामसौत्रं, मातदि
निवभच्छेष्टा। (क) परिक्रमताः।

बुद्धः । इदं वासुभयणद्वारं । (च) इति प्रणिष्ठातः ।

भद। भदि सन्नद्धि। आणीमदि पसुत्ता . दे पिप्रसही
णयेत्ति (ह)।

तव । एहि मा षं पडिवोवेहि जदो एसा चिरं दुग्गणाधनी
 द्वापिं कोळ ईस मणुं उज्झिअ पसुत्तेति । तदो मणिषं एध
 कोळ सअणपणो उज्झिस (ज) ।

(३) बही । 'अव्याहित', तदर्थं वाच्योऽयं मासो विभक्तस्यैव ।

(५) इदं शासनव्यवहारम् ।

(४) सखि सगडिके । प्रायति प्रसहा वै प्रियसखी नरेति ।

(ग) यदि मेरा प्रतिबोध, यह रहा कि 'कुम्हाराना' इतनी शीघ्रतासे बनाने में सक्षम है। तब मैंने ही इसका उपयोग किया।

(इ) अन्वाहितं अग्नौ वा नालकपरं साहजान्तरवर्तिनि शिवः । अन्तर्गत्तं प्रति तादृश-
व्यवहारः स्त्रीया शोकोन्तो धर्मैकवागर्गकपर इति भावः । नामश्रीया प्रतिज्ञावत्प्रभाषा, निर्मग-
स्ययाः अन्वाद्यातादृशैर्नाशुचितिम् विरल्यर्थः ।

(क) ते मियवखो मालतो, मसुवा निद्रिता न वेति, आयते प्रति खरैवकाम्येन आयते किमिष्टपंक' ।

(ग) एतां प्रियवक्ष्यीं वाचसीं वा प्रतिवीक्ष्य चर्चः करिष्ये अग्रविद्वां वा कुत्र । दुर्भेदा-
भावा समतीर दुर्द्विजविना, मय्युं देव्यं वैवदृश्विना वाचमपि विदित् परिमथ्य प्रयुतेभि
निर्द्धेतेभि मय्ये इति शेषः ।

(୫) ସମ । ଏହା । ତାହୁଁ ଆଚରଣ ନିତାନ୍ତର ଅବସରକର । କୃତରାଂ ଏମ
 ଚର୍ଚ୍ଚାର ପ୍ରତି ଅତିକ୍ରମରତାବା ସାମଗ୍ରିକେ ଶିକ୍ଷାର କରି । (ଉପରୋକ୍ତ ପରିଚ୍ଛେଦ)

(চ) বৃদ্ধ। এই যে বাসগৃহের দ্বার। (উঠরের প্রবেশ)।

(ছ) সপ। সখি অবস্থিকে। তোমার জিহ্বা সখী বাগলী নিলিগা কি না জান কি ?

(ক) নব। এস, (উক্ত শব্দ করিয়া) ইহাকে আগাইও না। যে ছেতু

মদ । [তথা কৃতা ।] সছি । দুশ্মণাশ্চদি কথং ইত্থং বাম-
সীলা (ক)

লব । কহং নাম নববধূবিস্মম্বলোবাশ্চজাশুশ্রুং লডহং
বিদ্বদ্বমধুরমামিষং সসিগেহং আরীসণং অ দে ভাদরং মত্ভারং
সমাশাদিম্ব সছী য দুশ্মণাশ্চদি (জ) ।

(ক) সছি ! দুর্মনায়তে কথমিষ বামসীলা ?

(জ) কথং নাম নববধূবিস্মম্বলোবাশ্চজাশুশ্রুং লডহং বিদ্বদ্বমধুরমামিষং সসিগেহমটৌষং
অ নে ভাতরং ভর্তারং সমাশাৎ সছী য দুর্মনাশিষ্যতি ।

(ক) দুর্মনায়তে কথমিষি স্বয়মেব ভর্তুং, প্রতিকূল্যমানবরনী কৃতাপরোহা কথমাম্মদৈব
পুনর্দুর্মনাশ্যতা নবতীতি প্রশ্নার্থঃ ।

(জ) নববধূঃ বিস্মম্বলোবিশ্রামং লবুপাশ্রয় কথীকরথে যৈ সপায়াঃ তথিতাতুবর্ণনাদয়ঃ
কামশাস্ত্রোক্তাঃ তজ্জাতারং বিধবীতলম্বকযা সর্বদৈব তদনভিপ্রমিতি সৌমুখ্যমীশিঃ । এব-
মুতগম্যপি । যতীঃসৌ শান্তিকাঃ প্রদ্ব্যর্থপাললৌচিতবিবাহমিরাবাত্মনর এব কিচিদ্দ্য-
মিপিণীজ্ঞানম্বাং স্ববদ্বারানমিষাং নববধূং প্রানিতাক্ষৌষেব বজ্রাশির্দ্যং নিশ্বীকথিতুনারম্ববানু,
তেন নববধূবদ্বীকরমৌপায়লীখনমি ন জানাতীতি ভাবঃ । লডহং লুডরং শতৌষ কৃত্বচিত-
নিকৃষ্যঃ । বিদ্বদ্বং সুরতকলাপশ্রিতং সর্বদৈব তদানীতনভিপ্রমিতিস্বায়ঃ । মধুরমামিষং
নিতানককর্মামিষাশিপ্রমিতিস্বার্থঃ । সসিগেহং সৌমিগেহীনাপি বিরহিতমিতিস্বার্থঃ । আরীষং
মৌপরদ্বিনং সমলীক লুডমিতিস্বার্থঃ । এবমুতং তে তব ভাতরং (ভর্তুংকনৌষিতবর্জমুখবিরহিত-
মিতিস্বার্থঃ) ভর্তারং স্বামিনং সমাশাৎ প্রাপ্য সছী মানতৌ কথং নাম ন দুর্মনাশিষ্যতি
কুঃখিতমানসা ন ভবিষ্যতি ? এবমিষং ভর্তারং সমমানয়া দুর্মনাস্থাতং ভ্রামাদিক-
মিতি ভাবঃ ।

এই প্রিয়সখী বহুকাল অটলপ্রতিভা চিহ্নে থাকিয়া এখানেই কিঞ্চিৎ বৈশ্য্য পবি-
ত্যাগ করিয়া নিদ্রিতা হইয়াছে, মনে হইতেছে । অতএব যৌনে যৌবে এই
শয্যাশ্রমে উপবেশন কর ।

(ক) হর । (শয্যাশ্রমে উপবেশন) গণি । ভর্তার প্রতি প্রতিবৃ-
ততাবা মানতৌ আবার ছাতিচিহ্ন কেন ?

(জ) হর । নববধূব বিবাসোৎপাদনের উপাশ্রিতিক্ত স্তন্যব স্তন্যবতকলার

যববহুবিবৃদসাহসোবকমকুলসবেমকুলবিচ্ছৃদ-মহাশুভাষত্বেস
ভাদুণো দে বাশ্রাগদং কিং বি অপরিহাণং তেণ তুচ্ছং তি । কিচ্ছ—

“কুসুমসধর্মাণো হি যোযিতঃ সুকুমারোপক্রমা । তাপ্ত্বনধি-
গতবিজ্ঞাসৈঃ প্রসমমুপক্রম্যমাণাঃ সখ্যঃ সংপ্রয়োগবিদে পিণ্ডো ভবন্তি ।”
এবং কিল কামসুত্বে আরা আমণন্তি (৩) ।

যদপি শিষ্যসি ! নববহুবিবৃদসাহসোবকমকুলসবেমকুলবিচ্ছৃদমহাশুভাষত্বেস ভাদুণো
বাশ্রাগদং কিলমপরিহাণং তেণ যুযনন্তি । এবং কিল কামসুত্বে আরা আমণন্তি ।

গর্হণীয়ঃ । তথ্যৈতদং যে আলম্ব্যানেবোপাশ্রয়ণীয়ায়া তত্পদপাতিয়া লবঙ্কিতয়া কৃতং তব
ভাদুপদলভনং বিপ্রতীপনৈবৈতি ভাবঃ । সখি ! যদপি নববহুবিবৃদসাহসোবকমকুলসবেমকুলবিচ্ছৃদ-
মহাশুভাষত্বেস ; যঃ সাহসোপক্রমঃ বলাতুজারোচনঃ, তেণ যত্নঃ সখলনং তদ্বিচারার্থং মাখতীজতং প্রতীপাচরণং
তজাদয়দৈলভ্যঃ সৌধাভিনতিতচ্চিত্তবিকারঃ তেণ বিচ্ছৃদিতং বিবর্জিতং মহাশুভাষত্বে
ধৈর্যাভিহুপনহুদ্রমঃ যেন তচাভূতস্য তে তব ভাদুপদলভনস্য বাচ্যং বতং বাচ্যস্বিতং (“বহি-
ভাগুরিহ্মোননবাগৌপদসংগৌঃ । টাপস্বপি কলনানী শুধা বাচ্য নিশ্চয়িতা” ইত্যুক্তে-
শ্বাক্ষদ্বাদ্ টাপ্) অথবা বাচনং বচসা কৃতং অপরিহাণং অনবল্লিতি : নানাসদগুপসম্প্রদায়াঃ
সহসৌপদপ্রায়াশ্চ মাখত্যা নর্যাভাতিক্রম ইতি যাবত্, তেণ যুযনন্তি লবঙ্কিতয়া ইত্যর্থঃ ।
“তেন জায়তে কৃত্যপরাচা উপালভণীয়া বদমন্তি” ইত্যর্থকৌপি কল্পিতং যাতঃ । তথাচান্নামি
লবঙ্কিতয়া তব ভাদুপদলভনমবিপ্রতীপনৈবৈতি ভাবঃ ।

অত্রাণে প্রমাণীভূতং চ’স্কৃতভাষাময়ং প্রাচীনবৃত্তং স্তীকং সমর্থয়িতুং দর্যবন্ধি—কুসুমৈতি ।
অত এব চ’স্কৃতীতির্য্যবিবাদঃ, তদনুসরণার্থেভ্যচক্ষাঃ । কুসুমে: সমানাসুখ্যা ধর্ম্মাঃ
কৌমল্যাদয়ঃ যাসাং তথাভূতা যীজিতঃ নবোদাস্ত্রিয়ঃ সুকুমারঃ সৌমলঃ সন্দং সন্দং সৌমল-
স্বপেয় ক্রিয়মাণ ইতি যাবত্, অপক্রমঃ সুরসৌদযৌগঃ যাসাং তাঃ তথাভূতা ভবন্তি । তু কিল
অনধিগতঃ অবিরহহৃদয়া নবোদাস্ত্রিয়ঃ সখ্যবপ্রাভঃ বিদ্যাসৌ যেনু তাহমঃ অন্তুঃ প্রসমমুপক্রম্য-
মাণাঃ বলাতুক্রিয়মাণাঃ তাঃ নবোদা যোযিতঃ সখ্যঃ তত্পদান্ সমপ্রয়োগস সুরতল বিদে বিদ্যঃ
ভবন্তি, বিরক্তাচ্যত্রিবারচ্যর্দগৌজনে ইত্যর্থঃ ।

মানতী কর্তৃক (অশ্রুসোহন দ্বারা) নশ্বানিত হয় নাই, সে বিষয়ে লক্ষ্যদোষে
মানতী অবশ্যই তিব্জাবেব বোণ্ড । কিঙ্ক প্রিয় নবি ! নববহুবিবৃদ-
বলাৎকারোদ্যোগে মানতীব অতিকূলচরণ বশতঃ কোণে ধৈর্য্যচ্যুত তোমার

মালতীমাধব

সব। [চাস্তম্।] ঘরে ঘরে পুরিসা কলকাতা সমুদ্রহন্তি,
যে কত, কী বি সজ্জাপরাধীণে অণবরতং বৃহৎসংস্কারং কুল-
কুমারীভণ্ডং পছদামি তি বাধ্যবলেণ পজ্জালেদি। এদে কতুং দে

(৭) স্তম্ভে স্তম্ভে পুস্তকঃ কুলকলকাতাঃ সমুদ্রহন্তি, ন সন্তু কীঃপি সজ্জাপরাধীণমণমণপরাং
কুলকুমারীভণ্ডং পছদামি বাধ্যবলেণ পজ্জালেদি।- এদে কতুং দে ইদং

যদা কুলকলকাতাঃ সমুদ্রহন্তি, ন সন্তু কীঃপি সজ্জাপরাধীণমণমণপরাং
কুলকুমারীভণ্ডং পছদামি বাধ্যবলেণ পজ্জালেদি, ন সন্তু কীঃপি সজ্জাপরাধীণমণমণপরাং
কুলকুমারীভণ্ডং পছদামি বাধ্যবলেণ পজ্জালেদি, ন সন্তু কীঃপি সজ্জাপরাধীণমণমণপরাং
কুলকুমারীভণ্ডং পছদামি বাধ্যবলেণ পজ্জালেদি।

কালকলকাতাঃ কালকলকাতাঃ। এতৎ সজ্জাপরাধীণমণমণপরাং। এতৎ সজ্জাপরাধীণমণমণপরাং।
ন সন্তু কীঃপি সজ্জাপরাধীণমণমণপরাং।

“সজ্জাপরাধীণমণমণপরাং।”

সজ্জাপরাধীণমণমণপরাং।

১৫৫ সজ্জাপরাধীণমণমণপরাং।

(৮) সজ্জাপরাধীণমণমণপরাং। সজ্জাপরাধীণমণমণপরাং। সজ্জাপরাধীণমণমণপরাং।
সজ্জাপরাধীণমণমণপরাং। সজ্জাপরাধীণমণমণপরাং। সজ্জাপরাধীণমণমণপরাং।
সজ্জাপরাধীণমণমণপরাং। সজ্জাপরাধীণমণমণপরাং। সজ্জাপরাধীণমণমণপরাং।
সজ্জাপরাধীণমণমণপরাং। সজ্জাপরাধীণমণমণপরাং। সজ্জাপরাধীণমণমণপরাং।

সজ্জাপরাধীণমণমণপরাং। সজ্জাপরাধীণমণমণপরাং। সজ্জাপরাধীণমণমণপরাং।
সজ্জাপরাধীণমণমণপরাং।

“কুলকলকাতাঃ সমুদ্রহন্তি। এতৎ সজ্জাপরাধীণমণমণপরাং। এতৎ সজ্জাপরাধীণমণমণপরাং।
সজ্জাপরাধীণমণমণপরাং। সজ্জাপরাধীণমণমণপরাং। সজ্জাপরাধীণমণমণপরাং।
সজ্জাপরাধীণমণমণপরাং। সজ্জাপরাধীণমণমণপরাং। সজ্জাপরাধীণমণমণপরাং।
সজ্জাপরাধীণমণমণপরাং।

১। ১। ১। (অতঃ পরে কবিতা কবিতা) পরে পরে পুরুষপণ কুল-
(৫) পরে পরে কবিতা কবিতা, কিন্তু কেহই প্রকৃত্য হইয়া সজ্জাপরাধীণ-
(৬) কুল। কুলকলকাতাঃ কুলকলকাতাঃ। কুলকলকাতাঃ।

हिमप्रसङ्गिखेवा आमरणं सुमरन्तिन्तुमहा पदिघरणिवासवे-
रग्यकारिणो महापरिभवा जायं किदे इत्यिच्छां जम्बलाहं जुग-
च्छन्ति बान्धवा (ण) ।

मद । बुद्धरक्षिते । अदिदुष्मिदा पिअसहो लवङ्गिआ ।
महन्तो को वि मे भाटुणा बाभावरघो से कि दो (त) ।

बुद्ध । अध इ । सुदं अछेहिं जघा "मम ण तुए संपदं"
कोमारवन्धुए पओअण"त्ति (थ) ।

वैद्यनिर्घोषा आमरणं श्रेष्ठमायुःसहाः पतिगृहनिवासवैराग्यकारिणो महापरिभवा शेषा
कृते श्रीषा जम्बलामं जुगुप्सुने बान्धवाः ।

(त) बुद्धरक्षिते ! अतिदुर्लभायमाना प्रियवस्त्री लवङ्गिका । महान् कोऽपि मे भावा
बागवराधीऽभ्याः कृतः ।

(थ) अथ किम् । अतमव्याभिर्यया "मम न त्वया सात्पुत्रं" श्रीमारवन्धवा प्रयोजन-
मिति ।

भावः । वृद्धयशस्यनिर्घोषाः वयसि बहुसमारोपयवत्कृतममदा, अयमायुःसहाः अयमावाः
श्रुतिविशयोक्तिरमाणा अयि दुःसहाः सोढुमयोभ्याः सा कथा अनुभूयमाना इत्यर्थः ।
पतिगृहनिवासवैराग्यकारिणः सायहया पतिगृहवसतिर्वैराग्यसम्पादकं, महापरिभवाः
निरतिशयतिरस्काराः । येषां महापरिभवानां बान्धवाः पित्रादयः जुगुप्सुने "निरतिशय-
तिरस्काराङ्गीकरणात्पदं" कथाजगन् धिक्" इति निन्दन्ति ।

(ग) ललाः मन्त्रवाः, बागवराधः, बावा कृततिरस्कारः कृतः अभूदिति शेषः । अन्यथा
लवङ्गिकाया ईदृशदुर्लभकलस्यासम्भवादिति भावः ।

मदं कवे मा । श्वरे षेन निःकृपेऽत्रार ह्रेषश्च मरवतान पर्याप्तं नवगीर
अति दुःसह एवै जातीयं सेहै सकल महापवित्रवै पतिगृहवासं वैदुष्या यन्मा-
हेम धाके । सेहै पवित्रवेव घञ्ज गिदापि राक्षसगण द्यौवन्तगातेन निन्दा
करिवा धाकेन ।

(त) मद । बुद्धरक्षिते । प्रिय वस्त्री लवङ्गिका अत्रात्त दुर्लभा दृष्टवादे,
अतएव आशां लाला बागतीव एति राक्षसगतं कोनञ् महा अपवाध करिवा
धाकिवे ।

માણતોમાધવે

મદ ! [કર્ણો પિધાય ।] ઘહો ! ઘદિકમો ! ઘહો ! ઘમાદો !
સહિ જવદ્વિષ । ઘસમસ્યહિ દે મુહં પિ મંપટં દંસિદું તથાવિ
પદ્ધામિ સ્તિ કિં પિ મન્તદસ્યં (દ) ।

સવ । સાધોળો દે ઘષં જળો (ધ) ।

મદ ! ચિદ્દ જ્વેન્વ મહ માદુષો દુક્ષીતદા ઘત્રિદાણં ષ ।
તદ્દે હિં દંદિષો ચિ સમ્પદં જથા ચિત્તમણુવત્તનોધો જૈષ મત્તા ઇસો

(દ) ઘહો ! ઘતિકમો ! ઘહો ! ઘમાદો ! સહિ જવદ્વિષે । ઘસમસ્યહિ દે મુહમપિ
સામ્યુત્તં દર્મશિષું, તથાપિ ઇમવાનોતિ કિમપિ મન્તવિષ્યે ।

(ધ) સાધીતસેયં જનઃ ।

(ધ) ઘય કિમિતિ મહાન્ વાચાપરાયઃ ક્યુવ ઇયેમયઃ । તદપરાયસ સ્વરૂપં દર્શયિતુ-
માહ—દુર્વમિતિ ।

(દ) કર્ણો પિધાયિતિ ઘવાચલયીતમાર્થે । ઇત્યાખ્યાં કર્ણવાચ્યાયેમયઃ । ઘહો ઘવં
છેદયીતકમ્ । ઘતિકમઃ મદુશિક્ષવં માતૃવીર્યધાત્રકુષળન્ । પ્રમાદ્ય મહધાતુરત્તવવાદતા ।
રિપુઘતિશ્ચાં સર્વંયોત્પત્તં સત્ત્વો માતૃવીર્ય ઇત્યેવમસદ્વત્તવાચયોવાદિતિ માતૃઃ । ઘસમસ્ય-
હીતિ, ચાત્રકતમપરાધમાકલગ્નૌ તથ જ્વાલે મુચ્છદ્દર્મનમ્પિ લગ્નાકરં મન્તે દર્શયઃ ।
મમવાનિ પરમમૌતિવશીષ જલિ મનુષ્યત્વમતિ ઇતિ જૈતોઃ કિમપિ મન્તવિષ્યે સહિમાર્દિયદિશિન્
કદપિઆમીશયે. ।

(ધ) ઘવં મન્તવચઃ જનઃ તે તદ સાધીનઃ સહિમાર્દિન વચીમુતઃ । તથાચ ઘદિક-
મનિધાગ્ મન્તોતીતિ ભાવઃ ।

(ધ) રૂઢઃ આર કિ ગિવિ ? “કોવાર જૂગટાં ઢોવાં વારા ગમ્પટિ
આવાર કોનઠ ઘરો જન નાઈ” એઈ વધા ગિવિઃટ આવારૈ ગિવિરાહિ ।

(ધ) । મર । (કર્ણ આજ્ઞાવન કરિશા) અરો । (આવાર જાઠાર)
અટિરૂપ, અરો ! (આવાર જાઠાર) અમરવાનકા । ગરિ નવશિકે । ગમ્પટિ
આવિ તોનાકે મૂવ મેવારેતેતઠ અમરવર્, લધાનિ પઠવ ક્ષીતિવર્ષે તોવાર ણ્ટિ
આવાર ઘરૂજુ આહે ગિવિરાઈ કિહુ ગિવિરહિ ।

(ઈ) ગવઃ । આનિ તોવાર રાવોન (અટઘર રાશં દેહાં લાશં) ગિવિરે
ગાથ) ।

त्ति । अस्मिं च । तुल्ये इमस्म अणहिजादखराहिक्खे वोवालभ-
दूषणस्म जं मूलं तं ण जाणध (न) ।

लव । कथं पल्ले असन्तं जाणीमो । (प)

मद । जं टाणिं नस्मिं मद्दाणुभावे माहवे किं पि किल
मालदीए तारामेत्तयं आसो, तद्धिं सञ्जलोअस्म अदिभूमिं गदो

(न) तिष्ठत्येव गम सागुरुः शीलतापरिहानं च कुप्यामिरौदसीऽपि सन्मृतं यथाचित्तमनु-
वर्त्तनीयो येन मर्त्येव इति । अन्यच्च—युद्धमस्तु अनभिज्ञाताचराधिपे पोषात्रभद्रूपयस्य यन्मृतं
तत्र जाणीय ।

(प) कथं वयमसज्जजाणीमः ।

(न) मदिति । ईदृसीऽपि निदरदुःखचनादिहतापराधीऽपि एव मन्यता । मन्दन,
मुग्धाभिः मातृतीततृपयवातिनीभिः यथाचित्तं चित्तशक्तिमनतिशय्य अनुवर्त्तनीय, अनुसरणीयः,
येन ईतुना एव भर्त्ता पतिः । तथाच "सदोकोऽपि भर्त्ता कुलवधुनामनस्यमनुवर्त्तनीय" इति
सुलभमपि महात्मनपरार्थमविगच्छया सम्यग्देव मालव्यायितानुवर्त्तनमस्य कर्त्तव्यमिति भावः ।
अनभिज्ञाताचराणां "मम न लया सागुरुं कीमारब्धवशा प्रयोजन"मित्यन्यायवर्णानां (ग्राये
कुलीनवृषयीरभिज्ञानपदं विदुरिति भावतः) अधिपे देव उपस्थासेन यः उपानयः तिरस्कारः
स एव दूषणं तस्य यन्मृतं योजं तत् युद्धं न जाणीय ईदृश्वरः ।

"ईतुवायं समासोक्तमिष्टकडेणुदमं" इति दण्डवत्तत्वात् "येन मर्त्ये" इति ईतु-
प्रदर्शनेनात्र ईतुर्नाम भाट्टम् ।

(प) असदिति अथर्मान् तन्मूलमित्यर्थः । खपुण्ड्रदस्यत्वं कारयं ॥ कीऽपि जानातीति
भावः । एतेन मालवा तादृशतिरस्कारणं किमपि नास्ति, किन्तु तव धाता स्रजोय
दुःशौल्लादीव तादृशतिरस्कारः हस्त इति व्यस्यते ।

(न) मद । आमार लाताव दुम्भीलता ओ बाकायनित र्ध्यानाहिक्खने धादुक्
तादृश, (अपराधी) इहेनेओ डाहाइर चित्तवुद्धि अह्याएव होमादेव (मालतीव)
अनुवर्त्तन कवा उचित । वे हेतु तिनि तर्ही । आरओ वरुण्य एहे वे, एहे
"वोनारवदकी" रूप अज्ञायवचनोपज्ञासे तिवहावरुण पोषे । बाहा मूल, तामा
तेनवा जान ना ।

(प) मद । बाहा नाहे, ताहा दिक्खणे जानिव ?

प्रवादो । तं क्व एदं विप्रश्नादि । ता पिप्रसहि ! जघा इष
भक्तुणो ऽप्येकज्ञाहिषिवेसो शिरवसेसं हिषपादो उहरीमदि तथा
करेध । अथवा मज्ञादोसो त्ति जाणिदं भोदु । पिह्मपादरणा
कखकाधो दूमावेन्ति हिमचं मखत्तारणं ईदिसादो दुरमिज्ञादो
त्ति । मा यं भणित्ताध मदप्रन्तिपाए कधिदं त्ति (क) ।

(५) यदिदाग्रीं तत्किमहागुभावे माधवे किमपि चित्त मातुष्यः तापभित्तकमारीतु, एव
 धर्मलोकातिभूमिं गतः स्वप्नः । तत् एतद्धिं विजुगुप्ते । तत् प्रियवर्षि ! ददौ
 मर्त्यदेवाभिनिवेशो निरवशेन इदमनुजिह्वते, तथा कुर्वत । अथवा महादीव एव प्राप्तं यत्तु ।
 निष्कमहास्वप्नः कथंका हासयन्ति इदं सन्तुष्याचामीहमादुपमितज्ञादिति । मेमां भविष्य
 मद्रमिहया कथितमिति ।

[illegible]

(ক) নয়। মহাপ্রলয় সাধ্যম্ ॥ বাল্যভীরু নেত্রহীনি হিংস্র, ভবিষ্যৎ প্রবাস
গম্ভীর সদন্ত শোকের নিবট্টেই আতিশয়া প্রাপ্ত হইয়াছে, ও সেই প্রবাসই এই
তিরঙ্কারের কারণ বলিয়া প্রকাশ পাইতেছে, অতএব হে প্রিয়সখি! যে প্রাণে
তর্কী নবনের উপেক্ষা বিঘ্নে বহুগুরুত্বপূর্ণ বাল্যভীরু মন হইতে উৎপাটিত হয়,

લવ । અર અસાવધાને ! અસંબદ્ધલોકપ્રવાદમોહિતે અવેદિ
ળ તુણ સદ્ધ જયિસા (વ) ।

મદ । સદ્ધિ ! પસોદ પસોદ । અહવા ણ તુહો ફડં મણિ-
દાઓ ચિટ્ઠધ । કિં ચ । અહો સચં લેબ્બ માહવેક્કમધજી-

(વ) અયિ અસાવધાને ! અસંબદ્ધલોકપ્રવાદમોહિતે ! અવેદિ, ન તથા સદ્ધ જયિ-
સામિ ।

(મ) સદ્ધિ ! પ્રસીદ પ્રસીદ । અહવા ન દૂયં ક્કુટં મહિતાસિચ । કિચ્ચ । ઘયં
સચ્ચમેવ માધવૈકાન્યગૌરવ્યોકા માતુલો જાનોમઃ । કૈન વા કઠોરકેતકગર્ભવિભનાવયવદૌર્ભલ્ય-

નમ્બનમ્બ તાદ્વચપરિતાપો ન ભવતિ, તથાવચ્ચં સાપ્ત્યા કાલંભ્યમિતિ ભાવઃ । મદયનિકાયાઃ
કથિતમિતિ રૂદં ઇતિત્યાદિઃ, એના આગતોં ના મણિચ્ચ ન અપયિચ્ચ । તથા સતિ માતુલો
મામપિ વિદેવચ્ચુદૈવ પચ્ચેદિતિ ભાવઃ ।

(ઘ) સતિ માતુલોચ્ચવચ્ચાદયે સુમાયા અપિ માક્કયાઃ સન્નિધાને કથનં સર્વથૈવાનવધાનતા-
પરિષાયકં સદ્ધસા નિદ્રાપવનનેન કપટનિદ્રયાપિ તથાવચ્ચાનસધવેન ચ સ્વત એવ તત્ત્વચ-
સમ્ભવાદિધામયેન સમ્બોધવતિ—અસાવધાને ક્કમિ । તત્ત્વવાદસ નિચ્ચૂલકલં સ્થથિતું સમ્બોધ-
યતિ—અસંબદ્ધલોકપ્રવાદમોહિતે રૂતિ । અવે દિ—દૂરમપસર, અભિચ્ચામિ—આશ્ચર્યચામિ ।

(ઙ) મદદિતિ । પ્રસીદ માં પ્રતિ પ્રસન્ના ભવ કોપિતા મા મહેત્થયઃ । પલાનર-
માહ—અયથેતિ દૂયં ક્કુટં મહિતાઃ ક્કનાં વાતીં કૈનાપિ સુખટં કવિતા ન તિહય
કૈનાવિયં વાતીં સુખાકંબ્યાનેન સુખટં કવિતા રત્થયઃ । સામિધીયં વત્તુમારમતી—
કિચ્ચેતિ । કઠોરસ પરિચ્ચતમ્બ કૈતકાલ્લ કૈતકીપુપ્પમ્બ ગર્ભવન્ અખ્ખલરદેયવન્
શિન્નમઃ શિન્નાસઃ પાણ્ણલમિતિ યાચન યેત્ત તથામૂતાનાં અવયવાનાં પાણિપાદાદીનાં દૌર્ભલ્યેન

કેવલકાર આરદ્રન કવ । હાહા ના કરિલે મહા અનર્થ હૈરેવ, હૈરા હોમાનેવ
પવિજ્ઞાત હટેક । આગેવ વિદેવકારગમસવધાને અવિઠનિઠ ડોવળ કણ્ઠકાગળ
દ્રેહૂળ છુટ્ટાશુરાગ ઘારા ચમ્પુચોવ છુદ્ધ મચ્છાનિઠ કવે । “હૈરા મચ્છશિકા-
વનિઠાહે” એઈ કથા માગતોકે વનિઠ ના ।

(વ) નવ । અગ્નિ અમાવધાને ! ડુમ્મિ અમૂનક લોકાપવાળે મોહિત
હૈરેરાહ, અતએવ મૂત્રે ઇનિરા વાઝ, હોમાત્ર મહિત આનાપ કરિવ ના ।

(ઙ) મન । મધિ । એમ્મ રહ, એમ્મ રહ । અવવા કેરહે સ્પર્થેકાપે
એકથા હોમાદિગકે વલે નાહે । આરુઠ વનિ—મઝાહે આવરા માગતોવ

যলৌপ' মালতী' জাণীমো। কেণ বা কঠোরকৈদঘমব্ধবিব্ধমভা-
ববদৌল্লসিদ্ধিহৃদস'দরত্বেষ্যসি' মাংবসহস্রাশিখাবিদম্বলতা-
বলৌবিরহদকপ্লাবলম্মিত্তসংঘারিদৌল্লস' মালদৌ মাংবসহ প
প্রমাতবন্দময়ল্লাপাশুরপরিভ্রামরমপৌষদংস' খ বিমাবিহ'
সরীর'। কি' চ তদ্বিষয়ে কুসুমাখণ্ডব্যাখপেরন্তরচ্ছামুহসমাগমে
সবিশ'মমুহসিদ্ধকৌদুহসুপ্পুপসরনাপশুপ্পসবহলবিসাশমবিশ-
সচ্চারচাতারমাবিরামন্তবিব্ধমমা অথক্লেষদ্যপারিষদব্যাঘাতো-

নির্মহিতমুদ্রবিক্রীষ' মাধবসহস্রনির্মিতমুদ্রাশকৌরিতকচ্ছারনুশব্দসংঘাতিসৌবন'
মানদ্য মাধব' য প্রভাসময়ময়ল্লাপাশুরপরিভ্রামরমপৌষদংস' য বিমাবিহ' সরীর'।
বিষ। তদ্বিষয়ে কুসুমাখণ্ডব্যাখপেরন্তরচ্ছামুহসমাগমে সবিশ'মমুহসিদ্ধকৌদুহসুপ্পুপ-
সরসদ্যমৌদুপসহস্রবিসাশমমুহসিদ্ধকৌদুহসুপ্পুপসরনাপশুপ্পসবহলবিসাশমবিশ-
সচ্চারচাতারমাবিরামন্তবিব্ধমমা অথক্লেষদ্যপারিষদব্যাঘাতো-

বিহিতমিত্তময়ল্লাপাশুর' ন নির্মহিত: সঙ্গাহিত, সুন্দরবিক্রীষ: কৌন্দর্যবিশেষ: যমিন্ তদা-
হুতন্, তদা মাধবসহ সারসমিধিতয়া বহুভাবলয়া বহুবহুদ্রুমসহ্য বিহিত: হত: য: সচ্চা-
বলম্ব, মণ্ডবিকল্পন', সন্ধ্যাবে' স'সংবিত' জীবন যেন যবদুর্' কাশন্য: প্রদৌ', প্রভাসময়-
ময়ল্লাপাশুর' ইহন্ বাহুবর্ধনবিদ্যাম' সততদুহসিদ্ধা হ্রদতাপস' রবীন্দ্রবর্ধন' ললৌ-
বলৌবন' স'সংবিত' মাধবসহ য সরীর' কেন বা মনেন ন বিমাবিহ' ন সচ্চৌহন' যমি
কর্মদেব সচ্চৌহনবিশেষ:। তদাথ কথ' যৌদ্যধৌমি মাধব:।

বিশিতি অধিগম্যদেহন্। কুসুমাখণ্ডব্যাখপের' মল্লোদ্যমসৌম' যৎ রবীন্দ্র' মম
সমাগমে স'মবিত: স'সংবিত' স'সংবিত' স'সংবিত' স'সংবিত' স'সংবিত' স'সংবিত' স'সংবিত'
কৌদুহসি' মাধব' স'সংবিত: বিবিসিত: প্রবর্তী: স'সংবিত: স'সংবিত' স'সংবিত' স'সংবিত'
স'সংবিত: স'সংবিত' স'সংবিত' স'সংবিত' স'সংবিত' স'সংবিত' স'সংবিত' স'সংবিত'

যৌবনকে মাধবেরকম বর্ণনা জানি। পরিণত কেতকৌদুহসের অত্যন্ত-
দেহবৎ পাণ্ডুরং ইঙ্গপর্বাশি অবসারের ধৌল্লতা বদন্ত: কাশন্য সৌন্দর্যের
সঙ্গাহিত ইঙ্গোচ্চ, এবং কেবল কাশন্যের বহুভাবলয়া বহুভাবলয়া বহুভাবলয়া
কাশন্যে যে ধৌল্লতা কাশন্য করিয়াছে, তাহুণ যাবত্রেব শরীর এবং লোভা চত-
স্চত্রেব কাশন্যে পাণ্ডুরং যৌবন অত্যন্তবর্ণন মাধবের শরীর কেনা নন্দ্য

বদেসণিস্মাবিশ্রয়িত্বমুদমহুরা তু এ বি ণ ণিরুবিদা ইমাণং
দিষ্টিসম্মেদা । কিং অ । মম ভাদুণী দাণ্ডুত্তন্তং সুণিস্র
তত্ত্বল্লুচ্ছলিঙ্গম্মীরাবৈষম্বদ্বয়রমিলাতন্তদেহসৌহাৰ্যং উব্বত্তমাণ-
মূলং বিস্র য় লক্কিতং দিষ্টম্ । কিং অ । এদং পি অণং সুমরিদং
মএ (অ) । (১৮)

কারোপদেশনির্মিতবিদগমসুখমধুরাশ্রয়পি ন নিদপিতা অমযোহঁটিসম্মেদা । কিং অ । মম
ভাদুর্দানত্বতানং যুতা তৎস্বপ্যোচ্ছলিতম্মীরাবৈষম্বতিকাৰ্যমানদেহসৌম্যবর্ণনামনুতনিন
ন ললিতং হৃদয়ম্ । কিং অ । এতদ্ব্যপারং জ্ঞাতং ময়া ।

তাম্মা বিরাজনাতাঃ দৌষ্যনাতাঃ বিধমাতাঃ কিলাসাঃ নাতাবিধমাতিকমাতা ইতি যাদনু, ষিহু
তাহমাতা, তথা অমহাঃ কানদেব এব নাতাচার্য্যঃ তস্মৈ সৰ্ব্বাভ্যুপদেশৈঃ সৰ্ব্ববিধমিচ্ছ্যৈঃ নির্মিতাঃ
বিরচিতাঃ অত এব বিদগ্ধাঃ মনোমতমাত্মকাম্মত্মকাতাঃ, সুম্ভা, মনোমাতা, মধুরাঃ সৌম্যনীয়ায
সে তযীতাতাঃ অমযীমৌলতীমাতাযযীঃ হৃষ্টিসম্মেদাঃ ময়নসম্মেদলানি কিং তদ্যপি (য কেবলং
ময়েবদেবর্যং) ন নিদপিতাঃ ললিতাঃ অপিতু নিদপিতা এবৈবর্যঃ । তদ্ব্যপ অণং তস্মি ন
জ্ঞানাসীতি ভাষঃ ।

কিমেতি । মম ভাদুর্নন্দনম্, করে ইতি ষিহু, তদ্যচ পঠো ন বিদধ্যতে । তদ্ব্যপ মম
ভাষে দানত্বনাত্যবদধ্যত এব উচ্ছলিতস্ব তদ্ব্যপ্যম্ম ম্মীরাবৈষম্ব অতিময়দুঃখাবৈষম্ব
ব্যতিকরণে সম্মেদে নাত্যমাতাঃ মনোমতমাত্মকাতাঃ দেহসৌম্য যযীঃ তদ্যামুতযীঃ মাত্তীমাতাযযীঃ
তদ্ব্যপ্যনাতং উচ্ছিন্নং সৰ্ব্বমাতাং মূলং মূলবন্ধনং যদ্ব তাহমমিব হৃদয়ং কিং ন ললিতং
অপিতু ললিতমিব তদ্যাবীত্বম্বয়ঃ । তদ্যপি তদ্ব্যপ্যনাতমাতাঃ সমতীমাত্মকাতাঃ ইতি ভাষঃ ।
অপরং অবদধ্যতং ।

কহিছাছে ? আরও বলি, সেহেহি মনোভানগমনপথে নাগতী ও যাহাবৈব
মদ্ব্যনন হইলে সবিসাশোচ্ছলিত আনন্দোৎসুক ও গন্তব্য জ্ঞানগামি মননাত-
পনের বহনবিশাস নির্মাণ লক্ষ্যবে মনোজ্ঞতাযকা দ্বাবা বাহাব শোভা
বিরাজমান এবং কানদেবর্য নাট্যাচার্য্যেব সৰ্ব্বপ্রকার শিনাবিবচিত মনোভাব
প্রকাশস্বার্থ মনোজ্ঞ ৷ শোভনীর নানতীমাত্মক মননমদ্ব্যনন কি ভূমিত
লক্ষ্য কব নাই ? আরও বলি, আনাব লাভার করে প্রদান ব্রতান্ত্র অব
কহিছা তৎকণোদ্রুত গভীর দুঃখাবেগ সম্পর্কে বাহ্যম্মেদেহশোভা মনিনীকৃত

সক। কিং দাযিৎ শবরং (ম)।

মদ। জঁ মম তস্ম জীবিত্যদ্যদাঃ সো মহাত্মনোঃ চেৎশাশ্বতং
লভ্যমিচ্ছামিতি চৈব মাভবৌঃ সো মহাত্মনোঃ চেৎশাশ্বতং
দ্বিগুণং জীবিতং য মাভবৌঃ পারিতোষিত্যদ্যদ্য
স্বয়ং গাঢ়সাহসে
যিত্তং। অহ য সত্বদ্বিগুণং তস্মিঁ সুপ জ্জ্বল মণিদং পদিক্কিত্তো স্তু
পো পিচ্ছমহৌঃ পশং পসাদো ত্তি (য)।

(ম) কিনিদালোকপাত্।

(য) স্তু স্তু মম তস্য জীবিত্যদ্যদ্যদ্যো মহাত্মনোঃ চেৎশাশ্বতং
লভ্যমিচ্ছামিতি চৈব মাভবৌঃ সো মহাত্মনোঃ চেৎশাশ্বতং
দ্বিগুণং জীবিতং য মাভবৌঃ পারিতোষিত্যদ্যদ্য
স্বয়ং গাঢ়সাহসে
যিত্তং। অহ য সত্বদ্বিগুণং তস্মিঁ সুপ জ্জ্বল মণিদং পদিক্কিত্তো স্তু
পো পিচ্ছমহৌঃ পশং পসাদো ত্তি (য)।

(ম) অপর্যমিত স্যাদা স্তুতমিতি শ্রীঃ। সত্যং তদ্ব্যবহাঃ।

(য) মদেতি। জীবিত্যদ্যদ্যদ্যো মহাত্মনোঃ চেৎশাশ্বতং
লভ্যমিচ্ছামিতি চৈব মাভবৌঃ সো মহাত্মনোঃ চেৎশাশ্বতং
দ্বিগুণং জীবিতং য মাভবৌঃ পারিতোষিত্যদ্যদ্য
স্বয়ং গাঢ়সাহসে
যিত্তং। অহ য সত্বদ্বিগুণং তস্মিঁ সুপ জ্জ্বল মণিদং পদিক্কিত্তো স্তু
পো পিচ্ছমহৌঃ পশং পসাদো ত্তি (য)।

দেহাচ্ছিন্নং ভাঙ্গনং বাণজো ও বাণজো ছিন্নং বাণজো ছিন্নং কি ফুঁ দলা কম
মাই? আরও বলি অপর দেহাও আমি ছিন্ন করিচ্ছামি।

(ম) সত্য। সত্যং তদ্ব্যবহাঃ।

(য) মদ। জীবিত্যদ্যদ্যদ্যো মহাত্মনোঃ চেৎশাশ্বতং
লভ্যমিচ্ছামিতি চৈব মাভবৌঃ সো মহাত্মনোঃ চেৎশাশ্বতং
দ্বিগুণং জীবিতং য মাভবৌঃ পারিতোষিত্যদ্যদ্য
স্বয়ং গাঢ়সাহসে
যিত্তং। অহ য সত্বদ্বিগুণং তস্মিঁ সুপ জ্জ্বল মণিদং পদিক্কিত্তো স্তু
পো পিচ্ছমহৌঃ পশং পসাদো ত্তি (য)।

सब । सहि ! कदमो उण सो महानुहावोत्ति^१ त्रिसुमरिदं
मए (र) ।

मद । सहि मुमर सुमर जेण तस्मिं दिशसे विश्वरदुष्टावदा-
वदेसकालगोचरं गदा अस्तरणा तक्कालसंणिहिदेण जीविदप्पदाइणा
प्रीअरभुअत्यम्भेण णिक्कारणबन्धवेण सअलमुत्रणेकसारणिअदेहोवहार-
साइसं कदुअ परिरत्तिदद्धि । जेण अ दिदुदादाविदारिअविअइ-
मंसलत्याणपरिणाहिबक्खत्यलेण जरठजञ्जरिदजवापीइहारिणा

(१) सखि कृतमः पुनः स नष्टानुभाव इति विष्णुत' मया ।

(क) सखि । क्षर क्षर येन तस्मिन् दिवसे विहट्टदुष्कापदापदेश्चक्ष्णोपरं गता
 पश्यता तत्कालसन्निहितेन जीवितव्रदायिना पीवरभुजसप्येन निष्कारसथाय येन सखदभुवनैक-
 सारनिजद्वैदीपव्हासाहसं ह्लाहा परिचयिताम्भि । येन च इदं दृष्ट्वाश्चिरतस्मिन् विहट्टमासलीलान-

(८) भास्वतोमाधवातुरागसमाप्तोचनं खगयितुं शक्यं न चरन्द्' इति मृदयनिकाया
चतुर्पादप्रकारं तन्म आदेव परिज्ञातुं क्षुत्तौ स्यान्मपि विवर्ति' प्रकटयति—सखीत्यादिना ।

(७) नदेति । विकटः भोदयः दुष्टः सुखसम्भावः यः शायदः हिंस्रः स एव अपदेशः
 दत्तं यस्य तथाभूतस्य कालस्य समस्य समसद्व्यव्याप्त्यर्थे । गोचरं हिंसाप्रतिविधयतां यथा
 प्राप्ता, अथवा तदवधारकज्ञाना, अस्मिन्मिति शेषः । तत्कालसमिहितेन शार्ङ्गलाभस्य
 कालनिर्णयवर्तिनः, पीवरः स्तूलः सुजः बाहुः सन्ध इव यस्य तदाम्बुतेन, निश्चारयताम्बुन
 निर्निमित्तकमुद्धता देन भङ्गानुभावेन सकलमुद्यनेषु विलीयितु एकः अतितीयः सारः सर्ववर्ण-
 निदानत्वात् शेषः यो निगृह्यः, तस्य सपहारे व्याप्राशर्पये साहसं इत्यादिभ्यस्तीराजन-
 सन्धैरपि तस्य ध्वेषेन दत्तव्यः परिचितता व्याप्राक्रमणानुहारिता । हृद्दंष्ट्रभिः कठिन-
 दमनैः विदारितं हिंस्रं अत एव विकटं अतस्तदुत्पत्त्यापहरं नासत् स्तुवं उत्तमं अग्रतः

(३) नव । मरि । सेहै मरानुत्तव के ईहा । आसि बिशुद्ध हईगहि ।

(৯) মদ। সখি! সেই দিনে ভীষণ ছুটে হিংস্র জন্তুবাণদ্বিষ্ট বনের হিংসাধিবহীভূত রক্তকরীণ আমাকে তৎকালসম্মিহিত হুল্লাহতস্তথানী জীবিতদায়ী বেই নিকারণ বান্ধব সকলদুবনের অধিতীর সারভূত নিষ বেহেত্র উপহাররূপ সাহসাস্ত্রীকাব করিয়া বলা করিগাছেন, কঠিন মন্ত বিদাষিত বিকট

যক্ণে ক্রমযেণ মম কিদে বিসহিহা অতিদুঃসহলবহসিহা ক্রল্যপহার
মারিতো অ সো দুঃসাবদমহারকলসো ত্তি (ল)। (২২)

সব। হু' মমরন্দো (ব)

মট। [সানন্দম্।] বিশ্বসহি ! কিং কিং ভগ্নামি (শ)

সব। পং ভগ্নামি মমরন্দো ত্তি (ঘ)।

পরিষাদ্বিষয়ঃ। সন্তোষে নরতর্জরিতস্বাপোহুঃসিহা ক্রল্যপহারমহা যম লগ্নে বিসীদা অতিদুঃ-
সাহু'ল্যলগ্নিগিহাভ্রমহার্য মারিতো অ দুঃসাবদমহার্যমহা যম ইতি।

(ক) হু' মমরন্দো।

(খ) বিশ্বসহি। কিং কিং ভগ্নামি।

(গ) যম ভগ্নামি মমরন্দো ইতি।

পরিষাদ্বিষয়ঃ। সন্তোষে নরতর্জরিতস্বাপোহুঃসিহা ক্রল্যপহারমহা যম লগ্নে বিসীদা অতিদুঃ-
সাহু'ল্যলগ্নিগিহাভ্রমহার্য মারিতো অ দুঃসাবদমহার্যমহা যম ইতি।

(ক) হু' মমরন্দো।

(খ) বিশ্বসহি। কিং কিং ভগ্নামি।

কুপ, উত্তম ও বিশাল বহুঃস্বল্যগ্নি ক্রল্য ও হিহা ক্রল্য ক্রল্যপহারমহা যম লগ্নে বিসীদা অতিদুঃ-
সাহু'ল্যলগ্নিগিহাভ্রমহার্য মারিতো অ দুঃসাবদমহার্যমহা যম ইতি।

(ক) সব। হু' মমরন্দো।

(খ) সব। (আনন্দম্ মট) বিশ্বসহি। কিং কিং ভগ্নামি।

(গ) সব। "মমরন্দো" ওই কথা বলিয়া।

(সঙ্কটং যদৌরমস্যাঃ স্পৃশ্যন্তো সংকুতমাশ্রিত্য) (৫)

যয়ং তথা নাম যদাত্য কিং বদাম্যয়ং ত্বকস্মাদিকলঃ কথান্তরে ।
কদম্বগোলাকৃতিমাশ্রিতঃ কথং বিশুদ্ধমুগ্ধঃ কুলকন্যকাজনঃ ? (৬)

(৫) এতৌরমস্যাঃ স্পৃশ্যন্তো সংকুতমাশ্রিত্যঃ ইতি । বৈদম্ব্যাদৌ সান্দ্রীকরণা
লব্ধিকায়াঃ সংকুতাম্যয়ম্ । সদ্যচৌক্যং দর্শয়ে—

“যৌবিত্ত্বস্বকৌবালবৈগ্যাঙ্কিতশাশুরস্যান্তরা ।

বৈদম্ব্যার্থে প্রদাতব্যং সংকুতস্থানরাগরা ॥”

(৬) ইয়মিতি । যদাত্য “মানভী মাধবে অনুরক্তে”তি যন্ কথয়সি যয়ং তথা নাম
মাধবে অনুরক্তা নাম, নামযদৌরমস্যাশ্রয়ণম্, তথাচ যয়ং মাধবে অনুরক্তা ইতি ত্বকুতং সৌকুর্ন
ইত্যর্থঃ । (কুটমৌল্যাদিস্থলযা সমস্তা সমকামনৌঃশিত্ত্ববুদ্ধ্যা চান যয়মিতি নির্ভীকৌ
মলম্যঃ) তু কিন্তু কিং বদামি অদমপি ত্বদবিষয়ে কিং কথয়ামি ? বিপ্রতঃ পরপুত্রবহুত্ব-
শ্রুত্যাঃ পবিত্রঃ বৈদরীকুলকন্যা মুমুক্ষুগৌল্য সমতীৰ পরপুত্রবহুত্বশ্রুত্যাঃ, মুগ্ধঃ মন্দমা-
ন্যমীশ্বরিয়ন্ততয়া সমতীৰ সুরতঃ, তথাপি পূৰ্ণবন্ নিরসিময়মন্দযারৈমশ্রিতযাংতীৰ কপটতা-
পূৰ্ণ ইত্যর্থঃ (বিপ্রত্বাধী মুগ্ধা ইতি বিপ্রতমুগ্ধ ইত্যুপাধৌ বিশিষ্টলবিত্বশা কৰ্ম্মধারণসমাধঃ)
অয়ং স্পৃশ্যমানকুলকন্যকাজনমানভীকৌবল্যবান্বে বিখ্যাত মদবলিত্বার্থঃ, কথান্তরে অস্মদিত্ত্ব
পুংসঃ কথ্যপ্রসঙ্গে বিকল্যঃ কুতবিদ্যাবিগমাদবল্যঃ সন্ কথং, কৈব কার্যেণ কদম্বগৌল্যকল্য নীপ-
কুশলস্য আকৃতিমিলাকৃতিং আকারং স্ফীতবান্ । সৌমখিত্বঃ কথং জাত ইত্যর্থঃ । যদ্যাঃ
পরপুত্রনামশ্রুত্যাঃ সন্তুদভূতঃ কন্দর্পবিশৌ সৌমখাদিকং জনবতি, তস্মাৎলাভ্যদৌর্যাবিশ্বরথেন
পরিন্দ্রায়াঃ প্রাপ্তিঃ সর্বার্থকানুচিতৈতি ধাবঃ । সৌমখাসৌক্যবিত্ত্বম্ ।

অন যদাত্যেতি যন্পদঘটিতবাক্যস্য পরত উপবাসাত পূৰ্ণবদ্যকগতবিধেগণনির্মণীয়ঃ ।
এব মদবলিত্বায়া লকরদানুগম্যে হৃদমভীবিধিবেগ প্রকটনাত্ পৰ্য্যায়ীকং, কদম্বগৌল্যকৃতি-
মিতি সমাসগতৌরম্য আত্মহার ইতি তথীঃ সহরঃ । এব “স সৌম্যে মদ্যতে যাক” যন্

(৬) (স্পৃশ্যন্তো সংকুতমাশ্রিত্যঃ)

(৭) তুনি যে বলিষ্টেহ “মানভী মাধবে অনুরক্ত” তাহা আমি স্বীকার
করিলাম, কিন্তু তোমার বিষয়ে আমি কি বলিব ? বিপ্রত ও মুগ্ধ এই দুই কন্যক।
পরপুত্রের কথাপ্রসঙ্গ অকস্মাৎ বিকল হইয়া বদম্বমুগ্ধের আকৃতিব জায়
আকৃতি ধারণ করিল কেন ? (অর্থাৎ মানভীৰ দৌৰ্যাবেশিনী বিপ্রত্বভাবিনী

मद [सलज्जम्] सहि किं मं उवदसस्मि । नं मथामि पिब्याव-
पन्ति मं मारिसस्म अण्णिरवेस्सुअन्नसादणो मिदंन्तवपलिव्वन्त-
जीविद्-यलामोडिअपेअण्णेषण-शुद्धकोपकारिणो . जणसस्म सद्दवाप्तु
णामगाह्वसुमरणाद् । सत्ता अ सो तुए वि मादप्पहारवेअणारभ-
विह्मारिदसरोरवड्ढलिद्वैयसत्तिलुण्णोत्तो मोहमसलाअन्त गेत्तकन्दोहसु-
अत्तो भूमिषिसम्भितासिखदाविड्ढभूधोरधारिदसरीरभारो पच्चस्सोमिदो

(४) सस्मि । विं मातुपवसस्मि । ननु मथामि निर्वापयामि वा वादयस्म आश्रित-
पितृवरसायिनः कृतान्तकमन्वसागजीविदवन्तान्वात्तप्रस्थानपनशुद्धकोपकारिणी भणन सद्दवाप्तु
मानस्यधरणाणि । तत्र च स तस्यापि मादप्यहारवेदनारण्यविधायित्वासीरसंगमितसं-
वाद्यपुत्रः सह"मिति दण्डकसक्तान् स्वेतो गतः साध्यः । अंगसद्विषयं वचनम्, "वदन्ति अंगपरिते

जती गरा"मिति सप्तपात् ।

(४) अण्णमिति, सप्तपात्तमिषी येनाश्रितमण्डनवेत्तः सत्यादिपुः । आश्रितरिषेयं
आश्रयप्राप्तौकारितं प्रया स्यात्तथा अण्णसायिनः सत्परिरक्षणीत्येवमित्यर्थः । उवाचने पनेन
कथयमानस्य माहूँकाशमचम्यवेदनेन कलमानस जीविदस अण जीवमस वदन्तुकारेण अ-
प्रयोगेण कतु मण्णयनं प्रगुहारः, तेन शुद्धकं अमिसद्वत् सपसरोतोति तदीकृत, सद्दवाप्तु
प्ररक्षरालादेनपि माधवधरवचनमि नावीकारपपरिचिन्तनापि निर्भाषयामि सत्यमिति ।
तथापि मनुष्यकायवृद्धमयेव सि तस्यामचम्योत्तुकादिकं न तु मण्डनरक्तमयेति तदीयेपदाती न
शुद्धत इति भावः । स्त्रीता समर्थयितुमाह—वयापति । मादप्यहारं वदन्तमण्डनसायिन
यो वेदनारम्भः तेन विह्वारिणात् अण्णविकारात् (वृद्धार्थकभातोयैवमन्त्रेण मुखरार्थमपि कः)
संगतितः धारितः संदमन्तिस्तोत्पीकः धर्ममन्त्रमन्त्र सत्य तयाभूतः । नोदेन मुखं प्रो हतुवाप-

श्रीम नृकनन्दन कथाश्रमण अकथाऽ विकल वहेरा वामाकिता वहेरा
केन १)

(५) अ । (गन्धर्व गच्छि) गच्छि । आयात्क उगन्धर्व कश्चित्केन केन १
आश्रितरिषेयकथावे आश्रय वचनोपयोग विनि सत्यवेदनेन धारः (शार्ङ्गना-
कमप्यव्यापारणे) न च कर्तृक एतवान आश्रय वीचनेन उवाच कश्चिन्ना नरी
उगन्धर्व कश्चित्केन, तावत् नराश्रमण कथाश्रमण नावच्छेद ए अथ

জীব মদয়ন্তিথাণিমিত্তমেতন্নিচ্ছডিধ্যমহামহগ্ধজীবলোথো
মহামাথো তি (স) । (খে দাদীন্ বিজ্ঞানান্ নাটয়তি)

বুড় । (শরীরমস্থাঃ সৃশন্তী) অস্বাস্যসরীরে । কিং বা আ,
টংসিৎ সরীরেণ মদয়ন্তসমাশ্রমোচ্ছুকং । (হ)

সবিলোদ্যৌহো মৌহমুকুলায়মাননেবকন্দোটয়ুল্লী মুমিবিভ্রাশিসলতাষিষ্টকর্ষেধাধারিতশরীরমাতঃ
প্রত্যখীকৃত এব মদয়ন্তিকানিমিত্তমাদ্রিচ্ছদিৎতনদ্বানদ্ব্যংজীবলোথো মহামাথ ইতি ।

(হ) অস্বাস্যসরীরে : কিং বা আ ? দয়িতং সরীরেণ মদয়ন্তসমাশ্রমোচ্ছুকম্ ।

মানং স্তম্ভলরদাচরণং স্তম্ভলমাপয়মানমিতি যাবৎ, বৈকন্দোটয়ুল্লং নবনবীকীতপশুপমং
যস্য তথ্যমুতঃ । মুকৌ শিলপ্রায়াঃ স্থিরীকৃত্যাদ্য অশিন্তবায়া বিদ্যম্বেন আশ্রিতভেদ ধীরং স্থিরং
যদা স্থানতদা ধারিতঃ অবলম্বিতঃ শরীরমাপে যেন তথ্যমুতঃ । মদয়ন্তিকানিমিত্তমানেষ
কীবলমদয়ন্তিকানিমিত্তেন নিচ্ছদিৎ : নিচ্ছদিৎ পরিত্যক্তং ধারম্ : (মাছুঁলসম্মিতৌ গমনেন
মরৎকৌহাতিসক্কাবদিতি মাথঃ) মহাথঃ : নামাবিশেষত্বার্থসাধনসম্মতেন মহামুখ্যঃ জীব-
লোথৌ যেন তথ্যমুতঃ, মহামাথঃ জীবীকৌমায়মাতৌ (মদয়ন্তঃ) ত্বয়পি প্রত্যখীকৃত এব-
লম্বয়ঃ । ' তদাংচানন্যসাধারণসত্ত্বকৃত চত্বাকারো ন তদাশ্রয়োপর ইতি মাথঃ ।

(হ) অস্বাস্যসরীরে : কামদৌহজনিতাপ্রকৃতিস্বকাবে : বাবা স্বকৌষমারগোপনকর-
বারেণ কিং কিং কতং ভবিতু, ন ক্রিমবীক্যঃ : অস্বাস্যে হেতুমাছ—দয়িতমিতি । সরীরেণ
মদয়ন্তসমাশ্রমানেষে সম্মতরোমাভাদিকগামিণে, দয়িতং প্রকটীকৃতম্ ।

আমাকে সাহায্যকৃত করে, এই কথাই আমি বলিয়াছি । যে—বৃষ্টিতর
নধরাধাতলনিষ্ঠ বেদনাযত্নে দ্বন্দ্বতর অদিবর বাহার নবীক হইতে বর্ষপ্রলম্বা
নিপতিত হইতেছিল, মোহনতঃ বাহার ময়ন নৌলোৎগলকৃগল নিবীলিত হইতে
ছিল, ভূমিবিদগ্ন অগ্নিতার আশ্রয়ে যিনি ধীরভাবে পরোবতার ধাবণ করিতে-
ছিলেন, কেবল মরৎকিৎকিৎ যত যিনি অমুখ্য ঘৌবন পবিতাগ করিতে আবস্ত
করিয়াছিলেন, তাহা ন সেই মহাভাগ্যশীল পুরুষকে ভূমি প্রত্যক করিয়াছ ।

‘তদবশিষিবিজ্ঞানেন পশ্চিমম্ অদ্বিত্যম্ অগ্নিঃ’ ।

(হ) বুড় । (মরৎকিৎকিৎ পরোব নার্ম করিয়া) অবস্থানসরীরে ! স্বীকৃত
গোপনকর-বাবা বাবা কি হইবে ? (মরৎকিৎকিৎ নামপ্রবণকি-মরৎকিৎ রোনাথ)
পরোব বাবাই মরৎকিৎ মনোবলোৎকৃত প্রকটিত হইতেছে

मद । [सलल्लम् ।] पिबसहि चवेहि । डव्भिषद्भि
सहयामिणोए वोसम्भेण (घ) ।

सब । सहि मदधन्ति । अग्ने वि जाणिद्वं जग्नीमौ ।
ता पसीद विरम न्ववदेमदो । एहि धीमन्मगधुमकधावन्धसरि
सुधं चिन्म (क) ।

तृ० । सोऽहं लवङ्गिषा भषादि (ख) ।

(૯) વિદ્યુતચી, અપેદિ, સદિગ્ગામિ સદ્ગતિના વિરુદ્ધે ।

(७) सखि मन्दयन्तिके । यद्यपि ज्ञातव्यं लाघोमः । तत् प्रसिद्धं विराम व्यनक्तिमान् ।
एहि विरामार्थं कदाचिद्वचनं सखि विरामः ।

(ख) श्रीभक्त सपत्निका मयति ।

[illegible]

(क) सातत्यव्रति । तत्र अकारद्वयं च परासामुदायचेतिहनिवर्तः । अर्पदेहात् आत्म-
भावात्तत्त्वज्ञानं, विज्ञानं प्रथमं तमे श्रमं तद्विज्ञानं । कदाचित्च परासामुदायपञ्चमस्य सप्तमं
अनुसृत्य मुखं बद्धं स्नातवा विहायः ।

(घ) श्रीमन् युक्तिशुद्धं, यदाच तदेवास्तिभिः कर्तव्यमिति भावः ।

(৬) নব । (‘সংস্কার’ সহিত) প্রিয় সখি ! তুমি হুবে বাণ । ‘সংস্কার’হীন
 প্রিয়সখী সখিকান বিসম্ভাষণনিবন্ধিতানন্দেই আদি বোখাকহুকা হইরাছি ।
 (‘সংস্কার’বিসম্ভাষণে নহে) ।

(ক) পৰা: সৰ্ব-স্বৰূপিক! জীৱবাবিধ! আমবাণ্ড, জাতি। অতএৱ
 তুমি এশম! হও, ও ছলনা হইতে বিতৰ। হও। এশ জীৱ! এপৰগৰ্ভ পৰম-
 বৰোপকৰণেৰ অমূল্য বস্তু অৰণ্যনি ৰাৰ।

(५) बुद्धः। मवविका इतिरुक्त कथाहे बनिगच्छे।

মদ । বিধেয়সি সম্মতং পিষসছীয়ো ! (গ) ।

লব । জদ এন্ড তা কধেছি, কধং ণু দে কালো মচ্ছতি তি (ঘ) ।

মদ । নিষামেছি পিষসছি ! মম বুধরক্সিদাপক্সমা-
পক্সরণ পদমং ক্লেব্ব তস্মিঁ জণে অদিভূমিঁ গদো অণুরাথো । অত্রি
অ । তস্মিঁ জণে মরিতুব্বরস্তকৌতুহলকুগ্ধামণোরহং হিঅঅ
আসো । তদো মিহিণিঅোঅণিণুতদংসণা মবিঅ দুব্বারদারুণা-

(গ) বিধেয়সি সম্মতং পিষসছীয়ো ।

(ঘ) যদ্যেব' তৎ কথয় কথং নু তে কালো মচ্ছতীতি ।

(ঙ) নিষাময় পিষসছি । মম বুধরচিতাপচপাতপ্রথয়েন প্রথমমেব তস্মিন্ জনৈঃ তিভূমিঁ
গতৌনুরাগঃ । অপি চ তস্মিন্ জনে মৃতৌদহনকৌতুহলৌকুগ্ধামণোরথ ইদমস্ম্যতীত । তদৌ
বিধিনিয়োগনিষ্ঠং তদর্শনা ভূত্বা দুব্বারদারুণায়াসদুঃখসম্পাদদ্যমানাধিত্ত্ববিষটমানজীবিতায়া,

(গ) বিধেয়সি সম্মতৌ প্রথমবশাদ্ মুখযোজ্জ্বলনে স্থিতাখি, (বিধিযো বিনয়যাঙ্গী বচনে
স্থিত আশ্রয় ইত্যমরঃ) তথাচ যথাবিধিবেদান্তিষ্ঠাম ইতি ভাষ্যঃ ।

(ঘ) এব—যথাবিধিবেদান্তিষ্ঠামি চেত্ কালঃ মকরন্দানুরাগাবধিক্ৰেতাধনসময়ঃ,
কথং কেন প্রকারেণ ।

(ঙ) মদীতি । কথ্যমানকথায়া বুধরচিতাপরিজাতলজ্জবত্রিকৈব বৌদ্ধার্থে তি তানৈব
মল্লীযয়তি—পিষসছীতি । নিষাময় যথ । বুধরচিতায়াঃ পঞ্চপাতি মুখবর্ণনাদিনা তৎ-
পঞ্চাবলম্বনে প্রথয়েন নিষাস্তে । তস্মিন্ জনে মকরন্দে, (মনসা পবিত্রেণ বরদাদীবাভ্যামি
মকরন্দানামাদহনমিতি মনস্কাম) অতিমুনিঁ পরাকাষ্ঠা । মৃতৌদহনাঃ—মৃতান্ মরণাত্
ইদমপরিপূরণাত্ উদহনাঃ অতিরিক্তৌভবনাঃ কৌতুহলৌকুগ্ধা মণোরথাঃ তদৌদর্শনানায়াস-
বিধৌ কৌতুহলৌকুগ্ধাভিভাষাঃ যস্মিন্, তাদৃশম্, ততস্তদনন্দং বিধিনিয়োগে দৈববিধানেন
নিষ্কৃৎসং শাস্ত্রানুগতকাস্তে সম্বদং দর্শনং অমিশ্রপিত্তাচানুকারঃ যস্যঃ তথাভূত্বা ভূত্বা,
দুব্বারেষু অনন্যোপায়মস্য আয়ামস্য কামধৌকাস্যাত্মো দুঃখসম্পাদৌ তস্মনিতক্লেয়পরিতাণৌ

(গ) মদ । সন্ততি আনি তোমাদেই বাক্যগ্রন্থাবে চণিব ।

(ঘ) লব । যদি তাহাই হয়, তবে বন কিরূপে তোমার সম্বন্ধ হইবে ।

(ঙ) মদ । তুমি প্রিয়বর্ষি !, বুধবদিতাব তৎপরাবলম্বনে বিধান বনতঃ
প্রথমেই সেই মহাপুরুষ আশ্রয় অগ্রাগ পরাকাষ্ঠী লাভ করিয়াছিল । আরও
তুমি, সেই মহাশক্তির অর্ধাৎ তাহার দর্শনাদি বিদ্যায় কৌতুহল, উৎস্রক্য ০

‘आमदुःखमन्दावडंभुक्तचित्तवित्तदुःखजीविता या, दूरविजिम्बिता-
मुञ्चसम्बद्धयञ्जलणमथणदुदबद्धामदाहदूसहायासदुःखायाचलपरि-
थणा, पञ्चाभाविमोक्तमेत्तमुलहमिधु, चिन्वाणपट्टिकलवुड-
रत्तिवडावथपवड्दिदावेथव्वदधरविसेटुला इमं’ लीयलोअपरिवर्त्त
अणमवामि (६) ।

इत्यत्रुचित्तपूर्ववरीभजनमदनवृत्तोल्लासदुःखायासदुःखमेवावमानररिज्जता इत्यादि-
विगीहमावसुवनकपुनिकांअविह्वलुहृत्पिवाचनचर्चित्तवैगम्यविपरिवर्त्तुला इमं’ लीयलोअ-
परिवर्त्तमदुमवामि ।

याथा दहमानान् मूलमनसाम् विचिन्तयित्वा विवेकमत्ता विवेकमायि धारतु, श्रीविद्याया
श्रीवसमध्यायना कथाप्रवासात् । इत्यत्रुचित्तवृत्तवर्त्तित्तमापन्नम अमुत्तमं अदुःखम
अर्थाद्वत्त्ववदम्य सर्ववर्त्तौगवदम्यमावदत्त मदमदुःखवदम्य अस्तानवदम्य चहानसर्वेण अत्यन्तं
मीत्रवदम्य या दुःखः सहाय्योयः चंयातः हेतुः तेन दुःखेवावसायाः इतीवापीनयाहना-
मिरवित्तवचिन्तापुनचिन्ताः परिज्जताः परिचरिच्च अथाहवासात् । एतत् अथापरिवोक्त-
मात्रे च दत्तप्राप्तिमर्त्तमत्ते च सुदमम्य अथावावदम्यम्य अदुःखिज्जत्तम मरदुःखम्य प्रति-
दुःखाणि प्रविनयकौमुद्यानि यानि मुदिर्यचमावचमनि “वदितुं मरदुःखमरदम्य” नावापी.
विधितमेव सज्जानी अविद्यती”कादीनि दुःखरहितताया अथापनि, वेत्तिवर्त्तित्तम आवेत्तम सहायि-
मयापीहरीतम अतिचरीव वदम्येव विवदुःखा विवदिर्यचिन्ता अदी अहं इमं’ लीयलोअल
अगतः परिचरिे अगतः परिचर्येव अदुमवामि । एताव मूषीअदवापवदम्यदुःखावमदीये
अवचितुं मदनविवाचयानि, चिन्तु नापयि अममवावमः अत्र ईश्वरः ।

अतिगाव आवाह एतत् पूर्वं अविज्ञात उद्वृत्त दहेवाहित । एतगाव वैप-
ल्येवगाव (शर्माकाकमनकाव) अथाह अर्त्तमगाव दहेमे अर्त्तम अवीर कान-
पाह्वर इःअदगावम अदगावमिदं दहेते आवाह कीदनाम विवदगाव दहेवाहित ।
(एतत्) अट्टिद्वि अर्त्त अद्वृत्त मरदमरीव अथापक कानावदम्य अवीर अथाप-
मनिठ आनाव अने पट्टिादिकापम अवीरगाव अथाव ना पाहेम अथाव
विवाचित दहेवाहित । अद्वृत्त आवाह अर्त्तमगावमिदमवाव अथाव मरद
अथाव अट्टिद्वि “अर्त्तः अथाव अवीर कानाव ना, निजगहे अथाव पाहेवे”
इत्यादि दूधचित्ताव वाप्य दारा विवदित आवावम अथाव आनि अथाव
विवाचित्ता दहेम अवीरगावम अदी अति पविचर्यन अथाव अविद्वद्वि ।

सहस्रसिन्धुविषयान्तरेषु अ मणोरहोद्भादमोहिता पेक्षामि तं
जयं । सो वि पित्रसहि सुहृत्तणिव्यूढविद्याप्रविसंठुलुब्धवित्तर-
त्तललिदपोत्तपुण्डरीअतण्डुष्यीलडम्बरपट्टिरुढमैरेअमदधुसिअं विअ
चिरं निष्ठाअदि मं (च) ।

किं अ । कवलितारविन्दकेसरकपायकञ्जसङ्घमघोषध्वरखलितगभीरसारधीर-
घरखलितद्विगभीरसारधीरणादभरिदकम्बविधरं "पिए मदमन्तिए ।

(च) सहस्रसिन्धुविषयान्तरेषु अ मणोरहोद्भादमोहिता प्रेक्षे तं जनम् । सोऽपि पित्रसहि ।
सुहृत्तणिव्यूढविद्याप्रविसंठुलुब्धवित्तरत्तललिदपोत्तपुण्डरीकताण्डुलीपौडम्बरप्रतिद्वन्द-
मैरेयमदधुसिन्धुविषयान्तरेषु विधायति आम् ।

(छ) ^१ किं अ । कवलितारविन्दकेसरकपायकञ्जसङ्घमघोषध्वरखलितगभीरसारधीर-

(च) सहस्रेति । सहस्राः—“तेन सह साक्षात्कारे एवं वदित्यानि एवं करिष्या-
मीत्यादिभिः, सङ्घाः—अवस्थाविशेषाः, तेषां अन्तरेषु मध्येषु मणोरधेन अमित्रादिषु अ
अन्तादः मदनीयतत्त्वं तेन मोहिताः सञ्जातमोहा सती तं जनं मत्सरं प्रेक्षे अवलोकयामि ।
सोऽपि मकारन्तोऽपि (न केननमस्मिन् इत्यपरेषः) सुहृत्तणिव्यूढेन अथमात्रसम्पन्नेन विजयेन
दर्शनजनितपथ्येण विभंहुलं विषमं यथा साक्षया सङ्केततो सङ्गमलो विस्तार्यमाने दर्शनेच्छया
विस्तृतिमापयमाने लक्षिते सुन्दरे ये नैवपुण्डरीके तयोः यन्ताण्डुलीपौडः सन्धुसमूहः स एव
डम्बरः आडम्बरः तेन प्रतिद्वन्द्वं सञ्जातं मैरेयमदेन मैरेयाभिषोषोपुषानोत्पन्नमत्तया धूर्धितं
धूर्धननिधु धूर्धितं यस्मिन् तद्वयसा साक्षया मां निधायति अवलोकयति । “मैरेयमासुवः
सोषु”रिति, “निर्ध्वंसनानु निध्यागः दर्शनाधीकनैवच”मिति चामरः ।

(छ) विधेति । कवलितेन वलीन अरविन्दकेसरेण परविच्छलेन कपायः सुरभिः

(५) गङ्गा ७ वग्रावहारा मक्षा अतिगावमनित मठता चामा मोहित दहेन
आमि नैरे महापुरुषके देविता वाकि । लिपनवि । गे७ मुहूर्तमात्रे
गङ्गागङ्गा मर्नननित आन्तर्य वनतः विषयकणे उन्नयनवृत्त मर्ननेच्छा विडार्यमाण
७ अन्तर नानोऽपनेन नृत्यगङ्गागङ्गा आङ्गुल वारा गङ्गागङ्गा नैववेग मन्त्र-
गानोन्नततामनित घूर्णनेन आर घूर्णनानि वेकणे हर, लेहेकणे आनाके
देविता वाकि ।

(६) आ७७ ७७, कवनिन गङ्गागङ्गा दिवक वावा अतिवृत्त कङ्गागङ्गा

শিঞ্জন্তপীবরুপ্যডিসিদ্ধবিষ্যদোবগমণং পডিললবাदिणिं पि मं
अच्चाअरपअत्तणिव्वत्तिदमुहुत्तकोवोवराअदुक्खपरुभोक्तिदहिअमं
सिणिइपुअरुत्तपह्लत्यलोअणविभाविटसिसचित्तसारं उव्हमदि (ज) ।

কুলবাदिভৌমপি মাম্ অন্যাৱপ্রযবনিবর্গিতমুরুত্কোপীপরামদৃ সুপরখীকৃতহৃদয়া শিঞ্জন্তপীবরু-
প্যডিসিদ্ধবিষ্যদোবগমণং পডিললবাदिणिं पि मं

অত एव प्रसूता वपावशेन प्रसूतामुद्यता, विस्मृतायुक्ता चासी प्रसूता भेति तथोक्ता । (उत्तर-
पदस्य विशेषलविषयस्य कार्यधारयः) तत्त्वमे तन्निम् प्रसूतानीयमसन्ने कठोराया परिघताया
कमकदण्डायमानाया विपुलपुनकोदयादिति पद्यनामप्रदापरङ्गा वाह्या सुजाया इत्येन
गाढतरादिद्वयेन अपवारितः समाच्छादितः पयोधरयोः सनयो उदयम उन्नतिर्धन्याप्रभृताः ।
तादृशप्रत्यक्षं स्यान्निप्रायविरुद्धेऽप्यपक्षायने हेतुं दर्शयति—विद्वत्सामेयादिना । विद्वत्सामेन
वसन्तपलनवयादवसं समानेन विद्वटेन विद्यानेन मेखनावलयेन काञ्चीदाया सन्दायमानौ
(सन्दाय' वननरञ्जुलधरोक्तीति सन्दायो अर्गचादिलादन्, ततः सन्दायो म्रियमायादिति
करोत्यर्थे नलान् सन्दानमन्दाय् कर्मण्यणानम् ।) स वनमानौ वीरौ अजयी यौ उरु वीवीरपुगलं
ताभ्यां प्रतिपिहं अवरुहं विप्रवीपमन' तादृशान्प्रतिकूलम्यान' यन्मानशामूताम् ।
प्रतिपुनवादिभौमपि "नैव'कुह' इत्यादि प्रतिषेधकवाक्यभाविभौमपि । अवादरेण तदीय-
प्रहृष्टचेष्टया च निर्मार्जिताभ्या निष्पादिताभ्या सुहृतांश्च तादृशान्प्रतिशमदृशमुहताभ्याम्, इह-
मावस्यादिभ्यां कोपीपरामदृःछायां तादृशान्प्रतिशमनितरोषस्य सर्गकेशाभ्यां पुरुषीकृत विठली-
कृतं हृदय' यन्मातृशामूताम् । तथा शिञ्वाभ्यां सखेद्याभ्यां पुनरुक्तं निगुहितं यथा मालया

इण्ड। आदि (लज्জावशः) एहानোত্তरा इहेने उৎসবগৎ পৰিণত যুগা-
নওকুলা বাহুগুণ দ্বাৰা গাভতব আগ্নিকমে তৎসংকৃত আশাব তনোন্নতি
আচ্ছানিত হইয়াছিল। (বিশেষতঃ ভাদ্রপাচদশ আশাব পতিপ্রাপ্তবিলক
ইহেনেও পনায়ন করিতে না পাড়াব কাৰণ এই যে) বস্ত্র স্বপ্নবৎতঃ বিগলিত
বিশাল কাঞ্চিনাম দ্বাৰা স্নানতব উরুগুণ সংবন্ধিত ইওহাও ভাদ্রপ আচবণেব
প্রতিকূল আশাব প্রত্নানও অবরুহ হইয়াছিল। (এবং) তাশাব নিবতিশা
আশব ও প্রহৃষ্টচেষ্ঠায় সম্পাদিত দুর্ভুতনাত্ৰ হৃদ্যো ভাদ্রপ স্নসবাপবত্ননিত
জৌব সংসর্গও ক্লেশ দ্বাৰী বিকলীকৃত হইয়া ছল। :সক : বিকলিতঃাব
আশাব জলে সন্নিবেশিত নোহনবুগণ দ্বাৰা আশাব মনব প্রকৃত অহিপ্রা

দিশুযমাহুদ্যভেদযশিষন্তিদে বিমসখি পরুদসহকঠোর-
করুদ্যহারবিষদ্যপ্তাবলীপসাহসুতাপবচ্ছয়লশিহুরাণিবে-
সখিসহং ম' কদুয সাবেশবিহুযমত্যাবিহকবরৌষিহিদকর-পরমা-
হোষমিদুস্মিদখিচল-মুহাবশব-সুহৃদবিলসিদখিমহুযশ-

(ম) দিশুযমাহুদ্যভেদযশিষন্তিদে বিমসখি! মরুদমাহুদ্যভেদযশিষন্তিদে বিমসখি! মরুদমাহুদ্যভেদযশিষন্তিদে বিমসখি! মরুদমাহুদ্যভেদযশিষন্তিদে বিমসখি! মরুদমাহুদ্যভেদযশিষন্তিদে বিমসখি!

একথাষা মদহুদ্যভেদযশিষন্তিদে বিমসখি! মরুদমাহুদ্যভেদযশিষন্তিদে বিমসখি! মরুদমাহুদ্যভেদযশিষন্তিদে বিমসখি! মরুদমাহুদ্যভেদযশিষন্তিদে বিমসখি!

(খ) দিশুযমাহুদ্যভেদযশিষন্তিদে বিমসখি! মরুদমাহুদ্যভেদযশিষন্তিদে বিমসখি! মরুদমাহুদ্যভেদযশিষন্তিদে বিমসখি! মরুদমাহুদ্যভেদযশিষন্তিদে বিমসখি!

পরিচয়; হুদ্যভেদযশিষন্তিদে বিমসখি! মরুদমাহুদ্যভেদযশিষন্তিদে বিমসখি! মরুদমাহুদ্যভেদযশিষন্তিদে বিমসখি! মরুদমাহুদ্যভেদযশিষন্তিদে বিমসখি!

(গ) হুদ্যভেদযশিষন্তিদে বিমসখি! মরুদমাহুদ্যভেদযশিষন্তিদে বিমসখি! মরুদমাহুদ্যভেদযশিষন্তিদে বিমসখি! মরুদমাহুদ্যভেদযশিষন্তিদে বিমসখি!

কমলো বামগণ্ডমূলোবরিণিহিদ্‌ফুরন্তপুঞ্জিহাছরসমুগ্ধমণ-
 ছরপ্প্‌সণিষ্মবদসিদ্‌সরীসোহঁ চত্ৰসিদ্‌সজ্জসাণন্দবিসমসম্ভম-
 বলণমৌহমন্ত্যরমমন্তলোঅথং কিং যি দুব্বিষীদসাহসাণুহুব্ব্যমাশ্রো
 ম' অণব্‌মন্ত্যষীঅং অব্‌মন্ত্যেদি (ক্ষ) ।

মূলোপরিবিস্তিতপ্রস্থরগপুঞ্জিতাধরসমুদ্ভূতমনোহরস্য ঞ্জিমর্মেটোডাভিতররৌর্যোনাং সমুদ্ভূতসাম-
 সানন্দবিদ্যমসংধমপল্লবমৌহমন্ত্যরমমন্তলোপনা ইতিপি দুর্বিষীতসাহসাতুদপ্যবসায়ো নামনম্য-
 য়ীযম্ অণব্‌মন্ত্যেতি ।

য নিখটাঃ য়ে স্তুঁতাপ্যযাঃ জাযীবাধরাহ্যো নদৌববদনৈকদেয়াঃ তৌ যন্ স্তম্ভান্দবিলসিতং
 যযেষ্‌স্ববিলসনং যযাভিলসিতপুন্ড্রাদিষ্মবছার ইতি যাবদং, তন্ বিদম্ভ' বদুতম' বদনকমল-
 সুখারবিন্ধ' যস্য তযামুতঃ । দুর্ম্মিনীবালাং জামাপহতবিরেজযাসুকালা সাহসাতুদপৌ
 দুর্বেটাতম্ভঃ স্ববসাযঃ হুরম্ব্যবসাযঃ যস্য তযামুতঃ সন্ । বামগণ্ডমূলোপরি বামলম্বীত-
 মূলোপরি (বামপাশ' এব সীচামবল্লানম্ অ্যবল্লানাত্ স্তম্ভিসুখৌনো তস্যাং বামাহ এব
 সর্বম্ব্যবছারস্য মুগ্ধমন্তাদানিত্যকম্) নিহিতাত্ পুন্ড্রব্যার্যমবল্লাপিতাত্ অত এব সুরত
 পৌতুসকোণে স্পন্দমানাত্ অত এব অ পুঞ্জিতাত্ পুঞ্জবত্ মতৌষমানাত্ অধরাত্ তদৌষোজাত্
 সমুদ্ভবনেন সমুত্পন্নেন মনোহরস্যেঁন নির্মরং নিরতিময়ং যযা স্যাতযা চত্ৰবীতা প্রলম্বোদ-
 গমাদিভিঃ সুপ্রকাশমাসাদিতা মরৌর্যোভা যল্লাল্যামুতাং সমুদ্ভূতসাম্যাহা তাহমৌহমৌনৈন
 প্রাভূঁতাযা স্যাম্ভলান্দাভাং ভৌতিমুখাভাং যুদ্‌ বিবসবিধমস্য অমিতাবেশম বহনং চম্বৌবর্ন
 তৈন যৌ মৌঃ জর্জম্ব্যাকর্জম্ব্যবিনুদতা তৈন মম্বরং মন্দং যযা স্যাতযা ধমনৌ রতসতঃ
 চছরলৌ খৌচমৈ নৈর্ন যল্লাল্যামুতাং নো ইতিপি সত্যযা অবল্লম্ব্য' অনম্ব্যবেশীয' মনানুভালৈন
 প্রাদ্যনাচৌগ্য' সুরতনিষ্যযঃ অম্ব্যবেতি যাবতি । অনৈন স্তম্ভলান্যবর্জম্ ।

সমুহ সংযমিত হওয়ায় (কেশ্যকর্ষণে হুঃব পাওয়াব ভয়ে) কিকি দুর্জোঁকৃত ও
 নিশ্চল আনার কণোণাধিসুবারহবে যথেষ্ট চুখনাধি ব্যাপারে বাহার বহন-
 কমণ অত্যন্ত পটু, তাহুশ মেহে মহাপুরুষ অত্যন্ত হতজ্ঞান কামুকেব সাহসাতুদপ
 অধ্যবসায়শালী ইহঁরা বাব কণোণবৃত্তের উপগ্রিভাগে বিজ্ঞত স্পন্দমান ও
 পূববৎ ঐতৌহমান তাহার অবব হইতে সমুৎপন্ন মনোহর স্পর্শ দ্বারা নিরতিময়
 রূপে প্রকাশপ্রাপ্ত লৌল্যগানিনী এবং তাহুশোভোৎসব প্রাভূঁত ভীতি ও
 আনন্দ দ্বারা অপরিসীম আবেগের উজ্জীবনে কর্তব্যাকর্তব্য বিমূর্ততাবশতঃ

एवं नाम विप्रसहि ! समक्षं सर्वं अणुमविश भक्ति पडिबुद्धा
सुखारण्यसंखिहं मुपो वि मन्दभाषणी विभावेति जीवलोभं
ति (ज) ।

सह । [विहस्य ।] सहि मदयन्ति ! फुडं आनखेहि ।
अथ तस्मिं अवसरं सिगेहयिधुभमुशोसहासविधसन्तुष्टरसिदाली-
अणगिरुविटं परिअणाटां गोवणिज्जं दे विअम्वस मूलं सअणिल्ल
पच्छदवडावारिदं भोदि किं ण वेत्ति (ट) ।

(ज) एव नाम विप्रसहि । समक्षं सर्वं अणुमविश भक्ति प्रतिबुद्धा सुखारण्यसन्निभं
पुनरपि मन्दभाष्या विभावयामि जीवलोभमिति ।

(ट) सहि मदयन्ति । छुटमाचरु । अथ तस्मिन्नवसरं खेदविधमोन्निप्रदासविह-

(ज) एवं अत्रावस्थानमिथाय जापदवम्यानाङ्—एवमिति । एवं नाम अनेन प्रकोरेष,
सर्वे सुरतप्राशङ्गिक क्रियाकलाप, समक्ष प्रत्यक्ष, भक्ति विहस्य, प्रतिबुद्धा जागरिता,
मन्दभाष्या इतमभाषेया अथ जीवलोभं समार पुनरपि सुखारण्यसन्निभं जागरणमात्रेणैव
ताडनासुखेदादि प्रियतमस्यादशংগान् विजनवान्तरु-न्त्य विभावयामि मन्वे । इति शब्दो-
पाश्रयविषयसहितसुखकः पूर्वोक्तमिथामवेचनेनान्वेति ।

(ट) अवेति । तस्मिन्नवसरं तस्मान् सप्रसुप्तलभावेकाशै, खेदविधमेष प्रणयविभासित
छन्निधं स वलित यो दास त्वदोपाकारिद्वितदशंवादिसन्निभं अितं तेन विकसय्या विस्तार-
नादयमानाभ्या नुटुरसिताया (सततसुखिद्वितायस्तनुकावयतिबुद्धाया इत्यर्थः) शीघ्रमाभ्या
निबधित परिहितरसगुणजनान् सम्यक् प्रयच्छीकृतं अत एव परिजनान् परिचारिकाजनानादि
गोपनीयम् (सप्रसन्नोपगमनितधानुसरकादिदर्शनकलाभ्यादिति भावः) ते तत्र निवसन्त्य

मनमनरूपे देउउउउ विचयणकावो नेउनागिनी आमाके कउआदिवनतः अवउउ
उ अउार्नीय (अर्थाৎ इदं उउार्थना कविउेहिन ।)

(क) प्रियसखि ! (वम्रावहाय) এই অকালে সবত অত্যক্ষরূপে অশ্রুত
নষ্টক মন্দভাষা আনি সহসা আগবিতা হইয়া পুনরায় মনসারকে (তাহার
অশ্রুতবৎ) মূক্ত অবশেষে প্রায় নবন করিতেছি ।

(ঙ) সহ । সাধি । মদপ্রদেহ । স্পষ্টে কবিতা বল দেখি, নেই অগদ্য-
বাক্যে (পবিত্রত বন্ধে) অলমবশতঃ সততসংস্রিত। ও উৎকালজাগ্রিত)

মদ। অদ্ব অসংবদপরিহাসমীলে! অবোধি (ঙ)।

বুদ। সহি মদ্ব্যন্তিএ! মালদীপিঅসহী কহু, ইদিসাঙ্গ
ঝেব্ব মন্তিদুং জাণাডি (ঙ)।

মদ। সহি! মা কহু, যব্ব মালটিং চব্বহস (ঙ)।

মহবুত্তরচিত্তাশৌচননিদপিতং পরিজনাভোপনৌয়ং তে নিতম্বস্য সূতং শয়নৌঘম্পদপটাপবাসিতং
মবতি কিং ন ভেতি।

(ঙ) অপি অসংবদপরিহাসমীলে! অপোধি।

(ঙ) সহি মদ্ব্যন্তিকি! মালদীপিঅসহী কহু ইদিসাঙ্গং ন মন্তিদুং জাণাতি।

(ঙ) সহি! মা কহু, যব্ব মালটিং চব্বহস।

সূতং (আচনময়ূরকমিতি পাঠে হু আচনময়ূরকমিতি নিশ্চিতং সূতপুটিকময়ূরকারমাচনং আচন-
ময়ূরকং। মতাপি স্বপ্রবহমানমত্রমিতবরনধাতুস্বরচাঙ্গদ্বৈভাবক প্রকায় এব নীপমহুতঃ)
শয়নৌঘম্পদপটেন মধ্যান্তরকব্রমণায়েন অপবাসিতং আচ্ছাদিতং মবতি কিং ন ভেতি স্মৃ-
তানসু বিদ্যতং কথয়। অথচ খেট্টোজমৌচিনামিত্রমুপস্থিতপ্রশ্নঃ কালব্যবেচনা মদ্ব্যন্তিকায়া
অপহৃতলগ্নীতনায় কৃত ইতি মন্তব্যম্।

অত্র হুয়েপ্রস্তে সন্ধানপি পরমাভোলতায়া কেবলচল্লীনা বৌদ্ধবিশাঙ্গীভূতাদৌঃ, পরন্তু
গুপ্তমিব মজ্জনে। তদাখোক্তং—“সুরতাবধনীচাঙ্গাবল্লীললং তথা পুন” ইত্যাদি।

(ঙ) মদতি। অসম্বদঃ প্রকৃতাননুদয়ঃ পরিহাসঃ উপহাসঃ শীলং স্বভাবী বস্তু-
সাদৃশ্যম্। অপোধি—অপহর।

(ঙ) বুডেতি। মালদাঃ প্রিয়সখীলবঙ্গিকা (নহু তত্ প্রিয়সখী মাদৃশীতি ভাষ্যঃ)
ইদম্যাব্ধে এবমশৌচতাপূর্ণাব্ধে (বাধ্যনি) মন্তয়িতুং কথয়িতুং জাণাতি। মালদা-
সাদৃশ্যবস্তুসাদৃশ্যকিতত্বাৎ লবঙ্গিকায়া লবঙ্গাব্ধে ন লী মন্তয়ি এবমিধঃ প্রযৌ গুপ্তত ইতি
ভাষ্যঃ, এতেন মালদী প্রত্যুপহাসো মদ্ব্যন্তিকা ইতি মন্তব্যতঃ বুত্তরচিত্তায়াঃ সূচিতঃ।

বুদ্ধবসিতার অপরবিলাসোপলব্ধিক্রিয়িত লোচন বাবা অত্যক্ষৌভ ততোমার
অধনুগ, গহিচারিচার্যের নিবুটে প্রাপ্তবীর দাবিবার লজ্ঞ শ্রোত্রবন
(বিজ্ঞানার চার) বাবা আচ্ছাদিত হইয়াছিল কি না?

(ঙ) মদ। অপি অসংবদপরিহাসমীলে! তুমি বুঝে অপরদণ কব।

(ঙ) বুদ। সহি মদ্ব্যন্তিকে! মালদী প্রিয়সখী লবঙ্গিকা প্রেত-
অশৌচতাপূর্ণ বাধ্যই বলিতে জানে।

বুড়। সহি মদঘন্টিএ! মণিঅ' দাণি' দে কি' বি জহ থ
বৌসামভক্ত' করেসি (ণ)।

মদ। সহি! কি' পুণো বি পণ্যমভক্ত' থ কিদা বরাহৌ অণ'
জণো জেণ এষ' মন্তেসি। পিঅসহি! তুম' লবঙ্গিআএ সহ
সম্মদ' মে হিঅণ' (ত)।

বুড়। জহ দে কথ' বি মণরন্দৌ পুণো বি দ'সণ্যপহ' অ'দরদি,
তদৌ কি' তুপ কাদব্ব' (ঘ)।

(খ) সহি মদঘন্টিএ! মণিঅ' দাণী' তে কিমপি যদি ন বিদ্যাসমভক্ত' করৌবি।

(গ) সহি কি' পুণরপি প্রচয়মভক্ত' ন জ্ঞাতাপর্যাবৌত্ব' জনৌ, যেনৈব মন্তয়সি। প্রিয়সহি।
ম' লবঙ্গিকথা সহ সাম্প্রত' মে হৃদয়ম্।

(ঘ) যদি তে অঘমপি মণরন্দ: পুণরপি দয়ংপণ্যমবসরসি, তত: কি' তথা কাশ্যম্।

(ঙ) মদেতি। এব' অণেণ প্রকারেণ। মালত্যা অপি তথ্যবিচারক্সায়া অলৌকিকাদিতি
মাত:।

(চ) বুড়তি। বিদ্যাসমভক্ত' আত্মামিমাংসাবীপনেন ময়ি বিদ্যাস বিপুল্যম্।

(ট) মদেতি। প্রচয়মভক্তেন বিদ্যাসমভক্ত'দনেন, (প্রচয়: প্র' কি বিদ্যার্থে দাণ্যাদ্রাসরসী-
রসীতি বিদ্য:) অর্থ—লবঙ্গাঘ:। পুণর্যৌক্যেন পূৰ্ব্ব' কদাচিদবুড়রচিতাপ্রচয়মভক্তৌ মদঘন্টিকথা
জ্ঞাত ইতি বদ্যতে। হৃদয়' হৃদয়শুদ্ধা, তথা অ বুড়য়ৌ: স্বকার্যবাসি মে, কিচ্ছিদপি
সৌন্দর্য্যমসিতি নি.সম্বন্ধ' কথয়তি মাত:।

(ড) মন্তয়মলিখাতু' মুমুকী করৌতি—ঘটীয়াদিবা।

(৫) মদ। গবি। মালতীকে এইরূপে উৎসাহ করিও না।

(৬) বুড়। গবি মবরসিহর। সম্প্রতি তোমাকে কোন কথা বিজ্ঞাপন
করি (যদি আশ্রয় গৌলন করিয়া) বিবাস তব্ব না কর।

(৩) মদ। গবি। পুনরাগত কি বিবাস তব্ব যাত্রা আমি অপরাধ
করিয়াছি যে, এক্ষণ বলিতেছ? লবঙ্গিকার সহিত তুমিই সম্প্রতি আমার হৃদয়
তুল্য।

(৭) বুড়। যদি মক-ম কোন একাধে পুনরাগত হোয়ার দর্শনপূর্বে
অবতরণ করে, তবে তুমি কি কর?

মদ । একেকাব্রবণিসগলগণিষলে চিরং লোমণে ণিঝাব-
ইক্ষং (৮) ।

বুহ । অথ সো বি মন্যহবলকারিদো কন্দম্পনণি তুমং
ককিণি বিষ পুরিসোত্তমো সত্রংগাহসাহসেয সহধম্মচারিণি
কারেদি তদো কা পড়িবত্তী ? (৯)

মদ । [নিঃশ্বস ।] কীস মং এত্তিথং আসামেসি (ন) ।

(৮) একেকাব্রবণিসগলগণিষলে চিরং লোমণে নির্ঝাবিষ্যানি ।

(৯) অথ সোপি মন্যদবলজ্জারিতঃ কন্দপংজননীং তাম্ ককিণীমিহ পুরবোতমঃ
সত্রংগাহসাহসেন সহধর্মচারিণীং কথোবি, তদঃ কা পড়িবত্তী ? ।

(ন) কিং মামিতাবদ্যাস্যদপি ।

(৮) মদেতি । একেকাব্রবণি সুবাদী, নিসর্গজন্মে সমদব্রবণী ভীষ্ম্যাবিষ্ময়মাণ
সমাব্রবঃ হংসজে নিষলী পরমনির্ভয়মাণ নিপদে লোমণে মদৌশনে নির্ঝাবিষ্যানি
ধৌদ্রবিষ্যানি । এতেনোক্তট্রম্ভেনৈচ্ছা হুচিলা ।

(৯) বুহেতি । মন্যদস্য কামস্য ব্রহ্মণ্যাত ব্রহ্মণ প্রবর্তনং সম্রাটো বস্মেতি মন্যদ-
ব্রহ্মণ্যকারিতঃ সমসৌব কামাভিমুখ ইত্যর্থঃ, সোপি মন্যদসৌপি । পুরবোতমঃ বোত্ৰথঃ বনুজ-
পুত্রবৎ, কন্দপংজননীং মাব্রিমুদ্রাযমসবিনীং কানবিজ্ঞাপোতুপাদিহাষ । সত্রংগাহসাহসেন সত্রং-
গাহসেন সাহসং তেন, বদ্রহসেযেতি যাবত্, সহধর্মচারিণীং ধর্মব্রতীং, তদহস কা
পড়িবত্তী কিংমণ্যদা ? মনুজ্ঞম্ভসত্রংগাহে ব্রহ্মণ্যব্রতমস্মি নবেতি মাতঃ ।

অথ ককিণীমিষেতি পুর্ষোনিমাত্রহাট, এবং মদ্যনিক্রমিণ্যরৌদ্রচার্দমৈব বচসাদিত্যা-
নুগম্যামান "দাক্ষিণ্য" নাম নামাত্রহাট, তদ্যাবোক্তং বদ্যে—"দাক্ষিণ্য" বৈতদ্য বার্য
পথিব্রতব্রতম"মিতি ।

(২) বর । (নিঃশ্বসিতঃ লোমণীব্রতঃ) ভাষার মুখারি এক এক অদ্রব
ব্রতাব্রতঃ সংগত আনার নেত্রদুগল শীতল করি ।

(৩) বুহ । শুর্যোত্তম বিষ্ণু যেন ভাবি কনকপ্রসবিত্তো কল্পিতকৈ ব্রহ্ম-
গ্রহমাণে (অর্থাৎ অগ্নিব্রত করিয়া) বর্ষপত্রী করিয়াহিঁসেন, গেদেব্রণ বকব্রত
হরি অত্রান্ত কামাটিকৃত ইহো তোমাকে ব্রহ্মগ্রহমাণে বর্ষপত্রী করে,
তবে তোমার কি কর্তব্য ? (অর্থাৎ যে বিব্রত তোমার অভিব্রত আছে
কি না) ?

ବୁଢ଼ । ସଢ଼ି ! କହେ଼଼ି (ପ) ।

ଲବ । କଧିଦଂ ଜ୍ବେବ୍ବ ହିମ୍ରାସେସ୍ତୁଅଞ୍ଚିଂ ଦୋହଣୋମାସେଞ୍ଚିଂ (ଫ) ।

ମଢ଼ । ସଢ଼ି ! କା ଅଞ୍ଚଂ ଇମସ୍ୟ ନିଷ ଜ୍ବେବ୍ବ ଅତ୍ତାପ୍ୟସଂ ପଣୋ-
କଦୁସଂ ଦୁହସଂହୂଳକବଳାଦୋ କାଢ଼ିଅସ୍ୟ ତସ୍ୟ ଜ୍ବେବ୍ବ କିରଥସ୍ୟ ଅଞ୍ଚଣୋ
ସରୀରସ୍ୟ (ସ) ।

(ପ) ସଢ଼ି । କଥସ ।

(ଫ) କଧିତମେସ ଜଞ୍ବାସେସ୍ତୁଅଞ୍ଚିଂହିମି.ସାଧେ ।

(ସ) ସଢ଼ି । କାଢ଼ିମସ୍ୟ ତେସେବାକାମ ପଞ୍ଚୋକ୍ୟ ବୁଢ଼ମାଢ଼ିମକରକୋଦାଞ୍ଜଢ଼ସ୍ୟ ତସ୍ୟେବ
କିରକସ୍ୟାକାମଃ ସରୀରସ୍ୟ ।

(ମ) ମି.ଅସେତି । ମାଢ଼ସକ୍ୟେସାଢ଼ସାଢ଼ସକ୍ୟାମିଅସକିନାମିନିନିବାସୀନ ମି.ସାସ-
ବିଶ୍ୱଃ । କିଂ କ୍ଷିତସଂ । କହୋରୁରଢ଼ଢ଼ବସ୍ତେନ ତତ୍ତସ୍ୟଭବାଦିତି ଭାବଃ । ତସାସ୍ତ ତସ୍ୟ ସର୍ବେସା
ସମ୍ପତ୍ତିରସ୍ତୋତି ଅପାତେ, ସ୍ୱସ୍ତ "ମନୀରସକ୍ତନିସାସକ୍ତୋକ୍ତିଂଭେଢ଼କରେସ୍ୟ ସଂ"ତିତି କଥସାଦସ୍ୟ
"ମନୀରସୋ" ନାମ ମାଢ଼ଢ଼ସସ୍ୟସ୍ତ ।

(ପ) କଥସେତି, କଥଠୋକ୍ତ୍ୟେତି ଶ୍ରେୟଃ ।

(ଫ) କଧିତମେସିତି ମଧ୍ୟାବିବାହପଦରେ ଅସ୍ୟାଃ ସମ୍ପତ୍ତିରସ୍ତୋତି ଅପଞ୍ଚୋକ୍ୟମେବେତ୍ୟର୍ଥଃ ।

(ସ) ତେସେତି ମକରନ୍ଦେନୈତ୍ୟର୍ଥଃ ? ଆମାମ୍ ଅକ୍ତୋସସରୀରଂ ପଞ୍ଚୋକ୍ୟଂ ମୁଖ୍ୟେନାସ୍ତ୍ରୀଜାତ୍ୟ,
ବୁଢ଼ମାଢ଼ି ଶକ୍ୟମାମ୍ ଦୁରନ୍ତାସାମ୍ରସାମାମ୍, ଆଞ୍ଜଢ଼ସ୍ୟ ଆଞ୍ଜସ୍ୟ ସଞ୍ଜାତିମ୍ୟ ଅତ ଏବ ତର୍ଥେବ ମକରନ୍ଦ
ଅଥେବ କିରକସ୍ୟ କ୍ତ୍ୟକରସ୍ୟ ଶତ୍ରୁହାରକପମୂର୍ତ୍ତ୍ୟେନ କରୀୟତସ୍ୟା ଅବସ୍ୟାସିତସ୍ୟେତି ସାଧନ (କୃତ୍ୟକିଢ଼-
ଶ୍ଚିତ୍ୟର୍ଥକୋଽପି ଜାପିନ୍ ପାତ୍ରଃ) ଆକ୍ୟନୀ ମନ ସରୀରସ୍ୟ ଦିଢ଼ସ୍ୟ ଅଞ୍ଚଂ କା ? ଇତ୍ୟାଦିତ୍ୟର୍ଥଃ ।
ମାଢ଼ିଶକ୍ୟମାତ୍ରହାରୈଶ୍ଚାୟଂ ମଦୀଶି ଦିଢ଼କଦୀୟଃ ସଂଞ୍ଚ ସ୍ତାସକ୍ୟପଦରେ ଅବପଦରେ ବା ସ ଏବ

(ନ) ନମ । (ନିନ୍ଦାମ ଗାଥା କବିତା) କେନ ଆମାକେ (ବୁଢ଼ା) ଏହିରୂପ
ଆଧାମିତ କବିତାରେ ?

(ପ) । ବୁଢ଼ । ମଧି । ଅଞ୍ଚେ କବିତା ନମ ।

(ଫ) ନମ । କ୍ଷରସ୍ତେସ୍ୟ ଆବେଶଞ୍ଚକ ଦୋଷ ନିନ୍ଦାମ ବାଞ୍ଚାଞ୍ଚି (ଅସ୍ତତି) ଅଞ୍ଚିତ
ହେତାଞ୍ଚେ ।

(ସ) ନମ । ନିଜେବ ମୁଖେନ ନମ କବିତା । ଗୁଣେ ନାହିଁ ମେବ କବଳ ହେତେ ଉକ୍ତାମ
କବୀମ୍ ଅଞ୍ଚକୃତେ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟକ୍ତେ ବ୍ୟବହାମିତ ଏହି ମୁଖେନ ମୁଖେ ଆମି 'କେ ?

લવ । સરિસં મહાણુમાવતાણ (મ) ।

વુહ । સુમરેહિ એદં વચ્ચણં (મ) ।

મદ । કથં દુદૌયથામવિચ્છેદપહ્લો તાડોઘદિ । તા જાવ

(મ) સહયં મહાણુમાવતાયાઃ ।

(મ) અરેતદવચનં ।

(ય) કથં ત્રિતૌયથામવિચ્છેદપટજ્ઞાયતે । તથાચ્ચન્દનં નિર્મત્તંજ્ઞ તસ્ય વાવપતન-
મધર્થા માલત્યા ઉપરિ અનુકૂલયિષ્યામિ ।

મધુરિતિ નાસ્તિ મે તવ વચનાધિકારોડ્ડયેતિ ભાવઃ । તથાચ પ્રાદુર્ભાદુદ્ધારવાસ એવ મદ્યનિકપા
સદેહઃ મહારન્ધાય મનસા મદનમ્ રતિ ધ્વનિઃ ।

(મ) મહાણુમાવતાયાઃ કૃતચ્ચતાયાઃ સહયં અનુપપ્ત્ય ઉપપુલ્લં પૂર્વોક્તવચનમિતિ યેષઃ ।

(મ) કુલેતિ । એતન્—મહારન્ધકર્તૃભાવદ્વચ્ચાગ્રોચરવચ્ચજ્ઞાનં વચનં અર સર્વેષા
પરિચિન્નયઃ । તથાચ તાદૃશમધ્યમચલે સમુપસિદ્ધિતે દુનઃ કર્તવ્ય્યાકર્તવ્યવિનાશો સમયચ્છેદેષ
કાર્યકાનિર્મ કર્તવ્યેતિ ભાવઃ । કુદરચિતામહારન્ધસુદ્ધિયાપિ વચનનિદમતીયત્ । તથાહિ—
હ મહારન્ધ । એતદવનં તત્કર્તૃકભાવદ્વચ્ચાગ્રોચરવચ્ચજ્ઞાનં મદ્યનિકપાના વાચ્યં અર
વિન્નયઃ । તથાચૈતદિવિન્નયાધુમેવૈવાનપહ્લું યમં સમાચરેતિ ભાવઃ ।

(ય) મદેતિ । દિતૌયથામસ્ય રાત્રે દિતૌયમદ્વચ્ચાગ્રોચરવચ્ચજ્ઞાનમ્ વિચ્છેદઃ વિષ્ટેષઃ
અતિપાત રતિ યાવત્, તથ્ય મટહઃ મત્સ્યવજ્ઞાનિયકાચ્ચકટકાનિશ્ચયઃ તાપ્યતે માપ્યતે । તત્કર્તૃજ્ઞ
રાત્રે દિતૌયમદ્વચ્ચાગ્રોચરવચ્ચજ્ઞાનમ્ વિચ્છેદઃ વિષ્ટેષઃ તાપ્યતે માપ્યતે । તત્કર્તૃજ્ઞ
માપ્યતી રતિ તાદૃશવાચ્ચાગ્રોચરવચ્ચજ્ઞાનમ્ વિચ્છેદઃ વિષ્ટેષઃ તાપ્યતે માપ્યતે । તત્કર્તૃજ્ઞ

(અર્થાત્ એકે જગતે જોડણા ના જોડણા આનાવ વોન કર્કુદ નાહે, વેહેજુ ઉઠાવ
કરિશા તિનિ પૂર્વેકેહે નિષ્કર કરિશા નહેરાહેન) ।

(ભ) લવ । જોનાર એકે વાકા (મર્જવાયે) કુટજજાતર ઉગરુકુ ।

(મ) વુહ । એકે કથા અવન ત્રાવિગ ।

(ય) મદ । એકે ત્રાવિવ વિષ્ટોર પ્રશ્નાતિનાકેર જુલક વાચ્યવારિત
હેટેહે । અઠવાઃ વાહે (લાઠા) નચનકે ત્રિવજાવ કરિશા અથવા મગાવ

पान्दपं विवभक्तिषु से पादपेङ्गं अम्भत्यिषु मालदीए ठवरि
पनुत्तलरख्खं (य) । इति उक्त्या मनुविन्दति ।

मकरन्दो सुपुष्पहास्य इत्येव यज्जातिः । (७)

मद । सखि मालदि ! विष्णुहासि [विलोक्य सङ्घर्षे सप्ताध-
सखी] पम्पो अथं ज्जेव्व किं पि एदं वट्ठदि (८) ।

मक । रम्भोद ! सङ्कर भयं क्षमते विसोदु-

मुत्ताम्भितं स्तनभरस्य न मध्यभागः ।

(८) सखि मातति ! विष्णुहासि । पम्पो पम्पदेव किमर्थं तावत्तदे ।

पेङ्गपादुक्षिरक्षारपक्कापुचितत्वादाह—सपादिति । या चववा, सपादमन्त्रं पादपन्दनेन सङ्घ-
पदा स्थापना अन्वयः “मालती” इति सङ्घर्षे भवेति याचित्वा, पनुत्तलविष्यामि, पनुत्तलं
परिष्यामि ।

(७) यज्जातीति मकरन्दपुष्पादुक्तमिति शेषः ।

(८) मदिति । प्रतिपुहासि कामरितासि, किमिदं । विरपायितस्य मकरन्दस्य
विनिर्दीपनस्य दर्शनस्य इदं वटु, सपुष्पस्यमेव निर्वृण्वया सया गुहः सखीं मगोभायः प्रकटीकृत
इति किमर्थं मन्त्रत इति परिचित्तनं कथायाः पुद्वस्त्रसंज्ञातीचिच्छ भयहेतुः । “पम्पो”
इति विष्णुदीपितकमप्ययम् । अम्पदेव मदवमताम्बालम्बलानात्रिभवे, किमपि अनिमित्तनीये
पतन्ममाराजस्य मकरन्दस्यभावज्ञानं ।

(९) रम्भोर्भिति । हे रम्भोद ! मकरन्दोपपादादीवद्वेष्टि, भयं वाच्यं सङ्कर मूष ।

वन्द्यो अकार्यना करिदा मागलीर उपात्र अशुक्ल कविष । (एह कदा वनिदा
उठिदा वाहेउठ देव्वा कविण) ।

(१) (मकरन्दं नृप उपाटिठ कविषा हट्टवात्रा मरुडिकाव हट्टवात्रा
करिण) ।

(३) मक । मवि मातति । आगविता हट्टवात्रा ? (एविषा, श्वं व
उठव मरिठ) अट्टा आनात्र छाटनव अठोठ अनिर्गठनोश् (मकरन्दव अरुण-
रूप) यागात्र वट्टवान ।

(४) मक । अवि ! मरुडोद ! उत्र गवितात्र कर । वेहेड्ड (अट्टाव

ইত্থং ত্বয়ৈব কথিতপ্রশ্ন্যপ্রসাদঃ

সহস্রনির্ভুং তিযু সংসৃত এয দাসঃ ॥ (৮)

সুধরচিতা মদ্যনিকাশুসুসুদ্রমথ্য সংকতমাত্মিক। (৯)

ইহারকরণে 'সেতু' দর্শয়িতুমাঙ্ক—অসমত ইতি। যচ্চান্ তত্র মধ্যমামঃ সমতীত্ব লক্ষ্যস্য
 শরীরস্য মধ্যাংশঃ কটিদেশ ইতি যাবত্, সনমারম্ভ কুচমারম্ভ ভারবত্কুচযৌরিতি 'যাবত্,
 সত্কাম্পিত' সাধ্যসংশনিতকাম্পন' বিবোধু' ন সমতে ন যক্লীতি। 'সিযতুকালসেব' পৌর-
 কুচকাম্পনে কুমারিকুমলত্ব কটিদেশঃ মঙ্কবাণীতি ভাষ্য। 'ইত্মসর' দর্শয়তি—ইত্মমিতি,
 ইত্ম পূর্বাধিপিতপ্রকারেণ ত্বয়েষ কথিতঃ স্যমমেব বর্ণিতঃ প্রথমঃ অনুরাগ এষ প্রসাদঃ অনুরাগঃ
 যজিন্ তাদ্র্যঃ এষ মঙ্কচকৌ দাসঃ মন্বঃ সহস্রনির্ভুং তিযু যাদ্রমকথনশতাহত সহস্রং প্রনিত-
 'সমনিমানন্দে' শু'কৃতঃ পরিচিতঃ। ('সংসার' স্বাত্ পরিচয় ইত্যমরঃ) তথাচ দাসত্বাত্
 পরিচিতত্বাচ্চ নাসি লগতে ভৌতিকারম্ভমিতি ভ্রম' চর্ম্মেণা পরিচর্ম্মমিতি ভ্রমঃ।

অম প্রথমবাক্যায় প্রতি দ্বিতীয়তীয়বাক্যার্থযৌক্ত্যুলেণোপন্যাসাত্ বাক্যার্থসেতুচ্চ' কাম্য-
 লিঙ্গ', 'এষ' কটিদেশস্য সনকাম্পনচন্দনায়ত্নাসম্বন্ধে'পি তত্চন্দন্যন্তৌকীর্ণাদতিশয়োক্তি-
 শব্দদ্বারঃ। অপরঞ্চ দাসত্বার্থে মকরন্দেনল্লিঙ্গঃ প্রযোগাত্ স'সে'পো নাম বাস্তবদ্বারো বিদ্যেয়ঃ।
 তদ্রূপচন্দ্রনু স্বর্পণৌকং যথা—"স চেবো যন্তু স'সে'পালাকাস্যার্থে প্রযুজ্যত" ইতি। বচনা-
 'তিলকাঙ্কম্ ॥

(৮) অম 'সে'হাতিশয়বোধনায়' সন্দর্ভবিজ্ঞার্দেব সুখোন্নয়ন' সখীলিঙ্গ বৈদ্যুতধার্দেব
 পূর্ব্ববত্ সংকৃতাম্র্যচমিতি বিশদণীয়ম্।

কুশ) 'তোমার কটিদেশ' গৌরবজননুগুণের উৎকম্পন সহ করিতে পারিবে না।
 বিশেষতঃ পূর্কৌকরূপে ছুঁইই যাহার অপরূপ অশ্রুজল কণা বর্ণিতেছিলে,
 সেই জোতার ফুটফুট এই নন্দরূপ সঙ্গমস্থানিত সঙ্গমস্থানকে পঙ্কজিত,
 (হৃৎকরঃ দাসকুমার ও পবিত্রিচর নিবন্ধন আশা হইতে 'তোমার কোনও
 উন্নয়ন কারণ নাই)।

(৯) (বুদ্ধবদিতা) সঙ্গতিকাৎ যুগ উন্নয়নিত কল্পিতা সংকৃত ভাষায় বর্ণিত
 বাগিন)।

মদ । সহি বুধরক্খিড়ে ! কহিঁ চণ অহোঁহিঁ গন্তব্বং (ল)

বুধ । জহিঁ জ্জেব্ব মালদী (ব) ।

মদ । কিঁ থিভ্বত্তসাহসা মালদী ? (গ)

বুধ । অঘ ই' । অঘ' অ তুম' মণাসি । ("জা অহ' ইমস"

ইত্যাদি পঠতি) (ঘ)

(ল) সহি বুধরক্খিড়ে ! অ বুধরক্খিৎগন্তব্বং ।

(ব) যহঁ ব মালদী ।

(গ) কিঁ থিভ্বত্তসাহসা মালদী ?

(ঘ) অঘ কিম্ । অঘহ, ত্বঁ মণসি কাহনস ।

(ল) মদ্রা মনমানুসীদন' প্রাপ্যিতু' ইচ্ছতি—সত্যুতাদিনা ।

(ব) মৌলসাহসায় মালদা মালদানুসরণ' প্রাপয়ন্তী সখীমতনুসরণি—যত্নেতাদিনা ।
অন্যোপাধাবসারীঃপি চ্চিত্ত ইতি মন্যম্ ।

(গ) মদতি : নিজ্জ'সং সম্বস' সাহস' লাভেইন সাহসিতৌ মননরপ' সাহসকর্ম্ যস্য-
সাপাদুতা ।

(ঘ) অথ ক্রিয়ানুসরণমি । মালদী নিজ্জ'সম্বস'ইত্যর্থঃ । তথাচ তদুপায়েন
অথাপি মল্লরপেণ সহ সম্প্রতি মন্যমিতিব্যায়ঃ । অধুনা নির্বিচার' মল্লরপেণ সহ
মননরূপিত্তে দ্বিল্লর' দর্শয়তি—অন্যেতাদিনা । মণসি অতীতসামীপ্যে ব'মালা-
প্রয়োগাৎ কিঞ্চিন্পূর্ব্বমিৎ ত্বঁ "জা অহ' ইমস" ইত্যাদি বাক্যতুল্যবোধীয়ঃ । তথাচ
মল্লরপ্যমিপ্রায়ানুসারিণীদানী' মননে বৈমল্যদর্শনে সহস্রক্সান্যথাচরণ' মদেতি মাধঃ ।

(গ) মদ । মধি বুধরক্খিড়ে ! এখন আমাদের কোথায় বাইতে
হইবে ?

(ব) বুধ । যেখানে মালদী আছে ।

(গ) মদ । মালদীও কি বাইবের সহিত গমনকরণ সাহসিক কর্ম
নির্ভর হইয়াছে ?

(ঘ) বুধ । নিশ্চয়, মালদী বাইবের সহিত গিয়াছে । তুমিও ইতঃ-
পূর্বেই বলিয়াছ যে "এই শত্রীর নথকে আনি কে ?" ইত্যাদি (মননভিত্তিক
পূর্ব্ববাক্য পাঠ) ।

मदयनिता अथपि पातयति । (११)

बुद्ध । महाभाष । दिष्टं क्वु अत्ताणं पिधसहीए णडि-
वज्जस्य (४) ।

मम । अद्योजितं विजितमेव मया किमन्यत्

अद्योत्सवः फलवतो मम धौवनस्य ।

यन्मे प्रसादस्तुमुखेन समुद्यतैव

देवेन बान्धवधुरा मकरध्वजेन ॥ (१०)

(४) महाभाष । इति खलु चान्द्राभं प्रियकरत्वा प्रतिपद्यते ।

(११) विद्यापदपेक्षया आभिनवाभिनः समर्थं "इत्यपरं पुनरभिनवेन्दर्भं सुदृष्टप्राप्त"-
निति परिचिन्तयामासुपातने हेतुः ।

(४) निःप्रत्याशुपातदर्शनेनाभिसमर्थं सन्निवृत्तमात्रं तुल्यपिवा कथयति—महा-
भाषीति । प्रतिपद्यन् भाव्यतेन लौकिक ।

(१२) अद्योति । अद्य मया कर्जितं कलधारणं कृतं, मित्येवास्मात्मानं, धरणीन
भूतानिभ्यः । विजितमेव यथा आभिनव सम्यक्कारविश्वी सत्य एव । अतएव अन्त्य किं, इतः परं
किमाकाङ्क्षीयमस्ति ? न किमपीत्यर्थः । तथा फलवतः परस्मान्मेव सत्यस्य मम धौवनस्य
अद्य उत्सवः परतो हर्षः लायत इति शेषः । यद्वदन्त्यात् प्रसादस्तुमुखेन परमशुद्धादनु-
कूलिन मकरध्वजेन कन्दर्पेण देवेन इत्यं मदयनिकाया मया प्रदानस्या बान्धवधुरा (बान्धवस्य
पुत्रिणि "धुरगचमर्थ" इति आशादित्यादनुकूल्ये तदनात् मित्राणादिति सिद्धम्) बान्धवमाप-
न्मुहुरत्यनिति यावत्, उपमा सम्यग्धृता । मकरध्वजमेव शार्दे योक्तव्येयं सत्यमपिती-
त्याशयः ।

अत्र तत्त्वव्याख्यापि यत्तद्व्याख्यानकालेन तदपेक्षाविरहाच्च विधिशक्तिमर्तवीरः ।
यत्तद्विद्वत्प्राप्तम् ।

(११) मकरध्वजः अक्षणात् कश्चित् नाश्रित ।

(१) बुद्ध । महाभाष । अत्रमपि आचार्येण कश्चित्छेदः, तार्थाकृत्य अत्र
कथं ।

(१२) मकरः अत्रतयाणादित्येव अत्रि वगमात्रं कथितं न मर्-
त्यकालेन मकरात् कथितं, अत एव इत्येव अत्र आचार्य आचार्यगोत्रं कि

तदनेन पञ्चदारेण निर्गत्य साधयामः । (१३)

[निम्नतः परिक्रामन्ति ।] (१४)

मक्ष । अहो । नियोयेनिःसञ्चाररमणीयता राजमार्गस्य । (१५)

तथा हि सम्प्रति—

प्रासादानामुपरि बलभीतुद्रवातायनेषु

भ्रान्त्वाहसः परिणतसुरागन्धसंस्कारगर्भः ।

(११) पञ्चारेण षडङ्कितया सिङ्कितरिति प्रसिद्धेनेति यावत् । साधद्वयः गन्तव्य-
द्वयं गन्तव्यः । तत्रात्रोक्तं दर्पणे—“प्रायेण खल्वत्रः साविर्गमेभ्योऽपि प्रवीज्यते इति ।

(१३) निमर्त निःशब्दं यथा व्यासदा परिश्रामानि बहिर्बन्धनाय पादविच्छेदं कुर्यान्नि ।

(१४) अङ्गी इति आद्यन्ते । निजोन्ने अङ्गरावे (अङ्गरावनिजोन्ने हावित्थमरः)

निःसृष्टारिष्य प्राणिमात्रस्यैव गमनात्मनादिविगमिन रमणीयता मनोहरता ।

(१६) राजमार्गस्य रमणीयतारवेनन्वाहितं ब्रह्ममिन्दनरुमुमादिभ्यश्चनं सुनन्द-
प्रदयत्निनां प्रीतुमाकथयति—शाखादानमिव्यादिना । शाखस्तानां इन्द्राणां उपरि उपरि-
मागेषु वनमौनां लीलीकैविल्लनां (इहान्ते कर्मवीचन्द्रमाले लीलीकैविल्लनि इति रमसः)
तुङ्गवातायनेषु उच्चगवाधेषु आत्मा परिभ्रम्य गवाधनरिं च मयि प्रविष्टी स्वर्गः, आत्मः निर्गतः
अतएव परिपतन्मुखायाः पलायनं दृष्टीतपरिपञ्चनदिरागः गन्धस्य लीलमय्य च'कारः स्वादय-
सुरापमोदभिः खाड्ये लोकेनच' गर्भे' अध्वनरि द्युत्य दद्याभूतः । मातृप्राणां परस्परतत्त्वदीये
परस्परपरितुष्यन्तानां आनीदः अन्यः अस्यासीति तयोक्तः । तथा सुकुम्भारं वारं उपधितः आदानः
कीदः उत्कटः ऊर्ध्वरस्य कामः अन्यः येन दद्याभूतः वायुः पवनः अथा युवकानां अमिन्द-

‘‘আছে? পংক্ত এই প্রি়তবাগাতে সফল আশাৰ যৌবনের আশ পৰন
উৎসব, বেহেতু অক্লান্তবশে পৰন অনুভূত কৰ্মপথেবই বৰগতিকাৰ অৰ্পবৃত্ত
বন্ধন ভাং দাৰণ কৰিছিলে।’’

(১৩) তবে এস এই বিচ্ছিন্নিঘারে বহির্গত হইয়া আনন্দা বাই।

'(१९), 'पुस्तक-विमोचन-संस्थान-प्रकाशित-ग्रन्थः'।

(১৫) দৃক। অতএব এই অর্ধবৃত্তে প্রাণিনাজের গমনাধনভাব প্রদু-
 ষাণব্যাগের কি বনবীকতা ?

(১৬) প্রাসাদেব উপহিতানে প্রাসাদেব সর্গোক্ত গৃহে উক্ত গবাদপসবে
পরিভ্রমণ করিয়া প্রত্যাহ্বতিবশতঃ বাহ্যেব অত্যন্ত পরিপক্ব মদिरাগন্ধেব

અષ્ટમોઽધ્યક્રમઃ ।

તતઃ પ્રવિચયિ શ્વસ્યોક્તિઃ । (૧)

અથ । વન્દિતા મયા નન્દનાવાસપદ્ધિષિષ્ટતા મન્નવતી, તા
જાઐ માલદીમાહવસગ્રામં ગચ્છામિ । [પરિક્રમ્ય ।] एदे दे
षिष्वत्तिदगीहृदिग्रहावसाणमज्जया दीर्घिकातटशिलातलमशुच्यती
मालतीमाधवी । चलादुरन्ति मालदीमाहवा ता जाय उवसप्यामि (ક) ।

इति निष्क्रान्ता । प्रवेयकः । (२)

(ક) વન્દિતા મયા નન્દનાવાસપદ્ધિનિષ્ટતા મન્નવતી । તથાવન્દનાતીમાધવસગ્રામં
ગચ્છામિ । एतो मी निर्बर्तितयौषदिग्रहावसानमज्जया दीर्घिकातटशिलातलमशुच्यती
मालतीमाधवी । तद्यावदुपसर्पामि ।

(૧) તત્ત ઇતિ મદયનિકામાદાય મકરન્દાદીનાં વિષ્ણુમલાનન્તરમિશ્રયઃ । માલતીમાધવ-
કામન્દકીવિહારગતસ્ય માધવસ્ય પ્રવેગપૂર્વનાથાવનોક્તિતાપ્રવેગઃ 'સુવિહિતય તથૈવ વૈકાલિકા-
દ્રશ્યમાતમન્નોક્તિયૈ'તિ વહ્નાદગતકામન્દકીવાસૌતૈવ સૂચિત' इति व्यतंजम् ।

(ક) અર્થેતિ । નન્દનાવાસાન્ પ્રવિનિરૂપતા લલતકવિવાહ' સંપાદ્ય વિહારસ્થાનમાગતા
મગવતી કામન્દકી મયા વન્દિતા પ્રવ્રતા । 'નિર્બર્તિત' અનુક્રિત' યૌષદિવનાવમાનસ્ય મન્નમ-
જ્જયા' યાત્મી મદ્યાશ્રુતી । 'દીર્ઘિકાતટશીલાતલ' સપોચરતીરસ્થિતપસરામગ' અનુક્રુરતઃ
સૂચયતઃ । સપસર્પામિ ચલયોઃ સમીપ' ગચ્છામિ ।

પ્રવેયક ઇતિ । વન્દિતેશ્વાદિવાકોઽન્ કામન્દક્યા મન્નવાદિરુપમાતીતક્રયામન્ન તદ્વાચ-
દિવાદિકાશ્ચેન્ન ચ મર્ષિણ્યાદસ્ય માલતીમાધવગ્રામસ્ય સંષેપેવ નિદર્શકતાદુક્ષિપ્તિવા-
ચોક્તિવાચારૂપાદર્શપ્રવેયક કલ્પયઃ । તત્ત્વચલનૂત્તમ ।

(૧) (૭૯૫૮૨ અવલોકિતાવ ઈલેવ૯) ।

(૨) અથ । નન્દનગૃહ હરેઠે ઐતિનિરુક્તા ઇગવતી કામન્દકીકે આમિ
પ્રવ્રાજ વદિરાહિ । તદ્ એવન માગતી ઓ માધવેર નિકટ રાહે । (પરિક્રમ
કરિશા) એઈ વે સેઈ માગતી ઓ માધવ ઐશ્વર્યગૌર માદ્યકાગીન માન મન્નમ
કવિશા મદ્યાવરતીરેવ શોભાત્ત અગદ્ગત કરિરેઠાહ ।

তত্ৰথং বাসযীলাং মানসীমুপাবৰ্ত্তয়ে, ভবতু এৰং তাবত্ ।
[প্রকাগম্ ।] প্রিয়ে মানসি ! প্রত্যপ্রসায়ন্তনস্থানবিসেপগীতলাং
ভবতীং নিদাপসন্তাপশান্তয়ে বিজ্ঞাপয়ামি, তত্‌কিমিত্তন্যয়েব মাং
সম্ভাবয়সি ? । (৬)

নিয়তন্তে স্তুতনু ! কবরৌবিন্দ্বো যাবদেতে,
যাবদ্ব্যধ্বঃ স্থানযুগলয়োর্নাষ্ট্রং ভাবং লহাতি ।

(৬) তদ্বিতি । বাসযীলাং : বহুদমিমাংসনভিত্তিকমুপায়া । উদাহরণে সাধিতাবদুচ্চাং
করোমি । এৰং সাববিত্তি বদমানীতি ইতি । যাবদেব ন স্তুতেনে বচিরমস্মাদ্বিনেমেতি যাবত্,
সাত্বকনয়নেন সাত্বকানীলমজ্ঞেনে বিদেষ্যীত্যাং সমবীৰ্যবীতব্রতনাদর্শাং ভবতীং লো
নিদাপসন্তাপশান্তয়ে মদৌপনৈষমিষদীমসম্ভাবনিকারণাদে (ন তু কামজবাসনগারিত্ত্বাদে-
মিতি সূচনার্থমিতি) যাবদাসীদাশুভা বিজ্ঞানযাতীদমিমাংসনু ব্রহ্মবর্মবিশদয়ীতনায়ম্ ।
অথদেব মনুজনিদ্রীতনৈক কামবাসনগারিত্ত্বমিষদনৈবেতি যাবত্, সম্ভাবয়ামি কলয়ামি ।
অনু নিদ্রীতমদৈনি সাত্বকনয়নেন প্রবদবদ্বদনং মিত্তকপ্রদাদনয়দতয়া যাতীত-
কায়স নিমিষবৃক্ষীঃকাননযে কাননব্রততয়া সত্যবচনামায়েন বা, অতএব ন বদ্যমাণ-
দীর্ঘাব্দমায়সঙ্কটমিতি বিমামনীদম্ ।

(৭) বিজ্ঞানযাতীং বিজ্ঞানভিত্তি নিদ্রীতন—বদ্যাদিগ । ই স্তুতনু ! কবরৌবকায়ে !
এই কবরৌবিন্দ্বঃ সান্দ্রং মন্যং-বিশিষ্টীকৃতকবরৌবগুণজনকং : যাবত্ নিদ্রীতনৈ মন্য-
মন্ডং মিত্তলি । যাবত্ স্তনুসময়ীঃ বদীধরযৌক্যে : মধ্যমায়ঃ (নিমিত্তয়া তবৈব সান-
জ্ঞান্যধিকজ্ঞান্যাবস্থানসম্ভবমিতি ভাবঃ) আত্মভাবং জ্ঞানমিতিজ্ঞাতীং লহাতি, ন
লহতি । যাবত্ অতুয়তি : যদিত্তি তবাত্মং কান্দ্যাণাং বদানাদবিত্তবলমিতি যাবত্, মতনুনাং
সুখাখাষ সুখজানাং সান্যযৌক্যব্রতব্রতীনাং বীমাযানাং অইদবদী ভদ্রদাম্মনিত্তী

(৮) এবে কিস্ককান্দ্র আশাব অতিপ্রাণব প্রতীক্‌রূপতাবা মানসীকে
প্রতিপ্রাণেব অক্লুণ করিব ? ইত্‌ক এইরূপ বনি । (প্রকাণ্ডে) প্রিৎ ।
মানসি ! অতি মক্ষারিত মানসকানীন মান দাবা বিলম্বরূপে মিত্তলিপ্রাণ
তোমাকে আশাব নিমিত্ত এতিনজ্ঞান্যপ্রাণেব অক্লিৎ জানারইহা—এবে
আশাবে অক্লুণ মন করিতেছ কেন ?

(৯) অত্র কবরৌবকায়ে ! যে পর্যন্ত তোমার কবরৌব অক্লিৎ মন
নিপতিত ইহেব, যে পর্যন্ত তোমার স্তনুসময় ব্রতব্রতী আত্মভাব পরিচাণ না

अथवा, दूरे तावदेतत्, कथमात्मापसंविभागस्य अपि अभाजनम्
अयं जनो भवत्याः । (८)

दग्धं चिराय मलयानिलचन्द्रपादै-

निर्वापितस्तु परिरभ्य वपुर्न नाम ।

आमत्तकोकिलरुतयथिता तु ह्रद्या-

सद्य श्रुतिः पिवतु किन्नरकण्ठि । वाचम् ॥ (१०)

टीका: सीतां प्रति रामेण कथितोऽवगत इति श्रीकालाख्य समतीव वनतूकारित्वं लक्ष्मिस्त-
मिति वक्तव्यम् ।

अत्र लुप्तोपमा, जीववर्तिवैति क्रियोत्प्रेषा चात्रद्वारः इत्यनयोः संक्षेपः । रयोद्वता-
वतम् । तद्वचनम्—“राजपरे मेरुसमै रयोद्वता” इति ।

(८) अतु नदीदया एतादृगनुष्ठानं सर्ववैधानश्रयमित्यत आह—अयमेति । एतत्कण्ठे
भुगार्पणादिकं तावदुरे आत्मानिति शेषः । अयं मन्त्रवचो जनः कार्यं भवत्या आनापि-
वदिमानस्यापि कधीपकचनस्यापि अभाजनं अनापदः । आत्मापपयन्ताकरणं सर्ववैधानु-
वितमिति भावः ।

(१०) शरैर्यथाह—दग्धमिति । वपुः सर्वदेहेषु कामवीजितस मनेव शरीरं मन्त्रा-
मित्रचन्द्रपादैः दक्षिणपक्षेन्दुकाः चिराय बहुकालं व्याप्य दग्धं नाम दग्धमिव (तानि-
दग्धोऽम इत्यर्थः) तु किन्तु परिरभ्य आलिङ्ग्य निर्व्यापितं त्वया निर्वृतिं न प्रापितं ।
तदावृत्तमपि तदुभययोरेव मे वरं सखी इति भावः । तु किन्तु किं किन्नरकण्ठि ! किन्नरसिंह
कण्ठस्यैव धृष्टाकादृशि । (स्मरे कण्ठः प्रकीर्णित इति रवकीयः) आमत्तानां महप्रसुहितानां
कोकिलानां पीकानां रुतेन कुङ्कुमेण व्यथिता पीविता श्रुतिः मदीयः कथं: अथ अभीष्टां ह्रद्यां
(अभीष्टोऽभीष्टितं ह्रद्यमित्यमरः) वाचं तव वचनामृतं पिवतु । मदीयतापपरिग्राम्ययैः
वचनामृतसर्वधेनापि आर्यं त्वया न कर्तव्यमिति भावः ।

छन्दःकाव्यमभिनिर्दिष्ट हावेर शोभाय शीघ्र शोभायुक्त दोनोव बाह आनाव
वर्ण अर्पण कर ।

(९) अथवा, कर्षं भूगार्पणादि ह्रस्वे वाचक, दिक् आवि शोभाय कपोप-
कचनदो पात्र ह्रस्वेति नो केन ?

(१०) आयाव शरीरं बहुकालं वा २५ मलशानि ७ छन्दवि १९ वा ११ मङ्गलाय

অথ । [উপস্থিত্য ।] অই অণিব্বহনসীলৈ । অং দাণি
সুহৃৎ অদিহমাহবা দুগ্ধপাশন্তী মম পুরদো মণাশি, চিরাশদি
অজ্ঞতন্তো, অযি শাম কেচিরেণ পেচ্ছিচ্ছং, জেণ বিচ্ছহিমাষেসসহসা
বিসুমরিদ্দিমেসবিগ্ধমবলোশমন্তী এব্বং মণিচ্ছং দিত্তপাবেট্টন-
পরিরম্বেণ সম্ভাবয়স্সংতি সম্পদং তস্সিং দে অশং পরিণামো । (স্ব)

(৩) অযি অণিব্বহনসীলৈ । অদিহমো সুহৃৎপাশান্তিতমাপাশদি দুর্মনাপমানা মম
পুরদো মণাশি, চিরাশদি অযিপুত্ৰঃ, অযি শাম কিয়চ্ছিরেণ পৈচ্ছিচ্ছং যেন বিচ্ছদিত্তাষেবচাপহা
বিসুমরিনিমিত্তবিগ্ধমাপোহন্তী এবং অবিদ্যানি, বিগুণাবেট্টনপরিরম্বেণ সম্ভাবয়িষ্যামি ইতি ।
চাপ্যন্তে তস্মিন্লেণ্যং পরিণামঃ ।

অথ দুর্মনাপ্যমীতলৈর্কলপানিবচনদ্বয়ৈর্হৃদয় মধুরতরকৌকিলরবৈঃ অশস্যাদায়াশ
বর্ণনাদাপাতমৌ বিরোধমানেন মন্তয়ানিচ্ছদৌনা কামৌদীপকতয়া বিরুদ্ধিজননিতৌতকলাপন-
পরিহারেণ চ বিরোধাভাঙ্গাহারঃ । বসন্ততিলকাক্রমঃ ।

(৪) অবেতি । ম বিদ্যতে নির্বহণং অমীতনিষ্কারৌ যজিন্ তচাভূতং মৌলং স্বভাষঃ
যস্যোক্তাহসি । চিরাশদে মাধবং অমিত্রাবসম্পাদনোত্তমকং মাংসাপি অমীতপুরদৌ প্রত্যা-
দুর্মনাপদা সম্বোধনমিতি মনন্যম্ । সুহৃৎপাশং অলসকাক্রমাবং অসরিতৌ বিদ্রুতঃ
মাধবৌ লম্বাস্তচাভূতা, অতএব দুর্মনাপমানা বিরহেণ দুঃখিতাত্মকরূপা, মদমৌদীপ-
শাস্ত্রীষে বর্ণনায়া । অমিত্রবেণ কথয়তি—অসরিতৌল্যদিগা ব্রতীল্যনোহ । অসরিতৌ বিদ্রুত-
করৌতি, অসরিতৌ প্রবৈ, কিয়চ্ছিরেণ কিয়ৎকালবিলম্বেণ । বিচ্ছদিত্তং বিব্রজিতং অমি-
ত্ৰাভ্যন্তং সমলমদং যদা তচাভূতা ভবী, বিদ্রুত, জুহুবিধবীকৃতঃ নির্বহণর বিদ্রু, প্রতি-
বন্ধকঃ যজিন্ লদবচা অগায়া অশ-ভৌকমলৌ মাংসকালং পক্ষ্মলৌ, এবং অবিদ্যানি “জীবিত-
নায় । নাত, পরং লদা নো বিদ্রুত প্রমাণি অ্যাতম্” মিলেব কথয়িষ্যামি । বিগুণং বিগুণী-

হইরাছে, তথাপিও তুমি অসিদ্ধন করিয়া নিকৃতি লাভ করাইলে না । কিন্তু যে
কিঙ্গবকি ! মননত কোকিলের ন্যসে প্তিভিত্ত আমার কণ অজ্ঞ চিত্তাভীষ্ট
তোমার বচনামৃত পান করুক । (অর্থৎ তুমি আশাপন কর ।

(৫) অথ । অসি অমীতনির্কাশকরণকভাবে । সুহৃৎপাশ মাধব
ব্যবহিত হইলে অত্যন্ত দুঃখিতচিত্তা হইয়া মন্তয়িত্তি তুমি বলিয়াছিল, “অসি-
প্রত্ন বিদ্য করিতেছে, কতকাল বিদ্যে (পুনরায় জাহারক) বেধিব ? যে হেতু

मानती। सामूयनिष्ठ वा पश्यति। (११)

माध । [खगतम् ।] अहो ! भगवतीप्रधानान्तेवासिन्याः
सर्वतोमुखं वैदग्ध्यं, अद्ययथ सुभाषितरत्नकोषः । [प्रकाशम् ।]
प्रिये ! सत्यमवलोकित्वा वदति ? (१२)

माधुर्यतोः तिर्यङ् मूढानं चालयति । (१३)

माधः। शपितासि मया स्रवङ्गिकावलोकितयोर्जीवितेन यदि
वाचा न कथयसि । (१४)

ज्ञातं चापेक्षन्' इष्टदेशे भुजयोः परिपेक्षन्' यस्मिन् तद्व्यासासाधना (एतेनानिष्ठनस्य साक्ष्यं'
 सूचितमन्यथा इष्टदेशे वाहोर्हि'शुष्यावेष्टनासम्भवादिति मन्वायम्) परिपेक्षेण चाभिहितेन,
 सन्धारयिष्यामि सन्महंयिष्यामि । तस्मिन् कथितविषये ते तत्र यद्य' चानापनेऽप्राप्तमिष्टपः
 परिणामः समस्तव्यापारः । सर्वदेवाश्च' जावहासो गहिंस इति भावः ।

(११)- साधुमिवेति, अभ्यास्यकथं विधेयमिति चिन्तितं यथा सातयैवेत्यर्थः ।
अवलोकिताया स्वरहस्यस्य प्रकाशमनेनाभाभ्याहेतुः । यन्तुतः प्रियवमानिके तादृग् रहस्य
प्रकटनं न दोषावहमिति वातावाश्याविरहयोगोत्पत्त्यवश्ययोगः । तं अवलोकिताम् ।

(११) भगवतोप्रधानाङ्गे वासिष्ठ्याः कामन्दकीमुद्रामिथ्याया चव्योकितायाः, सर्वतो-
मुख्यं सर्वविधयाप्रतिष्ठितं वैदग्ध्यं जैषुष्यं । सुभाषितानि सुमधुरवाच्ये च खानि तेषां
कीवः बाधाराय कस्यः चयश्चित्तः । अन्येऽहमवचोविद्यायास्तन्मयशक्तिरिह भावः ।

(११) भाग्यदासिर्धृष्टं मुहुर्वाचनं' अवलोकितार्कितार्थनिधेयगतनार्थम् ।

সমগ্র ভর পবিত্রাগ কবিতা নির্মিত নেত্র (প্রাণনাথকে) দেখিতে দেখিতে,
 "প্রাণনাথ, আর তুমি আমাকে ছাড়িয়া কোথাও থাকিও না" এই প্রবাব
 বলিব, এবং বিগুণিত বাহু বেঁধেনে আলিঙ্গন দ্বারা তাহাকে সর্বাঙ্গিত কবিতা।
 সেই কবিতা বিষয়ে সম্প্রতি জোয়াব এই পবিত্রাগ ? অর্থাৎ সমুদ্রে পাইয়া
 তাহাব সহিত আলাপেও বিষয়ী হইতেছে।

(১১) (মালতী অশ্রুবাহিনীভাবে অবলোকিতাকে দেখিতে লাগিল)

‘১৩৬’ ‘২৭৮’ ‘১৩৬০’/আইসি: ‘জননীতাম-জগদানন্দিনী’, ‘অবলোকিতেশ্বর’
নৈশূন্য সৰ্ব্ব বিহরেই অপ্রতিহত, স্থাবরিতত্ত্বং হস্তেব আধাব ও অক্ষর।
(প্রকাশে) প্রিয়ে। অবলোকিতা মতাই বলিতেছে ?

(১০) (মাননীয় বক্তৃতাবে মন্তব্য চালনা কবিগ)

মাল। নাহঁ কিম্বি জানামি। (ইতহঁকে লক্ষ্য নাড়য়নি।) (৭)

মাধ। অহো! অনবমিতার্থমন্তরস্য বচস্শাস্বতা। [সহসা
নিরুপ্য।] অবলোকিত! কিমেতহ?। (১৫)

বাঘাশ্রমা সৃগহরী বিমল: কপোল:

প্রজ্ঞাস্বতে সপদি রাজত এষ যস্মিন্।

গগদুপেযমিষ কাস্ম্যমৃতং পিপাসু-

বিন্দুনিবেগিতমযুস্মৃণাস্রদণ্ড: ॥ (১৬)

(৭) নাহ কিমপি জানামি।

(১৪) আদিতামি ইদং কাণ্ডিবাণি। বাবা সুন্দরবচসা ন কয়গিঁ ন মনোভাষ' প্রকাশয়সি। তদাচ সুপ্ৰধানাদিগা মনোমিমাষবিকাশনে ন সমানুচীৎসরতা ভবেদিতি মাধ:। ইত্যাশ্রমি উবাহিকাশ্রমীভিতরী। দ্বিষতমস্ব যৌগবিনুদব স্ত্রীভিত্তিতেষেতি সমীচকীদম্।

(১৫) "সেন প নির্যম্যনাগ: নাহমেবে বরীণীশ্বনবচিতায়ে বচন' ব্রূয়"বিত্তি কাস-
মৃতানুভারিষোদয়সি—নাহঁ কিমপি জানামীতি। "সেন ভবদীয' মানস' বিলীদ্যামী"-
সুগরার্টমানমিধানাদাহ—ইতহঁকে ইতি, অইল চলি কয়নি সতীকর:। অক্ষা' প্রমাদিন
কিম্বচাভা'মিচালজনিতা, সপা' নাড়য়সি—সুখাশ্রমলাদিগা অভিনয়সি।

—(১৫) মাধেতি। অনবচিতায়েমন্তরস্য অপরিসমাপ্যেমনৌবারিংশ বচন: "নাহ"-
নিদ্যাহি মানসীবারসল আদতা মনোভাষা।

(১৬) বাধেতি। বিমল, স্তম্ভাক্ত এক সুগহর: হরিচন্দনবনায়: অক্ষা' মাল্যবা: কপোল'
গগদ: সপদি সহসা বাঘাশ্রমা অচূর্ণলেন প্রচা'য়তে আশ্রম্যতি "এতন্ কি' কিম্বিনিমলক"-
গিতি মধ্যাশ্রমায়:। যস্মিন্ কপোতী ময়ুমেঘ অমুশ্রাহুতিগা পাণ্ডিনা বৈব' দানাই

(১৭) আমি লবন্ধিক ও অবলোকিতাব জীবন বারা ডোবাংকে লগণ
করাইডেছি, যদি বাবা দ্বারা মনোভাব প্রকাশ না কব।

(৮) মাল। আমি কিছুই জানি না। (এইরূপ অর্জুনা'য় বলিয়া লক্ষ্য
অভিন্ন করিতে লাগিল।)

(১৫) মাধ। সেনা অপহ্রস্তবাপ্তার্থ ও মনোচ্ছাবিত এই বাক্যের কি
অর্থনয়? (সেই প্রশ্নে বিতর্কণ করিয়া)

(১৬) অরুণা। সেনা। মনোভাব নির্যম্য কপোল যেন সহসা নেত্রবলে

भव । सहि ! किं दासिं उच्छसिदवाङ्मयीलमन्यरां रोदिषि । (घ)

माल । [जनान्तिलम् ।] केचिरं पित्रमहोए सबद्विधाए असखिधानदुःखमसुभविच्छं पठत्तिलभोवि से सुदुल्लङ्घि । (ङ)

माध । अवलोकिते ! किं नाम ? । (१७)

(ग) वशि ! विनिवर्तनीकुच्छनिगवाचोऽप्युत्तरं रोदिषि ।

(ङ) केचिरं पित्रमहोए सखिधाना असखिधानदुःखमसुभविच्छं पठत्तिलभोवि तस्याः सुदुल्लंभ इति ।

काव्यवतं कपोलव्रीहिवधं सुधा विराजुः पानिच्छं विषं सखि विवेचिताः कपोलव्रीहिं निहितः मयूखः स्त्रीवशिरस एव सखादङ्गाः दिनं स तन्मयं सखुः चन्द्रः रात्रौ दीप्तौ । यथा वशिन् कवचादीं वसिष्ठं मनं इवेत्य दूरत यथास्य सख्यध्वस्तं दुःखादिषु विरति, तथा वन्दे नावि पतन्युक्तोत्तमान्वसतविनामुना दूरेत यथास्य पानादेवलाः कपोले स्त्रीवशिरसपद-
सखादङ्गाः सखिविहित इति भावः ।

५१ मञ्जुश्यामोत्तराश्वमेधेन सख्यध्वनिवर्धितकान् विवेचयिष्येदीपः । ११५५८
विश्वीकृष्टा वातहार इत्यनयोऽद्यादिभावेन सङ्ख्यः । समन्वितासुतम् ।

(घ) उच्छसिदवाङ्मयीनोऽन्यरासि, सुदुल्लङ्घ्यवाङ्मयं यथा व्याप्येवम् ।

(१) मञ्जुश्यामोऽपि कपोलवान्मोऽपि, न केवन् मञ्जुश्यामोऽपि इत्यर्थः ।

(१०) किं नामेति मालवामि, किमिति वीरः ।

मञ्जुश्यामोऽपि वीरः ? येरे कपोलव्रीहे प्रसूतङ्गाः वा वीर्यं सङ्कलितं निगच्छ
वैश्वदेवेनेन सखि निव विरजुः सखि सखि सखि विराजमान ।

(१) वन । सखि माली ! मञ्जुश्यामोऽपि वीरः, मञ्जुश्यामोऽपि वीरः
यन् वीरान् कतिपयं वीरः ?

(२) माल । (मञ्जुश्यामोऽपि) वीरः कतिपयं वीरः नातिशयं मञ्जुश्यामो-
मञ्जुश्यामोऽपि वीरः ? माली मञ्जुश्यामोऽपि वीरः । 'एव
वदते माली वीरान् कतिपयं ।

(११) माल । मञ्जुश्यामोऽपि माली वीरः ?

অথ। 'তৎহ জ্যে' সবধোবশ্যসিং এয়া সবদ্বিগ' } (১)
তাপ পরিত্তিগিমিত্। উত্তমাদি। (২)

মাধ। মনু ইদানোনিব ময়া কলহংসকঃ প্রহিতঃ, তৎহসা
সত্ৰিপত্য নন্দনাবাসপ্রহৃতিমুপলভস্বেতি। [মাগংসং।] অবলো
অপি নাম বুহরচিতাপ্রয়তঃ সফলোদকং এব মদ্যনিতিকাং প্রাতি-
স্বাত্? (১৮)

অথ। কুতো সন্দেহো মহারুমাশস্য? মহাভাষ। পদম'
জ্যে' সহস্রপদ্যস্বাদিতস্য মকরন্দস্য মাহবিরামঃ ইত্যং শিবেদ-

(১) তৎহ যদদোষকাঠেন এয়া সবদ্বিগা কুলা তস্যঃ প্রহৃতিমিত্যুপলভতি।

(২) কুতঃ সন্দেহো মহারুমাশস্য? মহাভাষ। পদমমৈব সাদৃশ্যপ্রাপ্তত্বস্য

(১) যদদোষকাঠেন "সাদৃশ্যকাঠী" ইত্যদি পূর্বোক্তপদ্যস্বাদিত্ববশেন, সবদ্বিগায়া
নামান্তিধানেন, তস্যঃ সবদ্বিগায়া, প্রহৃতিমিত্যিহ মকরন্দেন সহ মদ্যনিত্যস্যঃ 'হি' ইত্যনিত্য
ইত্যনিত্যস্বাদে, তস্যাম্ভিত্যে সত্ৰিপত্য মনতি।

(১৮) মাধেতি। প্রহৃতঃ মনু' স্বর্গোপরিচ্ছাদ ইতি দ্বারত, সত্ৰিপত্য দস্যঃ নন্দনাবাস-
প্রহৃতিমুপলভস্ব ইত্যনং লভস্ব সাদৃশ্যঃ। তস্যাব সবধোবশ্য কলহংস কামব্য তদ্ব্যক্ত্যকং
সাদৃশ্যবিশেষীতি ভাষ্যঃ। সত্ৰপতঃ মকরন্দেন সহ মদ্যনিত্যস্য নিগমনবশেদাশ্রয়িত্ববশত-
ফলেন সহিত সত্ৰপতঃ সফলোদকং এব মদ্যনিত্যস্য বুহরচিতাপ্রয়তঃ মদ্যনিত্যস্য মনতি স্মাত্ মনত্ব
অনিত্যম 'হি'। বুহরচিতাপ্রয়তেন মদ্যনিত্যস্য মকরন্দেন সহ বুহরচিত, সবদ্বিগা ইত্যনিত্যঃ?

(২) অইতি। মহারুমাশস্য মনত্ব, কুতঃ সন্দেহঃ মকরন্দেন সহ মদ্যনিত্যস্য-

(১) অথ। টোপাবট্টে "শান্তিগানি" ইত্যদি বাক্যে নাম, কাকারণ মনতঃ
সবদ্বিগায়ে 'দ্বং' করিয়া তাহার মন্যবান গাওঁদার, লগ্ন মন্যবান উৎকৃষ্টতা
ইহঁতাহে।

(১৮) মাধ। মল্লটিই আনি কলহংসকে পাঠাইয়াছি যে, গোপনে রাইস
নন্দনের বাসগৃহের দ্বাৰা আনিয়া আন। (আশংক্য বহিত) অবলোকিত।
সবদ্বিগার প্রতি বুহরচিতার প্রাধিকার উত্তরফল মকরন্দে বহিত
মদ্যনিত্যের আগমনরূপ আনান্দেব অতিশয়িত কণাণী ইহঁতাহে ত?

শ্রুন্তীং মানদীং ভগবদীং, শিউত্বেণ ভবদা সমং জীবদেণ,
হিঅশং পসাদীকিদং । জড় কোবি তুমং মদয়ন্তিআলম্বেণ সম্মদং
বজ্জাবৈদি, কিং তস্ম প্যারিত্তোষিঅং মবিষ্যদি ? (ক)

মাধ । অন্যান্যন্যোক্তাঅমনুষ্যকোঃসি । [হৃদয়মবলোক্য]
ইয়মস্মি মালতোপ্রথমদর্শনাভিপঙ্কসাচ্চিণ: কামকাননালঙ্কারস্য
লক্ষ্মীবত: কেসরতরো: প্রসবমালা । (১৮)

মকরন্দস্য শৌর্যবিরামমহোৎসবং নিবেদয়ন্তী মাভ্যে মগবদা নিযুক্তো মবতা জীবদেণ সমং
হৃদয়ং প্রসাদীকিত, যদি কোঃপি স্মা মদয়ন্তিকান্ধেণ সম্মতি বর্জয়তি তদা কিং তস্য
প্যারিত্তোষিকং মবিষ্যতি ।

নি:সরসে অক্সান্ শৃংখল:, অধনংবি শুদেহী ন অশ্যে ইত্যর্থঃ । শুভতুংঅলৌকিতা মাভ্যে
আলাপাবসরমদানসানুগুণং প্রদ্রুচ্যাপন্নতি—মহাভাবোবাদিনা । শৌর্যবিরাম: শৈত্যমাসক্তি: শ
৫৬ মণীত্বেবর্জা । মগবদা নিযুক্তো কামকবদা ক্রতীকৃতো, প্রসাদীকিতং সানুগম্যমপিতং ।
মদয়ন্তিকান্ধেণ মকরন্দস্য মদয়ন্তিকান্ধাঅচরণাভাষা নিবেদনে, বর্জয়তি ইহিঁ প্রাপয়তি ।
কিং তস্য প্যারিত্তোষিকং মবিষ্যতি ? অবান্ তন্মহে কিং প্যারিত্তোষিকং দাখ্যতীত্যর্থঃ ।

(১৮) অথবা অবাধীহিতয়া, অনুযোজ্যং ৭৮অং অনুযোক্তোঃসি বৃষ্টোঃসি, মদীপমান্তী-
প্রাসিদ্ধন্ মকরন্দীযমদয়ন্তিকান্ধাভেংসি পরমহর্ষকৃতুলাদিতি ভাব: । হৃদয়মবলোক্যেতি,
প্যারিত্তোষিকপ্রদানযোগ্যং হৃদয়ে ক্রিম্নীতি নিবেদনেই হৃদবাবলোকনকৃতু: । মাভ্যদা: প্রবল-
দর্শনে ন য: অসিদ্ধ: অনুমান: তস্য সাদৃশ্য: মনোদারস্যনৈন সাধীমূলক্য, কামকাননা-
লঙ্কারস্য মদনোদারদ্রুচয়সংঘস লক্ষীবত: (ইক্সারামলোঃপি নোদখলাবদ্য:) স্রোমল:
কেসরতরো: বজ্জবদপম্য কুমুমমালা দুঅনির্ঘিতা অঙ্ক: ।

(১৯) অব । আগনি (এ বিষয়ে) স্মরণ কেন ? অগ্নি মহাভাগ ।
প্রথমেই আগনি কামন্দকী-প্রেরিত হইয়া শার্দ্দূল নথবালকৃত বকবলৈব মুচ্ছী-
ভক্তকণ মহোৎসবেব নিবেদিতা মাগতীকে ভাবনৈব সহিত স্বরূপ সাধুগ্রহে
অগ্নিকার্বীহেন । কার্বকেহ প্রার্থনকবলৈব মর্যাদাকানীতক্রপ বৃত্তান্তেব
নিবেদন হাতা আগ্নীকে বর্জিত (স্বহৃদে) করে, তদে তাহাব কিং প্যারিত্তোষিক
হইবে ?

(২০) নাহ । অষ্টম্য দিক্শই অরলৌকিতা জিহ্বাণ কবিষাছে । (স্বয়ং

শ্রেয়সা মদুপ্রযিত্তিতি যা প্রিয়সখীহস্তোপনোতানয়া,
 বিস্তারিস্তগজুগ্ধকুণ্ডলমরোত্তঙ্গেন সমাধিতা ।
 সম্মাস্তে ত্বয় পাণিপৌড়নবিধৌ নান্দ্র প্রত্বপেস্তাশয়া
 ত্রা মথ্যে য লঘজ্জিহ্বৈবঘগন্তে সর্দস্বদামোহিতা ॥ (২০)

(২০) মানাসা বৈচিত্র্য প্রযত্নি—য ক আদিষ্টাঃ । জা বক্তৃৎসাম্য্য ভল্লগা মাপ্রযা
 মদুপ্রযিত্তা মথ্যেব সমুজ্জ্বল্য বিচচিত্রা ইতি উচ্যৈঃ বিপ্রসখ্যাঃ, লঘজ্জিহ্বায়াঃ কলেণ উপনীতা
 সমানীতা শ্রেয়া চতুর্থায়েব বিস্তারিতগজুগ্ধকুণ্ডলমরোত্তঙ্গেন বিস্তারিতাশয়া কুণ্ডলমর-
 কনিকা স্তোভে ন লভে নিধাৎবাৎ নন্দমানসত্বা বিচাতকুর্খীযদিংস্বাঃ স্নেহেনি মাধব, সমাধিতা
 গৌরবে প্রযিতা । তু ঐক্যং জয় জনকং পাণিপৌড়নবিধৌ মদুভেব সম বিসারীদয়ৌ
 সমাস্তে নন্দনানুধীভ্যুৎপাস্তে যতি সা প্রত্বপেস্তায়াঃ মনস্বতী ভল্লগত্বা সখ্যা লঘজ্জিহ্বৈবঘগন্তে
 প্রস্রিজীহিতাশয়াশয়েব গলুচপ্রপদিত্যগদৌগম্যস্বৈ দৃষ্টাশয়ানত্বা লঘজ্জিহ্বাঃ স্নেহাৎপারিত্তি
 স্বর্গে (বক্তৃত্বমত্যাগপ্রদানঃ সমাস্তোঃ স্তোভম্ভেব) মথ্যেব যা বক্তৃৎসাম্য্য সর্দস্বদামোহিতা
 সর্দস্বদামোহিতাঃ (ধীমতঃ বলি হাঃ অধাধিকার্য্য সর্দস্বি যস, সর্দস্বনিব হাঃ
 সর্দস্বদামোহিতা, যস সর্দস্বদামোহিতা, সর্দস্বদামোহিতা ইতি সর্দস্বদামোহিতা) ত্বাৎসর্দস্বি
 মদম জীবিত্যদ্যধিকোত্তম সর্দস্বিকার্য্যমস্বদেননির্দেহাৎ পাণিপৌড়নেন লঘা দাম্যৎ
 ইতি মাধব ।

অথ স্তনযীঃ স্তন্যেন কুণ্ডলদ্বয়েন বহিঃপুস্তকং বক্তৃৎসাম্য্যমিতি কুণ্ডলমাত্ৰং ।
 মার্জলবিধৌকিতং কপলং ।

অবলোকন করিয়া) পানতীক প্রথম স্তন্যকর্ত্তা হুঃপ্রাণেব সানীতৃত্ত মদ্যো-
 ক্তানেঃ অলঙ্কারবস্ত্রল ও স্ত্রীকৃত বক্তৃৎসাম্য্যঃ কুণ্ডলনির্দেহ এই মালা
 আছে ।

(২০) ঘেই বক্তৃৎসাম্য্য আমাব প্রযিত্ত বলিয়া এই মাদতী কর্ত্তক প্রি-
 নতী লবনিকাহতে সমানীত হইয়া অহংগ ১৮৫ঃ বিধানঃ ১৮৬ঃ গুনকৃত-
 কুট্টোৎপাদন যাবা যৌববায়িত হইয়াছিল । কিন্তু জনকর নন্দনের সহিত
 বিবাহের উদ্দেশ্যে উপগত হইলে আবার প্রাণি বিবয়ে হত্যাণ মানতী কর্ত্তক
 লবনিকারূপে অবহারিত আনাতেই (আবার) যে বক্তৃৎসাম্য্য কর্ত্তক
 হইয়াছিল । (আমাত জীবনাদিক সেই বক্তৃৎসাম্য্যই প্রাণিত্যাদিক প্রদান
 করিব) ।

अथ । सहि मालटि । वज्रहा'कु' टे इय' बउलमाना, तटो अवहिदा भव, मा टाणि' एमा मन्नसा ज्वेव परहत्तगदा भविस्स-
दिप्ति । (३)

माल । पिअ' पिअसहो मे उवदिमति । (४)

अथ । कय' पदमहो विअ । (५)

माध । [नेपथ्याभिमुखमवन्तोऽथ ।] अये ! कल'सकः

प्रातः । (६)

माल । दिट्ठिआ वट्ठसि मट्ठअन्निआलअणे । (७)

(३) मालि । मालि । वज्रहा मयु इय' ते वज्रमाला, तटीवहिता भव, मा इदानीमप्येवा सुखमेव परहत्तमता भविष्यतीति ।

(४) प्रिय' प्रियमखो मे उपदिशति ।

(५) कय' पदमह इति ।

(६) प्रातः कलसे मट्ठमलिकान्निभ ।

(७) अवेति । अवेहिता मकारन्देण मट्ठमलिकान्निभमालाप्रयमशयन' इति
माधवाना भव, विदिततद्वज्रमाला आच्छादित' विहाय जनीव प्रथम' कटयेति माधः । ततः
किं कलमिआह—वेति । अथवा सुखमेव किञ्चित्तत्त्वज्ञानमभिप्राय माधिव' दक्षीयत
इत्यर्थः ।

(४) प्रिय' अनुकूलः । तयाव प्रियमालाप्रयमशयनसुखमेव विधि' इति भावः ।

(५) पदमह इवेति, श्रुत इति प्रियः ।

(६) प्रातः मन्दनारामान् मट्ठमलिकान्निभ ।

(७) अथ । मालि मालि । एहे वज्रमाला कोनाव अउत्त डिउ,
अउएव तुमि मालिहा ३७, देना, देहानीं मन्हाहे एहे माला मवउत्तडा मा
इय ।

(४) मालि । प्रियमखो आमाके डिउ उन्नतमहं करिउहेह ।

(५) अथ । मलमहो इति मल मालिउहेह देन ?

(६) मालि । (नेपथ्याभिमुख अवलोकन, कटिवा) अहो !! क-

लमल आनिउहेह ।

লবঙ্গিকা । পরিত্যজ্যতু পরিত্যজ্যতু মহাভাগো, অদম্যে
কু, ণমররখিপুরুষামিজোম্রো মমরন্দস্স জাদো, তদো তকাল-
মিলিড়েণ কলহংসএণ সছিদা অছো অখুপ্পেসিদাঅতি । (ঙ)

কল । ' জঘা ইদো মুছাগদেহিঁ অছোহিঁ মহন্তো জোধকলকলো
মুদো, তথা তক্কেমি অখম্মি পারক্কখং বল' উয়গটন্তি । (ণ)

মাল । অমলোইদে ! হছৌ হছৌ ! সমকাল' জেঅ হরিসুঅ-
প্রমম্ভেদৌ উয়গদো । (ত)

(ঙ) পরিব্রাজ্যতা পরিব্রাজ্যতা মহাভাগ । অর্ধমান খলু নদররখিপুরুষামিজোম্রো
মমরন্দস্স জাতমততল্লাসমিউত্তেণ কলহংসকেন সম' ববমবানুপে পিতা ইতি ।

(ণ) যথা ইতো মুছাগতেরআমির্মহান্ যুহুহবককঃ যুতলগা বর্ক্যামি, অন্যদপি
পারক্ক' বহুপুপগতিমিতি ।

(ত) অমলীকিতি । হা খিঙ্ । হা খিঙ্ । সমকালমিব হরীহ রসম্ভেদ উপগতঃ ।

(১৪) তত ইতি । সম্মালাঃ সপথিকলাঃ ।

(ঙ) স্বেতি । নগররখিপুরুষে: নগররখায়ে বাসনিযুক্তৌর্জকৈঃ: অমিযৌগ: সঙ্ঘর্ষে: ।
নতুকালী তস্মিণ্ অমিযৌগপথে মিলিতেন সহস্রা অখামি: সহ সঙ্ঘর্ষেন । অগ্রেপথিতা:
তথানীগ্রহানাগে অলহবদোধনাগ্রহানিউত্পর্ষস্ব মকরন্দেণ তনুসম্মিথৌ প্রেতিতাঃ ।

(ণ) পারক্ক' বহু' পরকৌষ' সৈন্যম্, উপগত' নগররখিমি: সহ সঙ্ঘর্ষিতম্ ।

(ত) মালীতি । সমকালমিব একবানুমিব যথা আসন্নো হরী মদয়নিকালানিমিত্তক:
সহৈগব রখিপুরুষামিজোম্রমিত্তক: তথৌ: সখ্যেদ: সখ্যেবন' উপগত: উপস্থিত: ।

(২৪) (ভূপবে ভববিশ্রম কনহংগ, মনরজিত, নবজিকা ও দুহু হকিতাব
প্রদেব) ।

(ঙ) নব । মহাভাগ । ব্রহ্মা করুণ ব্রহ্মা করুণ, অর্ধপথে নগব্রহ্মী
(গাহাবা আনা) পুরুষবিগেব সহিত মকরন্দেণ সঙ্ঘর্ষ হইয়াছে । ভূপবে
সেই সঙ্ঘর্ষকালে কনহংগের সহিত আবধা গ্রহান প্রেরিত হইয়াছি ।

(ণ) কন । আমরা এই ব্রুণে আসিঃ আসিঃ দেবস যুদ্ধকনক
তনিয়াছি, তাহাতে মনে হয়, পরকৌষ সৈন্তও ন্যাববলিনেব সহিত সন্নিহিত
হইয়াছে ।

মাধ ! সখি মদ্যন্তিকে ! স্বাগতমেচ্ছোহি, অনুগৃহীতমমদ-
গৃহং ভবত্যা । নতু স এতাসৌ, মাভূত্ পরিমবোধেগঃ, কিমিত্যস্বস্ত্যা
ভবতৌ, একাকিনো বহুমিরমিযোগ ইতি ন কিঞ্চিদেতদ্ব্যস্বস্ত্য ।
পাথ—(২৮)

হরিতুল্যবিক্রমপণ্যজ্ঞানসম্প্রদায়ৈ,

স এষ ভবতি ক্রমতঃকৃত্বপ্রচণ্ডঃ সখ্য ।

(২৫) ভাবেতি : স্বাগতং শুভেন ভাবতং ইতিমিতি কাণ্ডঃ । এচ্ছোহিতি আদরান্বিত-
যৌগল্যং ইতিমিতি : অনুগৃহীতমিতি আশ্রয়নেতিভাষ্যঃ । অসৌ মমদগৃহঃ স এষ মাধু-
কামপত্নী যস্য বীরত্বং প্রবচীকৃতং ভবত্যা স এষ চণ্ডঃ । তদঃ কিমিত্য-
প্রাণ-মাভূত্ । পরিমবোধেগঃ পরিমবোধঃ। মননশীলতাচক্ষুঃ মাভূত্, ন অনুগৃহীতম্ । তদাপ্যাসাম্য-
মাত্মনোক্তং প্রবচনমি—ইতিমিতি । মনেচ্ছাদিনমল্য বহুমিরাক্রমঃ হৃদয়স্য মন কথং সুখ্যনেভ্য-
ভাষ্য—একাকিন ইতি । একাকিনঃ । মদ্যপুত্ৰান্নররহিতস্য বহুমিরমিযোগঃ ইত্যেত-
ন ইতিমিতি ন মনসীযম্ । ক্রমতঃ মননোপমিত্য-ভাষ্য—প্রয়োমি ।

(২৬) হরিতুল্য : ভাষ্যে বুদ্ধে অতুল্যবিক্রমে অগম্যপরাক্রমপ্রভাষ্যে যঃ প্রচণ্ডঃ প্রীতিঃ
তদ্র সাদৃশ্যং হৃদ্যং যস্য সত্যমুতম্য হরীঃ সি হৃদ্য, ক্রমতঃ বহুশক্তিঃ সত্যমিতিসম্বন্ধেণ যস্য' ক্রমতঃ
করদেহমুদরেঃ প্রচণ্ডঃ অগম্যঃ, তদ্র সাদৃশ্যে। অগম্য কাম্যমান্যোঃ করদেহমুদর-
(কাম্যমান্যোঃ করদেহমুদরঃ) কীটাদিভ্যন্যত্রাণ্য স্থানিভ্যে নির্ভেদে দ্বাভ্যে মদ্যবোধো বিস্তা-
ভাবিতং ভাবনং ভবনং যস্য সত্যমুতম্য ইতিভাষ্যে বহুশক্তিঃ মনসীযম্ ইতিমিতি

(২৭) মাধ । অশ্রুগণ্ডিতঃ । হা মিত্ । জা মিত্ । এত মমদগৃহে হৃদ্য ও
বিবাসেয় মদ্যগন উৎপাদিত ।

(২৮) মাধ । সখি মদ্যন্তিকে । হৃদ্যে মালতীহৃদে ? আশ্রয়ন ভাষ্য
তুনি আশ্রয় গ্রহে অনুগৃহীত কথিতো । মাদ্রীলাক্রমপণ্যজ্ঞানে বাহার বিক্রম
পত্নীক্য কত্রিগাঢ়, সেই এত মনসীযম্, অতঃপৰ পরিত্যক্তকাকনিত উভয়ে যেন না
হয় । তুমি এত মনসীযম্ হৃদ্যে কেন ? একাকীৰ বহুলোকেব মদিত অভিযোগ
উহা বহুলোকেব মদিত অভিযোগ । মেধ—

(২৯) হৃদ্যে অতুল্যবিক্রমে পরাক্রম প্রকাশবিষয়ক প্রীতিতে মদ্যক লিহের
পদাদিশব্দার্থে পরাক্রম্যমান নবঃপ্রাণ ভাবন এবং কোষকল্পিত গণ্ডুগণেব

સ્ફુટકરટકોટરસ્થલિતદાનમિત્તાનમ-

દિપેશ્વરગિરઃસ્થિતાસ્થિદલનૈકત્રોઃ કરઃ ॥ (૨૬)

તદહમપિ વિક્રમાનુરૂપં વિલસતઃ પ્રિયસુહૃદઃ પ્રત્યનતરો
ભવામિ । ઇતિ વિકટં પરિકામન્ કલહંસકેન સહ નિષ્ક્રાન્તઃ । (૨૭)

અવલોકિતાલ્પલિકાવુદ્ધરચિતાઃ । અવિ યામ અઘાહતા પઢિશિષ્યત્તિભક્તિ
એદે મહાશભાવા ? (ય)

(૭) અપિ નામ અનાહતો પ્રતિનિર્વર્તિયે તે એનો મહાનુભાવો ।

કઠિનાનિ ધાનિ અણ્યોનિ તેષાં દલને વિષ્ણુર્નમે એક અધિપતિય, ચોરઃ સામર્થ્યાચી સ પ્રવિદ્ઃ
કરઃ સ્વકીયકરણઃ યદ સગ્ગા મહાયઃ ભવતિ । યદેભદલને હરેઃ સ્વકીયકરણે ચ સામર્થ્યમત્તયા
ન સહાયાનપરિષ્કા, તથેવ મહારન્ધ્રસ્ય રાજકીયકૈન્દ્ર્યદમનેડપિ નિજમુગ્ધીરેવ સામર્થ્યાપાલિતયા
ન સહાયાનપરિષ્કાલઃ । તથાચ નાતિ તે ક્ષિપ્રિપ્રસાસ્યાકારઅનિતિ ભાવઃ ।

અમાપ્રભુતાન્ પ્રભુસ્ય પ્રતીતિપ્રભુતપદ્મસામ્રાજ્યઃ । સ ચ મહારન્ધ્રસ્યાતીવ વલ-
શક્તિર્ન સૂચ્યતીત્યલ્પહારિય વસ્તુભવિઃ । દૃષ્ટીહતમ્ ।

(૨૭) તદિતિ । વિદ્યમાનુરૂપં પરાક્રવીપયુક્તં યથા સાત્તયા વિલસતઃ પ્રુધ્યમાનસ્ય
પ્રિયસુહૃદઃ મહારન્ધ્રસ્ય ॥ અનન્તરઃ પ્રકાશમાનમગ્નિદિવઃ સાહાયકારીભવઃ ।

“સાહાય” સહટે યત્ સાન્ સાનુકૂલ્યં ધરસ્ય ચ” ઇતિ લક્ષણાદન “સાહાય” નામ
સાહાયકારઃ ।

(૮) અનાહતો અહતમરીતો, મહાન્ અભિશયઃ અનુભાવઃ પ્રભાવો યયોક્તયામૂતી નામ-
મહારન્ધ્રાધિપત્યઃ ।

અઠાઠઃ હરેઃ(૮) નિર્ગટ મનવાવિષ્ણુઃ) વાશવ આમન અર્ધવિઠ ડાનુન ગઃ(૯) ૨
મહાકર્ણિઠ કઠિનાશિવ વિર્તુર્નને અધિપતિઃ નામર્થ્યાપાતો પ્રવિદ્, ચકોર હરે
(એકમાત્ર) મહાશ હરેશ પાલે ।

(૨૧) અતઃએવ અનિઠ મિત્તવાશ્વરૂપે પ્રુધ્યમાન પ્રિય સુહૃદ મહારન્ધ્ર
નાશાયકારી હરેઃતેહિ । (નિઠે પરિક્રમ્ય કઠિઠે કઠિઠે કનહાનકેર
મહિત માથવ નિઠાય હરેન) ।

(૫) અવલોકિતા, લવણિકા ઓ વુદ્ધવન્દિતા । એ મહામુઠવ માથવ ઓ
મકરન્દ (અવગ્રહે) અલ્પ મરીતે અતિ નિવૃત્ત હરેવે ।

মাল। সহিষ্যে অবলোদ্যবুদরকিছদাশো! তুরিষ' গদুপ
 মথবদৌপ ইম' যুতন্তং গিবৈদহ, তুমস্বি' পিষসহি লবহি।
 তুরিদং বিষবেহি অস্বতন্তং জর তাব তুছায' অছো অণুকম্মশীয়া
 তদৌ অণুমচা পরিহমেতি। নিষ্কৃতা পরলোকিতানুবহিকানুবহিতাঃ। (২)

মাল। হহৌ! হহৌ! য় আণীশদি লবহিষা :কি' চিরা-
 শদি কথং এতিষা বেলা গমিষদুত্তি, ভৌদু, পিষসহি ইমদমন্তি।
 পিষসহৌপ লবহিষাএ পড়িষিউচ্চিমগমমণুগমিষ। (পরিহাসিত)
 (সাতহ') স্মুরিদ' বামদরেণ লোচণেণ। (অপবিত্তি)। (৫)

(২) সখী অলোকিতানুবহিকিতৈ। লরিত যাবা মথবদা ইম' ইতান' নিবেদ্যতম্।
 ইমদি মিয়বহি লবহিকৈ। লরিত বিজ্ঞাপয় 'আয়্যুজ' যদি তাবদুপাশ' মথমণুগমশীয়া-
 কতৌগমনা, পরিহাসিতৈ।

(৫) হা বিক্! হা বিক্! ন জায়ে লবহিকা কি' চিরাশতি, লয়মিতাবতৌ বেলা
 গম্যতামিতি, মথমণু মিয়বহি লবহিকৈ। মিয়বহিতা লবহিকায়াঃ মতিনিঃসিতানুগম-
 মমিষামি। স্মুরিত' বামদরেণ লোচণেণ।

(৫) অন্তঃসমীপাঃ যতঃসমীপাঃ, অস্বতন্তা অনবধানতাবিরহিতাঃ।

(৫) মাশিতি। চিরাশতি 'আনন্স' বিলম্বতৈ। এতাবতৌ বেলা লবহিকার আবেশনা/বিষা-
 কাঃ; লব' কিং প্রকারেণ সম্যগা লয়া অতিপাক্যতাম্। দুপিষায়াঃ লম্বা এব ইহৈরিতি
 মাযঃ। মতিনিঃসিতানুগম্যামনমর্থ' অনুবসিতামি অনুবসিতামি, তদাচ হৃদয়বহির্ভেদ-
 কাশীয়ে' মননীয় ইতি মাযঃ। পরিহাসিতৈ লবহিকার আবেশনমর্থ' মন্স' প্রাদর্শিত্য'

(৫) মাল। গবি অবলোকিতে! গবি দুহরকিতে! চেদগা মদ্র
 বাইরা জগবতৌর নিকট এই বুদ্ধান্ত নিবেদন কর। গবি লবহিকে! 'কুনিও
 মদ্র আণীশুজকে আনিও 'গবি আদবা আপনায় বজার বোধ্য। হই, তবে
 সাবধানে পরিব্রজন করিবেন।' [অবলোকিতা, লবহিকা ও দুহরকিতার
 আদান)

(৫) মাল। হা বিক্! হা বিক্! আনি জামি না লবহিকা বিলম্ব
 করিতেছে কেন? এতাবৎকাল অতিবাহিত হইবে কি প্রকারে? বাহা ইউক,
 গবি। লবহিকে! প্রিয়দত্তো লবহিকার প্রত্যাগমনপরেণ অন্তঃসমীপ করি।

[প্রবিশ্য কপালকুণ্ডলা ।] আঃ পাপে ! তিষ্ঠ । (২৮)

মালতী । [সত্বাসম্ ।] হা অজ্ঞাত্ত ! [ইত্যর্থে কান্ধাশ্ব
নাট্যমিতি] : (ন)

কপা । [উক্রোধম্ ।] নন্বাক্রন্দ, নন্বাক্রন্দ । (২৯)

ত্বদ্ব্যসলঃ ক্র স তপস্বিজনস্য হন্তা,

কন্যাবিটঃ পতিরসৌ পরিব্রতু ত্বাম্ ।

(ন) হা আয়্যপুত্র !

করীতি । সাত্ত্বমিতি, দক্ষিণাচ্চিহ্নব্দনসেবাসাত্ত্বং হেতুঃ, স্ত্রীণাং দক্ষিণময়নস্বন্দনস্বামিতি
মূলকত্বাৎ । স্পুরিতং স্পন্দিতং স্পন্দিতরূপে দক্ষিণৈন । উপবিগতীতি সমসামিতিপি সত্যম্-
নিচয়াদ্ভয়া জিয়দূরং মলৌপবিষ্টা ভবতীত্যর্থঃ ।

(২৮) প্রবিশ্যেতি । মুদ্রব্রজনিতক্রোধপরম্যা, সততং মালতীমাধবানিষ্টবাধনে
শেটনানা কপালকুণ্ডলা সত্বাসম্ভব সমাগত্যেত্যর্থঃ । মালতী প্রবাহ—“আঃ পাপে ! তিষ্ঠে”তি ।
“সলৌটৌ রৌপমাশ্ব”মিতি লক্ষণাদন “সলৌটৌ”নাম বিশেষসম্বোধনম্ ।

(ন) সত্বাসম্ভবমিতি, সমসামিতিপরমমাত্যঃ কপালকুণ্ডলায়াঃ সর্গনসেবাস সাত্ত্বং হেতুঃ ।
কান্ধাশ্ব শব্দৌদ্ধারকোচ্যমর্থম্ ।

(২৯) নন্বাতি স্ত্রীধনে । “ক্রন্দ ক্রন্দান” দ্বিত্বং সাধবশাঙ্কম্ । (ক্রন্দনে
রৌপমাশ্বনে ইত্যমরঃ) ক্রোধাক্রুদ্ধিঃ । তদাশ ক্রোধমপি তদাশ পরিব্রতং ন স্মাদিতি ভাবঃ ।

(৩০) সত্বাসম্ভবমিতি । তপস্বিজনস্য তপসা ক্রমস্বাস্বদগুরোরধরম্যস্য হন্তী বিনামকঃ
(তদাশ মালতী বীর, পরম তপস্বিজনস্বলেন মদ্যপাযাতি ভাবঃ) সত্বাসম্ভবঃ সৌ প্রতি স্ত্রীধপরম্যঃ

(পানিরিক্তং করিতে লাগিল) (আঃ হেব সহিত) আশ্রাব মূর্খিণ গোচন
স্পন্দিত হইতেছে । (উপবেশন করিল) ।

(২৮) কপা । (প্রবেশ করিয়া) আঃ পাপে ! থাক ।

(ন) নান । হা আয়্যপুত্র ! (অর্কৌকে বাক্যবোধে অভিন্ন করিতে
লাগিল) ।

(২৯) কপা । (ক্রোধেব সহিত) (আয়্যপুত্রকে) আশ্রাব কর আশ্রাব
কর ।

(৩০) তপস্বিজনেব হস্তা তোমাব প্রতি প্রব্রজনাগৌ সেই বাধব কোথায় ?

[ਮਧਿਸ਼੍ਠ ਲਵਙ੍ਗਿਕਾ ।] ਸਹਿ ਮਦਯਨ੍ਤਿਯ ! ਲਵਙ੍ਗਿਯਾ ਕੁ
ਬਹਮ੍ । (ਫ)

ਮਦ ! ਅਭਿ ਸਥਾਵਿਤੋ ਤੁਯ ਮਹਾਨੁਮਾਥੋ । (ਬ)

ਲਵ । ਅਹਿ, ਅਹਿ, ਸੋਲ੍ਹ, ਲਜਾਪਵਾਹੋਬਧਿੰਗਮਾਦੋ ਲੋਭ
ਕਲਕਲ' ਸੁਧਿਯ, ਸਾਥਕੇਵਾਚਵਿਭਵਿਕਟੋਰੁਦ੍ਰਯਭਿੰਮਰ' ਪਥਾਵਿਯ,

(ਫ) ਸਹਿ ਮਦਯਨ੍ਤਿਯ ! ਲਵਙ੍ਗਿਕਾ ਕੁਲ ਬਹਮ੍ ।

(ਬ) ਅਭਿ ਸਥਾਵਿਤਸਥਾ ਮਹਾਨੁਮਾਥ: ।

(ਮ) ਨਹਿ ਨਹਿ, ਸ ਚਲੁ ਚਧਾਨਥਾਟੋਪਨਿਰ੍ਗਮਾਦੇਵ ਕਲਕਲ' ਯੁਕਤ, ਸਾਥਕੇਪਾਵਿਭ-
ਵਿਕਟੋਰੁਦ੍ਰਯਭਿੰਮਰ' ਸਥਾਯ ਪਰਾਮੀਕ' ਸ੍ਵਿਯ: । ਤਤ: ਸ੍ਵਿਯਿਤਥਾਥਿ ਮਦਯਨ੍ਤਿਯੀ, ਸ੍ਵਿਯੀਨਿ
ਧ ਨਹਿ ਧਹਿ ਸੁਧਾਨੁਰਾਮਕਾਨੁਰਾਥ ਪੀਯੋਕਥਾ 'ਹਾ ਮਹਾਨੁਮਾਥ ਆਥਥ । ਹਾ ਮਕਾਰਥ । ਹਾ

ਮਧਾਨੁਕ੍ਰਿਤਾਦਿਤਿ ਆਥ: । ਪਰਿਕ੍ਰਿਤਯ ਤਦਨੁਰਮਨੀਯਪਾਦਵਿਚੇਪ' ਲਵਾ । ਅਥਕਾਰੇਪਾਨੁਕ੍ਰਿਤੀਯ
ਕਾਨੁਕ੍ਰਿਤਾ ਲਵਙ੍ਗਿਕਾਧਾ: ਪਦਯਨ੍ਤਿਯ ਮਾਨਤੀ ਸਥਾਯ ਲਵੀਧਯਤਿ—ਅਹਿ ਮਾਨਤੀਤਿ ।

(ਫ) ਮਦਯਨ੍ਤਿਯਾਧਾ ਧਮ' ਨਿਰਸਿਤੁਨਾਫ਼—ਲਵਙ੍ਗਿਕਾ ਯੁਕਤਮਿਤਿ, ਯਤੁ ਮਾਨਤੀਤਿ
ਆਥ: ।

(ਬ) ਅਭਿ ਧਰੇ, ਮਹਾਨੁਮਾਥੋ ਆਥਥ, ਲਵਾ ਸਥਾਵਿਤ: ਸਾਥਦੀਵਾਚਾਮਦਾਨਾਥ ਸ'ਸ੍ਵਾਥ:
ਕਿਮਿਯਥ: ।

(ਮ) ਨਹਿ ਨਹੀਤਿ, ਸਥਾਵਿਤ ਇਤਿ ਸ਼ੇਥ: । ਕਥਮਿਯਾਫ਼—ਸ ਚਲਿਤਿ । ਚਧਾਨ-
ਥਾਟਾਨੁ ਚਧਾਨਮਾਕਾਨਾਨੁ ਚਧਾਨਮਾਨੀਯ: (ਥਾਟੀ ਮਾਥੋ ਇਤਿਯਾਥਿ-ਲਵਾ ਕੁਟੀਵਾਨੁਕ੍ਰਿਤੀ: ਲਿਯਾਨਿਤਿ
ਸ੍ਵਿਯੀਨੀ) ਚਧਨਿਰ੍ਗਮੀ ਨਿ:ਸ੍ਵਾਥ' ਲਵਾਦੇਵ ਤਤ:ਪਰਮੇਥ: । 'ਕਲਕਲ' ਸੇਥਾਨਾ ਕਲਕਲ', ਸਾਥਕੇਪ'
ਸਾਥਕੇਲ' ਅਧਿਵਿਯਾਥੀ ਰਿਚਿਤਾਥੀ ਵਿਕਟਾਥੀ ਪਰਿਯਾਥਿਯਾ ਚਰੁਦ੍ਰਯਾਥੀ ਭਿੰਮਰ' ਨਿਰਸਿਤਯ'
ਧਥਾ ਲਾਜਥਾ ਸਥਾਯ ਆਥਿਤਾ, ਪਰਾਮੀਕ' ਪਰਦੇਥ', ਤਤ: ਪਰਕੀਯਥੇਥਪ੍ਰਦੇਸ਼ਾਨਕਰ' । ਸ੍ਵਿਯ-

(ਫ) ਲਵ । (ਲਾਦਥ ਕਹਿਥਾ) ਅਭਿ ਮਨੁਕ੍ਰਿਤਿਯ ! ਆਥਿ ਨਵਧਿਕਾ'
(ਮਾਨਤੀ ਮਹਿ) ।

(ਬ) ਲਵ । ਮਹਾਨੁਕ੍ਰਿਤਯ ਆਥਕੇਥੁਮਿ ਨਾਇਕਾਹਿਲੇ ਤ ?

(ੲ) ਲਵ । ਮਾਨਾ (ਆਥਿ ਏਥਾਥੇ ਨਾਇ ਮਾਥੇ) ਕਾਥਥ ਭਿਨਿ ਏਥੇ ਏਥਾਥ-
ਆਕਾਰ ਇਥੇਥ ਨਿਰ੍ਗਮਨੇਥ ਅਥੇਥੇ ਏਥੇਥ ਕਨਕਥ ਅਨਿਯਾ ਆਥਕੇਥੇ ਵਿਕ੍ਰਿਤ

मद । हा हृदयि ! मन्दभाङ्गी । (म)

लव । सखि ! मालती उष कहिं ? । (य)

मद । सा खलु परमं ज्येष्ठा दे भगमवल्लोदधुं पसरिदा,
पच्छादो अहं य तां पेक्षामि । अवि नाम उज्ज्वाणगह्वरपावहा
भवे ? (र)

लव । सखि ! तुरिदुं अस्मै सखि । अदिकाभरा यो पित्र-

(म) हा इत्यादि मन्दभाङ्गी ।

(य) सखि । मालती पुनः कः ?

(र) सा खलु प्रथममेव ते मार्गमन्धोवधितुं प्रवृत्ता, एवाहं न च तां पश्यामि ।
अपि नाम उद्यानगह्वरे प्रविष्टा भवेत् ?

(ल) सखि । स्मरितमन्विष्यामः । अतिवातरा नः प्रियसखी, अस्मिन्नवसरे न धारय-
त्यात्मानम् । सखि मालति ! ननु मयापि भासतेति ।

(म) इत्यासीति, अयं राज्ञैव कोपपरममेव केभ्योऽपि प्रेषितासीति तयोः परित्राणा-
सम्भावादिति भावः ।

(य) हा इति त्रिपदा इति शेषः ।

(र) ते मते तव प्रत्यक्षमनवच्छं प्रवृत्ता मनुष्याणां निर्गता । सम्भावनायां नाम-
मदः । उद्यानगह्वरे उद्यानस्य निविडस्थाने ।

(ल) अस्मिन्नवसरे इति, भाषयत्य जीविताग्रहासमये, आत्मानं प्राणान् न धारयति
विशेषाग्रहाया धारयितुं न शक्नोति । परिक्रमेति मानवान्नेवप्राप्तुमे एव पादद्विचपं
कृत्वा आहुरित्यर्थः । ननु अस्मिन्मातुर्गते, तथाच अनुगतं कृत्वा सखि भासतेति भवामि
तयापि किं नोचरं यच्छेतीति भावः ।

(म) मद । हा मन्दभाङ्गी ! आविष्ट इति इहेणव ।

(य) लव । मवि ! मालती कोषाव ?

(र) मद । मे अथनेहै कोषाव अद्याप्यमनवच्छं वेदिवाव अत्र निर्गता
इहेणवित्त, उच्यते च आव आवि ताहादं प्रविडेहि ना । मञ्जवटः उद्यानेन
निविड शाने अविहे । इहेण वाकिवे ।

(ल) लव । मवि ! मञ्जव आवता अवेषण कवि । आमादेन प्रियसखी

अविश्र । सुमरामि भीषणभुञ्जवज्जज्वरिदपञ्जरावसरिद-
सुभङ्गहत्यावसुत्तविविहाउहृषिवहृघातिदामेस-रिचसेष' इदविश्रङ्गा-
पसारपाइकसूक्ष्मगुगसञ्चारणिबत्तिद-विसम-समरसाहसं . णाहमा-
हवम् । . (ग)

(ग) अपिच अरामि भीषणभुञ्जवज्जज्वरिदपञ्जरावसरसुभङ्गहत्यावसुत्तविविधायुधनिवह-

क्रियया कलितः अरामितः समतीव्रकप्रकाशोन्मत्त इति यावत्, यः कामपातः इत्यायुधः तस्य
विकटायां परिणादित्यां भुञ्जदस्याया आविष्टेन आकर्षणार्थं कथंचित् परिचानितेन इलेन
स्वीयलाङ्घनेन डेलया अरहेत्या विहसिता आकुलीकृता, अतएव उद्वेगं तीतोपरि समुच्चलत्
तरङ्गं यस्यासयामूता या कलित्यनया यमुना तस्याः स्त्रीः सन्निभं जलप्रवाहसदृशं,
(अत्राविष्टिनीवलिपत्नेन नीलवर्णत्वेन च वल्लसा हाट्यजलप्रवाहस्यार्थं बोध्यम्) तथा
विपङ्क' मङ्गलारहितं युद्धनियमरहितमिति यावत्, यथा स्वात्मा घतपतितः शत्रु सैन्यान्मयायै
तदुपरिनिवतितः निर्दोषो शत्रु हनने दयारहितः अनन्दः युद्धक्षेत्रे अनलसंघो यो मकरन्दः तस्य
व्यतिकरेव सम्पर्केण आत्मनयेनेति यावत्, यः शोभः 'देवस्य' त्वेव विकटपतिरक्षयीधाना
विशालशत्रु सैन्यानां यत् परिवर्त्तनं मलायनं तेन उद्वेगः उत्पन्नः समस्तनयाङ्गनाकाशे
मकलपाकायप्रदेशानराखी विकटम् प्रकाशमानः कलकल, कोलाहली यस्य तदामूतं पारस्विक-
समूहं परकीयैरनिकनिचयं प्रेक्षं इव पश्चामीव । अपस्तथापि तद्वैवर्द्धमनङ्गनापि
विजयं न यस्मीतीति भावः ।

(घ) अपिचेति । भीषणाया वज्रवृत्तत्रिजवाहृभा जम्भरितपञ्जराः विरूपाक्षत-
पात्रांश्चिनिवहाः अत एव अपस्तताः पलायनीयताः ये सुभटाः सुनिपुचरिपुष्टैरनिकः तथा
हलेभ्यः अवलुतेन बलादुद्वेहीतेन विविधानां नानाप्रकाराणां आयुधानां अस्त्राणां निवर्त्तन

एकापि, बाहारा अत्यन्त बलप्रकाशोन्मत्त वनवानेव विनान् दुर्वरं परिजगिता
लाग्नं दावा आकुलीकृता ओ तीव्रोपवि त्वज्जिता दनुना नरोव वनप्रवाहं मृगं,
एवं विगुह्यनतावे आक्रमणार्थं निपतिष्ठ निर्द्धरं ओ वृद्धे आगच्छ बहितं मकरन्देव
आक्रमणनिष्ठ कोटं वपताः प्रकटैस्तेव पलायनं दावा समुत्पन्नं बाहारेव
कोलाहलं मयत्त आकाशप्रमेषे एकाग्रमानं हहेतेहिन्, तान्मृगं परकीयैर सैन्ध-
समूहं येन एवमेव आग्निं सेवितेहि ।

(च) विनि तीव्रं दुर्वरं दावा विरूपाक्षं मृगं पलायमानं सुनिपुण
प्रकटैस्तेव इत्तं हहेते वनपूषं विविधं अन्नसमूहं ग्रहणं कविशो उद्वावा मयत्त

वस्त्रासेष, किंदाणि' तुह्याणं' भुञ्जन्नाभोअभूसण्हिहि' महाणुभावेहि'
अभिजण्ढदंसण्णुणाहिरामेहि' एवचन्द-दंसणरमणीएहि' जामादुएहि'
परितोसोत्ति पडिद्वोहिअ, गदो अण्मन्तरं' राअ। इमेवि माहव-
मअरन्दा आअच्छन्ति । अहम्बि मअवदीए एदं वुत्तन्तं निवे-
देमिस्ति । निष्ठासः । (४)

नितुसुखो भूरिवसुनन्दो मत्तुरवचणीपत्तासेन "किमिदानीं पुत्रयोर्भुवनभोगभूषणाभ्यां महापु-
त्राभ्यामभिजनदर्शनपुत्राभिरामाभ्यां नवचन्द्रदर्शनामणीयाभ्यां जामादुभ्यां परितोष" इति
प्रतिबोध, गतोऽभ्यन्तरं राज्ञः, एतावति माधवमकरन्दारागच्छतः । अहमपि इमं इच्छामि
भगवन्मै निवेदयामि ।

विस्तारिते शोधने धीम तयाभूतः, खलङ्क'सकान् मय अभिजन माधवमकरन्दवी, व'यमप्येता
शाला विधेयत' परित्राय निर्व्यर्तितः सन्नादितः महाघीं महासूतः, अनन्तलभ इत्यर्थः, बहुमानः
माधवमकरन्दयोरतिमयसम्मानः धीम तयाभूतः क्षुरन्ति प्रकाशमानानि वाणि मत्सुरेभ्यां-
वैकुण्ठाणि विदं वाचमादिहर्षव्यवाविमूढत्वानि तान्विव मसः कञ्चलानि (मैत्रा मनीजन्
प्रमात्रनच ध्यामसिह'वोरिति विकार्यमेव) नाभिर्भ्रमिन्निते मानिन्मत्तापादिने सुखे ययो-
सयाभूतो भूरिवसुनन्दनी, (अत मत्सुरेभ्यांनन्दनस्य मनीष्यानीये, भूरिवसोष्ट वैकुण्ठामिव
मनीष्यानीय' भूरिवसोऽस्त्वामत्सुरेभ्यांवारणविरहादिति मन्त्राजम्) भुवनभोगस्य दिव-
प्रपचस्य भूषणाभ्यां अलङ्काररूपभाषा महापुत्राभ्यां शीर्षयोर्ध्यादिना निवप्रभाषाभ्यां अभिजन'
ययः दर्शनं शान्तधानं गुहाः विनयादयः तैः अभिरामाभ्यां मनीष्याभ्यां नवचन्द्रवत् दर्शनेन
प्रिया रमणीयाभ्यां आभ्यां जामादुभ्यां पुत्रयोरिदानीं परितोषः सन्तोषः किम् ? ज्ञात इति
धीयः । (ईदृशसर्वगुणसम्पन्नजगत्पामिनि सन्तोषोत्पादः सर्वधैर्यं स्थापयितुं इति भावः)
इति इत्यं प्रतिबोध स्यमेव पतिताडोकरणेन ज्ञातौमद्वयवृत्तिवोरपसरयादप्रतिभाव्येतया

द्वारपालं कर्तुं प्रयत्नोपे गवानौठ माधवऽ मकरन्देव भूषण अवलोकन
करिष्यः एतन्निर्वाहं वावराव शिष्टलोचन प्रभावित करिष्येति चेत्, एषः
आमारं नैकटे माधवऽ मकरन्देव दानमर्थान्निर्णीतज्ञात ईदृशं ताशानेव
प्रति अनन्यगता परम सन्मान सम्पादित करिष्येति चेत् । परम प्रकाशमान
विषय क्रोधऽ कर्तव्यताविमूढप्रप कानीयादां बलिनोद्धृत क्षुरिवन्तुऽ
नन्दनके मधुव वटने धारा स्तनन विप्रप्रणकव अलगाव वरुण, नशाशुभा,

চত্বেলব্রহ্মখণ্ডখণ্ডনিকরাকীর্ণস্য, সংখ্যোদধে-

হঁ ধাঙ্গাশ্মিতপতিপঙ্ক্তিবিবিকটঃ পশ্যাঃ পুরস্তাদমূত ॥ (২৪)

মাধ । ননু অনুশয়স্থানমেতৎ । পশ্য—(২৫)

অদ্যৈ বৈন্দুময়খণ্ডখচিতং পীতং নিগীযীত্ববে

যৈলীলাপরিম্বদায়িদয়িতাগণ্ডুপশেপ' মধু ।

মাধবঃ ইতি শব্দশ্চেন্নান্যং, পুরস্তাত্ অগতঃ চত্বে জ্ঞাতা জড়'ধন্যতা চমেন অশিরশ্চিন হৃদয়খণ্ড-
নিতরেণ কবয়খণ্ডনিবর্তণে আশীষং আশ্রয়ন্ত চ'স্বোদধে আচরণার্থবশত্বে ধা দ্বিমকারেণ
সমরশিরসি সচরতী মাধবস্যোমযশস্ব'ত ইত্যর্থঃ, ললিতয়া ময়াদিমির্নির্মিত্যদিতয়া পতিপঙ্ক্ত্যা
পদাতিসৈন্দবেষ্টিয়া বিবিকটঃ বিবিকট পশ্যাঃ স্মার্যঃ অমূত । তথাচ শ্রিয়মাধবনৈরমঃ সর্বমুদযাতি-
মাখিলং বিদ্যা মৌল্যাক্ষপয়স্য সন্ধ্যব ইতি ধ্যায়' ।

অথ ইত্যনুশাসন্যে কাতুধাতৌ মন্ডালঙ্কারী, সংখ্যোদধিরিতি স্তুতীপদা আদোলঙ্কার ইতি তেযা
মুদ্রঃ । শার্ঙ্গ'লবিজীভিত' ইত্যম্ ।

(২৫) মাধিতি : নিবশেষে ননুশব্দঃ । এতৎ স্ময়া কব্যানল' সমরশেপ' অনুশয়-
স্থান' বিবেকজানা পরিধিলনাম্যনল' । কৃত ইত্যন আশ্র—পর্যে'তি ।

(২৬) অদ্যৈতি । অদ্যৈ নিগীযীত্ববে অর্জুনাবীজকালটীবনভীতৃষই যৈর্জরি: ইন্দু-
ময়খণ্ডখণ্ডঃ সন্ধ্যাক্রমশাচরম্প্রবিত্তপুর্বাশুকিরণাভি' চচিতং সন্ধ্যাখিতং লীলায়া পরিম্ব-
দায়িনীনাং আশ্রিত্যপাংখ্যলীলায়া দয়িতাগা শ্রিয়াযা বহুপুর্বেষ' বরনবিবাপুরোষাখিতং মধু

বাহাতে বিবলিত হয়, একপঙক্তিতে তাহাদিগকে বখিত করিতে কবিতে এবং
তাহাদেবই অল্পসংল আশ্রয়ে গ্রহণ কবিশি অল্প বীরগণের সহিত যুদ্ধ
করিতে করিতে প্রায় মাধবের অগ্রভাগে উর্ধ্বে স্পন্দমান অবিরল কবচখণ্ড-
নিচরে পবিখ্যাত যুদ্ধমুদ্রের দুই প্রকারে (অর্থাৎ সৈন্যক্ষেপন করিতে কবিতে
ক্রমবক্রী নাববের উতর্গ'পার্শ্বে) দ্বয়ে নিপাঙ্কিত পলাতিসৈন্তাশ্রয়ী দ্বারা
বিধান পথ নির্মিত হইয়াছিল ।

(৩৫) মাধ । তেবার বর্ধ্যমান এই ইণ্ডেন্দ্র নিশ্চিতই বিশেকীসিগের
চিত্তার হন । দেখ—

(৩৬) অর্জু তাড়িব বধনমহাঃসংঘে বে মদন বীরগণ উদ্বুদ্ধ প্রবাসরদ্ধ-
প্রবিশে চন্দ্রদ্বিরণে পবিখ্যাত লীলাক্রমে আশ্রিত্যপাংখ্যলীলা বনিতানিগের গণ্ডু-
দা-

सम्यक्त्वे व भवद्वाग्वैल्लगुर्व्यापारमन्वासादिभि-

गीतैस्तु कथयन्त्यसारविधुरान् प्रायेण संसारिणः ॥ (३६)

अर्यन्तु सौजन्यमस्य नरपतेः, यत् अपराधिनोरपि अन-
पराहयोरिव नौ सत्प्रसादमधिष्ठितवान् । तर्हिह भालनीचमचमधुना
मदयन्तिक्रायाः हरणवृत्तान्तं विद्मरतः कथ्यमानं श्रोतुमिच्छामि ।
अन्यथा—(३६)

‘मघ पीत’ । ते धीराः क्षम्यन्ते च युद्धेन मरतो मकरन्दस्य तव सुसर्गकेशो सुमकरार्णवी
 चण्डवन्धुश्रीर्वा गृहस्थादारेण मरुदावातद्वयमिष्टया मघानि चूर्चिषानि चर्यानि वैश्व तद्याभूतः
 गार्ग्यैः दैर्घ्यं स मारिषो लोकात् प्रायेव यायुज्येन चरारिणं शिवाशपादिनं विधुवान् विजितान्
 (‘चरारिभिरुदात्तं’ इति वार्ते तु चरारान् शिवगणविद्यान् पत एव भिदुरान् अथमहुरानिष्टीः,
 चरारिणि सूचयति । शैथिल्यं मौमाय्यमासिना सुचिनेन दोषैकान्तविषादमंगलं प्रायेदि-
 न्मुक्तम् । तदाह विवेकः एतन्ममरथापारमर्शोक्तं मारिषिरुद्वजसपीश अथमहुरा-
 विजयपी विरज्जा धवलोति अथममिवानुव्रजमृगमिदमिति यावत् ।

एतत्तु सर्वव्यापकस्य विभक्त्युत्पत्तिप्रसङ्गः । तादृशशरीरस्य च नृनेत्यादिप्रत्ययान्तं
 वीर्याणां सङ्घाता तादृशप्रजापितृमनुजस्य च सर्वव्यापकस्य विभक्त्युत्पत्तिः च विभक्त्यतिव्यापकं
 बोधनात् सङ्घातस्य सङ्घातस्य विभक्त्युत्पत्तिः । एवं भुजगेश्वरीयस्य विभक्त्यतिव्यापकं
 दण्डकोपस्यैः सङ्घातस्य दण्डकोपस्यैः सङ्घातः । “सङ्घातं सङ्घातस्यैः सङ्घातं
 सङ्घातस्यैः । एतत्तु विभक्त्युत्पत्तिः बोधयेत् । ता निर्वर्तने”ति दण्डकोपस्यैः सङ्घातस्यैः
 सङ्घातस्यैः सङ्घातः ।

(१६) कर्षाद्यभिवि। मरुपते, मन्दनपितुः, अपराधवीरि कालसीकद्वयमि कवीर-
पदरगदिना जलप्रार्थनीयापराधवीरि गौ आरयोः जनकसादं खरं शानावातात्रोकारधिन

ସମିଟି ନବମାନ କରିଦେଇଛି, ନିମ୍ନାନ୍ତର ଆହାରୀ ଯୋଗ୍ୟ କୃଷୀମାନଙ୍କ ଉପ ଆଦାୟେ ଉପାଦାନି ଶରୀର ସମ୍ପର୍କ ବାହ୍ୟତଃ ଶାସ୍ତ୍ରାବଳମ୍ବିତ ହିସାବୋତାଦିଗୁଡ଼ିକ ବିକଳ ହେବା କରିଦେଇଛି ।

(৩৭) এই কাছার সৌভাগ্য অবশ্য অসমীয়া, বেহেতু হালতী মহান্তিকা।
হৰণাদি হাড়া অসমবাসী কইলৈও অনসৰাখোৱা হাৰ আশায়েব লক্ষ্যে অত্যাশ
কৰিগাই হিচি অধিষ্ঠিত। তবে সে লক্ষ্যি বাস্তবীৰ সহজে কৰাৰান

কথয়তি ত্বয়ি সস্মিতমালতীচলিতলোলকট্যচপরাহতম্ ।

বদনপঙ্কজমুগ্ধসিতবপাস্তিমিতদৃষ্টি সখো নময়িষ্যতি ॥ (২৮)

[ইতি পরিক্রামতঃ ।] অয়মসৌ উদ্যানবাটঃ । প্রব্রজতঃ । (২৮)

মাধ । কথং শূন্যা এব প্রদেয়াঃ । (৪৮)

মূৰ্ছিতমুগ্ধময়ীঃ সাক্ষৰ্ণেণ চ জগদুজ্জ্বলং যজ্ঞা স্যামস্যা অধিষ্ঠিতবান্ নিম্নকোষে স্থিতঃ ।

জ্ঞাপ্যমানমিতি, স্তব্ধবাচিঃ । অথচ মাধুগীতম্ভব তদুজ্জ্বলং উজ্জ্বলতঃ ।

(২৮) 'তি' প্রভাকরানিবাচ্যাহায্যনাৎ—অদয়তীতি । ত্বয়ি মধুরমে বদয়তি
মদয়নিকাহরতশার্ণী বিস্মরতো ব্রূতি সতি সখী মদয়নিকাহ (পরমসমুদায়ংসরসে পত্নীয়েন
মদয়নিকাহায়া মাধবসখীত্বমিতি মন্যম্বয়) সখিতয়া সৌমুহুতৌদৌপকবাণাংকর্ণমেনৈরদ্বাঙ্গ-
মুগ্ধয়া কান্তয়া আধিনৈন পরিবাসিনৈন সৌলীক স্বজনৈন কট্যচেষু পরাহতং ম'দক', তথা
চত্বসিতয়া স্তব্ধম্বস্থিতস্মাকরমণ্যাকর্ণমৌদয়তয়া মপয়া লক্ষ্যয়া স্মিতা নিম্নকোষে দৃষ্টিয়ং
তাড়ম' বদনপঙ্কজ' পঙ্কজবৎ সখীমুগ্ধা নময়িষ্যতি 'অবনত' বিস্ময়তি । তথাবাচী-
সাক্ষর্যকট্যাসদৃশ্যময়ী তত্র মদয়নিকাহকট্যদনক' প্রভাকরানিতি মাধঃ ।

অথ বদনপঙ্কজমিদুপমা, চত্বসিতয়াপেয়াহিরদ্বাংস অমল' প্রতি হেতুত্বান্ পরামর্শেহেতুত্ব'
কাম্যবিশিষ্টজ্ঞানভার ইদময়ীরাহিমাধিন চত্বরঃ । এব' "যুক্তিরদ্যবসারত্ব"মিতি স্বত্ববাদ-
যুক্তিনান্না মাধ্যাত্বহারেতি । কৃতবিকল্পিত' #লম্ ।

(২৮) ইতীতি । পরিক্রামতঃ মাধুবাচিসমীচয়মনাং পাদবিশেষ' ক্রমতঃ । অসী
যদম্বলরে নাল্যবাদ্যসিদ্ধান্তি সৌমম্ । প্রব্রজতঃ উদ্যানবটম' নাডয়তঃ ।

(৪৮) সাক্ষর্যনাৎ—অদয়তি । শূন্যা মাধুবাচিবিরহিতাঃ ।

মন্ত্রাদিকাঃ ১৭ ইত্যন্ত বিস্তাররূপে উল্লিখিত ইচ্ছা কবিরেহি । তাহাঃ দ্বাঃ ৩
৭৭ এই যে—

(৩৮) তুগি ব্রহ্মসিদ্ধিহরতবৃত্তান্ত বসিতঃ দ্বাঃ ৩৩ কবিরে মথো মন্ত্রাদিকা
ঐদং দ্বাঃ ৩৩ মাত্ৰী কর্তৃঃ পদ্যানি ৩৩৩ কট্যকম' ৩ ৩৩৩ ৩৩৩-
বসতঃ নিম্নকোষে বসনপঙ্কজ অবনত কবিরে ।

(৩৯) (উদ্যানে প্রবেশে ৩৩ উদ্যান পদিকরণ) এই সে উদ্যান-
প্রাচীর । (উদ্যানে প্রবেশে কবিরে)

(৪০) মাধ । এই উদ্যানপ্রবেশ শূন্য কেন ?

મક । ઝૂન' શદે ચાવયોઃ સમરસદ્ગટોદેનેન વ્યાકુલત્વાદિત્-
સ્તતોત્રસત્યસ્ત્રા અથ્રૈવાચ્ચાન' વિનોદયન્તિ । તદેદિ ઇચ્છાવઃ ।
અધી પરિકામઃ । (૩૧)

સવટ્ત્રિકા મદયન્તિકે । માલતિ ! [પદચાવયોઃ ।] દિદિષા
પુણેવિ પદે મંદાણમાચા દોષન્તિ । (૩૨)

મકરન્દપ્રાધવૈ । મદય્યો ! તા સા માલતી ? (૩૨)

અધી । કુદો માલતી, પદમદેણ, અદ્યો વિષ્ણુસદાધી
મન્દમાદ્યપીથો । (૩૩)

(૩૧) સહિ । માલતી । દિષ્ટા કુપરપિ પરી તદાનુમાધી હર્ષ્યેતે ।

(૩૨) કુતો માલતી, પદમદેનારા વિષ્ણુએ મન્દમાલિની ।

(૩૧) ઝૂન' શિવિત મદે મયો । સમરસદ્ગટોદેનેન પુલ્કિતસામદાગ્નિતપુલ્કિતસા,
આકુલતાન્ વિપલજાન્ । યયૈવ એકદુયાતસ કર્મિણિન્ યમાન પત્ર, વિનોદયન્તિ શિવિદર્શનાદિ-
આમજ્ઞતાઃ અપ્પિદિધ્યાકર્તૃ કુલ્યન્તિ ।

(૩૨) માધવમકરન્દપી. પદમદેન માલતીચિત્રસચચાસનવા અવશિષ્ટુર્વેનત્સમ્યોચન
ક્રુદત, "સદિ માલતિ" ઇતિ । સદસાવલોક્ય અકલ્પાન્ સમુદ્ધી ચાવયમચરત્વી હૃદય ।

(૩૨) અધિવિદ્યુઃ સયોચનમાચર્યા સાચાદમાનોસ અ દુરગતિર્ન સથાન્ યોતકલ્પ
ઈચ્છત, હ ઇતિ ।

(૩૩) અધી ઇતિ । પદમદેનેદિ મદયોદેવ પદમદેનેનચી । વિષ્ણુએ વચારિતે ।
અધીઃ પદમદેનેદ મનવજ્ઞાનસ' સમાસ તત્સમ્યોચનસામાના ક્ષાનનિતિ ભાવઃ ।

(૩૧) મક । મિત્રાદૈ ચાચાન્ મને ॥ આચારેદ રૂઢ વિગતસદાભિન્ન
દુષ્ટિદ્વાર વ્યાકુલતા ચપતઃ કાશ્વ' દેદુક્રુઢઃ પવિત્રવન કવિદેત કવિદેત એ
ઉત્તાનેરહી કોન જાને ૧૫કિર આશ્ચરિનોપન કવિદેદેદ, શ્રુતવાન એવ આપના
અચરવન કવિરા પેવિ । (ઉત્કલેશ પાંચક-૫૧)

(૩૨) સવટ્ત્રિકા ઇ મકરન્દિકા । સદિ ચાર્ણિઃ ? (મદમા અવગાધન કવિત્તા)
સામાજિકમદે પૂનવાન એવ મદમદેસચક્રક સેવિગામ ।

(૩૨) માધવ ઇ મકરન્દ । અધી ! તદે માલતી કોપાય ?

माध । कयं कयमपि । विध्वंसते न हृदयं । अतः सटम-
भिधीयताम् । (४३)

मम हि कुञ्जतयाघो प्रत्यनिटैकबुद्धे-

अधिरतममुषदोत्क्रम्य एषान्तरात्मा ।

स्फुरति च खलु चक्षुः वाममेतद्य कष्टम्

वचनमिह भवत्योः सर्वथा हा हतोऽस्ति ३४५३

मद । तदोस्तु, इदो निगदे महापुमाने, अयसोदष्टं मुह-

(४३) तदा खलु इतो विनये महापुमाने बुद्धचित्तामरजोबिलास समे भवतीत्युक्ता

(४४) अथ कथमपि अविश्वकर्मोत्तमायिन, विध्वंसने विधीये भवति ।

(४५) ममेति । हि अतः कुञ्जतयाघो कोणोत्तमनेनां मापतो भवि चक्षिणे विदधौ
एषा अतश्चविदधौ बुद्धिर्वैद्य तयाभूतस्य "खेदः पादमायुक्त" इति व्यापत्तुं नैव तदीयानिष्टा-
मद्विन इत्यर्थः । सय अन्तरात्मा अतःकथं अधिरते अविश्वकर्मने अमुषदः तस्या अनिष्टायुक्त्या
विधुतः सत्कृत्यः कल्पने शून्य तयाभूतः । नाम अमुष खलु स्फुरति कथम् । बुद्धयस्त
वासाविश्वकर्ममनिष्टसूचकमिति भावः । अतर्धोत्तमयोरेव एतत् "कुयो मापतो"वाप्याकृतं
वचनञ्च कष्टं, अतः तस्या अविश्वकर्मनयसूचकत्वेनातोश्च कष्टमदं, हा शीरे, अतएव सर्वथा
सर्वथाकारिण इतः विनयेतवः अस्ति भवति ।

अमानिष्टसूचकदेवकथायै इति वचनेनसूचकस्य एतद्वचनस्य च आरम्भतोदन्वासात्
समुपगतकारः । सावित्रीकृतम् ।

(४६) ममेति । इतः अन्तादुत्तमनाय महापुमाने भवति । अतएव सत्कृत्यं विद्युज्ज

(४७) उक्तेः । कोवाञ्च मापतो, आपनात्तवई परमः अन्तरात्मानो
आपनात्तवार्थि इत्येवम् ।

(४८) माध । अनिसन्तोर्नातव आपनात्तव विध्वंस इत्येवम्, अतएव
अन्तरात्माने वग ।

(४९) मापतो विदधौ केषुच अनिष्टोपकारादो अनिष्ट कथरात्मा
(अनिष्टोपकारं) अविश्वकर्म ताव उक्तमपि इत्येवम् । आपनात्तव वग हस्त
अपि इत्येवम्, मापतो विदधौ कोवात्तव कथित "कोवात्तव मापतो" इति
वाप्यात्तव इत्येवम्, अतएव मम अन्तरात्माने अनिष्ट इत्येवम् ।

কলয়সি কলিতোঃ হং বহুমে । দেহি ধাচম্.

ভ্রমতি হৃদয়মন্তবিচ্ছলং, নির্দয়ামি ॥ (৪৫)

ওমে । হা পিয়সহি । কহিং গদাসি । (ক)

(ক) হা পিয়সহি । কহিন্ গদামি ?

নির্দয়সীপ' মজ্জলমিহ' (অতিময়াদমজ্জলময়ীসারথাসামর্থীক
ব্রহ্মনিধানমিতি বাক্যম্) যত তদাধর্মেণ সন্দেহি, সমতীপ খেদবশাৎ কপালকুণ্ডলা-
শাণ্ডকরথোতি ভাবঃ । অতএব সূর্য্যাস্তকোঃখি তদ্ব্যর্থার্থসীপীকৃষ্ণিত্যোঃখি । নতু
পরিহাসীকামগীপননিমিত্তকমিদমদর্শন', ন তু কপালকুণ্ডলাকৌপনিমিত্তকমিত্যত আহ—
বিরমতি । পরিহাসঃ আশ্রয়ীপনেলাপহাসঃ বিরমতু নিবর্তনী নিলা-লাকুণ্ডিতবিনতয়া
সী তাড়য়ীকৃষ্ণাস্থ্যপি লাগ্নমবশর ইতি ভাবঃ । নন্দনুরাগপরীকার্যনিহমাকগীপননিমিত্ত
আহ—কলপসীতি, হি বহুমে, কলয়সি 'অহং' তথ্যনুরক্তী নথিতি যদি পরীচসে, তদা 'অহং'
কলিত এব সময়ানুভবে তথা পরীকিত এব, তথাচ মনাতুরাগপরীকার্যমপি তথৈবমাকগীপন-
মনাবয়কমিতি ভাবঃ । অত এব বাচ' মনাতুরাগসৌখ্যম্ ইতি বিতর, যৎআহ মম হৃদয়'
বিচ্ছলং তদদর্শনে নিলাসবিকলং' সত্ অকলং ভে ভ্রমতি অনবগৃহ্য' বশেতি, কয়মপি সীপ'
ন জমত ইত্যর্থঃ । তথা নির্দয়ামি, সমীকৃতসমবশাস্থ্যপি দর্শনাপদার্থাদিতি ভাবঃ ।

অথ পদার্থটীকাকাল্পিতপ্রাপ্ত্যর্থঃ । কালিনীকলম্ ।

(৪৫) দাঃ । হা প্রিয়ে মানভী ! অহি কোপনে ! আমি অনির্বচনীয়
অমরলব্ধ আনন্দ। কবিত্বহি, স্মৃতিবার তোমাকে বেবিবার স্তম্ভও অত্যন্ত
উৎকর্ষিত হইয়াছি । অতএব (তুমি যদি পর্ব্বহাসেব স্তম্ভ আত্মগোপন করিত।
ধাক, তবে) সেই পর্ব্বহাসও এ সময়ে বিবত হউক । আমি তোমার প্রতি
অশ্রবস্ত কি না ? যদি ইহাব পরীক্ষা কবিতাহ, তবে (অশ্রবস্তেই)
আমি পরীকিত হইয়াছি । অতএব হে বহুভে ! আমাব আশ্রয়নেও উত্তব
দেও । আমার কয়ম. (তোমার অনর্গনে) বিকল হইয়া কোনরূপেই নথ্য
হয়ত। লাভ করিতে পারিতেছে না । তুমি (নিভান্ত) নির্দয় হইয়াছ,
(যেহেতু এ সময়েও দেও গিতেছ না) ।

(ক) উত্তরে । হা প্রিয়সখি ! তুমি কোথায় গিয়াছ ?

ମକ । କିମିତ୍ୟବିଜ୍ଞାୟ ବୟସ୍ୟ ! ବୈଜ୍ଞବ୍ୟମତ୍ତତ୍ତ୍ୱମ୍ୟାତେ । (୪୬)

କାମ । ଯଦି । କିଂ ତ୍ୱମପି ନ ଜାନାସି ମାଧବସ୍ତେ-
ଦୁଃଖିତାୟାଃସ୍ତସ୍ୟାଃ କାତର୍ଥ୍ୟଚେଷ୍ଟିତାନି । (୪୭)

ମକ । ଅସ୍ତୋତତ୍ । କିନ୍ତୁ ଭଗବତୀଂଶାଦମୂଳଗମନମପ୍ୟାଗତେ,
ତଦେହି ତତ୍ତ୍ୱ ଶାସ୍ତ୍ରମ୍ ପଞ୍ଚାବଃ । (୪୮)

ଓମେ । ଏସମ୍ପି ସନ୍ଧ୍ୟାବୀପଦି । (୪୯)

ମାଧ । ଏବଂ ନାମ ଭବତୁ । [ଯତ୍ ପରିକ୍ରାମନ୍ତି ।] (୫୦)

ବିଚିନ୍ତ୍ୟ ଆଶ୍ରୟତମ୍ ।

ମକ । ଯାତା ଭବେଦ୍ଭଗବତୀମଦନଂ ଯଦୌ ନୌ
ଜୀବନ୍ତ୍ୟପ୍ୟେଷତି, ନ ସେତ୍ୟଭିମଦ୍ଭିତୋଽଞ୍ଜି ।

(୪୬) ଏସମପି ସନ୍ଧ୍ୟାବୀପଦି ।

(୪୬) ଅବିଜ୍ଞାୟ ସ୍ୱିକ୍ଷୟା, କିମଭବଦିତି ବିଶିଷ୍ଟତୀଜନବଧାୟ, ବୈଜ୍ଞବ୍ୟଂ କାତର୍ଥ୍ୟଂ ।

(୪୭) ମାଧବସ୍ତେଦୁଃଖିତାୟାଃ ଯଦି ଆଶ୍ରୟଚେଷ୍ଟିତାୟାଃ ବୟସ୍ୟଂ । କାତର୍ଥ୍ୟଚେଷ୍ଟିତାନି
ବୈଜ୍ଞବ୍ୟମିତିପଞ୍ଚାବ୍ୟବହାସାନ୍ । ଗନ୍ଦନେନ ଗହ ବିବାହସ୍ତୀରସ୍ତୀୟେ ସ୍ତତି ଗନ୍ତୁମାନିନୈରାମ୍ଭେନ
କାନ୍ତତୀମଦେବତେବାହୋଽନୁଗତବତୀତି ତତ୍ତ୍ୱମପି ସ୍ୱାଧୀନୀଜନମିତ୍ୟାହ—ସିଂହାପି ଗନ୍ତୁମାନିନୈରାମ୍ଭେନ
କିମପ୍ୟାଦ୍ୟନ୍ତ୍ୟଂ ଗନ୍ତୁମାନିନୈରାମ୍ଭେନ ନିଶ୍ଚିନ୍ତ୍ୟ ଆଶ୍ରୟତାଂକାତର୍ଥ୍ୟମିତି ଶାସ୍ତ୍ରଃ ।

(୪୮) ମକତି । ଯତ୍ତତ୍ ମାତ୍ରାୟା ମଦଦ୍ୟେଷ୍ଟିତମ୍ ଅତି ଗହାପି ଗନ୍ତୁମାନିନୈରାମ୍ଭେନ ଏସମପି ।

(୪୯) ଏବଂ ନାମ ମାତ୍ରାୟା ମଦଦ୍ୟେଷ୍ଟିତମ୍ ଭଗବତୀମଦନେ ଗନ୍ତୁମାନିନୈ ।

(୫୦) ଯାତେତି । ନଃ ଦୟାକଂ ଯଦୌ ଜାତତୀ ଭଗବତୀମଦନଂ କାମଦ୍ୟେଷ୍ଟିତମ୍ ନତା
ମାତ୍ରା ଭବେତ୍ । ତତ୍ତ୍ୱ ଗମନମପି ମାତ୍ରାୟାମିତି । ଏବଂ ତିନି ଶ୍ରୀବତୀ ମାତ୍ରାୟା ମାତ୍ରାୟତୀ

(୫୧) ମକ । ଦୟାକଂ । ନା ଜାନିତାହି ତୁମି ଏତ କାତର୍ଥ୍ୟତା ଅଦନଦନ
କରିତେହ ଦେବ ?

(୫୨) ମାଧ । ମଦେ ! ତୁମିଂ ଜାନିତା ତି । ମାତ୍ରାୟାମିତି । ମାତ୍ରାୟାମିତି
କାତର୍ଥ୍ୟତାଂ କିନ୍ତୁ ଅଦାବମାଧ ।

(୫୩) ମକ । ତାହା ଆଦି ଜାନି, କିନ୍ତୁ ଉଦ୍ଭବତୀ କାନ୍ତକୀର ମାତ୍ରାୟା
ମଦନେଽଽଽ ଆଦି ଆଦି କାରି । ଅତଃଏବ ଏସ ମେହି ହାନେହି ଆଦି ଦେବ ।

(୫୪) । ମାଧ । ତାହାହି ଇତି । (ମକଲେ ମାତ୍ରାୟାମିତି କାରିତେ ମାତ୍ରାୟା)

प्रायेण बान्धवमुद्धत्प्रियमङ्गमादि,

सौदामिनोस्फुरणचञ्चलमेव सौख्यम् ॥ (१०)

इति निष्क्रान्ता सर्वे ।

इति मानसीमाधवे मातृव्यपहारो नामाष्टमोऽङ्कः ॥ (११)

एष्यति आयास्यति नवेति अभिग्रहितः सञ्जातशब्दः कविः । कुत इयं शब्दोक्त्य भावः—
शयिष्येति बान्धवाः आवाहयः, सुहृदः, सुताय, पिता प्रमोदयुक्ताः दारादयः तेषां सङ्गतः
स 'सर्गनिमित्तक' सुखं आदिव्यस्य यदाभूत् सौख्यं सुखं प्रायेण वाङ्मयेन सौदामिनी-
स्फुरणवत् स्वप्नभाविकायवत् चञ्चलमेव अचिरमेव । तत्पक्षे माधवस्य मानसीसङ्गमजनितं
सुखमपि तथा चञ्चलं भवितुमर्हतीति भावः ।

अतः सङ्गमशब्दस्य इतिप्रयोजनभावादमङ्कितवचनव्याप्या सङ्गमनिमित्तकसुखपरत्वा-
न्नेयायैवदोषः । एवं सुतोषना, कामाग्नं न विशिवसमंशं इत्यर्थस्य च सहायकार इति तयोः
संछटिः । असुखमित्युक्तम् ।

परमनिपुणैः कविना सन्दर्भेणानेन "प्रियसङ्गमादिप्रमितं सौख्यं पुनरपि माधवे
सौदामिन्याः प्रथमाद्विष्णुभक्तसुखिताया अविनाशव्यैयस्यमायायाः कृत्वापि न कामन्दकीणिमायाः
स्फुरणेन व्यापारविशेषेण अस्मत् सञ्जननवत् भविष्यतीत्यस्यापि सूचितत्वात् "द्वितीयं पताका-
न्यायं" प्रकटीकृतम् । तद्वत् यथा दर्शये—

"यथापि चिन्तितमवधिन् तद्विहीऽथ प्रयुज्यते ।

आयतुकेन भावेन पताकास्थानकानु तत् ।"

"वचः सातिशयश्च नानावन्धवमायम् ।

पताकास्थानकमिव द्वितीयं परिकीर्तितम् ॥"

(११) कदाचिदुद्धत्प्रियमङ्गमादि कालस्यपहारो नामाष्टमोऽङ्कः प्रधानव्यापारस्योपशान्तौ वाङ्मये
निर्दिष्टः । अत्रित् पुस्तके "मानस्यपहारो नामे"त्यत्र एव भास्येति ।

इति कामन्दकीर्षोपनामक-त्रिकुञ्जविहारिक-सिद्धान्तमहाकाव्ये महाकाव्ये
समस्तपद्यानां मानसीमाधवव्याख्यासमाप्तमिदं विवृतिः समाप्तः ।

(१०) यत् । (छिन्ना कविता आश्रयः) कामाग्नयः प्रियमङ्गो मानसो
दगदगो कामन्दकीव उवचनो वाङ्मये भाटव । किञ्च धीमनवादनं कविता आश्रये

নবমোঃঙ্কঃ ।

তত, প্রবিশতি সৌদামিনী । (১)

সৌদা । এষাষ্মি সৌদামিনী, ভগবতঃ যৌপবীতা হুতপত্য পদ্মাবতী-
সুপান্বিতা, মালতীবিরহিণ্যঃ সংসৃতপ্রদেশদর্শনাসচ্চিহ্নোঃ স্যামং
পরিত্যজ্য, সহ সুহৃদগণ্য হৃদ্বদ্রোণ্যগ্নৈলজ্ঞানান্ধারপ্রদেশং পরিভ্রমতো
মাধবস্বাধুনাস্তিকসুপয়ামোতি । মোস্তঘাহসুতপতিতা, যযা সকল
এষ গিরিনগরশ্রামসরিদরশ্লথ্যতিকরয়চ্চুপা পরিত্যপ্যতে । (১)

[পষাঙ্কলোক্য ।] সাধু সাধু । (২)

(১) তত ইতি । সৌদামিনী নগরী সত্যযৌগবল্য কাশিত্ব কামন্দকীমিত্যা ।

(২) অপ্রমিত সপরিপূর্ণ হৃদ্যতি—এষাষ্মিণি, যা শুভ কামন্দকী পরমাবলি যৌগশিখা-
মাপাদিতা সা সৌদামিনীমণ্ডিত্যঃ । তদাশ কামন্দকীপরমস্বৈ হৃদ্যদ্য মাধবম্যৌপজাতমৈ
মদ্যাবল্য' বসিতত্বমিতি ভাবঃ । সিংহস্থানলিগ দিক্কাশ্রমতবা যৌগমতস্য ভদবত ইতি
বিবীচয়ন্ । ভূতপত্য যৌগমলিনাকশি মনুজ্যায় । পদ্মাবতী মদমিখাযাযীবা রাজধানী
সুপান্বিতা মালতী । সংসৃতঃ মালত্যা সহ বিদ্রবয়েন পরিচিতঃ যঃ ব্রহ্মঃ তস্য দর্শনাসচ্চিহ্নোঃ

কি না এ বিষয়ে আমি শঙ্কিত হইতেছি । কারণ জাতিবিশুদ্ধত্ব বিত্ত ও
কল্যাণি শ্রদ্ধাভবের অঙ্গসম্মিত জ্ঞান প্রাপ্তিতে বিদ্রাবিকালবে ক্রান্ত হইল
হইয়া থাকে ।

(নন্দনের প্রবাহ)

(১) বাগতীমাধবের "বালভাগবত" নামক গ্রন্থে অঙ্ক নবম ।

(১) (অংশের (কামন্দকীমিত্যা) সৌদামিনীর প্রবেশ)

(২) সৌদা । (কামন্দকী বাহকে গদ্য আশ্রয়ের সঞ্চিত যৌগশিখা
মিখাশ্রিত্য) আমি সেতে, সৌদামিনী । ভগবৎশ্রীপঙ্কজ হইতে যৌগমত

পদ্মাবতৌ বিমলবারিবিশালসিন্ধু-
 পারাসরিত্পরিকরচ্ছলতো বিমস্তি ।
 উত্তুঙ্কসৌধসুরমন্দিরগোপুরাঃ-
 সংঘট্টপাটিতবিমুক্তমিবান্তরৌচম্ ॥ (২)

বিজ্জয়েশ্যাদৌপকৃতয়া ইচ্ছাচমল, স্থান' তত্'সংস্কৃতপদেণ, সুহৃদেষু মনোরমসুখান্যায়-
 সমূহেণ, হৃদ্যৌ নদীবিশেষ: তথা উপলব্ধিতো য: সৌভ: পর্যন্ত: সস্র জানারৌ দুর্গমার্গ:
 তদানন্তরো ধ. প্রদেশ: স্থান' ত:। উপভাসিক-মাধবীসহচর্যেন পরিমাণনাম গচ্ছামি ।
 মো ইতি বিজয়ৈ:। তথা সেন প্রকারেণ, উত্তপতিতা কুহে উল্লিখিতা, যিরি: পর্যন্ত: নদর'
 দেবতাবতনপাশাঙ্গাঙ্গাদিসঙ্কুল বসতিস্থান', যাম: "তথা যুগ্মজনশাখা সুচমিত-
 ক্রমীকৃত। যে সৌপথীগমুদয়ে বসতি পাশসংস্থিতা ॥ "সুতকলপন', সরিৎ নদী, পরাণ'
 বন', তীর্থা ব্যতিকর: সমুদ্র:, পরিচিহ্নতে সুস্বপ্নে চিন্তাক্রমে, মদেতি শ্রীষ:। এতেন পরিমিতৌ-
 দেবৌতপতন' সুচিতম্। পদাঙ্গকলৌক্যেনেণ ব্যপচিতু' বদ্যবস্থিতিক্রমপ্রসৌভাগ্যেতিশ্রীষ্যো
 ভগ্নিত:। সাধুশাস্তি পদ্মাবতৌসমুদ্রকর্দম্বনজনিতকর্ষাতিশ্রীষ্যে বিবলিত:।

(২) পদ্মাবতীতি:। পদ্মাবতী নদমিধানৈব' জগরী, বিমলবারি নির্মলানি বারীষি
 কল্যানি যদৌচ্যামুতযৌ: বিশালযৌ: বিশৌর্ষযৌ: সিন্ধুপারাসরিতৌ: সিন্ধুপারানামকন্যৌ:
 স্যতিকরচ্ছলত: পরিবেষ্টনপদসম্পর্কব্যাগেণ উত্তুঙ্কানা' উন্নতানা' সৌধানা' বাগশাঙ্গাদানা'
 সুরমন্দিরাঙ্গা' দেবিতানিগুণানা' গোপুরাঙ্গা' বহির্দ্বাৰাঙ্গা' বাগানা' বহুজিহ্বানা' স'পদেণ পদেণ
 পাটিতবিমুক্ত' বাদৌ পাটিত' বিহারিত' পদাঙ্গ বিমুক্ত' ব্যাকুলিষ্যে: (সাতানুশ্রিতবৎ সনাত:)
 'বলরৌচ' জগনমিব বিমস্তি ধারয়তি। সমুন্নতপাদাঙ্গাদিমির্মিষাঙ্গ নিপানিত: জগনদেব
 নদৌচয়দেব পরিষত' পরিষ্ণাত ইতি মাহ:।

যন বাখ্য সাপ্তম্য ত্রিযৌত্মে বাবৌজাৎ, বসন্ততিস্রজা ব্রহ্মম্ ।

আকাশবার্গে উঠিগ পদ্মাবতৌনামক এই ব্রাহ্মবানো প্রাপ্ত হইয়াছি। বাগতৌ-
 বিহরৌ মাধব বাগতৌব সহিত বিচরণে পবিত্রিত হানৈব বর্গ: অনহিকু হইয়া
 গেই পবিত্রিত হান গাবভ্যাগ করত: বৃহৎস্রোণীনামক নদীগ:শ্রুটে পর্লভেব
 কর্ণম পবপ্রস্রমে পবিত্রমণ কবিরেছে (বাগতৌ ব্রহ্মজ বাবা পাশ কবিবাব
 ব্রহ্ম) তাহাবই :নকট সম্প্রতি বাহিতৈছি। অহৌ!! আমি গেই প্রকাব
 উঠিরাছি—ব প্রস্রাবে এই সমস্ত পর্লভ, নগব, প্রাণ, নদী ও অবধামনুঃ চক্ষু
 বাবাই স্পষ্টকরণ হকিতৈছি। (পশ্চাদিক অবলোকন কবিয়া) মাধু মাধু।

যত্রত্বং এষ তুমুলো ধ্বনিরম্বুগম্-

গম্বীরনূতনঘনস্তনিতপ্রবলঃ ।

পর্যন্তমূধরনিকুঞ্জবিজৃম্বদেব

হৈরম্বকণ্ডরসিতপ্রতিমানমেতি ॥ (৬)

এতানন্দনাথকর্ণসরলপাটলপ্রায়তরুগহনাঃ পরিণতমালুর-
সুরময়োরুশ্মিরিভূময়ঃ স্মারয়ন্তি শুক্ল তরুণকদম্বজম্বুধনা-
ঘনহান্যকারগুরনিকুঞ্জগম্বীরগঙ্ঘরোদ্ধারগোদাবরীকমুখরিতবিপাল-
মেখলামুখো দক্ষিণারুশ্মমূধরান্ । (৩)

শান্তিভাষ্যঃ শিম্বোঃ সন্ধানকনদা, দক্ষিণে বিপাটিতে রচাতলং সুরঃ স্বরূপং যেন তথামৃতঃ
(“এষা বিজৃম্বদা শিবা” ইতি “যথঃস্বরূপধীরশ্রীষণ”মিতি য় শাসনঃ) তটান্ দেহতট-
প্রদেশান্ প্রপাতঃ প্রকটনিপতনং ।

(৪) যত্রত্বং ইতি । যত্রত্বঃ চতুঃপ্রপাটজনিতামূলি জ্ঞানি বর্মে বস্তু তথামৃতঃ
যত্র এষ গম্বীরঃ গম্বীরম্বদাভ্যো যৌ নূতনজনঃ নবীনজনধরঃ বস্তু স্তনিতবন্তু নর্জনবন্তু
প্রবলঃ বিপালঃ পরঃ স্মারক্যমানঃ তুমুলঃ সহস্রঃ ধ্বনিঃ প্রবলঃ পর্যন্তমূধরতয়া প্রাসঙ্গিক-
যৌবনো নিকুঞ্জে শুভানিষিদ্ধিতৌদরস্থলিযু বিজৃম্বদেব প্রতিচ্ছবিরম্যাহুঃস্থিতিমেব হৈরম্বকণ্ড-
রসিতম্ভ গজাননকণ্ঠগর্জিতম্ভ প্রতিমানং সত্যং এতি লভতে ।

অন্য প্রকরণে সমাচরণতা শ্রীতৌ শুভীষমা, অতুর্গম্বরবে পুনরর্থো বলাচরণতৌবদেবম্যো-
রুদ্রাভিমায়েন সহস্রঃ । বস্তুনিষিদ্ধকৃতম্ভ ।

(৫) এষা ইতি । এষাঃ পরিচয়মানাঃ, অন্দনাথকর্ণসরলপাটলপ্রায়ঃ সন্ধান-
প্রতিচ্ছবন্দগদিবদুস্তাঃ তরবো যত্র তথামৃতং বহনং বনং যামু তথামৃতঃ, তথা পরিচয়ঃ
সুপর্কঃ সানুদৈঃ বিজৃম্বদৈঃ সুরময়ঃ সহস্রম্বদুস্তাঃ স্মারক্যবিভূময়ঃ বনরৌলপ্রদেশাঃ, তদধীন

(৬) বনপূর্ণতাযতঃ গম্বীরনাথৌ নূতন বেষের গর্জনেব ত্রায় এঃঃ বেষে
তউৎপাতকমিত এই সুবৃক্ষনি প্রাচুর্ভিত গর্জিতনিকুঞ্জে প্রতিচ্ছবনি বনতঃ
বুদ্ধিগাত দারা গজাননেব কণ্ঠগর্জনেব সানুগাত কাণ্ডেত্বে ।

(৭) তম্বন, অম্বকর্ণ, নদন ও গাউগম্বীয়ক বৃন্দদহন বনবানৌ ও গব্রিগক
বিদ্যলেনে গঙ্ঘবৃত্ত এই গব্রিগব্রান অদ্যগর্জিতত্বনিদহন বাহ্যলেনে বিশাল
নিষিদ্ধপ্রয়েন নূতন বন্য ও বস্তু বনদহন অকল্যে বিশালবৎ প্রভৌদনান নিকুঞ্

অথচ মধুমতীসিন্ধুসম্মেদপাবনো ভগবান্ ভবানীপতিঃ অপৌরুদেয়-
প্রতিষ্ঠাঃ সুবর্ণবিন্দুঃ ইত্যাখ্যায়তে । প্রথম—(৮) ।

জয় দেব ভুবনভাবন ! জয় ভগবত্তখিলবরদ ! নিগমনিধি ! ।

জয় রুচিরচন্দ্রশেখর ! জয় মদনান্তক ! জয় জগদাদিগুরো ! (৯)

(গমনমভিনয়)

নবীনেন সন্দম্প্রসূতনেন অবনতঃ সূর্য্যাদিকিরণাবরীধেন সর্ব্বদঃ যঃ আশ্রয়কারঃ তেন গুরুঃ
বিশ্রাম্যন্তেন প্রতীয়মানঃ নিভ্রুজঃ সত্যাদিপিহিতোদরফলান্ যম সধামুনে মধীরগজরে পুরবরী-
মুদ্রায়া উদগারঃ প্রবাহপ্রবীমান্ সমুত্ত্বিকিরীষ্য সধামুনে গোদাবরীয়াঃ সধামিধানসুপ্রচিহ্ননয়া
রবীণ নিনাদীন সুস্বচিয়াঃ স্রষ্টব্যমাল্যঃ বিশালা বিলীপাঃ নীলকাসুখঃ দিতম্বপদীয়াঃ বীণা
লপীলান্ দক্ষিণারণ্যমুখরান্ দক্ষিণারণ্যস্থিতবনকর্ণিপর্ব্বতান্ আনয়তি । এতদুপকৃত-
প্রদীপদর্শনেন এতৎসহস্রদক্ষিণারণ্যকর্ব্বতান্ অরামীত্যর্থঃ ।

অথ সহস্রমুদগর্জনেন সহস্রমুদগরপান্ অরণ্যবিহারঃ । সত্ত্ববৎ যথা দর্শকো—
“সহস্রাতুমশাঙ্ককৃতিঃ অরণ্যমুখর” ইতি ।

(৮) অর্থভেদে । মধুমতী সিন্ধুমতশ্রামকনয়াঃ সম্মেদে সঙ্গমস্থলং পাবয়তি
অধিষ্ঠামেন পূতং করোতীতি তথ্যোক্তঃ, অপৌরুদেয়া পুরুষোপাসন্যাদিতা প্রতিষ্ঠা যস্য সযোক্তঃ
অনাদিপ্রতিষ্ঠ ইত্যর্থঃ, অথ ভগবান্ ভবানীপতিঃ শিবঃ সুবর্ণীনা বিন্দবঃ যত্র, স সুবর্ণ-
বিন্দুঃ ইতি ইত্যনেন আখ্যায়তে অধিশীর্ণনে । এতন্নিত্যোদরি সুবর্ণকণাানা স্থানে স্থানে
বিদ্যমানমাল্য “সুবর্ণবিন্দু” ইতি স্যাম্বর্ধনাত্ম্যার্থঃ প্রতিহ ইত্যর্থঃ ।

অথ ভবানীপতিশব্দেন ভবান্যঃ পবনরূপতীতিকারিতান্ “সুদর্শীণ ভবানীশ” ইত্যর্থঃ
বিচরনমতিকারিতমধীকঃ ।

(৯) শিব সৌগুণ্য—শমেতি । ঐ ভুবনভাবন ! অগ্নীশ্বভুবনোপপিত্তী ! তদ্বাৎ
মদুতপসোয়পি ঐতুলান্ সা প্রণবি দয়া বিতরেষমিচ্ছাস্বঃ । অশিষ্টানো সমস্তমজ্ঞানান্ ধর

যুক্ত গভীর শুভার সমুখিত গোদাবরী নদীর শব্দে প্রবাহিত, তাতুল নক্ষিগামণ্য-
বর্ডা পর্ব্বতসমূহ অরণ্য কবাইতেছে ।

(৮) মধুমতী ও সিন্ধুনদীও সঙ্গমস্থানের পবিত্রতাকারী অনাদিপ্রতিষ্ঠ
এই ভগবান মহাদেব “সুবর্ণীশু” নামে অভিহিত । (নন্দকার কবিতা)

(৯) হে দেব ! চতুর্দশ ভুবনোৎপত্তি হেতো । হে ভগবান ! হে
সমস্তভিত্তিবিচরণানকারি । হে বেদাধিপাশ্রয়িতব্যেব আশ্রয় । হে

অয়মভিনবমেঘশ্রামলোচ্চুক্ষমানু-

র্মদমুখরময়ূরীমুগ্ধমংসক্কেকঃ ।

শকুনিপ্রবলনীড়ানোকহস্মিগ্ধবর্ষা,

বিতরতি হৃদদশ্মা পর্বতঃ প্রীতিমচ্ছ্যোঃ ॥ (১০)

অপিচ— দধতি কুহরমাজাং যত্র ভল্লুকয়ূনা-

মনুরসিতগুরুণি স্তায়ানমম্ব্যকৃতানি ।

অভিনবিতায়ে 'দধতি'তি তথ্যোক্তঃ । সমাখ্যমিত্যেবং চুক্তিঃ দাতৃবর্গেণীভ্যাময়ঃ । নিগমানা
বেদাদিযাচ্চাণাং নিধে । আধারঃ । তথাচ নন যাত্নীয়শ্রামনপি দীর্ঘীতি ভাবঃ । হবিরঃ
মনোহরঃ বস্ত্রঃ শ্রেষ্ঠরী চূড়ামাং যস্য তথ্যোক্তঃ । মদমানকঃ । কামবিনাশকঃ । তথাচ সমাপি
কামভাবঃ সমূলং বিনাশয়ীভ্যাময়ঃ । আদিগুরুত্বং স্বভাবদেী ব্রহ্মচৌঃপুত্রপদিষ্টতাদিতি বীভ্যম্ ।
তথাচ সামগ্র্যপদিষ্টীভ্যাময়ঃ ।

অথ সমাখ্যমিত্যেবংচানী প্রযুক্তত্বাৎ পরিকরালঙ্কারঃ । আধারোক্তিঃ ।

(১০) অয়মিতি । অভিনবৈর্মতমৈঃ মেঘৈঃ, জলধরেঃ শ্রামলতাঃ লম্ববর্ষাঃ শুভ্রাঃ সর্বতাঃ
মুগ্ধাঃ একদৈশা যস্য তথাভূতঃ, মদেন মনতয়া মুখরাভিঃ শব্দঃ কুর্ষ্যতৌমিঃ ময়ূরীমিঃ সুক্তাঃ
পরিস্রুতাঃ কৃতা ইতি যাবৎ সংস্রুতাঃ সম্মিখিতাঃ কৈকাঃ স্বকীয়শব্দাঃ (কৈকা বায়ী ময়ূরস্ব-
রসমরঃ) যস্য তথাভূতঃ, তথা শকুনিমিঃ নানাভবংপশ্চিমিঃ শব্দবিতৈঃ কুর্ষ্যমিতিঃ নীড়ানোকহেঃ
কুলায়তনৈঃ স্বাভাবসম্বন্ধমিরিতি যাবৎ, সিম্ধং বর্ষাঃ শরীরং যস্য তথাভূতঃ, এবং বহনো বিঘালাঃ
অস্কানঃ শিতাঃ যস্য তথাভূতঃ, অথ পরিহৃতশ্রমানঃ পর্বতঃ অচ্ছ্যোনেত্রযৌঃ প্রীতিং মুগ্ধং বিতরতি
প্রপদতি । চনমীকায়ম্ভঃশ্রমাদিতি ভাবঃ । সালিলৌক্যম্ ।

(১১) দধতিতি । অথ অজিন্ পর্বতে কুহরমাজাং যত্র ভল্লুকয়ূনাং গুহক-

মনোহর চক্ৰকূড়ঃ । হে কামবিনাশকঃ । হে কগমানিকুহরঃ । (মাদৃশমেনেব
অভিনব পূরণ করিবার) তুমিই যত্রনাভ কব ।

(১০) (গরনৈব অটমর করিবার) বাহ্যে মাশ্র (প্রবেশ) নুতন মেঘেব
জ্ঞান শ্রামবর্ণ ও উল্লভ, মদমন্ত ময়ূরীগণ বাহাতে থাকিবার কৈকাক্সনি করিতেছে,
যাংব শরীর . নানাভব গর্ভবর্জিত (গর্ভের নিবাস ব্রহ্ম বাবা সিং) এবং
বাহ্যে অস্তরময় অত্যন্ত সুন্দর, তাদৃশ এই গরিমুগ্ধমান গর্ভত নেত্রের প্রীতি-
বিতরণ করিতেছে ।

શિશિરકટુકપાયઃ સ્તપાયતે શલકૌના-

મિમદલિતવિકૌર્ણ્યનિનિચન્દ્રગન્ધઃ ॥ (૧૧)

[કર્ણમવલોક્ય] કથં મધ્યાહ્નઃ, તથાહિ અત્ર સમ્યતિ

કાશ્મર્યાઃ કૃતમાલસુદ્રવદલં કૌયટિકકૃતે,

તૌરાશ્મન્તકશિશ્વિચુશ્વિતમુખા ધાવન્ત્યપઃ પૂર્ણિકાઃ ।

મદ્ભૂકાના (ગજાદિરેકેષ યોરન યથા ધ્વનેદ્વૌર્ણ્યલસન્નશાન્તતુલ્યનાથ પુષ્પચન્દ્રમયૌગ ઇતિ
માત્રુતલદોરઃ) અન્નકૃતાણિ સનિહૌવશ્વદ્વાઃ મદ્ભૂકાનાં સામાદિકા મુતકારણદ્વા દર્શયઃ
(અન્નકૃતાં સનિહૌવશ્વમનરઃ) અનુરસિતેન પ્રતિબ્ધનિતા મુદ્દશિ સ્પૂલાણિ સનિ સ્થાનાં ઇદિ
દદતિ ધારયન્તિ । યથા મદ્ભૂકૌના ગજાદિયદ્વત્રયવિચેત્રાણાં ધૌતશ્વત્પર્મઃ કટુઃ કટુરશ્વઃ કષાયઃ
સુભિશ્વ (કટુતિશ્વકષાયપાણુ ચોરસેદિ પ્રકૌર્ષિતા ઇતિ જ્ઞાતયુથઃ) ર્મૈર્ગન્ઢૈઃ દલિતાં હલ્હિતા
વિકૌર્ણાં અતુર્લિલું વિચિન્નાથ યે ચન્દ્રયઃ સન્નિપ્રદેશાઃ સેવા નિધાન્દ્યજ્ઞ ચરિતરમ્ભસ ગન્ધઃ
સ્યાયતે ઇદિ પ્રોત્તેતિ, સન્વતઃ પ્રસરતોત્તર્યઃ । અત્ર ગન્ધે શિશિરતાદિકામારોચનચેત્ર-
ગન્ધવ્યમ્ ।

‘અમાન્નકૃતસ્થાના’ ઇતિ ‘અનુરસિતમુદ્દલજ્ઞ કૃતુભેનોપન્વાસાન્ ‘વદાર્થકૃતક’ કાવ્યલિંગ-
મલકાર’ । માલિનીજ્ઞમ્ ।

અયથ ક્ષીકો મદ્ગાશીરચરિતીતરવાનચરિતવોરધ્યવિકલ, પરિલપાત ઇતિ મદ્ભવત્ર
કંપેરાછેતિ મન્તવ્યમ્ ।

(૧૨) કાશ્મર્યા ઇતિ । કૌયટિકઃ (કૌકા ઇતિ પ્રસિદ્ધઃ) વર્ણવિશેષઃ, કાશ્મર્યાઃ
ગન્ધારોપાદપાન્ (ગન્ધારો સન્વતોમદ્રઃ કાશ્મરો મધુવર્ષિકેન્દ્રમનરઃ) વદગતાણિ અધિર-
મૃષ્ણાણિ દક્ષાણિ પચાશ્ચ યસ્ય યથામૂતં કૃતમાલં ‘આન્નવાપરમર્ચાય’ રુચ્ચવિશેષ’ આન્ન-
મધોઽય ગન્ધાઃ કૃતમાલસુદ્રાગંધય ઇતિ રવકોશઃ) ટીકતે મન્તવિ । આતપતમન્દ્યાયાન્દ્યામાધે
વિરહપતં ગાન્ધારોર્ગન્ધ પરિભાગ્ય મદ્ભૂતમવત્રાત્વં કૃતમાલસુદ્રા’ ગન્ધતૌતિ ભાવઃ । તૌરાશ્મન્તકાના

(૧૦) એই પર્કકે પ્રશ્નરવાની છદ્મક શ્રુવકવિશેષ સનિહૌવનશમ (અર્થાৎ
આટલિક પૂંકરિત્તમ) ઓટલસનિ આટલ જ્ઞાતર હરેશ્વ શૃંગિલાત કરિતેહે ।
એવઃ નોટન કરૂં ઓ પ્રવતિ ગ્રંથકર્ણક મનિત ઓ હેટતટઃ વિવિધ શલકૌર મદ્ધિ-
શનવિગનિત ત્રાસર ગ્રંથ શુદ્ધ ઓટ હરેતેહે ।

(૧૨) (ઉલ્લે અદલોકન કરિશ) એહે વે નધારૂ કાલ ઉપશિત, અટએવ
નજાઈ—

दात्तुर्हैस्तिनिशस्य कोटरवति स्तान्धे निलीय स्थितम्,
वोरुन्नीडकपोतकूजितमनुक्रन्दन्धवः कुकभाः ॥ (१२)

तद्वदतु माधवमकरन्दान्वित्य, यथाप्रसूतं साधयामि । (१३)

इति निष्क्रान्ता (सुदविषयकः ।) (१४)

गौरस्थितवीरदामां (काकातकेष्टिहृदयामग्नवक्त्रो वीरचेष्टि चेति वरणिः) शिबिः
 शिष्याम् (शिबिः शिष्या खजमेद इति विभः) पुष्पितं तदवसाय स'क्षयं' तृषं' दामां
 तयामूढाः दूषेकाः नापाच्छिन्नोष'द्रवचिविशेषः (नापाच्छिन्नान्तु दूषिकेति विभः)
 अरो वारिधि वारिणि रौद्रतटाः जलनागार्दनतिद्रुतं जलधनौरे मन्धनौषधेः । दान्दूषैः
 क्षालक्षक्षक्षालपरम्यांशविविशेषैः (क्षालक्षः काश्चक्षक्ष इत्यमरः) विनिश्चय वनिस्तुलकाक्षः
 हचविशेष (विनिश्चये क्षान्दनीनेभौ रघद्रुतिमुक्त इत्यमरः) कोटरवति वरयानोत्तुल-
 क्षिद्रमानिनि स्तब्धे दकाष्टे (वन्धो वकाष्ठ' स्तब्धः स्तब्ध'नाष्टाष्टावधितरोरित्यमरः)
 निरीय विशिष्य कोटरमध्ये लीनेमू'त्वा स्थितम् । तथा कुङ्कुमाः पामवटकाष्ठतिपचिविशेषः
 अथः अथोद्वेग अथतिष्ठमानाः वीरवोद्वेगु अथावस्थितकुन्दादिषु ॥ अथोत्तरेषां भूजितं अथद-
 र्प' अथदण्डवि अन्नापादमुद्रय अथ' अथ'मि ।

अत्र प्रथमाहं 'अ' कालुषात्, चतुर्दशदि इत्यनुशासः, एवं नप्राकृतिप्रादुर्भवाय' इति
महती कारणात्मन्युक्त्या सनुवयस्यस्वरूप इत्येवं परस्परवैरमिच्छेय मन्त्रः । हाहूँ-
विह्वीहि' इत्यम् ।

(१३) श्रुतं श्रुतिवितं जननिबन्ध बर्धमानं ददा श्रुतं परिहान्त्वनाय नावधानिह-
यननिबन्धं, सावधानि सम्पादयानि ।

(१४) विश्वकर्मसङ्घस्य "स्थान" परिचय्ये" आदिना इत्येवम् "नाथसङ्घस्य"

বোম্বেষ্টক নানক (কোড়া) পক্ষী (পত্নশূভ) গাছায়া বৃক্ষ হইতে পত্র-
 শাখী আয়গব্য বৃক্ষ হইতেছে। নাসাছিন্নানানক পক্ষী বীরাণের পিছায়
 বুধ সংলগ্ন করিয়া ক্রমের দিকে ধাবিত হইতেছে। কানকষ্টক নানক পক্ষী
 তিনিবৃন্দেব কোটিরবৃক্ষ কাণ্ডে বিনীন হইয়া অবস্থান করিতেছে। এবং
 কুহুতপক্ষী অধোদেশে থাকিয়া গভাবস্থিত নীতনিবানী কপোতবিগের অবাচ্চ
 স্থানিৎ অধুগরণ করিয়া শব্দ করিতেছে।

(১০) হঠাৎ, তবে এখন বাধন ও বন্ধনের অধরণ করিয়া প্রত্যাহিত
কার্যের সম্পাদন করি, অর্থাৎ সাদনা করিবার মত আশ্রয়ের নিবন্ধেই রাই।

માસતીમાધવે

તતઃ પ્રવિશતિ માધવો મકરન્દય । (૧૩)

મકરન્દય નિવસ્ય ।

મક । ન યત્ર પ્રત્યાશામનુપતતિ નો વા રહ્યતિ,
પ્રવિશિત્ત્વં ચેતઃ પ્રવિશતિ ચ મોહાન્ધતમસમ્ ।
અકિન્ચિત્કુર્વાણાઃ પગય દ્વય તસ્યા વયમહો
વિધાતુર્વામત્વાદિપદિ પરિવર્ત્તામહ ઇમે ॥ (૧૪)

અનિચ્છેત્યાદિના । માધવિકપાયસ્ય ચ નિદ્યંતાત્ યદ્વત્ત્વં નબ્યન્નૈકપાત્રપ્રયુજ્યત્વાદિતિ
મનસ્યમ્ ।

(૧૪) ન યત્રેતિ । ચેતઃ 'અસ્થાવ' મનઃ (કર્તૃ) યત્ર વિપદિ પ્રત્યાશા માસતીપ્રાપ્તિ-
વિધિયીમાથા ન અનુપતતિ ન અધિગચ્છતિ, અદેહાન્વેષયેવાપિ સ્વાર્તાયા અપ્પનધિમનાદિતિ
ભારઃ । નો વા રહ્યતિ માત્રાતીપ્રાપ્તિપ્રવાજાં ન વા પરિવશતિ, દુર્વતિક્તનાચ્છોરધ્યાત્મનયા
દિતીરૂપિ પરિક્રમચ્છદ્યનાદિતિ ભાવઃ । (પરમ્) પ્રવિશિત્ત્વં માસતીપ્રાપ્ત્યર્થનતીય ચક્ષુસં સત્
મોહ યત્ર કિંચ સંવ્યતાનિમૂલકમિત્વ અન્ધંતમસં' નાટતરાત્મકાર, તત્ પ્રવિશતિ । કિંચત્તેભ્ય-
નિવસ્યધારયિતુ' ન પાવયતીત્યર્થઃ । (અહો શિતિ લેદે) રમી થય' વિધાતુર્દેવસ્ય વામતાત્
પ્રાતિકૂલ્યાન્ પગય દ્વય (આહારવિદ્યાદિદયસાધારણપથ્યનામશાસ્ત્રિત્યાદિતિ ભાવઃ) તસ્યા
માસત્યાઃ અકિન્ચિત્કુર્વાણાઃ વિપત્તપ્રતીકારાનુકૂળં કિંચિદપ્યુક્ત્યર્થાદાદ્યર્થઃ, વિપદિ માસતી-
અશ્વાનાપ્રાપ્તિરૂપવિપત્તી પરિવર્ત્તામહૃં તિદ્ધાન્ । તથાચ દેવતાતિકૂલ્યમિત્વ માસત્યાઃ કિંચિત્
કર્તૃ વયમસનધર્મઃ, ન તુ પુરુષકારવિરહાદિતિ ભાવઃ ।

અથ ચેતઃ દ્વયેકકર્તૃકારકેણ અનુપત્ત્યાદીભાસનેકક્રિયાણામત્યાદીપકાન્તકાર, વશદ
રૂપેણુપત્તાલક્ષણેભ્યયો પરસ્પરનૈરપેક્ષેણ સંઘટિતઃ । ચિદ્ધરિત્યોક્તમ્ ।

(૧૪) મોનાપ્રિતોવ પ્રશ્નાઃ । (એહે અન્દય નામ વિક્ષેપ)

(૧૫) ઉપગમે નાથવ ઓ મકરન્દયેવ એવેન ।

(૧૬) મક । (મકરન્દય નિવાસ કેનિદા) એ વિપદે આમાનેવ મન
માનતોર પ્રેર્યાના અવગ્નનં કવિટે પારિટોહ ના, એકવાવે પવિટ્યાગં
કવિટે પારિટોહ ના, પવંદ અઠાલ ટકન રહેશ કિન્કર્તવાનિમૂહતાક્રમ પાદ
અક્રવાયે એવિટે રહેટેહ । અહો દૈવપ્રતિક્રિયા વશતઃ આન્દય, મકર, ન્યુન
માનતોર દોનહે ઉપકાર કવિટે ના પારિટા એહે વિપદે અવશિષ્ટ આહિ ।

মাধ । হা প্রিয়ে মালতি ! কাসি, কথমবিজ্ঞাততত্বম্
অঙ্গুততম' ভুটতি পর্য্যবসিতাসি, ননু অশ্রুণু ! প্রসোদ সম্ভাব্য
মাম্ । (১৩)

প্রিয়মাধবে ! কিমসি ময়্যবসলা-

ননু সোঃহমেব যমনন্দয়ত্ পুরা ।

অয়মুদ্বষ্টহীতকমনীয়কাঙ্ক্ষণ-

স্তাব মূর্ত্তিমানিব মদৌষবঃ করঃ ॥ (১৮)

যয়স্য মকরন্দ ! দুর্লভঃ পুনর্জগতি তাবতঃ সৌহস্য
সম্ভবঃ । (১৮)

(১৩) মাধিতি । অবিজ্ঞাততত্ব' অনধিগতযাযার্য' অবএব অঙ্গুততম' আয়ুততম'
যথা স্যাতত্বা পর্য্যবসিতাসি বিনামিতাসি ।

(১৮) প্রিয়েতি । প্রিয়ঃ মাধবো যস্যাস্তথাভূতঃ । মালতি । ময়ি কি' কিমপ
অবতুল্লা সৌহবিরহিতা অসি । নির্নিমিত্তে তবৈব' সৌহবিরহিত্যবসৌবাশ্রয়মিতি ভাবঃ ।
হাত' সৌহ' আদিতুলাহ—মম্বিতি । 'অহ' স এব মাধবঃ, পুরা পূর্বে নমরদেবতায়তনাত্
কামন্দকীবিচারিকীযানকনকালীকল্যে, 'আম্রহীত' কল্যে বিধৃত' কমনীয়' মনোজ' কাঙ্ক্ষণ'
ধূবকবিশেষী যেন তদাভূতঃ, মূর্ত্তিমান্ ধূতবিপকঃ মদৌষবঃ 'আনন্দ ইব তবায়' করঃ দায়ি:
য' সমনন্দয়ত্ সমনোদয়ত্ । তথাযাপ্রমাদি দর্শনদাবিন মন 'দুর্লভোদয়' সম্ভবৈব তথ্য
কল্যেবমিতি ভাবঃ ।

অব মূর্ত্তিমান্ মদৌষব ইব কর ইতি বাবানুশীলুদ্বিচ্ছাদায়ঃ । মনুমাধিখী
প্রশ্নম্ ।

অথ অ দীক্ষণ বিনীযার্ত্তমনিবন্ধনমুত্তরায়মকরিতপ্রশ্নমর্থে ইতি পরিচয়ত ইত্যনুশ্রবম্ ।

(১৮) তাবত ইতি তাবতমবিনিমিত্তে ভাবঃ ।

(১৭) মাধ । হা প্রিয়ে ! মালতি । তুমি কোথায় ? মহলা কিরূপে
অবিজ্ঞাত ও আশ্চর্য্যভাবে বিনাশিত হইলে ?

(১৮) অরি প্রিয়মাধব ! বাস্তবিক ! তুমি আবার এত অসহন হইলে
কেন ? মনোহর করুণাবান মূর্ত্তিবান মহোৎসবপ্রাপ্ত কোথায় এই পানি পূর্ণ
[যাযাকে আনন্দিত কবিরাহিল, আমি সেই মাধব ।

সরসকুসুমস্বামীরহৈ রনহুমহাজ্বর-

ধিরমবিরতোন্মায়ী সৌদঃ প্রতিচণদাক্ষণ্যঃ ।

ঋণমিব ততঃ প্রাণাশ্মোক্তুং মনো বিধৃতং তথা,

কিমপরমতো নিব্বুড়ং যত্কার্পণসাহসম্ ॥ (২০)

অপিচ । ময়ি বিগলিতপ্রত্যাশত্বাধিবাহবিধে: পুরা,

ধিকলকরণের্ম সন্ধেদ্যথাবিধুরৈরিব ।

(১০) ছেহস্থাপচিনিতত্ব সমর্থয়িতুমাচ্—সরসেতি । তথা মালতী সরসানি সমধুনি
অভিনবানীতি যাবত্, যানি কুসুমানি উপাধি তদ্বৎপানৈ: সুকুণ্ডার: স্বভৈ: মরীচৈ, অবিরতীন্মায়ী
অদবরতীন্ময়নকারী প্রতিচণদাক্ষণ্য: সত্যংদ্যতিভৌষণ্য: ন তু সাধারণস্বরবৎ সন্ধিশ্রাম ইত্যর্থ:,
অনহুমহাজ্বর: কামগ্রমদাসমাপ: জির বহুজ্বাল সাধ: মদবাহিপ্রত্যাশত্বা সচ্ছ: সত্য: ।
সত্য: সত্যস্বরং মন্দনে সূচ বিবাহোদয়োমী সতি মদবাহিপ্রত্যাশত্বাভিন্নমাননরনিশ্চয়:, প্রাণানু
ঋণমিব সৌক্তুং পরিত্যক্তুং মনসির্ভিন্নং বিধৃতং নিযোজিতম্ । সরসং নিযিতমিচ্ছর্থ: । ততশ্চ
যত্কার্পণসাহসং কামমৈব পাণ্ডিত্যসাহসং নিব্বুড়ং কুণ্ডুমার্থা সত্যা পিতাশ্রয়পেচয়া নিৰ্বা
মায়িতং, অত: অপারং ইতোধিকং কিং সন্ধেদ্যদ্রম্যে কথ্যমানীতি শ্রীষ: । অপরমিতচ্ছেদ
বিনা পূৰ্ব্বোক্তিভেদমপি কুণ্ডুমার্থা সম্বাদবিত্তং ন মনসেত ইতি সত্যমৈব জগতি তাড়ম্বৰ্ণে দৃষ্ট
সম্বাদী দুর্ভাগ ইতি ভাব: ।

অন ময়নপাদে লুপ্তপদা, দ্বিতীয়পাদে চ ত্রীতীপদাভ্যন্তর: ইত্যন্বয়: পরস্মৈবৈবদ্যে
সহস্ । ইতিপৌরুষম্ ।

(১১) মরীচি: । স্তম্ভে । মকরব্দ: । অসী মালতী দিবাহরিধি: পুরা মদা স্তম্ভে নমস্ ।

(১২) বহুজ্ব মকরব্দ: । তাদৃশ অগ্নিবিধিত ব্রহ্মেশ্ব নম্রব অগ্নিতে পুনবাহ
হুম্ভে ।

(২০) অতিনব কুশমেব জায় শুকুনার-অদবিনিষ্ঠে। এই মাগডী (আমাব
প্রাণি প্রত্যাশায়) অবিরত উন্নয়নকারী ও নক্ষত্র। অতঃ জীবন কামজব
বহুকাল মস্ত করিরাছিন। তৎপরে আমাব প্রাণি প্রত্যাশা জিবাহিত হইলে
ত্বপের জায় প্রাণ পরিচাণ করিতে সক্ষম করিরাছিন। তৎপরে ত্ব
পাণিমানবন মাগডু নির্বাহিত করিরাছিন, ইহা হইলে অতিনব কুশমেব
বলিব ।

অরসি হৃদিতৈঃ স্বেচ্ছাকৃতং তথা ব্যতনোদসা-

বহমপি যথামূৰ্খং পৌড়াतरद्वितमानसः ॥ (২১)

[সাবৈগম্ ।] অহো নু খলু মৌঃ ! (২২)

দলতি হৃদয়ং গোড়োদেগং দিধা তু ন মিত্যতে,

বহতি বিকলঃ ব্যাধৌ মোহং ন মুচ্যতি চেতনাম্ ।

জ্বলয়তি তনুমগ্নর্হাঃ কৰোতি ন মগ্নসাত্,

প্রহরতি বিধির্মমং ছেদৌ ন ক্রান্তি জীবিতম্ ॥ (২৩)

বিবাহানুষ্ঠানাত্ প্রাক্ নপি বিবলিতপ্রাণত্বান্ নন্দনে সহ বিবাহাধারেন মদমাতৌ হৃদায়-
তাত্ মৰ্ম্মহৃদে দ্বন্দ্বদয়া হৃদয়হিনাশ্বর্যপোক্তা বিধৌ দুঃখিতৈরিষ বিকলৈঃ স্বাস্থ্যবিশ্রামবিশ্রুতৈঃ
স্বরসৈঃ ইন্দ্রিয়ৈঃ উপহবিষা সতী হৃদিতৈঃ সৌদমে: তদা তত্প্রকারে নিরতিশয়নিষেধে, স্বেচ্ছাকৃতং
মদ্রিয়কাতুরাশাভিপ্রায়ে ব্যতনৌ বিচারিতবতী, যদা যেন স্বেচ্ছাকৃতেন বহমপি পৌড়া-
দ্বয়ানুভবপ্রণিতভেদেবতরিতং 'অযথং নানন্ত' বিচিং যস, তথামূৰ্খ: অমূৰ্খ ইতি তং অরসি
ভিনিষয়ে:। তদাচ জয়তি সাহসক্ভেদস্ব স্বাক্ষর: সুদৃষ্টম্ পদৈবক্ নাশি বহুচয়মিতি ভাষ:।

অম দ্বিতীয়স্বরসে বাখ্যানুসৃতদেচাত্‌হাঃ। হরিধৌত্বম্।

(২১) সাবৈগমিতি, তনুমগ্নরূপপ্রণিতাভিতমৌকাবিদেগে সজিতং যদা স্নাতদৈবধে:।

"অহো নু খলু মৌঃ" ইত্যেকমৈবাহিবিবাহদ্বন্দ্বকমশ্রয়ম্।

(২২) দলতীতি। দাঃ হৃদে স্বেচ্ছা: নান্দবীনিষেধজনিতভেদ: যম তথামূৰ্খং হৃদয়ং
দলতি বিচ্ছিন্নং ভবতি, নু কিমু দিধা ন মিত্যতে দিধাতিমন্ত ॥ মবতি, তদাত্তে দুঃখাবস্থান-
স্বাধাতিমিতি ভাষ:। বিকল: সখিরহবিব্রল: ব্যাধ: স্রবীরং মৌহং মূৰ্খ্যং বহতি সনতে, কিন্তু
চেতনা চেতনং ন মুচ্যতি বিরাড ন জহাতি। তদাত্তেপি ধুনুঃখানুভবস্বাক্ষরাদিতি ভাষ:।
অনর্হাঃ বিরহজনিত:অন্যদৌদ্রোহকল্যাণ: তনুং হেহং জ্বলয়তি সনাতনমিতি, কিন্তু

(২৩) হে মগ্নে! আমার গণিত গণকবিবাহ নিগদ হইবার
পূর্বে (নন্দনের গণিত বিবাহাবধাৎ) আমার প্রাপ্তিপ্রজ্ঞাপ্রায় বিগতবৎস:
নর্কচ্ছের পীড়ার হুঃখিত হইয়াই যেন অথ বিবাহ এখানে বিনুঃ ইন্দ্রিয়বিশিষ্ট। এই
নাগতী বোরনধারা সেইরূপ ব্রহ্মাতিপ্রায় বিস্তার করিয়াছিল। বহুদা আশিও
তবীর স্বাধাভূতবপীড়ার চরমবলী হইয়াছিল। হে! আমার অর্থ অ.ছে কি?

(২০) গাঢ় ভেষজপানী আমার দ্বারা বিচ্ছিন্ন হইয়াছে, কিন্তু হইবারে বিচ্ছিন্ন
হইতেছে না। ভবিষ্যৎস্থিত শরীর মুক্ত। গাঢ় বহিঃগত, কিন্তু অকস্মাৎ

ମକ । ବୟସ୍ୟ ମାଧବ ! ନିରବଶବ୍ଦେ ଦହତି ଦୈବମିବ ଦାରୁଣୀ
 ବିବସ୍ଥାନୁ, ହ୍ୟସ୍ତାଂତେ, ଶରୀରାବସ୍ଥା, ତତ୍ ଅସ୍ୟ ପଦ୍ମସରସଃ ପରିସରି
 ମୁହୂର୍ତ୍ତମାସ୍ୟତାମ୍ । ଅତ୍ର ହି—(୨୪) :

ତଦ୍ଭାଲବାଳକମନ୍ତାକରମାକରନ୍ଦ-

ନିଧ୍ୟନ୍ଦସଂବଳିତମାଂସଲଗନ୍ଧବନ୍ଧୁ ।

ମକ୍ଷକାତ୍ ମୟୂର୍ତ୍ତୀ ନ କରୋତି, ତଦାତ୍ମେଷି ଦାହାଭାବେନ ଶୌକାନ୍ତର୍ଜିତାଂଶମନ୍ତାଦିତି ଶାବ୍ଦଃ ।
 ତଦା ମର୍ତ୍ତ୍ୟେ ଦୌ ହୃଦୟବିଦାରକାରୀ ବିଧିଃ ଦେବଂ ପ୍ରହରନ୍ତି ପ୍ରହାରଂ କରୋତି, କିନ୍ତୁ ଶୌକାନ୍ତର୍ଜିତାଂଶମ
 ନ ଜାଲନ୍ତି ନ ବିନାଶୟନ୍ତି, ତଦାତ୍ମେଷି ଦୁଃଖୋପମମନ୍ତାଂଶାଦିତି ଶାବ୍ଦଃ । ତଦାଏବ ମରତ୍ୟୁଂ ବିନା
 ବିରହଦୁଃଖାଦିବାରଣୋପାୟୋ ନାସିତି, ଶେଷରସମପି ନି ନ ଚନ୍ଦ୍ରପତ୍ର ଇବାବସ୍ଥା ।

ଏବଂ ବିଶ୍ୱାସ୍ୟମନୋହରମିନ୍ଦିହସ୍ୟମନଦହତହସ୍ୟମରସାଳାଂ ଶବ୍ଦେଷି ବିଧାବିଶିଷ୍ଟତ୍ୱଫଳମ୍,
 ପରିବାସମକ୍ଷୀମୂଳତ୍ୱବିନାଶଦପକାଂସ୍ୟାଂଶମନାବାନ୍ ଚକାରୋ ବିନୋକ୍ତାନୁହାରାନିଶାଫ ମିଶ୍ରୋ ନୈମିଶୋଽସ
 ସଂଗଢ଼ିତଃ । ପରିସୀଞ୍ଚନମ୍ ।

“ମନସେ ପାତୁମ୍ଭୁମମ୍, ଯମଃ ସିଂହ ଇତି ଶ୍ରୁତଂ” ଇତି ଦୃଢ଼ଞ୍ଜଳପଦାଦ୍ୱୟ ବିଶ୍ୱାସୀନଂ ବିମୂର୍ତ୍ତ୍ୟଶ୍ଚେ-
 ରଜମ୍ ।

ଏବଂ ଶ୍ରୀକଃ “ଗଢ଼ିତ୍ୱେନଂ ବିଧାତୁ ଶେଷଂ” ଶବ୍ଦ “ଗଢ଼ିତ୍ୱେନଂ ବିଧାତୁ ଶେଷଂ” ଶବ୍ଦେନାତ୍ମେଷ ପରି-
 ସ୍ଥିତିତ ଚଳରାମକବିତ୍ୱେଷି ଛନ୍ଦୋସ ଇତ୍ୟୁପଲେଖମ୍ ।

(୧୫) ଶକ୍ତିତି । ଦେବଂ ପୂର୍ଣ୍ଣବିଶ୍ୱାସିତଦୁରହଟମିବ ଦାହଂସଃ ମକ୍ଷକାଦିରସାନ୍ତୋଦୟଃ
 ବିବସ୍ଥାନୁ ନାୟାଞ୍ଜିକଃ ସୂର୍ଯ୍ୟଃ ନିରବଶବ୍ଦେ ନିଧୃତିବର୍ଣ୍ଣ ଯଦା ଶାଫଳା ଦହତି ତାଂ ଚଳାପୟତି । ହ୍ୟଂ
 ନିତାମଂ ଛାନ୍ତିଚକାଞ୍ଚଳା । ପଦ୍ମସରସଃ ପଦ୍ମବହୁସରୋବରଂ ପରିସରି ଶୀଘ୍ର ମୁହୂର୍ତ୍ତ କ୍ରିୟନ୍ତୁମସ୍ୟ
 ସ୍ୱାଧ୍ୟାୟ ଶାଫଳାଂ ଚପାବିଶ୍ୱାସୀନାମ୍ । ଏବଂ ଦୈବମିତି ପୂର୍ବୋପମାନ୍ତରଂ, ଜିହ୍ୱାମିଦୋଽପ୍ୟେତାହସ୍ୟସ୍ୟ
 ଧୀମତାମୁର୍ତ୍ତୀମାମାତ୍ରୀପମାଦୀଃ “ସମୀହୃତ୍ୱେନ ଧୀମତା”ମିତି ଦର୍ଶିତବ୍ୟମ୍ ।

ଠେଟଞ୍ଚ ପରିତ୍ୟାଗ କରିତେ ମାରିତେହେ ନା । ବିବହନିତାତାଥୋର ଖୋକମତାମ
 ଶରୀର ମହାପିତ କବିତେହେ, କିନ୍ତୁ ଏକେବାରେ ତମ୍ଭୋଭୂତ କବିତେହେ ନା । ଏବଂ
 ଶବ୍ଦ ବିଶାମପକାରୀ ବିଧି ଏହାବ କରିତେହେ, କିନ୍ତୁ ଏକେବାରେ ବିନାପିତ
 କରିତେହେ ନା ।

(୨୫) ମକ । ବୟସ୍ୟ ମାଧବ ! ଦୈବେନ ଜ୍ଞାନ ମାର୍ଗେ ହ୍ୟଂ ଓ ଅସମ୍ଭବିତ୍ୱେ
 (ତୋମାକେ) ମହତ୍ତ କରିତେହେ । ତୋମାବ ଶରୀରାବସ୍ଥା ଓ ଜ୍ଞାତିପୁରୁଷ, ଅହସ୍ୟ ଏଟ
 ମହତ୍ତଲ ମହୋବରେନ ତୋଂ କିହଂକାମ ଉପବେଶନ କବ, ଏହିହାମେ—

त्वां प्रीषयिष्यति पुरःपरिवर्त्तमान-

कल्लोलशीकरतुषारजङ्घः समीरः ॥ (२५)

इति परिक्रमोपनिशतः । (२६)

मक । [स्वगतम् ।] भवतु, एवं तावत् अन्यतः प्रक्षिणामि ।

[प्रकाशम् ।] वयस्य माधव ।। (२७)

(२५) उपरिदृश्यप्रयोजनमाह—सप्रालेति । उदयतामि रविश्चिरपयोवशात्तज्जलतया समुत्थितानि जालानि-तेषां तदामृता ये वायव्यमहाधराः अनिरविडम्पयसमूहाः (बाहरी निवहोत्पत्तिस्थानग्रहे तु काष्ठत इति मीटिनीकारः) तेषां मकरन्दनिधयेऽन मकरन्दसम्प्लि-
चारदेन रम्भरणेनेति यावत्, संक्षिप्तः क्षिप्रचितः यो मांसवदन्धः परिपुष्टसीरसं तेन बन्धु-
नितम्, तथा पुरः अर्धे परिवर्त्तमानाः दोदुष्यमानाः ये कङ्कीकाः पित्रावसरोपरजलतरङ्गाः
तेषां शौकरैः जङ्घैः तुषारवत् हिमवत् जङ्घः शीतकः (सुसीमः सिमिरी जङ्घः । तुषारः शीतकः
शीतो हिमः सदाप्लवङ्गका इत्यमरः) समीरः पवनः त्वां प्रीषयिष्यति क्लान्तिनिवारदेन शीतं
करिष्यति ।

अथ इत्यादिप्रसङ्गे कानुप्राप्तौ शब्दादुद्घाटी, तथा चारीयामाधस्य बन्धुत्वस्य प्रकृतप्रीत-
करणीयमीतिहात् ध्विष्यामानजङ्घः, तुषारजङ्घश्चन्द्रोदापातमात्रेण शीतवार्दतया पीनवृत्ता-
ध्विष्यामानात् पर्यवसाने तु तुषारवत् हिमवत् जङ्घः शीतक इत्यवार्दवाच्य पुनरुक्तवदामासा-
नकार इत्यनयोद्घाटिभावेन खड्ग इति संक्षेपः । परिक्रामपुनरुक्तवदामासवचनं
दर्पयित्वा यथा—

“विष्यामानवारीयो प्रकृतार्जोपयोमिनि ।

परिक्रामो नवेदव्याधुत्वाधिकरथो विषा ॥”

आपाततो यदर्थस्य पीनवृत्त्यावभासनम् ।

पुनरुक्तवदामासं स निद्रावतरमन्दः ॥” इति ।

वसन्ततिलकाद्यम् ।

(२७) मकैति । एवं अनेन प्रकारेण वयमाधवास्त्रीपकासर्द्धनेति यावत्. अन्यतः

(२६) उचितं कथानं च अतिव प्रसूतं अत्रगृह्येव द्रमद्वयविमिश्रित
परिपुष्टं गङ्गायां बह्वृत्तं च अत्रैव द्रोह्यामान कल्लोलकणाद्यां हिमेन छात्र-
कैरेण बाधु द्रोहोके प्रीतं करिषेव ।

(२७) (पातविक्रमान्त्र ६ उच्छ्रय उच्छ्रयन)

বানীরপ্রসবৈর্নিকুঞ্জসরিতামাসক্তবাসং পয়ঃ,
পর্যন্তেষু চ যুথিকাসুমনসাসুজৃম্বিতং জালকৈঃ ।
চন্মীলকুটজপ্রহাসিপু গিরীশলম্ব্য সানুনিহ,
প্রাগ্ভাগেষু শিখণ্ডিতাণ্ডববিধৌ মৈষৈর্বিবিতানায্যত ॥ (২৫)

যথা স্যাদৃশ্য সত্যায় অব্যতঃ প্রকৃতঃ অব্যজিন্ গমুনারম্ভঃ । মসৌদ স্য প্রতি প্রসবৌ মব ।
সাবিহি মদুজসাক্ষণৈর্যঃ ।

(২১) বানীরিতি । ইহ অব্যজিন্ স্থানে নিকুঞ্জঃ সত্যাদিবিদিতৌদরস্থানৈঃ সুমনিতাঃ
সরিতৌ ময়ঃ নিকুঞ্জসরিতঃ (শাকপার্ব্যবহিলাভব্যবদ্যৌ সত্যাসঃ) তাসা পদৌ গল্ বানীর-
প্রসবৈঃ পিতৃসকুমুদৈঃ (করষমুদৈঃ) আসক্তঃ স'লপ্রঃ বাতঃ সৌরম' যজিন্ তপাসুত' সন্
ব'ত ইতি শিষ্যঃ । পর্যন্তেষু চ তাসা গদীনা তটপ্রান্তেষু চ যুথিকাসুমনসং জালকৈঃ কৌরকৈঃ
(বারকৌ জালক' স্তৌ মৈ কলিকা কৌরকা: পুমানিত্যমরঃ) চন্মুজ্বিতং বিকসিতং (ভাবৈঃ কঃ) ।
তথা মৈষৈঃ চন্মীলকুটজানা বিকসনকুটজকুমুদানা প্রহাসিপু প্রহলহাসযাজিপু গিরিরদৈঃ
প্রাগ্ভাগেষু জঙ্ঘমদ্বীপেষু (প্রাগ্ভাগৈর্বিবিতা যন্তে তু শিখরৈর্বিবিত্যর্থঃ) সানুন্ একদীয়ান্ আলম্ব্য
কাম্রযীকৃত্য শিখণ্ডিতাণ্ডববিধৌ সমুদ্রনৃত্যম্বাপারি বিবিতানায্যত উপরিবিস্তীর্ণৈঃ বন্দ্রাস্তপদদা-
ব্যর্থ্যতৈঃ । এতন্ সল্লৈ বিপবিনোদনার্যং পয়ঃস্বয়ঃ ।

অত্র কাব্যেণ প্রকৃতি মৈষৈঃ প্রহলহাসযাজিনা হাধাদিবিবিতৈঃ সমাস্যন্তি মর্শকবৃত্ত্যানুষ্ঠানৈ
সুপরি বিচারিতম্ বন্দ্রাস্তপদম্ব্যবহাসমাবোপাত্ সমাসৌজসবদ্যঃ, চ ব বিবিতানায্যত ইতি
কব্ধ গলৌপময়া মদৌষ্যতৈঃ । শাইলবিবীকিতং সলন্ ।

(১০) বক : কবিতা কবিতা বিবরণে জান না হইতেই উত্তিগ্ন অন্যত্র গমন
কবিতা আরও কবিতা কেন ? (নিবাস কেনিগ ও উত্তিগ) তবে ! এমত
হও, যে—

(১১) এই স্থানে নিকুঞ্জসম্বিত নদীও বন বেতনগুণের গুরুত্ব হইয়া
বর্তমান আছে । নদীর উত্তপ্রদেশে যুথিকাসুমনস কলিকাসুমন বিকসিত
হইয়াছে, এবং যথাসকল বিকসিত কুটজগুণের প্রকৃষ্ট হস্তবিশিষ্ট পর্কতের
উর্দ্ধভাগে সাহু অবগতন কবিতা যুববিরগেদ নৃত্যাহুষ্ঠানে চন্দ্রাতপেব ভ্রায়
আচরণ করিতেছে ।

ଅପିତ ।

ଜୁହାଜର୍ଜରଡିବ୍ବହସ୍ବରସ୍ବନଶ୍ରୀମତ୍ତଦସ୍ବତ୍ର ମା

ଶୈଳାଭୋଗଭୁବୋ ଭବାନ୍ତ, କକୁଭ: କାଦମ୍ବିନୀଶ୍ୟାମଳା: ।

ଉଦାତ୍ତନ୍ଦଳକାନ୍ତକେତକସ୍ତତ: କଚ୍ଛା: ସରିତ୍ସୋତସା-

ମାବିଭୂତଶିଲୋମ୍ବୁଲୋଧୁକୁସୁମକ୍ଷେରା ବନାନାଂ ତତି: ॥ (୩୧)

ମାଧ । ଯତ୍ତେ ! ପଥ୍ୟାମି, କ୍ରିନ୍ତୁ ଦୁରାଳୋକରମଣୀୟା: ସମ୍ପ୍ରାପ୍ତି
ସରଣଭୂମୟ: ତତ୍କିମେତତ୍ । [ସାହସ୍ୟ] ଅପବା କିମନ୍ୟତ୍ । (୩୧)

(୩୧) ଜୁହେତି : ଶୈଳାଭୋଗଭୁବ: ପର୍ବତମାଳାବର୍ତ୍ତେଷ୍ଠିତଭୂମିମାତା: ଜୁହାସା ବିକାଶିନ
(ଜୁହା ବିକାଶଭୂମିରୂପିତି ବିଧି:) ଜର୍ଜରସ୍ବ ସ୍ବପିତଦତ୍ତସ୍ବ ଡିବ୍ବସ୍ବ କୁସୁମଗୋଳକସ୍ବ (ଡିବ୍ବି-
ଞ୍ଚେଽପି ଯ ଯୋଗକେ ଇତି ଅର୍ଥାଦି:) ଡବ୍ବରେଶ୍ବ ସମାରମ୍ଭେଶ୍ବ (ଡବ୍ବପୌଞ୍ଚିତୀ ସମାରମ୍ଭ ଇତି ବିଧି:)
ସନତ୍ସୌମ୍ୟ, ନିସିଞ୍ଚସୌମ୍ୟାଶ୍ଵାସିନ: କଦମ୍ବଦ୍ରୁମା: ଶୌର୍ୟାଦପା: ସାମୁ ତଥାଭୂତା ଭବନ୍ତି । କକୁଭ:
ଦିଶ, କାଦମ୍ବିନ୍ୟା ମେଘମାଳୟା (କାଦମ୍ବିନୀ ମେଘମାଳା କାଦମ୍ବିନୀ ଯ ଯଦ୍ୟତ ଇତି ଶାବ୍ଦତ:)
ଶ୍ୟାମଳା, ଶ୍ୟାମବର୍ଣ୍ଣା: ଭବନ୍ତି । ସରିତ୍ ସୋତସାଂ ନଦୀମବାହାରୀଂ କଚ୍ଛା ଅମ୍ବୁସଂହାରପ୍ରଦେୟା:
(ଲକ୍ଷମାୟମନ୍ବୁଂ ସ୍ଥାନୁ ପୁଂସି କଚ୍ଛାସ୍ତଦାମିଦ ଇତ୍ୟନ୍ତର:) ଉଦାତ୍ତ: ଉନ୍ମୁଦସମ୍ପର୍କ: କଦ୍ଦଳ: ନବାହୁର:
(କଦ୍ଦଳ: କଦଡ଼ି କାନ୍ଦେ ମତ୍ରାମହୁରସଂହାରୀତି ନିର୍ଦ୍ଦିଶିକାର:) କାନ୍ତାନ୍ ବନୀଞ୍ଚାନ୍ କୈତକାନ୍
କୈତକୀଞ୍ଚାନ୍ ଦିଶନ୍ତି ସାଫଳ୍ୟମୈତି ଯଦୋକ୍ତା, ଭବନ୍ତି । ତଥା ବନାନାଂ ତତି: ଦେବୀ ଆବିଭୂତେ:
ଉଦଗମ୍ଭେ, ଶିଲୋମ୍ବୁଲୋଧୁକୁସୁମେ କଦଳୀପ୍ରସ୍ବଲୋଧୁପୁଷ୍ପେ: (ଶିଲୋମ୍ବୁ: କଦଳୀପୁଷ୍ପେ କରତିପୁଟକାଞ୍ଚାପୀ-
ତି ବିଧି:) କ୍ଷେରା ଚକ୍ଷୁକା ଭବନ୍ତି । ଆକାଶିନୀଦବାଶିନୀତାସ୍ୟପି ସର୍ବୋପି ପଥ୍ୟେତ୍ସର୍ବ: ।

ଅଥ ସର୍ବାକାଳବର୍ତ୍ତନୀୟପୁରୁଷଲେନ ମନୁଷ୍ୟାଣାଂ ଶୈଳାଭୋଗଭୂମିବର୍ତ୍ତନୀୟକମବନକ୍ରିୟାମିଚ୍ଛନ୍ଦ୍ୟା-
ମୁକ୍ତ୍ୟପୌଗିତାଦିକାର: । ଯତ୍ତେ ଯ ଇତ୍ୟାଦୁପାଦ୍ୟାଦିକାରେଷ୍ଠ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ: । ସାହିତ୍ୟମିତ୍ତୋକ୍ତିତଂ ଇତ୍ୟନ୍ତ ।

(୩୧) ପଥ୍ୟାମୈତି, ଲଘୁକ୍ତାନ୍ତି ସର୍ବୋପିଂ ଯଦବାହୁରୀଦଶବଳିକୟାମୋଦୟ: । ଇତ୍ୟାଦି

(୩୧) ଭାବତ ଦେବ ! ପର୍ବତପ୍ରାନ୍ତବର୍ତ୍ତୀ ବିବୃତ୍ତ କୃଷିଜାତ ବିକାଶ ନିଧିନୀତ
କୃଷମଗୋଳୋକେତ୍ର ମହାଋଷେ ନିବିଡ଼ ଲୋଚନାମାନୀ କମବନମ୍ବୁ ବୃକ୍ଷ ହୈତେହେ । ନିବ୍ବ-
ସକଳ ଦେବସାମାନ୍ୟ ଗ୍ରାସବର୍ବ ହୈତେହେ । ନବୀର୍ଣ୍ଣବାହେତ୍ର ଉପପ୍ରାନ୍ତପ୍ରାନ୍ତେଷ୍ଠ ଉତ୍ତମଜ୍ଞାନ
ନବାହୁରେ ସମସ୍ତେ କେତକୀପୁଷ୍ପ ସକଳ ସାଧନ କରିତେହେ, ଏବଂ ବନସ୍ତେଷ୍ଠି ଅଧୁମୁଗତ
କଦଳୀ ଓ ଲୋଞ୍ଚପୁଷ୍ପବାଦା ହାତପୁରା ହୈତେହେ ।

(୩୧) ମାଧ । ଯତ୍ତେ ! ତୋସାମ କାବିତ ମନହୈ ଆସି ସେଥିତେହି । କିନ୍ତୁ

উত্প্রসঙ্গুর্নসর্জবাসিতবহুত্পোরস্ত্যমভ্রানিল-

প্রেমীলস্বলিতেন্দ্রনীলশকলস্বিধাস্বদ্যেণয়ঃ ।

ধারাসিত্তবসুধরাসুরময়ঃ প্রাসাস্ত এবাধুনা

চর্মাম্ভোবিগমোগমব্যতিকরশ্রীরাহিনো বাসরাঃ ॥ (২৪)

নাভ্যগৌরিত্তাপুভবকাষে, দুরাখৌকাষ তাঃ রমণীয়াষেতি তদৌক্তোঃ রমণীয়া অপি কামীদীপহ-
তয়া বিরহিণী মাধমী হৃদ্রৈবাসখৌকনীয়া ইত্যর্থঃ । মনস্কাম এতন্মুখ্যমনিবর্ত্তমানমি-
পদাধাংনামপ্রধিনীদনোপালভেনোদাঙ্করচ' কিম্ ? কিমর্দম্ ? সর্জ্যমিচ্ছস্ব দিগমুচ্ছদকস্বাশুচিত-
মিবেতি ভাষঃ । অমুপস্থিতিপি দুঃখবরপদাধাংনামিতিবা মদৌদগ্ধম্যত এব মনীষসি-
ত্বাহারবৃদ্ধাভ্যুদয়মণী দৃধরিহরযৌয এবিতি যৌকৌদয়ান্ সাবনাহ—অদবেতি । অম্যত
মমাসানিকরাদপর' কি' ? কিঞ্চিদপি নাসৌল্যর্প ।

(২৪) তদেব সন্দর্ভপ্রাধ—তদুপুজ্যেতি । তদুপুজ্যে : বিবর্ত্তিতৈ : অষ্টেনসর্জ : অমু-
কৃতমসানকৃতমুদৈ : বাসিত' সুরকৌতুহ : বহুন্ম প্রকান্ ঘৌরস্বা : স্বর্জ্যমিচ্ছমমক : ধৌ মজ্জাভ্যনি-
বিশিষ : (মজ্জাভ্যনিবিশিষে স্যাদিতি মেদিনীকার :) মদবিত : অনিষ : মজ্জানিল, মদব্রহ্মাণু-
রিত্যর্থঃ, তস্য প্রেক্ষীতেন অম্যোলভেন স্তলিতা বিবৃত্তা ইন্দ্রনীলশকলস্বদ্যেণ মরুততনবিষ্ময়ক
স্বিধা অমুদগ্ধাংকারিৎপ'তিয়েণু তদৌক্তা : । ধারকা বর্দধধারকা সিদ্ধাঃ প্রাপিতা যা বসুধা
সেদিনী তথা সুরময় : সুমখা : । তথা চর্মাম্ভাষী : দীপবর্দধণীর্বা বিগমাদমৌ বদৌতল-
বর্ধনামত্বে তয়ো, ঘৌষবিগমক অথ বাগমক সেজ্যে : । স্মৃতিজরযে স্মৃজ্যেণ যা যৌ : যৌনা
তা বৌদ্ধ'মৌর্ধ যৈবা তি তদৌক্তা : ত এব আসথা বহু বিহরবদুচ্ছাধাধায ই পূর্ষপরিষলিতা-
এব বাসরা : দিগমো : প্রাসা : অমিণ্ মাভ্যগৌরিত্তাপুভবযে লম্বা : । তথাবাস'পর' কি' মনামানিকর-
নিতি ভাষা :

অম বর্দধদ্যবিষেই বহুর্ষে অথ ইতি সানান্দবচনাত্ বিধৌষে বহির্গোজ্যদৌব : । বিদৌদ-
গাদৌ কৃতৌদনাবদ্য : । সার্বভবিকৌজিত' ইত্যম্ ।

এই দনলুপি অসমীয়া ইহেলগে সন্ততি আমাৰ পুৰন্দলোকনৌও, অতএব অস্তি-
হিতান্ভাৰ্হ এই সন্তানৰ উৰাভাৰে কেন ? অথবা আমাৰ অস্বাভিকৰ ভিত্তি
কি আছে ?

(৩৩) বাদ্যতে বিকসিত অৰ্জুন এৰা মানকুশৰে অগমৌকৃত ও অদহমান
পূৰ্ববিবেক বহী বাহুৰ কাৰ্য্যোপনে ববততমনিৰাওৰ ভাৰ যেনশ্রীে দিহাত
ইহেটোহে, অৰ্জুন ও বৰ্ভবজিত যোনিও বাবা অগমৌকৃত এৰা শ্রীম-বিগমক ও

हा प्रिये मालति ! ।

तद्वत्तमालनीलवङ्गलोचनमदम्बधराः,

गिशिरसमौरणावधूतनूतनवारिकणाः ।

कथमवलोकयेयमधुना हरिहेतिमती-

र्मदकलनीलजलकलसहैर्मुखराः ककुमः ॥ (३५)

जीवार्तिं नाटयति । (३६)

मया । कोऽप्यतिदरुणो दग्धाविपाकः सम्प्रति ययस्यस्य ।

[सास्त्रम् ।] मया पुनर्वज्रमयेन कोऽपि विनोद धारयः ।

(३५) तद्वत्तमालनीलवङ्गलोचनमदम्बधराः, गिशिरसमौरणावधूतनूतनवारिकणाः, कथमवलोकयेयमधुना हरिहेतिमती-
र्मदकलनीलजलकलसहैर्मुखराः ककुमः ॥ (३५)
तद्वत्तमालनीलवङ्गलोचनमदम्बधराः ककुमः (ककुमः ककुमवतीति इति विदः) मुखराः
गिशिरसमौरणावधूतनूतनवारिकणाः कथमवलोकयेयमधुना हरिहेतिमती-
र्मदकलनीलजलकलसहैर्मुखराः ककुमः ॥ (३५)
मया पुनर्वज्रमयेन कोऽपि विनोद धारयः ।

यद्यपि यान्त्रिकविधिं चलिष्यात्तु हिनीति स्यात्तद्वत्तमालनीलवङ्गलोचनमदम्बधराः ककुमः ॥ (३५)
"यदि यद्यपि न को मज्जन्तान्तराद्वत्तमालनीलवङ्गलोचनमदम्बधराः ककुमः ॥ (३५)"

एवं "ककुमः ककुमवतीति" इति विदः ।
यद्यपि यान्त्रिकविधिं चलिष्यात्तु हिनीति स्यात्तद्वत्तमालनीलवङ्गलोचनमदम्बधराः ककुमः ॥ (३५)
"यदि यद्यपि न को मज्जन्तान्तराद्वत्तमालनीलवङ्गलोचनमदम्बधराः ककुमः ॥ (३५)"

(३६) जीवार्तिं नाटयति । (३६)

यद्यपि यान्त्रिकविधिं चलिष्यात्तु हिनीति स्यात्तद्वत्तमालनीलवङ्गलोचनमदम्बधराः ककुमः ॥ (३५)
"यदि यद्यपि न को मज्जन्तान्तराद्वत्तमालनीलवङ्गलोचनमदम्बधराः ककुमः ॥ (३५)"

(३६) जीवार्तिं नाटयति । (३६)
यद्यपि यान्त्रिकविधिं चलिष्यात्तु हिनीति स्यात्तद्वत्तमालनीलवङ्गलोचनमदम्बधराः ककुमः ॥ (३५)
"यदि यद्यपि न को मज्जन्तान्तराद्वत्तमालनीलवङ्गलोचनमदम्बधराः ककुमः ॥ (३५)"

(३६) (जीवार्तिं नाटयति)

[নিঃস্বস্য ।] এবং পর্য্যবসিতপ্রায়েব নো মাধবং প্রতি প্রত্যায়া ।
[সমুখং বিলোক্য ।] কথং প্রসুখং এব ? । [শ্রাক্রাশে ।] সখি
মালতি ! কিমপরং । নিরনুক্রৌশাসি । (২৩)

অপহৃস্তিতবান্ধবে ত্বয়া বিহিতং সাহসমস্ব দৃশুয়া ।

তদিহানপরোধিনি প্রিয়ে সখি ! কোঃয়ং করুণোন্মিতক্রমঃ ॥ (২৮)

(২৩) মতেতি । কোঃপি অনির্বচনীয়ঃ, অতিদাৰ্ঢ্যো অতিশীঘ্রঃ, দম্যবিধাকঃ
অবস্থাपरिणतिः । বস্তুমধীন বস্তুবত্ কঠিনহৃদয়েনেত্ব্যঃ, বয়স্যস্মে ইয়মবস্থায়ানন্-
মরুতাদিতি মাধবঃ । কোঃপি অতীবাশুচিতঃ বিনোদ-মোহনবিহারণোপায়ঃ । (যৌকৌহীপক-
পদার্থানামেব শ্রীকনিবারণোপায়তেন প্রদগ্ধনাদনৌচিতত্বমিতি মন্যম্) পর্য্যবসিতপ্রায়েব পরি-
সমাপ্তপ্রায়েব । অতঃপরং জীবনধারণসাধ্যকথাহিতি মাধবঃ । প্রসুখং পব অধিতন এব । কিমপর-
মিতি কথয়ামীতি প্রেধঃ, অতঃপরং ঘটবেত্ তদ্বৎ সর্বব্যবহৃত্যমিতি মাধবঃ । নিরনুক্রৌশাসি
যঃ স্ত্রীবনবেরেপৌত্রোঃ প্রমথানচেমে স্মা রচিতবান্, তস্য বসনভূষদযায়া সমুদয়স্থিতায়া-
নয়নাগমনাত্ সর্বব্যব নিৰ্হয়াসি । “তজ্জানৌহ জনে প্রোক্তায়ুতি” ইতি লখনাদন “ভূতি”-
নাম বিশেষ্যস্ত্যেবম্ ।

(২৮) অদেতি । অদম্যতী হস্তঃ আবিপ্লবং দীপ্য তে অদহতাঃ, অদহতাঃ জ্বতাঃ অদহলিতাঃ
(করোত্ব্যপ্লবলাদপদস্তমব্দাত্ কর্মণি কঃ) অদহলিতাঃ অলপেভ্যাক্ষারপেযৈরাবিপ্লব্যপ্লবঃ জ্বতাঃ
বান্ধবাঃ পিত্রাদ্যৌ যজ্ঞা তচ্চাধুতে ? সখি । মালতি ! ত্বয়া অণু মাধবস্য দৃশুয়া প্রাপ্তি-
বাসনয়া সাহসং বিহিতং ভয়মেবানার্য্যহান্ সাহসমনুভূতম্ । ততঃকালং অনপরোধিনি
অপরোধস্থে বহু কালিন্ প্রিয়ে মাধবে করুণয়া দয়য়া ভক্তিহীনঃ বিরহিতঃ অথ অধিগ্রাসহ-

(৩৭) বহু । স্প্রাতি বহুত মাধবেব অবস্থাপবিধায় অনির্লঙ্ঘনৌর ও
অতিভীষণ । (অক্ষং বিশর্জন কবিত্তে করিত্তে) বহুত্ব প্রার কঠিন স্থার আমি
আবাব অশুচিত শোক নিবাবপের উপায় অবলম্বন করিরাছি । (নিবাস ভাগ
কবিয়া) মাধবেব প্রাতি আমাদেয় প্রভাশা এই প্রকায়ে পরিসমাপ্তপ্রায় ।
(ভরব সহিত অবলোকন কবিয়া) একি একবাবে অশুভনই যে হইরাছে ।
(উর্ধ্বে অবলোকন কবিয়া) সখি ! মালতি ! আব কি বলিব ? তুমি অত্যন্ত
নির্দয়া হইরাছ ।

(৩৮) সখি মালতি । তুমি ইহারই প্রাতিলোভে নিজানি বান্ধবগণেব

কট' ভোঃ কটম্ । (৪১)

বম্বুতাছদ্যকৌমুদীমহো, মালতীনয়নপূর্ণচন্দ্রমাঃ ।

সৌঃয়মদ্য মকরন্দনন্দনো, জীবলোকতিলকঃ প্রসীযতে ॥ (৪২)

হা বয়স্য মাধব ।

গাত্রেণ চন্দ্রনরসৌ হৃদি প্রারদেন্দু-

রানন্দ এব হৃদয়ে, মম যক্ষমাশীঃ ।

অন্য শব্দে 'মম' শব্দভাষ্যেণৈব, স্বল্পতীতানরাসৌতি বাচ্যক্রিয়োত্তরেণ, ইয়া "নন্দ-
মাগ্যঃ কিং কটোমৌ"তি বাচ্যার্থে প্রতি পূর্ববর্তিনীবাচ্যার্থাং হেতুত্বাৎ বাচ্যার্থহেতুত্বাৎ কাম্য-
লিঙ্গ'বাচ্যদ্বার ইত্যেতীতানরাসৌতিমাধবেন সঙ্করঃ । মন্দাকিনীভাষ্যম্ ।

অন্যপি শ্লোকঃ "হা হা দেবি । ক্ষুটি হৃদয়ং স্ব'সতে দীহবম্" ইতি প্রথমবরণে
জ্ঞাতবৈদ্য উত্তররামচরিতবর্তীদেবে পরিসংখ্যাত ইত্যনুসংখ্যেয়ম্ ।

(৪১) কট' দুঃখ' "ভো" ইতি তদাতিব্রজ্যচ্যোতকমম্যম্ । বিবাদি এব বিবাকিঃ ।

(৪২) বম্বুতেতি । বম্বুতাম্যঃ বম্বুসমূহস্য (যামগ্রনীবাদিনা সমূহাণ্যে মল্) হৃদয়ে
মমসি কৌমুদীমহঃ সনতীষ প্রীতিজনকত্বাৎ জ্যোতীষীস্বরস্বরূপ, মালতীনয়নময়ীঃ পূর্ণচন্দ্রমা
সনতীষাঙ্গাদনরাসৌ পূর্ণমাখন্দস্বরূপ, মকরন্দম মম মন্দ্যঃ আনন্দময়ঃ তথা জীবলোকতিলক
স'চারিসমূহস্য তিলকঃ সুখলিপিস্বরূপঃ অত্র' মনুপৌবর্তী স্ব সৌগন্দ্যাদিभिঃ প্রতিভঃ
কাঞ্চনঃ অত্র প্রসীযতে বিয়তমাবিরহদুঃখেন নিযতি । অসৌ অতঃপর' কিং বিবাককারণমিতি
মাদঃ ।

অন্য নিরুপমাভ্যুপেক্ষাদ্বারঃ । এব' "যঃ স্যাম্যনুগৌদেকঃ সনুযাতিময়ী সত"
ইতি লবচনানুযাতিময়ী নাম মাধ্যমবচনম্ । ইয়ীভূতভাষ্যম্ ।

মনে করিতেছি । অবিশ্রান্ত গুণগণের মধ্যে বস্তু হইতেছি । ব্যাকুল অনুরাগী
অভিন্নর অরগ্ন হইয়া কেন গাঢ় অকলায়ে নিঃশঙ্কিত হইতেছে, অতএব মন-
ভাগ আমি কি করিব ?

(৪১) অহা কট' অহা কট' !!!

(৪২) বাকুবগণের স্বরূপে সৌখ্যের উৎসবরূপ, মালতী নরনেব পূর্ণচন্দ্র-
রূপ, জীবলোকের তিলকরূপ, ও মকরন্দের (আশাব) আনন্দবর্জন এই
পূর্বোক্ত মর্মান্বনপ্রসিদ্ধ বাধব (প্রি়তমাবিরহে) বিনীন হইতেছে ।

তচ্চাং নিকামকমনৌযমকাণ্ড এব

কালেন জীবিতমিবীহরতা হতোঽস্মি ॥ (৪৩)

স্মৃৎ ॥ (৪৪)

অকরণ ! বিতর স্মিতোজ্জ্বলাং দৃগমতিদারুণ ! দেহি মে গিরম্ !

সুহৃদরমদুরত্বচেতসং প্রিয়মকরন্দ কাযং ন মন্যসে ॥ (৪৫)

(৪৩) দাধেতি। ইতি বচন মাধবঃ। অস্মি (এস্মিজনগতঃ) মম দারৈশ্চ বন্দন-
রম মনসজ ইবাবুদেবস্বরূপং বাহৌ। (বতৌব যৌতদ্বন্দ্ব্যত্বাদিত্যে মাধবঃ) তথা (বাভৌক-
মাণঃ) ইতি মম নয়নে আরদৈক্যঃ। আরুণাভৌনবন্দঃ বাহৌঃ (চকুস্তাভাভজনকভাভাদিতি
ভাষ্যঃ) তথা (প্রতিবিন্যসমানঃ) হৃদয়ে মনসঃ। অরয়ে কানন্দং প্রবাসীঃ (ন হি কদাচিদম্মনস-
মতি ইত্যন্যং এব ব্রহ্মঃ, কত এব কানিপ্রসি নিগদাচ্ছাদৌবঃ) তং তদামৃতং নিভালকমনৌবং
কমনৌব রমণীয়ং জীবিতমিহ মম জীবনমিহ স্থিতং তস্মৈ ব্রহ্মায় এব উহরতা অহরতা
কালেন হতাস্মৈ হতোঽস্মি অস্মিণি বিনাদিব্যোমি। মাধববিরহিতত্ব-
কনিমিত্ত এব মনাপি
মরৎসারম্মাভাবাদিত্যে মাধবঃ।

অনাপি মাধবপুত্রাকাণ্ডাণ্ড, জীবিতমিবীণাপনা বিদনযৌঃ পরস্মৈন্যেচ্ছাদ্য স'হতিঃ।
মদমার্যে চমুচয়যৌতক্রচকারকানমিধাকানুগমদতাদৌবঃ। বচনতিব্রহ্মায়ম্।

(৪৪) স্মৃতিমিতি মাধবকলৌক্যনিত্যি শ্রীষঃ।

(৪৫) অকরবেতি। ইতি অকরণ ! ইতিমিচেষ্যেণি আরুণাভয়াপদ্বিত। কিতেন
পূর্বভাষ্যেণ উজ্জ্বলা যৌকমাণাং ইত্যং ইতি বিতর অর্পয়, পূর্ববৎ কিতপূর্বকং কান্দ্যমি
হৃতি-
বিশেষং কুহ ব্রহ্মঃ। ইতি ব্রহ্মায়ম্। অহরতাহানে মম জীবননামস্বপ্নাবনামায়া অস-
মজিৎসনাদতিভরোহমাব, কিতোজ্জ্বলা, বিরং প্রতিবচনং মে মম' দেহি। পূর্ববদৈব
মদা হতে কিতপূর্বকমিমাধবং বিধিহীতম্। ইতি ব্রহ্মায়ম্। (বিদ্যঃ মদ্রহ্মঃ যস্মৈ

(৪৬) হি বহুত বাহব ! যে ভূমি আনন্দের গাজে চন্দনবনব্রহ্মণ, নরেন
শাহনচন্দ্রব্রহ্মণ ও কুবেরে সর্দারাই আনন্দব্রহ্মণ ছিলে, পরমরমনীয় আনন্দের
জীবনভূগ্য সেই ভোমাকে হরণ করিছা কুঠাঙ আনাকেও বিনাশিত
করিয়াছে।

(৪৭) । মাধবের শ্রীমণী স্মরণ করিতে করিতে)

(৪৮) হে অকরণ ! যেহে হারুনোভিত মুষ্টি নিরুপ কর। হে অতি

মক। [সোচ্ছাসম্।] অযমচিরধৌতরাজপট্টচিরমাংসল-
চ্ছবিনৈবজলধর: তোয়শৌকরাসারেণ মে বয়স্বং জীবয়তি, দিষ্টা
জগদুচ্ছৃষিতং তাবত্। (৪৫)

মাধ। তল্কথ্যমত্র বিপিনে প্রিয়াবার্তাহরং কৰোমি। [বিলোক্য।]
সাধু, সাধু। (৪৬)

তথ্যম্।) সহধরং সহস্রং মাং কথং জিময়ে অনুরক্তজ্যেষ্ঠং তা প্রতি সমসৌভাগ্যমু-
মানসং ন মন্যসে নানীকরোসি? তদ্বীকারে নৈকমীচছাধিনরপদপরাপ্রদানচ সম্ভব-
দিতি মাধ:।

অপরবর্ত্তং ভগবৎ। সহস্রং—“অযুজিননরসামুহ: সন্নি- তদপরবর্ত্তমিদং ন
জীৱতা” ইতি।

(৪৫) সোচ্ছাসমিতি, উচ্চ্বাসেন মাধবসংগাজামদগ্নংনিতানন্দোদয়েন সহ যথা
স্বাভাবিক্যঃ। অচিরধৌত: সয: পরিপূত, ধৌ রাজপট্ট: স্যামবর্ণমণ্ডিবিধেয: তদ্বৎচিরা-
রমণীয়ো মাংসজা পরিপুষ্টা চ ছবি: কান্দিয়ংস তথ্যম্ভূত: বয়জনধর:, সুননমৈষ: তোয়-
শৌকরাসারিণ অম্লজলধারাসম্পানিন, জীবয়তি পৈতৃকসাপাদিতবান্, (অতীতকালীয়ে
বর্ণনামা) দিষ্টা মদীয়সৌমাগ্যেন, জনন্ মুবনং সচ্ছৃষিতং মাধবসংগাজামিনৌচ্ছাসং মানং।
অন্যদা মাধবেন সঙ্কেপ জগত যদৌচ্ছাসকিরীঃমধিচ্ছদিতি মাধ:।

(৪৬) তত্ কথং—কিন প্রকারিণ, প্রিয়াবা মাজন্য:, বার্তাহরং ভূতং কৰোমি। বহু-
স্বাভাবিপাতাত্ প্রিয়াবা সন্ধায়ে সম্ভ্রতি মনুজমলবার্ণায়েযথনাবয়্যসং কিত্বজিন্ বিপিনে
নদুপপুঙ্গলোকামাবান্ কং প্রেথয়ামীতি মাধ:। বিলোক্যেতি বীৰমিত্যাदि:। তল্কং দীপ্য
মনসি জ্ঞানবদেনাহ—চাপ্তস্যামিতি।

বার্ণাঃ। আমাং হস্তবিম্বিত্তি অতিবচন প্রদান কব। হে প্রিয় বকহন।
আমাকে অপরূপচিত্ত হনে কবিতোহু না কেন?

(মাধবের সংজ্ঞালাভ)

(৪৬) মক। (আনন্দোজ্জেকের সাহিত্য) অচিবপরিপুষ্ট বাঙ্গলপট্টকের
(নীলবর্ণ মণিবির্ণেশের) ভাব যনোহব ও গদিপুটে কাঙ্ক্ষিণী এই নুতন
[মেঘ জলবিন্দুবাদ্রাসম্পাত দ্বারা আমাব প্রিয় বদন্যকে জীবিত করিগাছে।
আমাব নোভাগ্যকবেই যগৎ আনন্ডিত হইল।

(১০), দ্র. চৌদ্দশতাব্দীর: "সিদ্ধান্ত" বিদ্যার উদ্দেশ্যকে অস্বীকার করে কি? চারদিকের অস্বাভাবিক প্রতিবেশে প্রসারিত হইয়া যোনাথ ভবন।

पीरस्तामी वा सुखयति मरुत् साधु संवादनामिः ?

विश्वगुविभ्रतसुरपतिधनुर्लक्ष्य लक्ष्मीं तनोति ॥ (५०)

[आक्षेपः ।] अये ! प्रतिरवभरितकन्दरानन्दितोक्तपुष्पील-
हकलकैकानुवन्धिना मन्दहृद्भूतेन, मामनुमन्यते, यावदर्थये ।
।वन् जोन्तूत ! (५१)

वाक्यः । विरहितादेव प्रथमं प्रियापिङ्गलविषयकः प्रथः । तदाप्येवैव समसौह प्रियापिङ्गल-
ता भवति । आश्रितं च अन्तरीतुपदेन प्रपयेन प्रीत्या सुमुखाः सकलाः आतका वा
। भजने सुखेन क्वचित् ? किं ? मकरन्दो यदा सा विहाय स्त्रामिषापिहृषयेत्यव गत-
। या आतका अपि सा विहाय वता वेदाग्रवः । एतेन समसौह मकरन्दसन्निधानेच्छा,
। सुखयतिनोऽपि मकरन्दमादर्येनोक्तादावस्था च व्यजते । पीरस्ताः पूर्वदिग्भवः (यदाकाशे
सुखं एव वायोः प्रथमं कदाचान् पीरस्ता इति खड्गपिपीरयम्) मरुत् पदवी वा संवादनामिः
सम्यक् प्रेरयामिः (कसपदनर्हणादिभिर्य) साधु क्वय् यदा साधया सुखयति क्वचित् ?
। आनामिदित् करोति किं ? यदा कलकलः सम्प्रति गो विहायान्यत्र भवति, तदा साधुरपि
तां परित्यज्य गती वेदाग्रवः । एतेन कलकलसदृशव्यापारोऽपि व्यजते । निष्कम्पं समेतः
सुखोऽपि विहाय साधयात् नानाप्रसन्नितलेनालीव अनोदितसर्वैः, सुरपतिधनुर्लक्ष्यः
संज्ञा एव चिह्नं तनोति विलासयति क्वचित् किम् ? यदा समामरवादिदिग्मिदानी-
मवर्तं विगतं तिष्ठति, यदा तवाग्रामरसमुत्तमिन्द्रधनुर्निहतं विधत्ति वेदाग्रवः । एतेन
आमरवहारसमुद्भापि स्थित सम्प्राप्तकस्तेन नानाविधेच्छाया एव कलकल इति विभावनीयम् ।

इह मेषविद्वान्नीलिहसदपकार्येण नाशकनापिहायवहासमातोषात् भजनसद-
कार्येण च आतके मकरन्दवहासमातोषात् संवादनामिहसदकार्येण पदने मकरन्दवहासमातोषात्
चिह्नितारसपकार्येण वेदप्रवृत्ति भुवपयवहासमातोषात् चतारः समासोक्त्यहासः,
कलकलीमिति स्त्रोकावुहासः कलकलहारे शब्देनां परस्परनैवेद्यात् संशयः । मन्दा-
काता इत्यम् ।

(५१) आश्रयेति । प्रतिरवभरितासु वर्गेणविभ्रतपुष्पांशु कन्दरासु शुभासु (आश्रितान्

दर ? पूर्वविद्वद्भव वाह मकरन्द पतितामना वादा कोनादे शूनो क-
कि ? एत मरुत्कोलात् लीलाशो ईश्वर्य कोनादे शोन्तकिह दिवा
दरे कि ?

[সহর্ষম্ ।] অহো ! প্রচলিতঃ, তদন্যত্রা সচর মিশ্রিক্রান্তি । (১২)
মক । [সৌভাগ্যম্ ।] কথমিদানোমুন্মাদোপরাগা মাধবেন্দু-
মাষ্টকন্দতি, হা তাত ! হা অম্ব ! মগবতি ! পরিব্রায়স্ব, পরিব্রায়স্ব ।
পয় মাধবাবস্থাম্ । (৫৪)

যম হতোর্যচরখোক্তকার্যয অনুর্যচরখোক্তকার্যেণ সমর্থনাদর্শনান্বাহীঃস্বভাৱঃ ।
মন্দাকীনা ইত্যম্ ।

এতদ্ভাববিত্তীয়ার্থস্থানুপপত্তীকাহৌ যথা নিবৃত্তৌ —

“আশাবম্বঃ কুমুমসদমং প্রায়শো চ্যবনানাং

চয়ঃপাতি প্রচয়িষ্ঠদয়ং বিদ্যোযে স্বর্গাঙ্কি ॥”

(১১) সহর্ষমিতি । এতদ্ভাবেনানন্তরমেব নিবৃত্ত সচরনদর্শনে “সদৌদদীর্ঘ স্বর্গ-
মিবায়” প্রচলিতৌতি পরিকল্পনমিবায় স্বর্গেণুর্ভাঃ । প্রচলিত ইতি মাত্রায়ে সহবল্যে অপরিত-
মিতি মীষঃ । তত্ক্ষণাত্ প্রাদিতকর্ম্মলয় কথ্যাদনাদিতি যাবত্, অনব সচরানি, ইতীশ্বয় স্থানি
গচ্ছামি । (পরিক্রান্তি অম্বত নমনাথ প্রাদিবিষয়ে ” করোণি) ।

(১২) নব্বিতি । চন্দ্রাঙ্কঃ বিব্রজনিতীন্দ্রাহাষস্থা এব চয়রগঃ রাহুবাণঃ মাধব এব
ইন্দুবন্দঃ ত’ আষ্টকন্দতি অমিমবতি । অম্বা অম্বতন’ নিবৃত্তির্দীর্ঘ’ স্বীকৃত্যর্গনাস্তম্বাদিতি
মাধঃ । বিদ্যুৎকালি পিত্তোঃ সম্বোধনম্ স্ত্রীমাবিকমিতি তদুচ্চম্বোধনম্ । বিদ্যুৎপ্রতীকায়
মগবতীতি সমধিতমাহাশ্বায়াঃ আনন্দহাঃ সম্বোধনম্ । পরিব্রায়স্ব পরিব্রায়স্ব ইতিবিবাহে
বিবলিঃ, মানিতি মীষঃ, অচিৎ “না” নিবদ্যি পাঠঃ । মাধবং ব্রহ্মতিষ্ঠ্য বিবায় নাং পরিব্রায়দ্যঃ ।
অনোন্মাদে রাহুবাষাচৌদ্রাষ্টব মাধবী স্বন্দ্রাচৌর ইবদ্বিষ্টদ্ব্যটিতপরম্পরিলক্ষণান্বাহাৎ ।

বুলকা করিয়া তৎপরে মাধবের (আয়ার) এই বিব্রহাবস্থা বলিও । কিন্তু
বলিতে বলিতে আবার প্রাপ্তিপ্রত্যাশারূপ হ্রস্ব একবারে উল্লেখিত করিও
না । কারণ কেবল সেই প্রাপ্তিপ্রত্যাশারই অতিক্রমে তাহার জীবন ব্রহ্ম
করিতেছে ।

(১৩) (হর্ষের সহিত) অহো ! ! মানতীকে আবার অবস্থা জানাইবার
মন্ত বাদিতেছে, অতএব আমি অন্তর প্রবন করি । (পরিত্রয়)

(১৪) মক । (উৎসেহের সহিত) কেবল স্মৃতি উদ্বাররূপ রাহুগ্রাণ মাধব-

मक । सुहृदि गुणनिवासे प्रेयसि प्राप्स्यस्ये
कथमिव सहपांसुजौह्नप्रौढसखे ।
प्रियजनविरहाधिध्याधिखेदं दधाने,
हृत्तद्दय ! विदीर्य त्वं हि धान प्रयासि ? (५८)

माध । [आश्रयोत्थाय ।] मुन्नभानुकारः खलु जगति वैधसो
निर्माणसविषेयः, भवतु एषं तावत् । [उच्चैः ।] अयमहं भोः,
प्रणिपत्य भूधरारख्यचारिणः सत्त्वान् विज्ञापयामि मुहूर्त्तमवधान-
दानेन मामनुगृह्यन्तु भवन्तः । (५९)

(५८) सुहृदीति । गुणनिवासे विद्याविनयादिसर्वसद्गुणान्वये प्रेयसि प्रेयाणां नेत्रे
प्राप्तयाप्ये प्राप्ताणां निवसति (येन विद्या प्राप्ताचार्यमेवाग्र्यं तदाभूत् इति भावः) तथा चह,
पांडुकोहनात् मिलित्वा ब्रह्मिष्ठेयनात् चामेयमादिष्वं, गौर्दे हृदमावेन सखात् सख्यं बभूवा
यमिन् तदाभूत् सुहृदि मित्रे चक्रेन् नाचवे विप्रजनस्य प्रियतमाया मातृया विरहिष विप्रो वेष
य चापिः मानसी व्यथा (पुंसां विरहान्मानसी व्यथेयनः) स एव व्यथिः पोका वस खेदं तन्मनिकाति-
शययातनां दधाने धारयति सति हे हृत्तद्दय ! कुतसिदचित् ! त्वं हि धान विदीर्य
अयमिव (इत्यवधो वाक्यालङ्कारः) विनये न प्रयासि न नन्दसि । ईदृशस्यानां मां विहाय
तत्र गमनमेव सर्वेयालुचितमिति भावः ।

अन माधवीयमभुताया अनुजनौदलप्रतिवादनाभिमायेव विप्रैरथानां अनुकृपात् परित्या-
ज्यताम् । नाभिनीहणम् ॥

(५९) माधेति । आदस विद्यन्वाचनरं खदनेन लक्ष्यैतवः आदासं लब्ध्वा ।
विषयः प्रसारतेः निर्दाससङ्केतः सतिप्रकारः सुखमः अजडभावः अनुकारः साम् येन
तादृशः, विभिनिर्किंतवत्सुनानिकैनानास्य सादृश्यं प्रारभ एव इत्यत इत्यर्थः । तथाच लोभ-

(६०) मक । रिक्तविन्यासिदृग्गणैर आश्रयं प्रियजनेन प्राप्तं निवृत्तं
उ मिहितं वहेतां ब्रह्मिष्ठेयनां वहेते इति लोभानामौ मित्रं माधव प्रियजनैव
(नागरी) विरहजनितं मनोनाशकात्तु व्यापित् अतिशयं वातनाशकं करिष्या
ये कुर्यात्तिष्ठ ! त्वं विवाविरीर्य वहेतां वाहेतेह ना केन ?

(६१) माध । (आश्रयं वहेतां कुर्वता) विवाताव निर्माणप्रकारं प्राप्तः हे
मुन्नभानु । मुन्नभाः लोभकृष्णकाष्ठानिष्ठे नागरीर काष्ठादिनां मुन्नभै

कष्ट' भो ! कष्टम् । (६१)

केकाभिर्नीलकण्ठस्तिरयति वचनं ताण्डवादुच्छिखण्डः,

कान्तामन्तःप्रमोदामभिसरति मदभ्रान्ततारयकोरः ।

गोलाङ्गुलः कपोलं कुरयति रजसा कौसुमेन प्रियायाः,

किं याचे तत्र यत्र भ्रुवमनवसरग्रस्त एवार्थिभावः ॥ (३२)

(६१) भी इति त्रिषादणोत्तमशब्दयः, कष्टं दुःखं, तथैवातिशये दिवङ्गिः । सर्वसहाय-
न्यवपनिव दुःखहेतुः ।

(६९) सञ्ज्ञानमयश्चरित्रमिदं विमुक्तम्—कैवल्यमिति । नोदकच्छां मयूः साष्टा-
द्वहत्तयाद्वेतीः सञ्ज्ञिष्ठः सञ्ज्ञोऽतद्वहत्तयाः सञ्ज्ञं कैवल्यमिति । सञ्ज्ञातिमितिः सञ्ज्ञः
यत्नं मनुजं वाक्यं तिरयति आच्छादयति । तथाच दीर्घतरेण सञ्ज्ञे नामिदमात्राज्ञा
न मनुजोत्तरीयः । महेन काममयतया सञ्ज्ञं पूर्णं गारे तारके यस्य सादृश्यकरीः चक्री-
नामक पञ्चमिदः सञ्ज्ञः प्रमोदा सञ्ज्ञः करकोपचितकृषीं आपां सञ्ज्ञायां सञ्ज्ञोरीं सञ्ज्ञिष्ठरति
सञ्ज्ञिष्ठमिति । तथाच सदासक्तचित्ततया सञ्ज्ञमपि मञ्ज्ञायां मञ्ज्ञोतीति भावः । तथा गोरिच
साङ्ख्यं यस्य स गोरिचङ्ख्यः प्रवृत्तः (प्रवृत्तक्रीडप्रवृत्तगोरिचङ्ख्यक्रीडप्रवृत्त इत्यमरमात्रा)
कौटुम्भेन पुत्रसम्पत्तिना रजसा मरिचिष मियायाः सञ्ज्ञाभावाः कपोलः यद्यं कुरयति चितयति ।
सुतरामयनपि सञ्ज्ञमयतया मम सञ्ज्ञं नाकथंयतीति भावः । यतएव किं कथं याचे
एतेषां सुनीदे दिव्यमङ्गलमङ्गलसञ्ज्ञायां मय्ये । मङ्गलस्य एवायमङ्गलकरीरमिदमयथादिति भावः ।
तथाच सञ्ज्ञिष्ठः मम सञ्ज्ञकत्वं यद्य सञ्ज्ञं सञ्ज्ञात् सञ्ज्ञं मनुजं निमित्तं सञ्ज्ञवत्तदस्य एव
सञ्ज्ञकामाज्ञा एव । सञ्ज्ञेधमिव सञ्ज्ञाभिष्टितसाधनमयत्वात् कुवापि मनुष्यादनादकाम्यी
नास्तीति भावः ।

अथ ह्यनुशासक्यैः कानुशासकैः श्रद्धाप्रहारी, सामान्येन विशेषमननद्वयार्थान्वया-
 शर्माप्रहारी इत्येवं निचोपेक्षाविरहात् स'सृष्टिः । अगमराजतम् ।

“इमृत्तादप्रती धातुः प्रतिषेध इतीष्यत” इति खण्डखाद्यम प्रतिषेधी नाम विनयः
सन्नेरहम् ।

প্রোচোদ্যোগ দইয়া ক্রমমে ও মানোহর ইইয়া শব্দোবে বিচরণ করে।

(६२) जाह! कहे, जाह! कहे !!

(৬২) ময়ূরগণ উচ্চত নৃত্যবশতঃ বর্ষাভাব উল্লীকৃত কবিতা দেখাশব্দ যাত্রা
আমি বা কালে আচ্ছাদিত কবিতা। মনোবিগ্নিতভাবক চকোদ্র শব্দ

অথ—দন্তচ্ছদারুণিমরুজিতকান্তদন্ত-

মুদম্য চম্বতি বলোবদনঃ প্রিয়ায়াঃ ।

কাম্পিতক-প্রসবপাটলগণ্ডপালি-

পাকারুণস্কুটিতদাঙ্ঘ্রিমকান্তি বক্তাম্ ॥ (৬২)

এষঃ প্রিয়তমাস্কন্ধবিশ্রান্তকরো রৌহিণানোকহস্কন্ধবিশ্রান্ত-
কন্ধরঃ করো । কথমব্রাথ্যনবসরঃ । (১৪)

(৬১) দন্তেতি । অথচ বলোবদন, নামঃ দন্তচ্ছদয়ীঃ খৌড়াবরীঃ অরুণিমা
আরুণে ন রক্তবর্ণে নৈতি যাবত, যন্তিতা রক্তোজ্জ্বলা কালো মনোরমা; দন্তাঃ স্বর্ণাঃ যম তদামৃতং,
কাম্পিত এব কাম্পিতকঃ (ছাথে কঃ) রৌচনী (যুগ্মা রৌচনীতি জ্ঞাতঃ) কাম্পিতঃ স্বর্ণম-
বন্তী রক্তাঙ্ঘ্রী রৌচনীপদৌবদনঃ) তস্য প্রসববদনং কলরত্ন পাটলি মণ্ডপালী কবীন্দ্রশালী যস্য
তদ্যদামৃতং, তথা পাকৈন পাক্তারুণপরিচালিন অরুণং রক্তবর্ণে স্কুটিতং খৌড়াঙ্ঘ্রীনি বিশদামৃতং
দাঙ্ঘ্রিমং তদাম্রপ্রসিদ্ধং স্বর্ণং তস্য কাম্পিতরি কাম্পিতবর্ণং তদ্যদামৃতং দ্বিগুণাৎ বানর্যঃ বনু-
বদনং চতুর্ময়ং ব্রহ্মাণ্ডী ত্রিবিম্বদীপ্য যুগ্মতি । তদাচাল্য স্বকাম্যেপি মদৌদয়াব্দ্যাবসরৌ
মাতীতি ন্যায়ঃ ।

অথ ইত্যনুশাস্ত্র্যে কামুশালী লুণ্ঠিপমা জাবহার ইতি তেবা পরস্বরকৈরপেযে গাম্ ওঁতুতি ।
অবদন্তিত্বকা ইত্যম্ ॥

(৬২) এষ ইতি । প্রিয়তমাত্মা স্নেহকান্তাত্মা; করিছাঃ স্কন্ধে বিশ্রামঃ নিষ্প্রাণস্থিতঃ
করঃ যুগ্মীযস্য তদামৃতং, তথা রৌহিণানোকহস্য মণ্ডপালপক্ষ স্কন্ধে মণ্ডপালদেয়ে বিশ্রামা
অবস্থিতা কন্ধরঃ খৌরা মস্য তদামৃতং, এব করৌ ব্রহ্মী বর্ণিত ইতি ব্রহ্মঃ । তদাচ নিষেহনৈন-

হর্ষিতাত্মঃকবণা কান্তার অতিশ্রমন করিতেছে। বানব পুষ্পপত্রাগ দ্বারা
প্রিয়ার কপোল চিত্রিত করিতেছে। অতএব কিভাবে শান্ত করিব? নিশ্চয়
মর্সেই আমার বাচকৎ জনকসংগতি।

(৬৩) এই আর একটি বাঘর ওষ্ঠ ও অধঃদন্ত ব্রহ্মীয়া দ্বারা বাহার
মনোহর দণ্ড অমুঃপ্রিত। বাহার কপোলপ্রাপ্ত কাম্পিতকলের ন্যায় পাটলবর্ণ
এবং বাহার কান্তি পক্ভারুণ ও দ্বিগুণিতক দাঙ্ঘ্রিমকলেব তুল্য, প্রিয়তমার
তাদৃশ বদন উজ্জ্বলিত করিয়া চুম্বন করিতেছে।

(৬৪) বাহার ওষ্ঠ প্রোভনর দ্বন্ধে নিশ্চলরূপে অবস্থিত ও বাহার প্রোভা

कण्डुकुट्टमलितेचणां सहचरीं दन्तस्य कोट्या लिखन् ।

पर्यायश्चतिकौर्णकर्णपयनेराह्वादिभिर्विजयन् ।

जग्धाद् नैव यत्नकोकिसलयैरस्याः स्थितिं कल्पयन्,

धन्यो वन्यमतङ्गः परिचयप्रागल्भ्यमभ्यस्यति ॥ (६५)

(अन्यतो विलोक्य) अयन्तु ।

नान्तर्वत्तयति ध्वनत्सु जलदेश्यामन्द्रमुद्गर्जितम्.

नासन्नात् सरसः करोति कवलान् आवर्जितैः शैवलैः ।

मन्थर्ये इत्यादिः । विधेयतो विदव्याह—उदमिति । अवापि अस्मिन् परिच्छेदि अन्तरगतः ।
मन्त्रार्थनाया अन्तरकायः ।

(१२) धनवसुदेवः समवेदितुमाह—कष्टंति । अन्तः परमहीमाय्यानी (अन्तया ईदृक्प्रितानुवर्तमानाश्च भवदिति भावः) ययं वनमवहजः वारण्यहसौ, दहस्य कोट्या धन-
भागेन, वयम् । कष्टदनेन कुटुम्बजिते सुकुम्बजिते निमोर्जिते इति यावत्, ऐषये नवये यदा तदाभूता
सहस्रो' दिवसता उरिषो' वासिष्ठम् नयं नयं कष्टवन्, प्राप्तादिभिः वानन्दसन्दाहैः
पद्यायेष कृतेष्वेव विविक्तैर्षयोः परिवादिभ्योः कष्टयोः पदयोः सवतिः बीजवन् बीजतां
सन्दाहयन्, तदा जम्बाईः स्रवमजिताहंयेः नयैः सुतयैः यद्वक्तव्यं वगमियस्यदिमिवायं
विम्वयैः पदयोः अष्टाः इतिवाः स्थितिं इति अथवकायमिति यावत्, कस्तवन् वानन्दवन्
परिवदस्य प्रवदस्य प्राक्कृतं कष्टकृते अथव्यति पुनः पुनश्चिदवाति । तदाहि क्षान्तामुनि-
तिहितानः करव्यास्य सक्त्यै कथमपि भग्न प्रादन्तवसरो भावोति भावः ।

अथ सभाप्रीतिरनुहातः । शार्ङ्गविहीनैः कथम् ।

(६६) भाग्यविधिः । वायस्य महामन्त्रित्वे वा अपानिः क्षान्तिः स्वयम्भिरिति वदन्तु, तथा यो

સત્યજ્ઞાન આપાણનાં અવગિત ઠાવું એ રહ્યો વર્ણનામ (સૂતરાં દેશાત્કે
જાતી કરિ) એ કિ એ રહ્યો નિકેતિ માતાય આદ્ય અવકાશ નાં ।

(64) ମଧ୍ୟ ମୋଡ଼ାମାନଙ୍କୁ ଏହି ଦମାନ୍ତର କଠୁର ନିୟମିତକରଣ ମଧ୍ୟସ୍ଥକ

অগ্রগণ্য দ্বারা প্রেরণ কওন করিতে করিতে পর্য্যায়ক্রমে বিবিধ কার্যের
আহ্বানজনক বাধ্যবাধ্য বোধিত করিতে ও অর্জনক "ন্যায়গণ্য দ্বারা
প্রেরিত দ্বারা সম্পাদিত করিতে করিতে প্রণয়ন উৎকর্ষ অধ্যয়ন
করিতেছে।

बहुलमंवलितभांसलकपोलनिथन्द-कदम्बितकपायकरटः, समुहलित-
कमलिनोखण्डविप्रकीर्णपर्णकमलकेसरमृणालकन्दकोमलाङ्गुरमाङ्गरन्,
अनवरतप्रवृत्तकमनीयऊर्णतालताण्डव-प्रवल-जर्जरितजलतरङ्गवित्त-
नोहारं समुत्प्लवङ्गुररसारसं सरोऽवगाह्य, विहरति । भवतु एव-
माभावे । महाभाग ! नागपते ! स्नाथ्ययौवनः खल्वसि, कामानु-
वृत्तिचातुर्यमपि अस्ति भवतः । [सापवादम् ।] (६७)

कपायौ सुरमौ (सुरमौ च कपायः आदिति भावतः) कपटी मण्डीरी यस्य तयामृतः,
समुहलितायाम् समुहलितायाम् कमलिनाः पङ्कजतयाः, खण्डे खण्डेद्वारे विप्रकीर्णानि
विषे पादवह्निकानि पञ्चानि दत्तानि यस्य तयामृतम् कमलस्य पङ्कजम् किरणं कपायस्य
कन्दोमुखस्य कमलाङ्गुरस्य तन्मयोक्तं (सुमाङ्गरान्मुदिकवचनम्) आङ्गुरं मण्डपाद-
मादहानः । अनवरतं चचिन्मिनां यथा स्नाथ्ययौवनं प्रवृत्तं कमनीयं मनोहरं यत् कर्षणीः
तालताण्डवं तालसङ्गतसुहृदव्यं (तालो यौतुज्ययामनि मध्यमाङ्गुलिकवित्त इत्यमरभाषा)
तेन प्रवृत्ताः समलितः जर्जरिताः पूर्वोक्तताव ये जलतरङ्गकेभ्यः वितता रिक्तताः रिक्त-
रूपेण निपतितः इति वारन्, नोहारः नोहारवध्वजविन्दो यस्य तयामृतं, यथा समुत्प्लवङ्गु-
वगादीन् मीताः कुरराः सारसारं चचिन्मिनाः यव तयामृतं सः सरोवरं विहपति समीहं
विहरति । खण्डविप्रकीर्णमाङ्गुलीभ्य इत्यभिप्रेत्याह—ममलिति । एवं वचानाचमन्वात् आभावे
चाक्षरानि । स्नाथ्यं प्रियाविरहविरहात् प्रयत्नं यौवनं यस्य ताडयः । एतेन मावली-
विरहादात्मनी यौवनं ताडयन् भवितुम् । कामायाः भार्यायाः चतुरत्तिचातुर्यमपि चतुरसर-
नैपुण्यमपि । सापवादमिति । कदम्बादेन चतुरसरैकैक्यरूपदीपदग्नेन सहितं यथा
स्नाथ्ययौवनः ।

मनोह्र नृपतगङ्ग वारा दहनकण्ठे मरुद्विजं ब्रूम गङ्गावनं करितं यद् वनं वाशं
कर्षनाञ्जु वहेतेऽहं, तादृश एव नरहतिवृषगतिः, गुरुद्विजितं पद्मिनीं यद् वनं
काले वाह्यं वनमग्नौ दहतुः विरहवनेन वरहितं दहोवाह्ये, तादृशं गङ्गाव-
नेमरं वृषाणं कम्पनं च कदम्बाङ्गुलिकवर्णं वाह्यं इति च करिते वाहाते
करिञ्चिद्वृत्तं गुरुद्विजं मनोहरं तानमग्नौ कर्षेव उद्धतं नृपं वाशं गङ्गितं च
हृर्गोद्धतं वनतद्वद् वहेते विपुलकणे नोवादेन वा प्र वनं दिन् नम्रिनेहे एव
काराते कूड्यं च गङ्गाव गङ्गिगङ्ग एव इति एव गङ्गा, तादृशं गङ्गावने विहारं

মক । অথৈ ! সন্মাদমোহান্তরিতোঽপি সম্মতি অর্থ মাং প্রতি
অপ্রতিকূলঃ, যতঃ কুতয়িহাশ্রুতাত্ প্রবুহ এবাস্থ সহজস্বেহমংস্কারঃ ।
তত্ অসম্বিত্তমেব মাং মন্যতে । [পুরঃ স্থিত্বা] এষ পার্শ্বচর
এব তে মকরন্দো মন্দমাগ্যঃ । (৩১)

মাধ ! প্রিয়বয়স্য ! সম্ভাবয়, পরিষ্বজস্ব মাং, প্রিয়ান্তু মালতী
প্রতি নিরামঃ পরিত্যান্তোঽস্মি । [ইতি সূচক্ৰতি] । (৩২)

মক । एवं সম্ভাবয়ামি জীবিতেশ্বরম্ । [বিলোক্য সঙ্করণম্ ।]

অত একশ্যৈব পিতৃশব্দস্য পুনঃপুনঃপাদাদ্যাদনবীজাত্যদৌষঃ । এবং 'জীবনম্ রনবীয'
পদাদীহুমহাশব্দ পিতার' প্রতি একাধিক্যপদদার্দ্র্যং হেতুত্বাত্ পদাদৌষক' শব্দবিশেষ্যম্,
মদৌষধমগ্রস্বিত্বিতি নিরুপদৈক্যপদকচ্যাত্যদার্দ্র্যং ইত্যেবাং পরস্পরসেবৈচ্ছাত্ সংঘটিতঃ । ১১
হনম্ । নত্যাং দ্বিতীয়চরকচ্যাদনাবদি দ্বন্দ্বভাবোঽপি যতিমকরদৌষঃ শব্দন্যায়ঃ স্তরসম্বি-
জ্ঞাতমে নদৌষধানগ্রীকারাদিতি বন্দোমন্দ্যামনুচস্মেয়ম্ ।

(৩১) মকৈতি । সন্মাদাত্ কামোন্মাদাত্ যৌ মোহঃ তেন অস্বরিতোঽপি অসিমূহোঽপি, 'বয়'
আবয়ঃ, অপ্রতিকূলঃ, অবিপরীতবুদ্ধিঃ । সহজস্বেহমংস্কারঃ আশ্রমস্বিহস্বৈববিবয়যৌ
ভাবনা, কুতয়িত্ অনির্বচনীয়াত্ স্পষ্টকাত্ সঙ্গীষকাত্ প্রবুহ এষ সম্ভবিত্ত এব তাঙ্কপ্রসং-
বিশেষকৃতিজনক এবৈতি ভাবম্ । ততস্মাত্ সন্মাদমনিবনৌষান্তৌঃ । মন্দমাগ্যঃ
হতমানবীযঃ, তদৌষধিচরকচ্যাদনবীজরচ্যাদিতি ভাবঃ ।

(৩২) মাধিতি । সম্ভাবয় রমংপ্রদানাদিবাং রপর্থে ।

(৩৩) মকৈতি । সম্ভাবয়ামি আশিষ্টমপদাদিনা রপে, জীবিতেশ্বরম্ সমন্তৌ

(১১) মক । অহো মাধব কামোন্মাদমনিভ মোহে অতিভূত ইষ্টোও
প্রতি অপ্রতিকূল । সহজ স্বেহ স্বেহাৎ অনির্গতমৌষ উষৌষক রনবঃ উষ্মেবিত্তই
বাক্যে । অতএব আশ্রমক অসম্বিত্তি বান কবিত্যেহে । (সমুদ্রৈ আকিষ্টা)
মকরাগা এই মকরস্য ভোবার পার্শ্বই বিচরণ করিতেছে ।

(১২) মাধ । প্রিয় বয়স । ধর্ম্মন্যায়ানিবায়াং আশ্রমক বলা কম ।
প্রীতি মানটোর প্রতি নিবাস বহেয়া আমি নিত্যম্ পরিচায় হইয়াছি ।
(মুখ্য)

(১৩) মক । এইজন্যে আশ্রিতন অন্যানাদি ভাষা জীবননিবাস্য বারবার

हं कष्ट ! आविर्भूतमत्परिष्वङ्गोत्कण्ठ एव निश्चेतनः मंहन्तः, तत्-
किमिदानीमाशाव्यसनेन । सर्वथैव मे नास्ति वयस्य इति परिच्छेदो
युक्तः (७३) । हा वयस्य ! ।

यत्स्रं हसंश्चरवता हृदयेन नित्य-

भावहवेपथु विनापि निमित्तयोगात् ।

त्वद्व्यापदो गणयतो भयसम्बन्धभावि

तत्सर्वमेकपद एव मम प्रयान्तम् ॥ (७४)

खेदास्पदताञ्जीवनरक्षितारम् । आविर्भूता सञ्जाता मत्परिष्वङ्ग मत्प्राप्तिरूपस्य चतुष्कण्ठा
जीवस्य' यस्य तस्याञ्जन एव नन् निश्चेतनः चेतन्यरहितः भूच्छा' प्राज्ञ इति यावत्, तत्तथात्
इदानीं जीविताशयां "अस्य जीवनं न तस्यती"ति वचनाभावा व्यसनेन आसक्त्या कृतं' अर्थः ।
कृप इत्याकाङ्क्षायामाह—सर्वथेति । परिच्छेदः निर्णयः । पुनःपुनरेव' सूक्ष्मालाभात्
तद्विवारणोपायभूतस्य नालतौलाभस्य आभक्ष्यरहिति भावः ।

"कार्यावयोपगमनं विरोधमिति कृत"मिति अत्रपादत विरोधन' नाम विमर्षसम्भारम् ।
एवं जीविनेदमप्यस्य खेदास्पदत्वेन जीवनरक्षितुरवाप्तकलादवाचकत्वदीधः ।

(७५) यदिति । खेदसंस्वरवता - वात्सल्यनिबन्धनसम्प्रापसाविना हृदयेन गरीय-
क्षितेन निमित्तयोगादिनापि विपत्तिकारणसम्पर्कमावेऽपि मिथं सध्वंदा त्वयि आपदो गणयता
"खेदः पापमायडत" इति न्यायात् तद्विविधौमिपदो भावयता सदा आबहवेपथु विभूत-
कल्पनं यथा स्वात्मना कृतं भयं अन्धभावि अनुभूतं' इदितमिति यावत्, मम तत्सर्वं भयं
एकपद एव हतुश्च एव तन्मात्रवत् एवेति यावत् (तत्सर्वमेकपदं तुल्यं इति इत्याहुः)
प्रत्यर्थं विनष्टम् । तन्मात्रे पुनस्तुल्यवत्कर्ममात्रवत् इति भावः ।

अत्र भयनिमित्ताभावेऽपि भयोत्पादरहितावनाङ्कारः । वस्तुनिष्ठताज्ञातम् ।

इति करि । (ग्रीष्मकन करिणी करुणां न जडित) इति ॥ आश्रय आगिराना-
कर्षा आबिर्भूति इत्यत्र भवेदे अत्रवयवा अट्टेरु इहेराडे, अत्र आर एव न
इति जीवनां वासः कस कि ? आश्रय वरमा नाहे एहेकं निर्बन्धे मर्क-
प्रकावे वृत्त । वा वरमा ॥

(७६) वात्सल्य निबन्धन मन्त्राणानि आश्रय छिन्न विपत्ति काश्च मन्पर्क
रातिरेकस मर्कस। आश्रय विपन्न छिन्ना करिठ करिठ मकल्प एव उर

মখে। বর' তাবন্ত এবাতিক্রান্তা মুহুর্তাঃ। তথাবিধমপি
 ভবন্ত' য়েপু চেতয়মানমনুভূতবানস্মি, ইদানৌ' তু—(৩৫)

ভারঃ, কাযো, জীবিতং বজ্রকোল'

কাষ্ঠাঃ শূন্যা নিষ্ফলানোন্দ্ৰিয়াণি ।

কষ্টঃ কালো মাং প্রতি ত্বতুপ্রয়াণে,

শান্তালোকঃ সর্বতো জীবলোকঃ ॥ (৩৬)

(৩৫) সখ ইতি । অতিক্রান্তাঃ অতীতাঃ তাবন্তাঃ মুহুর্তাঃ দিবাপরদশভাগৈকভাগাক্রমকঃ
 কালোঃ বর' বর্ষমাণকালোপেচয়া বনাক্রমিণ্যঃ অমুব্রিতি শ্রীষঃ । (মনাগিটে বর' যশু
 তথিদাহ তদন্বয়মিতি জ্ঞেয়তঃ) য়েপু মুহুর্তেষু ভবন্ত' তৎসংবিধমপি ভাষ্যতীতিরীকৃত্যস-
 তুল্যমপি 'চেতয়মান' চেতনবর্তন ("চিত্ত সংযমন" ইতি খীরাদিকাক্রমিণ্যেদি চিত্তধারীঃ
 কর্ণধারী) অনুভূতবান্ সাধারণজ্ঞতবানস্মি ।

(৩৬) ভার ইতি । ত্বতুপ্রয়াণে শূলোকান্তে প্রস্থানে যত্র পরলোকগমন ইতি যাবন্ত, মাং
 প্রতি জায়ঃ মরীচ' ভারঃ বোদ্ধমশ্রয় ইন চর্জক প্রতীয়মানৌন্মুদিতি শ্রীষঃ । তথাচ ইহলোকে এত
 সম্যগিতি ময়া কর্ণম্য ইতি ভাবঃ । জীবিত' জীবন' বজ্রকোল' বজ্রী বজ্রময়ঃ কৌল, মদুঃ যক্ষিণ
 তথামূল' বজ্রময়মূল' কালিন সখ সঙ্কটিতমিবেদি যাবন্ত । কষ্টমশ্রয়া ইহল' বজ্র-
 বিদৌদর্শনৈদি জীবন' ন বহির্নিষ্কলীনি ভাবঃ । কাষ্ঠাঃ দিশঃ শূন্যাঃ পদাদিরহিতা ইব ।
 অন্দিয়াদিহি ভাবঃ । অন্দিয়াণি শব্দনাদীনি নিষ্ফলানি প্রয়োজনবহিতানীব । ত্বচ্ছলোকানি-
 ভবন স্ফলবিষয়বহুত্বাভ্যাসচর্যাদিহি ভাবঃ । কাষ্ঠাঃ বর্ষমাণসময়ঃ কষ্টঃ কষ্টপ্রদঃ । অন্তরা-
 লব্ধভাবৈন কীবলদ্রুতল' কীবলবাদিহি ভাবঃ । যথা জীবলোকঃ বর্ষামুব্রন' শান্তালোকঃ
 শান্তাঃ নির্জীব' কালঃ আকীকঃ প্রকৃত্যঃ যক্ষিণ লাহম ইব, অনকারময় ইবেতি যাবন্ত ।
 আকীকমূর্তস তথামাবাদিহি ভাবঃ ।

অনুভব করিতেছিল, আবার সেই সমস্ত ভয় পরক্ষণেই (তোমার অতীব
 ক্ষণেই) বিমর্ষে হইয়াছে ।

(১৫) তবে । আবার সেই সকল অভিক্রান্ত মুহূর্ত ও বর্তমান সময় অপেক্ষা
 শ্রেয় ছিল, বেই সকল মুহূর্তে খালুতীর বিরহে উন্নত ভুল্য হইলেও তোমাকে
 স্টেতত্ত্ব দেখিয়াছি । সম্ভ্রান্ত—

(১৬) তোমার পরলোকে গমনে আবার যেন শরীব হ্রস্ব, জীবন

[বিচিন্ত্য] তর্কি' নু খলু মাধবাস্তময়সাক্ষিণা ময়া ভবি-
তম্যমিতি জীবামি ? ভবতু অমুস্মাদেব গিরিশিখরাৎ পাটলাবত্যা
নিপত্য, মাধবস্য মরণায়োমরো ভবামি । ['সকল' নিবৃত্ত্য
আলোক্য চ ।] কষ্ট' ! ভোঃ কষ্টম্ ! (৩৩)

তদেতদসিতোত্পলদুঃখতিগরোরমস্বিনম্-

অস্মাতিহৃদপৌড়নৈরপি ন হসিরাতিঙ্গনঃ ।

অথ যস্য প্রতীকমামোত্তম্যে সাক্ষিণাং পরস্পরবৈরাগ্যম্ সংঘটিতঃ । আলিমীড়নম্ ।

(৩৩) বিচিন্ত্যেতি । ময়া মাধবস্য অস্তম্যঃ অস্মমিতি : তস্য সাক্ষিণা ইদৃশা ভবিতব্যম্,
ইতঃপরমপি জীবনধারণেঃপ্রায়শেব মাধবমরশ' ময়া ইদৃশ্যমিত্যর্থঃ, ইতি দ্বিতীঃ কিস্ম, খলু
কিমর্থ ভোঃ জীবামি প্রাচীন ধারয়ামি ? নাত,পর' অথনপি জীবনধারণ' ময়া কর্তব্য-
মিত্যর্থঃ । কষ্ট'ব্যমধারণ্যেতি—মবলিখাদিগা । পাটলাবত্যা এতদগিরিমিত্রবাহিন্যা পাটলা-
বতী নামকময়া মরণায়োমরঃ মরণমিত্যর্থো অবশর্চা ভবামি । মাধবমরশদর্শনাত
প্রায়শঃ জীবন' লভ্যমীত্যর্থঃ । 'সকল' সমীক' নিবৃত্ত্য দীপদর্শনার্থে মরণায় বননাত
কিচিদিরিত্য আলোক্য মাধবস্য মরোর' ইদৃশা ।

(৩৪) তদেতদিতি : অসিতোত্পলস্য জীতপক্ষ্যে দুঃখতিরিখ দুঃখিত্যস্য সাক্ষ্যম' এতদুপ-
মান' তত্প্রতিহ' মরোর' মাধবস্য দীকঃ । ধরাবিকুলিত' বর্ধত ইতি শিবঃ । অসিন্ মরোর
অসিহৃদবৌদ্ধনৈরপি সমতিগাধৈরপি আভিহ্ননৈঃ 'মন তমিঃ আভিহ্ননবাসনানিহ্ননৈ' অমূল ।
প্রাণ সাক্ষ্যবিশেষাত পূর্বে সঙ্ঘটিতঃ সীন্দধ্যাতিময়দর্শনেমীচ্ছু' দ্বিতঃ বিজয়ঃ আদ্যে যম

বজ্রময় পদুবাধা সেই মেঘটিত, সিক্ সফল শুল্ক, ইঞ্জির সকল নিবৃত্ত, বর্ধমান
মরুর নদীপ্রব ও জীবনলোক অকলারময় প্রতীকমান হইতেছে ।

(১৭) (চিত্রা কটিকা) (অষ্টমত্ব জীবনগাভ্রণ কবিরে) আমাকে মাধবাত-
মিত্তর সাক্ষ্য হইতে হইবে । অতএব আৰ কি চিত্র জীবনগাভ্রণ করিব ?
চউৎ, তবে এই পক্ষতমিত্তর হইতে পাটলাবতী ন্যায়ক নদীরে নিগড়িত হইয়া
মরণ বিষয়ে মাধবের অগ্রবর্তী হই । (সৌকর্য সঞ্চিত নিবৃত্ত হইয়া ও মাধবের
শরীর অবলোকন করিয়া) অথো কি বটে !!

(১৮) নীলোৎপলগমনশ্রুতি' এই সেই মাধবের শরীর বদ্যবিনুত ।
এই শরীরে অতি স্নান আভির্জন দ্বারাও আমার আলিঙ্গন বাসনার নিবৃত্তি

યદુજ્જસિતવિક્રયા વત નિષેતવત્યઃ પુરા,

નવપ્રણયવિભ્રમાકુલિતમાલતોદ્દૃષ્ટયઃ ॥ (૭૮)

આશ્ચર્યમ્ એતસ્યાં તનો અચરમે વયમિ તાવતો મુખમમાદારમ્
સદ્વિદેશઃ, કથમિવાભૂત્ । મયે માધવ ! । (૭૯)

આપૂર્ણં ચ કલામિરિન્દુરમલો યાતચ રાહોર્મુખમ્,

સજ્ઞાતચ ઘનાઘનો જલધરઃ પ્રોર્ણં ચ વાયોર્જવાત્ ।

તયાનુભાવઃ નવપ્રણયવિભ્રમઃકુલિતમાલતોદ્દૃષ્ટયઃ નવીનમેમનનિતવિનાશભ્યાનાઃ માલતયા હૃદિ-
યાતાઃ વત એદી યન્મયોરં નિષેતવત્યઃ પુરઃ, માલતી યન્મયોરં નિર્મિલેષં હૃદયતીર્થદેઃ ।

અમ કલકોપનાદાહિદમરૂપસ ધાનુરાગમાત્રવોદ્દિપાતરૂપસ ચ આર્યસ્ય સંપદેષ
“આર્યસંપદકાદાનનિતિલયકાદાદાન” નામ વિમર્શસન્ધે રજન્ ।

તયાષ્વજ આત્મલયમ્દગ્ધરસયોઃ માલત્યશિકલચરમલગ્નમુતનાત્ રચયદલદ્વારઃ, સ ચ
અસિતોત્પલદ્વયોઃ લુભોપમાસદ્ધારેષ સદોષઃ । પૂર્ણોઽયમ્ ।

(૭૮) આર્યમિતિ । એતસ્યા માવયોશવા તનો ખરીરે, અચરમે અવાર્ધયે, યાવતઃ
અપરિસંભલ મુચસમાદારસ દશાક્ષિગુણમૂહસ ।

(૮૦) આપૂર્ણં ઇતિ । અમલઃ નિર્મલઃ કન્દુઃ અન્દઃ “કલામિઃ લોકમમાર્ગેઃ આપૂર્ણઃ
સમ્પૂર્ણં રાહોર્મુખમુદય સુર્ધં ધાનઃ દાસ્યઃ । “અમ અભારમય” આનૈકાલ્યોત્તમ” । તયાષ્વ કલા-
પરિપૂર્ણતા કાશ્વ એ રાહુમુખ” પ્રાપ્ત રથયે । એમુષ્મરમાપિ જ્ઞેયમ્ । જલધરો મેષ, ઘનાઘનઃ
વર્ણુચઃ (વર્ણુકાન્દા ઘનાઘના દલ્ભમર) સજ્ઞાતચ વાયોઃ યવનસ્ય જવાન્ રીગાન્ શીર્ષં રતલતી
વિશ્વિમલ્લાત્ અયં પ્રાપ્તચ । દુસવરઃ સદ્ધારાદિવેકલસઃ કલેષધરઃ અનુગમઃ (“વર્ણિતશરમઃદુ-
વદ્ધે” રિતિ દગ્ધલઃ, સ્વનિવારનદિભન્) મિશ્નુતઃ સમ્પ્રગ્ધ, દામાયિના યનશક્તિના (“દેવ-

દેહત ના । એવર પૂર્ણે આશ્ચર્યાવિત ૭ નૂડન એવરજનિત વિનાશવાંશ
માનતોર દુષ્ટિપાત્ર વેદે નયોર પામ કરિશાહે । (અર્થાત્ નૂડન એવરજને
આશ્ચર્યો નિર્નિમેશનજે માનતો વે નયોર અવલોકન કરિશાહે ।

(૧૦) આશ્ચર્યા એ વે એ વે માધવનયોરે અપરિવિત વજ્રમયે મશાનિ ડાવ-
ગળનુરેવ ગરિરેવન કિ એકાગ્રે દેહન ? મયે ! માધવ ।

(૧૦) નિર્વજ છત્ર કળા પૂર્ણ દેહશા ઉત્કળાનેઈ ગ્રાહ્ય વનન પ્રાપ્ત દ્ય
(રાદગ્રાસ નિર્ગતિત દ્ય) વેવ વર્ણનોન દેહશા ઉત્કળાનેઈ વાત્સલ્યેન વિનોર્

নির্ভুতস্য ফলেয়হির্দ্রু'নবরো দম্বথ দাবান্নিনা,

ত্বং চুড়ামণিতাং গতস্য জগতঃ প্রাপ্তস্য মৃত্যোর্ঘশম ॥ (৮০)

* [বিচিন্ত্য ।] তত্পরিষ্বজে অহং তাবদেব'গতমপি বয়স্য',
অর্থিতযানেন সম্মল্যে'বায়মর্থঃ । [পরিষ্বজ্য ।] হা বয়স্য ! বিমল-
বিদ্যানিধে গুণগুরো ! মালতীস্বয়ংহজীবিতেশ্বর ! হা সৌন্দর্য্য-
বিনির্জিতরতিরমণচ্ছায় ! হা কামিনীহৃদয়মন্ময় ! হা বাম্বথ-

বাণী 'বদারলক্ষ্মী' (ভবনঃ) দম্ব, মল্লীমূতপ । তথা হং'জগতঃ' অকৃতগণিতা গুণগৌরবেণ
বিদ্যোরদ্ধত্বং সর্বপ্রাধান্যমিতি যাক্তম্, গতঃ প্রাপ্ত', মৃত্যোর্ঘশম বয়' অধীনতাং প্রাপ্তঃ অধিগতপ ।

যথা ১২: ষোড়শকলাभिः सम्पूर्णः सन्नेव अवसरमावेन जवनयमानम्पूरयन् राहुणा
य२ते, यथा वा जन्मधरो सर्ववपन्नस एवातुकार्मामावेन धरतादमनिवारयन् वातुवेगेनेतस्मती
विचित्रत्वात् शीयते, यथाच वा सहकारादिवेकतयाः कलायुक्तः सन्नेव कुलामनेन जमघीति-
मनुत्पादयन् दावानलेन दह्यते, तथा त्वमपि दवादिगुणगौरवेण जगतः प्राधाप' लभमान एव
दैववशादस्माकृतायामপूरयन् यमवশংवाप्त इत्यतः क्रिमयो दुःखछिनुर्भवितुमर्हतीति सरलाध-
मावादी ।

অনু হুতাপলিয়াসমুদ্রযালহারবীরহা'ক্রিমাভি'ন বহরঃ । মার্হ'লবিকৌকিত' ইত্যম্ ।

- (৮১) তদिति । এব' গতমপি বৈদ্রব্যদশাপন্নমপি প্রাপ্তৌ মৃত্যোর্ঘশং'প্রাপ্তমপীতি যাক্তম্, প্রিয়-
বয়স্য' মাধব' পরিষ্বজে' আনিদ্রামি । অয়মেব'গতমপ্যগ্নিহ্রসীত্বাকাঙ্ক্ষাযামাঙ্ক—অর্থিন-
চে'তি, অনে'ন মাধবে'ন, অয়মেব' মলাভিহ্রসরূপ এব' অর্থঃ অর্থিতঃ "প্রিয়বয়স্য ! সম্ভ্রাম্য
পরিষ্বজ্য মা'মিতি স্বাক্ষে'ন প্রার্থিতঃ । তজ্জাদীদ্রব্যদশাপন্নং'প্রাপ্তিগ্নাভিহ্রসদান' মদা'ব্রব্য'
কর্ষম্মিতি ভাবঃ । বিমলবিদ্যানিধি ! বিমলানাং বিদ্যানামাত্ময় ! গুণগুরো ! মুদৈর্ঘ্য-
দাখিণ্ডাদিभिः शिष्यरुद्धय ! मालतयाः स्वयंवाहो विनाशनवेद्यया आत्मनेव दहयिष

১২। অত্রি প্রভৃতি তরুণব কলাদি সম্পন্ন হইয়া তৎকালেই দাবা'প্র দাবা বধ
১৩। এবং ভূমিও গুণগৌরবে অগভেব চুড়ামণিতা প্রাপ্ত হইয়া তৎকালেই
যমেব অধীনতা প্রাপ্ত হইলে ।

(৮১) (চিত্রা কবিতা) তবে ঐকৃশদশাপন্ন প্রিয়ববতকেও আমি
আনিদ্রন করি । যে হেতু সম্প্রতিই প্রিয় বাক্ত আমায় আনিদ্রনরূপ
অর্থ প্রার্থনা কবিয়াছেন । (আনিদ্রন কবিতা) ২২ বসন্ত বিমলবিদ্যায়

पयोनिधिरञ्जन् ! हा कामन्दकीमकरन्दानन्दनमुखचन्द्र ! माधव !
अथमत्र ते जन्मनि अपयिमः पयिमावस्थां प्रापितो मकरन्दबाहु-
परिष्वङ्गः । स एष मकरन्दो मुहूर्त्तमपि जीवतीति मैत्रं
मंस्थाः । (८१)

आजन्मनः सहनिवासतया मयैव
मातुः पयोधरपयोऽपि समं निषीय ।
त्वं पुण्डरीकमुख ! बन्धुतया निरस्त-
मेको निवापसत्तिम् पित्रसीत्युक्तम् ॥ (८२)

जीविनेष्टः शायनाथः तन्मन्त्रोपनतम् । धीन्यैव विनिर्जिता पराभूता रतिमप्यस्य कामदेवस्य
हृष्या हविर्मेण तस्याभूत् । कामिनीहृदयानां मन्दयः । कामदेवस्य रूपः । तदनुपपन्नस्यैति
यावत् । आत्मना, पित्रादयः एव पयोनिधयः आबराह्मणो हरचन्द्र । तदनुपपन्नस्यैति
मकरन्दस्यैव । कामन्दकीमकरन्दयोः कामन्दन आनन्दनस्यैवः सुखचन्द्रः वदनेन्दुस्यैव तस्याभूत्,
अथ जन्मनि अथ मया दीपमानः अपयिमः इतःपरमपि दातुमस्मिन्नप्यसौवर्णाद्वरस्तुऽपि मकरन्दस्यैव
समं बाहुपरिष्वङ्गः आसिद्धम् । पयिमता चरमतां प्रापितः मोतः टैवस्तकेनेति श्रियः । जीवतीति
ता विनेत्यादिः । मैत्रं मंस्थाः एव जन्मनि न कुर्यात् । अदिश्रद्धितं ममापि जीवन् न
अथमपि आसत्तीति भावः ।

(८१) आजन्मन् इति । हे पुण्डरीकमुख ! हे दीनपथवन्धुगोपमासः । आजन्मनः
जन्मन आरम्भ सहनिवासितया एकमावस्थानेन हेतुना मयैव अथ सादृशं मातुः पयोधरपयोऽपि
जन्मनीचनमुपपन्नमपि निषीय पीत्वा मन्त्र-एवः एकाहो बन्धुतया पित्रादिनाम्बवत्सुहृन् निरस्तं
निधिवं मदनमिति यावत्, निवापसत्तिम् तं अजन्मं (पित्रदानं निवापः स्नादित्यमरः) पित्रसि

आश्रयः । १२ (पञ्चावकिर्णगणि ३७ द्वात्रिंश) लोकोक्तं विक्रमः । हे अग्रगृहणे
मानवीय जीवितवृत्तम् । १३ (शौन्यर्षे) कामन्द-शौन्यर्षाविक्रमकाश्चिन् । १४
कामिनीहृदयकर्मन् । १५ शङ्करभट्टकर्मन् । १६ कामन्दकीनप्रमाणम्-न
हृष्यतः । माधवः । (चिन्तादिनवनीत वलिङ्गा) तेषां एव बाह्यं शेषं हृदयं
ना, तावन् नकरन्ध्र (आन्ध्र) अहं भूषाणिजनैव कर्तुं च वदतां प्रालिप्त
हृदयः । से एते नकरन्ध्र मुहूर्त्तकाले जीवितं वाकिरव, अत्रापि मदनं करिष्ये मा ।

(८२) हे पुण्डरीकमुख ! अत्रावपि आन्ध्रैः सहितं एकजावधानं वदतः

[सकलं विमुच्य परिक्रम्य च ।] इयमधस्तात् पाटलावती,
गवति प्रापमे । (८३)

प्रियस्य सुहृदो यत्न मम तत्तव सुखवः । भूयादमुन्न भूयोऽपि
भूयासमनुसन्धरः । (८४)

इति पतितुमिच्छति ।

प्रविश्य सहसा सौदामिनो । [वारयित्वा ।] वत्स ! अलं
वाहसेन । (८५)

पातति (भविष्यत्कालीन्ये वर्तमाना) इति एतत् 'अनुत्पन्नम्' अनुत्पन्नम् । वत्सपुत्रस्यपि मया
सदैव कर्तव्यत्वादिति भावः । तदाह मयापि येन किमपि प्रकारेण मरणमङ्गीकृत्य विराजन्-
सुहृदस्य मवितव्यमिति ध्वनिः । वत्सपुत्रस्य कृतम् ।

(८३) सकलव्यमिति । विमुच्य आतिथिनं माधवदेवम् अमुं, परिक्रम्य मरणशयीनमक-
पर्वतारोहणाय वाहयिष्ये इत्यादि । शार्ङ्गनीयप्रत्यक्षार्थं पाटलावतीं वारयिष्यति—आगमतीति ।
प्रापमा गच्छी, तीर्थेन गच्छा ऐश्वर्यमार्गस्य बोध्यम् ।

(८४) प्रियसीति । यत्नं यत्नं प्रियस्य सुहृदः प्रियस्यमभ्युपगम्य सुखवः जन्म
भवेदिति ईश्वर, तद्वैव काले मयापि सुखवः जन्म भूयम् । यथा भूयोऽपि पुनरपि अमृत
परममपि अनुसन्धरः अथ माधवस्य वत्सपुत्रः भूयस्तेन (शार्ङ्गनीयप्रत्यक्षार्थं) यथा वीर्यवत्
तवाशिते मम शार्ङ्गनीयमिति भावः ।

अपूर्वादात्मितस्य "भूया"दित्येकमत्राप्यस्य यत्नं वातावरणं त्वारेणयदलस्योः, एव
ममिदमत्राप्यस्य, वत्सपुत्रस्यपि अस्मान्निधानास्मान्निधानदीपय । इत्यादिप्रतीतिः ।

वाहसेन इत्येतत् ८५ वाजे गामं कश्चिद् दूरे अकारो रश्मिभूयः एवम् तत्पुत्रस्य पान
कविरेव ईश्वर इत्युक्तिः ।

(८७) (८७) वाहसेन मयोर गच्छितागं कश्चिद् ७ पर्वताग्रे
आरोहणार्थं पादविशेषं कश्चिद्) एव आधारेणैव पाटलावती न्योः । उक्तवति
आगमे ।

(८८) ये श्राने तिरस्कृत्य वाहसेन अत्र ईश्वरे, आगारं येन नेते
श्रानेनैव इत्युक्तिः । एवम् पुनर्वाहसेन येन पदलोके ईश्वर अमुं नयेते
पारि । (एवम् कथा वलिङ्ग पदने ईश्वर इति) ।

ମକ । [ବିଚିତ୍ର ।] ଅଧ୍ୟ ! କାସି ? କିମହଂ ତ୍ବୟା ପ୍ରତି-
ପିତ୍ତଃ ? (୮୧)

ସୌଦା । ଆୟୁଷ୍ମନ୍ ! କିଂ ତ୍ବଂ ମକରନ୍ଦଃ ? (୮୦)

ମକ । ମୁଚ୍ଚ, ସ ଏବାସ୍ମି ମନ୍ଦଭାଷ୍ୟଃ । (୮୮)

ସୌଦା । ବଚ୍ଚ ! ଯୋଗିନୀ ଅସ୍ମି, ମାଳତ୍ୟା ଅଭିଜ୍ଞାନସ୍ତୁ ସାରୟା-
ମୀତି । ଶତ୍ରୁଘ୍ନାଦାଂ ଦର୍ଶୟତ୍ତି । (୮୯)

ମକ । [ଶିଞ୍ଚୁକ୍ତାଂ ସକରୁଷମ୍ ।] ଆର୍ଯ୍ୟ ! ଆପି ଜୀବତି
ମାଳତୀ ? (୯୦)

(୮୧) ପ୍ରତିପତ୍ତି । ସୌଦାମିନୀ ଶତ୍ରୁଘ୍ନା ଦ୍ରୁତଂ ଶ୍ରିକ୍ଷ୍ମ ମକରନ୍ଦାଦିକି ଶତ୍ରୁଘ୍ନାଦାଂ, ସାରୟା
ସଦଗାହିବର୍ତ୍ତୀ ଆଦିଦର୍ଶ । ଶାଢ଼ସ୍ତେନ ଆକ୍ରମ୍ୟଦାସାସକ୍ତେନ ପର୍ଯ୍ୟବସିତ୍ତରାଜଦୈନବନବଦାଢ଼ିକ-
ସଦର୍ଶ, ବଚ୍ଚଂ ଧ୍ୟୟ ।

(୮୧) ମହତି । କିଂ କିମହଂ ? ଶ୍ରିବିଦିତ୍ତଃ ନରଦାଧ୍ୟବସାସକ୍ତାଦିବିଦିତ୍ତଃ ।

(୮୦) ନାମଧୈର୍ୟକାମାନ୍ ଦ୍ରୁତଂ ମକରନ୍ଦଂ ଶକ୍ୟାଂ ହସ୍ତାଦି—ସାଦୃଶ୍ୟବିଦି ।

(୮୮) ଶତ୍ରୁଘ୍ନାଦାମିତିସମରକାଶିବିଦିଆଦିବିଦିଆ ଶତ୍ରୁଘ୍ନାଦି—ସୁବିଦିତ୍ତଃ ସ ଏବ ମକରନ୍ଦ
ଏବ ।

(୮୯) ଯୋଗିନୀତି କାଶିବିଦିଆଦି । ଅଭିଜ୍ଞାନଂ ସିଦ୍ଧିର୍ନପିତ୍ତମ୍ ।

(୯୦) ଶିଞ୍ଚୁକ୍ତାଦିତି, ଶିଞ୍ଚୁକ୍ତାଦିନଂ ଶିଞ୍ଚୁକ୍ତାଦିନଂ ଶିଞ୍ଚୁକ୍ତାଦିନଂ ଶିଞ୍ଚୁକ୍ତାଦିନଂ ଶିଞ୍ଚୁକ୍ତାଦିନଂ ଶିଞ୍ଚୁକ୍ତାଦିନଂ
ସଦି ।

(୮୧) ଶୌରାଦିନୀ (ମହା ଶୌରାଦିନୀ) ଶୌରାଦିନୀ ଶୌରାଦିନୀ ଶୌରାଦିନୀ ଶୌରାଦିନୀ
ନିବୃତ୍ତ କାଶିନୀ) ଦଶ । ଏହି ଦଶମାଦିକ ମାହିନିକ କାଶି କୋନଠ ଫଳ ନାହିଁ ।

(୮୦) ମକ । କାଶି ! କୁଞ୍ଜି ତେ ? ଆସାଦେହି କା ନିଗାହିତ କାଶିଟେହି
ବେନ ?

(୮୧) ଶୌରା । ଆୟୁଷ୍ମନ୍ ! କୁଞ୍ଜି ତେ ? କାଶିଟେହି ?

(୮୮) ମକ । ପରିଚାମ କର, ଆସି ମୋହି ଦନ୍ତାଗ୍ରାହେ ଦତି ।

(୮୯) ଶୌରା । ଦଶ ! ଆସି ଶୌରାଦିନୀ, ନାମଧୈର୍ୟ ଶିଞ୍ଚୁକ୍ତାଦିନୀ
କାଶିଟେହି । (ବହୁଳାଦିନୀ ବୋଧେନ)

(୯୦) ମକ (ଶିଞ୍ଚୁକ୍ତାଦିନୀ ଶୌରାଦିନୀ) ଆର୍ଯ୍ୟ ! ନାମଧୈର୍ୟ କି ଜୀବିତ-
ବାହେ ।

सौदा । अथ किम् । वस । किमत्याहितं माधवस्य
यदनित्यं व्यसितोऽसि इति आकम्पितासि । अथ माधवः
कः । (८१)

नकः । आर्य्ये ! तमहं प्रमुग्धमेव वैराग्यात् परित्यज्य आगतः,
तदेहि, तूर्णं सन्भावयावः । [त्वरितं परिक्रामतः ।] (८२)

माध । [आश्वस्य ।] भये ! प्रतिबोधितः एवासि केनापि नून-
मस्य अभिनवजीमूतजलवाहिनः प्रभञ्जनस्य अनपेक्षिताम्बुवस्योऽयं
व्यापारः । (८३)

(८१) अथ किमिति प्रमुग्धमेव वैराग्यात् परित्यज्य आगतः । अथाहितं निरतिशयानिष्टं ।
‘तुत वयं पञ्चेत्याकाङ्क्षाधामाह—उदिति, उदयस्यात् अन्ति’ पर्व्वेतात् पतनद्वये आत्महत्या-
साधककर्त्तृभिः प्रश्नः उत्तरः ।

(८२) भवेति । प्रमुग्धं ‘अवेगम्’ । वैराग्यात् तन्जीवनप्रथायाविरहिणं सजीवनं
अपि वैराग्यात् । सन्भावयावः अनेन मानसमिष्टानेन रक्षितं इति व्याख्या । त्वरितं ‘सत्वरं’
यदा क्षान्ताया परिक्रामतः सोदामिनीमकरन्दो माधवस्योदयमनाय पादरिषेयं कुरुतः ।

(८३) आश्वस्येति ‘अतश्च’ तत्त्वव्यर्थः । केनापि अपरिज्ञातजनेन । विधिभ्याम-
धारयति—नूनमिच्छादिना । नूनं ‘निमित्तं’ अभिनवजीमूतजलवाहिनः नूतनजलधरसंज्ञित-
कथाकर्त्तृकः प्रभञ्जनस्य परमस्य । अनपेक्षिता अनपेक्षिता अम्बुवस्यो गालतीविघ्नं वज्रनित-
मदीयदुर्द्वया यस्मिन् तादृशः अथं मनुष्यविशेषनमकः आयावः कार्य्यः । तद्यार्थं ‘मदीय-
दुरवस्थाधिगते इति यवनी ईवातिशुःसह-युःस्त्रानुभवकरं मदीयमूर्च्छामङ्गलकरोदिति भावः ।
एतेन गालतीविघ्नं वज्रनितदुःस्त्रानुभवादर्थे तत्त्वमेव वरमिति ध्वनिः ।

(२०) लोरी । मानती लीदित्वा जाह्नू । वसु । माधवव कि कोन अत्याहित
होइहाहे ? ये हेतु तूमि अनिष्टे कार्ये (मरणे) आश्वसनाय कवितेह ।
अतएव आनि अत्यास कल्पित होइहति । मत्पति माधव कोवाह ?

(०२) नक । आर्य्ये ! वैराग्यावपटः उदाहृत आशि-अरेऽउतावहातेहे
पवितागं कविता आगिवाहि । अतएव एव, मध्य राहोडा उदाहृत एका करि ।
(उदहृत मध्य राहोडवण कटिहृत जालिन)

(२०) माध । अरे निम्न काहावः वाडा आशि एतिवोधित होइहाहि ।

মক। দিষ্টা পুনঃ প্রত্যাশ্বচেতনো যযস্যঃ। (৫৪)

মৌদা। [বিলোক্য।] সংবদতি চময়োমালতীনিবেদিতঃ
শরীরাকারঃ। (৫৫)

মাধ। ভগবন্ পৌরুষ্যপবন! (৫৬)

ভ্রময় জনদানম্মোগমান্ প্রমোদয় চাতকান্

কময় শিখিনঃ কৈকৌল্যপুতান্ কঠোরয় কৈতকান্।

বিরহিণি জনে মূচ্ছাং লুপ্তা বিনোদয়তি ত্ৰয়াম্

অকরুণ। পুনঃ সঁপ্রাশ্যার্চি বিধায় কিমীদৃশে? ॥ (৫৭)

(৫১) দিষ্টা মালতী, প্রত্যাশ্বা সন্ধ্যা চেতনা স্বৈরশ্ব' যিব দাহয়ঃ।

(৫২) বিলোক্যেতি মাধবনকরন্দয়ীঃ শরীর' বিলোকেতি নিরোপোদয়ঃ। - চময়ো: মাধব-
নকরন্দয়ী, মালতীনিবেদিত' পরিগ্রহণার্থে মাধব্যা অবিতঃ শরীরাকারঃ, দৈর্ঘ্যভাবঃ সংবদতি
ভ্রময়মানৈতদেবদ্যো: সংবদতে। তদ্বাচ্যে মাধব মাধবনকরন্দ্যাবিলম্ব নাশি স্বর্দেহ ইতি মাধব।
ভগবতীকিরিৎ'।

(৫৩) পৌরুষ্যপবন। পুরুষোদ্ভবপ্রমত্তন।

(৫৪) ভ্রময়েতি। অম্মোগমান্ চক্রিতাভ্যনয়ান্ লবদান্ মেবান্ ভ্রময় ভগবতামুদকারায়
অর্থকর্মে অনুরিষ্ট' পরিচালয়। চাতকান্ চাতকাক্ষপখিতঃ প্রমোদয় চলিত্ত্বমদানিন ললৌকিক।
শিখিন' ময়ূরান্ কৈকায় স্তম্বীকরমর্দে চতুঃকুলা চতুঃমুখতা ইথা লঘামুতান্ কলত্র'মর্জ'মেন
বিধিতি। তথা কৈতকান্ কৈতকীকরান্ কঠোরয় জলসীকেন শ্রীতান্ লুপ্ত। বিনোদয় ত্রয়াম্:
কলত্রাণি অতিবিরহাদাপনিতগাঁদ্যোনি ভ্রমঃ। পুনঃ তিলু ই অকরুণ! স্বয়মীদৃশ্যঃ।

আমায় এই বিরহাবস্থা অবগতি না থাকায় নুতন মেঘের জলবহনকারী
পদমেয়ে (আমায় চৈতন্য সম্প্রদানরূপ) এই কার্য।

(২৪) মক। ভাগ্যবশতঃই বসন্ত পুনবার চৈতন্যলাভ কবিগোছে।

(২৫) সৌণ। (অবলোকন করিয়া) মাধব ও মকরদেব পরোক্ষাকৃতি
মালতী বেড়প বলিয়াছিল, শেকর অধিকনই দেখা বাইতেছে।

(২৬) মাধ। ভগবন্ পুরুষীকৃষ্ণচর ব্যাঘ্র!

(২৭) মলিনগর্ভ মেঘসমূহকে চতুর্দিকে গরিচালিত কর। চাতক পক্ষি
বিগকে (চলমান করিয়া) গৃহে কর। সমুদ্র ভগকে (গর্জন করিয়া)।

मक । सुविहितमनेनाखिलजन्तुजीवनेन मातरिखना । (५८)

मूर्त्त्यां चेतस्याभावं सम्यक् व्यथां विरहदुःखं विनोदयति निराकुल्याणि विरहदिशि जने (माइमे)
संशयैस्तथैव व्याधिः रोगः तं विषयः सत्यात् किं द्रष्टुं शक्यं ? च जले ? तथावेतेन
परदुःखदानमावश्यं स्यादनेन दैतलवातोवाञ्छितमिति भावः ।

अथ भगवदिति सम्बोधनेन एकस्य योरवसुरीक्ष्य शोकावेनेन पुनरकरोति सम्बोधन-
प्रवृत्तिभिरस्य व्यतिक्रमप्रदर्शनादयो नाम विमर्शसम्भेरङ्गम् । यद्योक्तं दण्डी "इदो गुणव्यति-
क्रान्तिः शोकावेगादिसम्भवै"ति ।

एवममन्त्रादिविहितमन्त्राणां व्यावर्तिष्य साधवस्तु प्रतीतेरप्रस्तुतप्रमं स्यात्कारः, स च संज्ञा-
व्यावर्तिष्यि किरुचनिरुद्धव्यवस्थे सङ्गीयते । तथा "वर्णान् सिद्धान् वस्तुश्ला विमेषोक्तिर्विनिषयः"-
मिति विनिषयं नाम नाभ्यासद्वाराय । हरिषोऽयम् ।

(२६) सकृत् । अष्टिषाणां सर्वेषां जन्तूनां शक्तिर्ना जीवनेन तत्त्वमूलेन चनेन सापेक्षिता । परमेश्वरं सुविद्धिन् साधवन् तत्त्वसाधनरूपं सुखं कर्म कृतम् । अथवा सुगन्ध-कारणम् सादृशं साधः ।

कचिन् पुस्तके भारतरत्ननेयनम्भर'

“सविह—

एते केतकमलशौरभयवः शौटपयलभाङ्गवः

म्याप्रोपानक्षवद्वरीबिलुठनव्याजीपमुक्ताननाः

किञ्चोनिदकदम्बजुट, मलपुटीपुञ्जोरुदत्तपट्टपद-

भूतहत्याप्रतिहारिणो विरहिणः कर्मणि वचनानिनाः ॥

इति चिन्ता । इत्यनेन । अर्थश्च—केतकमुत्पन्नमिव यः केतकमुत्पन्नमिव जलसंनिधौ,
तथा वीरः पुरवामिवः याः प्रवन्माङ्गनाः शास्त्रभ्याश्चिन्त्यो रमन्त्यः तासां या व्याशीनां च वदन्त्यः
अथानुक्तमननताः गाढां विलुप्तमयाजिनं परिवालनमननतां उपभुक्तानि उपभोगविविधोक्तानि
आननानि प्रवन्माङ्गनाणां सुखादि यैस्तदाभूता, किञ्च सविद्वत्सङ्गुतोद्योगो विद्वत्परीप-
कुम्भनकोपमरस-सु लुप्तः सपक्ष चट्पदसमूहस्य शब्दशामयस्य व्याकृतिः भङ्गारः इति मौल-
येषां तयामुताः पर्वानिलाः पर्वमाद्यताः विरहिषः विरहदुःखकातरान् जनान् कथंति ।

ককাক্স'ন বিষয়ে উৎকটিত কব এবং কেতকীতকবিগকে জগদেন্দ্র বাবা
পোড় ২০। দিত্ত হে। নির্দ্বি। হুর্জাশাউ কাবিয়া। বিরহবাখাশ্রুৎকাবিয়া নমন-
কাগী বিংহিহনের চৈতন্যজগদ্যাবি নিধান প্রবিশ। দি লাভ করিতে দেই।
কবিত্রেহ ?

সাধ । দেব বায়ো ! তথাপি ভবন্তমেবং প্রার্থয়ে । (৫১)

বিকসত্বাদম্বনিকুরম্বশাশুনা

সহ জীবিতং বহু মম প্রিথা যতঃ ।

অথবা তদঙ্ঘ্যপরিবাসশীতলং

মখি কিচ্ছিদ্রুপ্য ভবান্ হি মে যতিঃ ॥ (১০০)

কৃতান্তিনি. প্রথমতি । (১)-

অথ ব্রহ্মাণ্ডে স্মৃতে বর্ণনিত্তে অসমুদয়কামুদয়বহরসমাপোপান্ সমাসীকিরনদ্যাদি ।
সাদৃশ্যবিশীকৃতং ইত্যম্ ।

(৫১) সাধতি । তথাপি শুভ্রাভ্যাবিধিবা.দন্তেন সমানিতকারিত্তেপি । এতৎ
বচনাম্যম্ ।

(১০০) বিকসতি । প্রিথা ভাবতী যতঃ যকিন্ প্রদেশে বিচ্যতে তং দৈবমিচ্ছয়ে । বিকসত্য
প্রস্তুতকী কদম্বানাং লৌপকুলুমানী নিকুরম্বস্য সমুদয়স্য পাদনা : পরাদেব বহু মম জীবিতং
জীবনং বহু প্রাপয় । তদুপকামে কদম্বকুলুমানানাদিভ্যেব বিকাস্যসহস্রম্বস্য অ বায়োঃ শুভ্রাভ্য-
পরাদাদ্যাদিসমুদয়ভাবায় সমাসীকিরিত্তি মন্যম্ । পদানরমাহ—অথবেতি । অথবা
তদঙ্ঘ্যে তস্য সাধনা দরোহেণ পরিবাসেন সমাসাদবম্বাদেব 'জীতব' কিচ্ছিত্বং যন্ কিমপি
বল্ল মখি অর্থঃ । মৈন্যপি মম কদম্বিন্দ্রুপ্যাদিসম্বাদেব সঙ্কটপকারঃ সাধিতী মধেতি ভাষে ।
অথ তদপি কদম্ব কদম্বোদয়.বাহ—অকান্তিভাষি । ইতি বচনান্ মমাম্ মে মম যতিঃ সম্যক্তি
আদয়ঃ । তদাভাবিত্তিপকারভাবেন সঙ্কটপকারম্বাদেব কর্তব্যনিবারণঃ । মম্মাদিভ্যো-
ইত্যম্ ।

(১) প্রথমতীতি বায়ুমিচ্ছতি ।

(২৮) মতঃ । নিঃশব্দ আশীঃ আশীকৃত এই বায়ু বায়বের উচ্চতম সঙ্গত-
রূপ উচ্চতম কার্য, ইতি ইতি ।

(২৯) বাবঃ । দেব পদনঃ । তথাপি আপনাতক এই প্রার্থনা করিতেছি ।

(১০০) যেই প্রেমে প্রিথা মামতী অবস্থান করিতেছে, অথকুলুমানম্বাদে
পূর্ণাঙ্গ সহিত আমার জীবনকেও সেই প্রেম পূর্ণবাণী । অথবা সেই মামতীর
শরীরবাহনে মীঃন যে কোন বস্তু আমারে অর্পণ কর । যে যেহু দুইই
সম্প্রতি আমার আশ্রয় ।

(১) (২) তদাভাবিত্তিপূর্বে বাহ্যক নমস্কার করিতে লাগিল)

सीता । सुसमाहितः खलु यमिच्छानन्दमनस्य वयस्यः
चरतो माता सुखवि । (१)

माध । [साकृतविषयदर्पम् ।] कथमियमस्मद्विरचिता प्रियायाः
स्नानोद्दे ददुर्लभितमूर्तिः अनङ्गमन्दिराङ्गवकुलममसवमाला ।
[निरुध्य, मर्हन्म् ।] कः सन्देहः । तथाहि स एवायमस्याः—(२)

मुग्धे न्दुसुन्दरतदीयसुखावलोक-
हेताविमृशकुलकुलनिष्ठाया ।

(१)—सीदेति । यमिच्छानन्दमनस्य बहुलमानन्दममस्तवीचिप्रदमनस्य, सुसमाहितः
समुचितः वयस्यः 'वय' लज्जः । 'चरतो' वागुपमस्वरूपे कृते वाचकवाचनौ ।

(२) साकृतविषयदर्पमिति, 'साकृतेन' वा बहुलमानन्दममस्तवीचिप्रदमनस्य, सुसमाहितः सीदे-
मिति' इतिप्राये, विषयेन विषुयीहेतुमानवीयवीयार्थे विषुयमानवायाः कथमिह प्राप्ति-
रित्यप्यर्थः, इत्येकं साधयमिच्छामोदुतमानवायाभिप्रायानन्देन च सद्यः यथा स्नातधुर्ध्वः ।
सीदेति । अनयोदयस्य दुर्लभिता इत्येकं साधयमिच्छामोदुतमानवायाभिप्रायानन्देन च सद्यः यथा स्नातधुर्ध्वः ।
मायादिता मूर्तिः कालिदासालयाभूता इव' अनङ्गमन्दिरस्य कामदीपयमस्य चरने चरने की
वकुलः वकुलार्थः तत्त्ववचनानां तत्त्ववचननिर्दिष्टं 'माला' 'कथ' केन प्रकाशितः । अमानत-
मिति गीतः । 'अनोद्य' 'अः सन्देहः' 'सीदे' वकुलमानवेन कः लज्जः । 'नन्दय-
नित्यमर्थ' हेतुमभिप्रायानन्द—नवाहोति । अस्याः बहुलमानवायाः, स एवेति वचनमाध-
नोक्तान्तिमिति साधयमिच्छामोदुतमानवायाभिप्रायानन्देन च सद्यः यथा स्नातधुर्ध्वः ।

(३) मुग्धेति । मुग्धः दीपावच्छादितवाद्यं समतीव्रं मनोहरः स इन्दुवन्तः तस्य
सुन्दरस्य तदीयसुखावलोकमानवीयवदनस्य वयस्येन समीपवेन या सीता मङ्गावरवाचिसमुत्पत्ती

(२) सीता । बहुलमानवाङ्गल आतिष्ठानन्दमनस्य एवै ईडनयुक्तं अवसरः ।
(साधयमर्थ' इत्यगिह बहुलमानवायाभिप्रायानन्देन)

(०) दाध । (अतिशय' विषय ० दर्शने सहित) प्रियतया मातुली
नन्दयमर्थ' इत्यगिह बहुलमानवायाभिप्रायानन्देन च सद्यः यथा स्नातधुर्ध्वः ।
(निरवयवेन च अवलोकनं करिष्ये दर्शने
सहित) एवै ये नैव बहुलमानवायाभिप्रायानन्देन च सद्यः यथा स्नातधुर्ध्वः ।

(३) अनोदयवदनस्य चरने इत्येव मातुलीवदनस्य अवलोकनमिति नृप-
५७

दुन्यं स्तुपुष्परचिनोऽपि लवङ्गिकार्या-

स्तोत्रं ततान विप्रमग्रधितोऽपि भागः ॥ (४)

[सहर्षोन्मादमुत्थाय ।] प्रिये मालति ! नन्वियं वीक्षामि ।

[सकोपमिव ।] अयि मदवस्थानमिच्छे ! (५)

प्रयान्तीव प्राणाः सुतनु ! हृदयं ध्वंसत इव,

स्वलम्बीवाङ्गानि प्रसरति समन्तादिव तमः ।

विकारविशेषः तदा विमङ्गलं प्रकटयति । अनियन्तारोऽपि दान्ते, यन् कुतूहलं
कोटुषं पुनः पुनः कटाक्षनिर्घोषाद्यौलब्धमिति यावत्, - एतौर्निर्घोषाय दीपनाय "साष्टाङ्गम-
पवाप" निविष्टौ नाशयेति द्वापनये" इत्ये, दुर्गन्धैः नाशोत्तुष्टसम्बन्धेनाङ्गरेण दुष्पचिद्विषे
मन्वद्विरेमाभासपरिपरीयमात्रेण कल्पिते दुष्येः कल्पितोऽपि कल्पादितोऽपि तदा विप्रमग्रधितोऽपि
चक्षुर्नाने सुहाया इहताय इत्यादी कल्पितेमादकम्भावेन दुष्कृतोऽपि चक्षुः स 'एवाय'
भागः च'यः लवङ्गिकायाः तदाकम्भास्योवच्छाः योव' इत्याय माद्वोदरेन्द्वदरेद्वैव
वैद्यमेव' कातमिति दीपयन् सन्नुष्टिं विस्तरयामास । तदाच दैव्यं बहुमालीयम भासि
चन्द्रे इति भावः ।

अयं मदमहात्मायि हृदोदमाच्छेदादुदमादहारादौः सङ्गतः । वलकदिङ्का इत्यम् ।

(१) सहर्षोन्मादमिति, इत्ये च बहुलनाश्यादामानुजितमाद्विचित्रिवागमितामङ्ग्रेण,

उन्मादिन इत्येणविद्वज्जितमवतया च इह यदा स्थापयिष्येः । कल्पितेन नाशोदरि-
हासार्थं कल्पित् प्रच्छन्ना मदहृषी मात्रानिमा निविष्टवतीति मन्वमान् चार्थ-अनियं वीक्षामि
इति, निविष्टमपुष्टैरानिय यदा लवङ्गोक्त्यै इत्येः । हकीरमिव "तदा परिहासवस्तोऽपि
न दुष्यन्ते" इति कोपेन कल्पितमिव । परिहासवस्तुभावं दर्शयितुमीव हर्षोपपत्ति-मदवे-
च्छामिच्छे इति । मदवस्थापरिधाने कथयतीत्यायन् कालं परिहासेन मन्वन्ना स्त्रान्
नाईतीति भावः ।

वशादेन-समुद्भूत विकारविशेषस्य च विमृशजज्ञेण समुत्पन्न नागतीवर्धन कोटु-
हलेन सौपनार्थं नागतीवृषादलोकाकनाकुष्ठेतावत्पण्डः पूर्णमङ्गिरेण मन्वन्नायाग
ना शक्त्या विपरीतभावे विवृणु पुन्य दारा निर्मित एवम् अमनानतावे प्रवृत्ति
इत्येनेष्ट ईद्वार सेहै अहै अश्व लवङ्गिकार कटोव विस्तार करिद्राहिन ।

(६) (इहै च उन्मादेन मुदित उन्माद) प्रिये ! मालति ! अहै कुर्व
निष्क अलोकवित्त इहैले । (येन कोपेन सहितं) अग्नि मरवृक्षानदिजे ।

त्वरान्तावोऽयं न खलु परिहामस्य विषय

सादृश्यानन्दं वितरन्मयि माभिरुक्कुरुषः ॥ (६)

[सर्वतो दृष्टा सनिर्वेदम् ।] कुतोऽयं मानसो ? [बहुलमासा-
हेत्य ।] अयि प्रियाप्रणयिनि बहुलमासे ! उपकारिण्यसि भूतः
गतं भवत्याः । (३)

(४) अवस्था बन्धवशात्—प्रधानीति । हे सुतकु । श्रीमन्मरीरं माहति । माया
 दोषादयः प्रधानीयं ललितरङ्गयुजं रङ्गशिरःकरनीयं । इदं वस्तुः राज्ञं भवति इव
 मृदवी । अहंति कृष्णपद्मवत् । अङ्गनीयं विरहदिनां दम्पतिं भवतीति । तथा तमः
 स्वभात् लज्जाम् अतर्हिषु मरुतोव मुगः पुनर्निद्रवसायासिरीर । अतएव अयं तदा
 प्रातः । अति श्रीमं दर्शनद्वयेन त्रै रचस्तेत्यर्थः न खलु नैव परिहास्य विषयः, अमुना
 व्यामर्शवशात् परिहासोपेक्षणीयः, वस्तुना अयोः वेषोः भावः मुक्ं प्रियं हर्ष-
 दानेनार्थः । अत्रापि व्यामर्शवशादेन द्याविरहिता ना भूः, न स्याः । तथापि
 मदीयं (कवियेन) व्यामर्शवशादिति भावः ।

अथ अष्टमाहं चत्वारः क्रियावृद्धेयान्द्वयम् । अथ अष्टमाहं वसुधाधारिणाम् वृत्तीन्पट्ट-
वासाधैः त्रिसु द्विगुणेन वाक्पादद्विगुणाभ्यामिति निबन्धनाद्विभागेन सङ्ग्रहः ।
शिवरिषोद्भवम् ।

(७) अग्निर्ब्रह्मसिद्धिः सात्वतानिन्द्रियविषयानि विहादेन सूचितं यथा स्थानवेचर्यः । अन्तः-
ब्रह्मादृशनात् सैतन्मयि न सत्यमानः सर्वोपपत्तिः—अथोक्तिः । उपकारिणौ सत्तत्त्वमादि न न
अवशिष्टाशक्तौ दयादुपकृतिमाधितौ । अतः उपकारकावभादेतौ सद्यः आगतं सुखेना-
यतनं वृत्तान्तोक्तिः सैव । उपकारकप्रदानं आत्मवश आध्यात्मिकं तदिति भावः ।

(৬) হে সূতর! আমার প্রাণ যেন বেহ হইতে নিবৃত্ত হইতেছে। আমার বসঃহল যেন দীর্ঘ হইতেছে। আমার মন যেন বিহীননে হইতেছে। অন্ধকার যেন চকুরিকে ঘাণ হইতেছে। সূতর এই বাক্যপ্রত্যয় (অর্থাৎ ইয় আদি) দর্শনরানে আমাকে বলা কর এই প্রকার) কখন। তোমার পরিচয়সে বোধ্য নহে। সূতর দর্শনরানে চকুর অনন্য বিহর কর। আমার প্রতি নির্ভর হইও না।

(୧) (ସଦ୍ୟ ବିଦେ ନିବୃତ୍ତ୍ୟ କପ୍ପିଆ ବିବାହେନ ସହିତ) ବାଣୀତୀ ଏହା

নিষ্পন্নুহাঃ প্রিয়সখি ! যদা দুঃসহাঃ সম্বভূব-
দেঁহোদাহব্বসনগুরবো মন্থযোন্মায়বেগাঃ ।

তস্মিন্ কালৌ কুবলয়দ্রশস্বল্লমাশ্চে প এব
প্রাণব্যাণং মগুণনসমুন্মত্পরিস্বক্কল্যঃ ॥ (৮)

সক্কল্যং নির্বচ্য । (৮)

শালন্দমিশ্রমদনজ্বরদীপনানি

মাক্কাশুরাগরসবন্তি তদা তদা চ ।

(৮) কলমতদা পুণ্যজ্ঞানপুণ্যকারমাৎ—নিষ্পন্নুহা ইতি । ও প্রিয়সখি ! বহুব-
মাসী ! (সখৌবদুদশাৎসাবনান্ সখৌবেণ বহুবনমাশ্রয়াঃ সম্বোধনমিতি মনস্যম্) যদা
যস্মিন্ কালৌ কুবলয়দ্রশঃ নীলোৎপলনেমায়াঃ মান্য়য়াঃ নিষ্পন্নুহাঃ নিরন্তরায়াঃ স্মৃতিহতা ইতি
যাবদ, দেঁহোদাহব্বসনেন শরীরদাহনব্যবপিতয়া শুরব মদনমাঃ শব এব দুঃসহাঃ সঞ্জনা-
যোগ্যঃ মন্থযোন্মায়বেগাঃ কামন্যযাবিগাঃ সম্বভূবুঃ নদবলীভনেন সমুন্নরগাঃ তস্মিন্ কালৌ
মত্পরিস্বক্কল্যঃ মদালিঙ্গমাশ্রয়িত্বান, তত্শচমাশ্চে এব তদানিজননিব প্রাণানাং পরিবচ্য
যস্মাৎসামুত্ প্রকৃক্কল মাণ্যয়া 'অনুক্কল' 'অমুত্' । সমতীৰ কামন্যযানিমুতা মালতী যদ্বি
মদানীং মদালিঙ্গনমমুত্ 'মদালিঙ্গন' শাপাৎসল্লমাশ্চ মদমপি প্রাণান্ ধারয়িত্ব মাশ্চাদিহি
মবুৎকারক্কল্য' নৈব শৌখিন্যমর্জাণীতি ভাষ্য ।

অর্থার্থ—“মত্পরিস্বক্কল্য” ইত্যুৎপন্নবাহারঃ, দ্বিতীয়পাদস্থিতেন স্বে কান্তুপ্রাণৈব সংস্পর্শতে ।
মদমদানা ইত্যম্ ।

(৮) নির্বচ্য নির্বচ্য ।

(১০) শালন্দেতি : ও বহুবনমাসী । শালন্দেণ “সারি মগুণরক্কো”তি শিল্পা মনিতেন

ভূমি আশ্রয় পবন উৎকাষিত, অতএব দিচ্ছাসা কবি, তেঁমার আশ্রয়
স্বথে হইরাছে ত ?

(৮) হে প্রিয়সখি ! বহুবনমাণে ! যে কালে নৌবোৎপলনেয়া মালতী
অশ্রুতিহত শরীরদাহনরূপ বিপত্তি দ্বারা অকৃতর ও অতি দুঃসহ কামন্যযাবেণ
সমুৎপন্ন হইরাছিল, সেই কালে আমার আশ্রয়জনকম তেঁমার আশ্রয়নই প্রাণ-
আপকাতী অকুক্কল হইরাছিল ।

(৯) (কক্কল্যং সঙ্কলিত চিত্তা কক্কল্য)

खेहाकराणि मम सुगृहगत्य कण्ठे,

कष्टं क्षरामि तव तानि गतागतानि ॥ (१०)

(हृदये निधाय मूर्च्छति) (११)

मकः । [उपसृत्य वोजयन् ।] समाश्वमिहि सखे ! समाश्व-
मिहि । (१२)

माधः । [आश्वस्य ।] मकरन्द ! किं न पश्यसि कुतोऽपि

विषय निगद्य मिथितस्य मदनचरस्य ज्ञानप्रसन्नापस्य दीपनानि उद्धोषकानि, 'माकानुरागी' इदं तदासक्तिरेव वसन्तदनि जलकृतया तद्विनिष्टानि, तथा खेहाकराणि परस्परप्रत्ययजनकानि तानि निष्पन्नाणि तदा तदा तन्निम् तन्निम् काये मन् सुगृहगत्यः मनीषरत्नेनायाः मालत्याय कण्ठे गच्छद्मि तव गतागतानि यातायातानि कष्टं यथा स्वापया क्षरामि ॥

एवञ्च माया मयम् माधवकक्षाजवद्विकारहसेन मालतीकण्ठे मत्स्येकं मतम्, ततो द्वितीयमतने मालत्या लवङ्गिकावुद्धा। माधवकण्ठे स्थापितेत्येकमतमतम्, ततश्च प्रत्ययप्रधानमालती-कण्ठे माधवेन मिथितेति द्वितीयं मतं ('चक्रमाह' अनुसन्धेयम्) पुनश्च सौदामिनीसमस्त-यतेति द्वितीयमतमतम् । एवञ्च द्वयोर्मतयोश्च बहुलवर्षेण गतागतानि बहुवचनमुपापमिति विभावनीयम् ।

अथ च क्षुरीः साहचर्यानुभवं विनीत्यापितत्वात् दर्पव्यकारमपि अरथालङ्कारः । राधा-मन्दनहायात्मास्तु वैसाहचर्यान्-अस्तिमपि अरथालङ्कारमिच्छन्तीति तन्मते अरथालङ्कारः ।
वसन्ततिलकावतम् ।

(११) (हृदये निधायिवि वक्रममालामित्यादि.) ।

(१२) बीजप्रति, मूर्च्छामिडाव पदादिना माधवनलके बाधुं प्रशङ्कयमित्यर्थः ।

(१३) माधवि । कुतोऽपि अपरिज्ञातस्यानन्तम् । तु भीः तत्तत्तान् कष्टं केन प्रकारेण

(१०) हे दकुलबाल ! आनन्दविमिश्रित कामअवसर उद्दीपक गाह अमृतानुक्रमस विनिहते न पवन्प्रेतस्य प्रवृत्तमक सेहै सेहै कारण आमारठ मनोहरनेका बागजोव प्रवृत्तने दुःखीमार सेहै बातागतमकक अतिमरेहै आमि नश्यन करिछेहि ।

(११) (दकुलबाला ज्वरस्य निहित कटिमा दृष्टिस्तु हरेण)-

(१२) मक । (मनीषेण आमिदा बाताम मिछे मिछे) राधे ! तूमि चापठ १७, चापठ २७ ।

सहस्रैव मालतीस्रोहं बहसो वकुलदान्त्रो लाभः । तत्कार्यं न मन्यसे
किमेतदिति । (१२)

मक । ययस्य ! इयमार्था योगेश्वरी अस्य मालत्यभिज्ञानस्य
नेत्री । (१४)

माध । [विलोक्य सुकरुणं कृताञ्जलिः ।] आर्य्ये ! प्रसीद,
कथय, जीवति मे प्रिया ? (१५)

सीदा । वस्तु ! समाश्वसिहि, समाश्वसिहि ! जीवति सा
कल्याणी । (१६)

माधवमकरन्दौ । [उत्कृष्टम् ।] आर्य्ये ! यद्येवं तत् कथय
कथमेव वृत्तान्त इति । (१७)

एतत् वकुलमान्त्राया आगमनं इति इत्यत्र किं मन्यसे त्वं किमवधारयसि ? जीवन्त्यां मृणां
कथमपि तत्कथयिष्ये वे न सम्भवतीति कुतो मे समावाह इति भावः ।

(१४) मकैति । मालत्यभिज्ञानस्य वकुलदान्त्रमालतीविरुद्ध, उपवेदी उपस्थान-
कर्त्री ।

(१५) जीवतीति जीवति किमिच्छति ।

(१६) सीदेति । सा तव प्रिया मालती कल्याणी कुशलवती । सती जीवति प्रापान्
धारयति ।

(१७) यद्येवं सा कल्याणी जीवति चेत्, तत्रैव एव वृत्तान्तः मालत्या निरुद्धमतीतम्-

(१०) माध । (आश्चर्यं दृष्ट्वा) यकरम् । ऐशितेह हाकि गहना कोवा
हरेते मानतीप्रेरवाहि वकुलमानाव नाठ रहेन । अब एव एहै वकुलमानाव
आगमन दिवरे कूत्रि कि मने करिउछ ?

(११) मक । वरग । एहै माननोश बोधेवही एहै वकुलमानाव
मानतीचिह्न उगडागहिजी ।

(१२) माध । (अवलोकन करिवा मकरन्दे कृताञ्जलि दृष्ट्वा) आर्य्ये !
अगम ३७, वन आमात्र अगम मानती कि जीवता आछे ?

(१३), (१४), (१५), (१६), (१७), (१८), वकुलमानाव निरी दृष्ट्वाहि
जीवता आछे

सौदा । पुरा किं करानायने मालतोमुपहरवधोरघवः ।
वालपाणिना माधवेन व्यापादितः । (१८)

माध । [सोद्वेगम् ।] आर्य्य ! विरम, परिज्ञातो ह्यज्ञातः । (१९)
मक । क इव ? (२०)

माध । सखे किमन्यत् ? सकामा कपालकुण्डलेति । (२१)
मक । आर्य्य ! अथ्येवम् ? (२२)

गरुडविहार्यकलापः कथं जैन मन्त्रैव सत्यम् धर्मं मेधः, इति कथय आशुसारमणि ।

(१८) सौदीति । उपहरन् करानायनं तस्मिन् कलुमुद्वेगम्, करानायनं च कलुमुद्वेगं व्यापादितः निगमितः ।

(१९) विरमेति । मालतोनिबद्धेयङ्गान्धकारादिरका सवेत्यर्थः । अथ विदुषा—
ज्ञातो ह्यज्ञात इति । मालतोनिबद्धेयङ्गान्धकारादिरका सवेत्यर्थः । अथ विदुषा—
ज्ञातो ह्यज्ञात इति । मालतोनिबद्धेयङ्गान्धकारादिरका सवेत्यर्थः । अथ विदुषा—

(२०) क इवेति, मन्त्रायमन्त्रेण को ह्यज्ञातज्ञात परिज्ञात इत्यर्थः ।

(२१) माधेति । सकामा मन्त्रायमन्त्रेण । मन्त्रायमन्त्रेण विदुषा—
ज्ञातो ह्यज्ञात इति । मालतोनिबद्धेयङ्गान्धकारादिरका सवेत्यर्थः । अथ विदुषा—

(२२) माधेति । मन्त्रायमन्त्रेण विदुषा—
ज्ञातो ह्यज्ञात इति । मालतोनिबद्धेयङ्गान्धकारादिरका सवेत्यर्थः । अथ विदुषा—

(२३) माधेति । मन्त्रायमन्त्रेण विदुषा—
ज्ञातो ह्यज्ञात इति । मालतोनिबद्धेयङ्गान्धकारादिरका सवेत्यर्थः । अथ विदुषा—

(२४) सौदा । पुरा किं करानायने मालतोमुपहरवधोरघवः ।
वालपाणिना माधवेन व्यापादितः । (१८)

(२५) माध । [सोद्वेगम् ।] आर्य्य ! विरम, परिज्ञातो ह्यज्ञातः । (१९)
मक । क इव ? (२०)

(२१) माध । सखे किमन्यत् ? सकामा कपालकुण्डलेति । (२१)

(२२) माध । आर्य्य ! अथ्येवम् ? (२२)

सौदा । एवं ययानिबेदितं वत्सेन । (२३)

मरु । कटं भोः कटन् !

कुमुदाकरेण शरदिन्दुचन्द्रिका

यदि सप्तशोडशगुणाय सङ्कृता ।

सुदृढं तदनु, कृतमस्वयं विधि-

यदकालमेषदितनिश्चययुजत् ॥ (२४)

माध । हा प्रिये मालति ! कटुमतिगोभक्तनापदाभिः । (२५)

(१३) लीदेमि । मन्देस भावसे ददा निवेदिषं बहुमात्र कश्चित् पत्र—पत्रं हृदय-
लीदेमि ।

[illegible]

बनजसुखराहैकमिदिक मनुष्यवर्गदिमदीनेजसुखराहाह ! मनुष्यादिषी
हलम ॥

(१३) "अहं मायते" "मोक्षेति सा कथा" "वि सोऽहंमोक्षोऽहं" "सुखमिहोऽहंमिहमहंमहं"

(२१) यद । अ.रौ ! देहादे मृदा कि ?

(২০) সৌগ: বঙ্গ মাঝে অহমান করিছ: প্রহণ ধলিগোছ, ততপই
বাই।

(২৪) মত। অসংস্কৃত কই কি কই ॥ শব্দভাণ্ডার চন্দ্রঃ কোং।
বৈদ্যনাথ শেখরী নন্দাবনেঃ ভক্ত যে হৃদয়সুহৃৎ সহিত বিগিত হইয়াছে, তাহা
বাপ ইত্যে, কিছু বিদ্যামাত্র এই বিধান বিস্তার যে অদ্বৈত তদ্ব্যপাক্তি উভাত্ত
বিবৃক্ত করিয়াছে।

कथमिव तदाभवत्स्व' कमलमुखि ! कपालकुण्डलायस्ता ? ।

उत्पातधूमलेखाकान्तेषु कला यशधरस्य ॥ (२६)

भगवति कपालकुण्डले ।

निर्माणमेव हि तदादरलालनीयं,

सा पूतनात्वमुपगाः शिवतातिरेधि ।

मातुलाः चरन्त्या भावप्रसाद—इति दिव्य इत्यादि । कटे कपालकमलमयीर ज्ञेयः, दत्तं वति-
हीमतुषं समतीर गच्छितं यदा आगया आपन्नाणि आपन्नाशानि । (आपन्न आपन्नाशः
सादिवनरः) कपालकुण्डलाया समतिपूर्ययावरचर्चोऽत्र सन्धयति भावः ।

(२६) कथमिति । हे कमलमुखि ! पुण्यरोडपदने । भावति ! तदा तस्मिन् काले
कपालकुण्डलायस्ता विनामार्गे / कपालकुण्डलायस्ता यदीना त्वं उत्पन्नधूमलेखा उत्पातधूम-
धूमकेतुदेव्या आकाशा परेव्याया अक्षरस्य सुषोमोऽत्र कदा इव अवतिर चोदयो कमल-
आसीः । तदीयं मातुलाभिहीमन्तयां कलपितुमपि क्षमते नन इदमिति भावः ।

अदीपमानकायः । किन्तु यशधरकलायास्तादृशभावात् इति भावमविश्वतस्तयोरेव सन्धयेन
कायभेदात् तदा त्वं कमलः यशधरकला आभवदिति पुनश्चमेदात् "कायमिथा तदीरावीद्वरमनीः
पुनर्वेदयोः । हिमनिधुंलप्योर्वेने नृणांममनादिरे" इत्यादिन "तदीर राजते तवि !"
इत्यादिवत् भयमकमतादीकः । आये. शक्तिः ।

(२७) अत्र दुस्कारिणा अपि कपालकुण्डलाः "भवन्ती"ति सन्धोचनं प्रायेणमि-
मादिवेति मनस्यम् ।

(२८) निर्योचमिति । तत् निर्योचमेव सा माननीयरीरवज्जिरेव आदरेण इवातिपदेन
लाङ्घनीयं सुखेरेव परिरचयौदम् । अलामान्यवपनायकस्य इत्यालान्यरीरव्येति भावः ।
पूतना त्वं तदापादनेन वाचसी त्वं (पूतना वाचसीभेदे इरीरव्याच पूतना इति विद्वाः) सा
उपगाः नैव समस्य, किन्तु शिवतातिः तत्त्वआवच्छयी एधि भव । तयदि—दुरातिनः इत्याद्य-

(२९) माव । हा जितेव ! भावति ! इहाई आमाःपद कटे देव. जति
गर्हितरूप आपन्नमाशः इहेते ।

(३०) हे पद्ममुखि ! भावति ! उरगात्पद्मः कटुवेवाकाष्ठ इत्यकनाय
कात्र विनामार्ग कपालकुण्डलागविशुद्धः इहेत्त मेहे काः न जूनि किन्नर इहेता-
हिले ?

(३१, ३२) उच्यते कपालकुण्डले । तस्मै माननीयवोचनिदीपये सकलेषु

नैसर्गिकी सुरभिः कुसुमस्य सिद्धा

मूर्ध्नि स्थितिर्न चरणैरवताडनानि ॥ (२८)

सीदा । वल्ल ! अलमावेगेन ।

अकरिष्यदसौ पापमतिनिष्कस्यैव सा ।

नाभविष्यमहं तत्र यदि तत्परिपन्थिनी ॥ (२८)

उभौ [प्रणम्य ।] अतिप्रसन्नभार्यापादैः तत्कथय. का पुन
स्वमस्त्राकमेवं विधो वन्तुः । (३०)

शक्तिः कुसुमस्य पुष्पस्य नैसर्गिकी स्थावरीकी स्थितिः अस्मिन् मूर्ध्नि अस्तक परं सिद्धा
प्रतिष्ठा । किन्तु चरणैः पादैः अवताडनानि अवरोडनानि न विहायैव । अलमावेगेन
विनोयार्हमविकलमुत्तरामपरितपथमात्रेऽपि वर्तत इत्यनुवर्तयम् ।

अत्र प्रसन्नचरणैः द्विरभ्यस्य पादपूरणमावजनकवायिरैव अवरोधः । हृष्टमनोऽवतारः
वस्तुतस्तुत्पन्नम् ।

(२८) अकरिष्यदिति । असी कपावकुण्डला पारं माहतीहवाह्यं पापजनकं क
अकरिष्यन्, वतः सा कपावकुण्डला अतिनिष्कस्यैव अतिनिर्द्वैरे । तत्र इत्यादिपदे य
अहं तत्परिपन्थिनी सः । कपावकुण्डलाया विरोधिनी न अभविष्यम् । तस्यां तत्परि
पन्थिनादेन कपावकुण्डला अतिविपरीतं नावरोधं न स्यादेति न तत्र मन्दिति लया माह्व
भायना न कर्तव्येति भावः ।

अत्र द्वितीयाहंवाक्याहं प्रथमाहंवाक्याहं द्वितीयाहं वाक्याहं द्वितीयाहं वाक्याहं द्वितीयाहं
एवं "पुरा किञ्च कराद्यावत्" इत्यादि वदन्मन्दमे विरतिमयमाहंवाक्याहं द्वितीयाहं
"प्रसन्ना मुदकीर्तन"मिति लवकात् प्रसन्ना नाम विनोयमेवम् ।

(३०) उभौ इति माधवम इत्यस्मिन् । भार्यापादैः चाद्याया, तत्र चरणैः । (गीत)

अति शक्तिः अस्तक । अतिनाम शक्तिमोहं नाहं करिष्ये मा । अस्तक तादा
शक्तिमोहमिति । (२८), अस्तकमोहो पूष्णं वा नातिव्यवहारं अस्तकमोहं
अतिव्यवहारं, अस्तकमोहं अतिव्यवहारं ।

(२९) सीदा । वल्ल । लोकावगमिन् । अतिव्यवहारं । अतिव्यवहारं
ना अस्तकमोहं, अस्तकमोहं अतिव्यवहारं । अतिव्यवहारं अतिव्यवहारं
अतिव्यवहारं अतिव्यवहारं ।

মৌদা। জাফা: খলু এতল্। [উতায়।] ইয়মিদানৌ-
মহম্—(২১)

মুদখ্যাতপস্তান্দ্রমন্তযোগামিযোগজাম্।

দুমাআকর্দিখৌ সিহিমাননৌমি মিতায় ব: ৪ (২২)

ইনি সমাধবা লিখুলা: (২২)

৪৪৩৩৩) পতিবস্ত্র' নিবনিত্রপ্পাচকপুর্নৈর্ভূতম্ (পাণ্ডে জয়বস্ত্র:) বনভাণ্ড কথয় প্রবিশ্ব:
অগাধিতমুদয়কারকারক: অগাধ' বস্তু: পরমনিব' লং কা ৭ সব পরিচয়' বৌতু' পরমৌ-
অগাধবৌবস্তু ইনি মাথ:।

(২১) মৌদিত:। এতল্ কাফ্রমিবাদিখ' খলু নিবিত' জাফা:। মুদখ্যাতপাস্টী মুদাম-
নতিযয়:। অগুনা মন তমুকমগাধবৌ আসৌতি আথ:। মুদমিবাখৌমগাধিযি যৌককৌমাতৌ-
মৌমৌগাধৌতি।

(২২) মুদিত:। মুদখ্যাত মুদখ্যাত' মুদখ্যাতমুদখ্যাত' বা মুদখ্যাতমুদখ্যাত'।
ইদৌম:। মন' মনমগাধ' মুদখ্যাতমুদখ্যাত:। মুদখ্যাতমুদখ্যাত' (মন' মনমগাধ-
মিযমৌমগাধ'মিযমগৌ) মন:। মুদখ্যাতমুদখ্যাত' মন:। মুদখ্যাতমুদখ্যাত' মন:।
মিয:। ইদৌম:। মন:। মুদখ্যাতমুদখ্যাত' মন:। মুদখ্যাতমুদখ্যাত' মন:।
মিয:। ইদৌম:। মন:। মুদখ্যাতমুদখ্যাত' মন:। মুদখ্যাতমুদখ্যাত' মন:।
মিয:। ইদৌম:। মন:। মুদখ্যাতমুদখ্যাত' মন:। মুদখ্যাতমুদখ্যাত' মন:।
মিয:। ইদৌম:। মন:। মুদখ্যাতমুদখ্যাত' মন:। মুদখ্যাতমুদখ্যাত' মন:।
মিয:। ইদৌম:। মন:। মুদখ্যাতমুদখ্যাত' মন:। মুদখ্যাতমুদখ্যাত' মন:।

(২৩) সমাধবা মাথবৈন মুদ বর্ণমালা। সমাধিতমাথবৈন মাথবৈ, মৌদানৌতি-মৈব:।
মাথবৈন মুদ মৌদানৌতি-মৈব:। সমাধিতমাথবৈন মাথবৈন মুদ মৌদানৌতি-মৈব:।
মৌদানৌতি-মৈব:।

(৩০) মাথবৈ ও মকব্ব। (এণ্ডাথ কহিবা) মাথবৈ চরণবুগ। অতঃ
প্রসঙ্গ, অতঃ এণ্ডাথ বস্তু মাথবৈ ও মকব্ব। অতঃ এণ্ডাথ বস্তু মাথবৈ ও মকব্ব।

(৩১) মৌদা। মাথবৈ চোমাথবৈ ও মকব্ব। ইদৌ মৌদা মাথবৈ চোমাথবৈ
(উত্তীয়া) এই এণ্ডাথ মাথবৈ—

(৩২) মুদখ্যাত চোমাথবৈ চোমাথবৈ ও মকব্ব। মুদখ্যাত চোমাথবৈ চোমাথবৈ
মৌদা ও মাথবৈ ইদৌ মৌদা মাথবৈ চোমাথবৈ ও মকব্ব। মুদখ্যাত চোমাথবৈ
মৌদা ও মাথবৈ ইদৌ মৌদা মাথবৈ চোমাথবৈ ও মকব্ব।

(৩৩) মাথবৈ মাথবৈ মৌদা মাথবৈ চোমাথবৈ

अपिच—अस्तौकविषयमपस्तपूर्वत्त-

मुहुतूनूनभयव्वरज्जरे नः ।

एकघषत्तुटितसत्तुटितप्रमोह-

मानन्दशोकयत्तत्त्वमुपैति चेतः ॥ (३६)

विभू ? इति चकिन् मियरे सप्तमि भूः एकवचननिर्वाचनः अस्ति भवति । यदि सा योविनो वयोःमात्रोत्तराविधापिबो मदा नियतमेतद्वचनं माधवस्य माधवीवादा-
कारमात्रकतया । अनुपपन्नकं भवेत् । यथाउक्तमात्रमुने मिया चेदेतद्वचनं वि' भागानिर्भ-
न माधवीविनेतवपुहकमईचरमनईकर' वेति उ'चकः कथ्यति दुपदिनर एति भावः ।
तथापानेन संयत्तेन पूर्वावधारितयो नैवीकत्वं कामविजोपकारिवाप्यामयाभावाद-
रप्येतेनाम माधवकथयन् । अस्तवचनं दर्शयति वदा—“विचारमात्रमात्रः सत्यं वापु
(यद्यपि) इति ।

(३६) वसोवेति । अस्तौकः अस्तः विभक्तः “यथाय एव मदा उद्विधाभावावरोऽप्यहत्”
ःवाद्यो एकिम् तत्तु, “अप्युतं विभूवं पूर्येव” भावयोविद्वेषसाया येन तथामृतम्,
(माधवपुहकतया निर्वन्म्यामियादिमताः सावादिप्यादिनया संवरापवदप्याविश-
चमत्कारादिवादेति भावः) उक्तमूलं सन्तर्जनेन मुद्रयमयेन माधवानिष्ठकदाप्यननीन-
साध्यासगती अत्र उक्तः तत्र जर्जरं जीवे चकिन्नुवमिति यावत्, तथा एकघषे एककिन्ने-
वमये मुद्रितः—“ओषति सा कथावी” इति योविनोवातेन विभक्तः दया उक्तुटितो माधव-
पुहकेन पुनरुक्तः अस्तौकः विभक्तः विभक्तिं अस्ति त्वामृतं नः यथाउ' चेत्, विभू'
भावाद्योक्तवचनं कथंविधाया विनिश्चितनं एति दाशेति । माधवीजीवनसंरचकापिप्या
तद्वचनस्येतिवा योविनो कचिन्नमईवेन माधवीऽप्यहत् इति भावना कामविनिश्चितनं
गुह्यवचतिमेषाये यथाउक्तमात्रमुने विनयेन यथाविद्वेतिवा उक्तो भावः इति भावना य
योविनिविद्वेतिमिति भावः । अस्तवचनमात्रम् ।

(३७) (विस्मयेन सहित) एवै अगहत्तु (वे अन्वयं कथं किं वा ? अ विदः
आमि विदाइतिद्वयं इदंरहि ।

(३८) आहत्तु एवै (वे अगहत्तु विद्वद्भूक्त आवाट जित्तु पूर्णवृत्तात् (भागटो
मिलकन इत्याह) विद्वत् इवेत्ता अतिउत्तुहत्तु (भागटन अनिष्टीनकात्)
नूनं उक्तं अस्ति इति इहेत्तु, एतं एवकथयेति मोह्येन श्रुत्य
इत्याह आनिभ एतं मोह्येन विनिश्चितं उक्तं इहेत्तु ।

तदत्रैव कान्तात्पहने सह भस्महर्गेण प्रविष्टो भगवतीमन्विष्य
तस्या वृत्तान्तमेनं कथयिष्यामि । [इति निष्क्रान्तः ।] (६७)

इति मासतोमाधवे श्रीदामिनोदरंनो नाम नवमोऽङ्कः । (१८)

(१८) तदिति । तत्तच्छब्दः कान्तात्पहने दुर्दमकानवे अक्षरमैव सवदिकादिना सह
प्रविष्टो मासकमुसमानादेमेवेतस्मिन् भगवतीं भगवतीं कामन्दकीं अन्विष्य अनुसन्धातुं तस्या
प्रसवदा समीपे इत्यर्थः एवमावसानइत्यर्थः इत्याक्षरं कथयिष्यामि निवेदयिष्यामि । सा
छत्रु सम्प्रयोगतया यदि नैव संशयः निश्चितं प्रमथेदिति तदादयदइत्यनेनैव शब्दो नया कर्तव्य-
मिति भावः । अत एव "इहैव गुणवत्तुकार्येति शब्दोपायः उपपन्नः" इति सूत्रपादने आदयो
नाम नास्तीत्युच्यते ।

(१८) इतीति । श्रीदामिन्याः सदमिषानया श्रीनिष्याः दर्शनं यत्र तदाभूतः । श्रीदामिनी-
दर्शनार्थं प्राप्य भगवतीं अमलकाचारित्यापदापावनही निरिष्टः, अचिन्तु पुनर्न
पुनरप्यन्य एव नास्तीत्यनुबोधम् ।

इति काव्यतर्कतोषोपनामक-त्रोट्टविश्वविश्वविद्यालयमहापात्र्यवरादां तत्त्वबोधिनी-
समाख्यायां मासतोमाधवशब्दादौ नवमादिवर्तिः समाप्ता ।

(७१) अत्र एव लघुविकारिणः सदि० एह निबिद्धः अङ्कः (भाग्योदरे
अनुसन्धानार्थः) अविष्टे भगवती कामन्दकीके अव्यवहः करिष्यतां तदात्र निबिद्धः एह
इत्यादि निवेदनं करि । (नकदन्त निष्क्रान्त इहेन)

(७८) भाग्योदरेदत्र "श्रीदामिनोदरंनो नामक" नवमः अङ्कः समाप्तः ।

मदयन्तिकालवद्विधिः । - [सास्त्रमाकाशे ।] हा प्रियसहि !
सुपथसमुहचन्दसुन्दरि ! कहिं गदासि, को वा सिरोसकुसुम-
सुचमारस्य दे सरोरत्सार्यं देवदुब्बिष्यपरिणामो एककिभाष
उदगदो । मद्भाष माहव । उपस्थितमिदमहस्यो दे जीव-
कोषो संशुभो । (क)

कामः । [सविशेषखेटम् ।] हा वज्री ! (१)

अभिमवरागरसोऽयं भयतोः कृतकौतुकः परिश्रुतः ।

सुवलीलवद्गयोरिव नियतिसहावाच्यया निहतः ॥ (२)

(क) हा प्रियसहि ! सुपथसमुहचन्दसुन्दरि ! हा वज्री, को वा सिरोसकुसुम-
सुचमारस्य दे सरोरत्सार्यं देवदुब्बिष्यपरिणाम एककिभाष उपस्थितमिदमहस्यो दे जीवकोषः संशुभः ।

(क) सुपथसं समशील प्रसन्नसुखेन सुपथसं चन्दसमुहस्य सुन्दरि शीर्ष-
सहिनि । को वा अपरिणाम, सिरोसकुसुमस्य सनामसुचस्य सुकुमारस्य शीमस्य
(सिरोसकुसुमं शीमस्यश्रीमस्यश्रीमस्य) देवदुब्बिष्य परित्यक्तं, एककिभाष
उपस्थितं, एककिभाष न तु अपरिणामं कृतिताया इत्यर्थः । अपरिणामः साधनोपायसुखेन एव
अपरिणाम-साधनोपायसुखेन सिरोहितः उदगदः अहसः एव वज्रीसुतः, जीवकोषः संशुभः ।

(१) सविशेषखेटमिति, विशिष्टसुखेन उदगदं वया आचर्यते । वज्री ! आनन्दो
माधुर्यो ।

(२) अभिमवदिति । सुवलीलवद्गयोरिव सुवलीलमात्मकताविशेषवत्तद्वयोरिव भयतोः
सुखयोः अभिनवो मयीतः एव । अनुमान एव एव । एव एव । एव एव । एव एव । एव एव ।
जीवकोषः संशुभः । (वज्रीसुतस्य जीवकोषे इति विभः) । (अहसोऽपि इति अपरिणाम-
साधनोपायसुखेन सिरोहितः उदगदः अहसः एव वज्रीसुतः, जीवकोषः संशुभः ।

(क) वदस्विकां च नवविधा । (अहसः विद्वज्जितं कश्चित् कश्चित् आकाशे
सिरोसकुसुमं) हा वज्रीसहि ! सुपथसमुहस्य सुन्दरि ! कृषि कोषस्य कोषः ?
आनि मा नैवेद्य अपरिणामस्य एककिभाषो कोषस्य सिरोसकुसुमस्य सुकुमारस्य
शीमस्य देवदुब्बिष्य परित्यक्तं उदगदः अहसः एव वज्रीसुतः, जीवकोषः संशुभः ।

(१) वज्री । (विशेष खेटस्य सहितः) हा वज्री माधुर्यो माधुर्यः ।

लव ! सहि ! किं करोमि, दिदृक्षुर्जलेष्वपि द्विवह्निचलं सम
जीविदं ष मं परिच्यधदि । (घ)

काम । वक्ष्ये मालति ! जन्मनः प्रभृति वक्ष्यमा नै त्ववज्ञिका,
तत्किमेनामुज्जिहानजीवितां पदार्थी न भनुकम्पये । इयं हि—(६)

सम्बलालोकया सिन्धु त्वया त्यागा न शक्नोते ।

मन्त्रोन्मत्तसुखी वृत्तिः प्रदीपयितुया यया । (८)

(घ) सखि ! किं करोमि, हृदयमस्यैवमस्तिवह्निदग्धं मन ओषिन्' व मां परिदृश्यति ।

(घ) सर्वति । इदं चमतीव साद्विषयमस्तु । अमुदेव स कीमकृतिरिति मेव निरर्थात् । अत एव निबन्धं चलिनुवन्तम् । अथवा इदं स्यात् । अथवा अत एव स चमतीव । इदं चमतीव ।

(१) कालेति । लब्धिदानं (सुखीवाचकस्यैवाकनेयदिनस्यैककृत्यायोः शर्तयोगः)
 तस्यैव निरर्थकस्यैव लब्धिर्लोभितं लोभनं समालम्ब्यते । वरादीं दीनतन्त्रं । नास्त्यस्यैव
 न ददते । कदापि लोभनायैव लब्धिर्नास्तीति भावश्चेति वाच्यः । एवं इति श्लोका-
 दियमात्रेति ।

[illegible]

अथ श्रीतः पुरुषोत्तमस्यैव ॥४॥ एव ॥

(৪) স্বঃ। মহিঃ। কি করিব ? দুঃস্থানে ক্লান্ত হইয়া চণ্ডিতে
অদর্শ আমায় কোন আশীর্বাদ করিতেছেন না।

(১) কান। কানে শ্রবণ। শ্রবণবাহী শব্দবিজ্ঞ। যোনাথ শ্রবণ, তবে
 যোনাথ শ্রবণ উচ্চ। এই যোনাথ প্রতি অক্ষর। কবিতা না কেন?

(৬) যেহেতু উদ্ভাসনাথক প্রৌপরিচয় পরিচালিত নবীনমুখী বণা শোভা পায়না, সেইজন্য এই নবনিবার উদ্ভাসনাথিকৃত হোমা বহুব পরিচালনা হইয়া শোভা পায় না।

কথং কল্যাণি ! কৌমুদীকীং জহাসি, ননু অকরণে ! মদীয়-
চৌব্রোহ্মণৈব তে প্রণুণীকৃতানি অঙ্গানি । (৫)

স্বন্যত্যাগাত্ প্রমুখি সুসুখী দন্তপাশ্রিতিকৈব,

‘কৌহাযোগ’ তদনু বিনয়’ প্রাপিতা বদ্বিতা চ ।

লোকযেঠে গুণবতি বরৈ স্যাপিতা ত্ব’ ময়ৈব,

‘সেহো মাতুর্ময়ি সমধিকস্তোন যুক্তস্তথাপি (১০)

(৫) কথমিতি : জহাসি-পরিত্যজসি। মদীয়চৌব্রোহ্মণৈব-আমরকৌণীনবসনোপ-
সর্গেব তে তব অঙ্গানি প্রণুণীকৃতানি, সমতং নদনুচক্রমপ্রদেবা সান্নিতানি ।

‘দুঃখোদঘোবদ্যান্তর্ভব’ সম’ অর্থেণ ত’ ইতি লব্ধপাদম অর্থেণ’ ইত্যু-
ক্তম্ ।

(১০) কথমিতি : উ-নাগতি : ময়ৈব ন নু তব জনন্যাভিনেয়ৈবায়ৈ, স্বন্যত্যাগাত্ প্রমুখি
জলনীলমদুগন্ধবানপরিত্যাগাদারম্ভ সুসুখী সুসুখবদনা তং দন্তপাশ্রিতিকৈব-অঙ্গাদিদন্তাভিনির্মিত-
শান্তমধিকৈব-স্বচামুতকোড়াপুচ্ছলিকৈবেতি-আবত্, (মাছাচৌমাখমধিকৈতি-ইমঃ) কৌহাযোগ’
কৌমুদীকৌণীনবসনোপসর্গে প্রাপিতা-আসাদিতা, তদনু-তদনুচক্রম-বদ্বিতা-কিছিদাধিকৈ-
বদ্বিতা, বিনয়’-নতুকাভ্যোচিতং-অন্যতদিগুণং-মিলকল্লাদিমিলকল্লা-প্রাপিতা-বদ্বিতা-মদৌচিত-
পাদনাদিনা-উচ্চৈ-কথিতা চ । (ততঃ-বীৰবে-প্রাপ্তে) লোকযেঠে-কৌমুদীকৌণীন-স্বন্যজন্যমভ্যে-
নুপদতি-বিদ্যাবিনয়াদিসঙ্গুণসম্পদে, বরৈ-আমাতরি-স্যাপিতা-প্রতিপাদিতা । তেজ-ইতুনা-
স্তথাপি-মাতুঃ-স্বকৌণীনমত্যাঃ-সকামান্-ময়ি-সমধিকঃ-অন্যত্যাগিতিকঃ-সেহঃ-অনুরাগঃ-যুক্তঃ-
সমুচিতঃ । তথাচাপুনাপি-নিঃসে-ইদৈব-দর্শনপ্রদান’-ন-কথং-অ’-স্বপেতি-প্রাঃ ।

‘অন্যত্যাগদর্শনপ্রদানস্বার্থসিদ্ধয়ে’-তত্তেজমুখসমধিকসেহীকৌণীনপদ্যসেন-‘উপদর্শিত্য-
ইতোদপন্যকৌণীনসিদ্ধয়ে’-ইতি-লব্ধপাদার্থোপলিখনান-নাট্যপ্রসঙ্গাৎ : । তথা-দন্তপাশ্রিতিকৈব-
শ্রীত-উপনয়নপ্রদারঃ । অঙ্গাক্রান্তা-হননঃ ।

(৯) অরি কল্যাণি ! কামন্দকৌহে- (আমাকৌহে) বা-তুমি পরিত্যাগ
কব কেন ? অরি অকরণে ! আমার কৌণীনবসনোপ-উকঠা বাসাই তোমার
অঙ্গসকল লাগিত হইয়াছে ।

(১০) অরি নাগতি ! জননীর অনন্ত পরিত্যাগ হইতে আরম্ভ করিয়া

[सर्वैक्यम् ।] चन्द्रमुखि । सम्यति निरायाधि । (११)

अकारण्यो रमनोहराननः, शिखाललाटार्पितगौरसर्पः ।

तवाद्गमायी परिवृत्तमाग्यया, मया नै दृष्टस्तनयः स्तनभयः ॥ (१२)

(११) सर्वज्ञानविनि वेत्तव्येन सकलवस्तुद्विज्ञानवशात् न च यथा साधुर्विचर्यः । निराया, विगतकर्मोपायता ।

(१२) का मनीषासुखा निमित्तेऽकाङ्क्षायाः—यथावेति । परिश्रमस्यैव विपरीत-
दृष्ट्या ननु 'अकारण' निर्मलित 'जे' किञ्चिद्वास्तवमिति 'अत एव मनीषा' विद्यापुराण-
'धान' 'वदन' यस्य तस्याभूत्, मित्रात्मनस्तयोः 'अर्पितः' सुतर्दिमवनिभारवात् 'दत्तः' दीरुभेयः
'येतदर्थः' दत्तः यथाभूत् । (सुखंमनुजीवीरः विद्यायां सुखमाप्तुं इति राजनिर्घण्टः)
'पदमासी लोके' अयनकारी लोकी अयदि विपरीति संज्ञः 'संख्याकारो' त्वयः तत्त्वः 'तुनः' न
'दृष्टः' न विनोदितः । 'यद्वाक्यत एव' न त्वदेवतादृष्टतत्त्वदर्शनप्रयासा नवति परिधीविज्ञाती
या संसृति श्रद्धावन्तयावभाषितस्य निमित्तेति भावः ।

“यस्य पवित्राभयमेति पदार्थस्य तादृशतयाप्राप्तं” एति हेतुमेवोपस्थाप्य पदार्थहेतुत्व-
 कायसिद्धं, तथा हेतुं विनापि हेतुत्वात्पदार्थाद्येवाविभाजनात् प्राप्नुयात् इत्यनयोपपत्तिरिति
 सूच्यते । ईदृशविलक्षणम् ।

গণস্বত্বাধিকারনির্ভর জীৱ্যপুস্তকিকার ভাৱ সুস্থী ত্বেৎকে আবিহী তৎ-
কাৰোচিত খোলাশিৰ্ষা ও তৎপৰে শিল্পকাৰিৰ শিলা-পাৰখাইয়াছি এবং
যোচিত পায়নাদি দ্বাৰা বৃদ্ধি কৰিয়াছি। পৰন্ত শ্বেণীজাৰি দ্বাৰা স্বৰ্গৰ্ভেচ
ও বিভাবিনয়াদি সন্তুগদম্পন্ন স্বৰ্গও আৰি সৰ্গিত কৰিয়াহি। অতএব
জ্যোবৎ আৰ্য্যতই সা হইতে সৰ্বিক প্ৰেহ কৰা উচিত।

(১১) (সকল দেশবাসিত বিক্রমতার সহিত) সন্ততি (একবারে) নিঃশব্দ হইতেছি।

(২২) কাগজ বহন অকারণে বিধি হানাদিত হইতবাহ মনোবাহ, এবং (ভূতান্তিঅনিবারণের ক্ষত) বহিঃ বিধি বা ও লগাটে খেঁচবর্ধন বর্ধিত, কোম্পানী ও জনগণী ভোমহ তাহু পূর্ব ভাগ্যবিশর্বাধকত: স্মাখি হেখিগার না।

তব । জ্ঞাতা তুচ্ছো আশবেধ (ব) । [বস্তুত্বমিতি ।

কাম । [সদয়ং যৌচ্য ।] বসুধে মদবন্তিকে । (১৭)

মদ । কিং আশবেধ অশেষরীহোদুশি, তা জাব অশ-
হিদ্ধি । (১৮)

(ব) যথা যুগ্মাশ্রয়বৎ ।

(১৮) বিদ্যাসাধ্যবৎ অশেষরীহোদুশি তদুদাহরণ্যং বসুধাশ্রয়ঃ ।

নাম অসিদ্ধিঃ সৈব । অসামি দাশ্রয়বসিদ্ধিঃ অসিদ্ধিঃ । অসংস্কৃতং অসংস্কৃতং অসংস্কৃতং অসংস্কৃতং
প্রাচীনমিতি । হু বিদ্যু প্রাচীনো পরিচয়ঃ বিদ্যুতঃ অসিদ্ধিঃ অসংস্কৃতং অসংস্কৃতং অসংস্কৃতং
দাশ্রয়ঃ অসংস্কৃতঃ অসংস্কৃতঃ অসংস্কৃতঃ অসংস্কৃতঃ অসংস্কৃতঃ অসংস্কৃতঃ অসংস্কৃতঃ
অসংস্কৃতঃ অসংস্কৃতঃ অসংস্কৃতঃ অসংস্কৃতঃ অসংস্কৃতঃ অসংস্কৃতঃ অসংস্কৃতঃ

আমদ্যতঃ অসংস্কৃতঃ বিদ্যাসাধ্যবৎ অসংস্কৃতঃ অসংস্কৃতঃ অসংস্কৃতঃ অসংস্কৃতঃ
অসংস্কৃতঃ অসংস্কৃতঃ অসংস্কৃতঃ অসংস্কৃতঃ অসংস্কৃতঃ অসংস্কৃতঃ অসংস্কৃতঃ

(১৭) অসিদ্ধিঃ অসংস্কৃতঃ অসংস্কৃতঃ অসংস্কৃতঃ অসংস্কৃতঃ অসংস্কৃতঃ

(১৮) অসংস্কৃতঃ অসংস্কৃতঃ অসংস্কৃতঃ অসংস্কৃতঃ অসংস্কৃতঃ অসংস্কৃতঃ
অসংস্কৃতঃ অসংস্কৃতঃ অসংস্কৃতঃ অসংস্কৃতঃ অসংস্কৃতঃ অসংস্কৃতঃ অসংস্কৃতঃ
অসংস্কৃতঃ অসংস্কৃতঃ অসংস্কৃতঃ অসংস্কৃতঃ অসংস্কৃতঃ অসংস্কৃতঃ অসংস্কৃতঃ

(১৯) অসংস্কৃতঃ অসংস্কৃতঃ অসংস্কৃতঃ অসংস্কৃতঃ অসংস্কৃতঃ অসংস্কৃতঃ
অসংস্কৃতঃ অসংস্কৃতঃ অসংস্কৃতঃ অসংস্কৃতঃ অসংস্কৃতঃ অসংস্কৃতঃ অসংস্কৃতঃ

(২০) অসংস্কৃতঃ অসংস্কৃতঃ অসংস্কৃতঃ অসংস্কৃতঃ অসংস্কৃতঃ অসংস্কৃতঃ
অসংস্কৃতঃ অসংস্কৃতঃ অসংস্কৃতঃ অসংস্কৃতঃ অসংস্কৃতঃ অসংস্কৃতঃ অসংস্কৃতঃ

(২১) অসংস্কৃতঃ অসংস্কৃতঃ অসংস্কৃতঃ অসংস্কৃতঃ অসংস্কৃতঃ অসংস্কৃতঃ

(২২) অসংস্কৃতঃ অসংস্কৃতঃ অসংস্কৃতঃ অসংস্কৃতঃ অসংস্কৃতঃ অসংস্কৃতঃ

(২৩) অসংস্কৃতঃ অসংস্কৃতঃ অসংস্কৃতঃ অসংস্কৃতঃ অসংস্কৃতঃ অসংস্কৃতঃ
অসংস্কৃতঃ অসংস্কৃতঃ অসংস্কৃতঃ অসংস্কৃতঃ অসংস্কৃতঃ অসংস্কৃতঃ অসংস্কৃতঃ

नव । महि ! पणोट, विरम एत्तो भत्तणो बावादणादो, मा
एदं जणं विसुमरेमि । (ज)

मद । [सक्रोधमिव ।] अवेहि, ण्हि दे वसंवदा । (झ)

काम । [स्वगतम् ।] इन्त ! निखितं वरावया । (१६)

मद । [स्वगतम् ।] णाह मअरन्द ! णमो दे ! (ब)

(ज) महि ! पणोट, विरम एतकादाकरो व्यावादणम् । मैत्रं जनं विस्मरिष्यसि ।

(झ) अवेहि, नाहि ते वसंवदा ।

(ब) माधवाय मअरन्द ! नमो दे !

“मअरदि ! पणोट” इत्यादिव एतद्वचनद्वये मरचपकार्यस्य कर्मव्यतीतपदमान् उपस्था-
सन् वाद्याणां उदयनमिति अत्रेव वचनं नाम निर्वहणमभ्येष्टम् ।

(ज) भर्तुर्जिह्वागतया मदन्वितामरचसावहतवदुह्या अदे तन्दरे पुनस्त-
योवानुभवसौदा वा अशङ्कित मदननिर्वा निरापिपुनरह—मखीति । एतत् जनं
महद्वचं जनं भविति दावन्, मा विस्मरिष्यसि न विस्मर ।

(झ) सक्रोधमिवेति, मरचाप्रियावनेनाव कोवहेतुः) अवेहि दूरमरवर । अहं
ते तव वसंवदा अयोना न अहि । इव ज्वाहं प्रतिपन्नयामीति भावः । तदापि माहं
मरचादिरचितं इति ध्वनिः ।

(१६) कामेति । अप्यत्र हीनता मदन्विकता निषिद्धं किञ्चिदप्यात्मन्यप्य मरच-
मरचरितम् । अथावावकी प्रवरः सर्वाभिमितानुकरयोव इति भावः ।

(ब) मदीदृश्य धनहीनतया तदनुमतिमन्त्रेण वदिनामनमद्वयनिधि मदीप्रममनादे
अन्धानादेऽपि तन्वद्वचनार्थात् नमस्कृत्येति भावेत्यादिना । मदीदृश्य तस्याः “मदवती हि
अन्वत” इति भावनेन नमस्कारस्य अरवते हेतुरिति नान्यम् ।

(७) नव १० अवि । अत्र १७, ७६ आश्विनान्न इहेते पूजि विद्वता १७ ।
आनाके विद्वता १७० ना ।

(८) नर । (रेन कोणेरं महिष्ठ) पूजि पूरे दा०, आवि टोनाव अयोना
नदि ।

(१७) काव । (१७८) नटे योना अशङ्कित मरण निश्चय कदिताहे ।

(१८) नर । (१७८) नाव अकटव । टोनाव डेपेडे मरणाव करि ।

सर्वः । भयवति । यथा चोच्च मधुमदोद्योत्तमन्दाणिदपचित्त-
मेहसो महीहरविहङ्गो । (८)

काम । कृतमिदानीं प्रसूताभराणेण । (१०) [पञ्चोऽपि गुणवन्ति ।]
[नेपथ्ये] आसक्त्यमाश्रयम् ।।

व्यतिकर इव मांसस्त्रामसो वैदुरतय,

सखमुपहतचञ्चुर्हृत्तिरुदभूय यान्तः । (१८)

काम । [विलोक्य । सादभुतदृष्टम् ।]

कथमिह मम वक्षस्तृप्तिमेतत्—

(८) भयवति । यथा च मधुमदोद्योत्तमन्दाणितपचित्तमेहसो महीहरविहङ्गः ।

(८) अर्थेति । मधुमतो लदभिरासा काविकर्तुः, यथाः स्त्रीतया सन्दर्भिता सम्प्रदा मीलन
नितम्बप्रदेशः यः ५ मधुमत्सः, महीधरस्य पर्यन्तकः विहङ्गः अपोदधालिका (अपोलपदिकारा
विहङ्गं पुनर्गुच्छकमित्यन्तः) तदङ्गुलप्रदेश इत्यर्थः । तथा आकादिवान्मनं पालयित्वा सर्वं वि-
मर्शयति सत्यः ।

(१०) कामेति । प्रसूताया प्रमावित्तराजस्य अनारदीय सास्त्रविषयवदभिरुद्धेन ।
अर्थः । ददानीमेवाकाशं पतिता येन कथं सम्पन्नवान् इति भावः । “विनर्था वृत्तमारम्भ”
अर्थादिदृष्टप्रसङ्गमिति अथवादत्र विमर्शयाम वाच्यमन्तरः ।

(१८) मेवमिति । आत्मन्वीर्यमिच्छामिन् वदन्त एव पूर्ववदन्त्यादुपस्थितं
वैजःपुत्रं हनुप्रयत्नसङ्घातकोकापयैवितः पूर्वपठितमेव शोकाई पुनः वरति स्मिहर-
ति । अथ न्यासा पूर्वमेव कृता ।

(९) लक्ष्मी । भयवति । यथा च विहङ्गस्य मधुमतो नवीनं योद्योत्तमद-
ष्टे गेहे गर्भितेन करपातपात्रिका । (करपातपात्रिकायां त्रार उक्त
कारण)

(११) यथा । एव एवमं योद्योत्तमं यथाचन कामविषयस्य विषये योद्योत्तम
नहि । (यथाचनं गठितं वहीनां देव्यां करिण)

(१७) (नेपथ्ये) आसक्त्यं आसक्त्यं । कथमिह कथमिति विनर्था-
काशे तद्वदं कोनितं देवःपुत्रः यद्वदन्तं च विद्याभ्यासार्थं यात्र उद्यम
होत्राई नास्ति हरेण ।

[પ્રવિશ્ય મકરન્દઃ ।]—કિમન્યત્,

પ્રભવતિ હિ મહિષ્ના સ્થે ન યોગેશ્વરીયમ્ (૧૯)

[નેપથ્ય ।] કયમતિદારુણો જનસંમર્દો વર્તતે ? (૨૦)

માલત્યપાયમધિગમ્ય વિરક્તચેતાઃ,

સાંસારિકેષુ વિપચ્ચેષુ ચ જીવિતેષુ ।

(૧૯) ચિત્તોચ્ચેતિ, દૃઢતાભ્યાસ' મકરન્દ' સહસ્રોપસ્થિતાભવિત' ત્રિજોગાતમ્ય નિરીશેષકર્ષઃ ।

સાકુલરૂપે આશ્વાસન્દ્યાસો સહ યથા સ્થાપયા આરેતિ શ્રેયઃ ।

અર્થમિતિ । ૧૬ અશિન્ન પ્યાસે સમ વત્સઃ મકરન્દઃ કથં કૈન પ્રયોજનૈન સહસ્રા સ્વપ્નિત ઇતિ શ્રેયઃ । યસ્ય માધવસહચારિત્યર્થે ચ સ્વાભાવિત્ત્વાદિતિ ભાવઃ । તદેતન્ પરિપીકિતં ત્રિજોગાતં કિં ? કિમિતિવચનમ્ ?

મકરન્દ' સહસ્રા પ્રવિશ્ય પરિપ્રુતપ્યાસૈચ "તન્ કિમેત"મિતિ કામસૂક્ષ્મસોતર' દદાતિ—કિમન્યદિતિઃ । અન્યન્ કિં ન કિમપિ, ઇયં હિ મદ્યસોકિતા કાશિન્ યોગેશ્વરી મહાદયોગસ્યવૃદ્ધાભિની યોગિની, સ્થે ન મહિષ્ના સ્થાવીરયોગનાદ્યાસ્યે ડન પ્રભવતિ । તથાચ તથ્યા એવં ત્રિજોગાતં પૂર્વમપેતાદદ્યા તદીયત્રેમસા મયા પરિશ્ચિત્ત્વાદિતિ ભાવઃ । અતएव "નિર્પેય, પુનઃ, અનુભૂતાર્થકલન"મિતિ લઘુષાદન નિર્બંધી શામ નિર્બંધપસ્યેરદ્વન્ ।

સહસ્રા તાદૃશ્યાનુક્રિયતેજઃપ્રસાર્દર્શનૈવ અકિતા એવ પ્રવચં પતનાન્ કિશ્ચિદપેચા મકરન્દસન્દર્શનૈવ ચ સન્નાતકથાનાવગતિવાસનાશ્ચરઃ સીદામિનીકથાનામવગ્ય સદ્ય એવ ચ માનતોમાધવાનમ્ચાત્મી નિરીષ્યા સર્વાઃ પતનાચિરતા ઇતિ વિભાવનીયમ્ ।

(૧૦) નેપથ્ય ઇતિ । અદ્યાતકથાનાઃ કવિદાનમુક્તઃ અનુષ્ઠાસનાતીકા પૃચ્છતિ—અર્થમિતિઃ । અતિ દારુણઃ અતિ મહાન્ જનસમર્દઃ લોકસમુદયઃ ।

(૧૧) ચિદિતકથાનાઃ કવિદુઃશ્રામિભૂતવનેષઃ પુર્વોક્તમધ્યસોતરમાહ—મત્યુત્તેતિ । "કલ્પકલ્પનેશ્વરવચનાદભરિતા"મિતિ વચનાઅમાધવીક્ષિરેવાસ્ય વનેષવીક્તલં સમર્થયતીતિ

(૨૦) કામ । (અવલોકન કરિયા આશ્ચર્ય ઓ હર્ષેર મરિત) આમાર ૨૯મ મકરન્દ એકાદમે દર્શાવે આમિલ કિ એવોઅને ? એઈ તેલઃપૂરેવેઈ વા હેટુ કિ ? (મકરન્દ એવેન કરિયા) અન્ય આર કિ હેટુ હૈવે ? એઈ થોગીવટીઈ થોર થોગએતાવે એઈ તેલઃપૂરે વિચાર કરિયાએન ।

(૨૦) (નેપથ્ય) અર્થ માત્રજન અનમત્સર્વ વસ્તુમાન કેન ?

(૨૧) અર્થાત્ જૂરિવદ્ માનતોર વિનાશ અવગત હૃદયાર પત્ર સાંસારિક-

निश्चित्य वञ्छितनाथ सुवर्णविन्दु-

मस्येति भूरिवसुरित्युहना हताः स्यः ॥ (२१)

मदयन्तिका ! लवङ्गिके ! भक्ति मालदीमाहवाणं भदंस्यमहसरो
भक्ति अवाहिदं अ (३) ।

कामन्दकीमकरन्दौ । [सङ्घर्षम् ।] हा चिक् कष्टम् । पाचयै-
माचयम् ! ! (२२)

(३) भट्टिनि मातृतोषावयोः सन्दर्भमहोमयो भट्टिनि अवाहिदं ।

विमर्शनीयम् । भूरिवसुः अनाथो मातृतोषिता मातृया अवाह्यं पूर्वसदपरचातुमितिविनायं
अविमलं लोकापरम्परया परित्राय साधारणिकेपु पित्रये धनसम्पददिषु भोक्तेषु दायाभारयेषु अ
(धारयन्निदाया बहुलात्कृष्यन्) निरञ्जयेतः उपरतनाथः सन् भक्तिपत्रमस्य लरवार्य-
कागमद्वेयाय निविश्य निषेधोक्त्य सुवर्णविन्दुं तत्कामन्दकिं अस्मि लयीकृत्य इति आगच्छति ।
इत्यमूमितार्थाश्रय एवाविषयेक कर्तुं क्षिप्रोक्तमप्यस्मिन् । अतः केचिदः अङ्गुला ययं
पशः अः मलकलाः भवाक् । परमकाष्ठविकलासायस्य अमावे नावाक्षिपायापारादि-
मभवाविति भावः । तयाव तदुर्गमावेमालावर्मिन् लीलावासनं सख्यैर्दम्बयम् ।
वसुमतिस्तदाश्रयम् ।

(४) दृष्टावन्मातृतोषिता मातृतोषावयो समोऽयं "मातृतोषाव"मित्यादि श्लोकश्च विमल्य युवमप-
चाद्वैविधादयो मदयन्मालावत्रिके आहृतभट्टितोति । भट्टिनि अवाहिदं, अवाहिदं
मदभोतिः ।

(२१) सङ्घर्षमिति । मातृतोषावसद्वर्धमानेवात्र सङ्घर्षः । भूरिवसुभक्तिपत्रेभ्योहयोः
सुपुत्राह—चिक् कष्टमिति । इतीदमित्यनौवद्वैविधादमित्यनौवद्वैविधादित्येवमप्यस्मिन्निदम्बनादाह-
आचयैमाचयमिति ।

द्विरेव स लोचनमात्रेण निवृत्तं चित्तं इहेहा अनललाभेन निवृत्तं कश्चिदा सुवर्णविन्दु-
नाथकं अहादेव लया कविता अस्मिन्नेह्येन । अतएव अस्मिन्नि आचयैव इह
दहेनाथ ।

(३) मङ्गलिका ७ लवङ्गिका । अतश्चात्र मातृतो ७ मातृतोषावर्मिन्-
मालावत्रिके अकम्पाव मालावत्रिके केचित् इहेन ।

(२२) पाचयैको ७ वचयैव (दर्शयैव अस्मिन्) कष्टे चिक् । कि
आचयै ! !

किमयमसिपत्रचन्दनरसच्छटासारयुगपदव्यातः ।

अनङ्गस्फुलिङ्गकलितः किमयमनभः सुधावर्षः ॥ (२३)

मञ्जोवनौपधिविषयव्यतिकारमालोक्यतिमिरसन्नेदम्.

अथा विधिरशनिग्रहपरमग्रहसंवलनमनुकुरुते ॥ (: 8)

(२३) किमिति । अहं भूरेक्षु-वृद्धिप्रवेश्यमाकरोत्वेन सह नात्रहीमाधारादिकः
अथवा खड्गा एव यदापि तदा अक्षरसाला वृद्धाव्यूहः तेषां आत्माः निरालास्यतिः तस्य
दुर्दान् एषावाहि अथवातः निदत्तं किं ? तदा अहं अन्तर्मुखिनि वृद्धिदेन अक्षिप्तः
अद्वैतः अथवा नैवविपरिवर्तः अथवातः अहं अक्षिप्तः किं अक्षिप्तः इति ।

अथ भूरिशुद्धिद्वयेदीपनाकर्षणस्य अर्चनप्रवृत्तयश्च ब्रह्मसिद्धिस्तद्वत्तयः, तदा
मातृदीपनाद्विज्ञानस्य अर्थप्रवृत्तयश्च सुधारणस्तद्वत्तयः स्यादथ ।

यदा चक्षिष्यन्त्यनरसदीरेकदा निनयने एवदेव दुःखहृदनाग्निविद्यमुखदीरेनु-
मदी भवेत्, यदा कुरिष्यमुचिष्वेदीदमाहर्पेनाश्वीमाश्वीको कदीरेकदीरेपितलेन एकदेव
दुःखहृदनाग्निरिद्विद्यमुखदीरेनुमदी भवेत् । यदा वा चक्षिष्यन्तिद्वन्द्वमुखावै कति
एकदेव दाहः केदसादनुयै, गदैव कुरिष्यमुचिष्वेदीदमाहर्पेनाश्वीमाश्वीको कदीरेकदी-
पितलेन एकदेव निरविद्यः स्यात् । मुखसादनुयै इति सरस्वतीमाश्वी ।

अथ ब्रह्मेण सृष्टयै सप्तमामदी, संशङ्गां हृदयमेवावहृत् । एवं “संशयो जायतस्स
मात्रे स्मादुदनिष्ठः” इति खखवादं हृदयो वान् नाश्रयचकन । आर्याशक्तिः ।

(१४) सञ्जीवनेति । विधि- सूरिवसुवृद्धिद्वयेदोऽनन्तमात्रतीमाधरावनोक्तयोरेकदा सम्पादको विधातुः । अथ सञ्जीवनीविधिरदोर्ध्वदिग्दर्शकं सम्पत्के चालोक्तनिरस्तोऽन्त्याध- रादयोः सञ्जेहं मैत्रवं तथा अग्निद्वयवर्तनसूत्रयोः वज्रान्धिरादयोः संवत्स्रं निशीमाधं चतुष्टयवे सहस्रोक्तपीवीय । सञ्जीवनीविधिरप्यविश्वरादिद्वैहृदोत्तरद्वयसूरिवसुवृद्धि द्विवेद्यो- मात्रर्पणमात्रतीमाधरावलोक्तयोरेव एकदेव सुष्टुःस्रष्टयविहृष्टफलसाधकतादिति भावः ।

(২০) ছুরিবহুর বহিঃপ্রবেশোক্তনের সূচিত এই মাননীয়াবাব
অবশ্যেবন তি অঙ্গিগ্রহ ও চন্দ্রবৎসমুহুরিত্র এককালে নিপতনবরণ কিংগ
বহিঃপ্রবেশোক্তনের সূচিত এই মাননীয়াবাব

(২৪) ছুটিবছর বহিঃপ্রবেশাভ্যাসকর্ম ও ন্যাভোনালবের সম্বন্ধে এত
সময় স্থাপন করিয়া বিদ্যালয় ব্যক্তি দ্বিতীয়বার ও বিদ্যালয়প্রের প্রকাশ ও
অন্যভাবে সম্বন্ধে এবং ২৪ ও চলচ্চিত্র সম্বন্ধে প্রকাশ করিতেছেন।

[नेपथ्ये ।] हा ताद ! विरम, दंसण्णुधलि दे वण्णकमससु,
पसीद, मयावेहि मं । कटं जम कारणादो सगालोपालोभान्तरा-
सविकलादणिभलकुलेकमङ्कलपदोवभूदं यत्ताणचं परित्तममि, मए
वण भणञ्जाए णिरुओसा तुल्लेत्ति सभाविदं चामि (ङ) ।

काम ! हा वल्ले !

(ङ) हा हा ! विरम, दर्शयितुमुद्यमि ते वदन इत्युक्तं वहीर सभास्य मयः । कथं
भम कारणात् सकललीलालोचनरम्यपेक्षाजिर्मन्त्रकुलेनैवमङ्कलपदोवभूतमाकर्तारं परित्यजति,
यथा पुनः कथार्यया निरनुद्योसा वृथामिति कथमस्तिनामोम ।

“अभिप्रायस्तु बाह्यादाभूतायेन कलमे”ति उक्तवाक्येन अत्रिहाणी नाम नाट्यवचनम् ।
एतद्विषयिण्यामात्रम् यत्तुल्यं विषयस्य बाह्यानुवर्तमानाकारवाच्यं प्रतीयमानमस्तिगुरोरा
उदाहृतम् । आर्थात्मिकः ।

(घ) माययेन सह समावृणुषी माययेन “माययपदे”त्यदि प्रोक्तवचनद्वारा प्रतीयति—
हा तस्मिन् । विरम यत्प्रवृत्तौलसम् विरली मयः । प्रसीद श्रीवन्दनययेन प्रवृत्तौ मयः । वन्दनय
दः नमश्चमेवौलोभः । सकलं सकलं यत् लोचनीयस्य वदित्वेनैवोन्मत्तौ लोचनीयवत्तस्य
चमत्कारं कथयन्वदेकः तस्य निरालस्य वदन्वचनस्य वदित्वस्य एव च वित्तीयं निर्वहण-
वैद्येयस्य कुलस्य भणस्य मङ्कलपदोवभूतः । मङ्कलवचनद्वारायनं माङ्कलवचनद्वारायनपदेः ।
आश्रयः आश्रयवत्तवत्तम् । कथार्यया निरुक्तवाक्यं “योरवाहकवचनम्” निरनुद्योसाः
निर्हया इति कथयितुं मन्त्रार्थवाच्यभेदमादिमिरनुमितं आसीत् । एतावत् वहीरयोश्च
लोचनविषयं ज्ञेयं तस्मिन् तादृशप्रमाणं मानसीयं विकलतायां ज्ञानवर्धनं आनः । अत एव
“विरामरक्तं वाक्” इति वचनम् “मिति वचनवाक्येन वचनवचनं नाम निर्वहणवचनम् ।

(ङ) (नेपथ्या) हा निरुक्तः । त्वुम् रक्षितः ज्ञातव्यं वहीर विरक्त हत ।
आमि दोगाव इवपदेन वचनम् देवदूतः वहीरहि । (लोचनवचनम्)
अनर वत् । वर्जनयमाने आवाक्ये वृत्तौ विरक्तः । तेन वृत्ता आनाम वत्
मन्त्र (लोचनवचनम्) नामकं पञ्चमस्य अन्तःपुरं एतद्वचनं (मन्त्रं पृथिवीवचनम्)
एतद्वत् ७ निर्वाचन वचनम् अदितीयं वचनप्रयोगवचनम् वहीर पदोः पदित्याप
वहीरहः । अति निरुक्तं आमि आवाक्यं दोगावकह निर्वाचन वचनम् अन्तःपुरं
वहीरहिनाम ।

জন্মান্তরাদিব পুনঃ কথমপি লব্ধাসি যাবদযমপরঃ ।

উপরাম ইব শশিকলাং কবলয়িতুমুপস্থিতোঽনর্থঃ ॥ (২৫)

লব । হা পিষসছি ! (ট)

ততঃ প্রবিশতি প্রমুগ্ধা মানসো ধারয়ন্ মাধবঃ । (২৬)

মাধ । কষ্টং ভোঃ কষ্টম্ !

এবা প্রবাসং কথমপ্যতীত্য, যাতা পুনঃ সংযমমন্যযেব ।

সৌ নাম পাকাভিমুখস্য জন্মদ্বারাণি দৈবস্য পিধাতুমোটে ॥ (২৭)

(৪) হা পিষসছি !

(২৫) জন্মেতি । হা বলসে ! মানসি ! ত্বং জন্মান্তরাদিব পুনর্লব্ধাসি যাবদযমপরঃ জন্মপিতৃ-
পরম্পরাদিব কথমপি অতিক্রম্যেৎ যাবৎ পুনর্লব্ধাসি প্রাপ্তাসি যাবদেব অযমপরঃ জন্মপিতৃ-
রনন্তপ্রবিশীঢ়মরূপঃ অনর্থঃ বিপটিং উপরামো রাহুঘটঃ (উপরামো রাহুঘটাকর্তৃবন্দ্যোঃ । বিরাসী
দুর্নয়ৈ রাহুরিতি ভ্রমঃ) শশিকলাং কবলয়িতুং যাবত্বে উপস্থিতঃ উপনতঃ ।
তদাচাচ্ছাচ্ছ' ভ্রাম্যমিবাতিমন্দমিতি ভাষ ।

অমৌলমে সৌপমালাঙ্কায়োরদ্ধাঙ্কিভাষেণ শুভ্ররঃ । আখ্যাশাসিঃ ।

(২৬) মত্ব ইতি । প্রমুগ্ধা পিতৃরনন্তপ্রবিশীঢ়মাকর্ষণজনিতমৌলিনে প্রারম্ভীকৃত্য ।

(২৭) এবিতি । এবা মালতী প্রবাসং কথ্যমকৃত্য শ্রাক্ষিতব্যা জীবিতসংযমকারিণী'
বিদীষত্বশচিৎ কথমপি অতিক্রম্যেৎ অতীত্য সৌদামিনীকবচযা অতিবাহ্য পুনঃ অম্যয়ং
অম্যমকারিণ্য পিতৃরনন্তপ্রবিশীঢ়মৌলিনে সংযমং জীবিতসন্দেহং যতো প্রাপ্তা । তদাচি সৌ নাম
জন্মঃ প্রাপ্তৌ পাকাভিমুখস্য পরিচামকলদানীচতস্য দৈবস্য নিয়তৈঃ ধারাষি বহির্গমনমপমান্

(২৫) কথ । হা বলসে ! মানসি ! জন্মান্তর ইহেতেই যেন অতি কষ্টে
যেই ভূমি পুনরায় পরিপ্রাপ্ত ইহেনে অবশিষ্টে তৌবার গিতার অধিগ্রহণোত্তর
অবগরণ অপর এই অনবরতাহ যেমন শশিকলাকে আগ করিতে উপস্থিত হয়,
সেইরূপ তৌমাকে আগ করিতে উপস্থিত হইল ।

(ট) লব । হা পিষসছি ।

(২৬) (মুগ্ধতা মানসীকে ধারণ করিতে করিতে মাধবের প্রবেশ)

(২৭) মাধ । অহা কি কষ্টে-কি কষ্টে ! ! এই মানসী অতি কষ্টে কোনরূপ
বিশেষবসতি অতিক্রম করিয়া পুনরায় অষ্টপ্রকারে জীবনগণের প্রাপ্ত হইল ।

मन्त्रः । [सहस्रोपसृत्य माघव' प्रति ।] सखे ! भय सा
योगिनी क ? (२८)

भाष । श्रीपर्वतादिहाहं सत्वरमपतं तयैव मह सदा ।

करुणानेचरवचनादनन्तरं तां न पश्यामि ॥ (२८)

कामन्दकीमकरन्दौ । [सप्रणयमाकाशे ।] महाभानि ! पुनस्त्यायेन्न
किमर्थमन्तर्हि वासि । (१०)

निषातुं वाचादक्षिणुं इत्येः कर्मण्येव कोऽनेत्यर्थः । तथावाचविकार्या मे दुःसुप्तमप्येत
मातुः ।

স্বর্গদেবতা; সানাতন বিম্বস্তনদেবতাদ্বয়াদ্যোমসাম্প্রদায়িকভাবিন চতুরাঃ । ১০৮
যজ্ঞমন । ৪

(१८) सद्योऽपि मातृशालासंरक्षणेन तत्समस्तुतये वा यदायमप्युदयतिर्दयः ।
तु त्वं शालां वर्यते इति श्रुतः ।

(१२) श्रीनरसंहितिः । अहं तथा शोचिष्ये च ह्यौपम्येतात् सज्जनवासनात् एव चमिन् । इदं हि सत्त्वं अविदुः स' अन्वयविभागेनैति यावत्, अतएव अजतः, तस्य अन्वयं आदर्युक्तं एव इति वाच्यं सचमिन् अन्वयविग्रहस्य अन्वयं "अन्वयवाच्यमिदं हि वाच्यं सज्जनं तदाचमिन्" इत्यर्थः, अतः सत्त्वं वाच्यं अलङ्घिता अन्वयिणी वा शोचिष्यो न पश्यामि । "मात्रदपत्तः" मित्रादि दास्यद्वयमात्रमेव सा ह्येव भवति मास्त्रोच्यमानेति मन्त्रद्वयमिति भावः ।

॥ अथ पराहं विदुषः सत्यं ब्रह्मैकान्तमवदत्तं नृनां हि परमात्मैकमिदं परमात्मनः ॥
 अथ, ऐकान्तमिति परमार्थस्य च परमालोक्यते इति हेतुना नृनां परमात्मैकमिदं ब्रह्मैकान्तमात्मनः ॥
 ब्रह्मैकान्तमिति ॥

কোন প্রাণী পরিণামবদ্বানোয়িত্ত নিষ্কৃতির দ্বারা আচ্ছাদন করিতে সক্ষম হয় ?
(কোন প্রাণীই নহয়)।

(୧୪) ବନ୍ଧୁ । (ସନ୍ତାପନାପୂର୍ବକ) ନିକଟ ଉପସ୍ଥିତ ହୃଦୟ ନାଥବେଦ ଶ୍ରୀତ
ସର୍ବେ । ସେହି ସୋପାନି କୋସାର ?

(২২) মাঘ। সেই বোপিনৌর সহিতই অতি সুখের জীবনিত হইতে এই
 প্রদেশে আনিয়াহিনান। কিন্তু বনেজবের বরণ ব্যাক্য প্রাপ্তের পর তৎক্ষণাত
 আর তাঁহাকে বেধিয়া না।

मदयन्तिकालवद्विन्दे । सहि मालदि ! गं भणामि मालदिचि,
[सोत्क्रण्टम् ।] भञ्जददि परिच्छाहि, चिरणिरुद्धणोसासणिवलं से
हिअन्नं ! हा अमच्च ! हा पियमहि ! दुवेवि तुह्ये^१ परप्परावसाणव
कारणं जादा (ण) ।

माम । हा वत्से मालति ! (३१)

माध । हा प्रिये ! (३२)

मक । हा प्रियसखि ! [सर्वे स्त्रीहसुपगम्य संज्ञां लभन्ते ।] (३३)

(५) सहि मालति ! ननु भवानि सहि मानवीति । मनवति । परिवारस्त, चिरनि-
रुद्धनिवासनिवसना उदयम् । हा अमाय ! हा प्रियसखि ! हापि येषां परप्परा-
वसाणव कारणजातौ ।

(३०) पुनश्चाप्रसवेति कथावदुक्तकथादस्तां परिपक्षितां मालतीं पुनः दिशतिहान्
रचसेत्यर्थः ।

(५) सहि मालति ! इति सम्बोधनेष्वीश्वरमनावाद्य अनासक्तत्वं चेतसः सन्नाथ
दिशिदुर्वैराह—भविति । चिरनिरुद्धेन स्त्रीहसुपगं वदुक्तकथावदस्तेन निवासेन मदन-
रहितम् । परप्परावसाणव अन्वोऽवनिवाद्यस्य कारणं हेतुर्भावौ । (सङ्केतविधेय-
भावस्यैव शिवाया सङ्केतव्यतिष्ठसंख्यामायितव्यमनाय विधेयवाचककारणव्यवहृत्यसिद्धिसंख्या-
मायितव्यमिति मन्त्रव्यम्) मानवाः कीदृशं भूविश्वीरकतद्वैश्वीयमानद्वयपालद्वयेन च
मानवा भूध्वांतामहृदिति भावः ।

(३०) कादम्बरी ७ वक्रवन् । (७५५५५ सहि माकारण) महाज्ञाने !
पुनरात्र दका करः दशदिशः दहेले केन ?

(५) वरदक्षिका ७ वक्रविक । गवि मानति ! मानति वनिता कानि
काकिरेडि, दवापि तेसव निरुद्ध ना ? (७५५५५ सहि) वक्रवति ! दका
कर । एहकान निवाय निरुद्ध हवराय एहे मानतीय वर निरुद्ध दहेराहे ।
हा कनाय ! हा प्रियमवि ! काना उहेरेहे पदम्परेद वरपेय काण
दहेले ।

(३०) मान । हा वत्स ! मानती !

दशमोऽङ्कः ।

काम । [ऊर्ध्वमवलोक्य ।] तत्किमेव मृदिति पाव्यमानादिव
अम्बुदात् अम्बुनिवहः परिस्त्रवन् अस्मान् पोषयति । (३४)
माध । [सोच्छासम् ।] अये ! प्रत्यापवचेतना मान्त्रती । तथाहि
अस्याः—(३५)

भवति विततखासा नासा, प्रणुषपयोधरं
हृदयमपि च सिन्धुं चतुर्निजप्रकृतौ स्थितम् ।

(३१) सर्वे कामदशादयः, मोहमुपमय ज्ञानतीक्ष्णैः मूर्च्छां खडा संज्ञां चेतनां
जनने । एतच्चैतन्यलाभेऽपि सौदामिनोऽप्यारविर्बन्धनेन हेतुरिति वक्ष्यमाणकामदक्षी-
नास्मान्मन्यम् ।

(३२) कानेति । पाव्यमानादिव विदार्यमाणादिव (पतनीमुखजलजलादयः) नासा-
दिव मन्त्रयम् । अम्बुदात् मेषान्, परिस्त्रवन् परिपतन् ।

(३३) सोच्छासमिति, उच्छ्वासिन मात्ततीक्ष्णैः नासादिव विविधबीजैश्चैव सह यथा
स्वाप्तयेवर्षः । प्रत्यापवचेतना लब्धचेतना । अलङ्कारः मालयाः ।

(३४) भवतीति । नासा नासिका विततः बहुखाद्यलक्षणेन प्रकृत्यापवर्षः नासा-
विदार्यमाणादिव मात्ततीक्ष्णैः नासादिव विविधबीजैश्चैव सह यथा
स्वाप्तयेवर्षः भवति । हृदयं वक्षोऽपि प्रकृतौ नासादिव विविधबीजैश्चैव सह यथा
स्वाप्तयेवर्षः भवति । अद्यः नेत्रस्य सिन्धुं अक्षं चतुर्निजप्रकृतौ स्वीयस्वभावे स्थितं
भवति । मूर्च्छाकाले तु नैतादृशमस्तीदिति भावः । तदनु तत्प्रमाणं वदनं मुखं मूर्च्छा-
च्छेदान् लोकावसानादितिः अत्रः प्रारब्धे दिवाप्रारब्धकाले प्रातःकाल इति यावत् यिया नैसर्गिक-

(३५) यत् । वा क्रियते । (नकरणं मूर्च्छां व्याप्तं वदेत् पुनर्वाप-
रैः कृतं कृतिम्)

(३६) काम । (तेनैव अयमाकन कविः) कवे ए किं ? काशत्रय-
वादा येन अकथा विमोक्षमात्रं समग्रं हृदयं समग्रं विनिर्दिष्टं वदेत्
आमन्त्रिके लुप्तं कृतिरुच्छेदः ।

(३७) माध । (तेनैव अयमाकन कविः) अयम् ! मान्तो कृतं नात-
कविनाह, केन न देशम्—

(३८) नासिका विवृतं श्रीगुरु इहेच्छेत् । स्वयं न नासादिव (नासा-
दिव विवृतं इहेच्छेत्, हृदयं विवृतं वदेत् अहति इहेच्छेत् ।

दशमोऽङ्कः ।

सा योगिन्यम्बरतो विघटितजलदा मुग्धैल्यं यंसाः ।

वागन्तजलासारो वनदजलासारमतिमेते ॥ (३८)

काम । प्रियं नः प्रियम् ।

माल । दिष्टिषा चिरन्त पद्मञ्चोविदह्य (त) ।

काम । [सहर्षं मवाच्य च ।] एहो हि पुत्रि ! (४८)

(त) दिष्टिषा चिरन्त पद्मञ्चोविदह्य ।

(३८) सेति । सा मातुलुङ्गारकर्मो योगिनी विघटित जलदागतः जलदो मेघो यदा ताड्यो मतो पद्मपादं पादाभ्याम् अभ्युदति पद्मान् लघुगोत्रात्प्राप्ति । यदा योगिना ययं किञ्चित् प्रमेषात्प्राप्तः वागन्तजलासारं "चिरन्तये" तादिकचमपौकृष्टात्ताडिः जलदजलासारं वारिद-वारिषारादभ्यात् चतिमेते पद्मावन्मृदयत्वात्तने चतिमयं वर्णते । अनेनैवासात् निमेषावामनामदिति भावः ।

"वारिषावत् आसार" इत्यमरोक्त्या आसारस्य मेघाभिप्रेषार्थं किञ्चो जलदजलस्य द्योरा-विश्वे-मावादिह पदलोकः । वागन्तेति निरङ्गपद्मावहारः, एवं चतिमेते इत्यनेनोप-मैरूपमानादाविकल्पचंगादातिरिक्तान्तरात्, इत्यमरोक्त्या हिमावेन सहारः । आवांशतिः ।

(३९) प्रियं नः प्रियमिति स्मृतिलोभं प्रियेमात्रिणं नमस्कारमात्रेण प्रियमिति । प्रियत्वादिशययोक्तव्यं विद्वद्भिः ।

(४०) मातेति । चिरन्त पद्मञ्चोविदह्य—जीवनमवाप्तिः । प्रथमतः कपावद्वयकावचित्तया नाविरहितं ततः पितृलक्ष्मणवेदप्रवृत्तिं च बहुकालं वतकलैर्वात्, अपुत्रा समस्तदुःखावसानात् पुनर्लक्ष्मणमवाप्नोति भावः । अतएव "समो दुःखनिर्वाण" इति लक्षणादन सम्योगान् निर्मलजनमेव हम् ।

(४१) माहव उ मकदम् । (ऊर्ध्वं वरगोकन कविश) जगद्वि । भाग्यवन्तः इति भावः कविश । नेह योगिनो येष जगद्वि कविश आकाश इडेते आनामिगके लक्ष्य कविशो आनिगच्छे । माहव एह वाक्यद्वयं अमुतेन वरगोकनमवाप्नोत वाविन वादिवादा मन्वात्तडे अविजन कविश वर्तमान ।

(४२) वान । छुडिदम्ब वरिष्ठावेन निर्वर्तन आवांसेव अडाउ प्रिय ।

(४३) मान । भाग्यवन्तं दहन्ति गच्छन्ति आनि प्रहृष्टोविन इडेनार ।

मदयन्तिकालवह्निवे । पिपसहि । मणोरहातिकस्तदंशवे ।
सम्भावेहि चमो परिच्छाद्रेण (२) ।

मासः । हा विपसहिभो ! [उभे पातिव्रति ।] (३)

कामः । वत्सो ! किमेतत् । (४४)

माधवमकरन्दो । भगवति ।

कपालकुण्डलाकोपदुर्जातजनितपदः ।

वयमपुण्ड्रताः कृच्छ्रात् निर्बन्धेनार्थगानया ॥ (४५)

(२) मणोरहातिकस्तदंशवे । मणोरहातिकस्तदंशवे ।

(३) हा विपसहि ।

(४) मदीति । भगवन्मदीति । 'मदीति' इत्येतत् । 'मदीति' इत्येतत् । 'मदीति' इत्येतत् । 'मदीति' इत्येतत् ।

(५) उभे मदीति ।

(६) वत्सो । माधवमकरन्दो । एतत् । माधवमकरन्दो । एतत् । माधवमकरन्दो । एतत् ।

(७) कपालः । कपालः । कपालः । कपालः । कपालः । कपालः । कपालः । कपालः ।

(८) मदीति ।

(९) कपः । कपः । कपः । कपः । कपः । कपः । कपः । कपः ।

(१०) माधवमकरन्दो । माधवमकरन्दो । माधवमकरन्दो । माधवमकरन्दो ।

কাম । কথমধোরঘণ্টবধবিজৃম্বিতমেতৎ । (৪৬) -

মদ । লবঙ্কিকৈ ! অস্বরোম' । পুনরুত্তদাঘণ্টস্য পরিণামরমণীজ্ঞং
বিহ্মিণো বিলসিতং । (ন)

প্রিয় সৌদামিনী । [উপস্থাপ্য ।]

ভগবতি ! স এষ বখিরন্তনোঃস্তুত্বাসিজনঃ প্রণমতি । (৩৩)

কাম । অয়ে ! মদ্রা সৌদামিনী ? (৪৭)

মাধবমকরন্দৌ । [সবিস্ময়ম্ ।] কথমিযং ভগবত্যাঃ পশুপাত-
স্থানম্ আত্মা যিত্বা সৌদামিনী । তত্সর্বমধুনা সঙ্কল্লুতি । (৪৮)

(ন) অর্থঃ । পুনরুত্তদাঘণ্টস্য পরিণামরমণী' বিধেবিস্মিতম্ ।

(৪৬) কামিতি । অম কথম'শব্দো বিস্ময়ে । এতৎ মাস্তীমপহরৎ অস্বরোমঘণ্টস্য কদলভুজলা-
মুরীঃ কাব্যাবিকল যৌ বধঃ মাধবৈন স্যাপাদনং তস্য বিজৃম্বিতং ফলং । মদ্রাভুজলদৈব
মধপ্রতিশোধনাদে মাধবজীবনমুতা মাস্তীমপহরতি মদ্রদাঘণ্টমিতি ভাবঃ ।

(ন) নদীতি । পুনরুত্তদাঘণ্টস্য বিগুণিতনির্ভয়স্য বিরতিময়দবারচিতস্যেতি যাবত, বিধিঃ
দৈবস্য বিলসিতং আচরৎ পরিণামরমণী' মাস্তীম্যাঃ পুনর্যামসম্পাদনৈন ধরমী মনোহরং
জাতং । তদাচ মাস্তীমিযৌমসম্পাদকত্বেন দাঘণ্টোঃপি বিধিঃ - পুনঃসম্মিলনসম্পাদক ইতি
নীদান্তব্যম্ ইতি ভাবঃ ।

(৪৭) প্রবিশ্যেতি । উপস্থাপ্য কামন্দৌসমীপে ধমিষ্য । বিরচনঃ পুরাণঃ কলৌক্যমঙ্গলঃ
মিথ্যজনঃ যৌ যুদ্ধানু প্রণমতি নমস্করোতি । তদাচ "নীতিঃ মাস্তৌ বর্ণন"মিতি ভাব্যাদি গৃহ-
নমস্কারস্য মাস্তৌবর্ণনেন নীতির্নাম বাস্তবাহারঃ ।

(৪৮) কামিতি । অয়ে ইতি বিস্ময়ে । মদ্রা মদ্রলাক্শ্যদা ।

(৪৬) কাম । কি আশ্চর্য্য ! এই মাস্তীম অপরূপ অংকোৎকর্ষ-
বৎসরই প্রতিফলন ।

(ন) মদ । লবঙ্কিকৈ । আশ্চর্য্য (এই যে) নিরতিশয় নির্ভর বিদ্যাত্মক
ব্যবহার পরিণামে বনবীর হইল ।

(৪৭) সৌদামিনী (প্রবিশে হইয়া কামনকৌব সূরীপে বাইরা) ভগবতি ।
এই সেই তোমার পুরাতন নিষা প্রণাম করিতেছে ।

(৪৮) কাম । এক মজলান্না সৌদামিনী ?

कामः । एहो हि भूरिजनजीवितदानपुष्प-
 भण्डारधारिणि । चिरादसि हन्य दृष्टः ।
 दत्ताप्रमोदमपि नन्द्य ने शरीर-
 भालिङ्ग्य सौष्टवनिधेः । विरम पण्यमात् ॥ (५०)
 अपिच—शब्दा स्वमेव जगत्तः स्रष्टुमशक्ति-
 रसंविधैर्विज्जितैरतिशयोक्तित्वेः ।

[illegible][illegible]

(११) मन्त्रादिनामि वाचसावरमन्त्रिमुत्साह—परिचरति वसन्ति ईहयादाः

(৪০) শ্রাবণ ও বসন্ত। (বিশ্বনাথ স্মৃতি) শ্রাবণ। এটি সৌম্যমি
 ত্রয়োদশী তাম্রপত্রের পঞ্চমাত্তম পত্র। এখানে শ্রাবণ। শ্রাবণ শ্রাবণ শ্রাবণ
 শ্রাবণ শ্রাবণ শ্রাবণ। ইহার পক্ষে সত্য হইবে।

(୫୦) କାମ! ଅଗ୍ନି! ବସୁ ଶୋକେ ଜୀବନହୀନ! ମୁଖସଂ-
ହାରୀ! ସୌମ୍ୟାବିନି! ଏମି ଏମି, ଆହା ବହୁବିଧ ପରେ ତୋରା ଯେମିକାର
ଆହାତ ପରୀରକେ ବର୍ଷନ ସାଗା ଆବଦ୍ଧିତ କରିବେ ତ ଆମି-
ନିବିତ କର। ସେ ଶୈବାର୍ଦ୍ଧିଗାରୀ! ହୁଏ ପ୍ରାୟାସ କର। ହସତେ ବିବ୍ରତ
ହେ।

যস্যা: পুরা পরিচয়প্রতিবলবীজ-

মুদমুতমূরিফলশালি বিজৃম্বিতং তে ॥ (৫১)

মদয়ন্তিকালবন্ধিকে। ইয়ং সা অজ্ঞা সৌদামিনী। (৫)

মাল। বাড়' ইমাএ কলু, ময়বদোসংবন্দপকলবাদিপৌএ গিদ্-

(৫) ইয়ং সা অজ্ঞা সৌদামিনী।

মি:স্বার্থে মালতুদ্বারা দিষ্ট: বোধিসত্ত্ব' প্রাচ্যযেমাৎ পদোপকার' কর্তৃ' জ্ঞতসদৃশ' সুভ-
দ্বিগৈ' অতিক্রান্ত: বর্ণনামৈ বিলসিতৈ, অচরস্বৈ: স্মৃদ্বীয়া মাৎগাময়াস্বাভ্যুদয়ো সিদ্ধি:
মমার্থসিদ্ধি'স্বাভ্যুদয়ো জনৈব জনত' সর্বলোকানাং বন্দ্য বন্দনীয়া নমস্কারযোগ্য। তথাচ
সর্বমমস্কারযোগ্যাত্মক মননস্কারমব্যবস্থিতমিষ মন্যে' ইতি ভাষ:। যস্মাচ্চৈ তৎ
পুরা বিদ্যাবৎকালী পরিচয়: নিরতিশয়প্রদাপাক্ষেণাবগতি: স এব প্রতিবহ্ন' উত্পন্ন' বীজ'
যস্য তথামুত' ইদং বিজৃম্বিত' যেচ্চিতং মালতুদ্বারা অচরস্বৈ' মতি যাবত্। অদমুতৈ: সজ্ঞাতৈ:
মূরিমি: মূরিমি: ফলৈ: কাচফলবন্ধিকাশীনাং জীবনবাপনদপৈ: শালুতৈ জীমতৈ' ইতি তথোক্তং
অমুদ্বিতি' ইব'। বিদ্যাবৎকালসম্বন্ধা মতি তথাপরিমিতশব্দৈব মালতুদ্বাররূপকাব্যস্য
বীজ' তৈব চ মালতুদ্বাররূপকাব্যে' চ মালতীমৌকেন জীবনবিসম্বন্ধীভবতানাং মাধবদোনাং জীবন-
বলবৎকল' প্রচুরতরফল' সম্বাদিতমিতি লভ্যোমি: সার্বব্যাপকস্বাভিতা সর্বদেবাগচ্ছদম্যবাদ-
দৌম্যেতি সরসার্যমাভার্থী।

অদ বিজৃম্বিতৈ' দ্বিচ্ছদ্বিগৈ'বৎস্বার্থে'ন প্রবলীভবোমালতুদ্বারবন্ধিকফল'দালিত্রীকাদি-
অবহারসমাপোষ সমাসৌজস্বলছাট:। "প্রববাদনুবর্তন' অনুগতি"রিতি: স্তববাদনুগতি-
নাম লাট্যলছাট:। বসন্ততিলকাদিগম্।

(৫) মদীতি। ইয়ং পরিচয়জ্ঞান, অজ্ঞা সৌদামিনী সা? যা বকুলমালিনীমাধব
মাধবান্ধবজ্ঞানতা সা কিমিচ্ছ্যে:।

(৫১) আরও দেখ। গৌরিশয় নামক বুদ্ধবিশেষেরও অতিক্রমণ
কারী এবিধ (নিঃস্বার্থভাবে আলভাব উদ্ধাবাধিকরণ) ব্যবহাব হাবা বাহার
মমার্থসিদ্ধি আনাদের ও পৃথগী, তাপূষ ভূমিই জগৎতর বন্দনোমা। সেই
উৎসাহ পূর্ণ পরিচয়রূপ অমূল্য বীজবন্ধ আলভাব উদ্ধাবরূপ আচরণ
মাধবাবিব জীবনরক্ষারূপ অমূল্য বহুকলণালী হইতাহে ।

(৭) 'মমবন্ধিকা ও মবন্ধিকা। এই অর্থ্যা সৌদামিনীই কি তিনি ?

मच्छिन्न कयालकुण्डलां अत्तथो आवमघं उवणोय मं भग्गवदो-
निब्बिसेमं समासासिदद्धि, किञ्च केसरावलीसाहिष्णावहत्ताए इह-
आगन्तूण, सव्वे तुह्मे सम्भारिदा मरणादो, सा एसा जेविदप्पदावणो
सौदामिणी (फ) ।

मदयन्तिवासवद्विजे । सृणुमसा सा दणिष्ठा मन्त्रवदो । (व).

(५) अथवा सुख भववर्तीकृत्यवशमपत्तिप्राप्त, विमर्त्तुस्य कथंवापुष्टमासम्मानः आरक्ष्य-
मुदनीय मां भववर्तीनिधिर्षिषं समानासितप्राप्ति, किञ्च कथंवापुष्टमासम्मानः इत्यादि सर्वे
यस्य सम्पत्तिवशमपत्तिप्राप्त, तेषां जीवितवशमपत्तिप्राप्तिः सौभाग्यम् ।

(५) सुप्रसन्नः नः कृषिडा मंगलतौ ।

[illegible]

(७) नदीनिः कविता मनकवी सौदागिनी, कविप्रतापाना कामन्द्यपिचयेति
 भीष्मः नः शत्रान् प्रवि सुप्रसन्ना अनुपहसुताः । अन्धपेक्षयनाद्रोकारावधमिति
 भावः ।

(৮) মাল। অবশ্য, ইনিই ভগবতীর সৎক বশতঃ আমার পক্ষ-
পাতিণী বইবা কণাণকুণ্ডলাকে ত্রিভঙ্গী কবতঃ আমাকে নিষেধ ক্রোশ
নির্য ভগবতীর ভাব আরাগিত করিয়াছেন। পবিত্র বহুদামাধন্য অজ্ঞান
হস্তে এইখানে আসিয়া বোম্বায়ের সৰ্বদকে বশ হইতে বক্ষা করিয়াছেন।
এই সেই ভীষনহাড়িনী সৌধামিনী।

(২) সমগ্রতিকা ও সমগ্রিকা। কনিষ্ঠা ভগ্নবতী (এই সোমায়িনী)
 'অন্যায়' প্রতি অভ্যন্তরীণ অংশে।

माधवमकरन्दौ । अहो नु खलु भोः ! ! (५२)

अपि चिन्तामणिचिन्तापरिचममपेक्षते ।

इदं त्वचिन्तितं मन्ये कृतमायर्थमाय्यया ॥ (५३)

सोदा । [स्वगतम् ।] हन्त ! लज्जयति मामेषं सौजन्य-
मेषाम् । [प्रकाशम् ।] भगवति ! एतत्प्रहृष्टनन्दनाभिनन्दितेन
राज्ञा पद्मावतोरश्वरेण भूरिवसोः प्रत्यक्षमभिलिख्य पत्रम् आधुष्यतो
माधवस्य प्रेषितम् । [इति पत्रमर्पयति ।] (५४)

(५२) अहो नु खलु भारति हर्षावर्धयितुमस्मिन्माधवम् ।

(५३) अपीति । चिन्तामणिर्हि प्रार्थकस्य चिन्तामुत्तरेण कनप्रदी नणिमिमेवोऽपि
चिन्ता परिचमं प्रार्थकस्य चिन्ताकर्म परिचमं अवेक्षते कथंदावपिद्वे प्रतीयते । न किन्तु
आय्यया श्रेष्ठया अनया सोदानिया । अचिन्तितं अस्माभिरभाषितं सान्त्वनादीनामस्माकं परिचय-
वपमचिन्तितकार्यमित्यर्थः, ततः सन्वाहित, इदं आचर्य मन्ये ।

अमीपमियभूताया सोदानिया उपमानचिन्तामशिराधिरुचयेन व्यतिरेकानुसारः,
न च हेतुानुप्राप्तेन संज्ञयते । तेन च सोदानियाः समतीव 'दशावतीत्वद्वयं वस्तु त्वम्यत
इत्यलङ्कारिण' वस्तुध्वनिः ।

(५४) लीदिति । एतेषा कानन्दराजीनां सौजन्य भगवात्तदः सा अथर्त्त निरतिशये
लज्जयति लज्जायुक्तां करोति । आत्मप्रशंसायवधौ संश्रयानां लज्जायाः सामाधिक्यत्वादिति
भावः । प्रहृष्टेन भूरिवसोरनलप्रवेष्टनिवारणात् समुत्तेन नन्दनेन अभिनन्दितः परमभाग्य-
शालिनया प्रसन्नितः तेन । माधवस्त्विति समीपे इति शेषः ।

(५२) माधव उ मकरन्द । अहो कि आश्चर्य ! ! चिन्तामणि उ
कलमान कविते राठकेर चिन्ताकल परिलभ अल्लेका करिया वांके । किञ्च
एहे माननीश गोर्गिनी आभावेव अतिष्ठित विषय गप्पन करिग्राहेन, अउएव
हेहा आश्चर्य मने कवितेहि ।

(५३) सोदा । (स्वगत) अहो ! इशानिगेर मोक्षछ आवाके
अठाय लज्जिता करिटेहे । (प्रकाशे) भगवति । हर्षवृत्त मन्दन कर्तृक
ऐशरसित राका पद्मावतीवर हृविबन्धन मरके एहे पत्र लिखिहा मोर्षकोवी
नाथवेर मनीने पाठीहेवाहेन । (पत्र अर्पण करिज)

काम । [गृहीत्वा वाचयति ।] स्वस्त्यस्तु वः परमेश्वरः
समाज्ञापयति । यथा—(५५)

श्लाघ्यानां गुणिनां धुरि स्थितवति श्रेष्ठान्वये च त्वयि

मत्त्वस्तुव्यसने महीयसि परं प्रीतोऽस्मि जामातरि ।

तेनेयं सदयन्तिकाय भवतः प्रीतैः तव प्रेयसे

मित्राय प्रथमानुरागघटिताप्यस्माभिरुत्सृज्यते ॥ (५४)

(३४) कामिनि । यद्वैत्ता मीदामिनीकृतात् एवमादाय वाचयति (वाचमाचष्टे इति नन्वा-
नामजातीरुपम्) धरति । नो शुभाह्वं धरति यन्मं वाचु भवतु । धरमिच्छन् मरिचकः यद्वाचतीधर
इति यावत्, समाज्ञापयति सम्प्रवर्णीययति ।

[illegible]

एव श्रौतिद्वयार्थं प्रति युक्तिं भूरि श्रितवत्तादीनामनेककारणानामुपन्यासम् समुच्चो-
 लङ्कारः । तदाह तस्य नन्दनाथ मातृतोदाभासकपक्षानुचितत्वान्नैव आर्जनात् "परिहार इति
 श्रौतः तदानुचितत्वार्जनं"मिति वक्ष्येन परिहृत्येव भास वाशासहकार्यः । तथा "सामदानादि-
 भाष्य"मिति लक्षणात् भाष्यं नाम निरुध्य दशमोऽङ्गम् । आर्द्धलघिकोदितं वक्तुम् ।

(৫৫) কান। (পত্র গ্রহণ করিয়া পড়িতে লাগিল) হোমাবের দশদ
হটক, পদ্মাবতীস্বর আনহিভেছেন যে,

(৬) প্রশংসনীর গুণবিবরণের অগ্রবর্তী শ্রেষ্ঠ বংশধাত অন্তর্দৃষ্টিবাসন ও মহান তুমি জানাতা হওয়ার অত্যন্ত সঙ্কটে হইয়াছি। অতএব তোনার প্রীতিবজ্র তোনার প্রিয় স্বকৃৎ মকবন্দে এই মনঃস্তিকা প্রথমে অনুবাগ কর্তব্য সংযোজিতা হইলেও অস্ত্র আঘা কর্তব্য সমর্পিত হইতেছে।

[माधवमुद्दिश्य ।] वत्स ! श्रूयताम् । (५७)

माध । श्रुतमिदानीं सर्वथा कृतार्थोऽस्मि । (५८)

माल । दिदृक्षा दाणिं अपहृदं गो हिध्वश्च आसङ्गासक्तं । (भ)

लव । सम्पदं निरवशेषं माधवसिरिषी मालदीपे अ समं
फलदा मणोरहा । (म)

मक । [पुरोऽवलोक्य ।] कथमवलोकितानुहरन्ति कस्तुभसकेन
सह सुप्रमोदं नृत्यन्तगवित एवागच्छतः । (५९)

(५७) दिष्ट्या इदानीमपहृतं गो उदयस्यासङ्गासक्तम् ।

(५८) 'काम्यत निरवशेषं श्रीमाधवस्य मालस्याप समं फलिता मणोरहाः ।

(५७) श्रूयतामिति पदे विलिखितं वाक्पञ्चासकस्योक्तमित्यर्थः । एतेन सर्वविषय-
मासङ्गाविगमनात् हतजन्मतायां कामन्दयाः सुवदाम् इयं सृजते ।

(५८) माधेति । सर्वथा सर्वप्रकारेण कृतार्थः सन्मादिदप्रतीकः अस्मि । राजाम-
त्यमुदीदनेन सन्मासङ्गाविगमेरिति भावः ।

(भ) मालेति । गङ्गाश्रयं राजकोषाध्यात्मार्थं शेषः ।

(म) लवेति । निरवशेषं शेषरहितं यथा स्वात्मया, समं सुवपत्, मनोरंभः चिन्तामिच्छायाः
फलिताः सञ्जातफलाः । मकरन्दीयमद्वयनिकालामस्यापि राजा अमुदीदनेन सन्मासङ्गा-
विगमेरिति भावः । प्राकृते श्रीशब्देन पूर्वनिपातनिवन्नाभावात् "माधवसिरिषी" इति
वाक्यं नावहर्तुं । संस्कृते पूर्वनिपातनियमात् "श्रीमाधवस्य" इति तदनुवादः कृत इति मन्यम् ।

"कामन्दो वान्छितामम" इति लक्षणात् "वत्स ! श्रूयता"मित्याद्येतदनुसन्दर्भे कामन्दो
नाम दिव्यहृदयधरेणम् ।

(५९) मालेति । पुर अवत । कथमवलोकिता इत्येत्युक्तः । सु चन्दनः प्रमोदः

(५९) (५९१४८६ ईष्टन करिषा) ५९१ । ५९१४८६ ।

(५९) माध । अनिराहि, एवम सर्वप्रकारेण कृतार्थ इत्येवम् ।

(५९) माल । गोत्राग्रवन्दः मत्प्राप्त आवादेन अत्रेव आनन्दान्न
योग्य विनये इत्येवम् ।

(५९) मक । मत्प्राप्तिं मालीनं गच्छ [विदुः] नाशेवम अनोदय
निःशेषवत्तमे मकल इत्येवम् ।

কাম । এবমেতৎ, অস্মি বা কুতচিদেবভূতং বিচিত্ররমণীযো-
জ্জ্বলং প্রকরণম্ (৬১)

সৌদা । ইদমত্র রমণীযান্তরং । যদমাত্মযোর্মুখিবসুদেবরাত-
যোদ্বিরাৎপূর্ণোঃস্মিতরেতরাপত্যসম্বন্ধান্মনোরথঃ । (৬২)

মাল । [স্বগতম্ । কটংবিষ । (ল)

(ল) কথমিহ ?

যখিন্ তদাভূত কালি ইত্যর্থঃ । কী বা ন তু স্মৃতি ? অপি নু সর্বং এইত্ব্যর্থঃ । এতেনাভ্যাক্ষর্যপি
দৃষ্টেচ্ছা ভবতীতি শ্বসিতা ।

(৬১) কামিতি । এতমেতদ্বিতি যদা ত্বং বদসি তদেবৈত্ব্যর্থঃ । সম্ভেদমিহাত্ম দৃষ্টেচ্ছা
জায়ত এবমিতি ভাবঃ । কুতচিদ্ কুতচিদ্ এবভূতং এবম্মকারং বিচিত্রং ভূতং রমণীযং মনীরমং
জ্জ্বলং দীপ্তিমন্ দীপ্তিলগ্নরহিতমিত্যর্থঃ । (অথ সতীযস্য বিশেষ্যত্বদ্বিগত্যা তেন সহ
বিত্তোপলব্ধ কর্মধারয় লভা প্রসঙ্গে সমসেণ সহ প্রথমস্য কর্মধারয়, অস্মৎ) প্রকরণ
হতানুগত্যমিতি, অস্মি বা ? বাসারোঃস্ম প্রপ্রে, অস্মি কিমিত্যর্থঃ, নাস্মি বৈমিতি ভাবঃ । অদ্য
এবভূতং ভবভূতিবিরচিতেন্মাস্তীমাধবগুণ্যং বিচিত্রং অদ্যুতঘটনারলীলগ্নিবেদীনাথ্যর্থঃ
অন্যেব রমণীযং মনীরমং জ্জ্বলং রসানুসারাদিমহীমিত্যর্থঃ প্রকরণং যদ্যন্তলগ্নস্বাধী রূপকবিশেষঃ
কুতচিদ্ ভবভূতিরন্যাত্ম্যং কবিত্বং, (ভবভূতং) অস্মি কিং ? অপি নু বাসারোঃস্ম ভবভূতং ।

(৬২) সৌদেহি । রমণীযান্তরং মনীরমাপরিত্যন্তান্ । কিমিত্যাকাঙ্ক্ষায়ালাভ—
যদ্বিতি । ইতরেতরাপত্যযোঃ অন্যোঃস্মাসমানবোঃ সম্বন্ধান্ বিবাহরূপস্বর্গাত্ম মনোরথঃ
মনোনিবন্ধঃ, বিবাহং বহুকালোন্নয়নং পূর্ণং দ্বিগুণসাদানুগতং । ইতি ৬ সৌদামিনীবচন-
সম্মিমেতেন “তদেব বাসারোঃস্ম দ্বিগুণসাদানুগতং যদ্যন্তলগ্নস্বাধী রূপকবিশেষঃ
মপ্যসম্বন্ধঃ কাশ্যে ইতি” সুস্বস্বাধী স্থপিতমিদানীং নিলম্বস্বস্বাধী প্রতিগঠিতমিতি মনস্ব্যং ।

(৬৩) লব । এই পরিপূর্ণিত সর্বপ্রকার বহোৎসবনমঃ কে বা নৃত্য
না করে ।

(৬১) কাম । ইহা ঠিক । এবমিহ আশ্চর্য্য মনোহর ও নির্দোষ
বৃত্তান্তাবলী কোথায় আছে কি ?

(৬২) সৌদা । এ বিষয়ে অপর রমণীয বৃত্তান্ত এই যে, অশান্ত ভূবিবহু ও
দেবরাতের পরস্পরেব সন্তান মালতীমাধবের বিবাহরূপ সম্পর্ক বহুদ্বারা
বহুদিনেব পূরে মনোরম পূর্ণ হইল ।

मायवक्त्रं हवींशुक्तम् । भगवति ! शब्दश्च वस्तुवृत्तमन्वया वचन
मार्ण्यायाः । (३)

नव । [जनान्तिकम् ।] मय्यदि । किं एत पङ्क्तिवन्दिदम् । (१)
 काम । [स्वगतम् ।] मय्यति मय्यन्विकास्यन्वात् नन्दनोप;
 यद्वात् प्रत्यस्तगदः खल् वयम् । [प्रकाशम् ।] वत्सो ! न खलु
 मय्यथा वस्तुवत्तं, यतः श्रावकावस्थायां मय्यत्तु सोदा मिनो प्रत्यक्षमनयो-

(५) मरुति । किमव प्रतिफलम् ?

(स) कश्चिदेति पूर्वं मनोरथ इति शेषः । पित्रा मन्त्रार्थसमैश्च निरीकरणा-
द्वैतवादाशयोक्तिवाद्यसम्बन्धात् कश्चिदेवेति शेषः । पूर्वं भवितुमर्हतीति भावः ।

(६३) भाषेति । वस्तु एतद्विवाहसम्बन्धः । अथवा अन्वयकारिण मूर्खिणीरननुमत्या
नरकस्यशोभं दृष्टवानुरागीष भगवत्या पदुमस्यैव विवर्णे, इति निश्चयः । आर्याया जमिनीयायाः
सीदमिष्यान्वस्तु कथने "सदमाययो" रित्वादि मायो अथवा तदन्वयकारिण तथिपरीकामिवेति
यावत्, इति सूत्रवत् । तत्रादि मूर्खिणः नन्दनेन सहैव माचवीविवाहनिपादनं शिरीकृत-
वान्, सीदमिष्या पुनश्च कथने मूर्खिणुदेवरातवीरवीन्यसन्नामसन्नामहराभिप्रायः । असीदमिष्या
तथाविवाहनिपादित्वादिमिनीरननुमत्या दृष्टवानुरागीष इति भावः ।

(२) सन्ति । अतः—आशङ्ककः (अपराधित्वे किं प्रतिपाद्यं) सवया विमुचरं प्रीत्यः । एतेन सवद्विषयाः सवि सवि तादृशावागम्यस्यः समुद्रित इति व्यञ्जने ।

[illegible]

(୩) ସାଗ : (ହଳତ) କି ଶବ୍ଦାଟି ?

(৩০) মাধব ও বকরুল । (কোঁকিলের গৃহস্থ) ভগবান্দি । এই বিবাহ-
সম্বন্ধ অল্পপ্রকারে নিশ্চয় হইয়াছে, অর্থাৎ সৌখ্যমণ্ডীর বাক্য অগ্রহণ ।

(ବ) ନବ । (ଅନାସ୍ତିକ) ଉପପାତି । ନାଶ ଏ ସବୁବେଳେ ଶୁଦ୍ଧିଦିବ୍ୟ
ଆମନାଦ କି ବଢ଼ନ୍ତା ।

(৬৪) কান। (স্বপ্নত) সম্প্রতি হাংগের গবন যুক্তরাজ্যের সহিত
শ্রমসম্বন্ধের সম্বন্ধ হওয়ার নতুন কর্তৃক আদ্যের স্বপ্নাব চেঁচীর আশা।

হে দেবং প্রতিজ্ঞা “অথ তামাব্যামপত্যসম্বন্ধঃ কৰ্ত্তব্যঃ” ইতি, প্রধান-
প্রকৃতিসৌপস্থ্যেণ পরিহৃতঃ । (৬৪)

মুনীন্দ্রতালন্যাক সমতীবাধকারপ্রদায়োল, অন্তা পুনরিচ্ছদ্রপি নন্দনঃ মদ্বল্লিভানুরোধ-
দ্ব্যাক্ষমপকার কর্ত্ত্ব ন প্রকৃপাদিতি তাঃদ্বয়ম্ভাবিরন্থেতি সম্যক্তি রহস্যমিহৌপবি প্রাতিবতিকর
ইতি মাধ । “কন্যয়া বনুতত”নিবাদি সাধবমহান্দ্র্যঃ প্রত্নসীতরমভিধাতু সাধব-
মকরন্দী সম্বোধয়তি—ইত্যুচ্যতি । যনু মাননোমাধবগরেতদিশাহমম্বন্ধঃ, ন চনু মৈব,
কন্যয়া কন্যরকারেণ ভূমিবলৌরমসিসমেনেতি যাবত, ত্বম্ নিষয়ঃ । ইমমণে সমর্থয়িতুমাহ—
ওত ইতি । যৌ মুরুমুলাল জালায়ে প্রযোনি স যাবক, তদবচ্যায়ী পটহশাযামিতি যাবত,
যজ্ঞনৃদীদামিনীপ্রযত্নে অজ্ঞাক্ষে সৌদামিন্যায়, সমর্থ অনবৌ; অমৃত্যুদৈবরতেদীঃ ওতা
মজ্ঞাতা । তথাচ সৌদামিন্যঃ পদাভগতি যথার্থমুতত “যদনান্যগৌলিযায়মিহিতমিতি মাধ ।
নন্বৈব কথমমানী নন্দনায় মাননৌ দাতুমহৌজয় তত্রিবাচৌদ্র্যেণ কর্ত্তব্যমিত্যাকাঙ্কাদামাহ—
প্রধানেতি । “কন্যমঃযমুদ্রক্যঃসাদৃশ্যকানি চে”তি সম্বিধায় প্রকৃতিতু মণ্ডে, প্রধান-
প্রকৃতিঃ স্তমিনঃ রাজ্য ইতি যাবত (রাজ্য প্রাধান্যে স্তমিবল্ল্যাদিতি মল্লম্) সৌদঃ
সৌদীপাদাদম্বর এব অনেন প্রকারেণ রাজানুরোধপ্রদ্বায় মাননৌঃপদনাঙ্কীকরমিতি যাবত,
পরিহৃত নিবাহিত । তথাচ রাজা কৃতাম্ব নন্দনায় মাননৌঃপ্রদানানুরোধস্ত সাদ্ব্যপেচায়া
রাজ সৌদী দুচরিহর ইতি লক্ষ্যমানেগাম্বেন প্রকৃত্যবধিনে তদনুরোধপ্রদানবমহৌজয় বিবাহৌদ্র-
দৌঃ জ্ঞতঃ, মুমমবেন চ মাধবেন সহ মানন্য বিবাহ মৃগ্যাদয়িমুভয় নিযুক্তা, এবম পরম্পরানু-
বর্ত্তনমদিব মাননৌমাধবগৌলিবাহ সত্তম, বিবাহিতায়াশাস্যে পদান লৌকপ্রাঙ্গবিদ্যু
মিতি লক্ষ্যমানম্ব রাজ্য, সৌদী ন জায়েত, অম্রেগমিহিহি মধেদিথমাবন্যায়ঃ । অহমপি
তদনুরোধস্ত ম্যাদিয়ৌ সর্ব মৃগ্যাদিতবনিনি যুগ্মাভবগতমিতি মরকার্যমাবার্থী ।

“পূৰ্ণবাক্যনু বিশিষ্য যথোক্তার্থবিদগব”মিতি, লব্ধবাদে পূৰ্ণবাক্ষ নাম নির্বহত্বসম্ব-
বদম্ ।

অগপত হইয়াছে । (প্রকাজ্ঞে) বৎসমাধব ও মকরন্দ ! এই বিবাহমঞ্চ
অতপ্রকারে নিষ্পন্ন হই নাই, যেহেতু পাঠ্যাবত্যাতেই পায়ার ও নোগমিবৌর
সমন্বিত হুঁরিবহ ও দেববাতের প্রতিজ্ঞা হইয়াছিল যে, “অবগতই আমরা পদম্পরের
অপ্যেতাদ বিবাহ মঞ্চ করিব” । হুঁরিবহ যে বাজারগোষে নন্দনের সহিত
মাননৌর বিবাহ বিতে সমত হইয়াছিলেন, তদ্বারা বাজার কোষোৎপাদনের
অবসর বিবাহিত হইয়াছে ।

